

SANANJALKA
65

Toimitus:

*Katri Priiki, päätoimittaja
Elisa Reunanen, toimitussihteeri
Silja-Maija Spets, tilaussihteeri*

Toimitusneuvosto:

*Mikko Bentlin, Satu Grünthal,
Pekka Hakamies, Jyrki Kalliokoski,
Kaarina Koski, Hanna Lappalainen,
Päivi Lappalainen, Ritva Laury,
Maija Mäki, Karl Pajusalu,
Marko Pantermöller, Jari Sivonen,
Jussi Ylikoski*

SANANJALKA

SUOMEN KIELEN SEURAN
VUOSIKIRJA

65

2023

Turku
SUOMEN KIELEN SEURA

Taitto Eeva Herrala

ISBN 978-951-9232-94-X
ISSN 0558-4639
eISBN 978-951-9232-95-8
eISSN 2489-6470

Kirjapaino Hermes Oy, Tampere 2023

SISÄLLYS

✚	Jaakko Häkkinen ja Minerva Piha: Kantasaamesta eteläkantasaameen, osa 2. Äännehistorian todisteita eteläsaamen varhaisesta eriytymisestä	7
	From Proto-Saami to Southern Proto-Saami, part two: Evidence of historical phonology with regard to the divergence of Southern Saami.	29
✚	Heidi Salmi: <i>Perukka, tekosana ja epänimikkö</i> . Elias Lönnrotin, H. K. Koranterin ja G. E. Eurénin luomat sanaluokkatermit	31
	Elias Lönnrot's, H. K. Koranter's and G. E. Eurén's contribution to developing Finnish parts of speech terms	54
✚	Jussi Ylikoski: <i>Juustossa löytyy</i> : eksistentiaalilause ja inessiivisubjekti	55
	Finnish existential clauses and the inessive subject	74
✚	Maria Sarhema: <i>Jonnet ei muista</i> -konstruktion muoto ja merkitys Suomi24:ssä ja Twitterissä	76
	The form and meaning of the construction <i>jonnet ei muista</i> ('youngsters don't remember') on Suomi24 and Twitter	98
✚	Klaus Kurki: <i>Me jonkun kanssa</i> – kaksitulkinainen pronominikonstruktio suomessa ja suomenruotsissa	99
	'We with somebody' – an ambiguous pronominal construction in Finnish and Fenno-Swedish	121
✚	Kaarina Hipp: Murteet kielellisessä elämäkerrassa: monikulttuuristen suomenpuhujien käsityksiä itsestään suomen murteiden käyttäjinä	123
	Dialects as part of a linguistic life story: How multicultural Finnish speakers see themselves as users of Finnish dialects	145
✚	Hanna Lappalainen ja Maija Saviniemi: Puhuttelu ja sen metakielinen kommentointi Kalle Päätalon Iijoki-sarjassa.	148
	Metalinguistic commentary on forms of address in Kalle Päätalo's autobiographical novel series <i>Iijoki-sarja</i>	172
✚	Elina Vitikka: Referointi rajatyönä: virheellisten terveystieteiden kumoaminen tietokirjallisuudessa	173
	Presented discourse as boundary work: Refuting erroneous health claims in popular science books	194
✚	Niina Kekki, Riitta Jytilä ja Viola Parente-Čapková: Kulttuurisen kielenoppimisen jäljillä. Aikuisten suomenoppijoiden kokemuksia lukupiirissä	196
	On the path to cultural language learning. Experiences of adult Finnish language learners in a reading circle	213
✚	Milla Juhonen: <i>Keppulointia ja rehjustusta Rööperin kulmilla</i> . Paikannimistö sosiaalisen maantieteen rakentajana Outi Pakkasen ja Matti Yrjänä Joensuun rikos- romaneissa	215
	Toponymy as a builder of social geography in Finnish crime novels by Outi Pakkanen ja Matti Yrjänä Joensuu	234

☞ Maarit Soukka: ”Sanakin tappaa toisensa, kun niikseen sattuu”. Elämän ja kuoleman kysymyksiä suomalaisessa 1950-luvun kirjallisuuden kielikeskustelussa.	238
“Even words can kill each other”. Life and death issues in 1950s Finnish literary discussions.	259
☞ Pasi Ockenström: Itämerensuomalaisten ja saamelaisten esivanhemmista Tacituksen <i>Germaniassa</i>	260
Ancestors of the Baltic Sea Finns and the Sámi in Tacitus’ <i>Germania</i>	279

Katsauksia

☞ Harry Lönnroth ja Liisa Laukkanen: Wolmar Schildt suomentajana	281
Jeongdo Kim: Etymologista pohdintaa <i>hullu</i> -sanasta	291
Rita Dahl: Kielellisillä valinnoilla haetaan kannatusta tai rakennetaan identiteettiä: Poliitikkojen idiolektien vertailua	296
☞ Andrei Kalinitchev: Inkerinsuomalaisten kosinta- ja häätävät maalaisyhteisön moni- ulotteisessa toiminnassa ennen vuotta 1917.	306

Arvosteluja

Leena Kolehmainen, Helka Riionheimo ja Milla Uusitupa: Sanat siltana moni- tieteiseen yhteistyöhön? Kun kielentutkijat tarttuivat historian tutkimuksen menetelmäoppaaseen	315
Klaus Laalo: Suomen sanastopotentialin kartoitusta	321

JAAKKO HÄKKINEN ja MINERVA PIHA

Kantasaamesta eteläkantasaameen, osa 2

Äännehistorian todisteita eteläsaamen varhaisesta eriytymisestä

1 Johdanto

Sananjalassa kolme vuotta sitten julkaistussa ensimmäisessä osassa käsitelimme eteläsaamen eriytymistä muista saamelaiskielistä kantaskandinaavisten lainasanojen valossa. Esitimme lainasanoissa näkyvien äännekorvausten ja niissä ajan kuluessa havaittavien muutosten perusteella, että eteläsaameen johtava kantamurre olisi eronnut ensimmäisenä myöhäiskantasaamelaisesta yhteydestä muihin saamelaiskieliin johtavien linjojen jatkaessa vielä yhdessä myöhäiskantasaamen toiseen vaiheeseen. Skandinaavisten kielten kronologiaan perustuen esitimme myös absoluuttisen ajoituksen tälle eriytymiselle: eteläkantasaame näyttäisi alkaneen eriytyä jo suunnilleen vuoden 200 jaa. tienoilla. (Piha-Häkkinen 2020.)¹

Tässä artikkelissa keskitymme yhtenäisen myöhäiskantasaamen (MKSa-1) jälkeiseen äännehistoriaan: mitkä äännekorvaukset voidaan sijoittaa siihen kielilinjaan, jota kutsumme eteläkantasaameksi (EKSa), ja mitä äännekorvauksia on tapahtunut siinä kielilinjassa, joka yhdistää kaikkia muita saamelaiskieliä ja jota kutsumme myöhäiskantasaamen toiseksi vaiheeksi (MKSa-2). Esittelemme myös, miten äännekorvaukset ja germaanisten ja skandinaavisten lainasanojen äännekorvaukset asettuvat kokonaiskronologiaksi toisiinsa nähden.²

Eteläisten saamelaiskielten äännehistoriaa on tutkittu tähän saakka melko sirpaleisesti ja keskittyen yksittäisiin äännepiirteisiin (esim. Bergsland 1995, 10; Larsson 2013). Yleissaamelaisen äännehistorian esityksissäkkin eteläiset kielet ovat jääneet sivurooliin

1 Edellisessä artikkelissa kirjoittamisesta otti päävastuun Minerva Piha (Piha-Häkkinen 2020), kun taas tässä julkaistavasta äännehistoriaosuudesta päävastuun otti Jaakko Häkkinen. Kumpikin kirjoittajista on osallistunut kummankin osan suunnitteluun ja muokkaamiseen.

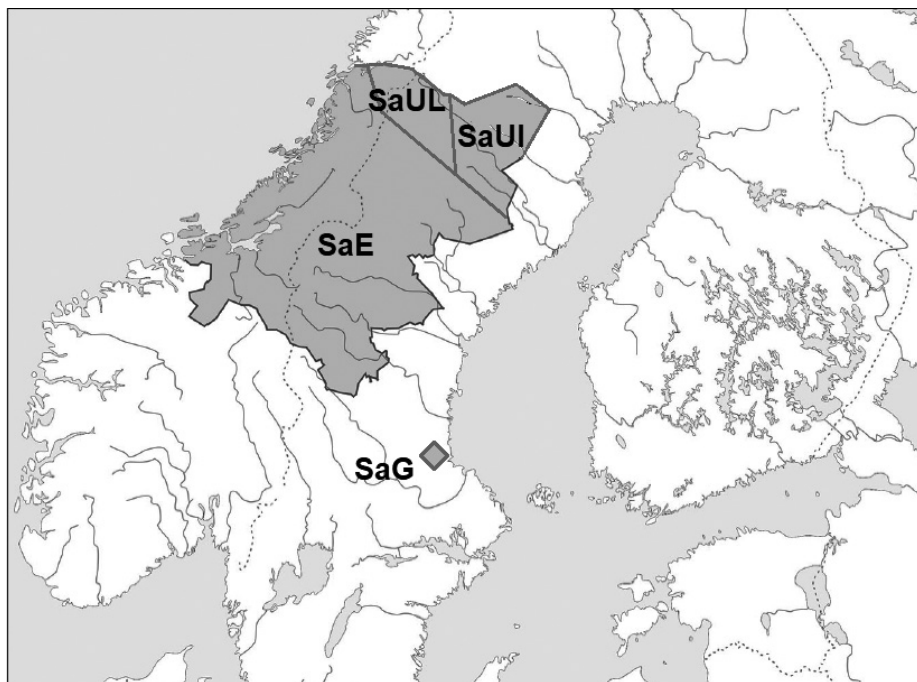
2 Kiitämme Ante Aikiota ja anonyymeja arvioijia näinä monina työstövuosina saamastamme asiantuntevasta, perusteellisesta ja rohkaisevasta palautteesta.

(Korhonen 1981; Sammallahti 1998), vaikka Pekka Sammallahti listaa eräitä etelä- ja uumajansaamen yhteisiä ja omia äännekehitelmiä (Sammallahti 1998, 7–8, 22–26). Synkronisista äänneopin kuvauksista tietysti saa myös diakronista tietoa (esim. Hasselbrink 1944; Bergsland 1946), mutta tähän saakka on puuttunut systeemisenä kokonaisuutena rekonstruoitu äännekehitys myöhäiskantasaamesta eteläsaameen ja uumajansaameen. Eteläsaamen erityisyyttä saamelaiskielten joukossa on kyllä korostettu aiemminkin, esimerkiksi lumisanojen perusteella (Magga 2014).

1.1 Tutkittavat kielet ja aineistot

Tarkastelu keskittyy eteläisiin saamelaiskieliin: uumajansaameen, eteläsaameen ja sammuneeseen gävlensaameen. Emme tässä yhteydessä käsittele uumajan- ja eteläsaamen kirjavaa murrevariaatiota emmekä näiden kielten välistä rajanvetoa vaan keskitymme kirjakieliin ja vain sellaisiin äännekehitelmiin, jotka ovat yhteisiä kaikille uumajansaamen ja eteläsaamen murteille sekä gävlensaamelle.

Kuvan 1 kartassa uumajansaamen ja eteläsaamen välinen summittainen raja perustuu Håkan Rydvingin päivitettyyn näkemykseen (Rydving 2016), ja länsi- ja itäuumajansaamen välinen summittainen raja perustuu Lars-Gunnar Larssonin näkemykseen (Larsson 2012). Näiden kieli- ja murrerajojen kulusta on erilaisia näkemyksiä, ja korostamme raja-
viivojen suurpiirteisyyttä.

Kuva 1. Eteläiset saamelaiskielet (kartta muokattu julkaisusta Piha 2020, 18).

Tuoreena aineistona käsittelyssämme on mukana eteläsaamen ja uumajansaamen murteista monin tavoin poikkeava gävlen saame, jonka aineisto perustuu luonnontieteilijä Per Holmbergerin vuoden 1775 tienoilla Gävlen seudulta keräämään yli 1600 sanan sanalistaan, jonka Lars-Gunnar Larsson on äskettäin julkaissut laajan analyysin kera (Larsson 2018). Käytämme nimitystä gävlen saame, koska alue, jolta kielen aineisto on kerätty, sijaitsee Norlannin pääalueen eteläisimmässä kärjessä Gävleborgin läänissä. Alueen suurin ja tunnetuin kunta on Gävle, jonka alueeseen nykyään kuuluu myös Tolvforsin ruukki, missä asuessaan Per Holmberger on todennäköisimmin sanalistansa kerännyt. Sitä kauempana pohjoisessa tai sisämaassa olevat seudut eivät enää vastaa sitä luonnomaantieteellistä kuvaa, jonka sanalistasta saa. (Larsson 2005; 2018, 211–213.)

Gävlen saamen aineisto eroaa muista siinä, että sen kirjasi ylös ilmeisesti saamea osaa maton ruotsinkielinen oman aikansa ruotsin kirjoitustapaa seuraten. Seuraamme gävlen saamen kirjoitusasun tulkinnessa Larssonin analyysiä. Emme rekonstruoi gävlen saamen sanoille fonologisia äänneasuja vaan pitäydymme kerääjän alkuperäisessä kirjoitusasussa, jonka merkitsemme kulmasulkeisiin: *<sana>*. Luultavasti gävlen saamen sanalista on kerätty useilta informanteilta, ja sanastossa on havaittavissa myös jonkin verran äänneellistä variaatiota, josta merkittävä osa saattaa selittyä nopean ja hitaan puheen vaihtelusta (esimerkiksi sananloppuinen *ē > <i> tai <ie> ja konsonanttiyhtymän osien välissä näkyvä epenteettinen vokaali tai sen puuttuminen).

On periaatteessa mahdollista, että mukana on jälkiä myös todellisista murre-eroista, mutta sellaisten todentaminen jälkikäteen on hankalaa. Meille riittää se, että myöhäiskantasaamen äänneiden enemmistöedustus gävlen saamessa voidaan johtaa rekonstruoidaksemme eteläkantasaamesta, eikä analyysin kannalta ole olennaista, mikä selitys vähemmistöedustusten takana loppujen lopuksi on.

Kun tarkoituksena on selvittää yhtenäisen myöhäiskantasaamen jälkeisiä äänne muutoksia, tarkasteltavilla sanoilla täytyy olla riittävän korkea ikä ja laaja levinneisyys saamelaiskielissä. Siksi perusaineistomme käsittää Juhani Lehtirannan Yhteissaamelaisen sanaston (2015 [1989]) ne sanat, joilla on säilynyt vastine eteläsaamessa ja uumajansaamessa, mutta huomioimme myös Barrukin sanakirjasta (2018) löytyvät uumajansaamen vastineet niissä tapauksissa, joissa Lehtiranta ei anna kielestä vastinetta. Tästä syystä vertailuaineisto keskittyy toisen tavun vokaalien osalta vain yleisiin ja perusmuodoissa esiintyviin: *ē, *e ja *õ. Lähinnä kolmitavuisissa ja pidemmissä taivutusmuodoissa esiintyvät toisen tavun vokaalit *ā, *i ja *u sekä niiden vaikutus ensitavun vokaaliin jäävät tämänkertaisen tarkastelun ulkopuolelle.

Esimerkkisanat on päivitetty nykyisten kirjakielten mukaisiin asuihin. Eteläsaamen osalta tässä on hyödynnetty Giellateknin verkkosanakirjaa *Nedtedigibaakoeh*. Uumajansaamen osalta käytämme sanakirjaa *Báhkuogirjje* (Barruk 2018). Sellaiset uumajansaamen sanat, jotka puuttuvat Barrukin sanakirjasta mutta esiintyvät Wolfgang Schlachterin Malän murteen (yhden idiolektin) sanakirjassa (Schlachter 1958) ja siten Lehtirannalla (2015 [1989]), on päivitetty kirjakielen ortografian mukaisiksi Juha Kuokkalan muunto taulukon pohjalta (Kuokkala 2020).

Eteläsaamen murteiden osalta tärkeä sanakirja on Gustav Hasselbrinkin kolmiosainen *Südlappisches Wörterbuch* (Hasselbrink 1981–1985). Äänteiden foneettisista reaalistumista tietoa antaa Eliel Lagercrantzin *Lappischer Wortschatz* (1939) eteläsaamen useiden murteiden ja uumajansaamen Sorselen murteen osalta. Jo mainittu Schlachterin sanakirja taas antaa foneettista tietoa uumajansaamen Malån murteen osalta, Gustav Hasselbrinkin tutkimus *Vilhelminalapskans ljudlära* (1944) eteläsaamen Vilhelminan murteen osalta ja Knut Bergslandin *Røros-lappisk grammatikk* (1946) eteläsaamen Rørosin murteen osalta.

Konkreettinen aineistomme on taulukkomuotoinen sanalista, joka sisältää uumajansaamen, eteläsaamen ja gävlelsaamen vastineet ja jossa myöhäiskantasaamen rekonstruktio on ryhmitelty vokaalikombinaatioittain (eli ensi- ja toisen tavun vokaalien yhdistelminä) ja tavarakenteittain (umpinainen ensitavu = pitkä keskuskonsonantisto; avonainen ensitavu = lyhyt keskuskonsonantti). Näin vokaalien enemmistöedustus kussakin äänneympäristössä on helppo havaita, mutta myös konsonanttien enemmistöedustus on silmämääräisesti selvitetävissä. Tässä tarkastelussa esitetään sanaesimerkkejä vain sen verran kuin on tarpeen kunkin rekonstruktion osoittamiseksi. Harvinaisempien äänteiden osalta lisäesimerkkejä uumajansaamen ja eteläsaamen osalta on voitu ottaa Yhteissaamelaisen sanaston (Lehtiranta 2015 [1989]) sellaisista sanoista, joilla ei ole vastinetta gävlelsaamessa. Jos lähdettä ei erikseen mainita, sana löytyy Lehtirannalta.

1.2 Menetelmä ja käsitteet

Äännehistoriallinen rekonstruktio perustuu tarkasteltavien kielten sana-aineiston vertailuun äänne kerrallaan, ja sen lähtökohtana on nykyisten saamelaiskielten perusteella rekonstruoitu myöhäiskantasaame. Eteläkantasaame on se rekonstruktio, joka edustaa kolmen eteläisen saamelaiskielen viimeistä yhteistä kehitysvaihetta. Sellaiset äänne- ja muutosmuutokset, jotka eivät ulotu enää kattavasti kaikkiin kolmeen kieleen, jäävät tämän tarkastelun ulkopuolelle.

Äännehistoriallinen analyysi voi tuottaa eri tavalla rajattuja kielimuotoja kuin yhteisten sanojen lukumäärään perustuva vertailu. Kyse ei kuitenkaan ole ristiriidasta, koska nämä tasot kertovat eri asioista: äännehistorian taso osoittaa kielimuotojen polveutumisen yhteisestä kantamurteesta, kun taas sanaston taso kertoo pitkään jatkuneesta yhteydestä puhuma-alueiden välillä.

Näiden tarkastelutasojen erillisyyden ja keskinäisen riippumattomuuden vuoksi on tärkeää käyttää niiden kohteista erilaisia nimityksiä. Sana *kieli* viittaa sanaston kautta määrittävään enimmäksi synkroniseen yksikköön, koska kielen rajauksen kriteerinä käytetty keskinäinen ymmärtäminen on pääasiassa sanatason ilmiö. Äännehistorian tasolla diakroninen syvyys jaetaan *kantamurteen* ja *muinaismurteen* tasoihin, jälkimmäisen ollessa näistä myöhäisempi, suppeampi ja usein rajaukseltaan lähempänä synkronista *kieltä*. Usein kantamurteesta polveutuu useampia muinaismurteita.

Kolmas eroteltava kielentaso sanaston ja äänne- ja muutosmuutosten lisäksi on lainasanoissa havaittavien äännekorvausten taso. Artikkelin edellisessä osassa (Piha–Häkkinen 2020) otimme lähtökohdaksi Ante Aikion (2012, 77) esittämän kantasaamea seuranneen

kolmijaon lounaiseen, luoteiseen ja itäiseen ”murteeseen”, koska se perustui nimenomaan lainasanoissa näkyviin äännekorvauksiin eli samaan tasoon, jota tuolloin tutkimme. Äänne-
muutosten tasolla jakolinjat saattavat kuitenkin kulkea eri kohdassa kuin äännekorva-
usten tasolla. Tarkastelumme perusteella esimerkiksi piitimensaame on äänne-
muutosten tasolla kehittynyt luoteisesta kantamuraudesta yhdessä luulajansaamen ja pohjoissaamen
kanssa siitä huolimatta, että lainasanoissa näkyvien äännekorvausten osalta se näyttäisi
Aikion mukaan ilmeisesti kuuluvan uumajansaamen ja eteläsaamen kanssa samaan lou-
naiseen yksikköön (taulukko 1). Äännekorvausten tason yksikön nimityksenä meillä on
esimurre. Tämän uuden nimityskäytännön mukaan edellisessä tarkastelussamme kyse
olisi siis ollut esimurteesta eikä vielä kantamuraudesta kuten tässä tarkastelussa.

Taulukko 1. Eri kielentasojen tulokset voivat poiketa toisistaan, mutta ne eivät voi ku-
mota toisiaan.

\ Yksikkö	Eteläsaame	Länsiuumajan- saame	Itäuumajan- saame	Piitimensaame
Kielentaso \				
Kieli (sanasto)	Eteläsaame	Uumajansaame	Uumajansaame	Piitimensaame
Muinaismurre (äänne- muutokset)	Muinais- eteläsaame	Muinais- uumajansaame + muinaiseteläs.?	Muinais- uumajansaame	Muinais- piitimensaame
Kantamurre (äänne- muutokset)	Etelä- kantasaame	Etelä- kantasaame	Etelä- kantasaame	Luoteis- kantasaame
Esimurre (äänne- korvaukset)	Lounainen	Lounainen	Lounainen	Lounainen

Esimurre edustaa usein varhaisempaa eriytymisen vaihetta: kieliyhteisöt olivat jo
alueellisesti eriytyneet, mutta erottavia äänne-
muutoksia ei vielä ollut tapahtunut. Esi-
merkiksi kantaauralin jakautumisprosessi näyttää osoittavan, että esimurteiden vaihe edel-
tää kantamuraiden vaihetta (Häkkinen 2023). Samoin näyttää rinnakkaisten johdosten
perusteella siltä, että saame ja itämerensuomi olivat alueellisesti eriytyneitä esimurteita jo
paleogermaanisten lainasanojen kaudella, vaikka äännehistoriallinen rekonstruktio-
taso oli vielä sama:

SaE *guehpere* ‘poron sorkka’ < MKSa-1 **kuopērē* < VKSa **kapa-ra* (Aikio 2009, 254)
Sm *kavio* ‘kavio’ < MKSm **kapja* < VKSm **kapa-ja* (Kallio 2015, 29) ← PaG **kāpa-*
‘sorkka, kavio’ > KG **χōfa-* > En *hoof* ~ Ru *hov*

Viimeinen kaikille saamelaiskielille yhteinen kantakieli on myöhäiskantasaame, ja
kantamurre on kantakieltä välittömästi seuraava vaihe. Vertailun kannalta olennaisia
kantamuraiteita nimitämme eteläkantasaameksi (josta polveutuvat etelä-, uumajan- ja

gävlenaame) ja luoteiskantasaameksi (josta polveutuvat piitimen-, luulajan- ja pohjoissaame). Nimitystä eteläkantalappi on aikaisemmin eri yhteydessä käyttänyt Mikko Korhonen: hän viittasi sillä hypoteettiseen Etelä-Suomessa puhuttuun saamelaiseen kantamurteeseen, joka olisi eronnut pohjoisemmasta kantamurteesta, jonka jälkeläisiä olisivat kaikki nykyiset saamelaiskielet (Korhonen 1981, 49–50).

Vertailun ulkopuolelle jäävät muut kuin kaksi läntisintä saamelaista kantamurretta. Saamelaiskielten uusi sukupuu esitetään kuvassa 3 alaluvussa 5.1.

2 Oletetut länsisaamelaiset ääntenmuutokset

Perinteisesti saamelaiskielet on ryhmitelty itäisiin ja läntisiin kieliin, ja eteläsaame on luokiteltu muun länsisaamen yhteyteen (esim. Korhonen 1981, 18; Sammallahti 1998, 6; tutkimushistoriasta Rydving 2013). Jako itä- ja länsisaameen on kuitenkin lähinnä yleisvaikutelmaan tai satunnaisesti valittuihin yksittäisiin piirteisiin perustuva, eikä saamelaisia kantamurteita ole tähän saakka vielä kattavasti rekonstruoitu.

Kirjoitamme oletetuista länsisaamelaisista ääntenmuutoksista, koska on arvioitava kriittisesti, löytyykö äännehistoriasta tukea näin laajalle länsisaamelaiselle kantamurteelle, vai pitäisikö eteläiset saamelaiskielet erottaa luoteissaamelaisista kielistä (piitimen-, luulajan- ja pohjoissaame). Selvimät luoteissaamelaisia kieliä yhdistävät ääntenmuutokset ovat seuraavat:

1. *šC > *jhC
2. *cC > *sC, *ćC > *šC
3. *m > *ʔm (> *bm), *n > *ʔn (> *dn), *ŋ > *ʔŋ (> *gŋ) vahvassa asteessa
4. *e > *a kaikissa tavuissa³

Näistä neljästä muutoksesta eteläsaame on osallistunut vain ensimmäiseen, eikä se vielä yksinään riitä perustelemaan eteläsaamen polveutumista luoteiskantasaamesta. Tiedetään, että esimerkiksi nasaalin ja obstruentin yhtymiä koskevat denasalisaatiomuutokset (*mp > *bb, *nt > *dd, *ŋk > *gg, *nc > *ʒʒ, *ńć > *ʒʒ) ovat levinneet sekundaaristi inarin- ja koltansaameen sekä keminsaamen murteisiin vasta 1500-luvulla (Sammallahti 1998, 194), joten yksittäisen jaetun ääntenmuutoksen kohdalla on huomioitava sekundaarisen leviämisen mahdollisuus. Denasalisaatio saattaisi siksi alueellisin perustein olla alkuaan luoteiskantasaamelainen muutos, mutta koska eteläisissä saamelaiskielissäkään sitä ei voida osoittaa sekundaariseksi, on se jätetty edellä esitetyn listan ulkopuolelle.

3 Eräissä murteissa nähdään *e*- tai *i*-edustusta, mutta nämäkin tapaukset voitaneen selittää **a*:sta lähtien sekundaarisiksi korkeusassimilaatioiksi, koska niitä esiintyy tavunloppuisen **j*:n ja **v*:n edellä (Sammallahti 1998, 19) tai toisen tavun **i*:n ja **u*:n edellä (Sammallahti 1998, 20). Pohjoissaamen itämurteissa toisen tavun **e* edustuu laadultaan *a*:sta poikkeavana vokaalina (Ante Aikion kommentti), mutta se saattaisi eräiden muiden piirteiden tavoin periytyä aikaisemmasta, inarinsaamea muistuttavasta substraattikielystä.

Toinen eteläisille ja luoteisille saamelaiskielille yhteinen piirre on, että kahden eri nasaalin yhtymiin ja nasaaligeminaattoihin kehittyi preokkluusio, joka useimmiten edustuu homorgaanisena klusiilisenä alukkeena: $*\eta m > *ʔ\eta m > *bm$ | $*mn > *ʔmn > *bn$ | $*mm > *ʔmm > *bm$ | $*nn > *ʔnn > *dn$ | $*\eta\eta > *ʔ\eta\eta > *g\eta$. Eräissä murteissa edustus on yhä glottaalinen preokkluusio (Ante Aikion kommentti). Tätä nuorempana voidaan pitää edellä olevan listauksen kolmatta kohtaa eli pidentyneiden yksinäisnasaalien preokkluusiota. Ensinnäkin luoteiskantasaamessa preokkluusiota edeltää astevaihtelun synty (myöhäiskantasaame-2:ssa, ks. alaluku 3.4), jonka seurauksena lyhyet yksinäisnasaalit muuttuvat puolipitkiksi avonaisen toisen tavun edellä ($*n > *ñ$), ja eteläkantasaamessa sitä edeltää yksinäiskonsonanttien piteneminen ensitavun lyhyen vokaalin jäljessä ($*n > *nn$; ks. alaluku 4.2). Vaikka lopputulos saattaa näyttää samalta kummallakin taholla, siihen johtaneet muutosprosessit ovat ehdoiltaan erilaiset. Toiseksi preokkluusio puuttuu pidentyneiden yksinäisnasaalien edestä pitkän vokaalin jäljessä esimerkiksi uumajansaamen Tärnan murteessa (Ante Aikion kommentti), mikä viittaa ilmiön myöhäisempään leviämiseen sinne.

Myös oletettujen länsisaamelaisten piirteiden erilaiset levinneisyydet eteläisissä saamelaiskielissä vahvistavat käsityksen näiden alkuaan luoteiskantasaamelaisten äänne­muutosten sekundaarisesta leviämisestä eteläisiin kielimuotoihin: eteläsaamessa on tapahtunut vain yksi muutos, gävlen­saamessa kaksi muutosta ja (itä)uumajansaamessa kolme muutosta:

1. MKSa-1 $*leašk̄$ 'kaataa' > LKSa $*leajhk̄$ ~ SaU $leäjkkuo$ ~ SaG $\langle leikoa \rangle$ ~ SaE $leajhkodh$
2. MKSa-1 $*käckē$ 'purra' > LKSa $*kākē$ ~ SaU $gásskiet$ ~ SaG $\langle gaskiät \rangle$ vs. SaE $gaetskedh$
3. MKSa-1 $*pānē$ 'hammas' > LKSa $*pādñē$ ~ SaU $bádnie$, $bánnie$ vs. SaG $\langle banie \rangle$ ~ SaE $baenie$
4. MKSa-1 $*pēsē$ 'pyhä' > LKSa $*pasē$ vs. SaU $bissie$ ~ SaG $\langle bissia \rangle$ ~ SaE $bissie$

Seuraavissa luvuissa esitämme neljä äänne­muutosta, jotka ovat tapahtuneet kaikkien muiden saamelaiskielten paitsi eteläisten kielimuotojen yhteisessä kantakielessä (luku 3), ja viisi äänne­muutosta, jotka ovat yhteisiä vain eteläisille kielimuodoille (luku 4). Luvun 3 neljästä muutoksesta kolmen yhteydessä esitetään myös vastaavien äänneyhtymien toisen suuntainen muutos eteläkantasaamessa, joten kaikkiaan eteläkantasaamelaisia muutoksia esitellään kahdeksan. Näitä jaettuja äänne­muutoksia vastaan levinneisydel­­tään epäyhtenäiset tai todistetusti myöhään levinneet ns. länsisaamelaiset yhtäläisyydet jäävät vähemmistöksi ja voidaan olettaa sekundaarisesti levinneiksi. Länsisaame osoittautuu pelkästään maantieteelliseksi käsitteeksi: kaikki läntiset saamelaiskielet eivät polveudu samasta kantamurteesta.

3 Myöhäiskantasaamen toiseen vaiheeseen johtavat äänne muutokset

3.1 MKSa-1 *kj > MKSa-2 *vj ~ EKSa *kš

Sammallahti on kiinnittänyt huomiota siihen, että myöhäiskantasaamea edeltävä *kj-yhtymä edustuu saamessa kahdella eri tavalla. Suomen *raaja*-sanana vastine, MKSa-1 **ruokjē* 'teuraan osa/raaja', edustuu etelä- ja uumajansaamessa *kš:llisenä ja muualla saamessa *vj:llisenä.

MKSa-1 **ruokjē* 'teuraseläimen raaja'

> EKSa **rüökšē*⁴ > SaU *ruökssjie* ~ SaE *ruaksja* ~ SaG <*fliäsken ruäksi* 'sian kinkku'

> MKSa-2 **ruovjē* > SaP *ruovji* jne.

Nämä erisuuntaiset kehityslinjat eivät voi selittyä toistensa pohjalta, joten Sammallahti olettaa kaksi erillistä innovaatiokeskusta (Sammallahti 1998, 191). Levinneisyyden perusteella voidaankin pitää kehitystä *kj > *kš eteläkantasaamelaisena ja kehitystä *kj > *vj myöhäiskantasaamen toista vaihetta edustavana. Tästä muutoksesta ei ole helppo löytää lisäesimerkkejä, koska yhtymä *kj on ollut erittäin harvinainen.

Tässä yhteydessä on lyhyesti käsiteltävä eräitä analyysiin vaikuttavia eteläsaamen vanhassa sanastossa näkyviä äänne muutoksia. Ensinnäkin alkuperäinen *jv > *jj: **oajvē* > *äejjie* 'pää', **peajvē* > *biejjie* 'päivä, aurinko'. Tämän jälkeen alkuperäinen *vj > *jv: **sävje* > *saajve* 'maalainen olento', **tāvjä* > *daajvaj* 'usein'. Jälkimmäinen muutos on tapahtunut myös uumajan-, piitimen-, luulajan- ja turjansaamessa, mutta eteläsaamessa sen täytyy olla ensimmäistä muutosta myöhäisempi, koska vain yhdessä poikkeussanassa nähdään mahdollisesti muutosketju *vj > *jv > *jj: **čoajvē* > **čoajvē* > *tjäejjie* 'maha, vatsa'. Jos sitten eteläsaamen sanassa näkyy säilynyt vj, se todistaa myöhäisestä lainautumisesta. Tällainen on esimerkiksi sanassa MKSa-2 **jievje* → SaE *jyövje*, *jievje* 'vaaleanharmaa (poro)'.⁴

Myöhäiskantasaameen rekonstruoidaan vain seitsemän sanaa, joissa on ollut *kj-yhtymä (Itkonen 1982). Näistä vain kolmella on vastine saamessa, ja niistä yksi todisti edellä esitetystä äänne muutoksesta (MKSm **rakja* ~ MKSa-1 **ruokjē*). Toinen sana on MKSm **vakja* ~ MKSa-2 **vuovjē* 'kiila', jonka eteläsaamelaisen vastineen *vuevjedh* 'leventää vaatetta levennyskappaleella' säilynyt vj-yhtymä paljastaa myöhäiseksi lainasanaksi jostain toisesta saamelaiskielestä. Kolmas sana on MKSa-1 **tākjä* > MKSa-2 **tāvjä* 'taaja; usein', jonka vokaalisto paljastaa lainatuksi kantasuomesta (← K/MKSm **takja*). Sana voisi kyllä olla eteläsaamessakin vanhempi kuin vj-sanat, koska siinä on ehtinyt tapahtua muutos *vj > *jv (**tāvjä* > *daajvaj*), mutta lainautumista muista saamelaiskielistä ei voida silti sulkea pois, koska mainittu muutos on tapahtunut myös naapurikielissä. Sana olisikin voitu lainata itämerensuomesta vasta myöhäiskantasaame-2:een, koska myös kantaskandinavaavisissa lainasanoissa nähdään äännekorvausta *gj → MKSa-2 *vj (ks. alaluku 5.3). Kiistattomia vastaesimerkkejä rekonstruoimалlemme äänne muutokselle ei löydy, ja sen tueksi voidaan esittää myös toinen vastaavanlainen äänne muutos.

⁴ Merkitsemme eteläkantasaamessa syntyneitä takavokaalien etisiä allofoneja *ü, *ö ja *üö, vaikka ne lienevät olleet käytännössä pikemminkin puolietisiä.

3.2 MKSa-1 *tj > MKSa-2 *rš ~ EKSa *tš

Muutoksen *kj > *kš ~ *vj kanssa symmetrisenä ja ehdoiltaan jossain määrin samankaltaisena voidaan esittää äänneenmuutos *tj > *tš ~ *rš: nämä muutokset jakaisivat eteläkantasaamassa jälkikomponentti *j:n sibiloitumisen ja myöhäiskantasaamen toisessa vaiheessa alkukomponentin heikentymisen (ks. Sammallahti 1998, 191).

MKSa-1 *nuotjō 'nuotio, kokko' (Aikio 2009, 124–127)

- > EKSa *nuotšō > SaU nuadssjuo, nuadssjuo ~ SaE nãatsja, nãarsjoe ~ SaG Ø
- > MKSa-2 *nuoršō > SaP nuoršu

MKSa-1 *šuoťjōj 'jokin sorsa/lintu' (Aikio 2009, 126)

- > EKSa *šuoťšōj > SaU sjuadssjuoj ~ SaE Ø ~ SaG Ø
- > MKSa-2 *šuoťšōj > SaP *šuoťš(š)u

Eteläkantasaamen äänneyhtymän tarkkaa rekonstruointia haittaa se, että vain ensimmäinen sana löytyy eteläsaamesta, missä sillä on kirjava edustus (esim. H nãaddjaa, R nãarsjaa, Ok nãassjaa; Hasselbrink 1981–1985, 1012, 1014). Kuitenkin eteläkantasaameen lienee rekonstruoitava *tš-yhtymä eikä *θš- tai *đš-yhtymää. Konsonantin etinen *đ tuottaa nimittäin seuraavanlaisen edustuksen:

MKSa-1 *keadkē 'kivi' > EKSa *keädkē > SaU geärggie, geädggie ~ SaE gierkie ~ SaG ⟨girgie⟩, ⟨jirgiä⟩, ⟨järgiä⟩

MKSa-1 *peadñēs 'suksen jalansija' > EKSa *peädñēs > SaU biergies, biedgnies ~ SaE bearka ~ SaG Ø

MKSa-1 *čoadkē 'sotka, telkkä' > EKSa *čoadkē > SaU Malä tjädggie ~ SaE tjærkie ~ SaG Ø

Tämä edustus ei vastaa sanojen 'nuotio' ja 'jokin sorsa/lintu' antamaa kuvaa, jossa uumajansaamassa on kummassakin sanassa *dssj*. Konsonanttiyhtymän aloittavan *θ:n edustuksesta saamme käsityksen alkuperäisen *tk-yhtymän sisältävistä sanoista, jotka ainakin uumajan- ja eteläsaamen osalta ovat kehittyneet *θk-yhtymän kautta. Tosin samassa asemassa *t on heikentynyt myös eräissä muissa kielissä (*tk > SaL *rk ~ SaP *θk). Gävlen- saamen merkinnät eivät viittaa spirantisoitumiseen, mutta toisaalta emme tiedä, olisiko kirjuri osannut merkitä tätä äännettä erilleen /t/:stä. Ainakaan se ei edustunut /r/:nä gävlen- saamassa.

MKSa-1 *keatkē 'ahma' > EKSa *keät/θkē > SaU geätkkie, geärkkie ~ SaE gierhkie ~ SaG ⟨giätkie⟩

MKSa-1 *kietkēm(ē) 'kehto' > EKSa *kiet/θkēmē > SaU geätkkame, geärkkame ~ SaE gierhkeme ~ SaG ⟨giäkkom⟩

MKSa-1 *joatkē- 'jatkaa' > EKSa *joat/θkē- > SaU jätkkiet, järkkiet ~ SaE jaarhkedh ~ SaG Ø

MKSa-1 *kotkē 'muurahainen' > EKSa *kot/θkē > SaU gätkka, gärkka ~ SaE gārhe ~ SaG Ø

Jälleen ero rekonstruoimiimme alkuperäisiin *tj-sanoihin on selvä. Ainoaksi mahdolliseksi selitykseksi jäänee, että *tj-sanojen kohdalla kyse on eteläkantasaamassa *tš-yhtymästä,

jossa *t ei ole muuttunut spirantiksi. Sen edustus muistuttaa jossain määrin affrikaatan *ć edustusta mutta on pysynyt siitä erillään. Foneettisella tasolla ero näiden välillä on myös selvä: uumajansaamen *tš-sanoissa *nuadssjuo* ja *sjuadssjuoj* on Schlachterin sanakirjassa [dʹš], kun taas alkuperäisen *ć:n edustus merkitään [htj], [χtj] (Schlachter 1958).

Aikio on ehdottanut, että sanoissa *nuotjō ja *šuoitjō olisi ollut jo myöhäiskantasaamassa *δš, joka sitten olisi pohjoiskantasuomeen lainattaessa korvattu *tj:llä sanassa *nootjo (Aikio 2009, 124–127). Aikio ei kuitenkaan esitä muita esimerkkejä äännekorvauksesta MKSa *δš → PKSm *tj vaan vetoaa sananalkuiseen substituutioon MKSa-1 *ćO → PKSm *jO (josta Aikio 2009, 70). Pohjoiskantasuomessa kuitenkin esiintyi sanan sisällä *cc, vaikka sanan alussa *c oli jo muuttunut *s:ksi, joten saamen *δš olisi todennäköisimmin korvattu *cc:llä. Niinpä pohjoiskantasuomen *tj viittaa siihen, että myös saamassa näissä sanoissa oli pikemminkin *tj-yhtymä. Lainanantajakieli olisi siten ollut jo varhainen tai vielä vanhakantainen.

3.3 Sananalkuinen MKSa-1 *θ > MKSa-2 *t ~ EKSa *fO, *hE

Sananalkuinen soinniton dentaalispirantti *θ on langennut yhteen *t:n kanssa myöhäiskantasaamen toisessa vaiheessa, kun taas eteläkantasaamassa nähdään mutkikkaampi kehitys:

MKsa-1: *θ vs. *t (*θuome 'tuomi', *θāmpē 'poron etujalan reiseluu', *θāpδē 'perna', *θeŋes 'varpu', *θemē 'liima' vs. *tuoljē 'talja', *tāktē 'luu')
 > MKsa-2: *θ > *t (*tuome, *tāmpē, *tāpδē, *teŋes, *temē = *tuoljē, *tāktē)
 > EKsa: *θ > *fO ~ *hE vs. *t (EKsa *fuome > SaU Ø ~ SaE foeme ~ SaG ⟨foämān⟩ | EKsa *hābbe > SaU hābba ~ SaE haabpe ~ SaG Ø | EKsa *heŋes > SaU dāgnase ~ SaE hingse ~ SaG ⟨hings⟩ 'puolukka', ⟨leverie hingse⟩ 'mustikanvarpu' | EKsa *hibmē > SaU hibmie ~ SaE hipmie ~ SaG Ø vs. EKsa *tüöljē > SaU duölljie ~ SaE dueljie ~ SaG ⟨duelie⟩ 'porontalja' | EKsa *tāktē > SaU dākttie ~ SaE daektie ~ SaG ⟨irt daktie⟩ 'kylkiluu')

Tähän piirteeseen on kiinnitetty huomiota jo kauan sitten (esim. Korhonen 1981, 129; Bergsland 1995, 10). Yhteissaamelaisessa sanastossa sananalkuiseksi äänneeksi rekonstruoidaan *δ (Lehtiranta 2015 [1989]), koska kantaauralissa tämä äänne rekonstruoidaan *δ':ksi. Saamelaiskielten edustuksen perusteella soinniton *θ olisi perusteltu, ja tällaisena sen rekonstruoivat myöhäiskantasaameen myös Korhonen (1981, 129), Sammallahti (1998, 199) ja Aikio (2022, 6).

Satunnaisissa sanoissa on etelä- tai uumajansaamassa d-edustus, joka selittyyneen lainaksi pohjoisemmista naapurikielistä (esim. EKsa *hāpδē 'perna' > SaU hābdādie vs. LKsa *tāpδē 'perna' → SaU dābrrie ~ SaE daebrie), mutta muuten edustus on eteläisissä kielissä h (lavean vokaalin edellä) tai f (pyöreän vokaalin edellä). Vaikka jälkimmäisestä löytyy perintösanastosta vain yksi esimerkki, myös skandinaaviset lainasanat vahvistavat tämän jakauman. Larssonin (2013, 167) mukaan skandinaavisten lainasanojen soinnittoman *p:n korvannut sananalkuinen äänne käyttäytyy eteläsaamassa aivan samoin kuin perintösanaston *θ: *f esiintyy pyöreän vokaalin edellä ja *h lavean vokaalin edellä (*fO ~ *hE).

Larssonin perustelu antaa tukea myöhäiskantasaamen *θ:lle, joka on foneettisesti sama äänne kuin skandinaavinen *þ. Larssonin mukaan vasta vanhojen skandinaavisten lainasanojen omaksumisen jälkeen olisi tapahtunut muutos *θ > *h, ja vielä myöhemmin eteläkantasaamessa olisi tapahtunut muutos *huo > *fuo. Tämän muutoksen jälkeen omaksutuissa lainasanoissa skandinaavinen *þ olisi korvattu suoraan *h:lla myös pyöreän vokaalin edellä eteläisissäkin kielissä (Larsson 2013, 171).

Larssonin hypoteesin testaamiseksi on tarkasteltava myös alkuperäisiä *f- ja *h-alkuisia sanoja. On olemassa skandinaavisia lainasanoja, joissa lähtökielen *f:ää vastaa saamessa sananalkuinen *f läntisissä kielissä ja *v itäisissä kielissä, riippumatta seuraavan vokaalin laadusta (ks. Aikio 2012, 76–77). Muissa saamelaiskielissä nämä sanaryhmät eivät sekaannu *θ-sanoihin, koska niissä *θ edustuu *t:nä, mutta eteläkantasaamen jatkajissa ensitavun pyöreän vokaalin sisältävät vanhat *θ-sanat ovat langenneet yhteen *f-alkuisten lainasanojen ryhmän kanssa.

Myös sananalkuista *h:ta tavataan läntisissä saamelaiskielissä jo varhain. Osa näistä sanoista on etäsukukielten tai lainanantajakielten perusteella alkuaan vokaalialkuisia, osa lainasanoista taas h-alkuisia. Nämä ryhmät ovat tasoittuneet eri suuntiin siten, että luoteis- ja eteläkantasaamessa on h kummankin ryhmän sanoissa, idempänä ei kummasakaan (osassa sanoista inarinsaame kuitenkin liittyy läntisempiin kieliin, mikä johtunee myöhemmästä pohjoissaamen vaikutuksesta). Kolmannen ryhmän muodostavat sellaiset sanat, joista ei tiedetä, onko niissä ollut alussa vokaali vai *h.

1. Vokaalialkuiset sanat:

KU *ipsi 'haju' > MKSa-1 *epsē > EKSa *häpsē- 'haistaa' > SaE hepsedh vs.

*epsē- > SaI apsed

Ims. *äkki- → EKSa *heäkke 'äkkiä' > SaE hiehke vs. *eakke > SaK jákk-

Ims. *ulvo- → EKSa *holvō- 'ulvoa' > SaE (h)ulvedh vs. *olvō- > SaI olvod

2. *h-alkuiset sanat:

Ims. *hauta → EKSa *hävte 'hauta, kuoppa' > SaE haevtie vs. *ävtē > SaK äü 'dd

Ims. *henki → EKSa *heägge 'henki' > SaE hiege vs. *jienke > SaI jiegga

3. Vokaali- tai *h-alkuiset sanat:

? → EKSa *hojke- 'lykätä, työntää' > SaU hājggat vs. *ojke- > SaI ujjad

? → EKSa *hoajpō- 'painia' > SaE hāajpodh vs. *oajpō- > SaT oajbad

Kuten esimerkeistä nähdään, *h esiintyy eteläsaamessa myös pyöreän takavokaalin edellä, eikä näissä sanoissa sananalkuinen *h ole muuttunut *f:ksi. Vaikkei esimerkksisanoissa olekaan *huo-alkuisia sanoja, herättää ihmetystä, miksi *h olisi muuttunut *f:ksi vain *uo:n edellä muttei *u:n, *o:n ja *oa:n edellä – etenkin kun *huo-alkuisten sanojen puuttumiselle on luonnollinen selitys. Sananalkuisen *uo:n eteen kehittyi jo myöhäiskantasaameen poeettinen *v, joten esimerkkejä sekundaarisesta sananalkuisesta *h:sta voi löytyä vain *o:n, *u:n ja *oa:n edeltä. Siksi vain myöhäiskantasaamen jälkeen lainatuissa sanoissa voisi edes teoriassa olla *huo-alku.

Koska lainasanoissa alkuperäiset *h ja *f ovat säilyneet erillään sekä pyöreiden että laveden vokaalien edellä, ei ole mahdollista olettaa sen paremmin muutosta *θ > *h > *fO

kuin muutosta *ʒ > *f > *hE. Uskottavinta on olettaa, että eteläkantasaamessa sananalkuinen *ʒ olisi suoraan jakautunut kahdeksi äännteeksi: *f:ksi pyöreän vokaalin edellä ja *h:ksi lavean vokaalin edellä. Kumpikin äänne oli jo tullut tutuksi lainasanojen mukana.

MKSA-1 *ʒuome ʻtuomiʻ > EKSA *fuome > SaU Ø ~ SaE foeme ~ SaG ⟨foämän⟩

MKSA-1 *ʒampe ʻporon etujalan reisiruuʻ > EKSA *hābbe > SaU hābba ~ SaE haabpe ~ SaG Ø

Myöhemmissä lainasanoissa olisi sitten mahdollisesti myös *h-alkuiset sanat sopeutettu tähän jakaumaan niin, että pyöreän vokaalin edellä laina omaksuttiin f-alkuisena, mutta tämän seikan selvittäminen jää tulevaisuuteen. Yhteenveto tässä käsiteltyjen kolmen sananalkuisen äänteen edustuksesta on esitetty taulukossa 2.

Taulukko 2. Yhteenveto äännteissä *f, *ʒ ja *h tapahtuneista muutoksista saamelaiskielissä.

Lähtöäänne	EKSA	LKSA	Itäisemmät kielet
*f	*fO ~ *fE	*f	*v
*ʒ	*fO ~ *hE	*t	*t
*h	*hO ~ *hE	*h	Ø

3.4 Astevaihtelun synty

Myöhäiskantasaamen toiseen vaiheeseen kehittyi astevaihtelu siten, että avoimen toisen tavun edellä yksinäiskonsonantti muuttui puolipitkäksi (I : I+) ja geminaatta ylipitkäksi konsonantiksi (II : III; Korhonen 1981, 135–149).

MKSA-1: *koatē ʻkotaʻ : *koatēn sg.gen | *pākke ʻkuumuus, kuumaʻ : *pākken | *jokē ʻjokiʻ : *jokēn
 > MKSA-2: *koatē : *koatēn > SaP goahti : goađi | *pākke : *pākken > SaP báhka : báhka | *jokē : *jokēn > SaP johka : joga
 > EKSA: *koatē : *koatēn > SaU gáhtie : gáđien ~ SaE gáetie : gáetien ~ SaG ⟨gáeti⟩ | *pākke : *pākken > SaU báhka : báhkan ~ SaE baahke : baahken ~ SaG ⟨back⟩ | *jokke : *jokken > SaU juhka : juhkan ~ SaE johke : johken ~ SaG ⟨jock⟩

Eteläsaamessa ei tunnetusti ole astevaihtelua, vaikka ilmiö esiintyy kaikissa muissa saamelaiskielissä. Uumajansaamessa astevaihtelua esiintyy rajoitetusti: vain ensitavun alkupe räisen pitkän vokaalin jäljessä (Etelä-Tärnan murteessa ei ollenkaan; Larsson 2012, 122). Vaikka eteläsaamen kirjakieli ei eroa näytä, siinä lyhyttä vokaalia seuraava geminaatta on foneettisesti aina ylipitkä (esimerkkisanat *johke* vs. *baahke*: Lagercrantz 1939, 212, 619) aivan kuten uumajansaamessa. Gävlensaamen merkinnöistä mahdollista eroa pitkän ja ylipitkän välillä ei voida nähdä, mutta todennäköisesti jo eteläkantasaamessa on tapahtunut lyhyen vokaalin jäljessä ensin yksinäiskonsonantin geminoituminen (I > II) ja sitten vielä geminaatan piteneminen (II > III). Emme kuitenkaan merkitse eteläkantasaamen rekonstruktioissamme ylipitkää konsonanttia (paitsi havainnollistuksen vuoksi sanassa

**jokke* edellä), koska se automaattisesti korvaa geminaatan aina lyhyen vokaalin jäljessä (ks. alaluku 4.2).

On todennäköistä, että astevaihtelu on levinnyt uumajansaameen vasta eteläkantasaa-
melaisten muutosten jälkeen, koska muussa tapauksessa odottaisi myös lyhyttä vokaalia
seuranneen alkuperäisen geminaatan sopeutuneen astevaihteluun (II : III) aivan samoin
kuin pitkän vokaalin jäljessä tapahtui. Paras selitys astevaihtelun havaitulle rajoittuneisuu-
delle uumajansaamessa on se, että jo eteläkantasaaamessa lyhyen vokaalin jäljessä tapah-
tunut geminaatan piteneminen (II > III) esti geminaatan sopeutumisen astevaihteluun
tässä asemassa. Saamen astevaihteluhan on suunnaltaan kvantiteettia pidentävä, jolloin
sen syntyminen vaatii äänneeltä ”tilaa” pidentyä. Ylipitkässä konsonantissa ei pitenemis-
mahdollisuutta enää ole.

4 Eteläkantasaameen johtavat äänne muutokset

4.1 Lyhyiden *i:n ja *u:n piteneminen

Eteläsaamen ja uumajansaamen vokaalien pituudet tunnetaan hyvin ja merkitään sel-
keästi, mutta gävlenäsaame ansaitsee tältä osin lyhyen tilannekatsauksen. Gävlenäsaamen
sanalistan kirjannut Per Holmberger ei merkitse eroa pitkien ja lyhyiden vokaalien vä-
lillä, mutta vokaalin pituus voidaan päätellä sitä seuraavan konsonantin pituudesta: ly-
hyiden vokaalien jäljessä alkuperäinen yksinäiskonsonantti merkitään yleensä kahdella
konsonantilla, ja pitkien tai pidentyneiden vokaalien kuten **uv:n* (< MKSa-1 **u*) ja **ij:n*
(< MKSa-1 **i*) jäljessä alkuperäinen yksinäiskonsonantti merkitään yleensä yhdellä kon-
sonantilla:

1. MKSa-1 **pesē* ’pyhä’ > EKSa **pissē* > SaU *bissie* ~ SaE *bissie* ~ SaG <*bissia*>
MKSa-1 **sesē* ’hiha’ > EKSa **sissē* > SaU *sissie* ~ SaE *sissie* ~ SaG <*sisse*>
MKSa-1 **seļe* ’syli’ > EKSa **selle* > SaU *salla* ~ SaE *sille* ~ SaG <*sälla*>
MKSa-1 **kerē* ’kaarna’ > EKSa **kerre* > SaU Ø ~ SaE *girre* ~ SaG <*gâr*>
2. MKSa-1 **lokē* ’10’ > EKSa **lökkē* > SaU *luhkkie*, *lühkkie* ~ SaE *luhkie* ~ SaG <*lhuttie*>
MKSa-1 **ponē* ’punoa’ > EKSa **püdnē* > SaU *büdniet* ~ SaE *butnedh* ~ SaG
<*buttnet*>
MKSa-1 **lomē* ’lumi’ > EKSa **lubmē* > SaU Ø ~ SaE *lopme* ~ SaG <*loppme*>
MKSa-1 **jokē* ’joki’ > EKSa **jukke* > SaU *juhikka* ~ SaE *johke* ~ SaG <*jock*>

vs.

3. MKSa-1 **vite* ’5’ > EKSa **vijte* > SaU *vijtta* ~ SaE *vijhte* ~ SaG <*wit*>
MKSa-1 **pire* ’piiri’ > EKSa **pijre* > SaU *bijrra* ~ SaE *bijre* ~ SaG <*bir*>
4. MKSa-1 **supē* ’haapa’ > EKSa **süvpē* > SaU *suvppie* ~ SaE *suvhpie* ~ SaG <*supe*>
MKSa-1 **kutē* ’6’ > EKSa **kuvte* > SaU *guvtta* ~ SaE *govhte* ~ SaG <*gote*>

Tällä perusteella myös gävlenäsaame on osallistunut suppeiden vokaalien pitenemiseen
yksinäiskonsonantin edellä, eli muutos on rekonstruoitava jo eteläkantasaameen. Tämä

muutos on myös yksi suhteellisesti varhaisimpia, koska se on vienyt toteutumaehdon seuraavan kohdan muutokselta.

4.2 Yksinäiskonsonantin piteneminen lyhyen vokaalin jäljessä

Edellisen muutoksen jälkeen jäljelle jääneitä ensitavun lyhyitä vokaaleja **e* ja **o* seuraava yksinäiskonsonantti on pidentynyt. Tämä kehitys näkyy selvästi kaikkien kolmen kielen osalta edellisen kohdan esimerkeistä. Tämä muutos luultavasti edeltää kohdan 4.4 muutosta, koska on taloudellisempaa olettaa yksinäiskonsonantin pidentyneen **e*:n ja **o*:n jäljessä ennen näiden kummankin halkeamista neljäksi eri vokaaliksi.

Kuten alaluvussa 3.4 perusteltiin, konsonantin piteneminen lienee tapahtunut kahdessa vaiheessa: ensin lyhyttä vokaalia seuraava yksinäiskonsonantti geminoitui (I > II), ja sitten primaarit ja sekundaarit geminaatat pitenivät (II > III). Vaikka gävleensaame ei tee eroa pitkän ja ylipitkän asteen välillä, voidaan olettaa näiden muutosten tapahtuneen siinäkin, koska myöhäisempiinkin muutoksiin gävleensaame on osallistunut.

4.3 **ivC* > **uvC*

Muutos **ivC* > **uvC* näyttäisi tapahtuneen säännöllisesti jo eteläkantasaamassa, toisin kuin aiemmin ajattelimme (ks. Piha–Häkkinen 2020, 110). Tämä sekundaarinen **u* on myöhemmin osallistunut myös metafooniakehitykseen (ks. alaluku 4.5), eikä sen edustus eroa alkuperäisen **u*:n pidentyneestä edustuksesta **uv* yksinäiskonsonantin edellä. Muissa saamelaiskielissä näissä sanoissa on **i* säilynyt, paitsi piitimensaamassa on joissain sanoissa havaittavissa samanlaista kehitystä. Emme analysoi piitimensaamen kehitystä tässä.

MKSA-1 **tivrē* 'eläin' > EKSA **tivrē* 'eläin' > SaU *divrrie*, Malå *düvrrie* ~ SaE *duvrie* ~ SaG <*durie*> vs. SaP *divri*

MKSA-1 **čivr̥s* 'saivare, täinmuna' > EKSA **čuvr̥s* > SaU Ø ~ SaE *tjovres(e)* ~ SaG <*tjohres*> vs. SaP *čivrrus*

MKSA-1 **rivk̆jē* 'ei-saamelainen nainen' > EKSA **ruvk̆jē* > SaU *ruvguoj* ~ SaE *rovkije* ~ SaG Ø vs. SaP *rivgu*

MKSA-1 **čivkē* 'eläimen poikanen' > EKSA **čuvkē* > SaU *tjuvgga* ~ SaE *tjovke* ~ SaG Ø vs. SaP *čivga*

MKSA-1 **tivres* 'kallis' > EKSA **tuvres* > SaU *duvras*, *divras* ~ SaE *dovres* ~ SaG Ø vs. SaP *divrras*

4.4 Lyhyiden **o*:n ja **e*:n jakautuminen

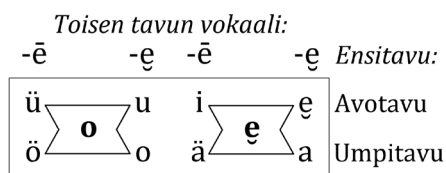
Eteläkantasaamassa **o*:n ja **e*:n kehitys on ollut niin mutkikasta, ettei niitä mitenkään voida johtaa samasta kantamurteesta luoteissaamelaisten kielten kanssa (vrt. luku 2). Vokaalimuutosten ehdot liittyvät sekä toisen tavun vokaalin laatuun että ensitavun avonaisuuteen (kuva 2).

1. MKSa-1 *kontē 'villipeura' > EKSa *köddē > SaU gāddie ~ SaE gedtie ~ SaG ⟨gätti⟩
 MKSa-1 *lokē '10' > EKSa *lükkē > SaU luhkkie, lühkkie ~ SaE luhkie ~ SaG ⟨lhuttie⟩
 MKSa-1 *colke- 'sylkeä' > EKSa *colke- > SaU tjålggat ~ SaE tjalkedh ~ SaG ⟨tjåkätt⟩
 MKSa-1 *ocē- 'etsiä' > EKSa *ucce- > SaU uhttsat ~ SaE ohtsedh ~ SaG ⟨otsät⟩
2. MKSa-1 *lēpsē 'kaste' > EKSa *läpsē > SaU Malå lapssie ~ SaE lepsie ~ SaG ⟨läbsie⟩
 MKSa-1 *pēsē 'pyhä' > EKSa *pissē > SaU bissie ~ SaE bissie ~ SaG ⟨bissia⟩
 MKSa-1 *pēlvē 'pilvi' > EKSa *palvē > SaU balvva ~ SaE balve ~ SaG ⟨ballove⟩
 MKSa-1 *sēlē 'syli' > EKSa *sellē > SaU salla ~ SaE sille ~ SaG ⟨sälla⟩

Eteläsaamessa ensitavun erilähtöiset *e*:t (*gedtie* < *oCCē ja *lepsie* < *eCCē) näyttäisivät täysin langenneen yhteen, kun taas uumajansaame ja gävlenäsaame ovat säilyttäneet näissä tapauksissa eron alkuperäisen pyöreän ja lavean vokaalin välillä. On perusteltua rekonstruoida eteläkantasaameen erillinen *ö, koska sen vastaavuussarja (SaU å ~ SaE e ~ SaG ⟨å⟩) on pysynyt erillään *o:n vastaavuussarjasta (SaU å ~ SaE a/å ~ SaG ⟨å⟩), vaikkakin vain eteläsaamessa. Toinen tällainen sana, jolla on vastine kaikissa eteläisissä kielissä, on MKSa-1 *lontē 'lintu' > EKSa *löddē > SaU lāddie ~ SaE ledtie ~ SaG ⟨lāudti⟩. Myöhemmin eteläsaamen erilliskehityksen aikana *ö olisi langennut yhteen *ä:n kanssa (> SaE e), kun taas uumajansaamessa ja gävlenäsaamessa *ö olisi langennut yhteen *o:n kanssa (> SaU å ~ SaG ⟨å⟩).

Päinvastaista kehityssuuntaa olisi hankalampi perustella: miksi eteläsaamessa olisi tapahtunut äänteen jakautuminen ilman mitään äänneympäristössä havaittavaa selittävää tekijää? Lisäksi järjestelmän symmetria edellyttää, että kummallakin vokaalilla on ollut neljä erilaista lopputulosta perustuen parametreihin väljä vs. suppea ja etinen vs. takainen (kuva 2).

Kuva 2. Myöhäiskantasaamen ensitavun *o:n ja *e:n kehitys eteläkantasaamessa.

Symmetriaa rikkoo hieman se, että suppean *i:n parina on *i:n sijasta *e (< *eCe). Tähän rekonstruktioon meidät pakottaa se, että avotavuissa alkuperäinen *i ja sekundaarinen *i (< *eCē) ovat langenneet laadullisesti yhteen vain *ē-vartaloissa (alla esimerkki 1) mutta pysyneet erillään *e-vartaloissa uumajansaamessa ja gävlenäsaamessa (esimerkki 2 vs. 3). Rekonstruoiimme eteläkantasaameen *i:n silloin, kun eteläsaamen *i*:tä vastaa uumajansaamen *i* ja gävlenäsaamen ⟨i⟩, ja *e:n silloin, kun eteläsaamen *i*:tä vastaa uumajansaamen *a* ja gävlenäsaamen ⟨å⟩.

1. MKSa-1 **imē* 'sedän vaimo' > EKSa **ijmē* > SaU Malå *jijbmie* ~ SaE *jijmie* ~ SaG Ø
MKSa-1 **pešē* 'pyhä' > EKSa **pissē* > SaU *bissie* ~ SaE *bissie* ~ SaG <*bissia*>
2. MKSa-1 **pire* 'piiri' > EKSa **pjire* > SaU *bjirra* ~ SaE *bjire* ~ SaG <*bir*>
MKSa-1 **rite* 'teuraspuolisko' > EKSa **rijte* > SaU *rijtta* ~ SaE Ø ~ SaG Ø
3. MKSa-1 **sele* 'syli' > EKSa **selle* > SaU *salla* ~ SaE *sille* ~ SaG <*sälla*>
MKSa-1 **neđe* 'varsi' > EKSa **neđde* > SaU *nadda, narra* ~ SaE *nirre* ~ SaG <*nādd*>

Metafonia, joka synnytti etuvokaaliset variantit toisen tavun **ē*:n edellä, on luultavasti ollut osana tässä esitettyä kehitystä aivan alusta alkaen, koska kaikki kehityksen tuloksena syntyneet allofonit eivät olleet korkeudeltaan täysin samoja. Jos palataalistava vokaalimefonia olisi jakanut vokaalifoneemit vasta myöhemmin erillisenä tapahtumanaan, **ē*:n etiseksi pariaksi olettaisi ilmestyneen **e*:n eikä **i*:n. Myöhemmin metafoniakehitys laajeni eteläkantasaamassa muihinkin vokaaleihin (ks. seuraava kohta).

4.5 Metafoniamuutokset

Saamelaiskielten tutkimuksessa metafonia tarkoittaa ensitavun vokaalin muuttumista toisen tavun vokaalin vaikutuksesta. Edellisessä kohdassa lähtökohtana olivat takavokaalit **o* ja **ē*, jotka jakautuivat väljempiin umpitavun edellä ja suppeampiin avotavun edellä, mutta sen lisäksi niille kehittyi etiset allofonit toisen tavun **ē*:n edellä. Oletettavasti pian tämän jälkeen eteläkantasaamen metafoniaiilmiö levisi myös muihin suppeisiin takavokaaleihin, ja ehkä samaan aikaan syntyi myös suunnaltaan täydentäviä metafoniamuutoksia: toisen tavun **ē*:n edellä suppeille etuvokaaleille kehittyi takaisia allofoneja. Väljemmissä vokaaleissahan jo edellisen muutoksen seurauksena olivat syntyneet vastinparit etinen vs. takainen: **ä* vs. **a* ja **ö* vs. **o*. Eteläkantasaamen diftongeista vain suppeat **uo* ja **ie* osallistuivat metafoniakehitykseen, kun taas väljät **oa* ja **eä* säilyivät vielä tässä vaiheessa ilman allofoneja.

1. MKSa-1 **vite* '5' > EKSa **vijte* > SaU *vijtta* ~ SaE *vijhte* ~ SaG <*wit*>
MKSa-1 **pire* 'piiri' > EKSa **pjire* > SaU *bjirra* ~ SaE *bjire* ~ SaG <*bir*>
2. MKSa-1 **kiete* 'käsi' > EKSa **kijete* > SaU *giähta* ~ SaE *giete* ~ SaG <*giet*>
MKSa-1 **nieke*- 'nähdä unta' > EKSa **njekede*- > SaU *niägadit* ~ SaE *niekedidh* ~ SaG <*niakedit*>
3. MKSa-1 **kukkē* 'pitkä' > EKSa **kükkē* > SaU *guhkkie, gühkkie* ~ SaE *guhkie* ~ SaG <*guckies*>
MKSa-1 **uccē* 'pieni' > EKSa **üccē* > SaU *uhtjtje, ühtjtje* ~ SaE *uhtjiedidh* 'pienentää' ~ SaG <*uttjap*> 'pienempi'
4. MKSa-1 **kuossē* 'vieras' > EKSa **küössē* > SaU *guössie* ~ SaE *guessie* ~ SaG <*guässiä*>
MKSa-1 **čuotē* '100' > EKSa **čüötē* > SaU *tjuöhtie* ~ SaE *tjuetie* ~ SaG <*djuättje*> '1000'

Eteläkantasaamen **u*:n ja **uo*:n palataalistumisesta **ē*:n edellä todistavat kaikki kolme kieltä, ja **ie*:n velaaristumisesta **ē*:n edellä todistavat eteläsaame ja jossain määrin

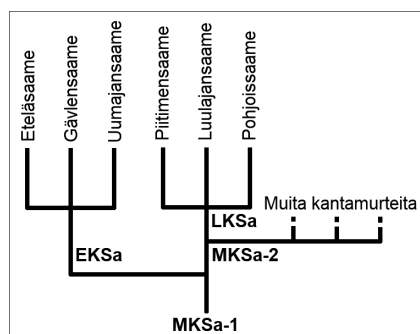
gävlenäsaame, jossa diftongi näissä sanoissa on usein <ia/ea>, kun se etisissä sanoissa on usein <iä/eä>. Lisäksi Schlachter (1958) merkitsee uumajansaamen Malån murteeseen nähin sanoihin [ia]-diftongin, ja onkin tulkinnanvaraista, velaaristuiko diftongin alkuvaihe vai loppuosa vai molemmat. Olemme päätyneet merkitsemään vain alkuosan takaiseksi. Lopuksi *i:n ja *ij:n takaisuudesta mainitussa ympäristössä todistavat uumajansaame ja eteläsaame.

5 Yhteenvedo: eteläkantasaamen kronologiaa ja eriytyminen tytärkieliksi

5.1 Kokonaiskuva ääntenmuutosten pohjalta

Olemme edellisissä luvuissa esitelleet (1) kahdeksan ääntenmuutoskokonaisuutta, jotka yhdistävät vain uumajansaamea, eteläsaamea ja gävlenäsaamea (*kj > *kš | *tj > *tš | *θ > *fO ~ *hE | *iCV > *ijCV ja *uCV > *uvCV | *VC > *VCC | *ivC > *uvC | *o:n ja *e:n jakautuminen | metafoniamuutokset); (2) neljä ääntenmuutoskokonaisuutta, jotka yhdistävät kaikkia muita paitsi kolmea eteläisintä saamelaiskieltä (*kj > *vj | *tj > *rš | *θ > *t | astevaihtelun synty); (3) neljä ääntenmuutoskokonaisuutta, jotka yhdistävät piitimensaamea, luulajansaamea ja pohjoissaamea (*šC > *jhC | *cC > *sC ja *ćC > *šC | *mm > *m, *nn > *n jne. | *e > *a); ja (4) sivunneet kolmea muuta ääntenmuutosta, joilla on laajahko levinneisyys eteläisissä ja luoteisissa kielissä (*mp > *bb, *nt > *dd jne. | *mm > *ʔmm, *nn > *ʔnn jne. | *tk > *θk).

Olemme osoittaneet, että kokonaiskuvan perusteella ei ole syytä puhua länsisaamelaisista kielistä muuten kuin alueellisessa merkityksessä, koska eteläiset kielet ja luoteiset kielet polveutuvat eri kantamurteista. Eteläkantasaame näyttää eronneen ensimmäisenä myöhäiskantasaamelaisesta yhteydestä muiden saamelaiskielten polveutuessa myöhäiskantasaamen toisesta vaiheesta. Uumajansaame, eteläsaame ja gävlenäsaame voidaan uskottavasti johtaa rekonstruoimastamme eteläkantasaamesta (kuva 3). Tytärkielten kehityksen selvittäminen eteläkantasaamen hajoamisen jälkeen jää tuleviin tutkimuksiin.

Kuva 3. Etelä- ja luoteiskantasaamen tytärkieliin keskittyvä sukupuu, joka perustuu yhteisiin ääntenmuutoksiin.

Vaikka uumajansaame synkronisella tasolla on yksi kieli, sen länsimurteet jakavat monia ns. eteläsaamelaisia ääntenmuutoksia (Larsson 2012). Jatkotutkimuksissa olisi tärkeää tarkastella uumajansaamen ja eteläsaamen murteita erillisinä yksiköinä. Gävlensaamen osalta näyttää jo tässä vaiheessa selvältä, ettei sitä voi selittää eteläsaamen myöhäiseksi saarekkeeksi, vaan se on yhtäältä kehittynyt aivan eri suuntaan kuin eteläsaame (esim. MKSa-1 **eCe* > SaE *iCCe* ~ SaG *ǎCCe*, *aCCe* | MKSa **oCCē* > SaE *eCCie* ~ SaG *ǎCCie*) ja toisaalta jäänyt eteläsaamelaisten muutosten ulkopuolelle (esim. MKSa-1 **jv* > SaE *jj* ~ SaG *iv*).

5.2 Gävlensaame eteläkantasaamen tytärkielenä

Onko gävlensaame jääne jo hyvin varhaisesta yhtenäisestä, eteläisen Norlannin rannikolle asti ulottuneesta eteläkantasaamelaisesta puhuma-alueesta, vai edustaako se vasta myöhemmin sisämaasta rannikolle ja pohjoisesta etelään muuttaneiden saamelaisten kieltä? Useiden todisteiden perusteella kallistomme ensimmäisen vaihtoehdon puolelle.

Ensiksikin esittelemämme uusi saamelaiskielten taksonomia, jossa eteläkantasaame on eronnut ensimmäisenä muiden saamelaiskielten vielä jatkaessa yhdessä, tekee sen osalta pohjoisen kautta kiertäneen leviämisen aiempaa epätodennäköisemmäksi. Merkittävästi lyhyempi reitti kulkisi suoraan Länsi-Suomesta Pohjanlahden yli Norlannin rannikolle.

Toiseksi Lars-Gunnar Larssonin sanastollisen analyysin perusteella gävlensaamen esimuodon on täytynyt olla hyvin etelässä jo varhain. Tärkein todiste tästä on kasvinnimi *gosen milkie grasi* 'tummaporro (*Ballota nigra*)' (kirjaimellisesti "lehmän-maito-kasvi"). Kasvi kasvaa Kaakkois-Ruotsissa, ja sen esiintymisen pohjoisraja kulkee Västmanlandin ja Gästriklandin tienoilla. Sitä kauempana pohjoisessa tai sisämaassa olevat seudut eivät enää vastaa sitä luonnonmaantieteellistä kuvaa, jonka sanalistasta saa, kuten Larsson on perustellut (Larsson 2005; 2018, 211–213).

Nimityksen *gosen milkie grasi* kaikki osat ovat ikivanhoja kantaskandinaavisia lainasanoja, joiden iästä todistaa niiden laaja levinneisyys ja säännöllinen edustus saamelaiskielissä. Tällaiset yhteiset lainasanat eivät kuitenkaan todista gävlensaamen pitkästä paikallisesta jatkuvuudesta, vaan nimityksen ajoituksellinen arvo on siinä, että noin eteläisellä kasvilla ylipäätään on vanha nimi gävlensaamessa. Jos kieli olisi vasta myöhään levinnyt alueelle, kasvin nimi olisi luultavimmin lainattu alueella ennestään asuneilta ruotsalaisilta (ruotsiksi *bosyska*).

Kolmanneksi gävlensaamessa näyttäisi olevan sellaisia ikivanhoja muinais- ja ehkä jopa kantaskandinaavisia lainasanoja, joita ei ole muissa saamelaiskielissä tai jotka äännepiirteiden ja merkityseron perusteella viittaavat muista kielistä erilliseen lainautumiseen. Näitä sanoja on vaikea selittää mitenkään muuten kuin olettamalla nimenomaan kieli-
muodon pitkää paikallista jatkuvuutta.

SaG *eiker lost* 'tammenlehti' < EKSa **äjke(r)* ← MSk *eik* 'tammi' > Ru *ek* (vrt. saamen **(h)äjkke* 'aarnipuu' ← KSk **aik(i)* 'tammi')

SaG <londen lost> 'vaahteranlehti' < EKSa *lun-? < KSk *hluni- 'vaahtera' tai MSk hlynr
> Ru lönn

SaG <nuttä> 'pätkinä(pensas)' < EKSa *nuttō < KSk *hnutu 'pätkinä' tai MSk hnot >
Ru nöt

Nämä sanat vaativat vielä tarkempaa selvittelyä, mutta jo alustavasti voitaneen äänteellisin perustein sulkea pois myöhäinen lainautuminen ruotsista. Nämä kolme ilmeisen vanhaa lainasanaa näyttäisivät osoittavan gävleensaamen pitkää erilliskehitystä nykyisen saamelaisalueen kaakkoispuolella, koska tammi (*Quercus robur*), vaahtera (*Acer platanoides*) ja pätkinäpensas (*Corylus avellana*) kasvavat Norlannissa enää rannikkoalangolla. Muinais-skandinaavisilla lainasanoilla olisi ikää suunnilleen 1000 vuotta ja kantaskandinaavisilla lainasanoilla yli 1500 vuotta.

Näyttää siltä, että gävleensaamen esimuoto on jo hyvin varhain muodostanut muista saamelaiskielistä alueellisesti eriytyneen kontaktipinnan skandinaavien suuntaan. Alustavat todisteet osoittavat, ettei gävleensaame levinnyt alueelle vasta myöhemmin pohjoisesta vaan edustaa pitkää paikallista jatkuvuutta, todistaen näin koko Keski-Skandinavian kateaneesta eteläkantasaamelaisesta puhuma-alueesta mahdollisesti jo ensimmäisen vuosituhanen alkupuoliskolla mutta viimeistään toisen vuosituhanen taitteessa.

5.3 Kokonaiskronologia

Tässä luvussa luonnostelemme kokonaiskronologiaa yhdistämällä edellisessä artikkelissamme esittämämme germaanisten ja skandinaavisten lainasanojen äännekorvausten perusteella luodun absoluuttisen kronologian (Piha-Häkkinen 2020, 115–119) ja eteläkantasaameen ja myöhäiskantasaame-2:een johtaneiden äänne muutosten suhteellisen kronologian. Kronologioiden yhdistäminen toisiinsa edellyttää ankkuriääniteitä, jotka näkyvät kummallakin tasolla (taulukko 3).

Ensimmäinen ankkuriäänne on eteläkantasaamen lyhyt *a, jonka edellisessä artikkelissamme katsoimme liittyvän aikaportaaseen 6: myöhäiskantaskandinaavista saamelaisiin kantamurteisiin suunnilleen 400-luvulla jaa. lainatut sanat (Piha-Häkkinen 2020, 118). Lyhyen *a:n synty liittyy myöhäiskantasaame-1:n *e:n ehdollisiin muutoksiin eteläkantasaamessa: *e on muuttunut *a:ksi umpinaisessa ensitavussa (eli pitkän keskuskonsonantiston edellä) toisen tavun *e:n edellä (alaluku 4.4).

On mielenkiintoista, että varhaisimmat lyhyen *a:n sisältävät lainasanat edustavat juuri tyyppiä *aCCe, johon lyhyt *a eteläkantasaamessa syntyi – silloinkin, kun muut saamelaiskielet viittaavat muuhun toisen tavun vokaaliin. Tämä viittaa siihen, että uusi äänne omaksuttiin pian syntymänsä jälkeen ja vielä rajoittunein esiintymisehdoin myös lainasanoihin korvaamaan lainanantajakielen lyhyttä *a:ta, joka myöhäiskantasaamen toisessa vaiheessa ja vielä luoteiskantasaamen varhaisvaiheessa korvattiin pitkällä *ā:lla. Näitä sanoja on lainattu kantaskandinaavista ja paleolappilaisesta kielestä, ja tällä perusteella *e:n jakautuminen voitaneen ajoittaa jotakuinkin samaan aikatasoon kuin kyseiset lainasanat eli suunnilleen 400-luvulle jaa. (Piha-Häkkinen 2020, 118–119):

EKsA **klac̥cē* 'paarma' ~ LKSa *(s)*lāvcā* 'nautakiiliäinen'

EKsA **sañē* 'kalastusverkko' ~ LKSa **sāñē* 'kulunut kalastusverkko'

EKSa **paršē* ~ LKSa **pāršē* 'erillään oleva vuori'

Toisena ankkurina voidaan pitää sananalkuisen **h*:n ilmestymistä eteläkantasaameen lainasanojen mukana. Ääntenmuutoksista tämä koskee sananalkuisen **θ*:n sulautumista **h*:hon lavean vokaalin edellä (alaluku 3.3). Edellisessä osassa ajoitimme **h*:n ilmestymisen eteläkantasaameen suunnilleen 300-luvulle jaa. (Piha–Häkkinen 2020, 118), mutta tämä on tietysti vain varhaisin mahdollinen aikataso **θ*:n sulautumismuutoksille – ne voisivat olla myös jonkin verran myöhäisempiä.

Kolmantena ankkurina voidaan pitää kantaskandinaavisten lainasanojen **gj*-yhtymän äännekorvausta suhteessa kantasaamelaisen sanaston **kj*-yhtymän muutoksiin. Erityisen hyvin nämä kohtaavat myöhäiskantasaamen toisessa vaiheessa: lainasanoissa skandinaavinen **gj* edustuu **vj*:nä, aivan kuten vanhan perintösanaston **kj* on muuttunut siinä tasossa **vj*:ksi. Tällaiset lainasanat selittyisivät luontevimmin niin, että kantaskandinaavin **gj* olisi korvattu **kj*:llä, minkä jälkeen **kj* olisi muuttunut **vj*:ksi, mutta todisteiden valossa asia ei kuitenkaan näytä menneen näin.

Edellisessä artikkelissamme ajoitimme luoteisgermaanisen muutoksen **jj* > **ggj* suunnilleen 200- ja 300-lukujen taitteen tuntumaan (Piha–Häkkinen 2020, 117), ja vasta tämän jälkeen **kj*-substituutio olisi tullut mahdolliseksi näissä sanoissa. Valitettavasti kyseisen kohdan ensimmäinen esimerkkisana (SaE *aavtjoe*) oli tuossa yhteydessä virheelinen: se edustaa jo vanhempaa germaanista **gj*-yhtymää eikä mainitun luoteisgermaanisen muutoksen tulosta. Tämä vanha **gj* olisi teoriassa voitu korvata **vj*:llä jo ennen muutosta **jj* > **ggj*, mikäli saamessa olisi jo ollut **vj*-yhtymä. Kuitenkin kaikki **vj*-sanat ovat joko lainoja skandinaavista, tuntematonta alkuperää tai peräisin aiemmasta **kj*:stä, eli kaikesta päätellen **vj*-yhtymä on saamessa nuori.

Se vaihtoehto voidaan sulkea pois, että skandinaavisten lainasanojen **gj* olisi korvattu saamen **kj*:llä, joka vasta myöhemmin olisi muuttunut **vj*:ksi. Nimittäin jo yhtenäisen myöhäiskantasaamen kerrostumassa luoteisgermaanin **gj* on korvattu **vc̥*:llä eikä **kj*:llä:

MKSa-1 **skāvc̥ō* 'parta' ← LG **skagja* 'parta' (Piha 2018, 208.)

> MKSa-2 **skāvc̥ō/ā* > SaP *skāvžā*

> EKsA **skāvc̥ō* > SaU *skāvttjā* ~ SaE *skaavtjoe* ~ SaG <*skautja*>

MKSa-1 **āvc̥ō* 'tuomi' ← LG **hagju* 'tuomi (*Prunus padus*)' (Piha 2018, 192, 194.)

> MKSa-2 **āvc̥ō* > SaP *āvžu*

> EKsA **āvc̥ō* > SaU *āvttja* ~ SaE *aavtja* 'metsä' ~ SaG Ø

Hieman myöhäisemmät sanat on lainattu erikseen myöhäiskantasaamen toiseen vaiheeseen ja eteläkantasaameen. Jälkimmäisessä haarassa toteutuu edelleen **vc̥*-korvaus, kun taas ensimmäisessä haarassa on jo tässä vaiheessa siirrytty **vj*-korvaukseen:

MKSa-2 **āvjō* > SaP *āvju*

~ EKsA **āvc̥ō* 'terän reuna' > SaU *āvttjuo* ~ SaE *aavtjoe* ~ SaG <*autjo*>

← KSk **agju* 'terän reuna' (Piha 2018, 192.)

On mahdollista, että myöhäiskantasaamen toisen vaiheen lainasanoissa nähtävä substitutiomalli $*gj \rightarrow *vj$ olisi voinut syntyä sen jälkeen, kun kielessä oli tapahtunut äänne­muutos $*kj > *vj$, vaikka tämäkään ei selitä sitä, miksi $*vc$ -korvauksesta ylipäätään luovuttiin tässä haarassa. Koska tämä muutos tapahtui vasta eteläkantasaamen eriyty­mi­sen jälkeen, on varhaisin mahdollinen ajoitus sille suunnilleen 200-luku jaa. (Piha–Häkkinen 2020, 117), mutta se voi olla jonkin verran myöhäisempikin.⁵

Germaanisten lainasanojen avulla hahmotellun absoluuttisen kronologian ja siihen ankkuroidun äänne­muutosten suhteellisen kronologian perusteella yhtenäisen myöhäiskantasaamen hajoaminen eteläkantasaameksi ja myöhäiskantasaamen toiseksi vaiheeksi näyttäisi osuvan aikavälille 200–500 jaa. (taulukko 3).

Taulukko 3. Kokonais­kronologian mahdollistavat ankkuriäänteet, jotka näkyvät sekä lainasanoissa että perintösanoissa, ja niiden summittainen absoluuttinen ajoitus.

Äännekorvaus	Vuosisata	Äänne­muutos	Alaluku
KSk $*gj \rightarrow$ MKSa-2 $*vj$	200/300 jaa.	MKSA-1 $*kj >$ MKSA-2 $*vj$	3.1
Sananalkuinen $*h$	300 jaa.	MKSA-1 $*\theta E >$ EKSA $*hE$	3.3
Lyhyt $*a$	400 jaa.	MKSA-1 $*e CCe >$ EKSA $*aCCe$	4.4

Lyhenteet

C	mikä tahansa konsonantti
Co	mikä tahansa obstruentti
CC	mikä tahansa kahden konsonantin yhdistelmä
D	puolisoinnillinen dentaaliksiili
EKSA	eteläkantasaame
En	englanti
Ims	itämerensuomi (ottamatta kantaa lainanantajakieleen tai rekonstruktiosuon)
KG	kantagermaani
KSk	kantaskandinaavi
LG	luoteisgermaani
LKSA	luoteiskantasaame
MKSA-1	myöhäiskantasaame-1
MKSA-2	myöhäiskantasaame-2 (rinnakkainen eteläkantasaamelle)
MKSm	myöhäiskantasuomi
MSk	muinaisskandinaavi
N	mikä tahansa nasaalikonsonantti
PaG	paleogermaani (ennen kantagermaania)
PKSm	pohjoiskantasuomi = kantasuomen Suomenlahden pohjoismurre
Ru	ruotsi
SaE	eteläsaame
SaI	inarinsaame

5 Mainittakoon, että myöhemmin (lyhyen $*a$:n ilmestyttyä) eteläkantasaamessakin nähdään uusi $*\acute{c}c$ -äännekorvaus (Piha–Häkkinen 2020: 111, 201): EKSA $*klač\acute{c}e$ 'paarma' > SaU *glahttja* ~ SaE *klahtje* < KSk $*klaggan$ 'paarma'.

SaK	koltansaame
SaKil	kildininsaame
SaL	luulajansaame
SaP	pohjoissaame
SaPii	piitimensaame
SaT	turjansaame
SaU	uumajansaame
Sk	skandinaavi, erittelemättä rekonstruktiosaa
Sm	suomi
VKSa	varhaiskantasaame = saamen erillismuutosten alkuvaihe
VKSm	varhaiskantasuomi = itämerensuomen erillismuutosten alkuvaihe
Ø	kato: vastine puuttuu kielestä

Lähteet

- AIKIO, ANTE 2009: *The Saami loanwords in Finnish and Karelian*. Oulun yliopisto, Oulu.
- (LUOBBAL SÁMMOL SÁMMOL ÁNTE) 2012: An essay on Saami ethnolinguistic prehistory. RIHO GRÜNTAL ja PETRI KALLIO (toim.): *A linguistic map of prehistoric northern Europe*, 63–118. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 266. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- (LUOBBAL SÁMMOL SÁMMOL ÁNTE) 2022: Proto-Uralic. MARIANNE BAKRÓ-NAGY, JOHANNA LAAKSO ja ELENA SKRIBNIK (toim.): *The Oxford Guide to the Uralic Languages*, 3–27. Oxford University Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198767664.003.0001>
- BARRUK, HENRIK 2018: *Báhkuogirjje: Ubmejesámien–dáruon, Dáruon–ubmejesámien = Ordbok: Umesamisk–svensk, Svensk– umesamisk*. Kanaanstiftelsen i Sverige, Uumaja.
- BERGSLAND, KNUT 1946: *Roros-lappisk grammatikk. Et forsøk på strukturell språkbeskrivelse*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Oslo.
- 1995: *Bidrag til sydsamenes historie*. Skriftserie nr 1. Sámi dutkamiid guovddáš, Tromsø.
- HASSELBRINK, GUSTAV 1944: *Vilhelminalapskans ljudlära. Med särskild hänsyn till första stavelsens vokaler*. Uppsala.
- 1981–1985: *Südlappisches Wörterbuch. Ausgearbeitet von Gustav Hasselbrink*. Band I, II, III. Schriften des Instituts für Dialektforschung und Volkskunde in Uppsala. Ser. C:4. AB Lundequistska Bokhandeln, Upsala.
- HÄKKINEN, JAAKKO 2023: On locating Proto-Uralic. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 68.
- ITKONEN, TERHO 1982: *Laaja, lavea, lakea ja laakea*. Lisiä suomen *kj*-sanojen vaiheisiin. *Virittäjä* 1982, 121–139.
- KALLIO, PETRI 2015: The stratigraphy of the Germanic loanwords in Finnic. JOHN OLE ASKEDAL ja HANS FREDE NIELSEN (toim.): *Early Germanic Languages in Contact*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/nss.27.02kal>
- KORHONEN, MIKKO 1981: *Johdatus lapin kielen historiaan*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 370. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KUOKKALA, JUHA – SCHLACHTER, WOLFGANG 2020: Ume Saami lexical data from Älgu database with modernized spelling (1.0) [Data set]. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.4163676>
- LAGERCANTZ, ELIEL 1939: *Lappischer Wortschatz I–II*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae VI. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- LARSSON, LARS-GUNNAR 2005: Saami Speakers in Central Sweden. *Folia Uralica Debreceniensia* 12, 59–68.
- 2012: *Grenzen und Gruppierungen im Umesamischen*. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 83. Harrassowitz, Wiesbaden.
- 2013: The Earliest Contacts between Scandinavians and South Saami. *Folia Uralica Debreceniensia* 20, 161–176.

- 2018: *Per Holmberger och sockenlapparnas språk*. Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis 52. Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala. Saatavissa: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn%3An%3Ase%3Auu%3Adiva-336640>.
- LEHTIRANTA, JUHANI 2015 [1989]: *Yhteissaamelainen sanasto*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 200. 3. painos. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki. Saatavissa: <https://www.sgr.fi/fi/items/show/165>.
- MAGGA, OLE HENRIK 2014: Lullisámegiela muohtasánit. *Sámi dieđalaš áigečála* 1/2014, 27–49. *Nedtedigibaakoeh*. Verkkosanakirja. Giellatekno, Tromssa. Saatavissa: <https://baakoeh.oahpa.no/>.
- PIHA, MINERVA 2018. Combining Proto-Scandinavian loanword strata in South Saami with the Early Iron Age archaeological material of Jämtland and Dalarna, Sweden. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 64, 118–233. <https://doi.org/10.33339/fuf.66694>
- PIHA, MINERVA 2020: *Eteläsaamelaiset rautakautisessa Pohjolassa. Kielitieteellis-arkeologinen näkökulma*. Turun yliopiston julkaisuja C, 498. Turun yliopisto, Helsinki.
- PIHA, MINERVA – HÄKKINEN, JAAKKO 2020: Kantasaamesta eteläkantasaameen. Lainatodisteita eteläsaamen varhaisesta eriytymisestä. *Sananjalka* 62, 102–124. <https://doi.org/10.30673/sja.95727>
- RYDVIING, HÅKAN 2013: *Words and varieties. Lexical Variation in Saami*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 269. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- 2016: Sydsamisk eller umesamisk? ”Södra Tärna” i det samiska språklandskapet. *Fenno-Ugrica Suecana Nova Series* 15, 159–174.
- SAMMALLAHTI, PEKKA 1998: *The Saami Languages. An Introduction*. Davvi Girji, Kárášjohka.
- SCHLACHTER, WOLFGANG 1958: *Wörterbuch des Waldlappendialekts von Malå und texte zur ethnographie*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XIV. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.

JAAKKO HÄKKINEN and MINERVA PIHA: *From Proto-Saami to Southern Proto-Saami, part two: Evidence of historical phonology with regard to the divergence of Southern Saami*

Our first *Sananjalka* article (vol. 62, 2020), which was based on different sound substitutions in Proto-Scandinavian loanwords, discussed that Southern Proto-Saami was the first language to diverge from the uniform Late Proto-Saami. We also elaborated on an absolute chronology, by linking Saami reconstruction stages to Germanic and Scandinavian reconstruction stages, and concluded that the disintegration of Late Proto-Saami occurred around 200 CE.

This second article focuses on the historical phonology of the three southern Saami languages: Southern Saami, Ume Saami, and Gävle Saami. Gävle Saami is a designation for an extinct Saami vernacular previously spoken in the Gävle region of Sweden, found 200 kilometres north of Stockholm. During the late 18th century, Per Holmberger wrote down a list of over 1,600 words with Swedish meanings, compiled and analysed by Lars-Gunnar Larsson (*Per Holmberger och sockenlapparnas språk*, 2018). This language shares some sound changes with both South and Ume Saami, but it does not belong to either of these languages.

We argue that (1) the assumed western Saami sound changes only spread to the three southern Saami languages, (2) there are several sound changes shared by all the other Saami languages except the three southern languages, and (3) there are several sound changes shared by the three southern Saami languages only. Our research presents reconstructions for a great deal of words in both Late Proto-Saami and Southern Proto-Saami. We conclude by creating a chronology, by connecting the sound changes via anchor sounds to the chronology based on the sound substitutions presented in our previous article.

Jaakko Häkkinen
hakkinenjaakko@gmail.com

Minerva Piha
minerva.m.piha@nord.no
Fakultet for lærerutdanning og kunst- og kulturfag
Nord universitet

HEIDI SALMI

Perukka, tekosana ja epänimikkö

*Elias Lönnrotin, H. K. Korantherin ja G. E. Eurénin
luomat sanaluokkatermit*

1 Johdanto

Kirjasuomen¹ sanaston kehityksessä 1800-luku oli merkittävää aikaa, ja monelle erikoisalalle – myös kielitieteeseen – luotiin omaa terminologiaa. Termien suomentamista pidettiin yhtenä kansallisen projektin osa-alueena, ja suomenkielisten ja kansallekin läpinäkyvien termien nähtiin lisäävän kielen demokraattisuutta (Paunonen 1992; Pitkänen 2008, 79–80).

Ensimmäinen suomenkielinen kielioppi, Eskil Petraeuksen *Linguae Finnicae brevis institutio* (1649), ja sitä seuraavat kaksi kielioppia olivat latinankielisiä. 1800-luvun alkupuolella ilmestyi erityisesti ruotsinkielisiä kielioppeja, kuten Reinhold von Beckerin *Finsk Grammatik* (1824) ja Gustaf Renvallin *Finsk Språklära, Enligt den rena Vest-Finska, i Bokspråk vanliga Dialecten* (1840). Elias Lönnrot (1836a; 1836b; 1837a; 1837b) oli ensimmäinen, joka loi suomenkielisiä kielioppitermien ehdotuksia 1830-luvulla *Mehiläisessä*. H. K. Korantherin *Suomalainen Kieli-Oppi, Koulujen tarpeëksi* (1845) on ensimmäinen suomenkielinen kielioppi. Se samoin kuin toinen tarkasteltavana oleva kielioppi, G. E. Eurénin *Suomalainen Kielioppi Suomalaisille* (1852), on tarkoitettu oppikirjaksi. (Kieliopeista tarkemmin Häkkinen 1994; Merimaa 2004; Renvallin kieliopista myös Salmi 2017.)

Tämän tutkimuksen aiheena on Lönnrotin, Korantherin ja Eurénin luoma suomenkielinen sanaluokkaterminologia. Tutkin, millaisia sananmuodostuskeinoja termejä luotaessa on käytetty, miten termit motivoituvat ja millaisen systeemin termit muodostavat. Lisäksi selvitan, löytyvätkö tarkasteltavana olevat termit Lönnrotin, Renvallin ja Eurénin sanakirjoista ja muista 1800-luvulla ilmestyneistä suomenkielisistä kieliopeista. Hyödynnän tutkimuksessani sanastontutkimuksen, sananmuodostusopin ja terminologian tutkimuksen lähtökohtia. Vertaan termejä myös latinan- ja ruotsinkielisiin sanaluokkatermeihin, sillä

1 Tätä tutkimusta on rahoittanut Suomen Akatemia (hanke 348899). Kiitän lämpimästi artikkelin referoina toimineita henkilöitä. Heidän lukuisat kommenttinsa auttoivat artikkelia kasvamaan tähän täyteen mittaansa.

ne ovat olleet esikuvina suomenkielisille termeille. On kuitenkin huomattava, että 1800-luvun sanastonkehitystä leimaa puhdaskielisyyden tavoittelu ja pyrkimys välttää vierasta mallia (Rintala 1998, 55; Pitkänen 2008, 107–114; Pitkänen-Heikkilä 2018, 551), joskin 1800-luvun kielenohjaajat ottivat kantaa myös liiallista purismia vastaan. Keinotekoisia oppisanoja myös arvosteltiin varsinkin, jos vierasperäinen sana näytti jo vakiintuneen kieleen. (Nordlund 2004.)

2 Tutkimusaineisto ja menetelmä

Lönnrot julkaisi kuukausittain ilmestyneessä aikakauslehti *Mehiläisessä* vuosina 1836 ja 1837 kielioppiartikkeleita, joissa hän käsittelee yleisiä kieliopin periaatteita ja morfologiaa muttei kielen järjestelmää systemaattisesti. Esimerkiksi partikkelit jäävät artikkeleissa lähes huomiotta. (Häkkinen–Blomqvist 1998, 29.)

Artikkelissa ”Suomen Kielestä” Lönnrot (1836a, 42–46) käsittelee kielioppiterminologiaa ja sanaluokkia sekä nominien tyyppisiä ja taivutusta (Häkkinen–Blomqvist 1998, 29). ”Suomen Kielestä (Sekalaatuja)” (Lönnrot 1836b, 118–122) keskittyy pronomineihin. Syyskuun 1836 *Mehiläisessä* on puolen sivun mittainen otsikoimaton teksti nominien taivuttamisesta (Lönnrot 1836c, 141–142). Artikkelissa ”Suomen Kielen Lausukoista” Lönnrot (1837a, 344–352) kirjoittaa verbeistä, ja hän jatkaa verbien käsittelyä artikkelissa ”Suomen Kielen Lausukoista. (Lisää ja loppu wiimme-lehteen)” (Lönnrot 1837b, 358–364). Lisäksi kieliopillisia kannanottoja on artikkelissa ”Graeca sunt; non leguntur [’nämä ovat kreikkaa, näitä ei lueta’] (Lisää Lokakuun osaan)”, joka perustuu Lönnrotin ja C. N. Keckmanin kirjeenvaihtoon. Lönnrot antaa vastauksia vieraskielisiä nimiä ja *se*-pronominin illatiivimuodon oikeinkirjoitusta koskeviin kysymyksiin (Lönnrot 1839, 544–551).

Lönnrot julkaisi kielioppiterminologiaa myös seuraavilla vuosikymmenillä. Hän esittää termejä sanalistoina teksteissään ”Grammatikaliska Termer på Finska” (1847) ja ”Suomalaisia kielen-oppisanoja” (1857).

Lönnrot loi uusia sanoja monille eri aloille, kuten kasvitieteeseen, lääketieteeseen ja lakikieleen. Lisäksi hän kirjoitti kaksi sanakirjaa, ja tutkimuksessa tarkastellaan termien esiintymistä myös Lönnrotin sanakirjassa (1867–80). Lönnrotin kirjoituksista ilmenee hänen käsityksensä suomen kielen sananmuodostuksesta ja erityisesti johtamisesta, jota hän piti kielen rikkautena: Johtamalla voidaan ilmaista pieniäkin kielen vivahteita. Johtaminen on kieliopillisuudessaan ja säännönmukaisuudessaan äidinkieliselle puhujalle automaattista, ja kielenkäyttäjät ymmärtävät uudet johdokset niiden kantasanojen ja kontekstin perusteella. (Pitkänen 2008, 87–90, 132–134.)

H. K. Koranterin *Suomalainen Kieli-Oppi, Koulujen tarpeeksi* (1845) alkaa 63-sivuisella ruotsinkielisellä esipuheella, ja varsinainen kielioppi käsittää 87 sivua. Kielioppi sisältää äänne- ja muoto-opin, joka etenee nomineista verbeihin. Kielioppisuuden jälkeen

2 Suomennos Häkkisen ja Blomqvistin (1998, 29).

on taivutustaulukoita. Koranteri julkaisi myös kieliopin *Praktisk lärobok i finska språket* (1866) ja ensimmäisen suomenkielisen dosentinväitöskirjan *Suomalaisten Nimukka- ja Lausukka (eli Tehdikkö) sanojen jakautumisesta taivutuksen suhteen*. (Wiik 1990, 169; Häkkinen 1994, 108.)

G.E. Eurén – yksi 1800-luvun tärkeimmistä kielioppien kirjoittajista – kiinnittää kansantajuisessa oppikirjassaan *Suomalainen Kielioppi Suomalaisille* (1852)³ huomiota alkeisopetuksen tarpeisiin ja pyrkii havainnollisuuteen. Kieliopista periytyy paljon terminologiaa myöhempisiin kielioppeihin. (Heikkinen 1981, 23; *Kieli ja sen kieliopit* 1998, 29; Lehikoinen–Kiuru 2006, 41.) Eurénin kielioppeissa käsitellään myös lauseoppia, joka puuttui monista ajan muista kielioppeista laajempaan omana kokonaisuutenaan (Häkkinen 1994, 109). Eurén seurasi tarkkaan aikansa kielitieteen ja opetusopin kehitystä ja perusti kieliopillisen ajattelunsa Lönnrotiin ja M. A. Castréniin (Wiik 1991, 13). Eurénin oppikirjat olivat käytössä kouluissa vielä 1880-luvulla (*Kieli ja sen kieliopit* 1998, 29; Lehikoinen–Kiuru 2006, 41).

Olen koonnut tutkimusaineiston lukemalla kielioppitekstit ja poimimalla niistä kaikki tutkimuksen rajauksen mukaiset termit. Samoin olen poiminut vertailuaineiston muista kielioppeista. Lönnrotin, Renvallin ja Eurénin sanakirjoista olen selvittänyt sanahauilla, onko niissä tarkasteltavana olevia sanaluokkatermejä. Näin ollen on mahdollista, että sanakirjoissa on sellaisia termejä, jotka eivät esiinny tutkimusaineistossa ja ovat jääneet tutkimuksen ulkopuolelle.

Tutkimusmenetelmänä on termien analysointi sananmuodostuksen näkökulmasta ja tarkastelu käsitejärjestelmien näkökulmasta. Termien nimeämisen motivaatiota ja käännöstaustaa selvitän vertaamalla termejä latinan- ja ruotsinkielisiin termeihin, jotka ovat toimineet pohjana suomenkielisten termien luomiselle.

3 Termien muodostamisesta, käsitejärjestelmistä ja käsitteiden nimeämisen motivaatiosta

Ihminen jäsentää maailmaa luokittelemalla ja luomalla tarkoitteista käsitteitä eli tarkoitteita vastaavia mielikuvia. Kun käsitteestä on tarve puhua, sille tarvitaan kielellinen ilmaus. Erikoisalan käsitettä vastaavaa nimitystä sanotaan termiksi. (*Sanastotyön käsikirja* 1988, 24–25.) Termin tulee olla perusteltavissa, informatiivinen ja semanttisesti itsenäinen, rajaava, ymmärrettävä, tarkka, yksimerkityksinen, neutraali ja kielenmukainen (Karihalme 1996, 145–207). Maria Kokin (2018, 146; ks. myös Kok 2012, 2014) mukaan ”kielioppitermit ovat parhaimmillaan tiedon tiivistelmiä tai metakielellisiä ja kognitiivisia työvälineitä, joiden avulla kuvataan, selitetään ja luokitellaan kielen rakenteita, prosesseja ja ilmiöitä”.

Termien muodostaminen on tarkoituksellista uusien sanojen luomista, jossa hyödynnetään samoja keinoja kuin sananmuodostuksessa yleensäkin. Termejä muodostettaessa

3 Ks. kielioppia edeltävät Eurénin *Grunddragen till Finsk Formlära* (1846), *Finsk språklära* (1849) ja *Finsk Språklära i Sammandrag* (1851).

semanttisia valintoja tehdään tietoisemmin kuin spontaanissa uudissanojen muodostuksessa. (VISK § 146; Pitkänen 2008, 101.) Terminmuodostamiskeinoja ovat yhdistäminen, johtaminen, termittäminen, lainaaminen, sanaluokan vaihtaminen ja lyhentäminen (kuten OSMA)⁴ (*Sanastotyön käsikirja* 1988, 83–98). Termittäessä erikoiskieleen poimitaan sana yleiskielestä, puhekielestä tai muun erikoiskielen sanastosta ja sanan merkitys muutetaan erikoiskieleen sopivaksi (Pitkänen 2008, 127).

Käsitettä nimettäessä sitä tarkastellaan tavallisesti ensin suhteessa käsitejärjestelmään, johon se kuuluu: selvitetään käsitteen sisältö ja sen olennaiset piirteet ja erotetaan se lähikäsitteistään (Haarala 1981, 27–31). Hierarkkiset eli geneeriset käsitejärjestelmät perustuvat ilmiöiden välisiin yhteisiin ominaisuuksiin ja niiden pohjalta tehtyyn käsitteenmuodostukseen. Hierarkkisissa käsitejärjestelmissä on kyse vastaavasta asiasta kuin erilaisissa tyyppittelyissä tai genrejaotteluissa. Hierarkkisessa suhteessa käsitteet jakautuvat ylä- ja alakäsitteisiin. Yläkäsite on laajempi ja luonteeltaan yleisempi eli sen ekstensio on suurempi kuin alakäsitteen. Alakäsite puolestaan sisältää yläkäsitteen piirteet, mutta lisäksi yhden tai useampia lisäpiirteitä, jolloin sen ekstensio on suppeampi kuin yläkäsitteen. (Haarala 1981, 21–23.) Tarkasteltavana olevat sanaluokat muodostavat hierarkkisen käsitejärjestelmän. Ontologiset käsitejärjestelmät puolestaan syntyvät muunlaisista yhteyksistä, kuten ajallisesta tai syy–seuraus-suhteesta. (Nuopponen 1994, 133–135; Nuopponen 2020, 101–102.)

Käsitteiden nimeäminen voi motivoitua muodon ja merkityksen kannalta. Muodon kannalta termi voi motivoitua esimerkiksi tiettyjen johdos- ja yhdyssanatyyppeiden kautta. Rakenteellinen motivoituminen voi olla yksittäisten morfeemien motivoitumisen lisäksi myös käsitejärjestelmän tasoista, jolloin samaan käsitejärjestelmään kuuluvat termit ovat rakenteeltaan samankaltaisia: ylä-, ala- ja vieruskäsitteiden nimeäminen on järjestelmällistä ja johdonmukaista siten, että termien muodostama järjestelmä kuvaa käsitejärjestelmää. (Pitkänen 2008, 111–112.) Nimitykset voidaan muodostaa esimerkiksi niin, että yläkäsitteen nimitys on yhdyssanamuotoisen alakäsitteen edusosa. Läheiset termit voidaan muodostaa myös käyttämällä samaa johdinta. (Haarala 1981, 27–31.) Kuviot 2 ja 3 jäljempänä luvussa 4.1 havainnollistavat hyvin asiaa.

Mikäli termi on jo olemassa toisessa kielessä, se voidaan lainata kohdekieleen. Käännöslainat voivat olla tarkkoja tai vapaita lainoja, sillä kohdekielessä ei välttämättä ole selviä merkitysvastineita lähdekielen termeille. (Pitkänen 2008, 111–112.)

Erilaiset normit ohjaavat termien kehittämistä, ja normit ja ideologiat kytkeytyvät aina myös yhteiskuntaan, kulttuuriin ja sosiaaliseen todellisuuteen (Nordlund 2018, 564). 1800-luvulla tieteellisen sanaston kehittämisestä esitetään, että 1) siinä tulee hyödyntää jo olemassa olevaa sanastoa, 2) termien tulee olla osuvia ja tieteellisesti tarkkoja, 3) tarkkojen käännösten sijaan pitää pyrkiä kohdekielen kannalta luonteviin termeihin, 4) käännöslainoissa on mukailtava mieluummin latinaa ja kreikkaa kuin ruotsia ja 5) auktoriteetteja

4 *Sanastotyön käsikirja* mainitsee lisäksi neologismit, motivoitumattomat tekosanat, mutta toteaa niiden olevan harvinaisia eikä anna yhtään esimerkkiä niistä. 1800-luvulla uusia sanoja on luotu enemmän sepittämällä (ks. Pitkänen-Heikkilä 2018, 542).

ja jo olemassa olevaa tieteellistä sanastoa tulee seurata. (Pitkänen-Heikkilä 2018, 532, ks. myös Pitkänen-Heikkilä 2013.)

4 Sanaluokkatermien muodostus ja käsitejärjestelmät

Suomen kielen kuvauksessa sanat on ollut tapana jakaa morfosyntaktisten ominaisuuksiensa perusteella verbeihin, nomineihin ja partikkeleihin. Vasta 1900-luvun loppupuolella on alettu poiketa tästä eurooppalaisesta kielioppiperinteestä fennistiikkaan periytyvästä ajattelutavasta ja ajatella nomineja ja partikkeleita nimenomaan yläkäsitteinä eikä varsinaisina omina sanaluokkina. (Hakulinen–Karlsson 1979, 74; Kärnä 2000, 182, 203; Herlin–Seppänen 2003, 185.) *Ison suomen kieliopin* (VISK § 438) jaottelussa verbi- ja nominien lisäksi kolmannen sanaluokan muodostavat taipumattomat sanat, joihin kuuluvat adpositiot, adverbit ja partikkelit. Korantherin ja Eurénin kieliopissa suomen kielen sanaluokiksi hahmottuvat 1) verbit, 2) nominit, joihin kuuluvat substantiivit, adjektiivit, numeraalit ja pronominit, 3) partikkelit, joihin kuuluvat adpositiot, adverbit ja konjunktiot, sekä 4) interjektiot. Näiden sanaluokkien alaluokkia kuvaavat termit on rajattu käsittelyn ulkopuolelle, jotta artikkeli pysyy mitassa.

Taulukossa 1 on esitetty Lönnrotin kielioppiteksteissä (Lönnrot 1836a, 1836b, 1836c, 1837a, 1837b ja 1839), Korantherin kieliopissa (Koranteri 1845), Eurénin kieliopissa (Eurén 1852), Lönnrotin sanalistauksissa (Lönnrot 1847 ja 1857) ja Lönnrotin sanakirjassa (Lönnrot 1867–80) esiintyvät sanaluokkatermit.

Taulukko 1. Lönnrotin, Korantherin ja Eurénin luomat sanaluokkatermit.

Teos	sana- luokka	verbi	nomini	substan- tiiv	adjektiiv	prono- mini	partik- keli
Lönnrot 1836a		lausukka, lausukka- sana	nimukka	perukka, perusana, perukka- sana	mainikka, mainesana	sia-nimu(t)	wälikkä
Lönnrot 1836b		lausukka	nimukka			sia-nimu(t)	wälikkä
Lönnrot 1836c		lausukka					
Lönnrot 1837a		lausukka, lausukka- sana	nimukka, nimukka- sana	perukka, perukka- sana	mainikka		wälikkä
Lönnrot 1837b		lausukka	nimukka		mainikka-sana		wälikkä
Lönnrot 1839		lausukka	nimukka		mainikka		
Koranteri 1845		lausukka	nimukka	perukka, perusana	mainikka, mainesana	nimuke, sia-nimukka	wälikkö

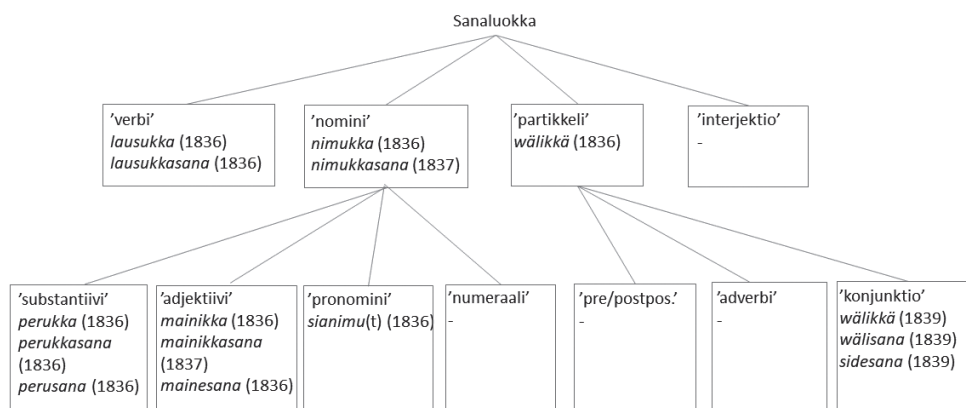
Lönnrot 1847	<i>sana- luokka, sana- lahko</i>	<i>lausukka, lause-sana</i>	<i>nimukka, nimisana</i>	<i>perukka, perusana, itse-oloinen</i>	<i>mainikka, mainesana</i>	<i>nimuke, apu- nimukka</i>	<i>sanake, sanukka</i>
Eurén 1852		<i>tehdikkö</i>	<i>nimikkö</i>	<i>itseinen nimikkö</i>	<i>vertainen nimikkö</i>	<i>epä-nimikkö</i>	<i>awukko, apusana</i>
Lönnrot 1857	<i>sana- luokka</i>	<i>tekosana</i>	<i>nimisana</i>	<i>nimisana, olosana</i>	<i>laatusana</i>	<i>asemo, asemo-sana</i>	<i>apusana</i>
Lönnrot 1867-80	<i>sana- luokka</i>	<i>lausukka, lausukka- sana, tekosana</i>	<i>nimukka, nimisana</i>	<i>perukka, perusana, nimisana, olosana, itseinen nimikkö</i>	<i>mainikka, maine-sana, laatusana</i>	<i>asemo</i>	<i>wälikkä, sanukka, apusana</i>
Teos	nume- raali	interjek- tio	pre-/post- positio	pre- positio	post- positio	adverbi	konjunk- tio
Lönnrot 1836a							
Lönnrot 1836b							
Lönnrot 1836c							
Lönnrot 1837a							
Lönnrot 1837b							
Lönnrot 1839							<i>wälikkä, wälisana, sidesana</i>
Koranteri 1845	<i>numero, laskin, luku-sana, luku- laskin, lu'un- lasku-sana</i>	<i>äänikkö</i>	<i>nimukka- wälikkö</i>	<i>esi- wälikkö, etu- wälikkö</i>	<i>jälki-wälikkö</i>	<i>itse- wälikkö</i>	<i>lawsukka- wälikkö</i>
Lönnrot 1847	<i>laskin, lasku-sana</i>	<i>kiihdykkä, kiihtosana</i>	<i>asento-sana</i>		<i>jälkiasento</i>	<i>lisääntö, lisäsana</i>	<i>wälikkä, välintö, wälisana</i>
Eurén 1852	<i>laskin, lasku- nimikkö</i>	<i>äänekkö</i>	<i>siakko, siakko-sana</i>			<i>werrakko</i>	<i>yhdikkö, yhdistys- sana</i>
Lönnrot 1857	<i>lasku-sana</i>	<i>kiihtosana, tunnon-sana</i>		<i>sijasana, esisijake</i>	<i>jälkisana, jälkisijake</i>	<i>määrä- sana</i>	<i>sidesana</i>
Lönnrot 1867-80	<i>luku-sana, lasku-sana</i>	<i>kiihdykkä, kiihtosana, tunnon-sana</i>	<i>asento-sana</i>	<i>sijasana</i>	<i>jälkisana, jälkisijake</i>	<i>lisäsana, määrä- sana</i>	<i>sidesana</i>

Lönnrotin termit ovat termiehdotuksia, eikä Lönnrot itsekään ajatellut, että olisi kielioppiartikkeleissaan tehnyt lopullista tai viimeistelyä termityötä, vaan hänen oli tarkoitus jatkaa varsinaisen kieliopin laadintaa (Häkkinen–Blomqvist 1998, 42). Koranterin ja Eurénin termit puolestaan ovat kielioppeihin valittuja ja luotuja nimityksiä, jotka ovat osa laajempaa kieliopin kuvausta.

Vaikka osa Lönnrotin luomista termeistä sijoittuu ajallisesti vasta Koranterin ja Eurénin kielioppien jälkeen, käsittelem ensin kaikki Lönnrotin luomat termit ja vasta sen jälkeen Koranterin ja Eurénin luomat termit, koska Lönnrot kehitti terminologiaansa omista lähtökohdistaan eikä juuri huomioinut kielioppien terminologiaa.

4.1 Lönnrotin sanaluokkatermit

Lönnrot esitteli ensimmäiset sanaluokkaterminsä *Mehiläisessä* vuosina 1836, 1837 ja 1839 ja kehitti terminologiaa aina vuoteen 1857 asti. Lönnrotin *Mehiläisessä* esittämät termit on esitetty kuviossa 1.

Kuvio 1. Lönnrotin *Mehiläisessä* esittämät sanaluokkatermit.

Lönnrot muodosti kaikki 1830-luvulla *Mehiläisessä* esittämänsä johdosmuotoiset termit *-kka*-johtimella: *lausukka* ← *lausua*, *lause* 'verbi', *nimukka* ← *nimi* 'nomini', *perukka* ← *peru*, *perä* 'substantiivi' (Hakulinen (2000 [1941–1946], 128), *mainikka* ← *maine* 'adjektiivi' ja *wälikkä*⁵ ← *väli* 'partikkeli'.

Suurin osa Lönnrotin termeistä on yhdyssanoja ja koostuu vieruskäsitteitä erottavasta määritteestä ja loogiseen yläkäsitteeseen, sanaluokkaan, viittaavasta *sanasta*. Myös aiemmassa tutkimuksessa on havaittu, että Lönnrotin yhdyssanoissa loogista yläkäsitettä nimeävän termin määriteosa siirtyi alakäsitteen edusosaksi (Pitkänen 2008, 266, 268).

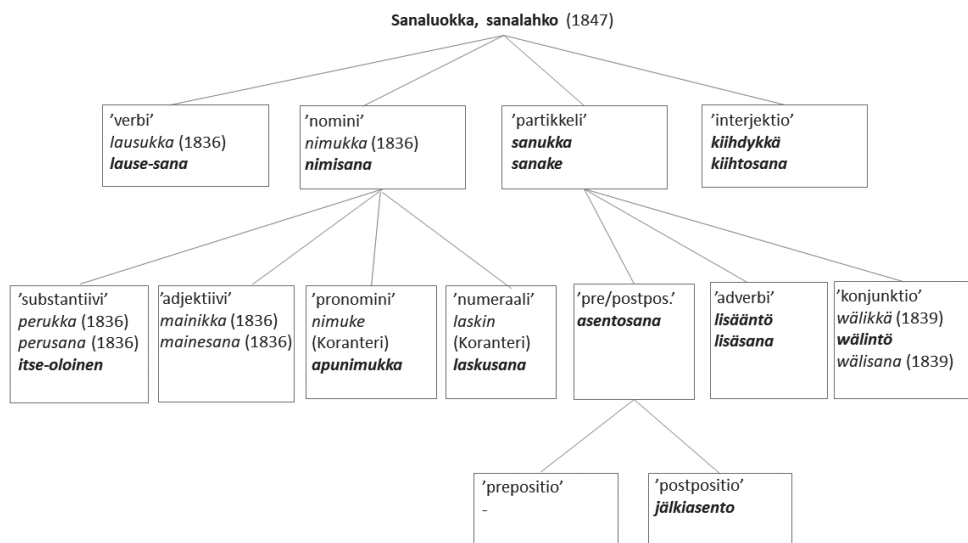
5 Vuoden 1847 sanalistassa *wälikkä* merkitsee 'konjunktiota'.

Sana-edusosaisissa yhdyssanoissa on kolmea eri tyyppiä: 1) määriteosana on johdosmuotoinen sanaluokkatermi: *lausukkasana* 'verbi', *nimukkasana* 'nomini', *perukkasana* 'substantiivi' ja *mainikkasana* 'adjektiivi'⁶. Nämä kaikki esiintyvät vain 1830-luvun *Mehiläisissä*. 2) Määriteosana on johdosten kantasana: *perusana* ja *majne-sana*. 3) Termit, joissa ei ole hyödynnetty johdosmuotoisia termejä tai niiden kantasanoja: *wälisana* ja *sidesana* 'konjunktio'.

Muissa kuin *sana*-edusosaisissa yhdyssanoissa edusosana on tyyppillisesti johdos. *Mehiläisen* termeistä tähän joukkoon kuuluu vain *sia-nimut* 'pronomini', jonka edusosa on johdettu *nimi*-sanasta *-Ut*-johtimella. Ainakin nykyään *-Ut*-johdin on deminutiivis-affektiivinen (Hakulinen 2000 [1941–1946], 142; VISK § 209).

Rakenteen kannalta *Mehiläisessä* esitetyistä sanaluokkatermeistä rinnastuvat verbit, nominit, substantiivit, adjektiivit, partikkelit ja konjunktio ('numeraali' ei esiinny artikkeleissa). Käsitteiden jakautuminen ala- ja yläkäsitteisiin ei näy termeissä lukuun ottamatta termiä *sianimut* 'pronomini', jossa *-Ut*-diminutiivijohdoksen *nimut* voi katsoa viittavan loogiseen yläkäsitteeseen *nimu(kka)*. Pronominit poikkeavatkin muiden sanaluokkien sanoista siten, että ne saavat merkityksensä vasta korrelaatin kautta.

Myöhemmin, sekä vuoden 1847 että vuoden 1867 sanalistassa, Lönnrot hyväksyi ja jätti pois vanhoja termejä ja loi uusia melko systemaattisesti. Kuviossa 2 on esitetty vuoden 1847 sanalistassa esiintyvät termit. Jos termi on esiintynyt jo *Mehiläisessä* tai Koranterin tai Eurénin kieliopissa, termin perässä on *Mehiläisen* vuosiluku tai kieliopintekijän nimi. Jos termi on uusi, se on lihavoitu.

Kuvio 2. Lönnrotin vuoden 1847 sanalistassa esittämät sanaluokkatermit.

Vuoden 1847 sanalistaan Lönnrot hyväksyi aiemmin luomista termeistään kaikki *-kka*-johtimella johdetut termit. Useimmat näistä termeistä esiintyvät kaikissa aiemmissa

kielioppiteksteissä ja Koranlerin kieliopissa. Lisäksi Lönnrot loi *-kkA*-johtimella termit *kiihdykkä* ← *kiihtyä* 'interjektio' ja *sanukka* ← *sana* 'partikkeli'. Sanalistassa on myös kolme muulla johtimella muodostettua termiä: *Sanake* 'partikkeli' on johdettu *-ke*-johtimella, joka on myös Koranlerin luomassa ja Lönnrotin sanalistaansa hyväksymässä termissä *nimuke* 'pronomini'. *-ntO*-johtimella on johdettu *wälintö* ← *väli* 'konjunktio' ja *lisääntö* ← *lisää* 'adverbi'.

Kaikki aiemmin esitetyt yhdyssanamuotoiset termit, joissa on *-kkA*-johtimella johdettu määriteosa (kuten *perukkasana*), jäivät pois Lönnrotin vuoden 1847 sanalistasta eikä Koranlerikaan ottanut niitä kielioppiinsa (ks. luku 4.2). Niiden sijaan Lönnrot hyväksyi termejä, joissa määriteosana on *-kkA*-johdoksen kantasana (kuten *perusana*), tai loi kokoaan uusia termejä, joissa määriteosa on perussana. Vuoden 1847 sanalistassa esiintyvät uudet *sana*-yhdyssanat kuuluvat edellä mainittuihin tyyppeihin 2 ja 3. Määriteosana on johdosten kantasana termeissä *nimisana* 'substantiivi'⁶, *lausesana* 'verbi' ja *lisäsana* 'adverbi'. Tyyppiä 3 edustavat *asentosana* 'pre/postpositio', *kiihtosana* 'interjektio' ja *laskusana* 'numeraali'. Aiemmin ilmestyneessä Koranlerin kieliopissa (1845) on *lu'un-lasku-sana* 'numeraali', jonka ensimmäinen osa puuttuu Lönnrotin muodostamasta termistä. Lisäksi termit *sanaluokka* ja *sanalahko* esiintyvät Lönnrotin vuoden 1847 sanalistassa. *Sanaluokka* on ainoa tässä artikkelissa tarkasteltavista termeistä, joka on käytössä edelleen⁷.

Muita kuin *sana*-yhdyssanoja Lönnrotin vuoden 1847 termien joukossa on kolme. *Apunimukassa* 'pronomini' on edusosana nominia merkitsevä termi *nimukka*. Koranlerin kieliopissa vastaava termi on *sia-nimukka*, mutta Lönnrot on vaihtanut määriteosan sanaksi *apu*. Termissä *jälkiasento* 'postpositio' on määriteosana myös sitä vanhemmassa Koranlerin termissä *jälki-wälikkö* oleva *jälki* ja edusosaksi on otettu pre- ja postpositiota merkitsevän yläkäsitteen termin *asentosana* määriteosa *asento*. Substantiivina merkitsevän *itse-oloinen*-termin edusosana on *olo*-sanasta produktiivisella *-inen*-johtimella johdettu *sana*.

Käsitejärjestelmän kannalta huomionarvosta on se, että vuoden 1847 sanalistassa partikkelien alaluokkaan kuuluvat vieruskäsitteet *lisääntö* 'adverbi' ja *wälintö* 'konjunktio' sekä *sanake* 'partikkeli' on muodostettu eri johtimella kuin muut sanaluokkatерmit, joissa on *-kkA*-johdin. Lönnrot muodosti myös vuonna 1847 termejä *-kkA*-johtimella, joten johtimien valinnalla on voitu haluta ilmaista myös rakenteellisesti, että kyse on eritasoisesta (alakäsitteet *lisääntö* ja *wälintö*) tai erilaisesta käsitteestä (*sanake*). *Sanakkeet* poikkeavat muista sanaluokista taipumattomuudellaan tai vajaalla taivutuksellaan. *Sanake* rinnastuu rakenteellisesti Lönnrotin Koranlerilta hyväksymän *nimuke*-termin 'pronomini' kanssa. Lisäksi muista termeistä poikkeaa Lönnrotin sanalistassa esiintyvä Koranlerin *-in*-johtimella muodostama termi *laskin*.

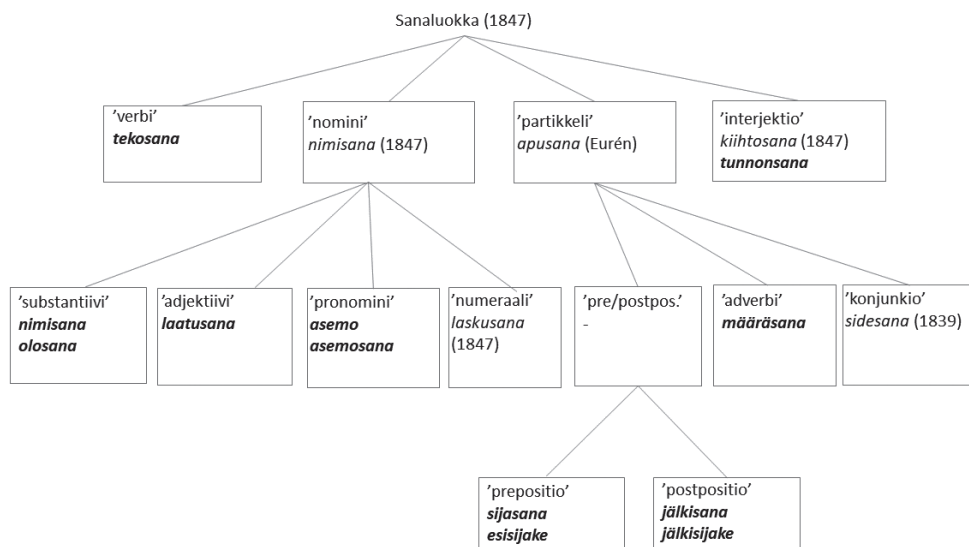
6 Vuoden 1857 sanalistassa *nimisana* merkitsee sekä 'nominia' että 'substantiivina' eurooppalaisen kielioppiperinteen mukaisesti.

7 Muita käytössä olevia Lönnrotin termejä ovat esim. *yksikkö*, *monikko* ja *pääte* (ks. myös Häkkinen-Blomqvist 1998, 41–42).

Vain partikkelien alaluokkatermissä *jälkiasento* ja pronominia merkitsevässä termissä *apunimukka* käsitteiden hierarkia näkyy varmasti: *jälkiasento*-termin edusosana on yläkäsitteen *asentosana* määriteosa *asento* ja *apunimukka* on kuvaava määriteosa ja edusosana yläkäsite *nimukka*.

Termi *itse-oloinen* 'substantiivi' poikkeaa rakenteeltaan muista termeistä, mutta se muodostaa semanttisesti kiinnostavan parin pronominia merkitsevän *apunimukan* kanssa. (Termien semantiikasta luvussa 5.)

Vuoden 1857 sanalistassa Lönnrot uudisti termistöä vielä kerran (kuvio 3). Lönnrot (1857, 301) itse toteaa pitäneensä osan vanhoista termeistä sellaisinaan ja korvanneensa osan uusilla termeillä riippumatta siitä, ovatko alkuperäiset termit olleet hänen omiaan tai toisen luomia. Lönnrot kuitenkin hyväksyi Koranerin termeistä ainoastaan termit *nimuke* ja *laskin* ja Eurénin termeistä vain *apusanan* 'partikkeli'.

Kuvio 3. Lönnrotin vuoden 1857 sanalistassa esittämät sanaluokkatermit.

Vuoden 1857 sanalistassa samalle tarkoitteelle esitetään yleensä vain yksi termi tai enintään kaksi rinnakkaista termiä. Sanalistassa näkyy selvä siirtymä johdoksista yhdysanoihin. Lönnrot karsi kaikki johdosmuotoiset termit ja uusista termeistä vain *asemo*⁸ 'pronomini' on muodostettu johtamalla. *Asemo* on aineiston termeistä ainoa *-mO*-johtimella muodostettu termi. Myös tässä sanalistassa pronominia merkitsevä termi poikkeaa siis rakenteellisesti muista sanaluokkatermeistä.

Yhdysanamutoisista sanaluokkatermeistä noin puolet aiemman sanalistan termeistä on hyväksytty, noin puolet korvattu uusilla, kuten *lausesana* > *tekosana* ja *mainesana* >

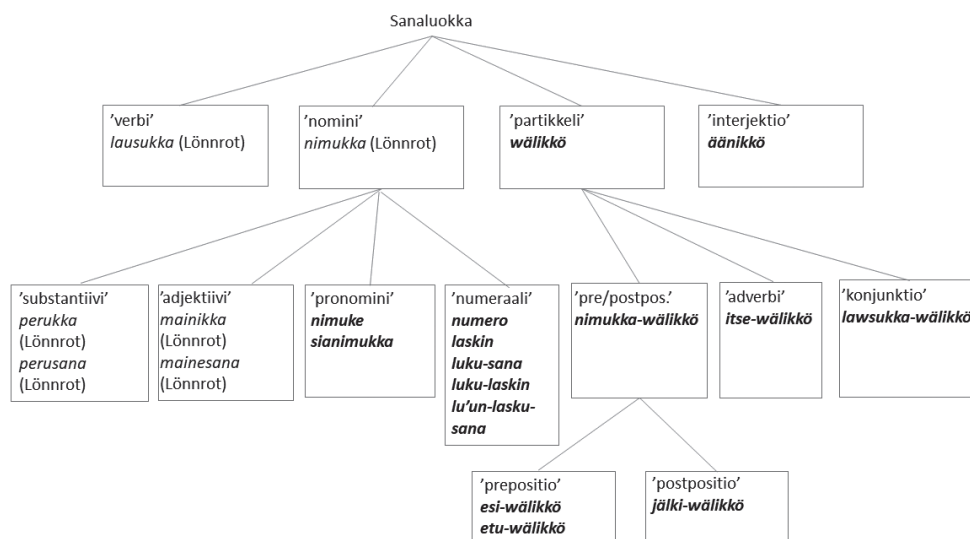
⁸ *Asemoa* käytettiin pitkään 1900-luvun puolelle.

laatusana. Uusista termeistä valtaosa on jälleen *sana*-yhdyssanoja: *tekosana* 'verbi', *olosana* 'substantiivi', *laatusana* 'adjektiivi', *asemasana* 'pronomini', *määräsana* 'adverbi', *tunnon-sana* 'interjektio', *sijasana* 'prepositio' ja *jälkisana* 'postpositio'. Ne kuuluvat kaikki tyyppiin 3. Muut yhdyssanat ovat *esisijake* 'prepositio' ja *jälkisijake* 'postpositio', joissa määriteosa on sama kuin jo Koranterinkin vastaavissa termeissä, mutta edusosana on yläkäsitteen määritteenä olevasta *sija*-sanasta *-ke*-johtimella muodostettu *sijake*.

Lönnrotin sanakirjaan (1867–80) ottamat termit näkyvät edellä esitettyssä taulukossa 1. Valtaosa Koranterin ja Eurénin luomista termeistä ei ole päätenyt sanakirjaan, poikkeuksina Koranterin *luku-sana* ja Eurénin *itseinen nimikkö*. Omista yhdyssanamuotoisista termeistään Lönnrot ei mainitse sanakirjassaan seuraavia: *perukkasana*, *sianimut*, *mainikkasana*, *sanalahko*, *lausesana*, *apunimukka*, *asemosana*, *wälisana*, *jälkiasento*, *esisijake* ja *määräsana*. Johdoksista sanakirjan ulkopuolelle jäävät *sanake*, *wälikkä*, *lisääntö* ja *välintö*.

4.2 Koranterin sanaluokkatermit

Koranterin kieliopin ilmestyminen sijoittuu ajallisesti Lönnrotin *Mehiläisessä* julkaisemien kielioppiartikkelien ja sanalistojen väliin. Koranteri otti käyttöön Lönnrotin esittämät johdosmuotoiset termit *lausukka*, *nimukka*, *perukka* ja *mainikka* ja yhdyssanamuotoiset *perusana* ja *mainesana* (kuvio 4). Sen sijaan termit, joiden määriteosana on *-kka*-johdos, eivät esiinny Koranterin kielioppissa. Koranteri ei pitänyt tarpeellisena käyttää vain yhtä termiä yhdestä käsitteestä vaan käyttää eri termejä rinnakkain.

Kuvio 4. Koranterin sanaluokkatermit.

Jos Lönnrotilla ei ollut termiä tarvittaville käsitteille, Koranteri loi sellaisen itse. Lönnrotilta ottamilleen termeille Koranteri ei luonut synonyymejä.

Koranterin kieliopissa on peräti viisi numeraalia merkitsevää termiä. *Laskin* on *laskea*-verbistä *-in* : *-ime* -johtimella muodostettu termi. Termeissä *luku-sana* ja *lu'un-lasku-sana* ensimmäisenä osana on *luku* ja edusosana Lönnrotin termien mallin mukaan *sana*. Myös termissä *luku-laskin* on *luku* määriteosana, mutta edusosana on jo itsessään numeraalia merkitsevä *laskin*. Lisäksi Koranteri on muodostanut termittämällä *numeron*. Se on aineiston ainoa termittämällä muodostettu termi⁹. *Numero* esiintyy ensimmäisen kerran suomen kirjakielessä vuonna 1733 (SKES; SSA; NES).

Koranteri (1845, 84) rinnastaa interjektioit¹⁰ verbeihin, substantiiveihin ja partikkeleihin: ”Paitsi Nimukoja, Lawsukojta ja Wäliköjta – – löwtyy wielä Ääniköjta (Interjectiones).” Tämä näkyy myös sananmuodostustavassa: interjektiota merkitsevä termi on muodostettu samalla *-kkO*¹¹-johtimella kuin muut pääsanaluokat.

Koranteri on muodostanut partikkelin alaluokkiin kuuluvat termit systemaattisesti. Ne kaikki muodostuvat vieruskäsitteitä erottavasta määriteosasta ja yläkäsitteeseen viittaavasta edusosasta *wälikkö* 'partikkeli'. Määriteosana on joko toista pääsanaluokkaa merkitsevä tai tarkoitetta kuvaava sana. Konjunktioita merkitsevä *lawsukka-wälikkö* sisältää 'verbin' ja 'partikkelin' ja pre- ja postpositiota merkitsevä *nimukka-wälikkö* 'substantiivin' ja 'partikkelin'. Kuvaava määriteosa on termeissä *esi-wälikkö* ja *etu-wälikkö* 'prepositio', *jälki-wälikkö* 'postpositio' ja *itse-wälikkö* 'adverbi'. Vastaavalla tavalla on muodostettu *sianimukka* 'pronomini'¹², jossa on määriteosa ja yläluokan termi *nimukka* 'nomini' edusosana. Lisäksi Koranterin kieliopissa on termi *nimuke* 'pronomini', joka sisältää saman vartalon kuin nominia merkitsevä *nimukka* mutta jossa johtimena on *-ke*.

4.3 Eurénin sanaluokkatermit

Siinä missä Koranteri kulki pääosin Lönnrotin jalanjäljissä, Eurén loi omat sanaluokka-terminsä (kuvio 5). Vaikka Eurénin termit poikkeavat Lönnrotin ja Koranterin termeistä, niissä on samoja kielenaineiksia kuin aiemmissa termeissä. Eurénin termit (niin johdokset kuin yhdyssanat ja sanaliitot) sisältävät kolmea lukuun ottamatta Koranterinkin käyttämän *-kkO*-johtimen.

Seuraavissa termeissä on hyödynnetty aiempia termejä lisäämällä johdin samaan vartaloon tai käyttämällä yhdyssanoissa ja sanaliitoissa samoja sanoja tai vartaloita: *nimikkö* 'nomini' (vrt. Lönnrotin *nimukka*), *itseinen nimikkö* 'substantiivi' (vrt. Lönnrotin *itseeolainen*), *laskunimikkö* 'numeraali' (vrt. Koranterin *laskin*, Lönnrotin *laskusana*), *äänekkö* 'interjektio' (vrt. Koranterin *äänikkö*), *siakko* 'pre- ja postpositio' (vrt. Lönnrotin *sijasana*).

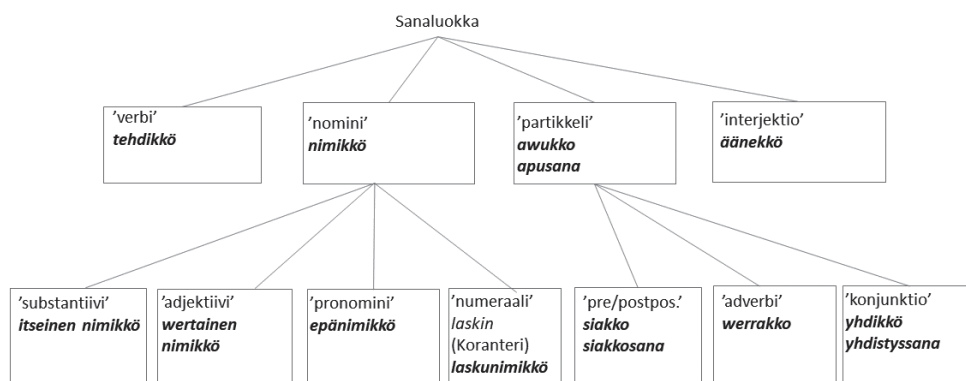
9 Termittäminen ei ole tyypillinen sananmuodostuskeino myöskään Lönnrotin kasvitieteen sanastossa. (Pitkänen 2008, 279.)

10 Nykykäsitöksen mukaan interjektioit katsotaan partikkelien alaluokaksi (VISK § 792).

11 Selitys Koranterin *-kkO*-johtimen käytölle *-kkA*:n sijaan voi olla se, että sanojen taivutus ja etenkin monikon i:n aiheuttama *ä* : *ö* -vaihtelu on vaikuttanut johtimen hahmottamiseen: *-kkA*:llinen ja *-kkO*:llinen johdos näyttävät monikossa samanlaisilta (*wälikkä* / *wälikkö* + *i* > *wäliköitä*). Yksikkömuodot paljastavat Koranterin käyttäneen eri johdinta kuin Lönnrot.

12 Koranteri ei ottanut käyttöön Lönnrotin termiä *sianimut* 'pronomini'.

Kuvio 5. Eurénin sanaluokkatermit.

Muut Eurénin luomat termit ovat *tehdikkö* ← *teko* 'verbi', *vertainen nimikkö* ← *verrata* ja *nimi* 'adjektiivi', *epänimikkö* 'pronomini', *awukko* ← *apu* 'partikkeli', *werrakko* ← *verrata* 'adverbi' ja *yhdikkö* ← *yhdistää* 'konjunktio' ja yhdyssanamuotoiset *apusana* 'partikkeli', *siakkosana* 'adpositio' ja *yhdistyssana* 'konjunktio'. Yhdyssanamuotoiset termit noudattavat jo Lönnrotilta periytyvää tapaa nimetä sanaluokkia. Niissä on edusosana *sana* ja määriteosana sanaluokkaa kuvaava sana. Koranterin kieliopista Eurénkin on ottanut käyttöön termin *laskin* 'numeraali'.

Eurénin luomat termit muodostavat yhtenäisen systeemin. Jokaisella yläkäsitteellä on *-kkO*-johtimella muodostettu termsä. Nominien alaluokat on muodostettu niin, että yhdyssanan määriteosana tai sanaliiton määritteenä on vieruskäsitteistä erottava kuvaileva määrite ja yhdyssanan edusosana tai sanaliiton pääsanana on nominia merkitsevä *nimikkö*. Sen sijaan partikkeleihin kuuluvat termit ovat rakenteeltaan samankaltaisia kuin yläluokan termit eikä hierarkia näy niissä niin kuin nominien alaluokissa.

5 Sanaluokkatermien semanttinen motivaatio

Aiemman tutkimuksen mukaan Lönnrot muodosti termejä valitsemalla kielessä olevia sanoja termeiksi vieraskielisen mallin mukaan tai ilman mallia ja sepittämällä kokonaan uusia sanoja (Pitkänen 2008, 273–279; käännsstrategioista esim. Chesterman 1997, 87–112). Tarkastelen seuraavaksi sanaluokkatermejä lainaperäisyyden ja semanttisen motivaation kannalta.

Latinan- ja ruotsinkieliset termit (taulukko 2) ovat toimineet termityössä pohjana. Ruotsinkieliset termit on poimittu Reinhold von Beckerin kieliopista (1824, 19–21, 65), joka oli esikuvana myöhemmille suomen kielen tutkimuksille (Häkkinen 1994, 107) lukuun ottamatta termejä *ordklass* ja *partikel*. *Partikel*-termi esiintyy esimerkiksi Gustaf Renvallin (1840) kieliopissa. Latinankielinen Bartholdus Vhaelin kielioppi (1733) toimi pohjana 1800-luvulla ilmestyneille kieliopille (*Kieli ja sen kieliopit* 1998, 28), joten

latinankieliset termit on poimittu siitä lukuun ottamatta termejä *particula* ja *pars orationis*, joista jälkimmäinen esiintyy muun muassa Beckerin kieliopissa.

Taulukko 2. Latinan-, ruotsin- ja suomenkieliset sanaluokkatерmit.

Latina	Ruotsi	Nykytermi	Termi
<i>pars orationis</i>	<i>pars orationis, ordklass</i>	<i>sanaluokka</i>	<i>sanaluokka, sanalahko</i>
<i>verbum</i>	<i>verb</i>	<i>verbi</i>	<i>lausukka, tehdikkö, lausukkasana, lause-sana, tekosana</i>
<i>nomen</i>	<i>nomen</i>	<i>nomini</i>	<i>nimukka, nimikkö, nimisana, nimukkasana</i>
<i>substantivus</i>	<i>substantiv, egentligt namn-ord</i>	<i>substantiivi</i>	<i>perukka, perusana, perukkasana, itse-oloinen, olosana, nimisana, itseinen nimikkö</i>
<i>adjectivus</i>	<i>adjectiv, egenskap-ord</i>	<i>adjektiivi</i>	<i>mainikka, mainesana, mainikkasana, laatusana, vertainen nimikkö</i>
<i>pronomen</i>	<i>pronomen</i>	<i>pronomini</i>	<i>nimuke, sia-nimukka, sianimut, apunimukka, asemo, asemosana, epänimikkö</i>
<i>numeralis</i>	<i>nomen numeralia; räknord</i>	<i>numeraali</i>	<i>numero, laskin, luku-sana, luku-laskin, lu'un-lasku-sana, laskusana, laskunimikkö</i>
<i>particula</i>	<i>partikel</i>	<i>partikkeli</i>	<i>wälikkö, wälikkä, wälisana, sanake, sanukka, awukko, apusana</i>
<i>interjectio</i>	<i>interjection</i>	<i>interjektio</i>	<i>äänikkö, äänekkö, kiihtosana, kiihdykkä, tunnon sana</i>
<i>praepositio</i>		<i>pre-/postpositio</i>	<i>nimukka-wälikkö, asentosana, siakko, siakkosana</i>
<i>praepositio</i>	<i>postposition</i>	<i>postpositio</i>	<i>jälki-wälikkö, jälkiasento, jälkisana, jälkisijake</i>
<i>praepositio</i>	<i>praeposition</i>	<i>prepositio</i>	<i>esi-wälikkö, etu-wälikkö, sijasana, esisijake</i>
<i>adverbium</i>	<i>adverb</i>	<i>adverbi</i>	<i>itse-wälikkö, lisäsana, lisäntö, määräsana, werrakko</i>
<i>conjunctio</i>	<i>conjunction</i>	<i>konjunktio</i>	<i>lawsukka-wälikkö, wälikkä, välintö, yhdikkö, välisana, yhdistyssana, sidesana</i>

Sanaluokka on kuvaava kattotermi, sillä *luokka*-sana merkitsee 'joiltakin ominaisuuksiltaan yhteen kuuluva joukko, ryhmä, laji' (KS s.v. *luokka*). *Lahko*-sanana merkitys puolestaan on 'luokkaa suppeampi ryhmä eläin- ja kasvijärjestelmissä' (KS s.v. *lahko*). Toisen käsittejärjestelmän termi *lahko* sopii myös kielitieteen terminologiaan. *Sanaluokka* on suora käännöslaina ruotsin *ordklass*-termistä. Myös latinankielisessä termissä *pars orationis* (*pars* 'osa, virka, tehtävä', *oratio, orationis* mm. 'puhe; sanat', ks. Streng 1997) esiintyy termissä oleva 'sana', mutta kumpikaan edusosa ei motivoidu latinan kautta.

Verbiä nimeävien *lausukka* ja *lawsukkasana* -termien esikuvana on latinan *verbum* mm. 'sana, puhe, lausuma' (Streng 1997 s.v. *verbum*). *-kka*-johtimella muodostetaan

nykysuomessakin muun muassa sanoja, jotka ovat 'kantasanalla ilmaistun kaltaisia' tai 'sillä varustettuja, mitä kantasana ilmaisee' (Hakulinen 2000 [1941–1946], 128; Penttilä 2002 [1957], 283; VISK § 210). Lönnrot (1836, 43) kirjoittaa: "Lausukkasanalla lausutaan jotai olewan eli tapahtuwan, olleen eli tapahtuneen." Ja myöhemmin (1837a, 345): "Lausukoita oliwat kaikki sanat, joilla taisi toista kärkeä, taikka jotai tapahtumata menneestä, nykyestä eli tulewasta ajasta lausua." *Lausesana* motivoituu sen kautta, että verbi on lauseen keskeisin jäsen ja se voi muodostaa lauseen myös yksinään. Eurénin *tehdikkö* ja Lönnrotin *tekosana* perustuvat verbien funktioon. Niillä ilmaistaan tyypillisesti tekemistä.

Nominia nimeävien *nimi*-sanasta johdettujen *nimukka*-, *nimikkö*-, *nimukkasana*- ja *nimisana*-termien semanttisena esikuvana on latinan *nomen* 'nimi' (Streng 1997 s.v. *nomen*). Lönnrotin (1836, 43) mukaan "Nimukka on senlainen sana, jolla jotai nimittää, ihmistä, muuta eläwätä eli hengetöntö olentoa." Suomen *-kkO*-johdosten tarkoite sisältää usein kantasanan tarkoitteen keskeisenä osanaan tai kantasanan ja johdoksen tarkoitteiden välillä on jokin muu kuuluvuussuhde. (Hakulinen 2000 [1941–1946], 158–159; Penttilä 2002 [1957], 284; Häkkinen 1994, 429; VISK § 183.)

Substantiivia nimeäviä termejä on muodostettu latinan termin (*nomen*) *substantivus* mukaan (*sub* 'alla, alle' + *sto* 'seisoa' + *ivus*-johdin) (Streng 1997 s.v. *sub*, *sto*). Lönnrotin (1836, 43) mukaan *perukoilla* "– – ymmärrämmä niitä sanoja, jotka itsestensä jotai olentoa, hengellistä eli hengetöntä nimittäwät" eli ovat latinan termin mukaisesti itsenäisiä, "omilla jaloillaan seisovia" nomineja (vrt. *nomina adjectiva* "liittännäisnominit"). *Peru*-termien (*perukka*, *perusana*, *perukkasana*) voi ajatella motivoituvan substantiivien itsenäisestä luonteesta ja siitä, että ne luovat verbien kanssa lauseiden perustan. *Peru*-sanan merkitys on 'alkuperä', *perä* merkitsee muun muassa 'pohjaa' ja 'perustaa' (KS s.v. *peru*, *perä*). Termi *nimisana* on käännöslaina ruotsin *namnord*-termistä. *Itse-oloinen* saattaisi olla luonnehdinta termin (*nomen*) *substantivus substantivus*-osasta. Myös Eurénin termi *itseinen nimikkö* on käännöksen termistä *nomen substantivus*. *Olosana* muodostaa parin Lönnrotin verbiä merkitsevän *tekosanan* kanssa ja kuvaa substantiivin staattista luonnetta dynaamisiin verbeihin verrattuna.

Adjektiivia nimeäviä termejä *majnikka*, *mainesana* ja *mainikkasana* ei ole muodostettu latinan *adjectivus*-termin mukaan: *ad* + *icio* 'heittää kohti; liittää; lisätä' + *ivus*-johdin (Streng 1997 s.v. *sub*, *sto*, *adicio*)¹³. Termille löytyy motivaatio suomen kielestä: *mainia* 'mainita, kertoa; kehua' ja *maine* mm. 'vallitseva käsitys, mielipide'. Nykysuomen sanakirjassa on myös sana *mainenimi* 'ominaisuuden perustella annettu (lisä)nimi'. (NS; KS s.v. *mainia*, *maine*, *mainenimi*.) Lönnrot (1836, 43) kuvaa *mainikoita* seuraavasti: "Mainikoita owat kaikki senlaiset sanat – – jotka perukasta mainiwat minkälainen se on." Lönnrotin luoma termi *laatusana* perustuu adjektiivien käyttöön. Niillä ilmaistaan, millainen jokin

13 Latinan adjektiivit ovat epäitsenäisempiä kuin suomen adjektiivit esimerkiksi mukautumalla pääsanasensa kieliopilliseen sukuun ja taiputukseen. Suomen adjektiivit sen sijaan taipuvat oman taiputus-tyyppinsä mukaan. Latinan *adjectivus* ei sovikaan yhtä hyvin kuvaamaan suomen adjektiiveja kuin latinan. (Kiitän refereetä tästä huomiosta.)

on. Eurénin (1852) kieliopissa adjektiivista on käytössä termi *vertainen nimikkö*. ”Nämät – – owat siis senlaisia nimiä, jotka aina merkitsewät wertausta” (mts. 40).

Pronominia¹⁴ nimeävät *sia-nimukka* ja *sia-nimut* ovat käännöslainoja ruotsin tai latinan *pronomen*-sanasta, joka merkitsee sananmukaisesti ’nominin/nimen asemesta’ (*pro* ’jonkin puolesta, asemasta’, *nomen* ’nomini, nimi’). Koranteri (1845, 39) toteaa kieliopissaan, että *sia*-nimukoissa on kyse pienistä puhetta lyhentävistä nomineista, joita käytetään pää-nimukoiden ’korrelaatti’ sijaan. Myös *asemasana* ja *asemo* perustuvat pronominin käyttöön korrelaatin asemesta. *Apunimukat* ovat nimensä mukaisesti *nimukoiden* alaluokka ja toimivat muiden nimukoiden apuna. *Apunimukka* on käännöslaina ainakin Renvallin kieliopissa esiintyvistä termistä *hjelp-nominer*. *-ke*-johtimella johdetut sanat ilmaisevatkin tyyppillisesti kantasanan tarkoitteen kaltaista mutta siitä jotenkin poikkeavaa oliota (Hakulinen 2000 [1941–1946], 157; Lehtinen 1991; Häkkinen 1994, 427; VISK § 201, 257), ja *nimukkeet* ovatkin nimien kaltaisia mutta poikkeavat nimistä, koska eivät kannaltaan itsessään merkitystä vaan saavat merkityksen korrelaattinsa kautta. Eurénin (1852, 40) termin *epänimikkö* merkitys on erilainen: ”Nämät nimiköt, kappaletta nimittäissänsä, jättäwät siis itse kappaleen epäilyksen alaiseksi ja owat sentähden epänimiköitä.”

Numeraalia nimeävä *numero* perustuu latinan *numerus*-sanaan ’numero, luku, lukumäärä’ (Streng 1997 s.v. *numerus*). *Numero* kuvaa tarkoitettaan hyvin, sillä numeraalit voidaan esittää myös numeroin. Koranterin kieliopissa on myös *luku*-alkuisia numeraalia merkitseviä termejä: *luku-sana*, *luku-laskin*¹⁵ ja *lu’un-lasku-sana*¹⁶. Määriteosa voi motivoitua latinan termin kautta¹⁷. Toisaalta on huomattava, että *luku* on johdettu *lukea*-verbistä, jonka alkuperäinen merkitys on luultavasti ollut ’laskea lukumääriä’. Verbin vanha merkitys ’luetella’ on voinut edesauttaa merkityksenmuutosta laskemisesta lukemiseen. 1800-luvulla voitiinkin puhua *luvunlaskusta* selvyuden vuoksi, kun oli kyse numeroihin liittyvistä toiminnoista. Vastaavanlainen merkityksenmuutos on tapahtunut myös indoeurooppalaisissa kielissä. *Laskea*-verbin alkuperäinen merkitys sen sijaan on luultavasti ollut ’päästää irti’. Merkitys ’laskea lukuja’ on kehittynyt vasta suomen erilliskehityksen aikana merkityksestä ’laskea kirjaimellisesti alas jotain’, kuten rahoja. Tällöin *laskea* on korvannut laskemisen merkityksessä aiemmin käytetyn *lukea*-verbin. (SKES; SSA; NES; s.v. *laskea*, *lukea*.) *Laskea*-verbistä on johdettu termi *laskin*, joka esiintyy myös termissä *luku-laskin*, sekä *lasku*, joka esiintyy termeissä *laskunimikkö*, *laskusana* ja *lu’un-lasku-sana*. *Laskusana* on käännöslaina ruotsin *räkneord*-termistä.

Partikkelia nimeävät termit eivät perustu latinan *particula*-termiin, mm. ’osanen, hiukkanen, palanen’ (Streng 1997 s.v. *particula*). Termien *wälikkä*, *wälikkö* ja *wälisana*

14 1800-luvulla myös *varasana* ja *asemasana* ovat merkinneet pronominia (NES s.v. *pronomini*).

15 *-in* : *-ime* on nykyäänkin tavallinen tietoisessa sanastonkehityksessä käytetty johdin (Hakulinen 2000 [1941–1946], 193–194; Häkkinen 1994, 430; Pitkänen 2008, 195; VISK § 255; *in*-johdoksista myös Länsimäki 1987).

16 Laskennosta on käytetty 1800-luvulla mm. nimityksiä *luvunlasku*, *lukulasku*, *luvunlaskento*, *luvunlaskeminen* ja *numerolasku*. (*Rapolan 1800-luvun sanasto*; ks. myös Lauerma 2018).

17 *Luku* merkitsee Koranterin kieliopissa myös numerusta.

semanttinen motivaatio perustuu partikkelin sijaintiin sen yhdistämien sanojen välissä. Lönnrot (1836) ja Koranteri (1845, 15) kirjoittavat *wälikön* olevan taipumaton sana, joka pannaan taipuvaisten pääsanojen väliin täytteeksi, määräämiseksi tai lisäksi. Lönnrotin luomat partikkelia merkitsevät termit *sanake* ja *sanukka* on johdettu *sana*-sanasta *-ke-* ja *-kkA-*johtimilla, joilla voidaan muodostaa deminutiiveja. Toisaalta *-ke-*johtimella johdetut sanat ilmaisevat myös kantasanan tarkoitteen kaltaista mutta siitä jollakin tavalla poikkeavaa oliota. (Hakulinen 2000 [1941–1946], 128, 157; Penttilä 2002 [1957], 283; Häkkinen 1994, 427; VISK § 201, 210, 257.) Partikkelit poikkeavat muiden sanaluokkien sanoista, sillä ne ovat taipumattomia tai vajaasti taipuvia eivätkä ne voi saada määritteitä tai toimia itse määritteinä. Ne on mahdollista mieltää ”pikkusanoiksi” tai Eurénin tapaan *avukoiksi* ja *apusanoinksi*. *Apusanaa* käytetään yhä kuvaamaan partikkeleja¹⁸.

Interjektiota nimeävät termit eivät perustu latinan *interjectio*-termiin, joka muodostuu sanoista *inter* ja *icio* merkiten ’heitteä, asettaa väliin’ (Streng 1997 s.v. *intericio*). Koranterin (1845, 84–85) mukaan *ääniköt* ovat ”wähemmin ihmisen, kun eläjmen ääntämiä, ilmoittawat mieli-aloja”. *Ääni*-sanan johdokset *äänikkö* ja *äänekkö* kuvaavatkin sanaluokkaan kuuluvia sanojen luonnetta, ja esimerkiksi VISK (§ 856) määrittelee interjektiot kielellisen ja ei-kielelliseksi katsottavan ääntelyn välissä oleviksi huudahduspartikkeleiksi. Myös termien *kiihtosana*, *kiihdykkä* ja *tunnon sana* semanttinen motivaatio kumpuaa interjektoiden luonteesta. Interjektioita voidaan luonnehtia partikkeleiksi, jotka ovat rituaalistuneita keinoja osoittaa affekteja – siis ’voimakasta tunnetta, kiihtymystä’ (KS s.v. *affekti*) – johonkin odottamattomaan (VISK § 856).

Koranterin adpositiota nimeävä termi *nimukka-wälikkö* koostuu nominia ja partikkelia merkitsevistä sanoista. Koranteri (1845, 79) selittää termiä kuvaamalla sen suhdetta nomineihin: ”Nimukka-wäliköt ovat nimukoiden muassa.” Lönnrot (1847) käyttää termiä *asentosana*, jonka määriteosa *asento* ilmaisee ’sijaintitapaa’ (KS s.v. *asento*). Eurénin termi *siakko* voisi kuvata sijoittumista nominin edelle tai jälkeen, mutta Eurén (1852, 107) toteaa, että *siakot* eli *siakkosanat* ”tekevät samaa virkaa kun nimikköjen siat”.

Pre- tai postpositiota merkitsevien *esi-*, *etu-* ja *jälki-wälikköjen* semanttisena motivaationa on niiden sijainti ennen täydennystään tai sen jälkeen. Latinan vastaava termi *praepositio* merkitsee ’edelle asettamista, paremmuutta ja etusanaa, prepositiota’ (Streng 1997 s.v. *praepositio*, *praepono* mm. ’panna, asettaa edelle’). *Esi-* ja *etu-*määriteosat perustuvat siis latinan malliin, mutta edusosan *wälikkö* suhteen noudatetaan kieliopinsisäistä nimeämislogiikkaa. Lönnrotin termi *jälkiasento* on käänöslaina ruotsin *postposition*-termistä. *Jälkisana*-termin edusosana on Lönnrotille ominaiseen tapaan *sana*. *Esi-* ja *jälki-*määriteosa on myös termeissä *esisijake* ja *jälkisijake*. Edusosa *sijake* samoin kuin termin *sijasana* ’prepositio’ määriteosa voivat selittyä käänöslainoiksi latinan *praepositio*-termistä, sillä niissäkin on kyse sijoittamisesta (edelle tai jälkeen). Toisaalta *-ke-*johtimen käyttö varsinkin termissä *sijake* johtaa ajattelemaan, että nimi perustuisi siihen, että sillä ilmaistaan samanlaisia funktioita kuin sijoilla.

¹⁸ Partikkelit eli apusanat ovat sanaluokka yleensä taipumattomille sanoille – – ” (Wikipedia, partikkeli).

Adverbia merkitsevät termit eivät motivoitu latinan *adverbium*-termin kautta (*ad mm.* 'kohti, asti; luona' + *verb(um)* 'sana' + *ium*-johdin, ks. Streng 1997). Koranterin *itse-wälikkö* perustuu siihen, että adverbi esiintyy lauseessa yksin siinä missä esimerkiksi *nimukka-wäliköt* 'adpositiot' tarvitsevat nominin täydennykseksen. *Määräsana*-termi voi perustua siihen, että adverbit toimivat määritteinä (1800-luvun termein *määräyksinä*). On myös mahdollista, että nimitys perustuu adverbien funktioon määränilmaisimena. *Lisäsanan* ja *lisäännön* semanttinen motivaatio voi olla samantyyppinen kuin latinassakin, adverbit esiintyvät sanojen ja erityisesti verbien määritteinä, lisiinä. Eurén (1852, 108) toteaa *werrakoista*, että ne "tekewät samaa wirkaa kun werrantotilat" eli adjektiivien vertailumuodot.

Konjunktioita merkitsevä *sidesana* pohjaa siihen, että konjunktiot yhdistävät (eli sitovat) lauseenjäseniä ja lauseita toisiinsa. *Sidesana*-termiä näkee käytettävän edelleenkin, kun kuvataan *konjunktio*-termiä (ks. esim. Eronen 1999). Sama semanttinen motivaatio on Eurénin termeillä *yhdikkö* ja *yhdistyssana*. Koranteri (1845, 79) toteaa kieliopissaan "lawsukka-wäliköiden olevan lawsukoiden ['verbien'] välissä tai edessä ja yhdistävän näitä". Myös termit *wälikkä*, *wälintö* ja *wälisana* perustuvat konjunktioiden sijaintiin yhdistämiensä sanojen tai lauseiden välissä. Latinan *coniunctio*-sanan merkitys on 'yhtyminen, liittyminen, yhteys' (Streng 1997 s.v. *coniunctio*).

6 Sanaluokkatermit muissa 1800-luvun suomenkielisissä kieliopissa

Renvallin (1826) ja Eurénin (1860) sanakirjoissa ei ole esitetty käsiteltäviä sanaluokkatermejä *nimikköä* lukuun ottamatta. Lönnrotin sanakirjassa (1867–1880) olevat termit on esitetty luvussa 4 taulukossa 1. Tässä luvussa keskityn muiden 1800-luvun suomenkielisten kielioppien terminologiaan.

Jaakko Länkelä (1867) käyttää Lönnrotin luomia yhdyssanamuotoisia termejä, joista valtaosa esiintyy ensimmäisen kerran vuoden 1857 sanalistassa: *tekosana*, *nimisana*, *laatusana*, *asemosana*, *laskusana*, *sijasana*, *määräsana* ja *sidesana*.

August Ahlqvist (1877) on ensimmäinen, joka käyttää latinalaisperäisiä termejä *nomini*, *substantiivi* ja *adjektiivi*. E. N. Setälä ottaa nämä termit käyttöön vuonna 1880 ilmestyneessä lauseopissaan. Setälän lauseopissa on termit *nomini*, *lukusana*, *pronomini*, *verbi*, *partikkeli*, *adverbi*, *postpositioni*, *prepositioni* ja *konjunktioni*, joista numeraalia merkitsevä *lukusana* on ainoa kotoperäinen termi. Setälä (1891; 1898) käyttää näitä termejä myös muissa kieliopissaan¹⁹. Arvid Genetz/Jännes (1881; 1895) seuraa Setälän terminologiaa ja käyttää kieliopissaan samoja latinalaisperäisiä termejä. *Lukusanan* sijaan hänen kieliopissaan on termi *laskusana*. Siinä missä erityisesti koulukieliopissa on tärkeää käyttää läpinäkyviä, ymmärrettäviä ja käsitettävää kuvaavia termejä, latinalaispohjaisten termien käytön voi nähdä pohjaavan ajatukseen, jonka mukaan on tärkeää käyttää eurooppalaisiin kieliin ja tieteeseen vakiintuneita termejä, jotka ovat ennestään tuttuja oppineille. (Ks. myös Kalliokoski–Mäntynen–Nordlund 2018, 487.)

¹⁹ Termien kirjoitusasu vaihtelee kielioppeittain.

Latinalaisperäisistä termeistä ei tule vielä Setälän ja Genetzin myötä yksinomaisia, vaan 1800-luvun kieliopissa käytetään niin kotoperäisiä termejä, latinalaisperäisiä termejä kuin molempia rinnakkain. H. Ronkaisen (1881) kieliopissa käytetään samoja Lönnrotilta peräisin olevia termejä kuin Länkelän kieliopissa. Ainoa uusi termi on *teon-sana*, joka vastaa määriteosan sijamuotoa lukuun ottamatta Lönnrotin termiä *tekosana*. K. Hämäläinen (1883) käyttää latinalaisperäisiä termejä, mutta esittää niiden rinnalla osittain myös kotoperäisiä termejä: *nominis* (*substantiivit, nimisanat*)²⁰, (*adjektiivit, laatusanat*), *laskusanat*, *pronominit* (*asemat*), *verbit* (*tekosanat*), *partikkelit* (*apusanat*), *adverbit*, *postpositionit* ja *prepositionit*, *konjunktionit*, *interjektionit*. E. Tamminen (1884) puolestaan käyttää vielä samoja kotoperäisiä Lönnrotin luomia termejä kuin Länkelä ja Ronkainen, mutta *nimikkö-* ja *apusana-*termit hän on ottanut Eurénilta ja *huudahdussana* 'interjektio' on hänen itsensä luoma termi. Kallion kieliopissa (1890) käytetään latinalaisperäisiä termejä, joiden joukossa on edelleen *laskusana*-termi.

Vaikka Setälän ja Genetzin jälkeen esiintyy kotoperäistä sanaluokkaterminologiaa, Setälä ja Genetz ovat ne kielimiehet, jotka tuovat ja juurruttavat auktoriteettiasemallaan latinalaisperäisen terminologian suomenkielisiin kielioppeihin. Setälän lause- ja kieliopit olivat uudelleen muokattuina laitoksina käytössä 1970-luvun koulu-uudistukseen asti (Lehikoinen–Kiuru 2006, 47; Setälästä ks. Vares–Häkkinen 2001). Vastaavan havainnon on tehnyt Kok (2018, 157) tarkastellessaan suomen sijamuotojen kehitystä: Setälän ja Genetzin teoksissa suomalaistettiin äänne- ja kirjoitusasulta latinalaisperäiset sijamuototermit, ja termit vakiintuivat suomenkielisiin kielioppeihin.

7 Lopuksi

Lönnrotin *Mehiläisessä* käyttämät sanaluokkatermit muodostavat systeemin, jossa rinnakkaiset käsitteet on yleensä nimetty samaan tapaan: kaikki pääsanaluokkien johdosmuotoiset termit on muodostettu *-kka*-johtimella ja yhdyssanamuotoiset termit sisältävät määriteosana joko tämän johdoksen tai kantasanan, josta johdos on johdettu. Edusosana kaikissa yhdyssanoissa on loogiseen yläkäsitteeseen, sanaluokkaan, viittaava *sana*. Lönnrot kehitteli *Mehiläisessä* esittämiään termejä edelleen ja julkaisi niitä sanalistoissa vuosina 1847 ja 1857. Listojen termit poikkeavat sekä aiemmista termeistä että toisistaan. Lönnrot hyväksyi ja hylkäsi melko systemaattisesti aiempia termejään ja loi uusia. Koranterin ja Eurénin luomat termit Lönnrot korvasi uusilla. Vuoden 1857 sanalistassa Lönnrot karsi kaikki johdosmuotoiset termit. Aiemmista yhdyssanamuotoisista pääsanaluokkatermeistä Lönnrot hyväksyi noin puolet ja korvasi puolet uusilla.

Koranteri otti kieliopissaan käyttöön Lönnrotin luomia sanaluokkatermejä ja loi itse termejä vain, jos Lönnrotilla ei ollut termiä tarvittavalle käsitteelle. Tämä saattaa kertoa Lönnrotin termien toimivuudesta mutta myös Lönnrotin auktoriteettiasemasta sanaston

²⁰ Sulkumerkit tekstissä Hämäläisen kieliopin mukaisesti.

kehittäjänä. (Ks. myös Pitkänen-Heikkilä 2018.) Partikkelin alaluokkien termit Koranteri loi systemaattisesti: edusosana on partikkelia merkitsevä *wälikkö* ja määriteosana joko toinen yläluokan termi tai sanaluokkaa kuvaava sana. Sen sijaan sopivan numeraalia merkitsevän termin muodostaminen näyttäytyi haastavaksi. Syynä tähän saattoi olla se, että 'numeraali' täytyi sovittaa Lönnrotin luomiin sen kanssa rinnakkaisiin termeihin.

Siinä missä Koranteri otti käyttöön Lönnrotin luomia termejä, Eurén päätyi luomaan omat sanaluokkaterminsä. Eurénin termit poikkeavat niin Lönnrotin kuin Koranterinkin luomista, mutta niissä hyödynnetään aiemmissa termeissä käytettyjä elementtejä. Kaikki Eurénin luomat termit paitsi *apusana*, *siasana* ja *yhdistyssana* sisältävät *-kkO*-johtimen.

Sanaluokkatermien tarkastelu osoittaa, että uusien termien luominen on ollut prosessi, jossa yhdelle käsitteelle on saatettu antaa useampikin eri nimitys ja jossa nimityksiä on muokattu ja korvattu uusilla. Erityisesti Lönnrotin tapa muokata ja hioa omia termiehdotuksiaan vuosikymmenestä toiseen on kiinnostava. Myös 1800-luvun maantieteen sanastossa on havaittavissa vastaavaa: uusille käsitteille annetaan useita eri nimitysvariantteja ja käsitteitä nimetään eri näkökulmista. Vain harvat käsitteet nimetään ensimmäisistä esiintymistä alkaen yhdellä tietyllä nimityksellä. (Laine 2007, 384.)

Sanaluokkatermit muodostavat hierarkkisen systeemin. Kaikki termien luojat ovat pyrkinneet muodostamaan rinnakkaiset käsitteet samoin sananmuodostuskeinoin. Erityisesti Koranterin partikkelien alaluokkiin kuuluvissa ja Eurénin nominien alaluokkiin kuuluvissa termeissä hierarkkisuus näkyy sananmuodostustavoissa.

Termien rakenteen tarkastelu paljastaa nomini-kategorian hahmottamisen ongelmallisuuden. Lönnrotin termeissä samalla johtimella on muodostettu pääsanaluokkien nimitykset: verbit, nominit, partikkelit ja interjektiot. Toisaalta myös nominien alaluokkaan kuuluvat substantiiviva ja adjektiiviva nimeävät termit on muodostettu samalla johtimella, ja näin ollen myös ne rinnastuvat rakenteen kannalta verbeihin, partikkeleihin ja interjektioihin. Sen sijaan pronominia merkitsevä termi on muodostettu eri johtimella. Numeraalilla ei ole johdosmuotoista termiä. Eurénin kieliopissa puolestaan verbejä, nomineja, partikkeleja, interjektioita ja toisaalta myös partikkelin alaluokkia (adverbit, adpositiot, konjunktiot) nimeävät termit on muodostettu samalla tavalla. Sen sijaan nominin alaluokkien termeistä näkyy selvästi niiden olevan nominien alaluokkia eikä pääsanaluokkien kanssa rinnasteisia, sillä ne sisältävät nominia merkitsevän termin edusosanaan tai pääsananaan.

Termien semanttinen motivaatio selittyy toisinaan latinan- ja ruotsinkielisten termien kautta, mutta usein termit ovat omaperäisesti motivoituja. 1800-luvulle oli ominaista se, että kielen ainekset pyrittiin suomalaistamaan (Häkkinen 2000, 197) ja näin ollen myös kielioppiterminologiaan luotiin suomenkielistä uudissanastoa. Koranterin ja Eurénin termien kohdalla myös se, että kyse on koulukieliopista, on varmasti vaikuttanut termien valintaan: termien piti olla ymmärrettäviä ja käytettäviä kouluopetuksen näkökulmasta. 1800-luvun kirjeenvaihtoaineistoa tarkastelleen Taru Nordlundin (2018, 218) mukaan keskeisin käytännön käännöstyötä ohjannut normi oli vastaanottajan huomioiminen. Lönnrot (1857, 300) perusteli kotoperäisten aineiden käyttöä sillä, että suomen kieli eroaa

indoeurooppalaisista kielistä ja omaperäiset sanat ovat helpommin ymmärrettäviä kuin lainasanat. Latinalaispohjaisen terminologian käyttö puolestaan pohjaa ideologiaan, jonka mukaan on tärkeää käyttää eurooppalaisiin kieliin ja tieteeseen vakiintuneita termejä, jotka ovat ennestään tuttuja oppineille. Sen mukaisesti Genetz ja Setälä korvasivat kotoperäisesti motivoidut termit latinalaispohjaisilla termeillä, jotka ovat pääosin käytössä edelleen. 1800-luvun kieliopissa käytettiin monia kieliä rinnakkain, ja latinankielisillä termeillä oli vahva osuus muiden kuin suomenkielisten kielioppien terminologiassa (Häkkinen 2000, 197), mikä saattoi myös osaltaan vaikuttaa latinalaispohjaisten termien valintaan.

Tarkasteltavina olevista termeistä vain *sanaluokka* on vielä käytössä sanaluokka-terminä. Kielioppitermien kriittinen tarkastelu ja päivittäminen jatkuu edelleen, mutta nykyään myös kieliopin käyttäjät on otettu mukaan termityöhön: ”Jos lukija huomaa selviä puutteita, terminologiaa voidaan tarpeen mukaan päivittää. Lisäys- ja muutosehdotuksia voi lähettää tekijöille palautelomakkeella.” (Sananselityksiä, *Ison suomen kieliopin* termejä.)

Lähteet

Aineslähteet

- EURÉN, GUSTAF ERIK 1852: *Suomalainen Kielioppi Suomalaisille*. Turku.
- 1860: *Suomalais-ruotsalainen sanakirja. Finsk-Svensk ordbok*. Hämeenlinna.
- GENETZ, ARVID 1881: *Suomen Kielen Äänne- ja Muoto-oppi ynnä Runousoppi*. Helsinki.
- HÄMÄLÄINEN, KONSTANTIN 1883: *Suomenkielen Muoto-oppi*. Helsinki.
- JÄNNES, ARVI 1895: *Suomen kielioppi. Alkeis-, muoto- ja runo-oppi. Oppikouluja varten*. Helsinki.
- KALLIO, AUKUSTI HERMAN 1890: *Suomen kielioppi ensimmäistä alkeisopetusta varten*.
- KORANTERI, H. K. 1845: *Suomalainen Kieli-Oppi, Kowlujen tarpeeksi. Ensimmäinen Osa Ruotsalajsen Esipuheen kanssa Opettajalle*. Viipuri.
- LÄNKELÄ, JAAKKO 1867: *Suomen kielen kielioppi: alkeisopetuksen tarpeeksi*. Jyväskylä.
- LÖNNROT, ELIAS 1836a: Suomen Kielestä. *Mehiläinen*, Maaliskuu 1836. RAIJA MAJAMAA 1990 (toim.), 42–46.
- 1836b: Suomen Kielestä (Sekalaatuja). *Mehiläinen*, Elokuu 1836. RAIJA MAJAMAA 1990 (toim.), 118–122.
- 1836c: *Mehiläinen*, Syyskuu 1836. RAIJA MAJAMAA 1990 (toim.), 141–142.
- 1837a: Suomen Kielen Lausukoista. *Mehiläinen*, Lokakuu 1837. RAIJA MAJAMAA 1990 (toim.), 344–352.
- 1837b: ”Suomen Kielen Lausukoista. (Lisää ja loppu wiimme-lehteen)”. *Mehiläinen*, Marraskuu 1837. RAIJA MAJAMAA 1990 (toim.), 358–364.
- 1847: Grammatikaliska Termer på Finska. *Littlaturlblad* 1847. RAIJA MAJAMAA 1991 (toim.), 205–208.
- 1857: Suomalaisia kielen-oppisanoja. *Suomi* 1857. RAIJA MAJAMAA 1991 (toim.), 299–304.
- 1867–1880: *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja*. Osat I–II ja Lisävihko. Toinen, manual-menetelmällä jäljennetty painos. 1930. WSOY, Porvoo.
- MAJAMAA, RAIJA (toim.) 1990: *Elias Lönnrot. Valitut teokset 2. Mehiläinen*. SKST 531. SKS, Helsinki.
- 1991: *Elias Lönnrot. Valitut teokset 3. Kirjoitelmia ja lausumia*. SKST 551. SKS, Helsinki.
- RENVALL, GUSTAF 1823–1826: *Suomalainen Sana-Kirja*. Lexicon linguae Finnicae, cum interpretatione duplici, copiosiore Latina, brevior Germanica. Aboa: typis Frenckellianis.
- RONKAINEN, H. 1881: *Suomalaisen kansakoulun kielioppi*. Jyväskylä.

- SETÄLÄ, EMIL NESTOR 1880: *Suomen kielen lause-oppi. Oppikirjan koe*. Helsinki.
 ——— 1891: *Suomen kielen lauseoppi. Oppikouluja varten*. 3. painos. Helsinki.
 ——— 1898: *Suomen kielioppi. Äänne- ja sanaoppi oppikoulua ja omin päin opiskelua varten*. Helsinki.
 TAMMINEN, E. 1884: *Äidinkielen oppikirja kansakoulujen tarpeeksi*. Helsinki.

Muut lähteet

- BECKER, REINHOLD VON 1824: *Finsk Grammatik*. Åbo.
 CHESTERMAN, ANDREW 1997: *Memes of translation. The spread of ideas in translation theory*. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.22>
 ERONEN, RIITTA 1999: Monenlaisia rinnastuksia: eli, tai, mutta. *Kielikello* 3/1999. Saatavissa <https://www.kielikello.fi/-/monenlaisia-rinnastuksia-eli-tai-mutta>
 HAKULINEN, LAURI 2000 [1941–1946]: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. 5. muuttamaton painos. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
 HAARALA, RISTO 1981: *Sanastotyön opas*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 16. Helsinki.
 HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979. *Nyky-suomen lauseoppi*. SKS, Helsinki.
 HEIKKINEN, LIISA 1981: *Suomenkielisen suomen kielen oppikirjan synty ja kehittyminen 1880-luvulla*. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 4. Tampereen yliopisto, Tampere.
 HERLIN, ILONA – SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 2003. Partikkeli fennistiikassa: näkökulma tradition muotoutumiseen. *Virittäjä* 107, 185–206.
 HÄKKINEN, KAISA 1994: *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia*. WSOY, Porvoo.
 ——— 2000: Suomen kirjakielen sijajärjestelmän vakiintuminen 1800-luvulla. MATTI PUNTTILA, RAIMO JUSSILA ja HELENA SUNI (toim.): *Piipakielestä kirjakieleksi*, 171–201. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 105. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
 HÄKKINEN, KAISA – BLOMQVIST, PIA 1998: Suomea suomalaisille suomeksi vuodesta 1836: Elias Lönnrotin kielio pilliset kirjoitukset Mehiläisessä. *Sananjalka* 40, 25–45. <https://doi.org/10.30673/sja.86595>
 KALLIOKOSKI, JYRKI – MÄNTYNYNEN, ANNE – NORDLUND, TARU 2018: Suomentamisen ideologiat ja normit. *Virittäjä* 122, 477–492. <https://doi.org/10.23982/vir.76565>
 KARIHALME, OILI 1996: *Muotoilun teorian sanaston termistymisen*. Acta Wasaensia No 51. Kielitiede 10. Universitas Wasaensis, Vaasa.
Kieli ja sen kielio pillit. Opetuksen suuntaviivoja. 3. painos. Edita, Helsinki 1998.
 KOK, MARIA 2012: Terminologia työvälineenä – aikamuotojärjestelmästä ja sen opetuskäytänteiden ergonomiasta S2-opetuksessa. *Lähivertailuja* 22, 101–130. <https://doi.org/10.5128/LV22.04>
 ——— 2014: Borrowing Metalanguage: Finnish Past Tense Terminology in Grammar Descriptions and Teaching. HELI PAULASTO, LEA MERILÄINEN, HELKA RIIONHEIMO ja MARIA KOK (toim.): *Language Contacts at the Crossroads of Disciplines*, 347–395. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle-upon-Tyne.
 ——— 2018: Suomen sijamuotojen nimitykset: kuinka käsiteanalyysi ja tuotekehittäminen 1800-luvun kielio pillisissä saataisiin hyödyttämään S2- ja äidinkielen opetusta? *Lähivertailuja* 28, 143–177. <https://doi.org/10.5128/LV28>
 KS = *Kielitoimiston sanakirja*. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki 2022. Saatavissa <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi> [viitattu 10.11.2022].
 KÄRNÄ, AINO 2000: *Die Kategorie 'Partikel' gestern und heute. Ein Überblick übergriechische, lateinische und deutsche Grammatiken*. Prepublications and International Communications 4. Department of General Linguistics. University of Helsinki, Helsinki.
 LAINE, PÄIVI 2007: *Suomi tiellä sivistyskieleksi. Suomenkielisen maantieteen sanaston kehittyminen ja kehittäminen 1800-luvulla*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 77. Turun yliopisto, Turku.
 LAUERMA, PETRI 2018: Martti Rapolan 1800-luvun sanakokoelma, sen tausta ja vaikutus. *Virittäjä* 122,

- 255–281. <https://doi.org/10.23982/vir.66978>
- LEHIKONEN, LAILA – KIURU, SILVA 2006: *Kirjasuomen kehitys*. Uudistettu laitos. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- LEHTINEN, RAIJA 1991: Hyödykkeet ja haitakkeet: Muotokuva -ke-johtimisista sanoista. *Kielikello* 1/1991, 26–29.
- LÄNSIMÄKI, MAIJA 1987: *Suomen verbikantaiset : ime -johdokset*. SKS, Helsinki.
- MERIMAA, HEIDI 2004: Adpositiot suomen kieliopeissa 1600-luvulta 1800-luvun loppuun. *Virittäjä* 108, 55–79.
- NES = HÄKKINEN, KAISA 2004: *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. WSOY, Helsinki.
- NORLUND, TARU 2004: Arat taimet ja ankarat puutarhurit. 1800-luvun lopun kielikeskustelun metaforat ja kieli-ideologiat. KATJA HUUMO, LEA LAITINEN ja OUTI PALOPOSKI (toim.): *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla*, 286–322. SKS, Helsinki.
- 2018: Kääntäjien kirjeenvaihto, suomentamisen normit ja kieli-ideologiat 1800-luvun lopun Suomessa. *Virittäjä* 122, 561–585. <https://doi.org/10.23982/vir.60536>
- NS = *Nykysuomen sanakirja*. 1951–1961. WSOY, Porvoo.
- NUOPPONEN, ANITA 1994: *Begreppssystem för terminologisk analys*. Vaasan yliopisto, Vaasa.
- 2020: Systemaattinen käsitteanalyysi tutkijan työssä. H. KATAJAMÄKI (toim.): *Tieteellinen kirjoittaminen tiedeyhteisössä*, 94–122. Vakki ry, Vaasa.
- PENTTILÄ, AARNI 2002 [1957]: *Suomen kielioppi*. Kolmas, muuttamaton painos. Dark Oy, Vantaa.
- PITKÄNEN, KAAARINA 2008: *Suomi kasvitieteen kieleksi. Elias Lönnrotin termistön kehittäjänä*. SKST 1164. SKS, Helsinki.
- PITKÄNEN-HEIKKILÄ, KAAARINA 2013: Tietokirjojen suomentajat terminologian kehittäjinä ja vakiinnuttajina. – H. K. RIIKONEN ja OUTI PALOPOSKI (toim.): *Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta nykypäivään*, 85–91. SKS, Helsinki.
- 2018: Tiedesanan suomentamista koskevat normit. Eläintaksonomisen sanaston kehittämisestä 1800-luvulla ja 2000-luvulla. *Virittäjä* 122, 523–560. <https://doi.org/10.23982/vir.57006>
- PAUNONEN, HEIKKI 1996: Suomen kielen ohjailun myytit ja stereotyyppit. *Virittäjä* 100, 544–555.
- Rapolan 1800-luvun sanasto*. Kielipankki. Saatavissa https://sanat.csc.fi/wiki/Rapolan_1800-sanasto [viitattu 26.7.2023].
- RENVALL, GUSTAF 1840: *Finsk Språklära, Enligt den rena Vest-Finska, i Bokspråk vanliga Dialecten*. Åbo.
- RINTALA, PÄIVI 1998: Kielikäsitys ja kielenohjailu. *Sananjalka* 40, 47–65. <https://doi.org/10.30673/sja.86596>
- Sananselityksiä, Ison suomen kieliopin termejä*. Saatavissa <https://kaino.kotus.fi/cgi-bin/julk1/termit.cgi> [viitattu 26.7.2023].
- SALMI, HEIDI 2017: Turun murre Gustaf Renvallin kieliopissa *Finsk Språklära, Enligt den rena Vest-Finska, i Bokspråk vanliga Dialecten* (1840). *Sananjalka* 59, 59–80. <https://doi.org/10.30673/sja.66616>
- Sanastotyön käsikirja 1988. Soveltavan terminologian periaatteet ja työmenetelmät*. 1989. SFS-käsikirja 50. Tekniikan sanastokeskus. Suomen standardisoimisliitto.
- SKES = *Suomen kielen etymologinen sanakirja*. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki. 1974–1981.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä: etymologinen sanakirja I–III* 1992–2000. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Helsinki.
- STRENG, ADOLF V. 1997: *Latinalais-suomalainen sanakirja*. SKST 196. SKS, Helsinki.
- VARES, VESA – HÄKKINEN, KAISA 2001: *Sanan valta. E. N. Setälän poliittinen, yhteiskunnallinen ja tieteellinen toiminta*. WSOY, Helsinki.
- VHAEL, BARTHOLDUS 1733: *Grammatica Fennica*. Aboae.
- WIIK, KALEVI 1990: *Suomen kielen morfofonologian historia II. Nominien taivutus 1820–1845*. Turun yliopisto, fonetiikka, Turku.
- 1991: *Suomen kielen morfofonologian historia III. Nominien taivutus 1845–1850*. Turun yliopisto, fonetiikka, Turku.

Wikipedia, Partikkeli. Saatavissa [https://fi.wikipedia.org/wiki/Partikkeli_\(sanaluokka\)](https://fi.wikipedia.org/wiki/Partikkeli_(sanaluokka)) [viitattu 2.11.2021].

VISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. SKS, Helsinki. Saatavissa <http://scripta.kotus.fi/visk/etusivu.php> [viitattu 26.7.2023].

HEIDI SALMI: Elias Lönnrot's, H. K. Koranter's and G. E. Eurén's contribution to developing Finnish parts of speech terms

In the history of literary Finnish, the 19th century was a significant time of its development. Finnish became a language which was able to be used in every field of society in the country. New words and terms were needed and thus had been created for areas in which Finnish had not been used before. Moreover, a Finnish grammar was written in Finnish for the first time. Elias Lönnrot is the first to develop grammatical terms in Finnish. He published his suggestions in a magazine entitled *Mehiläinen* in the 1830s and later developed these terms until the 1850s. The first Finnish-language Finnish grammar was written by H. K. Koranteri, published in 1845. It was a school grammar, similar to the one by G. E. Eurén (1852).

This article examines Finnish parts of speech terms developed by Lönnrot, Koranteri and Eurén. I study what word formation methods were used, the motivation behind the terms and what kind of system they form. In addition to this, the article investigates if the terms were used in certain dictionaries and other grammars published in the 19th century.

Lönnrot had several different terms for one concept and he developed his terminology by accepting some of his old terms, abandoning others and creating new ones both alongside and instead of the old ones. Koranteri used terms created by Lönnrot and only created new terms for those concepts for which Lönnrot did not have a term. Eurén created his own terms, but he also utilised some by Koranteri and Lönnrot as the basis for his terms.

The terms analysed in this study were formed by compounding and derivation. The terms by Lönnrot, Koranteri and Eurén form systems, in which parallel terms are formed in similar ways. The semantic motivation behind these terms was sometimes based on those in Latin, but most of them were endemically motivated. The Finnish terms created by Lönnrot, Koranteri and Eurén were replaced by Latin-based ones by Arvid Genetz and E. N. Setälä, terms which have been in use to this day.

Heidi Salmi

heidi.salmi@utu.fi

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus

20014 Turun yliopisto

JUSSI YLIKOSKI

Juustossa löytyy: eksistentiaalilause ja inessiivisubjekti

1 Johdanto

Suomen kielen lauseopin tutkimuksen ydinaiheisiin kuuluvat kielen lausetyypit sekä niiden ydinargumenttien eli etenkin subjektien ja objektien merkintä. Vaikka lausetyyppien määrittelystä ja keskinäisistä suhteista on olemassa monia mielipiteitä, yhtä mieltä ollaan siitä, että subjekteja ja objekteja merkitään nominatiivilla, partitiivilla, genetiivillä sekä persoonapronominien ja *kuka*-pronominin taivutukseen kuuluvalla *t*-päätteisellä akkusatiivilla. Tämän tutkimuksen aihe, *inessiivisubjektiksi* nimeämäni ilmiö, haastaa vallitsevan käsityksen, sillä inessiiviä ei suinkaan ole pidetty subjektin tai objektin sijana. Tarkastelun ytimessä ovat esimerkkien (1a–c) kuvaamat lausetyypit, joita tarkastelen rinnastamalla ne eksistentiaali- ja omistuslauseiksi katsottaviin lausetyyppisiin (2a–c), joiden partitiivimuotoista argumenttia on tapana luonnehtia joko subjektiksi tai eksistentiaalisubjektiksi, ns. e-subjektiksi.

(1)	a. Selityksissä löytyy.	(2)	a. Selityksiä löytyy.
	b. Jarilla selityksissä löytyy.		b. Jarilla selityksiä löytyy.
	c. Balilla temppeleissä löytyy.		c. Balilla temppeleitä löytyy.

Vaikka eksistentiaalilauseet ovat suomen kieliopin tutkituimpia vyyhtejä, esimerkkien (1a–c) kuvaamia lausetyyppejä ei tietääkseni ole käsitelty aiemmassa tutkimuskirjallisuudessa. Itse asiassa esimerkkien (1a–c) lauseet eivät tietenkään edes täytä tavanomaisia eksistentiaalilauseen kriteerejä eli niitä ei olisi syytäkään kutsua eksistentiaalilauseiksi. Tästä syystä kutsun tarkastelemiani lauseita yksinkertaisesti mutta radikaalisti *inessiivisubjektillisiksi lauseiksi* tietäen hyvin, että suomen kielioppiperinne ei tunne ajatusta siitä, että tällaiset inessiivimuodot voisivat toimia subjekteina. Perustelen ratkaisuni tuonnempana.

Tämä artikkeli on pääosin laadullinen ja havainnoiva tutkimus, jonka päätarkoituksena on tarjota esimerkkieni kuvaamasta ilmiöstä ensimmäinen empiirinen yleiskaus. Vaikka suomen kielen lausetyypit sinänsä eivät vaikuta kokoneen yli satavuotisen

tutkimushistoriansa aikana merkittäviä muutoksia, käsitykset ja mielipiteet yksittäisistä kysymyksistä ovat vaihdelleet niin yksittäisten tutkijoiden kuin laajempien tutkimusparadigmojen mukaan. Koska tässä artikkelissa tarkastellaan kaikista eri aikojen erilaisia tutkimussuuntauksia edustavista tutkimuksista puuttuvia ilmiöitä, lähestymistapani on tietoisesti teorianeutraali. Toivon tämän ratkaisun kestävän aikaa niin, että kirjoitukseni päähavainnot tulevat olemaan helposti myös tulevien tutkijapolvien ymmärrettävissä, millaisista lähtökohdista suomen lausetyyppejä kulloinkin tarkastellaankin. Käsittelemäni ilmiön alkuperää ja historiaa koskevat kysymykset rajaan tämän tutkimuksen ulkopuolelle, ja keskityn kuvaamaan suomen inessiivisubjektia sellaisena kuin minä se edustuu kolmisenkymmentä vuotta kestäneen internetaikakautemme teksteissä ja kielen nykypuhujien intuitioissa.

Artikkelin rakenne on seuraava: Luvussa 2 esitän tiiviisti taustatietoja tutkimukseni pääaihetta sivuavien lausetyyppien tutkimushistoriasta. Luvussa 3 esitän kuvauksen tarkastelemistani lauserakenteista nykykieltä edustavien korpusesimerkkien valossa. Luvussa 4 arvioin samantyyppisiä lauseita lyhyesti pienen kyselytutkimuksen avulla. Lopuksi luvussa 5 esitän yhteenvetona, että suomen kielessä on pitkään tutkittuja eksistentiaalilauseita muistuttava lausetyyppi, jonka eräänlaista subjektia koodataan kaikista muista suomen lausetyypeistä poiketen inessiivillä (*Jarilla selityksissä löytyy, Balilla temppeleissä löytyy*) eikä esimerkiksi partitiivilla (*Jarilla selityksiä löytyy, Balilla temppeleitä löytyy*). Inessiiviä käytetään vain harvojen verbien (*löytyä, piisata, riittää ja puuttua*) subjektina, mutta sillä ja partitiivilla vaikuttaa olevan myös merkityseroja; inessiivisubjektia voi ainakin paikoin pitää hieman yksiselitteisempänä kuin partitiivisubjektia, jolla voi olla monia tulkintoja (*Juustoa löytyi, Juustossa löytyi*).¹

2 Taustaa

Vakiintuneen tavan mukaan niin sanottujen eksistentiaalilauseiden ja niiden lauseenjäsenten, erityisesti partitiivimuotoisten, käsittely on melkein päkko aloittaa toteamalla, että aiheesta on kirjoitettu erittäin paljon (ks. esim. Itkonen 1976, 173; Vilkuna 1989, 155–156; Helasvuo 1996, 340; Tiainen 1997, 563; Ivaska 2010, 67; Larjavaara 2019, 8; Basile–Ivaska 2021, 13). Tässä ei ole mahdollista eikä tarkoituksenmukaista toistaa aiheen tutkimushistoriaa, jonka Setälän (1880) lauseopista ja Airilan (1924) partitiivisubjektin ehtoja pohtineesta kirjoituksesta *eksistentiaalilause*-nimityksen nykymerkityksessään käyttöön ottaneen Ikolan (1954) kautta eksistentiaalilauseen diskurssipiirteisiin syventyneeseen Helasvuohon (1996) asti on varsin tiiviisti kuvannut Tiainen (1997) katsauksessaan ”Suomen eksistentiaalilause – päättymätön tarina”. Tarinaa ovat jatkaneet mm.

¹ Kiitän kaikkia informanttejani sekä esitän kiitokseni myös tutkimukseni kyselyosuuden pilottivaiheessa avustaneelle Heini Karjalaiselle opiskelijoineen. Kiitän myös Nobufumi Inabaa, Urpo Nikkanetta ja *Sananjalan* arvioijia arvokkaista artikkelin lopulliseen muotoon johtaneista neuvoista ja kommentteista.

Iso suomen kielioppi (erityisesti ISK § 893–899, 910, 916–919, 923, 1234), Helasvuon ja Huumon (2010) artikkeli ”Mikä subjekti on?” ja sen myöhempi englanninkielinen muokaus (Huumo–Helasvuo 2015) sekä tuoreimpana etenkin Larjavaaran (2019) 500-sivuinen monografia *Partitiivin valinta*. Sama teema toistuu myös jatkuvasti lisääntyneessä S2-tutkimuksessa (esim. Ivaska 2010; Spoelman 2013; ks. myös esim. jo Itkonen 1976).

Mikään edellä mainituista tai muista tuntemistani lähteistä ei kuitenkaan tunnu käsittelevän inessiivillisiä lauseita kuten (*Jarilla*) *selityksissä löytyy*. On tavallaan odotuksenmukaista, että tällaisia lauseita ei mainita eksistentiaalilauseita ja niiden jäseniä käsittelevissä tutkimuksissa, sillä nämä jäävät yksiselitteisesti eksistentiaalilauseen määritelmien ulkopuolelle. Eksistentiaalilauseiden määritelmiä ovat toki esittäneet monet, Ikolan (1954) jälkeen mm. Vilkuna (2000) ja *Iso suomen kielioppi* (ISK). Kaikissa niissä keskeisessä roolissa on partitiivisubjekti:

Partitiivisubjektin käytön ehtona näyttääkin aina olevan se, että on kysymys jostakin (ilmaistusta tai ajatellusta) lokaliteetista tai olotilasta, jonka sisällöstä lause ilmoittaa jotakin (mitä se sisältää, rupeaa sisältämään, lakkaa sisältämästä jne.). – – Jos annamme termille *eksistentiaalilause* yllä esitetyn sisällön (so.: on kysymys lokaliteetista tai olotilasta, jonka sisällöstä lause ilmoittaa jotakin), voimme sanoa, että partitiivisubjekti tulee kysymykseen ainoastaan eksistentiaalilauseissa – – (Ikola 1954, 225–226.)

Eksistentiaalilause – – Tyypillisimmillään lause, jossa subjekti on indefiniittinen, ei kongruoi verbin kanssa ja seuraa verbiä. Subjekti usein partitiivissa, verbin edellä paikanilmaus; verbi intransitiivinen ja ilmaisee olemassaoloa tai olemaan tulemista. Eksistentiaalisen ja ei-eksistentiaalisen lauseen ero käsittelee nykyisin yleensä jatkumon luonteiseksi. (Vilkuna 2000, 333.)

Prototyypisten eksistentiaalilauseiden verbinä on *olla*, joka on ylivoimaisesti yleisin partitiivisubjektillisen lauseen verbi kaikissa tekstilajeissa. *Olla*-verbin lisäksi eksistentiaalilauseessa voi olla muu intransitiivinen, merkitykseltään tyyppillisesti eksistentiaalinen eli olemassa olemista tai olemaan tulemista ilmaiseva verbi kuten *tulla, ilmestyä, aiheutua* – –. Eksistentiaalilauseen muottiin kuuluu, että lause alkaa paikanilmauksella ja subjekti on verbin jäljessä. – – Eksistentiaalilauseen toinen keskeinen tuntomerkki on partitiivisubjektin mahdollisuus. Kun e-subjekti on jaollistarkoitteinen, se on yleensä partitiivissa: *Lasissa on maitoa* – –. Partitiivisubjekti on tällöin tarkoituseltaan kvantitatiivisesti epämääräinen – – (ISK § 893)

On tärkeää huomata, että yllä olevissa määritelmissä kuvaillaan tyypillisimpiä, prototyypisiä eksistentiaalilauseita. Kuten käytännössä kaikki nykytutkijat toteavat ja koko aiheen kirjava tutkimushistoria osoittaa, kyse ei suinkaan ole selvärajaisesta kategoriasta vaan erilaisten lausetyyppien jatkumoista; esimerkiksi ISK (§ 893) esittää tiivistetysti joukon prototyypisestä eksistentiaalilauseesta poikkeavia muunnelmia. Samoin on subjektin

käsitteen laita. Subjektin prototyypistä ollaan yhtä mieltä, mutta esimerkiksi eksistentiaalilauseiden ja yleensä niiden alalajina pidettyjen omistuslauseiden subjektia pohdittaessa on otettu käyttöön prototyypisistä subjekteista eroava e-subjektin tai e-NP:n käsite (Vilkuna 1989; ISK; Helasvuo–Huumo 2010). Toisaalta subjektin käsitettä on pyritty laajentamaan kattamaan myös omistuslauseiden adessiivimuotoiset ja tuloslauseiden elatiivimuotoiset NP:t (Vilkuna 2000, 157–159, 345–346). Tämä on omiaan johtamaan valintatilanteeseen, jossa viime kädessä tutkijan omat mieltymykset määräävät, pidetäänkö Vilkunan esimerkkilauseissa *Sinulla on uudet kengät* (mts. 157) ja *Koirasta tuli ystäväni* (s. 159) subjekteina niiden ensimmäisiä vai viimeisiä jäseniä.

Vaikka Vilkunan esittämä *obliikvisubjektin* käsite ei vaikuta saaneen suurta suosiota (Vartiainen 2002, 23; Helasvuo–Huumo 2010, 170) eikä tässä artikkelissa käyttämäni *inessiivisubjekti* ole edes yhteensopiva Vilkunan *obliikvisubjektin* kanssa, pidän silti mahdollisena luonnehtia lauseen *Selityksissä löytyy* inessiivijäsentä inessiivisubjektiksi. Palaan terminologisiin kysymyksiin tarkemmin luvussa 5, mutta tässä kirjoituksessa luonnehdin siis huomioni pääkohteena olevia lauseita inessiivisubjektillisiksi.

Edellä on fennistiikalle tavalliseen tapaan viitattu lähinnä *olla*-verbin ympärille rakentuviin eksistentiaalilauseisiin, joita mm. *Iso suomen kielioppi* (ISK § 893) pitääkin prototyypisinä eksistentiaalilauseina. Toisaalta sama kielioppi luettelee parikymmentä muuta ”yleistä eksistentiaaliverbiä”, jotka suosivat partitiivisubjektia eli niiden käyttö muistuttaa tyypillisiä eksistentiaalilauseita. Näihin kuuluu niinkin monenlaisia verbejä kuin *aiheutua*, *kuulua*, *mahtua*, *seurata* (jostakin) ja *tapahtua* mutta myös seuraavissa luvuissa käsiteltävät *löytyä* ja *riittää* sekä niiden eräänlainen vastakohta *puuttua* (ISK § 459). Näitä muita verbejä ei kuitenkaan ole kovinkaan paljon tutkittu, ja Larjavaara (2019, 149) huomauttaakin, että kieliopeista ja muista tutkimuksista on vaikea löytää tietoa siitä, millaisia eksistentiaalilauseisiin sopivat verbit todellisuudessa ovat; ainoaksi merkittäväksi edelläkävijäkseen hän mainitsee Penttilän (1963, 623–629) kielioopin runsaat esimerkit. Larjavaaran yllätykseksi suomen 150 yleisimmistä intransitiiviverbistä kokonaiset 136 voivat hänen oman kielitajunsa mukaan saada myönteisessä lauseessa ”kohtalaisen tai täydellisen sopivan partitiivisubjektin” (mts. 154), jollaista hän pitää eksistentiaalilauseen tärkeimpänä tunnusmerkkinä.

Viimeksi muita kuin *olla*-verbillisiä eksistentiaalilauseita ovat tarkastelleet Basile ja Ivaska (2021), jotka selvittelevät pääasiassa tilastollisin menetelmin sitä, mitkä eri tekijät vaikuttavat *löytyä*-verbin sisältävien lauseiden subjektien muotoon. Kirjoittajat toteavat (mas. 12), että *löytyä* ”on erittäin mielenkiintoinen semanttiselta kannalta erityisesti ns. eksistentiaalisissa konstruktioissa, mutta myös tavanomaisten nominatiivisubjektien kanssa”, sillä monista muista Larjavaarankin tarkastelemista verbeistä poiketen *löytyä* ei aina ole merkitykseltään järin leksikaalinen, vaan usein se ikään kuin korvaa *olla*-verbin.

Kiinnostavaa kyllä, myös Basile ja Ivaska sivuuttavat inessiivisubjektilliset eksistentiaalilauseet. Heidän tutkimuksensa aineistona ovat Kansalliskirjaston lehtikokoelman (KLK) lehdet vuosilta 1990–2000. Tämä 149 miljoonaa sanetta käsittävä korpus sisältää

48 969 automaattisesti tunnistettua *löytyä*-verbin muotoa, joista Basile ja Ivaska ovat ottaneet tuhannen lauseen satunnaisotoksen. Koko tutkimuksen tavoitteena on tekijöiden mukaan ennustaa logistisella sekamallilla ”kaksiarvoista riippuvaa muuttujaa – tässä tutkimuksessa subjektin sijanvalintaa – [– –] sekä kiinteillä muuttujilla että satunnaismuuttujilla” (mas. 19). Tämän kaksiarvoisen muuttujan arvot ovat perinteiseen tapaan nominatiivi ja partitiivi. Tekijät kuitenkin toteavat tutkimusasetelmansa luonteeltaan konfirmatoriseksi, jolloin heidän käyttämänsä malliin sisällytetyt muuttujat nimenomaisesti pohjautuvat aiempaan tutkimusperinteeseen. Tämän lähtökohdan seurauksena heidänkin tutkimuksestaan puuttuvat sellaiset inessiivisubjektilliset lauseet, joihin itse seuraavissa luvuissa keskityn.

Eksploratorisemmalle, kartoittavalle tutkimukselle Basilen ja Ivaskan tutkimusaineisto kuitenkin tarjoaa mahdollisuuden myös inessiivisubjektien tarkasteluun. Korpuksen 48 969 automaattisesti tunnistettua *löytyä*-verbin muotoa sisältävien lauseiden joukossa on nimittäin ainakin puolensataa lausetta, jotka edustavat samaa inessiivisubjektilliseksi kutsumaani lausetyyppiä kuin jo yllä nähdyt esimerkit (1a–c). Basilen ja Ivaskan tuhannen lauseen satunnaisotokseen olisi siis hyvinkin voinut mahtua myös seuraavien kaltaisia lauseita:

- (3) *Juustossa löytyy!* (KLIK)
- (4) *Matonkudetta tuhansia kiloja, ja väreissä löytyy!* (KLIK)
- (5) *Baliardot taas ovat legendaarisen flamencokitaristin Manitas de Platan veljenpoikia, joten perintötekijöissä löytyy.* (KLIK)
- (6) *Minulla ei ole selluliittia, mutta laardissa löytyy.* (KLIK)
- (7) *Huumorissa löytyy Pieksämäen terveyskeskuksen vuodeosastolla.* (KLIK)

Esitän, että myös yllä nähtävät inessiivit ovat eräänlaisten eksistentiaalilauseiden eräänlaisia subjekteja siitäkin huolimatta, että tällaiset lauseet täyttävät vain osan prototyyppiseksi luonnehdittujen eksistentiaalilauseiden kriteereistä. Larjavaaraan (2019) ja moneen hänen edeltäjänsä tukeutuen pidän eksistentiaalilauseen keskeisenä tunnusmerkkinä partitiivisubjektia, ja tästä näkökulmasta yllä olevilta lauseilta ilman muuta puuttuu eksistentiaalilauseen keskeinen tunnusmerkki. Kiehtova tosiasia kuitenkin on, että aivan kuten esimerkkien (1a–c) ja (2a–c) yhteydessä jo nähtiin, myös esimerkkien (3–7) inessiivit ovat vaihdettavissa yksiselitteisempien eksistentiaalilauseiden partitiivisubjekteihin: *Juustoa löytyy, värejä löytyy, perintötekijöitä löytyy, laardia löytyy ja huumoria löytyy*. Juuri tästä syystä kutsun myös vastaavia inessiivejä inessiivisubjekteiksi.

Lyhyen tutkimushistoriallisen johdannon päätteeksi totean täydellisyysden vuoksi, että tyystin huomaamatta inessiivisubjektin käyttö *löytyä*-verbin yhteydessä ei ole jäänyt. Esimerkin (3) *Juustossa löytyy* viittaa Kisu Jernströmin vuonna 1974 Syksyn sävel -kilpailussa esittämään ja kolmanneksi tulleeseen samannimiseen iskelmäkappaleeseen. Tähän viittaa myös joensuulaisen kaupunkilehti *Karjalan Heilin* toimittaja Matti Torvinen (2016) kolumnissaan ”Juu juu juustossa löytyy”, jossa hän pohtii *löytyä*-verbin monia

merkityksiä kielen muoti-ilmausten ja kielenhuollon valossa. Muuten suomen inessiivisubjektia ei liene aiemmin käsitelty.

3 Inessiivisubjekti korpusimerkkien valossa

Esimerkeiksi prototyypisistä, kaikkien tutkijoiden kriteerit täyttävistä eksistentiaalilauseista sopivat vaikkapa lauseet *Täällä on juustoa* ja *Täällä on värejä*. Niiden subjektit – jos sellaisista halutaan joka tapauksessa puhua – ovat partitiivimuotoisia ja ne seuraavat verbiä, joka on *olla*. Lauseen alussa, verbin ja subjektin edellä on paikanilmaus *täällä*. Lauseilta *Juustossa löytyy* ja *Väreissä löytyy* sen sijaan puuttuvat kaikki nämä ominaisuudet. Miksi ne siis olisivat eksistentiaalilauseita? Kuten todettu, kyse on jatkumoista. On prototyypisiä eksistentiaalilauseita ja prototyypisiä ns. normaalilauseita (Hakanen 1972), kuten tavallisia intransitiivi- ja transitiivilauseita, mutta myös lauseita, jotka eivät ole selvästi kumpikaan. Kaikki lausahdukset eivät välttämättä edes kuulu normaalilause–eksistentiaalilause-jatkumolle, vaan jonnekin muualle erilaisten lausetyyppien verkostossa.

Normaalilauseisiin *Juustossa löytyy* ja *Väreissä löytyy* tuskin kuuluvat senkään vertaa kuin eksistentiaalilauseisiin. Omalaatuisuudestaan huolimatta niillä on eksistentiaalilauseille tyypillisiä ominaisuuksia. Selkeästi muodollinen, syntaktinen ominaisuus on se, että subjektit – siis tässä tapauksessa subjekteiksi mahdollisesti katsottavat ns. inessiivisubjektit – eivät kongruoi verbin kanssa (*Väreissä löytyy*, ei **Väreissä löytyvät*), tai vaihtoehtoisesta näkökulmasta katsottuna tällaisten lauseiden predikaattiverbit ovat aina yksikön kolmannessa persoonassa, pidettiinpä inessiivejä subjekteina tai ei. Selvimmin eksistentiaalilauseisiin viittaavat kuitenkin lauseiden semanttiset ominaisuudet, jollaisista eksistentiaalilauseet ovat nimensäkin saaneet. Ensinnäkin intransitiivinen predikaattiverbi ilmaisee olemassaoloa eli suorastaan korvaa *olla*-verbin (*Juustossa löytyy* ~ *Juustoa löytyy* ~ *Juustoa on*). Toiseksi subjektit ovat yleensä aiemmin mainitsemattomia sekä merkitykseltään indefiniittisiä ja jaollistarkoitteisia aivan kuten mm. Vilkuna (2000, 110–117) ja ISK (§ 893, 916) tyypillisiä (partitiivisubjektillisia) eksistentiaalilauseita kuvailevat (ks. luku 2).

Vaikka riittävällä työmäärällä olisi mahdollista käydä läpi erilaisten korpusten miljoonia eksistentiaalilauseita, esitän seuraavassa lähinnä kvalitatiivisia havaintoja inessiivisubjektillisista lauseista, joita olisi nykykorpuksista löydettävissä sadoittain, kenties tuhansittain. Kuten esimerkkien (3–7) yhteydessä nähtiin, 149 miljoonan saneen lehtikielikorpus sisältää kymmeniä tuhansia *löytyä*-predikaatteja, joista ainakin noin tuhannesosa saa niin sanoakseni inessiivisubjektin. Lauseiden etsiminen eri tavoin räätälöidyin hakulausein tekee työn helpommaksi mutta ei suinkaan aukottomaksi, joten tässä esittelemäni esimerkkilauseet heijastavat myös tutkijansa omaa intuitiota ja mielikuvitusta, joiden avulla olen löytänyt lukemattomia toinen toistaan muistuttavia mutta toki myös mielenkiintoisesti vaihtelevia inessiivisubjektillisia lauseita.

Seuraavassa esittelen joukon lauseita erilaisista kirjoitettua kieltä edustavista lähteistä. Esitykseni ei edusta tiukasti aineistopohjaista tai -vetoista korpustutkimusta, vaan kyse on ennen kaikkea aineistoesimerkein tuetusta tutkimuksesta, jonka lähtökohtana on

ollut oma intuitioni, jota olen peilannut aiempaan eksistentiaalilauseita koskevaan tutkimukseen. Näin menetellessäni olen seurannut etenkin Larjavaaraa (2019) punniskelamalla ensin oman kielitajuni avulla sitä, millaiset eksistentiaaliset verbit voisivat saada inessiivisubjektin. Koko tutkimukseni alkuperäisenä lähtökohtana oli huomioni kiinnityminen edellisessä luvussa puheena olleeseen lauluun ja lauseeseen *Juustossa löytyy* sekä ajan myötä havainnoimiini rakenteellisesti vastaaviin lauseisiin (esim. *Jarilla selityksissä piisaa*). Oman intuitioni mukaan mahdollisilta verbeiltä tuntuivat alkuaan etenkin *löytyä*, *piisata* ja *riittää*; myöhemmin ajateltavissa olevalta mutta hieman keinotekoisemmalta alkoi tuntumaan myös näiden antonyymien *puuttua* kielteinen eli edellä mainittuihin verbeihin semanttisesti rinnastuva käyttö (*Selityksissä ei puutu*). Tutkimukseni kohteena oli alusta alkaen ennen kaikkea tällainen syntaktinen lausetyyppi muodollisena kategoriana, jossa nominatiivi- tai partitiivisubjektin sijaan esiintyy inessiivimuotoinen subjektinomainen lauseenjäsen. Tutkimieni lauseiden semanttiset erityispiirteet alkoivat kirkastumaan mielessäni alla nähtävien korpusesimerkkien kaltaisia lauseita satamäärin lukuessani, osin vasta tässä kuvatun tutkimusprosessin loppuvaiheessa. Pohdin puheena olevien inessiivisubjektien erityisiä merkitystehtäviä tarkemmin vasta kirjoituksen lopulla luvussa 5.

Tutkimukseni apuna ovat olleet FIN-CLARIN-konsortion Kielipankki korpuksineen ja Korp-käyttöliittymineen sekä Sketch Engine -korpustyökalun fiTenTen14-korpus. Aineistot sinänsä sisältävät yhteensä yli kuuden miljardin saneen verran erilaisia internetaikamme tekstejä satojen miljoonien saneiden uutis- ja lehtitekstikorpuksista yli 4 miljardin saneen Suomi24-korpuksen monenkirjavine tekstilajeineen. Esimerkeikseni olen valinnut erilaisia mutta rakenteeltaan suhteellisen yksinkertaisia lauseita. Vaikka inessiivisubjekteja esiintyy myös esimerkiksi Ylen uutisissa, rajaan esimerkkieni lähteiksi fiTenTen14-korpuksen, tekstilajeiltaan yhtä kirjavan Suomi24-korpuksen sekä edellä mainitun Kansalliskirjaston lehtikokoelman (KLK). Korostan silti, että kielen keskeisimpiin tarkastelemani lausetyypit eivät todellakaan kuulu, ja sen vuoksi on ymmärrettävää, että monet esimerkeistäni voivat sotia lukijoideni kielitajua vastaan; palaan tarkastelemani ilmiön hyväksytyyteen tarkemmin luvussa 4.

Täsmennettäköön vielä, että omaan korpustutkimusprosessiini ovat kuuluneet myös lukemattomat hakulauseet, jotka ovat olleet oman intuitioni vastaisia (esim. hypoteettiset eksistentiaaliset lauseet tyyppiä *?Musiikissa kuuluu*, *?Väreissä näkyy* ja *Audissa mahtuu*). Luonnollisesti olen suodattanut pois monet tuhannet lauseet, joissa on inessiivin lisäksi näkyvä nominatiivi- tai partitiivisubjekti tai kyse on selvästi elliptisistä lauseista, jotka eivät kerro inessiivimuotoisen lauseenjäsenen referentin olemassaolosta (esim. *Musiikissa kuuluu (inhimillisyyden)*, *Väreissä näkyy (syksyinen luonto)*, *Selityksissä löytyy (yhteneväsyyksiä)*, *Audissa mahtuu [isokokoinenkin istumaan takapenkillä]*, *Neulamukuissa on [kalan verta]*).

Yllä nähdyt esimerkit (1a–c) ja (3–7) sisältävät predikaattiverbin *löytyä*, mutta rakenteeltaan samanlaisissa lauseissa käytetään myös muita verbejä. Yleinen on etenkin arki-kielinen *piisata*, mutta samoin käytetään myös verbiä *riittää* ja tässä yhteydessä kieltokuista verbiä *puuttua*. Alla on vielä lisäesimerkkejä *löytyä*-lauseista:

- (8) *Fanipalvelussa* kyllä löytyi, sitä tarjoiltiin monipuolisesti ja hyvällä maulla pitkin sarjaa. (fiTenTen14)
- (9) *Vaatimuksissa* kyllä löytyi! (Suomi24)
- (10) *Tekosyissä* kyllä löytyi. (Suomi24)

Kuten tunnettua, *löytyä* ei toimi vain *löytää*-verbin automatiivijohdoksena, vaan myös verraten kieliopillisena eksistentiaaliverbinä, vaikka tätä on etenkin aiemmin paheksuttu epäsuomalaisuudeksi, käytännössä *finnas*-verbin aiheuttamiksi svetisismiksi, sillä ”vain se voi löytyä, mikä on ollut hukassa” (Kolehmainen 2014, 67, 183). Palaan esimerkkieni semantiikkaan tarkemmin myöhemmin, mutta inessiivisubjektilliset *löytyä*-lauseet toimivat havaitakseni aina juuri tällaisessa eksistentiaalisessa merkitystehtävässä.

Seuraavassa on vastaavia esimerkkejä arkikielisen *piisata*-verbin käytöstä samassa lausetyypissä:

- (11) Nämä voivat olla joskus melko kovia purtavia, mutta *maussa* kyllä *piisaa* pitkään. (Suomi24)
- (12) Vaurioista ei vielä tietoa, mutta uskon vakaasti että *laskussa piisaa*. (fiTenTen14)
- (13) Pääkatu ja ranta ovat lähellä, joten *palveluissa piisaa!* (Suomi24)
- (14) *Selityksissä piisaa*, mutta minusta lapsia, joilla on joka tapauksessa elämä edessä, pitää kaikin tavoin suojella tilanteessa kuin tilanteessa. (Suomi24)
- (15) Ajossa Verso tuntuu hieman huoluvalta, mutta *koneen tehoissa piisaa*. (KLK)

Harvinaisempia mutta mahdollisia ovat myös predikaattiverbit *riittää* (16–17) ja *puuttua* (18–19), joista jälkimmäinen kieltolauseessa esiintyessään merkitsee suunnilleen samaa kuin *löytyä*, *piisata* ja *riittää* myöntölauseissa. Inessiivisubjektit ovat siis mahdollisia myös kieltolauseissa, vaikka kielteisten eksistentiaalilauseiden subjekteja pidetään yleisesti partitiivin valtakuntana:

- (16) Myös *raveissa riittää* harrastajille, sillä lähtöjä on kaikkiaan 11. (KLK)
- (17) Mutta *huoltokuluissa* kyllä *riittää*. (Suomi24)
- (18) *Ideoinnissa ei puutu*, mutta *toteutusajassa puuttuu* hyvinkin paljon. (fiTenTen14)
- (19) – – täysi-ikäinen sikiö jolla ei ole käytöstapoja mutta *finansseissa ei puutu*. (Suomi24)

Lähes kaikki edellä esitetyt inessiivisubjektilliset lauseet ovat vailla selviä lokaalisia määritteitä, joita pidetään eksistentiaalilauseiden tyypillisinä jäseninä. Tämä vaikuttaakin olevan inessiivisubjektillisten lauseiden kenties tavallisin ominaisuus. Vaikka kaikki edellä nähdyt inessiivisubjektit voisi korvata partitiivisubjekteilla, systemaattisen

corpustutkimuksen puuttuessakin voi todeta, että partitiivisubjektillisista eksistentiaalilauseista poiketen tämä näyttäisi olevan inessiivisubjektillisten lauseiden yleisin tyyppi.

Edellä on kuitenkin nähty inessiivisubjekteja myös lauseissa, joissa on adessiivimuotoinen omistajan (1b) tai sijainnin (1c) ilmoittava adverbiaali; tällainen on myös lauseessa (7), jonka mukaan *Huumorissa löytyy Pieksämäen terveyskeskuksen vuodeosastolla*. Adessiiviomistajan ellipsin voi kuvitella myös jo yllä nähtyyn esimerkkiin (6): *Minulla ei ole selluliittia, mutta laardissa [minulla] löytyy*. Alla nähdään lisäesimerkkejä lauseista, joissa eksistentiaalilauseille ominaiseen tapaan subjektin referentin lokaliteettia ilmaistaan inessiivi- ja adessiivimuotoisin adverbiaalein (20–22):

- (20) Meidän ikäluokassamme *kyvyissä löytyy* ja kokemusta on. (Suomi24)
- (21) Ymmärtääkseni kaikki palvelut ovat oletuksena päällä, ja Linuxissahan *prosesseissa löytyy*... (Suomi24)
- (22) Se tuli selväksi, että Balilla *temppeleissä löytyy*. (fiTenTen14)

Lauseissa (20–21) nähdään siis jopa kaksi aivan erilaista inessiivijäsentä eli yhtäältä lokaliteettia ilmaisevat adverbiaalit (*ikäluokassa*, *Linuxissa*) ja toisaalta eräänlaiset subjektit (*kyvyissä*, *prosesseissa*), jotka eksistentiaalilauseiden subjektien tapaan viittaavat yksinkertaisesti tarkoitteidensa olemassaoloon. Rakenteeltaan esimerkkiä (22) muistuttavat lauseet toimivat myös omistuslauseina adessiiviomistajineen (23–27):

- (23) Mutta kyllä tälläkin *kaverilla selityksissä löytyy*. (Suomi24)
- (24) *Leenalla äänivaroissa löytyy*, ja toinen biisi meni tosi hyvin. (Suomi24)
- (25) No, *meillä kyllä kerrastoissa löytyy*. (fiTenTen14)
- (26) Petskun poissaolon jälkeen takakentällä on isot saappaat täytettävänä, mutta kyllä näillä *jätkillä potentiaalissa löytyy*. (fiTenTen14)
- (27) Noh kaikki kuolivat, Paavalikin ja *uskovilla selityksissä piisaa*. (Suomi24)

Yleisimpiä verbejä näissäkin esimerkeissä ovat *löytyä* ja *piisata*, ja taas kerran kaikkien lauseiden inessiivisubjektit voisi korvata partitiivisubjekteilla, jotka olisivat tietysti aivan mahdollisia myös *olla*-verbin yhteydessä (esim. *Leenalla äänivaroissa löytyy* (24) ~ *Leenalla äänivaroja löytyy* ~ *Leenalla löytyy äänivaroja* ~ *Leenalla on äänivaroja*). Erityisen hyvin erilaisten lausetyyppien rinnakkaiselo nousee esiin yhdyslauseissa, joissa inessiivisubjektilliset lauseet rinnastuvat erilaisiin partitiivisubjektillisiin lauseisiin. Inessiivisubjektit näyttävät olevan yleisimpiä verbien *löytyä* ja *piisata* yhteydessä, mutta vaikka arkikielinen *piisata* muuten on lähes synonyyminen *riittää*-verbin kanssa, *riittää* saa inessiivisubjektin harvemmin. Vaikka inessiivisubjekteja kyllä on *riittää*-verbilläkin (16–17), *piisaamisen* ja *riittämisen* käytön eroja ilmentävät kuitenkin paremmin esimerkit (28–30), joissa edellisen subjekti on inessiivissä, jälkimmäisen puolestaan partitiivissa:

- (28) *Selityksissä piisaa ja tekosyitä riittää*. (fiTenTen14)
- (29) *Korkeuseroissa piisaa ja piilopaikkojakin riittää*, vaikkei pelissä varsinaista

suojautumismekanismia olekaan. (fiTenTen14)

- (30) *Seksimainoksiakin tuntuu riittävän*, joten kyllä sinulla ainakin *fantasioissa piisaa*. (Suomi24)

Vaikka periaatteessa mahdollista olisi sanoa myös *Selityksiä piisaa ja tekosyissä riittää*, syystä tai toisesta esimerkin (28) edustama vaihtoehto on tavallisempi. Rakenteeltaan edellisten kaltainen yhdyslause on myös seuraava:

- (31) Vaikka [kaahailuvideosarja Getaway in Stockholmin] 3 osassa onkin toteutus laadukkaampi, *kamerakulmissa löytyy ja helikopterikuvaa on* myös. (Suomi24)

Esimerkin (31) *löytyä*-lauseen inessiivisubjektin voisi kyllä korvata partitiivilla, mutta eksistentiaalisen *olla*-lauseen partitiivisubjektia ei hevin voi muuttaa inessiiviksi (vrt. myös esimerkin 29 sivulause). Toki miljardien saneiden korpusten miljoonien *olla*-verbiä edeltävien (tai seuraavien) inessiivien joukossa voinee subjektimaisiakin tapauksia olla, mutta tavattoman marginaalisia sellaiset lienevät. Edellä kuvattujen inessiivisubjektien valossa olisi kyllä mahdollista epäillä, että esimerkiksi lauseiden (32–33) *suunnitelmissa* ja *aikeissa* voisivat jonkun kielitajussa vastata partitiivisubjekteja eksistentiaalilauseissa *suunnitelmia/aikeita on*, mutta tämä mahdollisuus on oman kielitajuni mukaan pelkääntään teoreettinen, sillä pikemminkin kyse on elliptisistä lauseista, joilla vältetään toistinen infinitiivisubjekti:

- (32) Itse en ole ollut vastaavalla matkalla, mutta *suunnitelmissa on* [olla vastaavalla matkalla]. (Suomi24)
- (33) En ole vielä ehtinyt lukea, mutta *aikeissa on* [ehdiä lukea]. (Suomi24)

Näyttääkin siltä, että inessiivisubjektit ovat mahdollisia lähinnä vain verbien *löytyä*, *piisata*, *riittää* ja *puuttua* yhteydessä, joskin tämä arvio perustuu viime kädessä omaan intuitioon eikä aiheen tyhjentävään empiiriseen tutkimukseen (vrt. Larjavaara 2019, 150–156 partitiivisubjekteista). Muuten puheena oleva ilmiö on kuitenkin tiiviisti sidoksissa *olla*-verbin käyttöön eksistentiaalilauseissa ja niihin yleensä luettavissa omistuslauseissa. Yllä on jo nähty kymmeniä lauseita, joissa inessiivisubjektin voisi vaihtaa partitiiviksi ja tämän jälkeen verbinkin vielä *olla*-verbiksi ilman, että lauseen propositionaalinen sisältö suuresti muuttuisi. Seuraavat esimerkit osoittavat vielä konkreettisesti, kuinka samankaltaisissa tehtävissä inessiivisubjektilliset lauseet voivat esiintyä prototyyppisempien eksistentiaalilauseiden (tässä omistuslauseiden) rinnalla:

- (34) *Kielitaidossa ja työkokemuksessa* kyllä *piisaa*, mutta *yliopistotutkintoa* minulla *ei ole*, saa nähdä kuinka käy! (Suomi24)
- (35) *Äänivärkeissä löytyy ja tappeluvalmiutta on* kaikilla näillä kammottavilla siilitukilla. (Suomi24)
- (36) Minulla *on* *leveät hartiat, c-kuppi, alleissa löytyy ja vatsaakin on* liikaa. (Suomi24)

Edellä olen toistuvasti todennut inessiivisubjektien olevan korvattavissa partitiiveilla. Näyttääkin siltä, että niiden esiintymisehdot ovat melko samanlaisia, sillä myös inessiivisubjektit ovat aiemmin mainitsemattomia, merkitykseltään indefiniittisiä ja jaollistarkoitteisia. Monet – epäsystemaattisesti tarkasteltujen korpusten valossa kenties useimmat – inessiivisubjektit ovat monikollisia, kun muun muassa selityksissä (14, 27, 28) ja palveluissa (13) piisaa, perintötekijöissä (5) ja kamerakulmissa (31) löytyy, huoltokuluissa (17) riittää ja finansseissa (19) ei puutu. Yksiköllisetkin subjektit ovat mahdollisia, ja silloin puhe on jaollisista aineista tai abstraktimmista asioista kuten tunteista ja ominaisuuksista. Tällöinkin inessiivisubjekteilla ilmaistaan nimenomaan tarkoitteiden paljoutta, kun esimerkiksi juustossa (3) ja laardissa (6) löytyy, samoin löytyy muun muassa abstraktimmin mitattavassa huumorissa (7) ja potentiaalissa (26); myös maussa (11), laskussa (12) sekä kielitaidossa ja työkokemuksessa (34) piisaa. Tällaisilla lauseilla kaikkea tätä kerrotaan olevan oikeastaan enemmän kuin riittävästi.

Palaan yllä esittelemiini havaintoihin luvussa 5, mutta toistuvasti vain omaan intuitiooni vedottuani luon ensin lyhyen katsauksen siihen, mitä muut kielenpuhujat inessiivisubjekteista ajattelevat.

4 Inessiivisubjekti kyselyn valossa

Edellä nähtyjen autenttisten lause-esimerkkien jälkeen tarkastelen tutkimusaiheittani lyhyesti pienen kyselyn tulosten valossa. Maaliskuussa 2022 laadin Google Forms -lomaketyökalulla yksinkertaisen kyselyn, jossa tehtävänä oli arvioida kymmenen satunnaisjärjestyksessä esitettyä lausetta neliasteisella skaalalla, jossa vaihtoehtoja olivat ”ihan hyvä”, ”vähän epätavallinen”, ”hyvin outo” ja ”mahdoton”. Sähköpostilistoitse välitetyn kyselyn vastaajina toimi 34 Oulun yliopiston humanistisen tiedekunnan suomea äidinkielenään tai äidinkielen tasoisesti puhuvaa työntekijää sekä kuusi suomenkielistä sukulaistani; vastaajien, edes kyselyyn vastanneiden sukulaisten, henkilöllisyydet eivät ole tiedossani. Kaikki kysymykset näkyivät kerralla ja ne olivat keskenään niin samanlaisia, että kaikki 40 informanttia saattoivat välittömästi nähdä, mitä kyselyssä tutkittiin; mukana ei ollut esimerkiksi minkäänlaisia huomiota hajaannuttavia täytekysymyksiä.

Kyselyn lauseet pohjautuivat edellä kuvattuihin empiirisiin havaintoihin, joiden mukaan inessiivisubjektit ovat yleisiä etenkin predikaattiverbien *löytyä* ja *piisata* yhteydessä, harvinaisempia mutta mahdollisia verbien *riittää* ja *puuttua* yhteydessä sekä tietävästi olemattomia *olla*-verbin yhteydessä. Vaikka inessiivisubjektit ovat varsin tavallisia lauseissa ilman minkäänlaisia lokaalisia adverbiaaleja (*Selityksissä löytyy*), kyselyn lauseet sisälsivät adessiiviadverbiaalin *Jarilla* tai *Balilla* eli ne ilmaisivat joko omistajaa tai lokaatiota. Tavoitteena oli siis tarkastella vain inessiivisubjektillisten lauseiden keskinäisiä eroja eli yhtäältä sitä, missä määrin eri predikaattiverbit hyväksytään, sekä toisaalta sitä, miten omistajaa ja lokaatiota ilmaisevat lauseet mahdollisesti eroavat toisistaan. Taulukko 1 esittää kyselyn tulokset.

Taulukko 1. Kyselylomakkeessa arvioitujen kymmenen lauseen hyväksytyys (n = 40). (OK = ihan hyvä; ? = vähän epätavallinen; ?? = hyvin outo; * = mahdoton.)

	OK	?	??	*
Se tuli selväksi, että Jarilla kyllä selityksissä löytyy.	19	14	2	5
Se tuli selväksi, että Jarilla kyllä selityksissä piisaa.	13	15	5	7
Se tuli selväksi, että Jarilla kyllä selityksissä riittää.	13	10	10	7
Se tuli selväksi, että Jarilla ei kyllä selityksissä puutu.	8	11	11	10
Se tuli selväksi, että Jarilla kyllä selityksissä on.	–	5	10	25
Se tuli selväksi, että Baliilla kyllä palveluissa löytyy.	20	13	5	2
Se tuli selväksi, että Baliilla kyllä palveluissa piisaa.	13	16	5	6
Se tuli selväksi, että Baliilla ei kyllä palveluissa puutu.	7	16	11	6
Se tuli selväksi, että Baliilla kyllä palveluissa riittää.	7	14	11	8
Se tuli selväksi, että Baliilla kyllä palveluissa on.	1	3	16	20

Kyselyn omistuslauseiden esikuvana olivat tutkimusaineistoni monet erilaiset *X:llä selityksissä/tekosyissä löytyy/piisaa/riittää* -tyyppiset lauseet. Lokaatiota ilmaisevien lauseiden taustalla puolestaan oli esimerkki (22), joskin sen inessiivisubjekti *temppeleissä* korvattiin sanalla *palveluissa*, jotta lauseita olisi ollut vähemmän houkuttelevaa tulkita elliptisiksi; onhan mahdollista kuvitella, että esimerkiksi *olla*-lause lausuttaisiin elliptisesti vaikkapa temppeleiden asukkaista puhuttaessa (*Se tuli selväksi, että Baliilla kyllä temppeleissä on* [apinoita]).

Kyselyn tulokset vahvistavat edellisessä luvussa esittelemäni havainnot yksiselitteisesti. Vaikka kaikilla lauseilla on hyväksyjä ja hylkääjiä, ja kaikkien vastaajien arviot ovat toisinaan jossain määrin varauksellisia, päätulos on selvä ja se korreloi vahvasti aineistopohjaisten havaintojeni kanssa. Predikaatit *löytyä* ja *piisata* hyväksytään parhaiten, *riittää* ja *puuttua* heikommin sekä selvästi heikoimmin *olla*-lause, jollaisissa inessiivisubjekteja en ole havainnut esiintyvän. Toisin sanoen näyttää selvältä, että inessiivillä on vahva asema *löytyä*- ja *piisata*-verbien mahdollisena subjektina, mutta heikompi verbien *riittää* ja *puuttua* seurassa. Esimerkiksi lausetta *Balilla kyllä palveluissa löytyy* pitää aivan moitteettomana puolet vastaajista, lisäksi kolmannes vain vähän epätavallisena ja vain kaksi 40 vastaajasta suorastaan mahdottomana.

Merkityksetöntä ei suinkaan ole sekään, että eksistentiaalilauseiden ytimeksi katsottu *olla*-verbi ei silti näytä suomalaisten kielitajun mukaan inessiivisubjekteja saavan. Merkitykseltään lokaalisten ja possessiivisten lauseiden hyväksytyydessä sen sijaan ei vaikuta olevan merkittäviä eroja, mikä niin ikään vastaa korpusten tarjoamaa kuvaa molempien tasapuolisesta kieliopillisuudesta.

5 Yhteenveto ja pohdintaa

Edellä kuvattu inessiivisubjekti muistuttaa eksistentiaalilauseissa mahdollista partitiivisubjektia, joka ei kongruoi olemassaoloa ilmaisevan verbin kanssa ja on yleensä merkitykseltään indefiniittinen ja jaollistarkoitteinen. Inessiivisubjektillisten lauseiden samankaltaisuus fennistiikassa muuten perusteellisesti pohdittujen eksistentiaalilauseiden kanssa on niin selvä, että oikeastaan paras syy olla pitämättä inessiivisubjektillisia lauseita eksistentiaalilauseina olisi se pitkä tutkimusperinne, jossa suomen eksistentiaalilauseet on nimenomaan määritelty lauseiksi, joiden subjektit – tai ns. e-subjektit – ovat joko partitiivi- tai nominatiivimuotoisia.

Inessiivisubjektilliset lauseet eivät siis yksinkertaisesti sovi tähänastisiin lausetyyppien määritelmiin. Esitän kuitenkin, että vaikka niitä onkin syytä pitää omana lausetyypinä, jonka kertakaikkisen yksiselitteisenä rajaavana tekijänä on ns. inessiivisubjekti, tätä tyyppiä olisi sittenkin luontevaa pitää jonkinlaisena eksistentiaalilauseiden lajina, kenties vaikka sitten eksistentiaalilauseen määritelmän väljentämisen kustannuksella. Toisaalta on tunnistettava, että kyse on oikeastaan makuasiasta, jollaisista keskustellessa argumentit voivat helposti mennä solmuun. Esimerkiksi *Iso suomen kielioppi* (§ 891–) luettelee kahdeksan niin sanottua erikoislausetyyppiä, joista ensimmäinen on eksistentiaalilause, mutta luettelon kolme seuraavaa lausetyyppiä – omistus-, ilmiö- ja tilalause – kuvataan yhtäältä aivan erillisinä erikoislausetyypeinä eksistentiaalilauseen rinnalla, toisaalta kuitenkin ”eksistentiaalilauseen alatyyppeinä” mutta silti edelleen niiden ja eksistentiaalilauseen eroja alleviivaten. Inessiivisubjektilliset lauseet kuulunevat ainakin samaan eksistentiaalilauseiden makroryhmään, vaikka kanonisia eksistentiaalilauseita eivät olekaan.

Joka tapauksessa näyttää siltä, että suomen subjektin käsitettä on mahdollista laajentaa kattamaan myös tässä artikkelissa käsiteltävät inessiivisubjektit ja toisaalta inessiivin tehtävien kuvausten tulisi kattaa erilaisten adverbiaalisten funktioiden lisäksi myös eräänlaiset subjektin tehtävät. Vaihtoehtoksi näyttää jäävän se, että jo entuudestaan kaatoluokaksi ajautuneen adverbiaalisen käsitteen kattaisi myös inessiivin subjektinomaisen käytön lausetyypissä *Jarilla selityksissä löytyy*, mutta on epäselvää, mitä tällä ratkaisulla voitettaisiin.

Tässä artikkelissa kuvattu suomen kieli edustaa kirjoitettua mutta usein rennohkoa kieltä ja esimerkkini tulevat monenkirjavista tekstilajeista, joita yhdistää kirjoittajien pyrkimys käyttää suomalaisten yhteistä yleiskieltä. Tarkalleen ottaen esimerkkieni on kuitenkin todettava poikkeavan yleiskielestä, joka on määritelmällisesti ”erikoiskielten sanastoa sisältämätön suositusten mukainen kirjoitettu ja puhuttu kieli” (*Kielitoimiston sanakirja* s.v. *yleiskieli*) – jos inessiivisubjekteja ei ole aiemmin kuvattu, eivät ne näin ollen ole myöskään ”suositusten mukaisia”. Raja yleiskielen ja huolittelemattomamman arkikielen välillä on kuitenkin mitä häilyvin, ja inessiivisubjektiksi kutsumani ilmiö kuuluu suomen kieleen siinä missä arkikielinen *piisata*-verbi, jonka yhteydessä se usein esiintyy.

Luvussa 4 kuvatus kyselyn tulokset osoittavat, että vaikka inessiivisubjekteja on löydettävissä nykyisistä sähköisistä tekstimassoista tuhansittain, aivan yksimielisesti niitä eivät ainakaan omat informanttini hyväksy. Toisaalta etenkin *löytää*- ja *piisata*-verbien

kyky saada inessiivisubjekteja on kiistaton. Vaikka kyse olisi vain näistä kahdesta verbistä, ilmiön tunnustamisella on huomattava merkitys kielioppimme kuvaamiselle. Eksistentiaalilauseen ja subjektin rajoja voi tarkistaa yhä uudestaan. Sinänsä inessiivisubjektit tuovat mieleen esimerkiksi akkusatiivisubjektit marginaalisessa lausetyypissä *Minulla on sinut*, joka on jo liki sadan vuoden ajan kerta toisensa jälkeen saanut palstatilaa suomen lausetyypejä, subjekteja ja objekteja määriteltäessä huolimatta siitä, että arvovaltaisimmat fennistit ovat suhtautuneet niihin alkuaan skeptisesti eikä niiden todellisesta käytöstä tai käyttötarpeesta liene vieläkään esitetty empiirisiä tutkimuksia (ks. Setälä 1926, 67–68; Ravila 1944, 125; Ikola 1954, 213–214; Ylikoski 2021).

Tässä inessiivisubjektit ensimmäistä kertaa kuvaavassa esityksessä haluan välttää esittämästä liian pitkälle meneviä tai ylipäänsä kovin kategorisia väitteitä niiden asemasta suomen kieliopissa. Sen sijaan haluan tarjota vielä muutamia uusia näkökulmia aiheeseeni. Samoin haluan kuitenkin alustavasti esittää omana kantanani, että ns. inessiivisubjekteja olisi luontevinta luonnehtia subjekteiksi samantyyppisessä merkityksessä kuin eksistentiaalilauseiden subjekteista eli ns. e-subjekteista on tapana puhua. Samalla inessiivisubjektillisia lauseita voisi siis luonnehtia eräänlaisiksi eksistentiaalilauseiksi, jos eksistentiaalilauseen käsitettä voidaan vastaavalla tavalla laajentaa. Niin uusi kuin termi **inessiivisubjekti** onkin, se on mielestäni elegantimpi ja etenkin kansainvälisessä keskustelussa luontevampi vaihtoehto kuin se, että loogisuuden nimissä ja uudempaa fennistiikan valtavirtaa seurailleen alettaisiin puhumaan täsmällisyyden vuoksi esimerkiksi ”inessiivi-e-subjektista”, ”inessiivi-e-NP:stä” tai vaikkapa ”ine-e-NP:stä”. Toisaalta on selvää, että jos eksistentiaalilauseiden niin sanottujen subjektien subjektuuteen halutaan suhtautua yhtä torjuvasti kuin niitä kenties kriittisimmin käsitellyt Helasvuo (1996), myöskään tässä käsitellyt inessiivisubjektit eivät subjektin asemaa ansaitsisi; tällöin tässä tarkasteltuja lauseita tulisi yksinkertaisesti pitää subjektittomina ja kuvata vaihtoehtoisin mallein, joiden kehitlemisen jätän sellaisia suosiville.

Subjektin sijan lisäksi suurin ero tavallisiin eksistentiaalilauseisiin on siinä, että inessiivisubjektia käytetään yleisemmin kenties vain neljän eksistentiaalisen verbin argumenttina, mutta ei *olla*-verbin yhteydessä. Vaikka havaintoni eivät pohjaudu huolellisiin kvantitatiivisiin tutkimuksiin, näyttää ilmeiseltä, että inessiivisubjektilliset lauseet esiintyvät muita eksistentiaalilauseita useammin ilman lokaalisia adverbialleja. *Juustossa löytyy* ja *Selityksissä piisaa* edustavat tätä lausetyppiä paremmin kuin *Juustoa on* ja *Selityksiä on* partitiivisubjektillisia eksistentiaalilauseita. Toinen ero on sanajärjestyksessä. Vaikka myös sanajärjestys *Jarilla piisaa selityksissä* on mahdollinen, paljon yleisempi sanajärjestys on *Jarilla selityksissä piisaa*, kun taas partitiivisubjektillisissa lauseissa verbi lienee harvemmin lauseen lopussa (*Jarilla piisaa selityksiä* pro *Jarilla selityksiä piisaa* ja etenkin *Jarilla on selityksiä* pro *Jarilla selityksiä on*). Aihe kaipaa lisätutkimusta.

Artikkelini päätteeksi pohdin kenties kiinnostavinta kysymystä, jota en edellä ole suorasanaisesti käsitellyt. Miksi inessiivisubjekti on olemassa eli mihin suomen kieli käyttää inessiiviä eräänlaisena subjektin sijana? En pyri selittämään sitä, miksi juuri inessiiviä eikä jotain muuta sijaa nominatiivin ja partitiivin rinnalla, sillä tämä kysymys vaatisi

laaja-alaisen kielihistoriallisen kysymyksenasettelun – mutta mihin yllä monin esimerkein kuvattua inessiivisubjektia tarvitaan ja mitä sillä kerrotaan?

Edellä olen rinnastanut esimerkkieni inessiivisubjektit etenkin eksistentiaalilauseiden partitiivisubjekteihin, joita ne tehtäviltään eniten muistuttavat. Partitiivisubjekteja sen sijaan on aiemmin vertailtu etenkin nominatiivisubjekteihin. Aiheesta on keskusteltu jo sadan vuoden ajan, ajan mittaan luonnollisesti monista eri näkökulmista. Tämän keskustelun suurelta osin ohittaen totean, että uusimpia näkökulmia partitiivin käyttöön on tarjonnut ns. erottavan argumentinmerkinnän (*differential argument marking*), tässä tapauksessa erityisesti erottavan subjektinmerkinnän (*differential subject marking*) tarkastelu. Vaikka erottavan argumentinmerkinnän lisääntynyt tutkimus on kytkenyt suomen kielen lauseopin tutkimuksen ydinkysymykset entistä vahvemmin globaaleihin kielitypologisiin trendeihin (esim. Tervola 2015; Huumo 2018), rajaan tässä esitettävät pohdintani lähinnä fennistiikkaan.

Erottavalla argumentinmerkinnällä viitataan siihen, että predikaattiverbin argumentti, esimerkiksi objekti tai subjekti, voidaan merkitä eri muodoilla – sijoilla tai muilla muotokeinoilla – riippuen syntaktisista tai semanttisista tekijöistä, jotka eivät suoranaisesti liity argumenttien semanttisiin rooleihin tai esimerkiksi lauseen pääluokkaan (ks. esim. Witzlack-Makarevich–Seržant 2018, 3, 17). Huumo (2018) osoittaa, että jo Yli-Vakkurin (1979) laaja-alaisesti tarkastelema transitiivilauseiden subjektin sijanvaihtelu kuuluu erottavan subjektinmerkinnän alaan. Juuri tässä kontekstissa suomen inessiivisubjekteilla on mahdollisuus herättää myös kansainvälistä mielenkiintoa – paljastuuhan suomi subjektin käsitettä laajennettaessa nyt kieleksi, jossa ei ole vain kaksi vaan kokonaiset kolme muuten samanoloisissa lauseissa vaihtelevaa subjektin sijaa. Tämän artikkelin puitteissa aihetta on mahdollista käsitellä vain lyhyesti, mutta nyt, kun myös inessiivisubjektillisiksi kutsumieni lauseiden olemassaolo on korpusesimerkein ja niiden kieliopillisuutta tukevin kyselyin tullut todistetuksi, voidaan esittää esimerkiksi seuraava minimitripletti:

- (37) a. Nauru piisasi.
 b. Naurua piisasi.
 c. Naurussa piisasi.

Esimerkkiparin (37a–b) nominatiivi- ja partitiivisubjektien merkityserot eivät 2020-luvun fennistiikassa enää kuvailua kaipaa. Inessiivisubjektit (37c) sen sijaan tuntuvat olevan merkitykseltään niin lähellä partitiivisubjekteja, että voi olla vaikea sanoa, mikä tarkalleen on lauseiden *Naurua piisasi* ja *Naurussa piisasi* ero. Oman intuitioni mukaan varsin kuvaaviksi luonnehdinnoiksi sopivat eräät melko toisenlaisista lauserakenteista esitetyt arviot. Partitiiveja ja muita määrän ilmauksia aivan toisesta näkökulmasta tarkastellut Yli-Vakkuri (1979, 177–181) on vertaillut seuraavanlaisia lausepareja:

- (38) a. Karpalossa kävin eräitä kertoja.
 b. Karpalossa kävin eräät kerrat.
- (39) a. Lääkäri tutkii kymmeniä potilaita.
 b. Lääkäri tutkii kymmenet potilaat.

- (40) a. Lääkäri tutkii lukuisia potilaita tunnissa.
b. Lääkäri tutkii lukuisat potilaat tunnissa.

Yli-Vakkurin mukaan parien neutraaleja jäseniä ovat a-esimerkit partitiivimuotoisine määrän ilmauksineen, kun taas b-esimerkkien nominatiiveja ”käytetään antamaan liioittelevaa tai paljoksuvaan tyyliväriytystä” (38b, mas. 177), niihin ”tuntuisi samalla liittyvän rehvakas tai liioitteleva sävy” (39b, mas. 180), toisin sanoen ne tuntuisivat ”sisältävän emotionaalisen-stilistisen merkityslisän” (40b, mas. 180–181). Nähdäkseni juuri tällaisen liioittelevan emotionaalisen-stilistisen merkityslisän sisältävät myös monet elleivät jossain määrin peräti kaikki tapaamani inessiivisubjektit. Esimerkiksi lause *Naurussa piisasi* (37c) lienee Yli-Vakkurin sanoin ”rehvakaampi” kun *Naurua piisasi* (37b). Kummassakaan lauseessa ei varsinaisesti ole kyse siitä *piisata*-verbin perusmerkityksestä, jonka *Kielitoimiston sanakirja* kuvailee vähemmän arkikielillä sanalla *riittää*, joka puolestaan merkitsee ’vastata määrältään t. laadultaan tarvetta, kulutusta, vaatimuksia tms., olla tarpeeksi, kyllin, kylliksi; liietä’. Pikemminkin kyse on siitä, että naurua oli yli tarpeen, ja lauseen *Naurussa piisasi* takana siis kenties vieläkin ylitsevuotavaisemmin kuin lauseessa *Naurua piisasi*.

Vaikka joskus sävyeroja voi olla vaikea tarkasti mitata, aina ei ole kyse vain tyyliväriytyksestä, vaan lauseiden propositionaalinen sisältö muuttuu subjektin vaihtuessa nominatiivista partitiiviin ja myös partitiivista inessiiviin:

- (41) a. Kun Jari tuli kotiin, lakritsi löytyi.
b. Kun Jari tuli kotiin, lakritsia löytyi.
c. Kun Jari tuli kotiin, lakritsissa löytyi.

Lauseessa (41a) kerrotaan lakritsin – totaalisubjektin ilmaiseman tietyn lakritsimäärän – löytymisestä – todellisesta odotetusta esiin tulemisesta. Lause *lakritsi löytyi* voidaan tulkita niin eksistentiaalilauseeksi kuin normaalilauseeksi. Lauseessa (41b) lakritsin määrä on epämääräinen ja se kuvataan tavalla tai toisella jaollisena. Lause ei kerro, onko lakritsin määrä suuri vai vähäinen. Toisaalta ”löytyminen” voidaan tulkita varsinaista esiintuloa kieliopillisempänä eksistentiaalisuuden ilmaisimena, merkityksessä, jota entisaikojen kielenhuoltajat ovat pitäneet jonkinlaisena svetisiminä (vrt. *det fanns lakrits*). Lauseessa (41c) sen sijaan nähdään taas inessiivisubjekti, jonka ”emotionaalisen-stilistinen merkityslisä” on selvä: *lakritsissa löytyi* esittää lakritsin määrän huomattavaksi eikä ainakaan pieneksi, mikä on yksi partitiivisubjektin mahdollisista tulkinnoista. Samalla myös ”löytymisen” kirjaimellinen merkitys haihtuu, sillä *lakritsissa löytyi* ei varsinaisesti kerro siitä, että lakritsia olisi löytynyt eli tullut esiin ensin kadoksissa oltuaan, vaan siitä, että sitä yksinkertaisesti *oli* paljon, suorastaan yli tarpeen.

Pragmatiikan näkökulmasta subjektin sijan vaihtelussa on nähtävissä yhteys myös siihen, millä tavalla esimerkiksi lauseiden (41a–c) kuvaama Jarin kotiintulo ja lakritsin olemassaolo liittyvät toisiinsa. Lauseessa (41a) temporaalinen sivulause voi kuvata hukassa olleeseen lakritsiin täysin liittymätöntä asiointilaa: sohvan alle pudonnut lakritsi sattui esimerkiksi osumaan kertojan silmiin hänen vilkaistessaan ovele Jarin tullessa

kotiin. Samaan tapaan myös epämääräisempi määrä lakritsia voi löytyä Jarista varsinaisesti riippumatta myös lauseella (41b) kuvattavissa olevassa tilanteessa, mutta inessiivisubjektillinen tilanteen kuvaus (41c) on merkitykseltään niin eksistentiaalinen, että lakritsin koko olemassaolo riippuu Jarin kotiintulosta; luultavimmin hän toi sitä tullessaan, aika paljonkin.

Alustavan käsitykseni mukaan inessiivisubjektin merkityso pillinen tehtävä onkin ennen kaikkea subjektin ilmaiseman tarkoitteen paljouden, jopa yltäkylläisen runsauden ilmaiseminen. Juuri siitä on kyse, kun *Jarilla selityksissä löytyy* ja *Balilla temppeleissä löytyy*. Selityksiä tai temppeleitä ei suinkaan ole tarpeen etsiä, vaan oikeastaan alamme jo saada tarpeeksemme Jarin selityksistä ja Balin temppeleistä. Tätä merkitystä voisi luonnehtia vaikkapa kansainvälisessä kielitieteessä vaihtelevissa tehtävissä käytetyllä sanalla *abundatiivinen*. Tällaista virkaa hoitaessaan inessiivisubjekti todellakin häivyttää niin *löytymisen* kuin *piisaamisen* ja *riittämisen* merkityksen: *lakritsi löytyi* ja *lakritsi piisasi* tarkoittavat kahta aivan eri asiaa, *lakritsia löytyi* ja *lakritsia piisasi* ovat toisilta tulkinnoiltaan yhtä erilaisia mutta toisilta tulkinnoiltaan läheisempiä, kun taas *lakritsissa löytyi* ja *lakritsissa piisasi* ovat liki synonyymisiä merkityksillään 'lakritsia oli yli tarpeen' tms.

Partitiivi- ja inessiivisubjektien merkityseroissa riittää vielä pohdittavaa, mutta siinä missä partitiivin katsotaan muissakin lauseasemissa ilmaisevan Itkosen (1976, 175) sanoin "ylijäämän sallivaa paljoutta" erotukseksi akkusatiivio bjeekteille ja nominatiivisubjekteille ominaisesta "ylijäämän kieltävästä paljoudesta", inessiivisubjekti ilmaisee ainakin oman intuitioni mukaan usein ei vain ylijäämän sallivaa paljoutta vaan nimenomaan "ylijäämän sisältävää paljoutta". Mitä inessiivisubjektillisten lauseiden asemaan suomen lausetyyppien joukossa vielä tulee, yksi varteenotettava vertailukohta ovat myös niin sanotut intransitiiviset kvanttorilauseet, joita yhdistävät eksistentiaalilauseisiin etenkin partitiivisubjektit ja eksistentiaaliverbit (myös mm. *löytyä*; ks. esim. ISK § 902).

6 Lopuksi

Tässä tutkimuksessa olen tarkastellut suomen kielen inessiivisubjektia eli inessiivin käyttöä eksistentiaalilauseiden partitiivisubjekteja muistuttavissa tehtävissä.² Sekä kirjoitettua nykysuomea edustavat korpuksat että niiden tarjoamiin havaintoihin perustuva kysely

2 Toinen tämän artikkelin käsikirjoituksen anonyymeistä arvioijista suhtautui kirjoitukseni päätteisiin – tarkastelemiäni inessiivien eräänlaiseen subjektiuteen – melko torjuvasti. Tämäkin on toki edelleen yksi hyväksyttävä näkökulma, joskin tällöin selitettäväksi jää edelleen se, mitä voitettaisiin laajentamalla adverbiaalinen käsite kattamaan myös tässä artikkelissa päähuomion saaneet inessiivimuotoiset lauseenjäsenet (ks. luvun 5 alku). Vaikka kohtaamani kritiikki on toivoakseni terävöittänyt omaa argumentointiani, pitäydyn pääosin alkuperäisessä kannassani pitämättä kuitenkaan omaa näkemystäni ongelmattomana – toki ajatus inessiivisubjektista laajentaa suomen subjektin käsitettä yli sen perinteisten rajojen. Katsantokantojemme eroa tuntuu selittävän myös Urpo Nikanteen (henkilökohtainen tiedonanto) huomio siitä, että fennistiikassa on pitkään ollut keskeistä pyrkimys *subjektin* ja *eksistentiaalilauseen* kaltaisten kieliopillisten termien tarkkaan määrittelyyn. Tällaista "oikeiden"

osoittavat, että inessiivisubjekti on kieleen todella kuuluva ilmiö. Tavallisimmin inessiivisubjekti tavataan ja hyväksytään verbien *löytyä* ja *piisata* yhteydessä, mutta tällöin näiden lähtökohtaisesti aivan erimerkityksisten verbien prototyypiset leksikaaliset merkitykset näyttävät haalistuvan siinä määrin, että esimerkiksi lauseet *lakritsissa löytyy* ja *lakritsissa piisaa* ovat merkitykseltään varsin lähellä toisiaan, sillä molemmat kertovat lähinnä sen, että lakritsia on yli tarpeen, enemmän kuin riittävästi.

Harvemmin inessiivisubjektia tavataan ja hyväksytään verbien *riittää* ja *puuttua* yhteydessä, mutta aivan toisin kuin tavallisten eksistentiaalilauseiden partitiivisubjekti, inessiivisubjekti ei vaikuta kuuluvan *olla*-verbin yhteyteen. Kuten eksistentiaalilauseissa ikään, myös inessiivisubjektillisissa lauseissa on usein lokaation tai omistajan ilmaisevia adverbiaaleja. Inessiivisubjektilliset lauseet ovat ikään kuin runsasta, ylijäämän sisältävää paljoutta ilmaisevia eksistentiaalilauseita. *Balilla temppeleissä löytyy* merkitsee, että puhujan mukaan Balilla on temppeleitä enemmän kuin tarpeeksi, *Jarilla selityksissä löytyy* sen sijaan kertoo, että Jarilla on liikaa selityksiä.

Tämän inessiivisubjektia ensi kertaa tarkastelevan artikkelin ulkopuolelle on täytynyt jättää lukemattomia kiintoisia tutkimuskysymyksiä, jollaisia esimerkiksi eksistentiaalilauseiden tutkijat ovat vuosikymmeniä käsitelleet. Partitiivin merkitystä suhteessa muihin objektin ja subjektin sijoihin eli nominatiiviin, genetiiviin ja akkusatiiviin on kuvailtu tuhansilla sivuilla jopa sadoissa tutkimuksissa, mutta myös partitiivisubjektin ja inessiivisubjektin työnjakoa voisi selvittää monin eri tavoin vielä monessa tutkimuksessa. Huomiota voisi kiinnittää muun muassa sanajärjestyksen, tempuksen ja aspektin merkitykseen subjektin sijanvalinnassa (vrt. Basile–Ivaska 2019).

Muita kiehtovia tutkimusaiheita on suomen inessiivisubjektin suhde kansainväliseen kielitypologiaan ja erityisesti erottavan subjektimerkinnän tutkimukseen. Mitä annettavaa inessiivisubjektilla on muiden kielten tutkimukselle ja miten muiden kielten tarkastelu voi valottaa suomen inessiivisubjektin olemusta?³ Myös yksittäisillä kielen kuvauksen koulukunnilla voi olla otettavaa ja annettavaa, sillä kognitiivinen kielioppi nähnee edellä kuvatuissa ilmiöissä aiemmin huomiotta jääneen rakenneskeeman, konstruktiokielioppi epäilemättä konstruktion, käyttöpohjainen kielitiede konventionaalistumista sekä generatiivisen kielitieteen minimalistinen ohjelma φ-piirteiden lisensoinnin.

määritelmien etsimiseen ja niissä pitäytymiseen keskittyvää perinnettä voi pitää eräällä tavalla preskriptiivisenä kieliopin tutkimuksena. Oma näkökulmani on tarkoituksellisesti laajempi myös siksi, että inessiivisubjektien rinnastaminen nomini- ja partitiivisubjekteihin helpottaa näiden kiistatta vertailukelpoisten lauseenjäsenten vertailua sekä keskenään että suhteessa muiden kielten erottavaan subjektinmerkintään.

3 Joulukuussa 2022 tiedustelin kansainvälisellä kielitypologien Lingtyp-sähköpostilistalla, tunnetuanko muualla maailmassa kieliä, jossa esimerkiksi subjekteja merkittäisiin kolmella toisiaan tällä tavalla täydentävällä sijalla (Ylikoski 2022). Tällä usein vilkkaaseen keskusteluun innostuvalla listalla tiedusteluuni ei kuitenkaan vastattu lainkaan enkä saanut vastauksia henkilökohtaisina viesteinäkään. Hiljaisuudesta voi päätellä, että tässä artikkelissa kuvattu kolmijäseninen erottava subjektinmerkintä ei ole muualla ainakaan kovin yleistä.

Tässä artikkelissa olen sivuuttanut myös inessiivisubjektin alkuperän selvittelyn. Varhaisin esimerkkini on syksyn 1974 suosikki-iskelmä *Juustossa löytyy*, mutta tulevan tutkimuksen tehtävänä on selvittää, löytyykö vastaavia lauseita kauempaa kielen historiasta tai lähimmistä sukukielistä. Lähtökohdiltaan laadullisen tutkimukseni ulkopuolelle on jäänyt myös kvantitatiivinen korpustutkimus, joka niin ikään voi laajentaa käsityksiämme inessiivisubjekteista, kunhan kielemme rikkaus ei jää vahingossa liian pienen tutkimusotoksen ulottumattomiin. Tässä artikkelissa olen kuvannut inessiivisubjektia tavallista runsaammin esimerkein senkin vuoksi, että lukijoillani on mahdollisuus tehdä kokoamistani esimerkeistä myös sellaisia havaintoja ja kysymyksiä, joita omaan mieleeni ei vielä ole tullut.

Lähteet

Aineistolähteet

- fiTenTen14. Corpus of the Finnish Web. Saatavilla <https://www.sketchengine.eu/fitenten-finnish-corpus> [viitattu 20.3.2022].
- KLK = Kansalliskirjasto 2011. Kansalliskirjaston sanoma- ja aikakauslehtikokoelman suomenkielinen osakorpus, Kielipankki-versio [tekstikorpus]. Kielipankki. Saatavissa: <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2016050302>
- Suomi24 = City Digital Group 2021. Suomi24 virkkeet -korpus 2001-2020, Korp-versio [tekstikorpus]. Kielipankki. Saatavissa: <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2021101525>

Kirjallisuus

- AIRILA, MARTTI 1924: Kielellisten ilmiöiden perustelemisesta. *Kieli- ja kansatieteellisiä tutkielmia. Juhla-kirja professori E. N. Setälän kuusikymmenvuotispäiväksi 27.2.1924*, 15–26. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- BASILE, RODOLFO – IVASKA, ILMARI 2021: Löytyä-verbin konstruktoiden yhteydessä esiintyvä subjektin sijanvaihtelu. *Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 12 (1), 11–39. <https://doi.org/10.12697/jeful.2021.12.1.01>
- HAKANEN, AIMO 1972: Normaalilause ja eksistentiaalilause. *Sananjalka* 14, 36–76. <https://doi.org/10.30673/sja.86366>
- HELASVUO, MARJA-LIISA 1996: Ollako vai eikö olla — eksistentiaalilauseen subjektin kohtalonkysymys. *Virittäjä* 100 (3), 340–356.
- HELASVUO, MARJA-LIISA – HUUMO, TUOMAS 2010: Mikä subjekti on? *Virittäjä* 114 (2), 165–195.
- HUUMO, TUOMAS 2018: The partitive A: on uses of the Finnish partitive subject in transitive clauses. ILJA A. SERŽANT ja ALENA WITZLACK-MAKAREVICH (toim.): *Diachrony of differential argument marking*, 423–453. Language Science Press, Berlin. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1228271>
- HUUMO, TUOMAS – HELASVUO, MARJA-LIISA 2015: On the subject of subject in Finnish. MARJA-LIISA HELASVUO ja TUOMAS HUUMO (toim.): *Subjects in constructions – canonical and non-canonical*, 13–42. John Benjamins, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/cal.16.02huu>
- IKOLA, OSMO 1954: Suomen lauseopin ongelmia. *Virittäjä* 58 (3), 209–245.
- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- ITKONEN, TERHO 1976: Erään sijamuodon ongelmia. *Suomalainen Tiedeakatemia: esitelmät ja pöytäkirjat 1974*, 173–217. Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki.

- IVASKA, ILMARI 2010: Eksistentiaalilauseen subjektijäsen edistyneiden suomenoppijoiden kirjoituksessa. *Sananjalka* 52, 67–88. <https://doi.org/10.30673/sja.86697>
- Kielitoimiston sanakirja*. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki. Saatavissa <http://www.kielitoimistonsanakirja.fi/> [viitattu 20.3.2022].
- KOLEHMAINEN, TARU 2014: *Kielenhuollon juurilla. Suomen kielen ohjailun historiaa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LARJAVAARA, MATTI 2019: *Partitiivin valinta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- PENTTILÄ, AARNI 1963: *Suomen kielioppi*. WSOY, Porvoo.
- RAVILA, PAAVO 1944: Lauseopin periaatekysymyksiä. *Virittäjä* 48 (2), 105–131.
- SETÄLÄ, E. N. 1880: *Suomen kielen lauseoppi. Oppikirjan koe*. K. E. Holm, Helsinki.
- 1926: *Suomen kielen lauseoppi. Oppikouluja varten*. Yhdestoista painos. Otava, Helsinki.
- SPOELMAN, MARIANNE 2013: *Prior linguistic knowledge matters. The use of the partitive case in Finnish learner language*. University of Oulu, Oulu.
- TERVOLA, MAIJA 2015: Comparing object case alternation in Finnish and Lithuanian. SANTERI JUNTTILA (toim.): *Contacts between the Baltic and Finnic languages*, 205–245. Helsingin yliopisto – Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- TAINEN, OUTI 1997: Suomen eksistentiaalilause ja päättymätön tarina. *Virittäjä* 101 (4), 563–571.
- TORVINEN, MATTI 2016: Juu juu juustossa löytyy. *Karjalan Heili*. Julkaistu 10.9.2016. Saatavissa: <https://heili.fi/uutiset/kolumnit/item/2549-juu-juu-juustossa-loytyy> [viitattu 20.3.2022].
- VARTIAINEN, PENTTI 2002: Kolmannen persoonan possessiivisuffiksin viittaussuhteet suomen yleiskielessä. *Sananjalka* 44, 7–58. <https://doi.org/10.30673/sja.86633>
- VILKUNA, MARIA 1989: *Free word order in Finnish*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2000: *Suomen lauseopin perusteet*. 2., korjattu painos. Edita, Helsinki.
- WITZLACK-MAKAREVICH, ALENA – SERŽANT, ILJA A. 2018: Differential argument marking: patterns of variation. ILJA A. SERŽANT ja ALENA WITZLACK-MAKAREVICH (toim.): *Diachrony of differential argument marking*, 1–40. Language Science Press, Berlin. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1228242>
- YLIKOSKI, JUSSI 2021: *Mistä voisin löytää sen entisen sinut?* Suomen kielen akkusatiivi- ja pronominioppia. LEENA MARIA HEIKKOLA, GEDA PAULSEN, KATARZYNA WOJCIECHOWICZ ja JUTTA ROSENBERG (toim.): *Språkets funktion. Juhlakirja Urpo Nikanteen 60-vuotispäivän kunniaksi. Festskrift till Urpo Nikanne på 60-årsdagen. Festschrift for Urpo Nikanne in honor of his 60th birthday*, 220–243. Åbo Akademis förlag, Åbo.
- 2022: Tripartite Differential Argument Marking? Sähköpostiviesti Lingtyp-listalla 29.12.2022. Saatavissa: <https://listserv.linguistlist.org/pipermail/lingtyp/2022-December/010189.html> [viitattu 20.3.2023].
- YLI-VAKKURI, VALMA 1979: Partitiivisubjektin toiset juuret: Eräs kvantiteetin ilmaisujärjestelmän ilmentymä. JUSSI KALLIO, KAISA HÄKKINEN ja LEENA KYTÖMÄKI (toim.): *Sanomia. Juhlakirja Eeva Kangasmaa-Minnin 60-vuotispäiväksi 14.4.1979*, 155–192. Turun yliopisto, Turku.

JUSSI YLIKOSKI: *Finnish existential clauses and the inessive subject*

The most discussed issues in the study of Finnish grammar include clause types and argument marking, and, particularly, existential clauses and the syntactic functions of the partitive case. This article is a study on the frontiers of Finnish existential clauses and, in particular, their subject marking. The main focus is on the use of the inessive (locative ‘in; at’) case in syntactic functions that resemble the partitive subject. At the heart of the analysis are the types of clauses seen in examples (2a–b), which are examined by comparing them with the types of clauses (1a–b) that can be regarded as existential (including possessive)

clauses, whose partitive arguments are usually characterised as either subjects or so-called e-subjects in Finnish grammatical tradition.

- (1) a. *Jari-lla selityks-i-ä löytyy.*
 Jari-ADE excuse-PL-PART be.found.3SG
 ‘Jari sure does have excuses.’
- b. *Bali-lla temppe-l-ei-tä löytyy.*
 Bali-ADE temple-PL-PART be.found.3SG
 ‘There truly are temples in Bali.’
- (2) a. *Jari-lla selityks-i-ssä löytyy.*
 Jari-ADE excuse-PL-INE be.found.3SG
 ‘Jari sure has a lot of excuses.’
- b. *Bali-lla temppe-l-ei-ssä löytyy.*
 Bali-ADE temple-PL-INE be.found.3SG
 ‘There sure are a lot of temples in Bali.’

This article is the first study on the types of clauses as seen in (2a–b). In practice, the inessive-marked subject only occurs in clauses headed by the verbs *löytyä* ‘be found; to exist’, *piisata* ‘suffice; exist’ and *riittää* ‘suffice; exist’ as well as *puuttua* ‘lack’ in negative clauses. Even though the clauses in question are quite unusual, regarding both their frequency and the use of the inessive case in what looks like a subject position, their relation to the analogous existential clauses with nominative and partitive subjects offers a unique perspective to the possibilities of argument marking in existential clauses:

- (3) a. *Kun Jari tuli kotiin, lakritsi löyty-i.*
 when Jari come-PST.3SG home licorice.NOM be.found-PST.3SG
 ‘The licorice showed up when Jari came home.’
- b. *Kun Jari tuli kotiin, lakritsi-a löyty-i.*
 when Jari come-PST.3SG home licorice-PART be.found-PST.3SG
 ‘Some liquorice showed up/There was some licorice around when Jari came home.’
- c. *Kun Jari tuli kotiin, lakritsi-ssa löyty-i.*
 when Jari come-PST.3SG home licorice-INE be.found-PST.3SG
 ‘A lot of licorice showed up when Jari came home.’

In what could be characterised as *tripartite differential argument marking*, the semantic function of the inessive argument in existential clauses is to refer to an abundant amount of mass or entities denoted by the noun. The abundative meaning of inessive subject clauses in opposition to non-abundative existentials can be seen in the translations for (2a–b) and (3c).

MARIA SARHEMAA

Jonnet ei muista -konstruktion muoto ja merkitys Suomi24:ssä ja Twitterissä

1 Johdanto

Jonnet ei muista on lausahdus, jota arkisessa puhekielessä ja sosiaalisessa mediassa käytetään usein tilanteessa, jossa toinen ei tunne jotain vanhemmille sukupolville tuttua asiaa.¹ Toista voi myös nimitellä *jonneksi*. Ilmauksen taustalla on etunimi *Jonne*, ja ilmiötä, jossa erisnimeä käytetään yleisnimenä, kutsutaan appellatiivistumiseksi. Nimittely appellatiivistuneella etunimellä ei ole uusi ilmiö, sillä esimerkiksi *uunoa* on käytetty 'tyhmän' merkityksessä ja haukkumanimityksenä ainakin 1910-luvulta alkaen (Paunonen 2000 s.v. *uuno*), ja suomessa on runsaasti muitakin pejoratiiviseen merkitykseen appellatiivistuneita etunimiä. Suomen lisäksi etunimiä appellatiivistuu muissakin kielissä. Kansainvälisesti kenties laajimmalle levinnyt viimeaikainen ilmaus lienee *karen*, jota käytetään keski-ikäisestä valkoihoisesta naisesta, joka käyttäytyy rasistisesti tai epäkunnioittavasti (Garcés-Conejos Blitvich 2022; Maragh-Lloyd 2021; Williams 2020). *Karenia* ja *jonnea* yhdistävät paitsi proprinen alkuperä ja se, että niillä viitataan tietyn ikäluokan edustajaan, myös se, ettei *kareniksi* tai *jonneksi* tavallisesti haluta identifioitua vaan tällaista nimitystä käyttävät muut ilman nimiteltävän hyväksyntää (Garcés-Conejos Blitvich 2022, 17; Hämäläinen–Sarhemia 2022, 261). Lisäksi molemmat ovat levinneet laajalle erilaisten niiden pohjalta muodostettujen sosiaalisen median aihetunnisteiden ja internetmeemien kautta. Internetmeemit ovat verkossa nopeasti leviäviä sisältöyksikköjä, jotka voivat olla humoristisia tai pilapiirroksenomaisia mutta joita voidaan käyttää myös viestinnän tehokeinona tai propagandan välineenä (Vainikka 2016, 61–63). Sekä *Jonnen* että *Karenin* suosio etunimenä on selvästi vähentynyt niiden appellatiivistumisen jälkeen (Hämäläinen–Sarhemia 2022, 257; Bologna 2021).

1 Kiitos *Sananjalan* anonyymeille arvioijille arvokkaista kommentteista. Tutkimustyötä on rahoittanut Koneen Säätiö.

Jonne on yksi tuoreimmista suomenkielisistä appellatiivistuneista etunimistä, ja sitä on alettu käyttää tietynlaisen teinipojan nimityksenä sekä haukkumasanana 2000-luvulla. Sillä tarkoitetaan suurin piirtein 13–14-vuotiasta teinipoikaa, joka tyypillisesti ajaa mopolla ja juo energiajuomaa. Sitä käytetään paitsi sellaisenaan myös erilaisissa yhdyssana-ilmauksissa (esim. *mopojonne*) sekä alussa mainitussa ilmauksessa *jonnet ei muista*, jota pidetään mahdollisesti tunnetuimpana esimerkkinä *jonnen* käytöstä. (Hämäläinen–Sarhemia 2022; Sarhemia–Hämäläinen 2022.) Tässä artikkelissa tutkimuskohteena on juuri ilmaus *jonnet ei muista*, jota tarkastelen konstruktionäkökulmasta. Ilmaus on taajaan käytetty, ja se mitä ilmeisimmin kiinnostaa kielenkäyttäjiä (ks. Heikkinen 2017), mutta varsinaista tutkimusta siitä ei juuri ole tehty. Tutkimuskysymykseni ovat seuraavat:

1. Millaisista rakenneaineksista *jonnet ei muista* -konstruktio koostuu ja miten konstruktion muoto voi varioida?
2. Millaisia merkityksiä konstruktiolla on Suomi24-aineiston perusteella? Käytetäänkö sitä vain tilanteissa, joissa vanhemmille sukupolville tuttu asia on nuoremmille tuntematon, vai onko se polyseminen?
3. Käytetäänkö konstruktion pohjalta muodostettuja aihetunnisteita Twitterissä samankaltaisissa merkityksissä kuin konstruktioita käytetään Suomi24:ssä?

Artikkeli etenee siten, että seuraavaksi (luku 2) pohdin, mistä muista lähtökohdista kuin konstruktionäkökulmasta *jonnet ei muista* -konstruktioita (tästä eteenpäin JEM-konstruktio) voisi tarkastella. Tämän jälkeen (luku 3) luon katsauksen *jonnen* appellatiivistumiseen ja JEM-konstruktion syntyyn. Tutkimusaineiston ja metodin esittelen luvussa 4. Luvussa 5 tarkastelen konstruktion muotoa ja merkitystä Suomi24:ssä ja luvussa 6 konstruktion pohjalta muodostettujen aihetunnisteiden merkitystä ja käyttöä Twitterissä. Lopuksi kokoan havaintoni yhteen (luku 7). Laadullinen tutkimukseni sijoittuu väljästi kognitiivisen semantiikan viitekehukseen. En siten noudata esimerkiksi konstruktio-kieliopin notaatioita.

2 Mikä *jonnet ei muista* on?

Ilmausta *jonnet ei muista* voi pitää konstruktiona. Konstruktioikieliopin mukaisen, usein lainatun määritelmän mukaan konstruktio on sellainen muodon ja merkityksen yhteenliittymä, jonka merkitystä ei voi suoraan päätellä sen rakennesosta (Goldberg 1995, 4). Lisäksi vaikka merkitys olisikin pääteltävissä rakennesosta, kokonaisuutta voidaan pitää konstruktiona, jos se esiintyy riittävän tiheästi (Goldberg 2006, 5; ks. myös J. Leino 2010, 91–94; Niva 2022, 20–23). Konstruktiossa yleensä ainakin jokin osa vaihtelee (J. Leino 2010, 74). Myös idiomit – sekä täytetyt (*filled*) että osittain täytetyt (*partially filled*) – voivat olla konstruktioita (Goldberg 2006, 5). Idiomien määritelmä tulee lähelle konstruktio-määritelmää. Tieteen termipankin (2022) mukaan idiomiksi on ”sanaa pitempi mutta

lausetta lyhyempi merkitykseltään vakiintunut ilmaus, jonka kokonaismerkitystä ei voi suoraan päätellä sen osien merkitysten perusteella”. Määritelmässä nousee esiin pituus: siinä missä konstruktio voi olla myös sanaa lyhyempi tai lauseen kokoinen (ks. Goldberg 2006, 5) tai jopa kokonainen teksti (J. Leino 2019, 217), idiomi ei voi. Idiomien määritelmät tosin vaihtelevat, ja eri määritelmiä yhdistävät lähinnä se, että idiomit ovat epäkompositionaalisia eli niiden merkitystä ei voi ennustaa niiden osista, sekä se, että ne ovat syntaktisesti tai leksikaalisesti jähmeitä (Nenonen 2002, 4–6). Geoffrey Nunberg, Ivan A. Sag ja Thomas Wasow (1994, 492–493) määrittelevät idiomien konventionaaliseksi, jähmeäksi, kielikuvalliseksi, sananlaskumaiseksi, epämuodolliseksi ja affektiseksi. Huolimatta siitä, että idiomia tyypillisesti pidetäänkin lausetta lyhyempänä, ilmausta *jonnet ei muista* voi pitää idiomina, vaikka se onkin kokonainen lause (ks. Goldbergin 2006, 55 esimerkki idiomista *Boys will be boys*), sillä se vastaa hyvin Nunbergin ym. (1994) idiomien määritelmää. Idiomien ja konstruktion eroa voi nähdäkseni selittää siten, että idiomi on konventionaalinen toteutunut ilmaus, kun taas konstruktio on mentaalinen malli, jonka mukaan ilmaus on muodostettu (ks. Goldberg 2006, 55). Siten voi ajatella, että kaikki idiomit toteuttavat jotain konstruktioita mutta että kaikkien konstruktioiden toteumat eivät ole idioimeja. (Idiomien ja konstruktion suhteesta ks. myös Fillmore–Kay–O’Connor 1988; J. Leino 2019, 222.)

Kognitiivinen kielioppi ei erota konstruktioita ja sen toteumaa vaan nimittää konstruktioiksi sekä minkä tahansa kokoista ilmausta että skeemaa, jota ilmaus toteuttaa. Siten ilmaukset ja niiden ilmentämät skeemat ovat perusluonteeltaan samanlaisia ja eroavat vain spesifisyydeltään. Molemmat voivat konventionaalistua puheyhteisössä, jolloin ne muodostavat vakiintuneita kielenyksiköitä. (Langacker 2009, 2.) Jaan tämän näkemyksen, mutta selkeyden vuoksi puhun *konstruktioista* tarkoittaessani ilmauksen taustalla olevaa skeemaa ja konstruktion *toteumasta* tarkoittaessani tiettyä ilmausta.

Tutkimuskohdettani *jonnet ei muista* voi perustellusti pitää sekä idiomina että konstruktiona kuin myös (internet)meeminä. Vaikka *jonnet ei muista* on yleinen lausahdus juuri tässä muodossa, sen osat voivat myös vaihdella ja esimerkiksi ilmaus *jonnet ei tajuu* on nähdäkseni saman konstruktion toteuma. Kutsunkin tutkimuskohdettani konstruktioiksi korostaakseni sitä, että kyse ei ole vain yksittäisestä ilmauksesta. Lisäksi tutkimukseeni kuuluu vahvemmin kieliopin- kuin idiomien- tai meemintutkimuksen viitekehkeyseen. Toisaalta aihetunnisteen *#jonneteimuista* sekä muiden tutkimieni aihetunnisteiden (ks. luku 6) käyttö Twitterissä on hyvin meeminomaista, ja myös konstruktion käyttöä Suomi24:ssä ja muualla sosiaalisessa mediassa voi toisinaan pitää meeminomaisena, sillä sitä käytetään usein humoristisena viestinnän tehokeinona. Verkon kulttuureissa on keskeistä kuulua joukkoon, ja meemit ovat yksi tapa sen ilmaisemiseen (Vainikka 2016, 62). Myös aihetunnisteiden käyttöä Twitterissä ja muissa some-palveluissa voi pitää tapana osoittaa joukkoon kuulumista, ja käyttämällä aihetunnistetta *#jonneteimuista* Twitter-käyttäjä voi ilmaista kuuluvansa tietynlaiseen joukkoon (palaan tähän luvussa 6).

3 JEM-konstruktion synty

Jonnet ei muista -konstruktion synnyn voi ajoittaa hyvinkin tarkasti: se sai alkunsa 2000- ja 2010-lukujen vaihteessa Kuvalauta-keskustelufoorumilla. Vuonna 2008 suuri joukko Jonneweb-verkkosivuston² käyttäjiä, jotka oletettavasti olivat kuvalautalaisia nuorempia, oli siirtynyt Kuvalaudalle. Heitä oli alettu nimitellä ensin erilaisilla *web*-perusosan sisältävillä johdoksilla, kuten *jonnewebiläinen* ja *jonnewebbari* ja myöhemmin lyhyemmällä nimityksellä *jonne*. Kesällä 2009 Kuvalaudalla julkaistiin viestiketju, jossa kirjoittaja pyysi *jonnea* tunnustamaan, ettei tämä muista aikaa ennen kännyköiden värinäyttöjä. Tämä poiki useita viestiketjuja, joissa nostalgisoitiin asioita, joiden muistamiseen *jonnet* ovat liian nuoria. Aluksi keskusteluissa ei käytetty muodoltaan vakiintunutta ilmausta, mutta konstruktion muoto vakiintui pikkuhiljaa, ja tammikuussa 2010 foorumilla ehdotettiin oman nostalgia-aiheisen keskusteluosion perustamista *jonnet ei muista* -viestiketjujen runsauden takia. (Hämäläinen–Sarhema 2022, 260–263.) Ilmaus levisi pian myös Kuvalaudan ulkopuolelle. Suomi24-korpuksessa (City Digital Group 2021) *jonnet ei muista* esiintyy ensimmäisen kerran vuoden 2011 osakorpuksessa. Konstruktion tunnettuutta lienee lisännyt myös Samae Koskisen vuonna 2017 julkaisema kappale *Jonnet ei muista*, jossa luetellaan asioita, joita nuoret eivät ikänsä vuoksi voi muistaa. Vaikka *jonne*-ilmauksen taustalla onkin Jonneweb-verkkosivusto eikä se, että *Jonnea* pidettäisiin leimallisesti tietyn ikäluokan nimenä, on mahdollista, että sekä *jonnen* että *jonnet ei muista* -ilmauksen nopean ja laajan leviämisen taustalla on *Jonnen* assosioituminen tietynikäisten nimeksi. Suurin osa *Jonne*-nimen kantajista on syntynyt 1980-luvun ja 2010-luvun alun välillä (Hämäläinen–Sarhema 2022, 257).

Twitterissä aihetunnistetta *#jonneteimuista* on käytetty ensimmäisen kerran yksittäisessä viestissä eli twiitissä vuonna 2011, ja seuraavana vuonna sitä käytettiin neljä kertaa.³ Tämän jälkeen *#jonneteimuista*-aihetunnisteen käyttö lisääntyi vähitellen siten, että vuonna 2015 sitä käytettiin jo yli tuhannessa twiitissä. Sittenmin määrä on pysynyt jokseenkin tasaisena. Voidaankin todeta, että aihetunniste on ollut laajasti käytössä siitä lähtien. Twitterissä on käytössä myös muita vastaavia aihetunnisteita, kuten *#jonnetietiedä*, *#jonnetmuistaa* ja *#veetiteimuista*, joiden voidaan tulkita syntyneen *jonnet ei muista* konstruktiota analogisesti muuntelemalla (analogiasta ks. Onikki-Rantajääskö 2001, 34–38; Hamunen – U. Leino 2019). Näitä aihetunnisteita käytetään myös muissa some-palveluissa, kuten Facebookissa ja Instagramissa, mutta niiden tarkastelu jää tämän tutkimuksen ulkopuolelle.

2 Jonneweb-verkkosivuston nimen tausta ei ole selvillä, mutta luultavasti se pohjaa sivuston perustajan etunimeen (Hämäläinen–Sarhema 2022, 256).

3 Twitter-aineistonkeruusta ks. seuraava luku.

4 Aineisto ja metodi

Käytän tutkimuksessani kahdenlaista internetaineistoa, Suomi24-korpusaineistoa ja Twitter-aineistoa. Korpusaineiston olen kerännyt Kielipankin Korp-käyttöliittymän avulla Suomi24-korpukselta, joka sisältää samannimisen keskustelufoorumien viestit vuosilta 2001–2020 (City Digital Group 2021). Toinen aineistoni koostuu Twitteristä aiheutuneilla *#jonneteimuista*, *#jonneteitiedä*, *#jonnet*, *#jonneteiosaa*, *#jonneteitajua*, *#jonneteitajuu* ja *#jonneteiyymmärrä* kerättyistä twiiteistä.

Suomi24 on suosittu keskustelufoorumi, joka ei vaadi rekisteröitymistä ja jonne voi kirjoittaa viestejä anonymisti. Anonymisuus mahdollistaa intiimienkin viestien kirjoittamisen, ja keskustelu on usein luonteeltaan kevyttä. Suomi24:ssä on useita eri palstoja, ja osalla niistä esiintyy paljon trollausta eli tahallista keskustelun häirintää ja muiden keskustelijoiden provosointia. Toisaalta joillain palstoilla käyttäjistä voi muodostua tiiviitäkin yhteisöjä. (Lagus–Pantzar–Rückenstein–Ylisiurua 2016, 10.) Suomi24:n käyttäjät kuvaavat palvelun edustavan kansan ääntä, sillä siellä sellainenkin kansalaiskeskustelu on mahdollista, jolle muissa mediatioissa ei ole sijaa (Harju 2018, 59). Twitter (nykyään X) puolestaan on yhteiskunnallisesti näkyvä, perusluonteeltaan avoin ja julkinen sosiaalisen median palvelu, josta on tullut suosittu niin politiikan, journalismin ja yhteiskunnallisen vaikuttamisen kuin myös urheilun ja viihteen alalla.⁴ Twitterissä on helppo olla vuorovaikutuksessa tuntemattomien kanssa, mutta koska siellä keskustelevat monet yhteiskunnalliset vaikuttajat, sitä on kuvattu elitistiseksi mediaksi. (Isotalus–Jussila–Matikainen 2018, 9–13.) Suomi24 ja Twitter ovat siis keskenään hyvin erilaisia some-palveluita. Suomi24:ssä voi kirjoittaa anonymiteetin suojin pelkäämättä kasvojen menetystä, kun taas Twitterissä kirjoitetaan jo lähtökohtaisesti oma persoona esillä ja luodaan samalla tietynlaista julkista kuvaa itsestä. Analysoimalla kahta hyvin erityyppistä some-aineistoa saan tutkimuskohteestani monipuolisemman kuvan kuin yksittäisen aineiston pohjalta olisi mahdollista.

Koska selvitän sekä *jonnet ei muista* -konstruktion merkitystä että muotoa, Suomi24-aineiston keruussa ja rajaamisessa oli pohdittava tarkkaan, kumpi näistä on ensisijainen kriteeri. Koehaut korpukselta pelkän muodon perusteella⁵ eivät tuottaneet riittävää määrää esimerkkejä, joten päädyin ottamaan lähtökohdakseni kaikki hakusanalla *jonnet* löytyneet esiintymät. Suomi24-aineisto on siten kerätty Kielipankin Korp-käyttöliittymän yksinkertaisella haulla hakusanalla *jonnet* pien- ja suuraakkoset samastettuna, eli mukana ovat sekä isolla että pienellä alkukirjaimella kirjoitetut ilmaukset. Olen sisällyttänyt

4 Lokakuussa 2022 suursijoittaja Elon Musk osti Twitterin, erotti useita sen johtajia ja ilmoitti suunnittelevansa muutoksia Twitteriin, minkä jälkeen monet julkisuuden henkilöt ja organisaatiot (esim. THL) ovat ilmoittaneet vetäytyvänsä palvelusta. On mahdollista, että Twitterin luonne some-palveluna muuttuu. Suurin osa aineistoni twiiteistä on julkaistu ennen Twitterin siirtymistä Muskin haltuun.

5 Esimerkiksi hakulausekkeella [sana on *jonnet*] + [morfologinen analyysi sisältää SUBCAT_Neg] + [sanaluokka on verbi] löytyi vain 134 osumaa, ja osumat, joissa on poikkeava sanajärjestys tai näiden sanojen välillä on jotain muuta, jäivät hakutulosten ulkopuolelle.

hakutuloksiin myös ne osumat, joissa *jonnet* on sanan loppuosana eli *jonnet*-loppuiset yhdyssanat (esim. *nykyjonnet*). Hakulausekkeella löytyi 3 848 osumaa. Koska aineistonkeruun hakusanana on monikon nominatiivimuoto *jonnet*, aineiston ulkopuolelle ovat rajautuneet sellaiset mahdolliset tapaukset, joissa subjekti on yksikössä tai jossain muussa monikon sijamuodossa tai subjektina on jokin muu kuin *jonne*.

On syytä huomata, että en ollut etukäteen määritellyt JEM-konstruktioille tarkkoja kriteerejä, vaan konstruktion muoto ja merkitys alkoivat hahmottua esimerkeissä toistuvien piirteiden (esim. mentaalisen prosessin kuvaus, kielteinen merkitystulkinta) pohjalta aineistoa analysoidessani. Aineiston rajaamisessa olen käyttänyt aineistopohjaista lähestymistapaa (ks. Luodonpää–Manni–Ojutkangas 2020) ja kielitajua (ks. Hamunen–Huomo 2020). Olen ensin poistanut sellaiset osumat, joissa ei ole kyse *jonnet*-appellatiivista vaan esimerkiksi lyöntivirheestä tai *Jonne*-propriasta (esim. *hajonnet* po. *hajonneet*; *Jonne* etunimenä tai esimerkiksi John Deere -traktorin kutsumanimenä). Jäljelle jääneiden 3 556 virkkeen joukosta olen seulonut sellaiset, joissa tulkintani mukaan esiintyy JEM-konstruktio. Toisinaan sen ratkaiseminen, voiko hakutulosta pitää konstruktion toteumana, vaatii viestiketjuketä tarkastelua. Joskus viestiketju on kuitenkin poistettu Suomi24:stä. Tällaiset tapaukset olen rajannut pois aineistosta. Lisäksi olen poistanut hakutuloksista osumat, joissa on täsmälleen sama viesti kahteen kertaan (kirjoittaja on esimerkiksi lainannut toisen kirjoittajan viestiä). Lopullisessa Suomi24-aineistossani on 353 virkettä, joita olen tarvittaessa täydentänyt viestiketjuketä tarjoamalla lisätiedoilla.

Analyyssia syventääkseni olen lisäksi poiminut sellaisia virkkeitä, joiden merkitys tai muoto ovat siinä määrin erilaisia, että niitä ei voi pitää JEM-konstruktion toteutumina vaan joko omina konstruktioina tai JEM-konstruktion alakonstruktioina tai lähi-konstruktioina (ks. Kotilainen 2007, 42–49; Västi 2012, 40), koska niissä on esimerkiksi käytetty jotain muuta kuin transitiivista kognitioverbiä (JEM-konstruktion muodosta ks. 5.1). Näitä virkkeitä en kuitenkaan laske mukaan varsinaiseen tutkimusaineistoon vaan hyödynnän niitä lähinnä konstruktion rajoja hahmotellessani.

Twitter-aineiston olen kerännyt Tweet Downloader -työkalulla⁶. Aineistonkeruuvaiheessa olin jo analysoinut JEM-konstruktion muotopiirteitä Suomi24-aineistosta ja valitsinkin haettavat aihetunnisteet sen perusteella, mitkä verbit ovat yleisimpiä Suomi24-aineistossa (ks. luku 5.1). Lisäksi olen ottanut mukaan verbittömän aihetunnisteen *#jonnet*, koska olen havainnut sitä käytettävän usein samankaltaisesti kuin aihetunnistetta *#jonneteimuista*. Olen hakenut twiittejä aihetunnisteilla *#jonneteimuista*, *#jonneteitiedä* ja *#jonnet* ja poiminut aineistoon sata uusinta 30.11.2022 mennessä julkaistua sekä sata vanhinta twiittiä kullakin aihetunnisteella. Lisäksi olen kerännyt kaikki twiitit aihetunnisteilla *#jonneteitajuu* (100 kpl), *#jonneteitajua* (12), *#jonneteiosaa* (11) ja *#jonneteiyttä* (18), koska niiden kokonaismäärä Twitterissä on huomattavasti pienempi kuin kolmen ensiksi mainitun aihetunnisteen. Olen jättänyt aineiston ulkopuolelle uudelleentwiittaukset eli

6 Työkalu oli aineistonkeruun aikaan saatavissa osoitteessa <https://developer.twitter.com/apitools/downloader>, ja sen käyttö vaati akateemisen käyttöluvan Twitter API v2 -ohjelmointirajapintaan.

twiittaukset, joissa sama viesti jaetaan uudelleen sellaisenaan. Lisäksi olen jättänyt poimimatta sellaiset twiitit, joista ei käy ilmi, mitä niillä tarkoitetaan, koska twiitin sisältämä linkki ei johda toimivalle sivulle tai joko twiitti itse tai alkuperäinen twiitti, johon kyseinen twiitti on vastaus, on poistettu Twitteristä.

Luokittelen Suomi24-aineistoa JEM-konstruktion muodon ja merkityksen perusteella ja selvitän, mitkä ovat konstruktion syntaktiset ja semanttiset rajat. Twitter-aineistoa taas tarkastelen sen perusteella, mitä olen saanut selville Suomi24-aineistosta, eli tutkin, onko Twitter-aineistossa havaittavissa samankaltaisia semanttisia eroja. Sovellan analyysissani etenkin Ronald Langackerin (2008) kognitiivisen kieliopin kuvausvälineistöä.

5 Jonnet ei muista *-konstruktion muoto ja merkitys Suomi24:ssä*

Tässä luvussa tarkastelen ensin JEM-konstruktion muotopiirteitä (5.1). Tämän jälkeen siirryn käsittelemään konstruktion merkitystä ja esitän, että konstruktiolla on kaksi toisistaan eroavaa päämerkitystä (5.2). Lopuksi pohdin sitä, miten JEM-konstruktion muoto vaikuttaa sen merkitykseen (5.3).

5.1 JEM-konstruktion muoto

Suomi24-aineiston analyysi osoittaa, että JEM-konstruktion keskeisiä muotoseikkoja ovat monikon nominatiivissa oleva subjekti *jonnet* (tai joskus yhdyssana kuten *megajonnet*), kieltoverbi, joka prototyypillisesti ei kongruoi (esimerkki 1), vaikka kongruenssikin on mahdollista (2), sekä pääverbi, joka ilmaisee mentaalista prosessia, prototyypillisesti *muistaa* (1–4). Verbi ei kuitenkaan aina ole *muistaa*, vaan myös muut transitiiviset kognitiiverbit, kuten *ymmärtää* tai *tajuta* (5), ovat mahdollisia. Lisäksi kieltoverbin ja pääverbin välissä voi olla erilaisia määritteitä, kuten esimerkin 3 episteemistä modaalisuutta ilmaiseva partikkeli *tietenkään* (VISK § 1614). Aineistossa on myös kaksi esimerkkiä, joissa ei ole kieltoverbiä. Siitä huolimatta ne ovat tulkittavissa kielteisiksi. Esimerkki 4 on vastaus viestiketjussa, jossa keskustellaan siitä, kenen kappale on I Love Rock'n'Roll. *Korkeintaan*-sanan vuoksi esimerkin konstruktion toteuman parafrasi on *jonnet ei(vät) muista muita kuin Joan Jettin version*, joten se on merkitykseltään verrattavissa kielteisiin lauseisiin ja siten kuuluu aineistoon, vaikka esimerkistä kieltoverbi puuttuukin.

- (1) *Jonnet ei muista* kuinka ylä-asteen opettajat aikoinaan keittelivät koululla pontikkaa, metallityöluokassa itse rakentamallaan vehkeillä.
- (2) Urpo Leppänen (*Jonnet eivät muista*) moitti Soinia, kun tämä oli antanut periaatteittensa mennä puolueen edun edelle.
- (3) *Jonnet ei tietenkään muista* Kekkosta ja Brezhneviä.
- (4) Siis alunperin, mutta *jonnet muistaa* korkeintaan Joan Jettin version...
- (5) Te *jonnet ette tajua* mitään mistään.

Tyypillisesti JEM-konstruktioilla on samassa virkkeessä objekti, mutta sitä käytetään myös sellaisenaan sananparsimaisesti, jolloin vain kontekstista voi päätellä, mihin mentaalinen toiminta kohdistuu. Vaikkei konstruktiossa olisikaan eksplisiittistä objektia eikä konteksti aukottomasti kertoisi ulkopuoliselle tarkastelijalle, mitä jonnet eivät muista, mentaalisisella toiminnalla on kuitenkin oltava kohde, jotta konstruktion käyttö on mielekästä ja sen merkitys avautuu. Siten objektin – joko eksplisiittisen tai implisiittisen – voi katsoa kuuluvan konstruktion muotopiirteisiin.

Prototyypissä JEM-konstruktiossa kieltoverbi on yksikön (tai harvemmin monikon) kolmannessa persoonassa mutta se voi olla myös monikon toisessa persoonassa (5), jolloin puhutellaan suoraan keskustelun muita osanottajia. Toisen persoonan käytöllä saatetaan pyrkiä synnyttämään tietynlainen reaktio viestin vastaanottajassa (De Raad – Van Oudenhoven – Hofstede 2005, 154), ja esimerkki 5 voidaankin tulkita solvaukseksi (ks. Culpeper 2010, 3242). Vastaanottajaa siis nimitellään *jonneksi* sen lisäksi, että todetaan, ettei tämä tajua mistään mitään.

Vaikka selvästi useimmin konstruktiossa käytetään juuri *muistaa*-verbiä, puolessa tapauksista käytössä on jokin muu verbi, kuten taulukosta 1 ilmenee. Kaikki konstruktiossa käytetyt verbit ovat mentaalista tai tiedollista tilaa ilmaisevia transitiivisia kognitioverbejä (ks. P. Leino 1991, 166–167; Pajunen 2001, 309, 314; VISK § 1561).

Taulukko 1. JEM-konstruktiossa esiintyvät verbit Suomi24-aineistossa.

verbi	määrä
<i>muistaa</i>	177
<i>tietää</i>	74
<i>osata</i>	41
<i>tajuta</i>	32
<i>ymmärtää</i>	20
<i>käsittää</i>	3
<i>uskoa</i>	1
<i>muistaa/tietää</i>	1
<i>ajatella</i>	1
<i>hallita</i>	1
<i>älytä</i>	1
<i>hiffata</i>	1
yhteensä	353

Siirryn seuraavaksi tarkastelemaan konstruktion ja sen rakenneosien merkitystä.

5.2 JEM-konstruktion merkitys

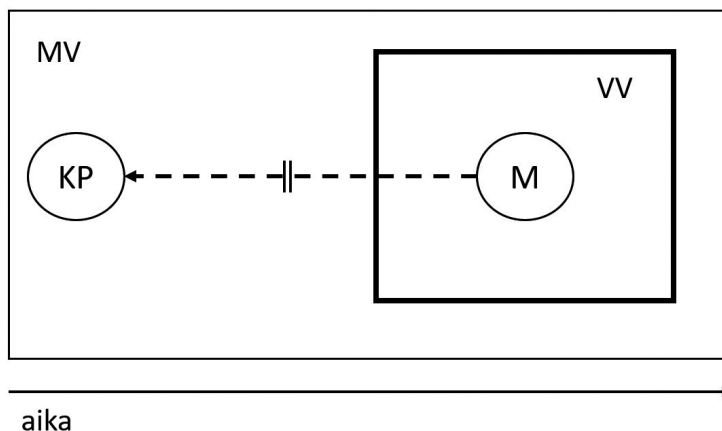
Kuten johdannossa kävi ilmi, *jonnella* viitataan tyypillisesti tietynlaisiin teinipoikiin ja heidän käyttäytymiseensä. Osana JEM-konstruktioita *jonnen* eri merkityspiirteet voivat aktivoitua ja siten *jonnet* voi viitata esimerkiksi tietynikäisiin tai tietyllä tavalla toimiviin ihmisiin. Konstruktiossa käytettyjä verbejä yhdistää se, että ne ovat transitiivisia kognitioverbejä ja ilmaisevat mentaalista tai tiedollista tilaa, mutta verbit myös eroavat toisistaan. *Muistaa* ilmaisee tiedon säilyttämistä muistissa, *tietää* tiedon hallussa oloa, *osata* tiedon tai taidon hallitsemista ja *tajuta, ymmärtää ja käsittää* jonkin asian kognitiivista omaksumista tai hallitsemista.

Kielitoimiston sanakirjan (s.v. *jonne*) mukaan ilmausta *jonnet ei muista* käytetään ”(hyväntahtoisena) toteamuksena siitä, että nuoret eivät tunne jtk vanhemmille ikäryhmille tuttua asiaa”. Suomi24-aineiston perusteella ilmausta käytetäänkin näin (esimerkit 1–3 sekä 6–7).

- (6) *Jonnet ei muista* aikaa kun televisioiden ja vhs videoiden kanavat piti virittää manuaalisesti ja ilman mitään kuvaruutuvalikoita :D
- (7) *jonnet ei tiedä* mikä puhelinluettelo on/oli.

Esimerkeissä 1–3 sekä 6–7 mainittavat asiat – pontikankeitto koulun tiloissa, Urpo Leppänen, Urho Kekkonen, Leonid Brežnev, televisiokanavien virittäminen ja puhelinluettelo – olivat läsnä elämässä aiemmilla vuosikymmenillä. Puhelinluetteloita on käytetty vielä 2000-luvun alussa, kun taas Kekkonen ja Brežnev olivat valtioidensa johdossa vuoteen 1982 asti. *Jonnet* sen sijaan ovat niin nuoria, että he eivät ole ainakaan jokapäiväisessä elämässään olleet tekemisissä näiden kanssa. Merkityksensä puolesta näitä esimerkkejä voikin pitää *jonnet ei muista* -konstruktion prototyyppisinä toteumina. Niissä kyse ei siis ole siitä, että *jonne* on vielä liian nuori ja kasvaa myöhemmin riittävän vanhaksi ymmärtääkseen puheena olevan asian, vaan siitä, että *jonne* on syntynyt ”liian myöhään”. Vaikka nuoret toki saattavat oppia Leppäsestä, Kekkosesta ja Brežnevistä historiankirjoista ja nähdä pontikankeittovälineitä, VHS-kasetteja ja puhelinluetteloita esimerkiksi museossa tai internetissä, niistä ei koskaan tule sellaista osaa heidän elämäänsä kuin ne aiemmilla sukupolvilla olivat. Konstruktion merkitystä havainnollistaa kuvio 1.

Kognitiivisessa semantiikassa kuvion, taustan ja vaikutusalan käsitteet ovat keskeisiä. Kuvio nousee esiin suhteessa taustaan, eli esimerkiksi *sormen* merkitys hahmottuu suhteessa käteen ja käsi on siten sen välitön vaikutusala, kun taas sen maksimaaliseksi vaikutusalaksi hahmottuu koko keho. Korosteisinta kuviota kutsutaan muuttujaksi ja muita kuvioita kiintopisteiksi. (P. Leino 1993, 51–52; Langacker 2008, 66–67.) Kuviossa 1 muuttuja on *jonnet* ja kiintopiste objektin (tai joissain aineistoesimerkeissä adverbiaalin) ilmaisema asia. Aika etenee vasemmalta oikealle, joten kiintopiste sijoittuu ajallisesti aikaisemmaksi kuin muuttuja. Välitön vaikutusala on se hetki, jolloin *jonnet* eivät muista jotakin, kun taas maksimaaliseen vaikutusalaan kuuluu myös se hetki, jolloin kiintopiste on ollut läsnä ihmisten jokapäiväisessä elämässä. Katkoviivanuoli kuvaa muuttujan ja kiintopisteen välistä mentaalista suhdetta, joka kuviossa 1 suuntautuu menneisyyteen. Kaksi pystyviivaa kuvaa negatiota.

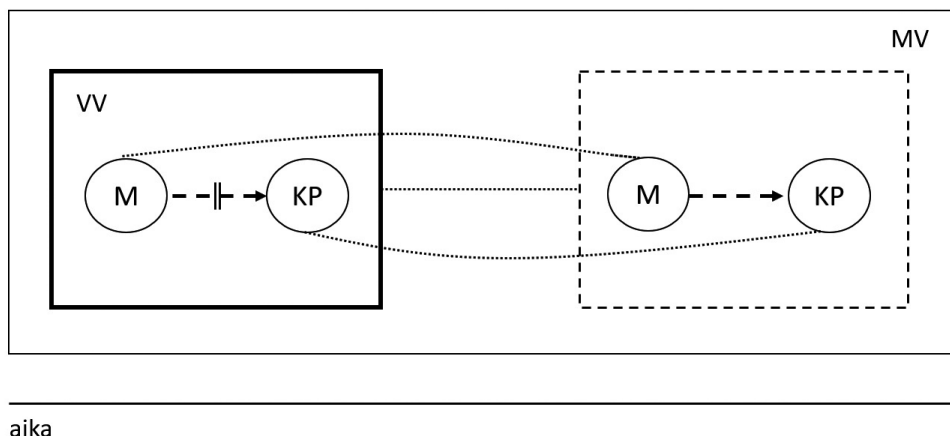
Kuvio 1. Muuttujan (*jonnet*) ja kiintopisteen (objektin ilmaisema asia) mentaalinen suhde, kun kiintopiste on menneisyydessä. MV = maksimaalinen vaikutusala, VV = välitön vaikutusala, KP = kiintopiste, M = muuttuja.

Aineistoni perusteella JEM-konstruktioita ei kuitenkaan aina käytetä tällaisessa merkityksessä, vaan usein maksimaaliseksi vaikutusalueksi hahmottuu tulevaisuus. Siten konstruktiolla voikin nähdä olevan kaksi päämerkitystä. Esimerkit 8–10 havainnollistavat tätä toista merkitystä.

- (8) Työntekijän työoikeudellisten etujen säilymisestä tuossa on kyse, *jonnet ei tiedä*.
- (9) Taas tyyppillistä, että minkäänlaista lähdekritiikkiä *megajonnet eivät hallitse* ja senkin mitä lukevat, ymmärtävät väärin :)
- (10) Nulikat, *jonnet ei osaa* muuta kuin viljellä tuota homo-sanaa, tuskin edes ymmärtätkö koko sanan merkitystä.

Toisin kuin esimerkeissä 6–7, esimerkeissä 8–10 kyse on siitä, että *jonnet* ovat vielä liian nuoria tai sivistymättömiä tietääkseen tai ymmärtääkseen jotain mutta voivat myöhemmin iän ja elämäkokemuksen karttuessa oppia sen. *Jonnet* eivät nuoren ikänsä vuoksi vielä todennäköisesti ole työelämässä eivätkä siksi ymmärrä työntekijän oikeuksia. Niin ikään he saattavat kokemuksen karttuessa oppia lähdekritiikkiä ja sekä sanojen merkityksiä että käytöstapoja. Esimerkki 10 paheksuu sitä, että *jonnet* käyttävät *homo*-sanaa haukkumasanana. Siinä missä esimerkkien 6–7 merkityksessä *jonnen* merkityspiirteistä keskeiseksi nousee *jonnen* myöhäinen syntymäajankohta, esimerkkien 8–10 merkityksessä korostuu *jonnen* nuori ikä ja epäkypsä käytös. Jälkimmäinen merkitystyyppi olisikin mahdollista jakaa vielä kahtia sen perusteella, onko korosteisempi ominaisuus *jonnen* nuori ikä vai ei-toivottu käytös. Olen kuitenkin päättänyt pitämään näitä saman merkitystyyppien edustajina, sillä oletettavasti tällainen käytös kuuluu nimenomaan nuoreen ikään.

Jälkimmäistä merkitystyyppiä havainnollistaa kuvio 2, jossa on käytetty samanlaista notaatiotapaa kuin kuviossa 1. Vaikka nykyhetkessä jonnella ei ikään kuin ole pääsyä kiintopisteen ilmaisemaan asiaan, tulevaisuudessa hänellä saattaa olla siihen mahdollisuus, mitä ilmaisee oikeanpuoleinen katkoviivareunainen laatikko. Pisteviivat laatikoiden sekä muuttujien ja kiintopisteiden välillä ilmaisevat sitä, että muuttuja ja kiintopiste ovat molemmissa laatikoissa samat.

Kuvio 2. Muuttujan (*jonnet*) ja kiintopisteen (objektin ilmaisema asia) mentaalinen suhde, kun muuttujan mahdollisuus saada pääsy kiintopisteen ilmaisemaan asiaan on tulevaisuudessa.

Kuviosta 2 näkyy, että esimerkkien 8–10 merkitystyyppissä maksimaalinen vaikutusala ulottuu tulevaisuuteen ja että muuttujalla on vasta tulevaisuudessa potentiaalinen pääsy kiintopisteessä ilmaistuun asiintilaan. Siten muuttuja saattaa myöhemmin esimerkiksi oppia lähdekritiikkiä, vaikka ei vielä sitä hallitse (esimerkki 9). Kutsun tästä eteenpäin kuvion 1 havainnollistamaa merkitystyyppiä menneisyys-merkitystyyppiksi ja kuvion 2 havainnollistamaa merkitystyyppiä tulevaisuus-merkitystyyppiksi silloin, kun käsitelen näiden välisiä eroja. Ellen erikseen mainitse näitä tyyppejä, tarkoitan JEM-konstruktion merkitystä yleisesti.

Tarkasteltaessa tarkemmin konstruktion merkitystulkinnan kuviota ja taustaa, kuvioksi hahmottuu JEM-konstruktion toteuma, jossa muuttuja on siis subjekti *jonnet* ja kiintopiste objektin ilmaisema asia. Taustan taas muodostaa se maailmantieto, joka ilmauksen tulkittamiseksi tarvitaan. Kognitiivisessa semantiikassa maailmantieto nähdään kognitiivisten alueiden ja niiden muodostaman matriisin kautta merkitystaustana ja siten erottamattomana osana merkitystä (Langacker 2008, 39, 47). Maailmantieto liittyy ilmauksessa esiintyviin sanoihin, tässä tapauksessa ennen kaikkea nimenomaan muihin sanoihin kuin *jonnet*-muotoon, kieltoverbiin ja pääverbiin. Maailmantieto ohjaa tulkittamaan konstruktion toteuman jommallakummalla tavalla – siis siten, että kyse joko on jonnen ”liian myöhäisestä” syntymästä tai nuoresta iästä – eli disambiguoii ilmauksen merkityksen.

Esimerkissä 11 puhutaan eksplisiittisesti 1970–80-luvuista, jolloin on selvää, että on kyse menneisyys-merkityksestä. Esimerkin sävyartikkeli *vaan* tuo konstruktion vähäntelevän sävyn (VISK § 821, 828). Esimerkissä 12 taas ei mainita mitään ajanjaksoa tai puhuta menneisyyteen viittaavista asioista vaan todetaan, etteivät jonnet tiedä yrittäjyydestä, joten esimerkki kuuluu tulevaisuus-merkitystyyppiin. Voikin tulkita, että esimerkkin 12 *uberjonnet* saattavat tulevaisuudessa iän ja kokemuksen myötä oppia yrittäjyydestä, kun taas esimerkin 11 *jonnet* eivät koskaan tule kokemaan mainittua aikaa eivätkä siten voi saada ensi käden tietoa esimerkissä kuvatusta asiasta. Merkitystyyppiä erottaa myös se, että menneisyys-typissä muuttujiksi voi hahmottaa teoriassa koko tietty ikäluokka, kun taas tulevaisuus-typissä on mahdollista, että osalla ikäluokasta on jo se tieto tai taito, joka konstruktion muuttujalta puuttuu. Toisin sanoen menneisyys-typissä pääsyä ensi käden tietoon ei ole yhdelläkään kyseisen ikäluokan edustajalla, kun taas tulevaisuus-typissä osalla samanikäisistä saattaa jo olla pääsy puheena olevaan tietoon.

(11) *Jonnet ei vaan muista* kun 70-80-luvulla Suomeen loikkasi monta monituista Neuvostoliiton mielestä ”terroristia.”

(12) Täällä *uber jonnet ei tiedä* yrittäjyydestä mitään.

JEM-konstruktion merkitystä voi tarkastella myös prototyyppisen JEM-konstruktion toteuman (esim. *jonnet ei muista aikaa ennen koronaa*) nomini(lauseke)jäsenten semanttisia rooleja pohtimalla. Syntaktinen subjekti *jonnet* on semanttiselta rooliltaan kokija (ks. P. Leino 1991, 167; Langacker 2008, 356; VISK § 465). Sen sijaan ei ole aivan yksiselitteistä, mikä objektilausekkeen semanttinen rooli on. Yksi ratkaisu on tulkita se nollassi (*zero*, ks. Langacker 2008, 370). Toisaalta VISK:n (§ 928) mukaan sellaisen verbin, joka ilmaisee suuntautumista joltain entiteettiä kohti, objektia voi pitää semanttiselta rooliltaan patienttina, vaikka mentaalinen ponnistus ei vaikutakaan objektitarkoitteeseen. Jos lause olisi myönteinen (*jonnet muistavat ajan ennen koronaa*), verbin suuntautuminen objektin ilmaisemaa entiteettiä kohtaan olisi selkeämpää. Koska JEM-konstruktiossa verbi kuitenkin prototyyppisesti on nimenomaan kieltomuodossa, verbi ei tarkalleen ottaen suuntaudu kohti objektin ilmaisemaa entiteettiä vaan ennemmin ’maailmasta mieleen’ (ks. Pajunen 2001, 316). Objektilausekkeen semanttisen roolin voi tulkita myös ärsykeeksi eli tunteen aiheuttajaksi (ks. VISK § 446, 465). Ärsyketulkintaa tukee se, että objektilausekkeen ilmaisema asia on se puheenaihe, joka JEM-konstruktion käytön motivoi. JEM-konstruktiota käytetään usein myös ilmaisematta lainkaan eksplisiittistä objektia, jolloin vain kontekstista voi päätellä, mitä konstruktiolla tarkoitetaan. Jos konstruktiolla kuitenkin on objekti, objektin⁷ ilmaisema entiteetti on keskeinen konstruktion toteuman merkitystä tulkittaessa (ks. esimerkit 11–12).

7 Esimerkin 12 kiintopisteeksi hahmottuva *yrittäjyydestä* ei ole objekti vaan adverbiaali. Aineistossa on muutamia muitakin esimerkkejä, joissa konstruktion kiintopiste ei ole lauseenjäsenfunktioltaan objekti. Myös adverbiaali kiintopisteen semanttisen roolin voi kuitenkin tavallisesti tulkita samaksi kuin objektikiintopisteen. Elatiivi on lähdeväylän ilmaus ja ilmaisee usein aihetta (VISK § 1253), joten ärsyketulkinta sopii esimerkin 12 adverbiaaliin.

Jos JEM-konstruktioilla ei ole eksplisiittistä objektia, sitä ei voi ymmärtää kontekstistaan irrallaan. Toisinaan kontekstina on koko viestiketju, jolloin on mahdollista, että konstruktion toteumaksi hahmottuu lausetta laajempi kokonaisuus. Esimerkki tällaisesta on kahta 1990-luvun tv-ohjelmaa, *Game Overia* ja *Hugo* käsittelevässä viestiketjussa vastausviesti, jossa lukee vain *Jonnet ei muista*. Kontekstin perusteella konstruktion kiinnotopisteeksi hahmottuvat mainitut tv-ohjelmat, jotka kuitenkin sijaitsevat jo aiemmassa viestissä kuin varsinainen konstruktio. Konstruktion merkityksen tulkitsemiseen tarvitaan siis koko viestiketjun tarjoamaa kontekstia.

5.3 JEM-konstruktion muodon ja merkityksen suhde

Olen edellä esitellyt JEM-konstruktion keskeiset muotopiirteet sekä esittänyt, että konstruktiolla on kaksi päämerkitystä, joiden ero on se, että menneisyys-merkitystyypissä maksimaalinen vaikutusala ulottuu menneisyyteen ja tulevaisuus-merkitystyypissä tulevaisuuteen. Seuraavaksi tarkastelen sitä, miten konstruktiossa käytetty verbi ja sen persoonamuoto vaikuttavat konstruktion merkitykseen.

Taulukossa 2 näkyvät kahdessa päämerkityksessä esiintyvät verbit ja niiden lukumäärät Suomi24-aineistossa. Näiden lisäksi aineistossa on seitsemän sellaista esimerkkiä, jotka eivät selvästi kuulu kumpaankaan merkitystyyppiin ja jäävät siksi taulukon ulkopuolelle. Tällainen on esimerkiksi *Jonnet ei muista!* vastauksena viestiin *Kuka se jonne oikein on jota ei kukaan oikein tunne ja elämässä on tietyt pelisäännöt joita tulee noudatta!* Kysyjä ilmeisesti haluaa tietää, ketä ilmauksella *jonne* tarkoitetaan. Koska vastausviesti ei sisällä muuta kuin JEM-konstruktion, sillä tarkoitettaneen sitä, että kysyjän tarkoittama *jonne* on sama kuin JEM-konstruktion *jonne*. Metakielisestä esimerkistä ei kuitenkaan käy ilmi, kumpaa päämerkitystä tarkoitetaan.

Taulukko 2. JEM-konstruktion kahdessa päämerkityksessä esiintyvät verbit aineistossa.

menneisyys	määrä	tulevaisuus	määrä
<i>muistaa</i>	172	<i>osata</i>	37
<i>tietää</i>	50	<i>tajuta</i>	28
<i>ymmärtää</i>	5	<i>tietää</i>	22
<i>osata</i>	4	<i>ymmärtää</i>	14
<i>käsittää</i>	2	<i>muistaa</i>	2
<i>tajuta</i>	3	<i>käsittää</i>	1
<i>uskoa</i>	1	<i>ajatella</i>	1
<i>muistaa/tietää</i>	1	<i>hallita</i>	1
		<i>älytä</i>	1
		<i>hiffata</i>	1
yhteensä	238		108

Menneisyys-merkitystyyppissä ylivoimaisesti yleisin verbi on *muistaa*. Toinen usein käytetty verbi on *tietää*, kun taas muita verbejä käytetään vain muutamia kertoja. Tässä merkitystyyppissä korostuvat siten verbit, jotka ilmaisevat tiedon hallussa oloa tai säilyttämistä. Sen sijaan tulevaisuus-merkitystyyppissä käytetään monipuolisemmin eri verbejä. Yleisimpiä ovat kognitiivisia kykyjä ilmaisevat verbit *osata*, *tajuta*, *tietää* ja *ymmärtää*. Niitä kaikkia käytetään molemmissa merkityksissä, mutta niiden lukumäärissä on isoja eroja eri merkitystyyppien välillä. Koska paitsi merkitykset myös muoto näyttää siis erottavan näitä kahta tyyppiä, voi kysyä, pitäisikö puhua kahdesta eri konstruktiosta. Katson kuitenkin, että niin konstruktion muoto kuin merkityskin ovat sen verran lähellä toisiaan, että on mahdollista puhua yhdestä polyseemisestä konstruktiosta. Tarkastelen seuraavaksi eri verbien käyttöä konstruktion kahdessa päämerkityksessä.

- (13) Ennuste 2030: ”Jonnet ei muista, kuka oli Antti Rinne, ja se on ihan hyvä niin... en muista minäkään.”
- (14) Tuli vielä mieleen esimerkki B-Kadetin karusta varustelusta, *jonnet ei voi käsittää* että autossa ei ollut sähkökäyttöistä tuulilasinpesuria vaan -jalalla potkittava kumitutti lattialla joka ruikki nestettä lasille :D
- (15) Doors on kovinta bilemusaa *jonnet ei ymmärrä* oikeaa musiikkia <https://www.youtube.com/watch?v=OjY3nfvkJoY>

Esimerkkiä 13 voi pitää jokseenkin tyypillisenä JEM-konstruktion menneisyys-merkitystyyppin toteutumana, joskin huomionarvoista on, että siinä ikään kuin ennustetaan tulevaa tilannetta ja sitä, miten konstruktiota voisi käyttää vuonna 2030. Esimerkin mukaan silloiset nuoret eivät enää muista poliitikko Antti Rinnettä. Esimerkki 14 taas on siinä mielessä tavanomaisempi konstruktion toteuma, että siinä muistellaan aidosti menneitä. *Käsittää*-verbin käyttö *muistaa*-verbin sijaan antaa ymmärtää, että nykynuorille lienee uskomatonta, että tuulilasinpesintä on aikoinaan käytetty jalalla. Myös esimerkki 15 kuuluu tulkintani mukaan menneisyys-merkitystyyppiin. Vaikka myös sellainen tulkinta voisi olla mahdollinen, että *jonnet* ovat vielä liian nuoria ymmärtämään The Doorsin musiikkia ja voivat myöhemmin ymmärtää sen erinomaisuuden, nähdäkseni on luontevampaa tulkita esimerkki siten, että *jonnet* ovat syntyneet liian myöhään, jotta olisivat eläneet The Doorsin suurimman suosion aikaan.

- (16) Jengin takia juuri vartijoita tarvitaan. *Jonnet ei osaa* itse käyttäytyä ja jonkun pitää vahtia. Kotoa saatu kasvatusta ei liene ollut kaksista, eikä oma ymmärrys riittävää että sopeutuisi hyvällä käytöksellä yhteiskuntaan.
- (17) Taas kerran oikealla asialla nämä Sysmänjonnet. Saivat aikaan öljyvahingon, kääntämällä kumoon hyvän ralliauton. Ovat varmaan vähän onnellisia tekemästään, mutta *eiväthän jonnet muista*.
- (18) Vittu ku te landelaiset *jonnet ette tajuu* et se stadi ei hesa!

Esimerkkiä 16 voi pitää prototyypisenä konstruktion toteutumana tulevaisuus-merkitystyyppissä. Kyse ei ole siitä, että *jonnet* olisivat syntyneet ”liian myöhään” vaan siitä,

että paitsi huonon kotikasvatuksen todennäköisesti myös nuoren ikänsä takia he eivät osaa käyttäytyä. Esimerkki implikoi stereotyyppistä ajatusta siitä, että nuoriso on pilalla. Taulukossa 2 kiinnittävät huomion kaksi *muistaa*-verbin sisältävää osumaa tulevaisuus-merkitystyyppissä. Näissä konstruktioita on käytetty odotuksenvastaisesti. Esimerkissä 17 näkyy koko viesti, joka on viestiketjun avaus. Siinä päivitetään nuorten aiheuttamaa öljyvahinkoa ja todetaan lopuksi, että *eiväthän jonnet muista*. Koska kyse on selvästi nuorten paheksuttavasta toiminnasta eikä siitä, että nuoret eivät tunne jotakin vanhaa asiaa, odotuksenmukaisempi verbi olisi esimerkiksi *ymmärtää* tai *tajuta*. Myös toista *muistaa*-verbillistä JEM-konstruktion toteumaa tulevaisuus-merkitystyyppissä on käytetty samaan tapaan ja samassa keskustelufoorumin osiossa, joten on mahdollista, että kirjoittajakin on sama. Tällaisessa käytössä JEM-konstruktion merkitys ikään kuin syrjäyttää verbin prototyyppisen merkityksen. Esimerkissä 18 taas huomion kiinnittävät monikon toinen persoona sekä pejoratiiviseksi tulkittavan *landelainen*-sanan ja kirosanan käyttö. Tämäkin esimerkki on kokonainen viestiketjun avaus. Siinä puhutellaan *landelaisia jonneja* suoraan ja annetaan ymmärtää, että Helsingistä tulisi käyttää nimeä *Stadi*. Ilmaus *landelaiset* rakentaa vastakkainasettelua helsinkiläisten ja muualla asuvien välille ja implikoi, että kirjoittaja on itse helsinkiläinen. Koska esimerkillä ei ole laajempaa kontekstia, on mahdotonta sanoa, viitataanko ilmauksella *jonnet* nuoreen ikään vai tietynlaiseen käytökseen.

Kuten edellä totesin, toista persoonaa voidaan käyttää solvaamiseen tai tietynlaisen reaktion aikaansaamiseen viestin vastaanottajassa (De Raad – Van Oudenhoven – Hofstede 2005, 154; Culpeper 2010, 3242). Esimerkissä 18 on selvästi kyse tämänlaisesta käytöstä. Tulevaisuus-merkitystyyppissä toista persoonaa käytetäänkin seitsemän kertaa (yhteensä 108 aineistoesiintymästä), kun taas menneisyys-merkitystyyppissä kieltoverbi on monikon toisessa persoonassa vain kaksi kertaa (yhteensä 238 aineistoesiintymästä). Tulevaisuus-merkitystyyppissä toisen persoonan suhteellinen osuus on siten huomattavasti suurempi. Näin pienestä aineistosta ei voi tehdä luotettavia yleistyksiä, mutta toisen persoonan suhteellisen yleisyyden vuoksi näyttää siltä, että tulevaisuus-merkitystyyppiä käytetään vastaanottajan suoraan solvaamiseen tai paheksumiseen useammin kuin menneisyys-merkitystyyppiä. Havainto vahvistuu tarkasteltaessa myös kolmannen persoonan ilmauksia: tulevaisuus-merkitystyyppiä käytetään usein solvaamiseen tai paheksumiseen myös silloin, kun kieltoverbi on kolmannessa persoonassa (esimerkki 10), kun taas menneisyys-merkitystyyppiä käytetään tyypillisesti jonkin asian muistelemiseen tai nostalgisointiin (esimerkit 6–7).

Koska JEM-konstruktiossa kieltoverbi on poikkeuksetta joko toisessa tai kolmannessa persoonassa mutta ei koskaan ensimmäisessä persoonassa, konstruktion käytön voi nähdä toteuttavan jakoa sisä- ja ulkoryhmiin. Kognitiivisessa tutkimuksessa yksilöllä nähdään olevan sisäryhmiä, eli sellaisia ryhmiä, joihin hän samastuu, sekä ulkoryhmiä, joihin hän ei kuulu tai katso kuuluvansa (Pälli 2003, 41). Käyttämällä JEM-konstruktioita kirjoittaja voi osoittaa, että jonnet kuuluvat ulkoryhmään eli eivät ole osa ”meitä”. Sisäryhmään kuulumisen edellytykset vaihtelevat sen mukaan, mistä konstruktion toteumassa kulloinkin on kyse. Tyypillisesti sisäryhmäläiset antavat ymmärtää olevansa selvästi vanhempia kuin jonneikäisiksi katsotut.

JEM-konstruktion ilmaisuvoimaa hyödynnetään Suomi24:ssä toisinaan myös ilmauksissa, jotka eivät sisällä varsinaista konstruktiota vaan jäävät konstruktion rajojen ulkopuolelle. Tällaisia ovat esimerkiksi 19 ja 20.

- (19) Aloitin nettipankin käytön 80-luvun loppupuoliskolla kun *jonnet kulkivat vielä isipapan mukana*.
- (20) Niin ja missä on tri. Johannes Virolaisen Belarus ??- se ”toinen kotimainen” bilateraalikanaukan aikana (NL). *Muistaisko Jonnet??????????????*

Esimerkissä 19 on selvästi mukana JEM-konstruktion menneisyys-merkitys, sillä siinä ilmaistaan humoristisesti se, etteivät jonnet olleet 1980-luvun lopulla vielä syntyneet. Siitä kuitenkin puuttuu kieltoverbi ja mentaalista toimintaa ilmaiseva verbi, joten sitä ei voi pitää JEM-konstruktion toteumana. Esimerkin 20 eksplisiittinen kiintopiste on menneisyydessä, ja lisäksi siinä on JEM-konstruktioille tyypillisesti *muistaa*-verbi. Siinä ei kuitenkaan ole kieltoverbiä eikä muita kielteiseksi tulkittavia elementtejä, joten sitä voi luontevammin pitää JEM-konstruktion lähi- tai alakonstruktion kuin varsinaisen JEM-konstruktion toteumana. Sekä esimerkissä 19 että 20 on siis mukana JEM-konstruktion merkitys, jota kantaa etenkin *jonnet*, vaikka esimerkit muotonsa puolesta eroavatkin JEM-konstruktioista. Niitä voi pitää eräänlaisina sulaumina, joissa JEM-konstruktion muoto- ja merkityspiirteitä sulautuu uuteen konstruktion (ks. Taylor 1998, 196–197; sulaumista ks. Fauconnier–Turner 1996; Evans–Green 2006, 400–444).

6 #jonneteimuista Twitterissä

Olen edellä tarkastellut JEM-konstruktioita Suomi24-aineistossa ja havainnut, että konstruktion toteumat voi jakaa merkityksensä perusteella kahteen tyyppiin riippuen siitä, ulottuuko niiden maksimaalinen vaikutusala ja suuntautuuko mentaalinen suhde muutujan ja kiintopisteen välillä tulevaisuuteen vai menneisyyteen. Seuraavaksi tarkastelen sitä, onko vastaava merkitysero havaittavissa myös Twitter-aineistossa. Kuten edellä kerroin, olen valinnut aineistonkeruussa käyttämäni aihetunnisteet sen perusteella, mitkä verbit ovat yleisimpiä Suomi24-aineistossa. Lisäksi mukana on aihetunniste *#jonnet*, jota käytetään usein pidemmän aihetunnisteen *#jonneteimuista* sijaan.

Twitter-viestit sisältävät tyypillisesti yhden tai useamman aihetunnisteen eli hashtagin. Aihetunnisteet auttavat löytämään tiettyyn aiheeseen liittyvät twiitit, mutta ne ovat myös semanttisesti merkityksellisiä viestinnän elementtejä (Koskela–Sihvonen 2018, 33). Niillä voidaan ilmaista muun muassa kielellä leikittelyä, jolloin ne yhdistävät sellaisia käyttäjiä, jotka hallitsevat tietyn ryhmän yhteiset käytännöt, ja toisaalta erottavat muista sellaiset, jotka eivät hallitse niitä (Koskela–Sihvonen 2018, 46–47). Tietyn aihetunnisteen käyttäjien voidaan siten nähdä muodostavan oman sisäryhmänsä.

Tyypillisesti kaikkia tutkimiani aihetunnisteita käytetään nostalgisointiin ja aihetunnisteen sisältävässä twiitissä muistellaan jotain aiempien vuosikymmenten ilmiötä, kuten

esimerkeissä 21–22. Nämä kuuluvat menneisyys-merkitystyyppiin. Aineistossa on kuitenkin myös tulevaisuus-merkitystyyppiin kuuluvia twiittejä, kuten esimerkki 23, jossa kirjoittaja osoittaa sanansa hygieniatuotevalmistaja Axelle. Esimerkistä käy implisiittisesti ilmi, että kuntosalin pukuhuoneessa nuori on käyttänyt liikaa deodoranttia. Toisinaan ei kuitenkaan ole selvää, kumpaan merkitystyyppiin twiitti kuuluu. Tällainen on esimerkki 24. On mahdollista, että chili con carne ja Kievin kana ovat kirjoittajalle nostalgisia ruokia, mutta yhtä hyvin on mahdollista, että hän tarkoittaa aihetunnisteella *#jonneteitajuu* jotain muuta.

- (21) Salilla soi Bailando \:D/ *#jonneteimuista*
- (22) Tykkäsitkö käydä Makkaratalon Wienerwaldissa? Baijerin pannu oli eppinen *#helsinki #ravintola #jonneteitiedä*
- (23) Hyvä @AXE, Olisiko mahdollista lisätä tuotteisiinne rajoitin, joka rajaisi suurimman kerta-annostelun määrän esimerkiksi puoleen desilitraan. Ystävällisin terveisin, Nimimerkki kuntosalin pukuhuoneessa kaasutettu *#jonneteitajuu*
- (24) Chili con carnee ja Kievin kanaa @pekkavirtanen⁸. #tajulähtee #lounas *#jonneteitajuu*

Taulukko 3 osoittaa aihetunnisteiden jakautumisen merkitystyyppiin.

Taulukko 3. Tutkittavien aihetunnisteiden jakautuminen konstruktion päämerkitykseen.⁹

	menneisyys	tulevaisuus	epäselvä	yhteensä
<i>#jonnet</i> vanhat	14	70	16	100
<i>#jonnet</i> uudet	87	7	6	100
<i>#jonneteimuista</i> vanhat	100	-	-	100
<i>#jonneteimuista</i> uudet	98	1	1	100
<i>#jonneteitiedä</i> vanhat	92	4	4	100
<i>#jonneteitiedä</i> uudet	98	-	2	100
<i>#jonneteitajuu</i>	78	12	10	100
<i>#jonneteiymmärrä</i>	10	2	6	18
<i>#jonneteitajua</i>	5	2	5	12
<i>#jonneteiosaa</i>	1	9	1	11
yhteensä	583	107	51	741

8 Olen pseudonymisoinut Twitter-käyttäjien nimet, jos kyseessä on yksityishenkilö eikä yritys tai julkisyhteisö.

9 Sata vanhinta *#jonneteimuista*-twiittiä on vuosilta 2011–2014, *#jonneteitiedä*-twiittiä vuosilta 2010–2016 ja *#jonnet*-twiittiä vuosilta 2012–2014. Sata uusinta *#jonneteimuista*- ja *#jonnet*-twiittiä on vuodelta 2022 ja *#jonneteitiedä*-twiittiä vuosilta 2021–2022.

Taulukossa 3 huomion kiinnittää *#jonnet*, sillä sen käytössä on tapahtunut suuri muutos vanhimpien ja uusimpien twiittien välillä. Vanhimmissa twiiteissä sitä käytetään tavallisesti tulevaisuus-merkityksessä eli viittaamaan jonnejen nuoreen ikään tai epäkypsään käytökseen. Tällaisia ovat esimerkit 25–26. Myös menneisyys-merkitykseen viittaavia twiittejä on vanhoissa *#jonnet*-twiiteissä, joskin osa niistä sisältää myös elementit *ei* ja *muista* (27). Tulevaisuus-merkityksessä käytetyt twiitit ilmaisevat usein paheksuntaa nuorten toimintaa kohtaan. Esimerkissä 25 paheksunta käy ilmi aihetunnisteesta *#hyi* ja esimerkiksi 26 kirjoittajan itselleen osoittamasta kehotuksesta *stay classy*. Uusimmissa twiiteissä aihetunnistetta *#jonnet* taas käytetään selvästi useimmin menneisyys-merkityksessä (28).

- (25) Herätti sekavia tunteita kun liikennevaloissa viereen lipui mopoauto, jota kuljettanut tyttö veti sisällä koterossaan tupakkaa *#hyi #jonnet*
- (26) 16 vuotiaat puhuu avoimesti ammattikoulun käytävällä alkoholinjuonnista. Stay classy. *#alaikäset #jonnet*
- (27) Käyttääks kukaan enää IRC-Galleriaa? Muutaku 12-vuotiaat? Vitsi se oli kova juttu ennen Facebookkia. Sälät oli nii ihQ. *#Jonnet #ei #muista*
- (28) Nyt erotellaan *#jonnet* tietäjistä: Mitä tarkoittaa *#välিকাasu* ?

Kuten taulukosta 2 kävi ilmi, Suomiz4-aineistossa *osata*, *tajuta* ja *ymmärtää* -verbit esiintyvät selvästi useammin tulevaisuus- kuin menneisyys-merkityksessä. Taulukko 3 kuitenkin osoittaa, että Twitter-aineistossa vain aihetunnistetta *#jonneteiosaa* käytetään lähes aina tulevaisuus-merkityksessä (29), kun taas *tajuta* tai *ymmärtää* -verbin sisältäviä aihetunnisteita käytetään useammin menneisyys-merkityksessä (30–31).

- (29) Olen nyt järven mitan ajan kuunnellut, kun kaksi tenavaa soutaa väärällä tekniikalla tyyneissä illassa. Saanko neuvoa kun tulevat tähän kohdalle? *#jonneteiosaa #soututekniikka #pienijärvi*
- (30) Mustekynä hommelit. *#jonneteitajuu*
- (31) Kaveri tyrmistyi, kun huomasi että käytän teksti-tv sovellusta puhelimessa. Paras app ja uutiskanava *#jonneteiymmärrä*

Esimerkissä 29 lapset soutavat kirjoittajan mielestä väärällä tekniikalla ja tämä haluaisi neuvoa heille paremman tekniikan, eli kyse on soutajien nuoresta iästä johtuvasta taitamattomuudesta. Esimerkin 30 twiittiin kuuluu tekstin lisäksi valokuva mustepullosta ja kynästä. Koska muut kirjoitusvälineet ovat syrjäyttäneet mustekynän vuosikymmeniä sitten, on selvää, että esimerkki kuuluu menneisyys-merkitystyyppiin ja on tulkittavissa nostalgisoinniksi. Esimerkissä 31 taas kirjoittaja kertoo käyttävänsä puhelimessa Teksti-TV-sovellusta ja pitävänsä sitä hyvänä uutiskanavana. Vaikka siinä ei siis ole kyse vanhan asian nostalgisoinnista, se kuuluu silti menneisyys-merkitystyyppiin, koska maailmantiedon valossa on ilmeistä, että Teksti-TV oli aiemmilla vuosikymmenillä huomattavasti suosittumpi kuin nykyään eikä se välttämättä ole nuorille ylipäänsä tuttu viestin.

Ymmärtää-verbiä käytetään esimerkissä osoittamaan, että nuoret eivät ymmärrä Teksti-TV:n arvoa viestintävälineenä.

Kuten taulukko 3 osoittaa, tutkittujen twiittien kokonaismäärä menneisyys-merkitystyypissä (84,5 %) on huomattavasti suurempi kuin tulevaisuus-merkitystyypissä (15,5 %), kun sellaiset tapaukset jätetään pois laskuista, joiden merkitystyyppi ei käy selvästi ilmi. Siten näyttää siltä, että Twitterissä JEM-konstruktion avulla muodostettuja aihetunnisteita käytetään ensisijaisesti vanhojen asioiden muisteleamiseen. Suurin osa tulevaisuus-merkitystyypin twiiteistä kuuluu vanhoihin, vuonna 2014 tai aiemmin julkaistuihin aihetunnisteen *#jonnet* sisältäviin twiitteihin. Jos nämä jätetään pois laskuista, tulevaisuus-merkitystyypin osuus aineistossa supistuu kuuteen prosenttiin. Tästä voi päätellä, että nykyään JEM-konstruktioita käytetään Twitterissä lähes yksinomaan menneiden muisteluun ja nostalgisointiin.

Sekä menneisyys- että tulevaisuusmerkityksessä on selvää, että kirjoittaja asemoi itsensä jonneka vanhemmaksi. Sen sijaan asiat, joita twiiteissä muistellaan tai paheksutaan, ovat keskenään hyvin erilaisia. Siten tutkimieni aihetunnisteiden käyttäjien sisäryhmän selvin – ja kenties ainoa – yhdistävä piirre on teini-ikäistä selvästi vanhempi ikä. Ulkoryhmä taas on niin ikään heterogeeninen joukko, jota yhdistää nuori ikä ja joko tiedon tai osaamisen puute jostain sellaisesta asiasta, joka vanhemmille on tuttu. Vaikka *jonnea* käytetään pääasiassa pojista (Sarhemia–Hämäläinen 2022), aineistoesimerkeissä ei ole viitteitä JEM-konstruktion sukupuolisidonnaisuudesta, vaan sitä voidaan käyttää sukupuolesta riippumatta. Konstruktiio ikään kuin häivyttää appellatiivistuneen nimen sukupuolen. Kokoavasti voi todeta, että JEM-konstruktion avulla muodostettuja aihetunnisteita käyttämällä twiittaaja voi ilmaista kuuluvansa joukkoon, joka muistelee ja arvostaa sellaisia asioita, jotka nykynuorille eivät enää ole joko lainkaan tuttuja tai ainakaan läsnä heidän jokapäiväisessä elämässään.

7 Lopuksi

Jonnet ei muista on internetissä 2000-luvulla syntynyt ilmaus, jota käytetään runsaasti paitsi internetissä havaintojeni mukaan myös puhutussa kielessä. Olen tässä artikkelissa tarkastellut *jonnet ei muista* -konstruktioita kognitiivisen semantiikan viitekehityksessä kahdesta sosiaalisen median palvelusta, Suomi24:stä ja Twitteristä, peräisin olevan aineiston avulla.

Konstruktion merkitystä ja muotoa olen hahmotellut Suomi24-aineiston pohjalta ja havainnut, että konstruktiolla on kaksi päämerkitystä eli se on polyseeminen. Kognitiivisessa semantiikassa ei yleensä vedetä tarkkaa rajaa semantiikan ja pragmatiikan välille (Langacker 2008, 39–41), ja siten on mahdollista holistisesti tarkastella konstruktion ja sen leksikaalisten osien, kontekstuaalisen tulkinnan ja käyttöfunktion yhteisvaikutusta. JEM-konstruktioita käytetään ensinnäkin menneiden muisteleamiseen ja nostalgisointiin, jolloin konstruktion kiintopiste on menneisyydessä ja muuttujan ja kiintopisteen välinen mentaalinen suhde suuntautuu menneisyyteen. Toisaalta sitä käytetään myös ilmaisemaan

ja paheksumaan sitä, että joku ei nuoren ikänsä vuoksi vielä osaa tai ymmärrä jotakin, jolloin muuttujalla ei nykyhetkessä ole pääsyä kiintopisteeseen mutta tulevaisuudessa sen saavuttaminen voi olla mahdollista. JEM-konstruktion keskeisiä rakennepiirteitä ovat muuttujana toimiva subjekti *jonnet*, tavallisesti kongruoimaton kieltoverbi kolmannessa tai joskus toisessa persoonassa sekä pääverbi, joka on mentaalista tai tiedollista tilaa ilmaiseva transitiivinen kognitioverbi. Tyypillisesti konstruktiio saa kiintopisteekseen objektin, mutta kiintopisteenä voi toimia myös adverbiaali tai se voi jäädä kontekstista pääteltäväksi.

Twitter-aineistosta olen selvittänyt sitä, erottuvatko konstruktion kaksi päämerkitystä myös JEM-konstruktion avulla muodostetun aihe-tunnisteen sisältävissä twiiteissä. Analyysini osoittaa, että nämä kaksi merkitystä nousevat esiin myös Twitter-aineistossa mutta että tulevaisuus-merkitys on Twitterissä huomattavasti harvinaisempi lukuun ottamatta vanhoja *#jonnet*-twiittejä. Twitterissä JEM-konstruktioita käytetäänkin ensisijaisesti nostalgisointiin.

JEM-konstruktion ilmaisuvoimaa käytetään hyväksi myös muiden samankaltaisten mutta konstruktioista muotonsa puolesta eroavien ilmausten muodostamisessa. Siitä voi päätellä, että konstruktion merkitys on nykykielessä niin selvä ja laajasti jaettu, että rakennetta voi varioida tarvitsematta pelätä sitä, ettei vastaanottaja ymmärrä. Konstruktion avulla voi muodostaa analogisesti myös uusia aihe-tunnisteita, ja Twitterissä onkin julkaistu yksittäisiä twiittejä, joissa on käytetty esimerkiksi aihe-tunnisteita *#jonneteijaksa* ja *#jonneteiolekäyneetkäändeedeeärrässä*. Huomionarvoista on, että jälkimmäisessä käytetty verbi on intransitiivinen. Lisäksi *jonnen* sijaan vastaavassa merkityksessä on alettu käyttää *Veeti*-nimen appellatiivista vastinetta, sillä *Jonnea* ei enää koeta teini-ikäisten nimeksi (Hämäläinen–Sarhema 2022, 267). Twitteristä löytyykin jokunen twiitti, jossa on käytetty aihe-tunnistetta *#veetiteimuista*.

Vaikka *jonnella* ja johdannossa mainitulla *karenilla* on yhtäläisyyksiä, *karenin* ja JEM-konstruktion käyttö myös eroaa toisistaan selvästi. Siinä missä *karenin* käytön motivoi tyypillisesti yksittäisen henkilön käytös (Garcés-Conejos Blitvich 2022), JEM-konstruktioilla ei tavallisesti viitata yksittäisen henkilön toimintaan, vaan ulkoryhmäksi hahmottuu tarkasti rajaamaton joukko ilmauksen käyttäjä nuorempia ihmisiä. Lisäksi *karen* on selvästi sukupuolittunut ilmaus, ja vastaavasti käyttäytyvästä miehestä käytetään ilmauksia *ken* ja *kevin* (Garcés-Conejos Blitvich 2022, 19), kun taas JEM-konstruktioita voi käyttää kaikista sukupuolista. Konstruktion voidaankin nähdä tavallaan häivyttävän *jonnen* sukupuolen.

On kiinnostava kysymys, mitä *jonnet ei muista* -konstruktiolle tapahtuu tulevaisuudessa. Se saattaa jäädä pysyväksi osaksi arkista kielenkäyttöä ja sen proprinen tausta voi jopa hämärtyä jossain vaiheessa. On kuitenkin yhtä hyvin mahdollista, että se väistyy vähitellen käytöstä siten, että tulevaisuuden *jonnet* eivät sitä enää muista.

Lähteet

- BOLOGNA, CAROLINE 2022: The Name ‘Karen’ Plummeted In Popularity In 2020. *Huffpost* 1.6.2021. Saatavissa https://www.huffpost.com/entry/karen-baby-name-2020_1_60af11dde4boa256831bce5e [viitattu 30.1.2023].
- CITY DIGITAL GROUP 2021: *Suomi24 virkkeet -korpus 2001–2020*, Korp-versio [tekstikorpus]. Kielipankki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2021101525>
- CULPEPER, JONATHAN 2010: Conventionalised impoliteness formulae. *Journal of Pragmatics* 42, 3232–3245. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2010.05.007>
- DE RAAD, BOELE – VAN OUDENHOVEN, JAN PIETER – HOFSTEDE, MERLE 2005: Personality Terms of Abuse in Three Cultures: Type Nouns between Description and Insult. *European Journal of Personality* 19(2), 153–165. <https://doi.org/10.1002/per.540>
- EVANS, VYVYAN – GREEN, MELANIE 2006: *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- FAUCONNIER, GILLES – TURNER, Mark 1996: Blending as a Central Process of Grammar. ADELE GOLDBERG (toim.): *Conceptual Structure, Discourse, and Language*, 113–129. CSLI Publications, Stanford.
- FILLMORE, CHARLES J. – KAY, PAUL – O’CONNOR, MARY CATHERINE 1988: Regularity and Idiomaticity in Grammatical Constructions: The Case of Let Alone. *Language* 64 (3), 501–538. <https://doi.org/10.2307/414531>
- GARCÉS-CONEJOS BLITVICH, PILAR 2022: Karen: Stigmatized social identity and face-threat in the on/offline nexus. *Journal of Pragmatics* 188, 14–30. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2021.11.012>
- GOLDBERG, ADELE 1995: *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. University of Chicago Press, Chicago.
- GOLDBERG, ADELE 2006: *Constructions at work. The nature of generalization in language*. Oxford University Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199268511.001.0001>
- HAMUNEN, MARKUS – HUUMO, TUOMAS 2020: Kielitaju kielentutkijan työkaluna. MILLA LUODONPÄÄ-MANNI, MARKUS HAMUNEN, REETTA KONSTENIUS, MATTI MIESTAMO, URPO NIKANNE ja KAIUS SINNEMÄKI (toim.): *Kielentutkimuksen menetelmiä I–IV*, 412–441. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1qp9hgb.1>
- HAMUNEN, MARKUS – LEINO, UNNI 2019: Konstruktion käsite ja analogian perinne. MARKUS HAMUNEN, TOMMI NIEMINEN, TAPANI KELOMÄKI ja HANNELE DUFVA (toim.): *Käänteitä ja käsitteitä. Näkökulmia kielitieteelliseen keskusteluun*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HARJU, AULI 2018: Suomi24-keskustelut kohtaamisten ja törmäysten tilana. *Media & viestintä* 41(1), 51–74. <https://doi.org/10.23983/mv.69952>
- HEIKKINEN, VESA 2017: Jonnet ei muista Jonnee? Kotus-blogi 23.5.2017. Saatavissa https://www.kotus.fi/nyt/kotus-blogi/blogiarkisto/vesa_heikkinen/jonnet_ei_muista_jonnee.24260.blog [viitattu 5.6.2023].
- HÄMÄLÄINEN, LASSE – SARHEMAA, MARIA 2022: *Jonnen jäljillä*. Appellatiivisen *jonnen* alkuvaiheet verkkokeskusteluaineistojen valossa. *Sananjalka* 64, 255–269. <https://doi.org/10.30673/sja.114194>
- ISOTALUS, PEKKA – JUSSILA, JARI – MATIKAINEN, JANNE 2018: Twitter viestintänä ja sosiaalisen median ilmiönä. PEKKA ISOTALUS, JARI JUSSILA ja JANNE MATIKAINEN (toim.): *Twitter viestintänä. Ilmiöt ja verkostot*, 9–30. Vastapaino, Tampere.
- Kielitoimiston sanakirja 2022. Helsinki: Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisu 35. URN:NBN:fi:kotus-201433. Saatavissa <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi>. Päivittävää julkaisu. Päivitetty 10.11.2022 [viitattu 19.12.2022].
- KOSKELA, MERJA – SIHVONEN, TANJA 2018: #Hashtagin funktiot Twitterissä. Aihetunniste metatadana, erikoiskielenä ja luovuuden välineenä. PEKKA ISOTALUS, JARI JUSSILA ja JANNE MATIKAINEN (toim.): *Twitter viestintänä. Ilmiöt ja verkostot*, 31–50. Vastapaino, Tampere.
- KOTILAINEN, LARI 2007: *Konstruktioiden dynamiikkaa*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- LAGUS, KRISTA – PANTZAR, MIKA – RUCKENSTEIN, MINNA – YLISIURUA, MARJORIIKKA 2016: *Suomi24*:

- muodonantoa aineistolle. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- LANGACKER, RONALD 2008: *Cognitive Grammar: A basic introduction*. Oxford University Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195331967.001.0001>
- LANGACKER, RONALD 2009: *Investigations in Cognitive Grammar*. Mouton de Gruyter, Berlin & New York. <https://doi.org/10.1515/9783110214369>
- LEINO, JAAKKO 2019: Ei mitään rajaa. Syntaksin ja leksikon rajamaastossa. MARKUS HAMUNEN, TOMMI NIEMINEN, TAPANI KELOMÄKI ja HANNELE DUFVA (toim.): *Käänteitä ja käsitteitä. Näkökulmia kielitieteelliseen keskusteluun*, 217–241. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LEINO, JAAKKO 2010: Adele E. Goldberg – Väitöskirjalla klassikoksi. PENTTI HADDINGTON ja JARI SIVONEN (toim.): *Kielentutkimuksen modernit klassikot – Kognitiivinen ja funktionaalinen kielitiede*, 71–97. Gaudeamus, Helsinki.
- LEINO, PENTTI 1991: *Lauseet ja tilanteet. Suomen objektin ongelmia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LEINO, PENTTI 1993: *Polysemia – kielen moniselitteisyys*. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- LUODONPÄÄ-MANNI, MILLA – OJUTKANGAS, KRISTA 2020: Laadullinen aineistopohjainen kielentutkimus. MILLA LUODONPÄÄ-MANNI, MARKUS HAMUNEN, REETTA KONSTENIUS, MATTI MIESTAMO, URPO NIKANNE ja KAIUS SINNEMÄKI (toim.): *Kielentutkimuksen menetelmiä I–IV*, 412–441. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1qp9hgb.1>
- MARAGH-LLOYD, RAVEN 2021: From Permit Patty to Karen. *Black Online Humor as Play and Resistance. American Journal of Play* 13(2–3), 253–277.
- NENONEN, MARJA 2002: *Idiomit ja leksikko. Lausekeidiomien syntaktisia, semanttisia ja morfologisia piirteitä suomen kielessä*. Joensuun yliopisto, Joensuu.
- NIVA, HEIDI 2022: *Suomen progressiivirakenne intentioiden ja ennakoinnin ilmaisuissa*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- NUNBERG, GEOFFREY – SAG, IVAN A., – WASOW, THOMAS 1994: Idioms. *Language* 70 (3), 491–538. <https://doi.org/10.2307/416483>
- ONIKKI-RANTAJÄÄSKÖ, TIINA 2001: *Sarjoja. Nykysuomen paikallissijaiset olotilanilmaukset kielen analogisuuden ilmentäjänä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- PAJUNEN, ANNELI 2001: *Argumenttirakenne. Asiantilojen luokitus ja verbien käyttäytyminen suomen kielessä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- PAUNONEN, HEIKKI 2000: *Tsennaaks Stadii, bonjaaks slangii. Stadin slangin suursanakirja*. WSOY, Helsinki.
- PÄLLI, PEKKA 2003: *Ihmisyryhmä diskurssissa ja diskurssina*. Tampere University Press, Tampere.
- SARHEMAA, MARIA – HÄMÄLÄINEN, LASSE 2022: Jonnet ei muista ES-jonnea: appellatiivisen jonnen merkitys Suomi24-keskustelufoorumilla. *Folia Uralica Debreceniensia* 29, 155–173.
- TAYLOR, JOHN R. 1998: Syntactic Constructions as Prototype Categories. MICHAEL TOMASELLO (toim.): *The New Psychology of Language: Cognitive and Functional Approaches to Language Structure*, 177–202. Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah. <https://doi.org/10.4324/9781315085678-7>
- Tieteen termipankki 2022: *Kielitiede: idiomit*. Saatavissa <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:idiomi> [viitattu 25.11.2022].
- VAINIKKA, ELIISA 2016: Avaimia nettimeemien tulkintaan. Meemit transnationaalina mediailmionä. *Lähikuva* 29(3), 60–77. <https://doi.org/10.23994/lk.59500>
- VISK = AULI HAKULINEN, MARIA VILKUNA, RIITTA KORHONEN, VESA KOIVISTO, TARJA RIITTA HEINONEN ja IRJA ALHO 2004: *Iso suomen kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. Verkkoversio. URN:ISBN:978-952-5446-35-7. Saatavissa <http://scripta.kotus.fi/visk> [viitattu 30.11.2022].
- VÄSTI, KATJA 2012: *Verbittömät tapahtumanilmaukset. Suunnannäyttäjänä LÄHDE- ja KOHDE- konstruktio*. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 107. Oulun yliopisto, Oulu.
- WILLIAMS, APRYL 2020: Black Memes Matter: #LivingWhileBlack With Becky and Karen. *Social Media + Society* 6(4). <https://doi.org/10.1177/2056305120981047>

MARIA SARHEMAA: *The form and meaning of the construction jonnet ei muista ('youngsters don't remember') on Suomi24 and Twitter*

This article explores the form and meaning of the Finnish construction *jonnet ei muista* (jonne-PL NEG remember 'youngsters don't remember'). According to *Kielitoimiston sanakirja* (translated as 'Dictionary of Contemporary Finnish'), *jonnet ei muista* (JEM) is a benevolent phrase which is used in situations when a younger person does not know something that older people are familiar with. *Jonne* is originally a male first name, but it has gone through the process of appellativisation, that is, it has gained an appellative meaning. In contemporary colloquial Finnish, *jonne* refers to a stereotypical teenage boy. In this article, JEM is not analysed as a phrase with a fixed form and meaning, but as a polysemous construction.

The JEM construction is widely used in informal Finnish and social media. Thus, two data sets are utilised in the study. They are compiled from two different kinds of social media platforms, namely the Suomi24 ('Finland24') internet forum and Twitter (now known as X).

The analysis illustrates that the subject of the construction is the plural form *jonnet*, and it includes a cognitive verb in negative form. The verb is, in most cases, *muistaa* ('to remember'), but it can also be another cognitive verb, such as *tietää* ('to know') or *ymmärtää* ('to understand'). Typically, the construction also has an NP as an object.

The analysis shows that the JEM construction is indeed used in situations when a younger person is not familiar with something that happened in previous decades. Moreover, it is used in situations when a younger person does not yet know something that they will probably learn later. In this latter meaning, the matter that will be learned later can also be appropriate behaviour in contrast to the immature behaviour of younger people. The JEM construction is thus polysemous. On Suomi24, it is more often used to refer to young people who do not know something that older people know, but it is quite frequently used to refer to knowledge or manners young people are lacking, too. Both meaning types are also present on Twitter, however, the hashtags with the JEM construction (e.g., #jonneteimuista) are mostly used in nostalgic contexts.

The methodology and concepts of cognitive semantics are adapted in this article, and a detailed analysis of JEM construction is given, revealing its lexical and semantic boundaries.

Maria Sarhemia
maria.sarhemia@helsinki.fi
Suomalais-ugrilainen ja pohjoismainen osasto
Helsingin yliopisto
<https://orcid.org/0000-0002-5409-6883>

KLAUS KURKI

Me jonkun kanssa – kaksitulkinntainen pronominikonstruktio suomessa ja suomenruotsissa

1 Johdanto

Sekä suomessa että suomenruotsissa monikollinen pronominikonstruktio *me jonkun kanssa* on monimerkityksinen sen suhteen, millaiseen joukkoon se viittaa (esimerkit 1 ja 2). Varsinkin suomenruotsissa tämän monimerkityksellisen käytön on mielletty kuuluvan vähemmän huoliteltuun, puhuttuun kieleen (Bergroth 1928 [1917], 103). Monikollinen pronomini *me* näyttää viittaavan merkitykseen 'minä' tilanteessa, jossa seuralais-sanana referentti sisältyy *me*-pronominin viittausalaan (Sirola-Belliard 2016, 287). Esimerkit 1 ja 2 havainnollistavat konstruktion monimerkityksisyyttä.

- (1) *Me* mentiin *Annan kanssa* kaupunkiin.
'Me ja Anna menimme kaupunkiin.'
'Minä ja Anna menimme kaupunkiin.'
- (2) *Vi for med Anna* till stan.
'Me ja Anna menimme kaupunkiin.'
'Minä ja Anna menimme kaupunkiin.'

Kuten esimerkkien 1 ja 2 tulkinnot osoittavat, osallistujien määrä voidaan ymmärtää kahdella eri tavalla. Ensimmäinen tulkintavaihtoehto on se merkitys, joka monikollisella pronominilla lähtökohtaisesti on: se viittaa useaan toimijaan, joiden lisäksi joukkoon lukeutuu Anna. Osallistujia on vähintään kolme.

Toisessa tulkinnassa kyse on puhujasta ja Annasta. 'Minä ja Anna' -tilanteessa monikollista pronominia käytetään tietyllä tapaa yksiköllisessä merkityksessä. Tämä on huomionarvoista, sillä lähtökohtaisesti monikollinen pronomini viittaa moneen henkilöön:

yksiköllinen tulkinta 'minä' vaatii erityisen kontekstin.¹ Kun esimerkkien 1 ja 2 pronomini saa yksiköllisen tulkinnan, konstruktion jälkiosa, adpositiolauseke, nimeää kaikki muut joukon osallistujat, jolloin pronominin täsmennettäväksi jää vain yksi toimija, puhuja.

Tulkintaa voidaan kuvata siten, että Anna lukeutuu monikkopronominin ilmaisemaan monikolliseen joukkoon sen sijaan, että Anna lisättäisiin siihen. Kielenkäyttäjät valitsee tällä konstruktiolla osoittaa ryhmään kuuluvuutta. Pienimmillään tämä ryhmä voi koostua vain kahdesta osallistujasta, kuten esimerkkien 1 ja 2 jälkimmäinen tulkinta osoittaa.

Tyypillisesti konstruktiossa esiintyy monikon ensimmäisen persoonan pronomini *me* tai *vi*, mutta toinen ja kolmas persoona tulevat myös kyseeseen, kuten esimerkit 3 ja 4 havainnollistavat (Holmberg–Kurki 2019, 253–254).

- (3) – Var är Elsa?
 – *De for med Anna till stan.*
 'He lähtivät Annan kanssa [he ja Anna] kaupungille.'
 'He lähtivät Annan kanssa [Elsa ja Anna] kaupungille.'

Lisäksi konstruktion *kanssa*-ilmaus voi nimetä ryhmään sisällytettäväksi useamman kuin yhden toimijan (4).

- (4) Ootteko *te* ollu *Korhosten kanssa* sit enää missään tekemisissä?
 'Oletteko te ja Korhoset olleet sitten enää missään tekemisissä?'
 'Oletteko sinä ja Korhoset olleet sitten enää missään tekemisissä?'

Pronominin merkityksen muodostuminen tällä tavoin tekee konstruktiosta poikkeuksellisen (ks. Holmberg–Kurki 2019, 244–247, Kurki 2022, 111–115). Suomen kielen osalta poikkeuksellisuus ei ole kuitenkaan tuottanut kielenhuollollisia kannanottoja, ja käyttöä voi tästä näkökulmasta luonnehtia tunnusmerkittömäksi. Konstruktiio vaikuttaa-kin soveltuvan hyvin virallisiin suomen rekistereihin: esimerkki 5 esiintyy tasavallan presidentin uudenvuodenpuheessa vuodelta 1995.

- (5) Kuluneen vuoden aikana eri maakuntiin tekemillän vierailuilla *tunsimme puolisoni kanssa* erityisen rohkaisevana sen, kuinka monet vaikeissa elämäntilanteissa kamppailevat lähimmäisemme ovat jaksaneet säilyttää elämänmyönteisyytensä. (Ahtisaari 1995.)

Suomenruotsin vastinetta on sen sijaan pidetty finlandismina, jota on syytä välttää (Bergroth 1928 [1917], 103), mutta varsinkaan puhuttu kieli ei ole seurannut tätä kehotusta (Holmberg–Kurki 2019, 244).² Käyttö on kuitenkin puhekielistä, eikä se näytä soveltuvan

1 Tutkimuksessa käsiteltävän konstruktion lisäksi tältä osin samoin toimivia ilmauksia ovat kuitenkin mm. kuninkaallinen *me*, hoitotyössä esiintyvä, puhuteltavaan viittaava *me* (esim. *Me mennään nyt pesulle ja sitten syömään*) sekä mm. lapsia puhuteltaessa esiintyvä *me ...vanhemman kanssa* (*Me mennään nyt isän kanssa autolle ihan kiltisti*) (ks. esim. Collins–Postal 2012).

2 Ilmiö on osa kokonaiskuvaa, jossa suomenruotsi on eriytynyt ruotsinruotsista (ks. esim. Lindström 2003, 547–549), vaikka institutionaalinen kielenhuolto (esim. Bergroth 1917) on pyrkinyt säilyttämään kielellistä yhtenäisyyttä torjumalla suomenruotsin alueellisesti leimautuneita piirteitä, niin sanottuja provinsialismeja tai finlandismeja (Lindström 2003, 547–549, ks. myös Hällström–Reijonen 2012, 39–70).

virallisimpiin rekistereihin. Esimerkin 5 käännökseen tasavallan presidentin uudenvuodenpuheesta (esimerkki 6) konstruktiota ei ole sisällytetty, mikä havainnollistaa käytön eroa.

- (6) Under mina besök i olika delar av landet fann *min hustru och jag* det speciellt uppmuntrande att konstatera att många medmänniskor – trots att de befinner sig i en svår livssituation - har lyckats bevara sin positiva livsinställning. (Tasavallan presidentin kanslia 1995.)

Toisaalta esiintymiä voi kohdata medioissa, esimerkiksi radiossa tai haastattelutekstien sitaateissa (7). Jälkimmäisessä kyse voi olla julkaisua varten käännetyistä lausunnoista, joissa on valittu hyödyntää suomenruotsin vastinetta *minä ja joku* -muotoisen aukikirjoittamisen sijaan.

- (7) På måndagen beslöt *vi med Mika* att vi fortsätter nästa år. (FNB 2000.)
'Me päätimme Mikan kanssa [minä ja Mika] maanantaina, että jatkamme ensi vuonna.'

Muista ruotsin kielen varianteista vastaava konstruktio puuttuu.³ Skandinaavisten kielten lähimmät tutkitut vastineet esiintyvät islannin ja fäärin kielissä (Sigurðsson–Wood 2020, 1–16). Konstruktiotyyppi esiintyy myös useissa Euroopan itäisten osien alueille ja niiden ympärille sijoittuvissa kielissä: rakenteeltaan hyvin samankaltaiset konstruktiot ovat käytössä virossa (Erelt 2008, 97–106), venäjässä (Vassilieva–Larson 2005, 101–124), latviassa (Schwartz 1988, 237–249), puolassa (Cable 2017, 1–10) ja unkarissa (Dékány 2009, 231–244). Lisäksi konstruktiotyyppi on käytössä seuraavissa kielissä, nimettyjen tutkijoiden henkilökohtaisesti toimittamiin tietoihin perustuen: luulajansaame (Hanna Danbolt Ajer), pohjoissaame (Sirkka Saarinen), liettua (Marija Girulienė), valkovenäjä (Lena Borise), tšekki (Ludmila Veselovská), slovakki (Michal Starke), sloveeni (Adrian Stegovec), albania (Dalina Kallulli), bulgaria (Iliyana Krapova), kreikka (Georg Höhn) ja turkki (Kadri Kuram). Pelkästään Euroopan alueelle ilmiö ei kuitenkaan rajoitu, vaan vastaavia konstruktioita on tavattavissa Kaakkois-Aasiassa (Reid 2009, 267–270), Oseaniassa (Lichtenberk 2000, 1–3) ja Pohjois-Amerikassa (Cable 2017, 1). Ei ole selvää, liittyykö Euroopassa lähekkäin tavattavien konstruktioiden historiaan kielikontaktikehitystä, mutta suomenruotsin kohdalla esitetty hypoteesi on, että kyse on kielikontaktista suomen kanssa (Bergroth 1928 [1917], 103), joskin konstruktiota on luonnehdittu myös venäläisperäiseksi (Bergroth 1917, 106).

Konstruktion käyttöä suomen ja suomenruotsin syntaksissa ei ole tutkittu aiemmin. Suomen kielen osalta se on mainittu lyhyesti osana laajempaa komitatiivi-ilmausten käytön selvitystä (Sirola-Belliard 2016, 287–288), mutta laajempiin kieliopin kuvauksiin

³ Konstruktio ei esiinny Ruotsissa puhutun ruotsin varianteissa (Lars-Olof Delsing, Görel Sandström ja Johan Brandtler, henkilökohtainen yhteydenpito). On kuitenkin mahdollista, että Virossa puhuttu ruotsi on ainakin yksittäisissä esiintymissä hyödyntänyt vastaavaa konstruktiota (Ida Västerdal, henkilökohtainen yhteydenpito).

(esim. ISK) sitä ei ole sisällytetty, vaikka konstruktio­tyypin vastineita muissa kielissä käsitellään syntaktisena, ei semanttisena, ilmiönä (ks. esim. Vassilieva–Larson 2005). Suomenruotsin konstruktio on saanut osakseen ainoastaan kielenhuollollista huomiota (Bergroth 1917, 106–107; 1928 [1917], 103; Levälähti 2020). Työ konstruktion syntaksin kuvaamiseksi on aloitettu (Holmberg–Kurki 2019; Kurki 2022), mutta kattavaa selvitystä sen historiasta ja hyväksyttävyydestä, muun muassa alueellista levikkiä koskien, ei ole. Tämän artikkelin tavoitteena onkin analysoida yksiköllisen merkityksen hyväksyttävyyttä suhteessa kielenkäyttäjien ikään ja alueelliseen taustaan. Artikkelin tutkimuskysymys on, miten laajalti kielenkäyttäjät hyväksyvät yksiköllisen tulkinnan. Analyysin tarkoitus on selvittää suomessa ja suomenruotsissa esiintyvien konstruktio­iden hyväksyttävyyden keskinäistä suhdetta. Siinä missä konstruktio­ta yksiköllisine tulkintoineen pidetään suomessa tavallisena (Levälahti 2020), ei sen hyväksyttävyydestä suomenruotsissa ole tutkit­tua tietoa. Tämä analyysi auttaa arvioimaan perusteita oletukselle, että suomenruotsin konstruktio on peräisin suomesta, kuten on esitetty (ks. Bergroth 1928 [1917], 103).

Artikkeli⁴ rakentuu seuraavasti. Luvussa 2 esitellään tutkimuksen aineisto ja metodi sekä perustellaan, miksi artikkeli jakautuu historialliseen tarkasteluun ja kyselyaineiston hyödyntämiseen. Luvussa 3 esitellään, mitä konstruktio­tyypin historiallisesta taustasta voidaan saada selville, ja luku 4 koostuu kyselyaineiston tarjoamasta nykykielen kokonaisuudesta. Analyysien yhdessä tuottamat johtopäätökset esitellään luvussa 5.

2 Tutkimuksen tavoite, aineisto ja menetelmät

Artikkeli koostuu kahdesta tutkimuksesta, jotka ovat kyselyaineiston määrällinen analyysi ja historiallinen tarkastelu. Määrällisen tutkimuksen tavoite on selvittää, millaiset kielenkäyttäjät hyväksyvät *me jonkun kanssa* -konstruktion sen yksiköllisessä tulkinnassa suomessa ja suomenruotsissa. Tarkasteltavia muuttujia ovat kielenkäyttäjien ikä ja alueellinen tausta. Päämääränä on näiden havaintojen avulla tutkia, kokevatko vastaajat konstruktion kuuluvan puhekieleen riippumatta heidän iästään ja alueellisesta taustastaan vai onko sen hyväksynnässä näihin liittyviä kytköksiä. Taustamuuttujia koskeva määrällinen analyysi on valittu lähestymistavaksi, jotta voidaan havainnoida, toteutuuko lainautumishypoteesi jonkinlaisena epäsuhtana näitä koskevissa tuloksissa. Alueellisen taustan suhteen huomionarvoista on, että suomen *kanssa*-postpositiolla ilmaistuilla eroamattomilla osa–kokonaisuussuhteilla, joihin konstruktio lukeutuu, voidaan puhekielessä ilmaista sellaisia osa–kokonaisuussuhteen merkityksiä, joita yleiskielessä ei ole, mutta murteesta riippuen tällaiset ilmaukset voivat olla täysin neutraaleja (Sirola–Belliard 2016, 287–288). Vaikuttaa siis siltä, että murretaustalla voisi olla kytkös siihen, kuinka neutraali konstruktio on puhekielessä.

4 Kiitän *Sananjalan* anonyymeja arvioitsijoita lukuisista parannusehdotuksista, jotka osoittautuivat ratkaisevan tärkeiksi avuksi käsikirjoituksen valmistelussa.

Alueellista taustaa tarkastellaan kyselyaineiston vastaajien kotipaikkakuntien murrealueisiin perustuen, mutta analyysissä huomioidaan lisäksi vastaajien ilmoittama muu asuinhistoria. Tätä jaottelua ja siitä artikkelissa käytettäviä nimityksiä selostetaan tarkemmin luvun 4 alussa. Ei ole erityistä syytä olettaa, että vastaajien ikä vaikuttaisi konstruktion hyväksymiseen suomen kielessä, mutta suomenruotsin konstruktiota koskevan tutkimusaukon vuoksi se on valikoitunut toiseksi tarkasteltavaksi muuttujaksi. Määrällisen selvityksen aineistonkeruu kuvataan luvussa 2.2, ja analyysi esitellään luvussa 4. Siihen johdattelevana ja taustoittavana osiona toimii historiallinen analyysi (luku 3), jonka tavoitteena on pohjustaa kuvausta havainnoilla siitä, miten varhaisessa historiassa konstruktion voidaan todeta olleen kirjallisessa käytössä.

2.1 Historialliset aineistot

Historiallisten aineistojen tarkastelussa hyödynnetään tekstikorpuksia, joiden annotointiin voidaan kohdistaa konstruktion mahdolliset esiintymät yksilöiviä hakuja. Näistä hakutuloksista tarkasteluun tuodaan ne näytteet, joissa on kontekstin perustelevana kyseessä juuri konstruktiota määrittävä yksiköllinen tulkinta. Historialliset korpusaineistot koostuvat kirjoitetusta kielestä. Soveltuvia näytteitä aikakausien puhutusta kielestä ei ole käytettävissä, minkä vuoksi havaintoja ja johtopäätöksiä voidaan tehdä rajatusti. Konstruktion nykykäytöstä johdettavissa oleva arvio on, että sen kirjalliset esiintymät indikoivat myös puhutussa kielessä esiintyvää käyttöä.

Aineistona historialliseen tarkasteluun olen käyttänyt 1500-luvulta noin vuoteen 1810 yltävää Vanhan kirjasuomen korpusta (VKS), vuosien 1809–1899 kirjallisuutta, lehtiä ja kirjeitä kattavaa Varhaisnykysuomen korpusta (VNSK), Metsäsuomalaisten kirjeet Gottlundille -kokoelmaa (MKG), joka yltää 1820-luvulta 1870-luvulle, sekä Elias Lönnrotin kirjeenvaihtokokoelmaa (ELK), jonka aineisto sijoittuu vuosien 1823 ja 1884 väliin. Varhaisnykysuomen korpus sisältää joitain Elias Lönnrotin kirjeenvaihtokokoelmaan kuuluvia kirjeitä, jotka esitellään tässä osana jälkimmäistä. Lisäksi tarkastelen Kansalliskirjaston lehtikokoelman (KLK) suomenkielisiä lehtiä 1820-luvulta aina 2000-luvulle saakka. Joitain lehtivuosisikertoja sisältyy myös Varhaisnykysuomen korpukseen (VNSK). Kaksoiskappaleet esitellään tässä artikkelissa osana Kansalliskirjaston lehtikokoelmaa (KLK).

Suomenruotsin historiallisena aineistona toimivat Kansalliskirjaston klassikkokirjaston ruotsinkielinen osakorpus (KKR), joka koostuu kirjallisuudesta vuosikymmeniltä 1810–1930, Kansalliskirjaston lehtikokoelman (KLK) ruotsinkieliset lehdet vuosikymmeniltä 1770–1940. Lisäksi käytössä on Paul Sinebrychoffin kirjearkisto⁵ (PS) vuosilta 1895–1909 sekä Språkbankenin historiallisen suomenruotsalaisen korpuksen kirjeenvaihtokokoelmat (SB), joihin sisältyy kirjeaineistoa 1700-luvun alusta 1950-luvun loppuun.

5 Paul Sinebrychoffin kirjearkisto pitää sisällään paljon yhteydenpitoa Ruotsiin, minkä vuoksi aineisto ei kaikilta osiltaan edusta suomenruotsin kielenkäyttöä täysin varauksetta.

2.2 Kyselytutkimus

Tarkastelen konstruktion hyväksyttävyyttä ja sen laajuutta vuoden 2019 lopussa toteutetun kyselytutkimuksen tulosten avulla. Kyselyn tavoite on ollut selvittää, hyväksyvätkö informantit konstruktion esiintymiä erilaisten esimerkkilauseiden havainnollistamissa syntaktisissa kokoonpanoissa. Kysely onkin koostettu alun perin juuri lauseopillista tarkastelua varten, ja sitä on hyödynnetty aiemmin toteutettuun tutkimukseen konstruktion syntaktisesta luonteesta (Kurki 2022, 120–123). Aineistonkeruuseen sisältyneitä tietoja vastaajien äidinkielestä, iästä, sukupuolesta, kotipaikkakunnista ja pitkäaikaisista asuinpaikkakunnista ei ole siinä analysoitu kattavasti, ja tämä tutkimus kohdistuukin juuri näihin muuttujiin. Niiden avulla pyrin vastaamaan siihen, millaiset kielenkäyttäjät hyväksyvät konstruktion ja millä edellytyksin. Kyselyllä ei voida kuitenkaan tavoittaa konstruktion todellista käyttöä ja sen laajuutta: tarkasteltavana on ainoastaan kielenpuhujien käsitys käytöstä ja siten korkeintaan potentiaalinen käyttö.

Kyselyn tuottama data kattaa 810 äidinkieleltään suomenkielisen ja 618 suomenruotsia edustavan informantin vastaukset. Kyselytutkimuksessa hyödynnettiin esimerkkilauseita (8–24), joista informantit saivat antaa arvionsa. Suomenruotsin kysely koostui 14 esimerkkilauseesta. Suomen kieltä koskevaan versioon sisältyi näitä vastaavien lauseiden lisäksi kolme esimerkkiä, joissa testatuille konstruktion ominaisuuksille ei ruotsissa ole suoraa vastinetta.

Tässä tutkimuksessa käsiteltävät esimerkit on korostettu lihavoinnilla. Korostamattomat esimerkit rajautuvat tämän tutkimuksen ulkopuolelle vastausten määrään liittyvistä syistä, joita kuvataan tarkemmin tämän luvun lopussa ja luvun 4 alussa.

- (8) a. **Me ollaan Annan kanssa sitä mieltä, että ilmanlaatu on parantunut.**
b. Vi tycker med Anna att luftkvaliteten har blivit bättre.
- (9) a. **Me Annan kanssa lähdetään lomamatkalle.**
b. Vi med Anna ska fara på semester.
- (10) a. **Me lähdetään lomamatkalle Annan kanssa.**
b. Vi ska fara på semester med Anna.
- (11) a. He eivät tunne meitä Annan kanssa.
b. De känner inte oss med Anna.
- (12) a. **He ajattelivat meidän Annan kanssa olevan idiootteja.**
b. De ansåg oss med Anna vara idioter.
- (13) a. **Meitä Annan kanssa harmitti, että tultiin myöhässä.**
b. Det retade oss med Anna att vi kom för sent.
- (14) a. **Hän pyysi meitä Annan kanssa pysymään kotona.**
b. Han bad oss med Anna att stanna hemma.
- (15) a. Tämä on meidän vene Annan kanssa.
b. Det här är vår båt med Anna.

- (16) a. Tämä on meidän Annan kanssa vene.
b. Det här är vår med Annas båt.
- (17) a. **Annan kanssa me seisottiin siellä laiturilla ja heiluteltiin.**
b. **Med Anna stod vi där på bryggan och vinkade.**
- (18) a. **Miksi te ette tulleet Annan kanssa vierailulle?**
b. **Varför kom ni inte med Anna på besök?**
- (19) a. **Valokuva teistä Annan kanssa on tuolla.**
b. **Bilden av er med Anna står därborta.**
- (20) a. – **Missä Elsa on?**
– **He menivät Annan kanssa kaupungille.**
b. – **Var är Elsa?**
– **De for med Anna till stan**
- (21) a. **Kenen kanssa te olitte Lanzarotella viime vuonna?**
b. **Med vem var ni på Lanzarote förra året?**
- (22) **Menkää Annan kanssa heti haravoimaan.**
- (23) **Siellä oli nuori tarjoilija palvelemassa meitä Annan kanssa.**
- (24) **Meitä on Maijan kanssa niin helppo huijata.**

Kysely rakentui seuraavasti: Jokaisesta esimerkkilauseesta esitettiin kysymys, voisiko informantti käyttää kyseistä lausetta itse. Tämän jälkeen seurasivat merkitystä koskevat kysymykset, esimerkiksi: voiko esimerkkilause tarkoittaa 'Minä ja Anna olemme sitä mieltä, että ilmanlaatu on parantunut', voiko esimerkkilause tarkoittaa 'Me ja Anna olemme sitä mieltä, että ilmanlaatu on parantunut' (kuva 1). Merkitystä koskeviin kysymyksiin arviot ovat saaneet antaa vain informantit, jotka ovat ilmoittaneet joko voivansa käyttää esimerkkilauseita itse tai olevansa epävarmoja. Osallistujia on voinut vastata myöntävästi kumpaankin merkitykseen. Kielteisen vastauksen käyttöön antaneilta informanteilta arvioita merkityksistä ei ole kerätty (kuva 2). Vastausvaihtoehdot kaikissa kysymyksissä ovat olleet muotoa *kyllä, ei ja en ole varma*.

Kyselytutkimuksen tiedonkeruu on tapahtunut yksinomaan verkossa. Linkki kyselyyn jaettiin sosiaalisissa medioissa (Facebook ja Twitter), joissa osallistujat ja muutoin aiheesta kiinnostuneet jakoivat sitä edelleen.

Koska kyselytutkimuksen ensisijainen tehtävä on ollut tuottaa aineistoa syntaksin tutkimukseen (Kurki 2022, 120–123), mukana on ollut tarkoituksella kieliopillisuudeltaan kyseenalaisia lauseita, esimerkiksi *Tämä on meidän Annan kanssa vene* ja *Det här är vår båt med Anna*. Näissä sellaisten vastausten osuus, joiden mukaan vastaaja voisi käyttää esimerkkejä omassa kielenkäytössään, on jäänyt pieneksi: suuri osa vastaajista ei voisi käyttää esimerkkilauseita lainkaan. Tässä tutkimuksessa hyödynnetään kyselytutkimuksen aineistoa siten, että tarkastelun kohteena ovat vain ne lauseet, joita vähintään 30 % vastaajista on ilmoittanut voivansa käyttää itse (korostetut lauseet esimerkeissä 8–24).

2 / 19

Me...Annan kanssa

(1) Me ollaan Annan kanssa sitä mieltä, että ilmanlaatu on parantunut.

Kuulostaako (1) ilmaukselta, jonka voisit itse sanoa? *

Kyllä Ei En ole varma

Voiko (1) tarkoittaa (a)?

(a) Minä ja Anna olemme sitä mieltä, että ilmanlaatu on parantunut. *

Kyllä Ei En ole varma

Voiko (1) tarkoittaa (b)?

(b) Me ja Anna olemme sitä mieltä, että ilmanlaatu on parantunut. *

Kyllä Ei En ole varma

Kuva 1. Esimerkkilauseetta koskevat kysymykset.

2 / 19

Me...Annan kanssa

(1) Me ollaan Annan kanssa sitä mieltä, että ilmanlaatu on parantunut.

Kuulostaako (1) ilmaukselta, jonka voisit itse sanoa? *

Kyllä Ei En ole varma

Kuva 2. Esimerkkilause, jota informantti ei itse käyttäisi.

Tätä heikomman tuloksen saaneet esimerkkilauseet on rajattu tutkimuksen ulkopuolelle, koska tulkintoja koskevien vastausten määrä jää liian vähäiseksi sellaisten vertailujen tekemistä varten, joissa huomio kohdistuu vastaajia koskeviin taustamuuttujiin. Erityisen paljon tästä syystä tarkastelun ulkopuolelle rajautuu esimerkkilauseita, joissa konstruktiio esiintyy katkeamattomana muodossa *me jonkun kanssa*. Katkeamattoman konstruktion hyväksynnän vähäisyys, erityisesti suomenruotsissa (ks. Kurki 2022, 122–123), on keskeinen osa konstruktion syntaktista analyysiä, joka ei kuitenkaan sisälly käsillä olevaan artikkeliin.

3 Konstruktion käyttö historiallisissa aineistoissa

Tässä luvussa kuvaan konstruktion käyttöä historiallisten korpusaineistojen avulla. Korpuksissa esiintyviä *me ... jonkun kanssa* -konstruktioita käsitellään suomen osalta luvussa 3.1 ja suomenruotsin osalta luvussa 3.2. Niiden yhteydessä tarkastellaan myös, miten konstruktioityyppejä on käsitelty kielenhuoltoon liittyen. Normatiiviset kannanotot muodostavat tässä historiallisen lähteen, josta voidaan tehdä havaintoja ja johtopäätöksiä konstruktion käyttöä koskien. Huomionarvoista itsessään on myös kielenhuollollisen keskustelun puuttuminen.

3.1 Konstruktion historiaa suomen kielessä

Suomen kielessä konstruktio voidaan jäljittää vähintään 1800-luvun alkuun. Tätä vanhempien aineistolähteiden (VKS) kohdalla haasteeksi muodostuu tekstilajiltaan sopivien aineistojen puute. Esimerkiksi tyypillisimmissä uskonnollisissa teksteissä ei juurikaan anneta sen kaltaisia selvityksiä omasta toiminnasta jonkin ryhmän osana, joissa *me jonkun kanssa* olisi tarpeellinen ilmaus. Lakien ja asetusten kohdalla lainsäätäjiin tai toimeenpanijoihin viittaava *me* ei vastaavasti voi kovin luontevasti viitata yksittäiseen toimijaan.

Käytettävissä olevista historiallisista aineistoista konstruktioityypin otollisimmaksi esiintymisympäristöksi näyttävät muodostuvan kirjeet. Syy voi olla kirjeiden edustamassa vapaammassa rekisterissä tai tekstityypin tavanomaisessa sisällössä: henkilökohtainen viestintä koskee usein omia tai vastaanottajan tekemisiä ja aikomuksia. Metsäsuomalaisen kirjeisiin Gottlundille (MGK) ja Elias Lönnrotin kirjeenvaihtoon (ELK) onkin tallettunut useita esimerkkejä, joissa kontekstin perusteella tulkinta on todennäköisimmin yksiköllinen. Esimerkit (25–32) esittelevät otoksen selkeimmistä löydöksistä, joiden yksiköllistä tulkintaa konteksti puoltaa.

- (25) Männä syxynä olimme, *me, sen vanhimman poijan kanssa* Commisionilla (MKG, Eriçh Orainen > Carl Axel Gottlund, 23.12.1822)⁶
- (26) niin hyvät puhet *myö sen erkin kansa* puhttin (MKG, Staffan Immoinen > Carl Axel Gottlund, 15.10.1825)
- (27) Terveinä olemme saaneet olla ja rauhallista perhe-elämää viettää, *vaimoni, ja nuorten poikaini kanssa*. (ELK, Karl Fredrik Lönnrot > Elias Lönnrot)
- (28) Olemme hyvin tyytyväiset olleet *Hilman kanssa*, eikä hän vielä itsekään ole ikävätänsä valittanut, (ELK, Elias Lönnrot > Antero Warelius, 10.10.1867)
- (29) ja *apulaiseni maisteri R. Oppmanin kanssa* teimme koko päivän ahkerasti työtä, (ELK, Paavo Tikkanen > Elias Lönnrot, 26.10.1865)

⁶ Kirjeenvaihdon näytteiden yhteydessä ilmoitetaan lähettäjä, vastaanottaja sekä kirjeen päiväys siltä osin kuin ne ovat tiedossa.

- (30) Lukiisamme *Veli Liljebladin kanssa* Suomen Syntyä, havattimme me ilolla, että Maamme nimi on sana aivan kauniisti juohatettu, (ELK, Carl Saxa > Elias Lönnrot, 15.11.1835)
- (31) Samassa asiassa olemme taas uuden kerran *Karsteenin kanssa* eri ajatuksesta. (ELK, August Engelbrekt Ahlqvist > Elias Lönnrot, 10.5.1845)
- (32) Huwittawa on jo muutenkin saadani tietoja entiseltä kotomaaltani, sitä enemmän Sinulta, *jonka kanssa* monta puhetta olemme waihetelleet, (ELK, Samuel Roos > Elias Lönnrot, 24.5.1847)

Me jonkun kanssa, merkityksessä 'minä ja joku', vaikuttaa kuuluvan sinänsä tunnusmerkittömään ilmaisukeinojen joukkoon tämänkaltaisessa tekstissä. Esimerkkejä on löydettävissä useilta eri kirjoittajilta. Metsäsuomalaisien kirjeiden ja Lönnrotin kirjeenvaihdon tarjoamat esimerkit 25–32 vahvistavat konstruktion olleen kirjallisessa käytössä 1800-luvun alussa. Aikakauden kirjallisuutta edustavasta korpuksesta (VNSK) ei sen sijaan löydy esimerkkejä siitä. *Me jonkun kanssa* -muotoisia ilmauksia kirjallisuus toki hyödyntää, mutta yksiköllistä 'minä ja joku' -tulkintaa konteksti ei näissä osuissa tue vaan viittaa paremminkin monikolliseen 'me ja joku' -tulkintaan (33).

- (33) SIMEONI. Ei akkunaa sentähden särjetä, vaan keskustelkaamme koreasti *lukkarin kanssa*. (VNSK, Aleksis Kivi, *Seitsemän veljestä*, 1870)

Lehtiaineiston (KLK) tarkastelu osoittaa, että konstruktio on kuitenkin ollut 1800-luvulla myös lehdistön käytössä (esimerkki 34). Aineiston esiintymät vaikuttavat sijoittuvan vanhimmillaan 1800-luvun puoliväliin.

- (34) Se oli nyt yhtä näytöstä – – tapausnäytelmästä, jota *me papin rouwan kanssa* lähdettiin katsomaan. (KLK, *Suometar* no. 10 11.03.1853)

Oikeakielisyyden kannalta konstruktio on jäänyt varsin vähälle huomiolle, vaikka sen monitulkintaisuus periaatteessa lukeutuukin sen tyyppisiin kysymyksiin, joita kielenhuolto käsittelee (vrt. esim. ohjeistus kaksitulkintaisiin *saakka, asti ja mennessä* -ilmauksiin, ks. *Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas* 2012, 35–36). Esimerkiksi *Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas* (2012) ei mainitse tutkittavaa konstruktiota lainkaan. Julkisessa keskustelussa konstruktio mainitaan kuitenkin toisinaan oikeakielisyydskysymysten ja monitulkintaisuuden aiheuttamien väärinkäsitysten yhteydessä (esim. Kotimaisten kielten keskuksen blogikommenteissa, ks. Koskela 2014).

Katsaus historiallisiin aineistoihin osoittaa, että suomessa konstruktio on ollut kirjallisessa käytössä 1800-luvun alkupuoliskolla. Sanomalehdissäkin siihen on voinut törmätä 1800-luvun puolivälissä.

3.2 Konstruktion historiaa suomenruotsissa

Historiallinen tarkastelu tavoittaa esimerkkejä konstruktion käytöstä myös suomenruotsin aineistossa. 1800-lukua vanhemmassa tekstiaineistossa myös suomenruotsia koskee konstruktion esiintymiselle sopivien rekisterien vähäinen määrä (ks. 3.1). Varhaisimmat esimerkit sijoittuvat 1800-luvun loppuun. Selkeiden löydösten ohella myös suomenruotsin aineisto tarjoaa runsaasti epävarmoja osumia: samoin kuin suomenkielisessä aineistossa, myös tässä on vaikea todentaa, onko kirjoittaja tarkoittanut yksiköllistä vai monikollista merkitystä. Monitulkintaisia tapauksia onkin löydettävissä sekä Paul Sinebrychoffin kirjarkistosta (PS) että Språkbankenin historiallisen suomenruotsalaisen korpuksen kirjeenvaihtokokoelmista (SB), mutta kummankaan osumista yhtäkään ei voida varmuudella perustella merkitykseltään yksikölliseksi. Esimerkki (35) sijoittuu kirjeeseen, jossa kumpikin tulkinta on sinänsä mahdollinen.

- (35) *vi har gort kiöp med Fru Sten, om en gammal varg skins pels* (SB, Prostinnan Charlotte Liljenstrands familjebrev 1.4.1835)
'olemme tehneet neiti Stenin kanssa kaupat vanhasta sudennahkaturkista'

Käytössä oleva Kansalliskirjaston ruotsinkielisten lehtien kokoelma (KLK) tarjoaa katsauksen julkaisutarkoituksiltaan hyvin monentyyppisiin lehtiin. Kokoelmassa esiintyy monitulkintaisia osumia, mutta myös ilmeisiä esimerkkejä. Osumat, joissa yksiköllinen tulkinta on vahvasti kontekstin tukema, sijoittuvat tyypillisesti erilaisten kertovien tekstien dialogiosuuksiin (esimerkit 36–38). Kyse on joko kokonaisuudessaan yhdellä kertaa tai jatkokertomuksina julkaistuista, usein kaunokirjallisista, teksteistä.

- (36) *Men våra lynnens passade ej ihop' och vi grälade med Laura från morgon til kväll.* (KLK, *Nya Pressen* no. 316 20.11.1887)
'Mutta luonteenlaatumme eivät sopineet yhteen ja Lauran kanssa me [minä ja Laura] kinastelimme aamusta iltaan.'
- (37) *Men med Georgina använde vi alltid den rena toskanska munarten.* (KLK, *Åbo Tidning* no. 199 26.07.1896)
'Mutta Georginan kanssa [minä ja Georgina] käytimme aina puhdasta Toscanan murretta.'
- (38) *Tack för bjudningen Matts, nog ska vi komma med Janne.* (KLK, *Pellervo, svensk upplaga*, no. 1 01.1901)
'Kiitos kutsusta, Matts, me tulemme Jannen kanssa [minä ja Janne] varmasti.'

1900-luvun alussa konstruktio näyttää olleen myös kirjallisuuden käytössä, mistä esimerkiksi (39) tarjoaa Kansalliskirjaston klassikkokirjaston ruotsinkielinen osakorpus (KKR).

- (39) *En gång, flere år efter de händelser jag här ofvan nämnt, när vi med Martin Wegelius och Edelfelt diskuterade dessa saker, frågade Edelfelt Wegelius – .* (KKR, *Människor som jag känt: personliga minnen, utdrag ur bref och anteckningar af Jac. Ahrenberg - Tredje delen* 1908)

'Kerran, vuosia yllä mainitsemieni tapahtumien jälkeen, kun keskustelimme Martin Wegeliuksen ja Edelfeltin kanssa [minä, Martin Wegelius ja Edelfelt] näistä asioista, Edelfelt kysyi Wegeliukselta – –.'

Kielenhuollon kannanottojen tarkastelu osoittaa, että 1900-luvussa konstruktio näyttää myös kuuluneen myös puhuttuun suomenruotsiin. Hugo Bergroth (1917, 106–107; 1928 [1917], 103) toteaa, että esimerkiksi *vi va' med honom på teatern* edustaa vähemmän huolletussa puhekielessä tavattavaa ilmaistyyppiä, jota tulisi oikeakielisyyssyistä välttää. Konstruktion alkuperä on Bergrothin (1917, 106) mukaan joko venäjän tai, myöhemmin tarkennettuna, suomen kielessä (Bergroth 1928 [1917], 103). Yksityiskohtaisempaa analyysiä konstruktion käytön yleisyydestä kielenhuolto ei tarjoa, mutta sen täytyy olla ollut siinä määrin tavanomainen, että ohjeistus on nähty tarpeelliseksi. Kielenhuollon näkemys vahvistaa aineistolöydöksistä vedettävän johtopäätöksen: konstruktio on ollut käytössä jo 1800-luvun loppupuoliskolla.

4 Konstruktion hyväksyttävyys nykykielen kyselyaineistossa

Tässä luvussa tarkastellaan kyselytutkimuksen tuottamaa ainestoa. Sitä koskevat havainnot muodostavat nykykieltä koskevan läpileikkauksen konstruktion hyväksyvistä kielenkäyttäjistä. Havainnollistan konstruktion hyväksyttävyyttä kyselytutkimuksen esimerkkilausein. Esimerkit 17a ja 17b (esitetty edellä luvussa 2.2) edustavat sekä koko esimerkkilauseen että yksiköllisen tulkinnan hyväksyttävyyttä koskevissa kysymyksissä menestyneitä näytteitä: laaja joukko vastaajia on ilmoittanut voivansa käyttää niitä puheessaan, minkä lisäksi yksiköllinen tulkinta on ollut monikollista suosituampi.

Vastaajista 88 % ilmoitti voivansa käyttää esimerkkiä 17a itse. Yksiköllisen 'minä ja Anna seisomme...' -tulkinnan merkitystä arvioineista osallistujista hyväksyi 95 %; moniköllisen 'me ja Anna seisomme...' -tulkinnan vain 51 %.

(17) a. *Annan kanssa me seisottiin siellä laiturilla ja heiluteltiin.*

Vastaavaa suomenruotsin esimerkkiä 17b voisi kyselyn mukaan käyttää 66 % vastanneista. Myös sen merkitysvaihtoehdoista suosituampi on yksiköllinen 'minä ja Anna seisomme laiturilla ja heilutelimme'; sen hyväksyi 78 % arvionsa antaneista. Moniköllisen 'me ja Anna seisomme laiturilla ja heilutelimme' hyväksyi 68 %.

(17) b. *Med Anna stod vi där på bryggan och vinkade.*

Hyväksyttävimpinä esimerkkilauseina vastaajat pitivät niitä, joissa konstruktion pronomini toimii lauseen subjektina eikä adpositiolauseke seuraa sitä välittömästi vaan esiintyy lauseessa joko myöhemmin tai pronominin edellä (ks. 17a ja 17b). Esimerkkilauseiden keskinäisiä eroja kyselyn tuloksissa voidaankin havainnollistaa esimerkkien 11a ja 11b avulla. Niitä vain harva vastaaja arvioi voivansa käyttää. Esimerkkiä 11a voisi kyselyn perusteella käyttää 15 % vastanneista, ja esimerkin 11b käyttöä omassa puheessaan puolsi vain 1 % vastanneista (8 informanttia). Ongelmallisuus ei kuitenkaan näytä liittyvän

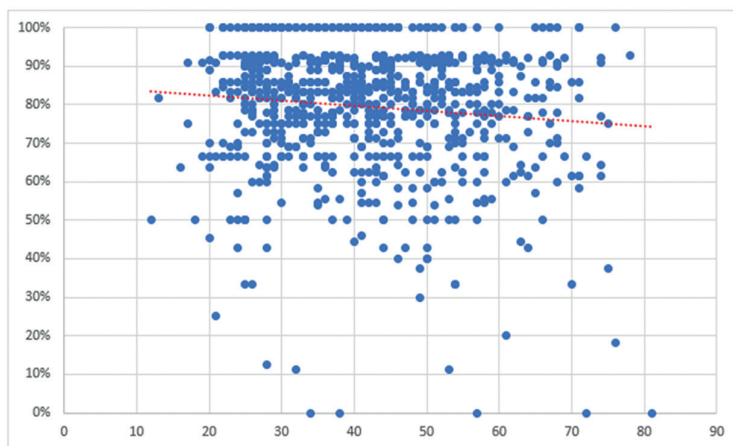
yksilölliseen tulkintaan 'he eivät tunne minua ja Annaa', sillä lukumäärältään vähäisessä arvioijajoukossa se oli pääosin hyväksytty.

- (11) a. He eivät tunne *meitä Annan kanssa*.
b. De känner inte *oss med Anna*.

Yllä esitellyt näytteet ilmentävät vaihtelua, joka vallitsee konstruktion erilaisten syntaktisten kokoonpanojen välillä. Toisaalta rakenteellisen vertailun kautta saadaan esille myös merkityksiä ja niiden preferenssijärjestystä koskevia eroja: lauseen loppuun, kauemmas pronominista, sijoittuva adpositiolauseke vahvistaa monikollisen merkityksen suosiota kyselyssä (Kurki 2022, 113–123). Yksiköllinen tulkinta ei ole tällöinkään poissuljettu, eikä hyväksyntää koskeva tarkastelu ole rajattavissa syntaktisin perustein tiettyihin esimerkkilauseisiin. Tässä luvussa vertailuja esitellään yksiköllisen tulkinnan hyväksyntää koskevien tulosten keskiarvoina, jotka on koostettu luvun 2.2 esittelystä korostetuista esimerkkilauseista. Yksittäisiä esimerkkilauseita hyödynnetään kuitenkin tulosten tarkempaan havainnollistamiseen. Vastaajien alueellista taustaa tarkastellaan seuraavasti: Tarkastelussa hyödynnetään kunkin vastaajan antamaa tietoa kotipaikkakunnastaan. *Kotialueella* puolestaan viitataan murrealueeseen, jolle kotipaikkakunta sijoittuu. Lisäksi tarkastellaan vastaajan laajempaa asuinhistoriaa eli kaikkia tämän mahdollisesti ilmoittamia asuinpaikkoja kytköksissä murrealueisiin.

4.1 Konstruktion hyväksyntä suomen kielessä

Luvussa 2.2 esitelty aineisto kattaa 810 suomenkielisen osallistujan vastaukset tarkasteltavaa konstruktiota koskevaan kyselytutkimukseen. Esimerkkilauseita koskevien arvioiden lisäksi kyselyssä oli mahdollista ilmoittaa seuraavia vapaaehtoisia tietoja: ikä; kotipaikkakunta; muut paikkakunnat, joilla on asunut. Informanteista 802 on ilmoittanut ikänsä ja 804 antanut tietoa asuinhistoriastaan ilmoittamalla kotipaikkakuntansa sekä mahdollisia muita asuinpaikkakuntia. Tämän luvun analyysi perustuu siis 14 esimerkkilauseen arviointiin (ks. luku 2.2).

Kuvio 1. Vastaajan ikä ja yksiköllisen tulkinnan hyväksyntä suomessa.

Kyselytutkimus keräsi kattavasti vastauksia noin 20–70-vuotiailta osallistujilta, mutta aineistossa korostuvat jonkin verran 30–50-vuotiaiden vastaukset. Kuvio 1 esittää miten suuressa osassa arvioimiaan lauseita vastaajat pitävät yksiköllistä tulkintaa mahdollisena. Vastauksiin sisältyy paljon hajontaa, joskin hyväksyntäosuuden hienoinen lasku iäkäämpien vastaajien joukossa on tilastollisesti merkitsevä (regressioanalyysin mukaan $p = 0,011$).

Alueellista vaihtelua tarkastellaan tässä tutkimuksessa erittelemällä vastaajien kotialueita (taulukko 1). Vastaajien ilmoittamat kotipaikkakunnat on siis jaoteltu seuraaville murrealueille: pääkaupunkiseutu, lounais- ja välimurteiden alue, hämäläismurteiden alue, savolaismurteiden alue, pohjalaismurteiden alue sekä peräpohjalaismurteiden alue. Käsittelyn ulkopuolelle jäävät kaakkoismurteiden edustajat (16 informanttia), muu Uusimaa (13 informanttia) sekä kotipaikkakuntia useilta eri murrealueilta nimenneet vastaajat (20 informanttia) johtuen ryhmien pienestä koosta. Näiden kanssa muut-kategoriaan on ryhmitelty myös vastaajat, jotka eivät ole ilmoittaneet asuinpaikkojaan koskevia taustatietoja (6 informanttia). Taulukossa 1 yksiköllisen tulkinnan hyväksyntä on ilmoitettu keskiarvona 14 tarkastellusta esimerkkilauseesta. Kyseessä on siis keskiarvo siitä, miten suuri osuus kutakin lausetta ilmoituksensa mukaan käyttämään kykenevistä vastaajista pitää yksiköllistä tulkintaa hyväksyttävänä.

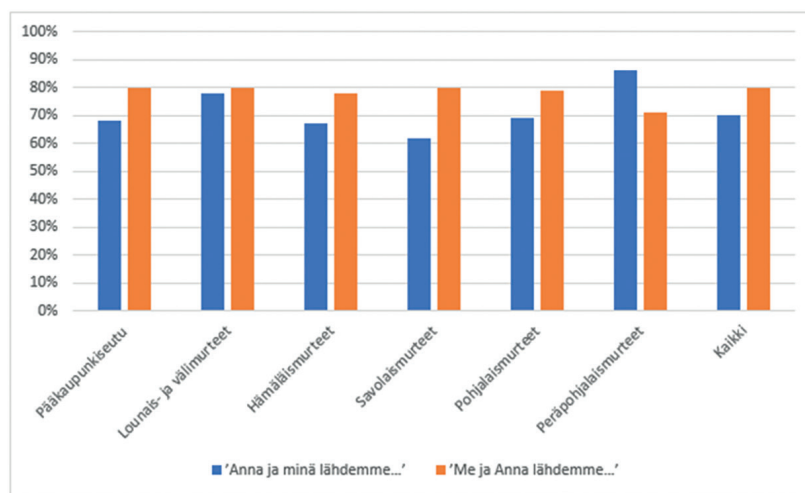
Taulukko 1. Yksiköllisen tulkinnan hyväksyntä suomessa kotialueittain.

Vastaajan kotialue	Ryhmän koko: informantteja (osuus kaikista)	Yksiköllisen tulkinnan hyväksyntä, keskiarvo
Pääkaupunkiseutu	136 (17 %)	80 %
Lounais- ja välimurteet	121 (15 %)	83 %
Hämäläismurteet	200 (25 %)	81 %
Savolaismurteet	160 (20 %)	80 %
Pohjalaismurteet	99 (12 %)	82 %
Peräpohjalaismurteet	39 (5 %)	88 %
Muut	55 (7 %)	82 %
Kaikki	810 (100 %)	81 %

Kaikki 14 esimerkkilauseetta kattavan kokonaiskatsauksen valossa ei näytä erityisen todennäköiseltä, että vastaajan kotialue vaikuttaisi konstruktion yksiköllisen tulkinnan, 'minä ja joku', hyväksyntään. Erot alueiden välillä ovat huomattavan pieniä. Niukasti kokonaiskuvasta eroaa peräpohjalaismurteiden kotialue. Ryhmän pienuudesta (39 osallistujaa) johtuen johtopäätöksiä voidaan tässä asetelmassa tehdä varsin rajatusti: tilastollisesti merkitseviä eroja tulkintojen hyväksynnässä aineiston kokonaiskuvassa ei voida osoittaa. Konstruktio näyttää myös sillä tavoin neutraalilta osalta puhekieltä, ettei mikään tietty alueellinen tausta korreloi sen vähäisemmän hyväksynnän kanssa, vaikka yksilöllistä hajontaa tuloksissa esiintyykin (ks. kuvio 1).

Taulukon 1 kuvausta enemmän syventyksen tilannetta voidaan havainnollistaa yksittäisten esimerkkilauseiden avulla. Tässä esiteltävät lauseet olivat kyselyssä laajimmin

hyväksytyjen joukossa, minkä myötä niiden tulkintoja koskevista arvioista on käytössä kattavin ja siten edustavin aineisto. Kuvio 2 esittelee, millaisia arviot lauseen *Me lähdetään lomamatkalle Annan kanssa* (esimerkki 10a) merkityksistä ovat eri kotialueita edustavien informanttien vastauksissa. Ilmoituksensa mukaan lausetta omassa puheessaan voisi käyttää 92 % vastaajista. Esimerkkilauseen 10a konstruktion laajimmin hyväksytty merkitys on 'me ja Anna', jonka vastaajista 80 % hyväksyy. Yksiköllinen merkitys 'minä ja Anna' jää toissijaiseksi, sen hyväksyy 70 % vastaajista. Kuvio 2 osoittaa, että tulkintojen preferenssijärjestys vaihtelee aineistossa, kuten tässä tapahtuu peräpohjalaismurteiden kohdalla.⁷

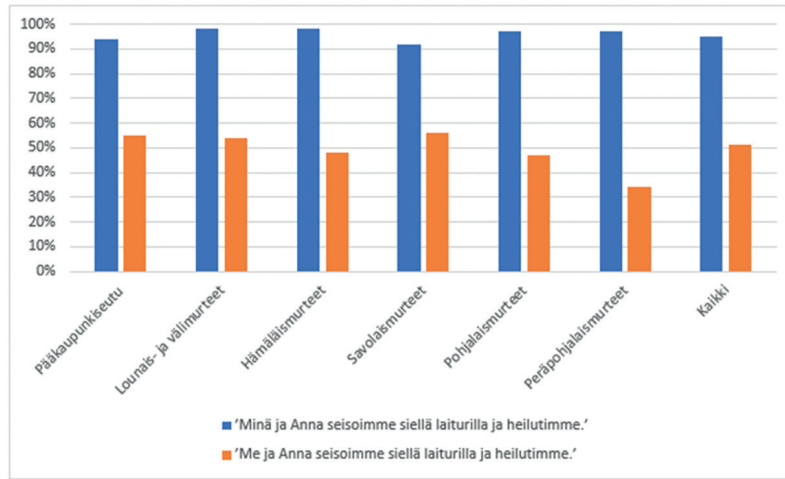

Kuvio 2. Esimerkin *Me lähdetään lomamatkalle Annan kanssa* tulkintojen hyväksyntä kotialueittain.

Kuviossa 3 vertaillaan arvioita lauseen *Annan kanssa me seisottiin siellä laiturilla ja heiluteltiin* (esimerkki 17a) merkityksistä. Vastaajista 88 % ilmoittaa voivansa käyttää sitä puheessaan. Tyypillisempi merkitys on yksiköllinen, 'minä ja Anna', jonka koko aineistossa hyväksyy 95 % kaikista vastaajista. Monikollinen tulkinta 'me ja Anna' jää 51 % hyväksymäksi.

Kuvio 3 kuvaa erityisen hyvin sitä, että tarjolla olevien merkitysten välille muodostuu selkeitä eroja tiettyjen syntaktisten kokoonpanojen yhteyksissä, vaikka molemmat tulkinnat ovatkin hyväksyttäviä ainakin osalle kielenkäyttäjistä. Alueelliseen taustaan tämä ei kuitenkaan ole, ainakaan pääsääntöisesti, kytköksissä: vertailussa erottuu lähinnä peräpohjalaismurteiden kotialueen edustajien vähäisempi hyväksyntä monikolliselle

⁷ Ristiintaulukoinnissa yksiköllisen tulkinnan hyväksyntään merkitsevästi vaikuttavina kotialueina näyttäytyvät lounais- ja välimurteiden ($p = 0,034$), savolaismurteiden ($p = 0,018$) sekä peräpohjalaismurteiden alueet ($p = 0,038$). Koko asuinhistorian eli myös myöhemmät asuinpaikkakunnat huomioivassa regressioanalyysissä murrealueista yhdenkään vaikutus ei erottaudu tilastollisesti merkitsevänä.

Kuvio 3. Esimerkin *Annan kanssa me seisottiin siellä laiturilla ja heiluteltiin* tulkintojen hyväksyntä kotialueittain.

tulkinnalle.⁸ Vastaajien koko asuinhistorian muut asuinpaikkakunnat huomioivassa regressioanalyysissä murrealueista yhdenkään vaikutus ei erottaudu tilastollisesti merkitsevästä.

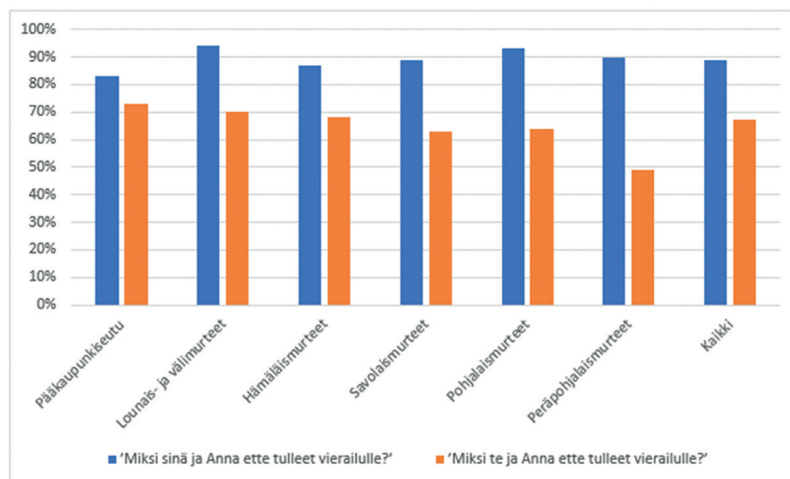
Monikollisen tulkinnan hyväksynnän vaihtelu on läsnä myös kuviossa 4, joka kuvaa esimerkkilauseen *Miksi te ette tulleet Annan kanssa vierailulle?* (esimerkki 18a) tulkintojen hyväksyttävyyttä. Lausetta puheessaan voi ilmoituksensa mukaan käyttää 96 % vastaajista. Yksiköllisen tulkinnan 'sinä ja Anna' hyväksyy 89 % kaikista vastaajista, monikollisen 'te ja Anna' 67 %.

Kuten kuvio 4 esittää, ero merkitysvaihtoehtojen välillä vaihtelee jonkin verran vastaajien kotialueesta riippuen: monikollisen tulkinnan hyväksyntä jää vähäiseksi varsinkin peräpohjaläismurteiden kohdalla, mikä on todettavissa ristiintaulukoinnillakin ($p = 0,014$).⁹ Yksiköllinen tulkinta korostuu lounais- ja välimurteiden ollessa vastaajan kotialue ($p = 0,039$). Sama huomio toistuu koko asuinhistorian huomioivassa regressioanalyysissä lounais- ja välimurteiden alueeseen kytköksissä olleiden vastaajien joukossa ($p = 0,008$).

Alueellisen taustan vaikutus suomen konstruktion voidaan todeta varsinkin vähäiseksi, eikä alueellinen vaihtelu näyttäydä sen hyväksyntää selittävänä tekijänä. Seuraava osio esittelee suomenruotsin aineistoa koskevat havainnot samassa järjestyksessä.

8 Vähäisempi hyväksyntä on havaittavissa myös ristiintaulukoinnissa, jossa ero muihin alueisiin on merkitsevä ($p = 0,029$).

9 Kiinnostavasti monikollinen tulkinta korostuu lounais- ja välimurteiden, hämmäläismurteiden sekä pohjaläismurteiden alueille sijoittuvissa kaupunkikeskityksissä (Turku, Tampere ja Oulu), mikäli nämä irrotettaisiin erilliseen tarkasteluun. Huomio koskee eräitä muitakin esimerkkilauseita. Näitä ei tässä tutkimuksessa kuitenkaan voida eritellä tarkemmin.

Kuvio 4. Esimerkin *Miksi te ette tulleet Annan kanssa vierailulle?* tulkintojen hyväksyntä kotialueittain.

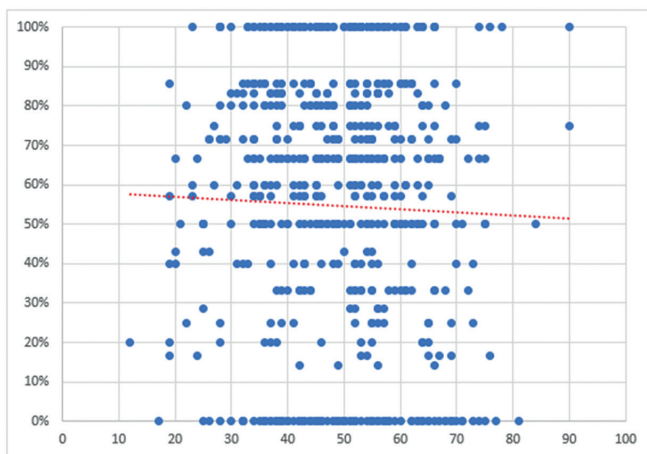
4.2 Konstruktion hyväksyntä suomenruotsissa

Luvussa 2.2 esitelty kyselytutkimusaineisto kattaa 618 suomenruotsia edustavan osallistujan vastaukset. Suomenruotsia edustavista informanteista 614 on ilmoittanut ikänsä ja 616 on antanut tietoa asuinpaikoistaan. Osio hyödyntää seitsemää luvussa 2.2 esitellyistä esimerkkilauseista.

Vastaajien iän suhteen suomenruotsin aineistonkeruu on tavoittanut osallistujia jonkin verran suomenkielistä kyselyä tasaisemmin, joskin alle 30-vuotiaiden osallistuminen on jäänyt hieman muita ikäryhmiä vähäisemmäksi. Kuvio 5 esittää miten suuressa osassa arvioimiaan lauseita vastaajat pitävät kulloinkin tarjolla olevaa yksiköllistä tulkintaa mahdollisena. Suomenruotsin aineistossa vastauksiin sisältyy vielä suomeakin suurempaa hajontaa.¹⁰

Kuten suomenkielisen aineiston kohdalla, alueellista vaihtelua selvitetään tässäkin vastaajien ilmoittamien kotialueiden erittelyllä (taulukko 2). Jaottelun alueet ovat Vaasa, muu Pohjanmaa, pääkaupunkiseutu, muu Uusimaa, Turku, muu Turunmaa. Erittely vastaa parhaiten suomenruotsin murteiden ja kaupunkikeskittymien rinnakkaiselo (ks. esim. Ivars 2015). Ryhmittelyn ulkopuolelle jäivät informantit kielisaarilta ja suomenkielisiltä alueilta (12 osallistujaa), Ahvenanmaalta (3 osallistujaa), ulkomailta (2) sekä useilta eri kotialueilta (35) johtuen ryhmien heterogeenisyydestä ja pienuudesta. Näiden lisäksi muut-kategoriaan luetaan osallistujat, jotka eivät ole halunneet antaa tietoja alueellisesta taustastaan (2). Yksiköllisen tulkinnan hyväksyntä on ilmoitettu keskiarvona seitsemästä tarkastellusta esimerkkilauseesta. Tällöin kyseessä on keskiarvo siitä, miten suuri osuus kutakin lausetta ilmoituksensa mukaan käyttämään kykenevistä vastaajista pitää yksiköllistä tulkintaa hyväksyttävänä.

10 Vastaajan ikä ei ole tässä kuitenkaan merkitsevä muuttuja (regressioanalyysin mukaan $p = 0,544$).

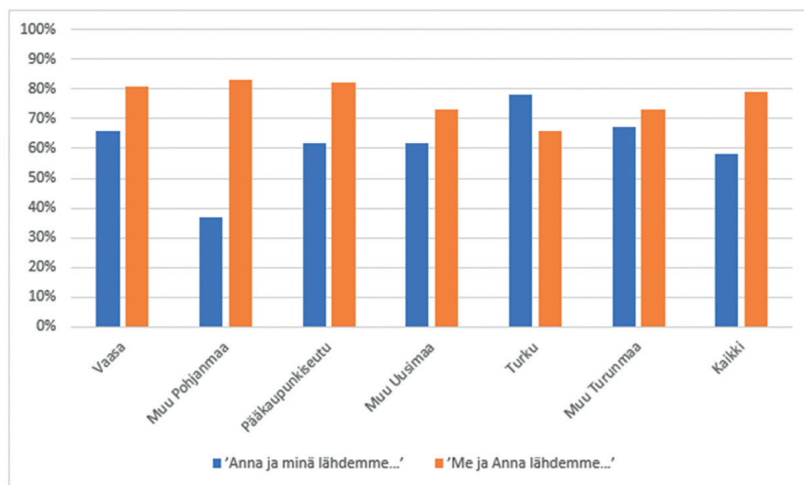
Kuvio 5. Vastaajan ikä ja yksiköllisen tulkinnan hyväksyntä suomenruotsissa.

Taulukko 2. Yksiköllisen tulkinnan hyväksyntä suomenruotsissa kotialueittain.

Vastaajan kotialue	Ryhmän koko: informantteja (osuus kaikista)	Yksiköllisen tulkinnan hyväksyntä, keskiarvo
Vaasa	32 (5 %)	56 %
Muu Pohjanmaa	128 (21 %)	46 %
Pääkaupunkiseutu	204 (33 %)	63 %
Muu Uusimaa	115 (18 %)	68 %
Turku	37 (6 %)	68 %
Muu Turunmaa	48 (8 %)	69 %
Muut	54 (9 %)	62 %
Kaikki	618 (100 %)	61 %

Taulukko 2 esittelee, että konstruktion yksiköllinen tulkinta on keskimäärin vähemmän hyväksytty suomenruotsissa kuin suomessa, mikä palautuu osaltaan kuvion 5 osoittamaan huomioon: hajonta vastauksissa on suurempaa. Joukossa on myös paljon konstruktion yksikölliseen tulkintaan kielteisesti suhtautuvia vastaajia. Kielteisimminkin tähän suhtautuvat vastaajat, joiden kotialue on Pohjanmaa, erityisesti Vaasaa lukuun ottamatta (muu Pohjanmaa).

Erot ovat näkyvimpiä esimerkkilauseessa, jossa prepositioliaseke sijoittuu lauseen loppuun. Tässä syntaktisessa kokonpanossa monikollinen tulkinta korostuu (Kurki 2022, 113–114). Kuvion 6 esimerkkilauseetta *Vi ska fara på semester med Anna* (esimerkki 10b) voisi kyselytutkimuksen mukaan käyttää 84 % vastanneista. Yksiköllisen tulkinnan 'minä ja Anna' hyväksyi 58 % vastaajista, monikollisen 'me ja Anna' 79 %.

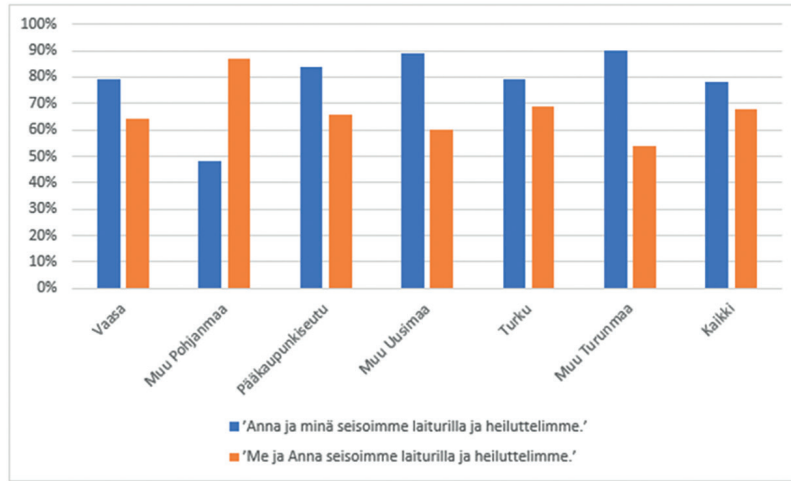
Kuvio 6. Esimerkin *Vi ska fara på semester med Anna* tulkintojen hyväksyntä kotialueittain.

Kuten kuviosta 6 nähdään, kotialueeltaan muuta Pohjanmaata edustavissa vastauksissa on muita ryhmiä suurempi ero merkitysten hyväksynnässä. Kyse on muita alueita vähäisemmästä yksiköllisen tulkinnan hyväksynnästä, joka on todettavissa myös ristiintaulukoimalla (ero on erittäin merkitsevä, $p < 0,001$). Ilmiö toistuu koko asuinhistorian, myös muut asuinpaikat, huomioivassa regressioanalyyseissä muun Pohjanmaan alueeseen kytköksissä olleiden vastaajien joukossa ($p < 0,001$).

Yllä kuvattu alueellinen kytkös näyttää olevan niin vahva, että merkitysvaihtoehtojen preferenssijärjestys voi olla päinvastainen muihin ryhmiin verrattuna, kuten kuvio 7 osoittaa. Juuri muun ruotsinkielisen Pohjanmaan ryhmässä monikollinen 'me ja Anna' tulkinta on aineistossa lauseelle *Med Anna stod vi där på bryggan och vinkade* (17b) yleisempi tulkinta, vaikka muissa ryhmissä merkitys 'Anna ja minä' todetaan useammin mahdolliseksi. Lausetta itsessään voisi ilmoituksensa mukaan käyttää 66 % vastanneista. Yksiköllisen tulkinnan 'minä ja Anna' hyväksyi 78 % vastaajista, monikollisen 'me ja Anna' 68 %.

Huomionarvoista tässäkin on yksiköllisen tulkinnan muita kotialueita merkittävästi vähäisempi hyväksyntä ruotsinkielistä Pohjanmaata Vaasaa lukuun ottamatta edustavassa ryhmässä, mikä on todettavissa myös ristiintaulukoimalla ($p < 0,001$). Tämä ilmenee myös koko asuinhistorian huomioivassa regressioanalyyseissä ($p < 0,001$).

Kyselytutkimuksen tuottama aineisto viittaa siihen, että konstruktio hyväksytään sen erityisessä yksiköllisessä merkityksessään ruotsinkielisellä Pohjanmaalla muita alueita heikommin. Huomio kiinnittyy kiinnostavasti suomenruotsin ja suomen kielikontaktiin, joka on vähäisimmillään juuri tietyissä osissa ruotsinkielistä Pohjanmaata ja Ahvenmaalla (ks. esim. Thors 1981). Ero näyttäytyy jokseenkin samanlaisena myös vastaajien koko asuinhistoriaa (kotipaikkakunta ja muut paikkakunnat, joilla vastaaja on asunut) tarkasteltaessa, sillä asuinhistorian tyypillisin kytkös ruotsinkieliselle Pohjanmaalle on juuri kotipaikkakunnan sijoittuminen alueelle.

Kuvio 7. Esimerkin *Med Anna stod vi där på bryggan och vinkade* tulkintojen hyväksyntä kotialueittain.

Muilta osin myös suomenruotsin esimerkkilauseiden tarkastelu alleviivaa syntaktisten kokoonpanojen välille muodostuvia eroja. Samanaikaisesti merkittävä piirre konstruktion kaksitulkintaisuudessa on, etteivät merkitysvaihtoehdot sulje toisiaan pois. Toisen tulkinnan vahvakaan hyväksyntä ei välttämättä tee vaihtoehtoista tulkinnasta erityisen heikosti hyväksyttyä.

5 Johtopäätökset

Artikkelin tutkimuskysymykseen, miten laajalti kielenkäyttäjät hyväksyvät yksiköllisen tulkinnan, määrällinen tutkimus vastaa seuraavasti. Tarkastellun aineiston perusteella konstrukto on suomen kielessä noin 20 prosenttiyksikköä yleisemmin hyväksytty kuin suomenruotsissa. Esimerkkilauseiden välillä on paljon vaihtelua, joka ei selity tarkastelluilla muuttujilla. Kyse on paremminkin syntaktisten kokoonpanojen ominaisuuksista, jotka rajautuvat tämän tutkimuksen ulkopuolelle. Hajontaa vastauksissa on muutoinkin runsaasti, ja erityisesti sitä on suomenruotsin aineistossa. Molemmista kielissä on kuitenkin esimerkkilauseita, joissa yksiköllinen tulkinta on monikollista laajemmin hyväksytty ja tässä merkityksessä ensisijainen.¹¹

Suomen kaksitulkintaisen *me jonkun kanssa* -konstruktion aineisto esittelee sillä tavoin neutraalina, ettei sitä määrittävä yksiköllinen 'minä ja joku' -tulkinta ole erityisesti

¹¹ Myös muuta aineistoa vähemmän yksiköllisen tulkinnan hyväksyntää puoltanut vastaajajoukko, jonka kotialue on muu Pohjanmaa, hyväksyy yksiköllisen tulkinnan esimerkkilauseelle 8b monikollista tulkintaa useammin.

sidoksissa vastaajan alueelliseen taustaan (kotipaikkakunta tai muu asuinhistoria). Konstruktio on kiinnostavasti hieman vähemmän hyväksytty vanhempien vastaajien keskuudessa, mutta mitään ilmeistä syytä ei ole olettaa, että konstruktio olisi leimallisesti osa nuorten kieltä.

Suomenruotsin aineistossa taustamuuttujista erottuu kytkös ruotsinkieliseen Pohjanmaahan Vaasaa lukuun ottamatta (muu Pohjanmaa). Juuri tämä murrealue, joko kotipaikkakunnan tai muun asuinhistorian muodossa on aineistoissa sidoksissa yksiköllisen tulkinnan vähäisempään hyväksyntään (ks. luku 4.2). Tämä on tärkeä huomio liittyen konstruktion esitettyyn alkuperään eli kielikontaktiin suomen kanssa (Bergroth 1928 [1917], 103). Juuri ruotsinkielisellä Pohjanmaalla kontakti on toteutunut muita alueita vähäisemmässä määrin. Havainto puoltaakin tältä osin hypoteesia, jonka mukaan suomenruotsin konstruktio on lainautunut suomesta.

Vaikka kysely on alun perin tehty syntaktisen tutkimuksen ehdoilla (Kurki 2022), se tarjoaa kuitenkin taustamuuttujien tarkasteluun riittävän laajan aineiston. Useat eri variaatiot kieliopillisista kokoonpanoista (esimerkit 8–24), joihin varsinkin suomenruotsissa näyttää kohdistuvan merkittäviä rajoitteita (ks. luvun 4 alku), keräävät tarkastelun kannalta riittävän määrän vastauksia. Kyselytutkimus metodina on tarkastelun kannalta sitenkin perusteltu, ettei konstruktion frekvenssi nykykieltä koskevissa korpusaineistoissakaan ole riittävä kielenkäyttäjien taustoja koskevien määrällisten huomioiden tekemiseen.

Konstruktion esiintymät ovat yksittäisiä myös tämän tutkimuksen historiallisissa korpusaineistoissa, mutta löydökset ilmentävät toteutunutta käyttöä parhaimmillaan varsin selkeästi (ks. esim. 39). Historiallinen aineisto osoittaa, että konstruktio on ollut käytössä Suomessa 1800-luvun alkupuoliskolla. Suomenruotsin vastineesta esimerkkejä voidaan tavata sen loppupuoliskolta. Näitä vanhempia osumia aineisto ei tarjoa, vaikka se sisältää ainakin joitakin tätä vanhempia tekstilajiltaan soveltuvia aineistokokonaisuuksia. Kirjallisten esiintymien lisäksi konstruktion käyttöä 1900-luvun puhutussa suomenruotsissa on kuvattu kielenhuollossa suomen vastineen olemassaolo mainiten (Bergroth 1928 [1917], 103).

Kokonaisuudessaan konstruktion voidaan todeta olevan varsin laajalti hyväksytty Suomessa ja jokseenkin yleisesti myös suomenruotsissa. Uudesta ilmiöstä historiallisen aineiston valossa ei myöskään ole kyse. Parhaiten kokonaiskuvaa täydentäisi laajempi aineisto nykykielen näytteitä, joissa konstruktio esiintyy puhutussa kielessä. Tässä tutkimuksessa tarkasteltu hyväksyttävyyden tuo esille tiettyjä vaihtelun alaisia ominaisuuksia, myös syntaksiin liittyviä, mutta hyväksyttävyyden ja käytön suhde edellyttäisi jatkotutkimusta konstruktion todellista käyttöä koskien.

Aineistolähteet

- AHTISAARI, MARTTI 1995: Tasavallan presidentin uudenvuodenpuhe 1.1.1995. *Suomen tasavallan presidentin puheet*. Saatavissa <https://www.presidentti.fi/ahtisaari/puheet-1995/p9501.uv.html> [viitattu 1.2.2023].
- ELK = Elias Lönnrotin kirjeenvaihto -verkkojulkaisu 2017. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2017-. Saatavissa <http://lonnrot.finlit.fi/omeka> [viitattu 1.2.2023].
- FNB 2000. STT:n ruotsinkielinen uutisarkisto 2000. Saatavissa <https://spraakbanken.gu.se/resurser/>

- fnb2000 [viitattu 22.1.2022].
- KKR = Kansalliskirjaston klassikkokirjaston ruotsinkielinen osakorpus, Kielipankki-versio. Kielipankki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-201804041>.
- KLK = Kansalliskirjaston lehtikokoelma. Saatavissa <https://digi.kansalliskirjasto.fi/collections?id=82> [viitattu 20.3.2023].
- MKG = Metsäsuomalaisten kirjeet Gottlundille. Saatavissa <https://gottlund.finlit.fi> [viitattu 1.2.2023].
- PS = Paul Sinebrychoffin kirjearkisto. Saatavissa <http://kirjearkisto.siff.fi> [viitattu 25.1.2023].
- SB = Språkbankenin historiallisen suomenruotsalaisen korpuksen kirjeenvaihtokokoelmat. Saatavissa <https://spraakbanken.gu.se/korp> [viitattu 27.3.2023].
- Tasavallan presidentin kanslia 1995: Republikens presidents nyårstal 1.1.1995. *Suomen tasavallan presidentin puheet*. Saatavissa <https://www.presidentti.fi/ahtisaari/puheet-1995/p9501.uvr.html> [viitattu 1.2.2023].
- VKS = Vanhan kirjasuomen korpus. Kielipankki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-201407165>.
- VNSK = Varhaisnykysuomen korpus, Kielipankki-versio. Kielipankki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-20140730147>.

Kirjallisuus

- BERGROTH, HUGO 1917: *Finlandssvenska: handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift*. Schildts Förlags Ab, Vaasa.
- 1928 [1917]: *Finlandssvenska: handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift*. Toimien uudistettu ja laajennettu painos. Schildts Förlags Ab, Vaasa.
- CABLE, SETH 2017: Some observations on the plural pronoun construction of Tlingit, Polish, and Russian. CLAIRE HALPERT, HADAS KOTEK ja COPPE VAN URK (toim.): *A pesky set: Papers for David Pesetsky*. MITWPL, Cambridge, MA.
- COLLINS, CHRIS – POSTAL, PAUL 2012: *Imposters: A study of pronominal agreement*. MIT Press, Cambridge, MA. <https://doi.org/10.7551/mitpress/9780262016889.001.0001>
- DÉKÁNY, ÉVA 2009: Comitative adjuncts: Appositives and non-appositives. KATALIN E. KISS (toim.): *Adverbs and adverbial adjuncts at the interfaces*, 231–244. Mouton de Gruyter, Berliini. <https://doi.org/10.1515/9783110214802.2.231>
- ERELT, MATI 2008: Concerning the relationship of the comitative construction to the coordinating construction in Estonia. *Linguistica Uralica* 44 (2), 97–107. <https://doi.org/10.3176/lu.2008.2.02>
- HOLMBERG, ANDERS – KURKI, KLAUS 2019: We ...with Anna: Inclusive coordination in Finnish and Fennoswedish. KEN RAMSHØJ CHRISTENSEN, HENRIK JØRGENSEN ja JOHANNA L. WOOD (toim.): *The sign of the V: Papers in honour of Sten Vikner*, 243–266. Aarhus Universitetsforlag, Aarhus. <https://doi.org/10.7146/aul.348.98>
- HÄLLSTRÖM-REIJONEN, CHARLOTTA AF 2012: *Finlandismier och språkvård från 1800-talet till i dag*. Helsingin yliopisto, Helsinki. Saatavissa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-7598-8> [viitattu 12.9.2023].
- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- IVARS, ANN-MARIE 2015: *Dialekter och småstadsspråk. Svenskan i Finland – i dag och i går*. SLS, Helsinki.
- Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas 2012. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 171. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki.
- KOSKELA, LASSE 2014: Kun kieli alkaa kiinnostamaan. Kotus-blogi – kaikkea kielestä. Saatavissa https://www.kotus.fi/nyt/kotus-blogi/blogiarkisto/lasse_koskela/kun_kieli_alkaa_kiinnostamaan.10688.blog [viitattu 19.3.2022].
- KURKI, KLAUS 2022: We... with Anna: the inclusive plural pronominal construction in Finnish and Fennoswedish. *Working Papers in Scandinavian Syntax* 107, 111–134.
- LEVÄLAHTI, MINNA 2020: Om ”vi” gör något med Emma måste vi vara minst tre. *Hufvudstadsbladet* 12.5.2020. Saatavissa [https://www.hbl.fi/artikel/om-vi-gor-nagot-med-emma-maste-vi-vara-](https://www.hbl.fi/artikel/om-vi-gor-nagot-med-emma-maste-vi-vara)

- minst-tre [viitattu 4.7.2023].
- LICHTENBERG, FRANTISEK 2000: Inclusive Pronominals. *Oceanic Linguistics* 39 (1), 1–32. <https://doi.org/10.1353/ol.2000.0006>
- LINDSTRÖM, JAN 2003: Syntaksia suomenruotsalaisittain. *Virittäjä* 107 (4), 545–567.
- REID, LAWRENCE A. 2009: Inclusive constructions and their development in Philippine languages. ALEXANDER ADELAAR ja ANDREW PAWLEY (toim.) *Austronesian historical linguistics and culture history: a festschrift for Robert Blust*, 267–294. Research School of Pacific and Asian Studies, Australian National University, Canberra.
- SCHWARTZ, LINDA 1988: Asymmetric feature distribution in pronominal ‘ coordinations’. MICHAEL BARLOW ja CHARLES FERGUSON (toim.): *Agreement in natural language: Approaches, theories, descriptions*, 237–249. Center for the Study of Language and Information, Stanford, CA.
- SIGURÐSSON, HALLDÓR ÁRMANN – WOOD, JIM 2020: “We Olaf”: Pro[(x-)NP] constructions in Icelandic and beyond. *Glossa: A Journal of General Linguistics* 5 (1). <https://doi.org/10.5334/gjgl.1054>
- SIROLA-BELLIARD, MAIJA 2016: *Suomen komitatiivi: -ine ja kanssa*. Tampere University Press, Tampere. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-0246-7>.
- THORS, CARL-ERIC 1981: Finska påverkningar på de finlandssvenska folkmålen. BENGT LOMAN (toim.): *De finlandssvenska dialekterna i forskning och funktion*, 95–99. Åbo Akademi, Turku
- VASSILIEVA, MASHA – LARSON, RICHARD K. 2005: The semantics of the plural pronoun construction. *Natural Language Semantics* 13 (2), 101–124. <https://doi.org/10.3765/salt.voio.2853>

KLAUS KURKI: ‘We with somebody’ – an ambiguous pronominal construction in Finnish and Fenno-Swedish

The Finnish pronominal construction *me Annan kanssa*, literally ‘we with Anna’, is ambiguous in its interpretation. Both ‘Anna and I’ and ‘Anna and us’ are possible readings. The same phenomenon occurs in Fenno-Swedish. For example, *vi med Anna* (lit. ‘we with Anna’) can have the very same two interpretations. The outcome is very much context-dependent. What makes the construction special is the singular interpretation ‘Anna and I’ that differs from how the meaning of plural pronouns is usually understood.

In both Finnish and Fenno-Swedish, the construction occurs typically in the vernacular, but it is not limited to it. Especially in Finnish, it can be encountered in more formal contexts as well. In Fenno-Swedish, it has been disputed whether the construction should be used in correct language use, as it does not appear in standard Swedish. The hypothesis is that the construction originates from Finnish.

This paper examines the construction from two points of view. The first one concerns investigating occurrences found in historical corpus material. A contemporary overview is given by analysing survey data collected online in 2019.

The historical corpus material consists of literature, newspapers and letter collections. In this material, the earliest Finnish examples of the construction are from the mid-19th century. The oldest corresponding Fenno-Swedish occurrences are from the second half of the same century.

The survey data used in this paper is a result of a grammaticality judgement experiment. Various syntactic compositions, including the pronominal construction, have been judged by a large cohort of informants. At the same time, the participants provided information on their age and regional background.

In analysing the data, this study shows that the pronominal construction, in its special singular interpretation, is less accepted by Fenno-Swedish informants with a residential history linked to the Coastal Ostrobothnia region. In this area, the language contact between Finnish and Fenno-Swedish is

considered weak. The result indicates that the hypothesis, in which the Fenno-Swedish construct would be of Finnish origin, is supported by the data.

Klaus Kurki
kleiku@utu.fi
Pohjoismaiset kielet, Turun yliopisto
<https://orcid.org/0000-0001-6149-9034>

KAARINA HIPPI

Murteet kielellisessä elämäkerrassa

Monikulttuuristen suomenpuhujien käsityksiä itsestään suomen murteiden käyttäjinä

1 Johdanto¹

Tässä artikkelissa tarkastellaan sitä, miten monikulttuuriset suomen kielen puhujat² kuvaavat murteiden käyttöään ja sen muutoksia kielielämäkerrallisessa haastattelussa. Murteiden käyttöön liittyy tiiviisti myös se, miten murteita tiedostetaan ja miten käsityksiä murteista tuodaan esille omasta kielenkäytöstä puhuttaessa. Näiden kysymysten tarkastelu valottaa osaltaan monikulttuurisen Suomen kielellistä todellisuutta. Tutkittavat ovat osallistuneet Sata suomalaista kielellistä elämäkertaa -hankkeen haastatteluun ja ovat maininneet yhdeksi äidinkielekseen jonkin muun kuin suomen tai ruotsin (ks. Hippi-Lappalainen–Nuolijärvi 2020). Kielielämäkerralla tarkoitan tässä haastattelulla kartoitettuja elämänvaiheita, joita yksilöt kuvaavat kielenkäytön ja siihen liittyvien asenteiden, kokemusten ja muistojen valossa (ks. esim. Pavlenko 2007; Keskimaa 2018; Priiki–Mononen–Lappalainen 2018). Kielellisessä elämäkertahaastattelussa yksilön elämän muutuskohdat ja eri vaiheissa havaitut erot korostuvat, sillä niistä kysytään eksplisiittisesti ja haastateltua kehoitetaan muistelemaan kokemuksiaan kielenkäytöstä.

Jokainen suomea käyttävä ja Suomessa asuva on asuinpaikastaan riippumatta jossain määrin tekemisissä myös aluemurteiden kanssa, mutta variaation voi nähdä aiheuttavan lisävaikeuksia kieliyhteisöön pääsyn tiellä (Piippo–Voutilainen–Vaattovaara 2016, 77). Tämän lisäksi ikänsä maassa asuneet voivat kohdata rajantekoja etnisyytensä tai

1 Kiitän Hanna Lappalaista ja Pirkko Nuolijärveä laajan tutkimusaiheen yhteisestä kehittelystä sekä artikkelin kommentoinnista. Kiitän rakentavista ja hyödyllisistä parannusehdotuksista myös anonyymeja arvioijia. Artikkelin on kirjoitettu osittain Oulun yliopistossa, Suomen akatemian LinBo-hankkeessa (nro 324060).

2 Tarkoitan henkilöitä, joiden perheessä ainakin toinen vanhemmista on muun- kuin suomenkielinen. Tässä artikkelissa ei kuitenkaan ole mukana ruotsinkielisiä, saamenkielisiä eikä perinteisten vähemmistökielten puhujia, eli huomio kiinnittyy yksilöihin, joilla on itsellään tai joiden perheessä on viimeaikainen maahanmuuttotausta.

syntyperänsä perusteella, vaikka kielitaidossa eroja ei kuuluisikaan (ks. Lehtonen 2015; Ekberg-Östman 2020; Hippi-Lehto 2023). Artikkelitarkastelee murteisiin liittyviä kokeimuksia, joita eritaustaiset monikulttuuriset yksilöt kuvaavat osana kielellistä elämäkertansa. Yksilön vaihtelevat repertoarit heijastelevat hänen kokemuksiaan ja identiteettiään, ja kielelliset resurssit kytkeytyvät tiettyyn aikaan ja paikkaan (Busch 2017). Sitä, miten monikulttuuriset suomalaiset mieltävät murteet osana omaa repertoariaan, ei ole vielä tutkittu kattavasti, mutta Katharina Ruuska (2020) on käsitellyt aihetta jonkin verran väitöskirjassaan. Sallamaari Kyllönen-Sara-aho (2017) on tarkastellut pro gradu -tutkielmassaan Pohjois-Karjalassa asuvien suomea toisena kielenään puhuvien havaintoja omasta aluemurteestaan ja heidän ajatuksiaan murteen opetuksesta ja puhutun kielen taitojen tarpeesta. Heini Lehtonen (2015) puolestaan on osoittanut, kuinka yleis- ja kirjakieliset piirteet voivat toimia tyylitellyn ”huonon suomen” resursseina. Tässä tutkimuksessa tilannetta monipuolistaa se, että haastatelluilla on varsin vaihtelevat kielielämäkerrat ja suomen kielen taidot³ (ks. luku 3, aineisto). Hanna Lappalainen ja Pirkko Nuolijärvi (2023) ovat tarkastelleet samoja haastateltuja variaation näkökulmasta. He pohtivat tutkimuksessaan sitä, miten yksilöiden kielenpiirteitä voidaan luokitella ja millaisia puhujaprofiileja aineistosta hahmottuu. Mukana on Suomessa syntyneitä sekä lapsena tai nuorena ja aikuisena maahan muuttaneita. Tarkastelukulmani valottaa tarkemmin sitä, millaisia käsityksiä monikulttuurisilla kielenkäyttäjillä on murteista osana repertoariaan.

Haastattelussa rakentuvat käsitykset murteenkäytöstä ovat tässä tutkimuksessa keskiössä. Aihe on tärkeä ja ideologisesti monitasoinen, sillä murteiden ymmärtäminen, omaksuminen ja käyttö kietoutuvat arjen kokemuksiin ja suhteisiin muiden suomenpuhujien kanssa. Huomio kiinnittyy myös kieliyhteisöön sosiaalistumisen kysymyksiin. Monikulttuuristen omia kokemuksia variaatiosta on syytä kuulla tarkemmin, jotta ymmärrys erilaisista kielenkäyttötavoista yhteiskunnassa syvenee ja esimerkiksi käsitykset syntyperäisyydestä saavat uusia ulottuvuuksia. Murteiden tiedostaminen paljastaa jotain siitä, miten monikulttuurinen asemoituu suhteessa muihin suomenpuhujiin. Murteenkäytön kysymykset ovat tärkeitä myös S2-opetuksen kannalta⁴. Tutkimuskysymyksenä on, miten haastateltavat puhuvat murteiden käytöstään ja miten he kuvaavat murrekokemuksiaan osana kielellistä elämäkertaa.

Seuraavaksi käsittelen työn teoreettista taustaa ja lähtökohtia suhteessa aiempaan tutkimukseen (luku 2). Sen jälkeen, luvussa 3, esittelen tarkemmin aineiston ja lähestymistavan. Luku 4 sisältää aineiston analyysin jakautuen kolmeen osaan, ja lopuksi kokoa tulokset yhteen päätäntäluvussa 5.

3 Osalla kielenoppijuus kuuluu selvästi, toiset sen sijaan eivät eroa puhutavan perusteella muista suomenkielisistä.

4 Yleis- ja puhekielen opetuksesta on keskusteltu pitkään (Lauranto 1995; Kuparinen 2001; Storhammar 1994; ks. keskustelusta Lehtonen 2015, 214). Viimeaikaisia huomioita on Kyllönen-Sara-Ahon (2017) pro gradu -tutkielmassa, jonka S2-taustaisista haastatelluista suurin osa koki puhutun kielen opettamisen tarpeelliseksi. S2-opettajien näkökulmaa tarkastelleen Niina Sillankorvan (2015) tutkielma puolestaan osoittaa, että alueellisen puhekielen opettaminen vaihtelee paljon.

2 Tutkimusta kielikäsitteistä ja murteiden käytöstä

Tutkimus liittyy sosiolingvistiseen kielikäsitteiden tutkimukseen ja kielielämäkerralliseen tutkimukseen. Kielikäsitteellä tarkoitan laajasti kielenkäyttäjän uskomuksia, asenteita ja ideologioita (ks. Preston 2013). Tarkastelen aihepiiriä nojaten kansanlingvistiseen tutkimukseen (Preston 2017; Mielikäinen–Palander 2014), mutta teoriataustana on myös kieli-ideologinen tutkimus. Kieli-ideologialla tarkoitan vallitsevia uskomuksia kielimuotojen arvosta, käytöstä ja sopivuudesta, jotka tulevat esiin yksilöiden kuvauksissa ja joita kielenkäytössä myös rakennetaan (ks. Mäntynen–Halonen–Pietikäinen–Solin 2012, 325, 328; Blommaert 1999). Kielikäsitteistä pidän kuitenkin kattoterminä, kun tarkastelen murteita eri puolilta käsittelevää haastatteluvuorovaikutusta: huomioon murrekäsitteiden kuvaukset osana yksilön repertoaaria, joka ankkuroituu aikaan ja paikkaan (Busch 2017). Tässä kontekstina on suomenkielinen kieliyhteisö, jossa murteita käytetään ja arvioidaan; murteiden tutkimuksessa monikulttuuriset kielenkäyttäjät ovat nousseet huomion kohteeksi aivan viime aikoina. Käsittelem näitä lähtökohtia seuraavassa tarkemmin.

Suomalaisten murrekäsitteitä on tutkittu kansanlingvistisesti, ja esimerkiksi kielitietoisuus on noussut esiin näissä tutkimuksissa (Vaattovaara 2009; Mielikäinen–Palander 2014). Ei-kielentutkijan metakieli eroaa kielentutkijoiden käyttämistä käsitteistä esimerkiksi siinä, miten yksityiskohtaisesti kieltä lähestytään ja millaiset ovat tyypillisiä tapoja kuvata kieltä. Kansanlingvistisen tutkimuksen perusteella kansan kielikäsite on lyhyesti kuvattuna sellainen, että tavallisen kielenpuhujan mielessä ”hyvä kieli” on ”tavallisen kielen” (ordinary language) yläpuolella, ja tavallisen kielen alakategoriat muodostuvat murteista ja toisaalta virheistä (ks. Preston 2017, 381). Murteet eivät tämän käsityksen mukaan olisi arvostettua ja hyvää kielenkäyttöä. Kuva ei tietenkään ole kokonaisuudessaan näin yksiselitteinen: myös tavallinen kielenpuhujana näkee murteet eri tilanteissa eri valossa (ks. Piippo ym. 2016, 92). Murteiden tarkastelu osana monikulttuuristen suomalaisten kielellistä arkea tuottaa uutta tietoa siitä, kuinka yksilöt ovat tulleet tietoisiksi yhteiskunnassa elävistä stereotyyppioista (ks. Mielikäinen–Palander 2014, 80) ja omaksuneet mielikuvia ”kuvitelluista” murteista (ks. Piippo ym. 2016, 71). Nämä ovat myös kieli-ideologisia prosesseja.

Kansanlingvistinen kielikäsitteiden tarkastelu nivoutuu kieli-ideologioihin, usein ainakin implisiittisesti, mikäli havaintoja ei suhteuteta laajempiin yhteiskunnallisiin ilmiöihin (Mäntynen ym. 2012, 336). Kieli-ideologia on yhtä aikaa konkreettinen ja abstrakti, sillä käsitteen avulla voidaan tarkastella yksittäisten kielenkäyttäjien käytänteitä suhteessa laajempiin kehityskulkuihin (Mäntynen ym. 2012, 328). Etenkin se, miten kielestä puhutaan, metakieli, on luonteva alue yhdistää kansanlingvististä ja kieli-ideologista tarkastelua, ja tällöin laajempi haastattelukonteksti on avuksi ei-kielentutkijoiden ja kielentutkijoiden käyttämien käsitteiden eroavuuksien tulkinnassa (ks. Woolard 1998, 9; Mäntynen ym. 2012, 333; Koistinen 2018, 14–15).

Tätä tutkimusta koskevat erityisesti neuvottelu kielimuotojen hierarkiasta, niiden vastakkainasettelu sekä käsitteet eri ryhmään kuulumisesta kielenkäytön perusteella

(Mäntynen ym. 2012, 338). Puhujat arvioivat tyypillisesti kielimuotojen autenttisuutta ja ei-autenttisuutta, mutta vertailukohteen huomioiminen on tärkeää. Dialektologiassa pyrittiin aikoinaan jäljittämään puhdas ja autenttinen murre ja murteenpuhujia (Piippo ym. 2016, 46). Myös tavalliset kielenkäyttäjät voivat pitää murteita aidompina verrattuna yleiskieleen ja tasoittuneisiin murteisiin (Mielikäinen–Palander 2014, 84). *Aito murre* tarkoittaa arkikielessä usein samaa kuin *puhdas murre*, jolla voidaan viitata esimerkiksi sekoittumattomaan ja vahvaan murteeseen, mutta puhuttaessa *puhtaasta suomesta* taustalla on usein ajatus murteista vapaasta kielestä juontuen yhteisen kirjakielen kehittämisen aikoihin (Mielikäinen–Palander 2014, 86–87). Käsitys puhtaasta kielestä vertautuukin siten standardikieli-ideologiaan, joka asettaa kirjakielen muita kielimuotoja paremmaksi ja marginalisoi muiden varieteettien puhujat, ja kielimuotojen hierarkia tulee näkyviin selvästi: kirjakielestä puhutaan ”oikeana” kielenä (Walsh 2021). Tähän liittyy puolestaan kansanlingvistikissa tutkimuksissa havaittu murteiden negatiivinen arvotus kirjakieltä vähempiarvoisina (ks. Palander 2011, 28). Kirjakielen legitimitettiin vahvistaa se, että standardin käyttö varmistetaan ”virallisissa” tilanteissa (ks. Walsh 2021, 775). Puristiset, kielen puhtautta korostavat ja autenttiset, alkuperään ja aitouteen nojautuvat ideologiat ovatkin lähellä toisiaan.

Etenkin tässä tutkimuksessa on syytä ottaa huomioon sekin, että yksilöiden erilaiset kulttuuritaustat voivat vaikuttaa käsityksiin: esimerkiksi Venäjällä murteen käyttöä voidaan pitää sivistymättömyyden merkinä (Mustajoki–Protassova 2010, 58; Kuparinen 2001, 23). Venäjällä asuvilla suomenkielisillä inkerinsuomalaisilla on näkynyt erityisesti suomen kirjakielen vahva arvostus ja ”puhtaan” kielen korostaminen suhteessa sekakieleenä pidettyihin murteisiin (Mononen 2013, 131–137). Puhujat siis samastavat varieteetit sosiaalisiin ilmiöihin; ideologisesti on kyse kertautuvuudesta (ks. Woolard 1998, 19–20; Irvine–Gal 2000). Ne tuovat esiin myös ideologioiden paikallisuuden.

Tutkimukseni liittyy myös eri maissa tehtyihin tutkimuksiin siitä, miten maahanmuuttajat omaksuvat valtaväestön murteita. Keskeisiä kysymyksiä on esimerkiksi se, tulkitaanko maahanmuuttajataustaisten murteen omaksuminen positiivisesti, merkinä integroitumisesta, kuten Norjassa (Røyneland–Jensen 2020), vai suhtaudutaanko muuttajien puhumaan murteeseen varauksellisesti, kuten Limburgin alueella Alankomaissa (Cornips 2020). Taustalla voi nähdä myös yllä mainitun autenttisuuden ideologian: juuret ja syntyperä ovat varmin tae ”autenttisen kielen” käytölle (Woolard 2013).

Murrekäsitykset osana kielielämäkertaa vahvistavat myös kontekstin, ajan ja paikan merkitystä, ja varsinkin muuttohistoriaa käsiteltäessä tämä puoli korostuu. Kielellinen elämäkerta paljastaa siten yksilöiden kokemuksia kielistä ja niihin liittyvistä käsityksistä, joten kytkös mikrotasolla konkretisoituviin ideologioihin tulee selvästi esiin (Busch 2017, 54). Lappalainen ja Nuolijärvi (2023) ovat tutkimuksessaan tarkastelleet sitä, missä määrin samat monikulttuuriset suomenpuhujat käyttävät alueellisia variantteja haastattelutilanteissa (ks. luku 3). Osalla murteen käyttö liittyy siihen, että he ovat omaksuneet kieltä lähinnä käytännössä, joten paikallisen puhekielen normi on tullut luontevasti osaksi omaa puhetta. Käsillä olevassa tutkimuksessa keskityn haastateltujen ilmaisemiin kokemuksiin

murteesta; murteelliseksi itsensä mieltävä henkilö voi käyttää vain harvoja aluemurteen piirteitä. Nuolijärvi (2020) on puolestaan tutkinut suomenkielisten muuttajien ja samalla paikkakunnalla asuneiden murrepiirteitä kielielämäkertahaastatteluista. Hän osoittaa muuttajilla olevan vaihtelevasti aiempien paikkakuntien puhekielen piirteitä. Lisäksi hän tuo esiin mentaalisen monipaikkaisuuden, sillä myös paikallaan pysyneet saavat erilaisia kielellisiä vaikutteita ja joutuvat pohtimaan kielellistä variaatiotaan eri tilanteissa. Asuinpaikan ja puhutavan yhteys ei ole siten suoraviivainen.

Murteiden merkitys suomenkielisessä kieliyhteisössä on yhä ilmeinen, sillä murteiden käyttöalat ovat laajentuneet, vaikka aluemurteissa onkin havaittavissa tasoittumista (Mantila 2004). Murteita käytetään eri tavoin eri konteksteissa, esimerkiksi YouTubessa paikallisen identiteetin rakentajana (Sundqvist 2022) ja eri tehtävissä vuorovaikutuksessa (Hurtig 2012; myös Lappalainen 2004). Se, miten omaa murretta ja sen arvostusta tiedostetaan (Palander–Nupponen 2005), miten alueellinen identiteetti kietoutuu murteeseen (Vaattovaara 2009) ja kysymykset murteen käytön sopivuudesta vaikkapa uudella asuinpaikkakunnalla (Nuolijärvi 1986, 72) koskettavat myös suomea toisena kielenä puhuvia, joskin osittain uudella tavalla. Mahdolliset kielelliset eroavuudet ja etninen tausta voivat herättää erityisiä kannanottoja; kielellisen kuulumisen kategorioita rakennetaan ja kyseenalaistetaan arjessa (Hippi–Lehto 2023). Niinpä kielitaidon kehittymisen myötä monikulttuuriset neuvottelevat muuttuvasta asemastaan myös suomen eri varieteettien käyttäjänä (Ruuska 2020). Paikkakunnalta toiselle tai maasta toiseen muuttaneen legitimitettiin käyttää murretta ei ole selvä: esimerkiksi ulkopuolisuuden kokemuksen vuoksi yksilö ei koe voivansa käyttää tällaista kielimuotoa (ks. Bourdieu 1977). Kielellinen valta ja hierarkiat voivat siis näkyä myös murteiden käytössä (ks. Heller 2020), mutta käsitysten selvittäminen voi osaltaan loiventaa rajaa eritaustaisten kielenkäyttäjien välillä, sillä myös suomen variaatio on osa monikulttuuristen kielellistä elämäkertaa.

3 Tutkittavat ja lähestymistapa

Tutkimusaineisto on osa Sata suomalaista kielellistä elämäkertaa -hanketta, jossa 131:tä suomalaista haastateltiin heidän kielielämäkerrastaan ja kielellisistä käsityksistään noin tunnin ajan (ks. Hippi ym. 2020). Tämä artikkeli käsittelee 23 eri-ikäisen, taustaltaan monikulttuurisen informantin haastatteluja. Heistä 11 on muuttanut Suomeen aikuisiällä, 8 viimeistään kouluiässä, ja Suomessa syntyneistä kahdella on muun- kuin suomenkieliset vanhemmat ja kahdella toinen vanhemmista on muun- kuin suomenkielinen. Haastattelut on tehty vuosina 2017–2018.

Asetelmassa 1 tutkittavat on jaettu kolmeen ryhmään Suomessa asumisen perusteella. Heidän repertoaaristaan on mainittu äidinkielet, jotka he ovat itse nimenneet haastattelussa. Asetelman 1 viimeisessä sarakkeessa luetellaan tutkittavien merkittävimmät asuinpaikat Suomessa. Ne antavat viitteitä siitä, millaisten paikallismurteiden kanssa he todennäköisesti ovat ainakin olleet tekemisissä.

Asetelma 1. Tutkimukseen osallistuneet.⁵

	Koodi	Äidinkieli	Suomessa olo	Keskeiset asuinpaikat Suomessa
Muuttaneet Suomeen aikuisena	LM1950	saksa	43 vuotta	Savo, pääkaupunkiseutu
	LM1959	yoruba	18 vuotta	Joensuu, Järvenpää, Joensuu
	N1960	viro, suomi, venäjä	27 vuotta	Helsinki
	N1962	venäjä	28 vuotta	Tampere
	N1968	venäjä	15 vuotta	Itä-Suomi
	M1970	turkki	15 vuotta	Satakunta
	N1973	albania	18 vuotta	Varsinais-Suomi
	N1977	somali	22 vuotta	pääkaupunkiseutu
	N1979b	thai	8 vuotta	Helsinki
	LN1991	dari	8 vuotta	Joensuu
M1992	arabia, turkmeeni	2 vuotta	Helsinki	
Muuttaneet Suomeen lapsena tai nuorena	M1971b	venäjä	39 vuotta; 8-vuotiaana Suomeen	Helsinki
	M1980	kiina, suomi	23 vuotta; 3 vuotta ulkomailla; 12-vuotiaana Suomeen	Jyväskylä, Pietarsaari, Tampere, Pirkanmaa
	LN1982	viro	20 vuotta; 14-vuotiaana Suomeen	Helsinki, Tampere
	N1988	vietnam	29 vuotta; heti syntymän jälkeen Suomeen	Turku, pääkaupunkiseutu
	N1991	tigrinja, arabia	14 vuotta; 12-vuotiaana Suomeen	Kajaani, Oulu, Turku, Jyväskylä
	N1995	kurdi	19 vuotta; 4-vuotiaana Suomeen	Turku, pääkaupunkiseutu
	M1996b	englanti	varhaislapsuudessa Suomeen	Tampere
	M1996a	viro	6 vuotta; 15-vuotiaana Suomeen	pääkaupunkiseutu, Hämeenlinna

⁵ Koodin alussa on sukupuolta ilmaiseva kirjain M (mies), N (nainen). Joissakin tapauksissa näiden edessä on L, mikä tarkoittaa, että haastateltu kuuluu ns. kokoelman laajennusosaan, kun opiskelijoille ja tutkijoille tarjoutui mahdollisuuksia tehdä lisää haastatteluja tai joitakin haastatteluja ei voitu ottaa varsinaiseen kokoelmaan liian samanlaisten taustamuuttujien takia. Kaikki haastattelut on tehty samoin periaattein.

Syntyneet Suomessa	M1979	englanti	asunut useissa maissa Suomen lisäksi; toinen vanhemmista englanninkielinen	Itä-Suomi, Helsinki
	LN1989	ranska, suomi	useita vuosia Ranskassa; toinen vanhemmista ranskankielinen	Lappi, Tampere
	LM1994a	unkari	vanhemmat unkarinkielisiä	Pohjanmaa, Helsinki, Tampere
	N1996	venäjä	vanhemmat ei-suomenkielisiä	Turku, Tampere

Suomen kielen taidot eivät näy tässä taulukossa, mutta jonkinlaisen kuvan suomen kielen vaihtelevista profileista saa asetelmasta 2. Se on pieniä mukautuksia lukuun ottamatta suoraan Lappalaisen ja Nuolijärven (2023) tutkimuksesta. He ovat jakaneet puhujat haastattelupuheessa esiintyvien varianttien perusteella yleiskielisiin, puhekielisiin ja niihin, jotka ovat puhekielisiä mutta erottuvat joidenkin yleiskielisten piirteiden vuoksi. Puhekielisten ryhmässä monilla on laajalevikkisiä eteläsuomalaisia variantteja, mutta vain muutamilla on leimallisia murrevariantteja. Kaikkien haastattelukielenä oli suomi, mutta joillakin kielitaito rajoitti selvästi murteista ja kielimuodoista puhumista; käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että kuvausten laajuus ja syvällisyys vaihtelevat paitsi haastattelijan kysymysten mukaan myös sen suhteen, millainen haastatellun kielitaito käsitellä abstraktimpeja aiheita on. Samojen informanttien käsityksiä monikielisydestä sekä heidän perheidensä monikielisyyttä on käsitelty aiemmin (Hippi 2020; Dabóczy 2020).

Asetelma 2. Informantit karkeasti ryhmiteltyinä (Lappalainen–Nuolijärvi, 2023).

	Yleiskielinen	Voittopuolisesti puhekielinen, mutta erottuu joidenkin yleiskielisten piirteiden perusteella	Puhekielinen (sulautuu omaan asuinympäristöönsä)
Monikielinen tausta kuuluu puheesta.	LM1959, LN1962, N1979b, LN1991, M1992	M1970, M1996a, N1991	N1968, N1973, N1977
Ei juuri monikieliselle tyypillisiä piirteitä (joidenkin kohdalla kuitenkin poikkeuksena ääntämys)	LM1950	N1960, LN1982, LM1994a, N1996	M1971b, M1979, M1980, N1988, LN1989, N1995, M1996b

Luonnehtiessani haastateltujen kielitaitoa ja murteellisuutta viittaan asetelmaan 2 haastateltujen käyttämistä piirteistä. Analyysissa otan huomioon relevantit seikat yksilön vaiheista Suomessa. Esittämäni kuvaukset havainnollistavat keskeisiä ilmiöitä murteista

osana eritaustaisten kielielämäkertaa, jota rakennetaan yhdessä haastattelijan kanssa. Haastattelukatkelmat on litteroitu vuorovaikutus huomioiden, esittäen myös esimerkiksi päällekkäispuhunnat (ks. litterointimerkit liitteessä 1). Katkelmat osoittavat, kuinka haastateltu rakentaa kielenkäyttäjän identiteettiään ja suhdettaan variaatioon. Lisäksi esitän kokoavia huomioita muiden haastateltujen suhtautumisesta kulloiseenkin teemaan. Kieli-elämäkerrallisessa tarkastelussa näkyy kielitaidon myötä vahvistuva kielitietoisuus, jolloin esiin tulee yhteisössä elävien käsitysten ja sosiaalisten merkitysten omaksuminen ja niistä neuvottelu. Se, miten murteet tai kirjakieli tulevat osaksi repertoaaria on omien ja ympäristön valintojen vaikutusta (ks. Pietikäinen 2012, 414). Seuraavassa luvussa tarkastelen murrekäsitteitä ymmärtämisen, omaksumisen ja murteen käytön teemojen alla.

4 Suomen murteet kielielämäkerrassa

Tässä luvussa tarkastelen aineistoa kolmesta näkökulmasta. Ensin huomion kohteena on se, kuinka haastatellut kuvaavat murteiden ymmärtämistään (4.1). Sen jälkeen tarkastelen kuvauksia murteiden omaksumisesta etenkin muuttojen yhteydessä (4.2). Viimeisessä alaluvussa käsittelen sitä, kuinka haastatellut kuvaavat murteiden puhumistaan, jolloin tarkasteluun nousevat erityisesti muilta saadut kommentit (4.3).

4.1 Murteiden ymmärtäminen

Haastateltujen kielelliset elämäkerrat ovat erilaiset, ja niin myös tie murteiden tunnistamiseen ja käyttöön on varsin erilainen riippuen siitä, onko haastateltu asunut Suomessa lapsesta asti vai muuttanut maahan aikuisena. Tässä alaluvussa keskityn erityisesti murteiden ymmärtämiseen. On huomattava, että ymmärtämiseen liittyvät kysymykset ovat tavallisia myös suomenkielisten keskusteluissa murteista. Lisäksi Ruuskan (2020, 191–192) tutkimuksesta käy ilmi, että suomea myöhemmin oppinut voi asemoitua paikalliseksi havaitsemalla toisenlaisen kielimuodon vierauden: tutkimuksessa haastateltu henkilö kuvaa hämmennystä, jota hän koki yhdessä suomea ensikielensä puhuvan puolisonsa kanssa, kun he kuulivat Helsingin puhekieltä televisio-ohjelmissa. Näin siis vaikeus ymmärtää voi antaa mahdollisuuden asemoitua sisäpuolelle, natiivipuhujien ryhmään, ei ainoastaan ymmärtäminen. Myös tämän tutkimuksen aineistossa Helsingin puhekieli tai slangit on esillä sekä ymmärtämisen (N1960, N1979b, N1988, M1992) että toisaalta myös outouden (N1996) näkökulmasta, jolloin siirrytään enemmän arvioimaan kielimuotoa (ks. Mielikäinen–Palander 2014, 81). Helsingiläinen N1995 toteaa tottuneensa kuuntelemaan slangia, mutta ei pidä slangia yhtä miellyttävänä kuin muita murteita, ja M1980 tuo esille slangin suoranaisen vastenmielisyyden, mikä heijastelee laajemmin kieliyhteisön arvostuksia (Piippo ym. 2016, 96–100).

Kun murteiden ymmärtämistä tarkastellaan eritasoisten suomen puhujien aineistosta, on selvää, että kielitaidon osuus korostuu. Kun kielitaito on kapea, ymmärtämisen vaikeudet eivät ole vain poikkeuksellisia kokemuksia, joita nousee itselle erityisen vieraasta

kielimuodosta. Aikuisena maahan tullut N1977 kuvaa sitä, miten murteet tuottavat hänelle ymmärtämisvaikeuksia edelleen, 22 vuoden maassa asumisen jälkeen. Ennen katkelmaa 1 hän on kuvannut, kuinka Suomessa olon alkupuolella ”kaikki oli sama” eikä hän itse huomannut eroja.

(1)

- 01 N1977: itse en huoman[nut.
 02 Haast: [joo, joo, [selvä,
 03 N1977: [mutta nyt tiedän koska ihmiset puhuu,
 04 [koko ajan että se on [eri ja
 05 Haast: [nii. [nii.
 06 N1977: se on noin.
 07 Haast: joo, eli nyt huomaat.
 08 N1977: nyt huomaan [joo.
 09 Haast: [kuulet eri [muotoja.
 10 N1977: [ö e, silloin mä en osaa hu- suomen kieli mitään.
 11 Haast: joo. niin ni et voinukaan huomata(h) [j(h)oo,
 12 N1977: [j(h)oo j(h)oo.
 13 Haast: mitä tota, mitä mielikuvia murteet herättää sussa. jos joku, i-, suomenkielinen ihminen
 14 puhuu, vahvaa murretta nii, mitä sä ajattelet siitä.
 15 (1.2)
 16 N1977: vahva murretta.
 17 Haast: nii,
 18 N1977: minä en ymmärrä mitään nytkin, kun [minä ole-,
 19 Haast: [okei.
 20 N1977: minä joskus kun hee puhuu, eri, juttu?
 21 Haast: joo, eri murteilla nii,
 22 N1977: murteita mää sano että häh, mitä sa[not(h).
 23 Haast: [joo eli on vaikee ymmär[tää. joo, joo,
 24 N1977: [vaikea ymmärtää joo. ja
 25 sitte, he he selittää ja noin.

Erojen havaitsemisessa korostuu muiden rooli: muut puhujat ovat tähdentäneet eri murteiden eroja N1977:lle (r. 3–4). Lisäksi olennaiseksi nousee kielenoppimisen vaihe, sillä N1977 palaa vielä aikaan, jolloin ei ymmärtänyt mitään (r. 10). Myös haastattelija toteaa, että tuolloin oli mahdotonta huomata murteita (r. 11), ja aiheen käsittely päättyy yhteiseen naurahteluun (r. 11–12). Haastattelijan uusi kysymys murteisiin liittyvistä mielikuvista fokuoittuu vahvan murteen puhumiseen (r. 13–14). Kysymyksen muotoilu voisi viitata siihen, että vahva murre voi olla helpoimmin tunnistettavissa tai ylipäänsä herättämässä tunnistettavampia mielikuvia. Tauon jälkeen haastateltu toteaa, ettei nykyäänkään ymmärrä murretta ja joutuu murteellisen puhujan kanssa kommunikoidessaan kysymään asiaa uudelleen (r. 22). Haastattelija vetää yhteen N1977:n referoinnin (r. 23, *joo eli on vaikee ymmärtää*). N1977 vahvistaa tämän toistamalla ydinkohdan (r. 24, *vaikea ymmärtää*) ja täydentää sitä kuvauksella tästä vuorovaikutustilanteesta, jossa murteiden käyttö aiheuttaa epäsymmetriaa (vrt. Doloczki 2020: 32–33; Hippi 2022). N1977 kuvaa siis prosessiaan murteiden havaitsemisessa, ja samankaltaista variaation tunnistamisen

oivallusta osana Suomessa oloaan kuvaa myös esimerkiksi M1970 (ks. Hippi, tekeillä). Kielitaidon kehittymisen myötä paranee murteidenkin tunnistaminen.

Seuraavassa 18 vuotta Varsinais-Suomessa asunut, albaniaa äidinkielenään puhuva N1973 kuvaa sitä, miten hän on vähitellen tullut tietoiseksi suomen kielen variaatiosta, jonka ymmärrettävyys liittyy olennaisesti kuvaukseen:

(2)

- 01 Haast: entä muistat sä, ku sä oot tullu Suomeen ja opiskellu suomea ni millon sä oot,
 02 huomannu sen et suomea puhutaan, eri tavoilla, et ei oo vaan yks tapa puhua.
 03 N1973: öö, mä voisin sanoa et kahden, kahden vuoden ajan mä oon, tai yli vuoden mä oon
 04 käyttänyt englantia va.
 05 Haast: okei, [joo,
 06 N1973: [mutta, mä luin koko ajan. [kun mä halusin sellainen niinku kunnon sanavarasto
 07 Haast: [joo,
 08 N1973: [ensin,
 09 Haast: [joo.
 10 N1973: et sitten, sitten mä oon, puhunut mut mä, arvelen et, et, mulle kesti, ehkä kolme vuota
 11 kun mä tajusin et, et toinen, puhuu ihan eri.
 12 Haast: njoo,
 13 N1973: si-, mä, mä tarkoitan sitä et, et ne ihmiset jotka mulla oli ympärillä, puhuivat sitä,
 14 virallista kieltä,
 15 Haast: joo,
 16 N1973: kun he tiesivät et, hhe. mä oo(h)n £ulko[maalainen£ et,
 17 Haast: [joo,
 18 N1973: miten miten, niinku, pitäs ymmärtää kenen kanssa puhut mitä.
 19 Haast: joo,
 20 N1973: että, ainakin, kolme vuotta mä voisin sanoo et, mä oon ollut suojassa
 21 et mä oon kuu[llu vaan s- sitä(h), [(.) virallista suomen kieltä mutta,
 22 Haast: [joo, [ni(h)i,
 23 N1973: myöhemmin kyllä [mä oon,
 24 Haast: [joo.
 25 N1973: mä oon törmännyt et, tää mun ystävä joka asuu Lappenrannassa hän alkoi vähitellen,
 26 Haast: ↑okei.
 27 N1973: puhua murretta ja, sit oli tässä, Perniön alueella, ystäviä et heki, jonku verran puhuivat
 28 mut, kuitenkin, tosi, pieniä juttuja. että, [ei niin, sellanen, kunnon lauseet et toinen on,
 29 Haast: [joo,
 30 N1973: ihan pi[halla et ei tajua missä. hh [.hh .hh
 31 Haast: [joo, joo. [joo.
 32 N1973: että, mut mä arvelen et, et kolmeen vuoteenki mä en osaa sanoa niinku tarkkaa aikaa
 33 mut, vähintään kol[me vuotta.
 34 Haast: [nii et siinä kesti tavallaa aika [kauanki.
 35 N1973: [mm?

Haastattelija kysyy N1973:lta ajankohtaa, jona tämä on havainnut ihmisten puhuvan eri tavalla ja viittaa haastatellun taustaan maahan tulleen (r. 1–2). Haastateltu vastaakin kuvaamalla aikaa: hän puhui yli vuoden englantia, ja erilaisten puhetaipojen, käytännössä murteiden, havaitsemiseen meni ”ehkä kolme vuotta” (r. 10). Haastattelurungon kysymys *Milloin ensi kertaa kiinnitit huomiota siihen, että ihmisillä on erilaisia puhetaipuja?* ohjasi

haastateltavaa tyypillisesti muistelemaan jotain tiettyä ajankohtaa tai tapausta, muutosta tiedostamisessa. Usein haastatellut eivät kuitenkaan maininneet tarkkaa tilannetta, vaan kuvailivat puheen vaihtelua laajemmin. Esimerkki 2 valottaa sitä, miten suomea oppiva N1973 kokee olleensa ”suojassa” murteilta ensimmäiset vuodet, kun hänen lähipiirissään olevat olivat vältäneet murteiden puhumista. Kielikuva kuvaa murteita voimana, joka kuulostaa jopa vaaralliselta. N1973 on siirtynyt englannista suomen yleiskieleen ja ymmärtämään murteita ystäviensä ottaessa niitä käyttöön. Toisessa kohtaa haastattelua N1973 antaa ymmärtää, että murteiden puhuminen on vuorossa vasta myöhemmin. Tässä hän poikkeaa niistä, jotka ovat oppineet murretta käytännössä samalla kuin muutenkin suomea (esim. LM1959, N1968, LN1991; ks. luku 4.3). Lähipiirin toiminta näyttäytyy siten merkityksellisenä. Haastateltu arvioi vähittäistä prosessia myönteisesti ja painottaa yleiskielen merkitystä ja murteiden vaikeutta.

Murteiden ymmärtäminen tulee siis esiin eri tavoin. Se on kielimuodon vierautta, jolloin keskustelukumppanin puhetta on vaikea ymmärtää juuri murteen takia, kuten esimerkiksi N1991 kuvaa. Myös M1980 toteaa, että hän yrittää lähinnä ymmärtää murteita, vaikka hänen kielitaitonsa ei juurikaan erotu muista suomenkielisistä (Asetelma 2). Ymmärtäminen voi liittyä myös murteiden hahmottamiseen, josta puhuu Suomessa ikänsä asunut LM1994a. Ajatuksena voi olla, että hän tunnistaa murteita heikommin kuin keskimäärin suomalaiset, mikä ei välttämättä pidä paikkaansa. Samansuuntaisen arvion esittää myös M1971b. Kyse siis on ennemminkin murteiden tuntemuksesta. Seuraavaksi tarkastelussa on murteiden omaksuminen erityisesti muuttojen ja toisilla paikkakunnilla oleskelun vuoksi.

4.2 Asuinpaikka, muutot ja murteiden omaksuminen

Paikkakunnalta toiselle muuttaminen herättää havaitsemaan murre-eroja (ks. Nuolijärvi 2020). Seuraavasta käy ilmi, kuinka haastatellut havaitsevat eroja ja tekevät valintoja, arvioivat kielimuotoja ja niiden omaksumista. Tutkimuksen 23 haastatelluista 11 on asunut eri alueilla Suomessa (ks. Asetelma 1), mutta tässä luvussa ääneen pääsevät myös M1971b lapsuuden kesävierailuilla omaksumisen murteen vuoksi ja N1960 inkerinsuomalaistaustansa takia, vaikka Suomessa molemmat ovat varsinaisesti asuneet vain pääkaupunkiseudulla. Lisäksi on huomattava, että pääkaupunkiseudulla asuville murteet voivat olla marginaalimpi osa kielenkäyttöä, jolloin murteista puhutaan etäämpää ja niitä voidaan esimerkiksi ”kuunnella”, kuten tekee kurdinkielinen N1995. Hän kuitenkin muistelee murteen osuutta aiemmassa elämänvaiheessaan, muutettuaan kouluikäisenä Turusta Helsinkiin. Hän kertoo Helsingissä koulukavereidensa huomauttaneen joistakin turkulaisista kielenpiirteistä. Toisaalta 15-vuotiaaksi Turussa asunut vietnaminkielinen N1989 kuvaa, ettei omaksuminut siellä paikallista puhekieltä: ”Turun murre ei oikein ikinä niinku tarttunu muhun”.

Niin ikään Helsingissä asuva venäläistaustainen M1971b on muuttanut Suomeen 8-vuotiaana. Hänen nykyinen kielenkäyttönsä on samankaltaista kuin alueen muilla suomenkielisillä (ks. Asetelma 2). Hän kokee kuitenkin suomenkielisillä olevan etulyöntiaseman murteiden käytössä, mitä hän on kuvannut juuri ennen esimerkikikatkelmaa 3. Seuraavassa hän ottaa vielä esiin muistonsa lapsuudesta, jolloin hän on käytännössä

omaksunut murretta viettäessään aikaa Hämeessä, vaikka suomen kielen osaaminen on vasta ollut alussa:

(3)

- 01 M1971b: [- -] opin muutamia sanoja ni, se oli hauskaa ku me menti-, mentii sitte tota, mä tulin,
 02 toiselle luokalle Suomeen? ykkösluoka mä kävi Moskovassa?
 03 Haast: joo.
 04 M1971b: mt. ni sit muutama sana mitä mä osasi ni mä, käy-, m-, mulle tota, hämäläine murre,
 05 elikkä yhyreksänkymmentä[yhyreksän ja, moro, .hhh
 06 Haast: [he hhh. ai, ihanaa, j(h)oo.
 07 M1971b: et mä sanoi täällä moro kaikille, .hhh hehehe Helsingissä eli sit se (-),
 08 se s(h)a-, se puhuu venäjää mut sit ku se tervehtii ni se sanoo moro. hehehe

M1971b kuvaa murrepiirteiden kuuluneen alkuaikojen kielenkäyttöön. Hänet oli tunnustettu venäjänkieliseksi, joka kuitenkin käytti Helsingissä huomiota herättänyttä tervehdystä *moro*. M1971b myös imitoi itseään ja esittää murteellisen ilmauksen (r. 5), ääntäen *r:n yleiskielen d:n* vastineena, mikä piirre kuuluu hämäläismurteisiin (myös *l*; ks. Nuolijärvi–Sorjonen 2005, 36; Kettunen 1940, kartat 64–66). Lisäksi hän käyttää svaa-vokaalia (*yhyreksän* pro *yhdeksän*). Tällaisessa kerronnassa imitointi luo autenttisuuden vaikutelman ja osoittaa puhujan hallitsevan piirteitä, joista on puhe (murteiden imitoinnista ks. Preston 1996). Murteilla voi siis olla merkittävä rooli jo aivan Suomessa olon alussa, ja lisäksi M1971b kuvaa itseään myös murteen käyttäjänä ja omaksujana aiemmassa elämänvaiheessaan, vaikka nykyään kuvaakin murteita etäämpää eikä koe osavansa niitä. Voi tulkita, että tällä kertomuksella, jonka aineksina on muutama murteellinen ilmaus, on merkitystä hänen identiteetilleen myös haastattelutilanteessa. M1971b ja haastattelija nauravat, mikä mahdollisesti liittyy siihen lapsuuden kertomuksessa esiin tulevaan kontrastiin, että juuri Suomeen saapunut poika käyttää murreilmauksia pääkaupungissa. M1971b käyttää lopuksi kuvauksessaan itsestään myös kolmatta persoonaa (r. 8), mikä voisi viitata muiden kommentointiin (ks. luku 4.3).

Muutot paikkakunnalta toiselle murre-eroihin liittyvinä käännekohtina näkyvät 12-vuotiaana Suomeen muuttaneen N1991:n kokemuksissa; vastaavia kokemuksia on luonnollisesti myös suomenkielillä (ks. esim. Nuolijärvi 2020, 347–348). N1991 käyttää puheessaan pitkälti puhekielisiä piirteitä, mutta eroaa suomen kielestä poikkeavien ja yleiskielisten piirteiden perusteella (ks. Asetelma 2). Katkelmassa 4 haastattelija kysyy, onko N1991 kiinnittänyt muuttojen jälkeen huomiota kieleen, ja haastateltu ottaa itse käyttöön sanan *murre* ja ryhtyy kuvaamaan kielellistä polkuaan.

(4)

- 01 Haast: ja sit oot aika paljon ympäri Suomeeki ehtiny asustella ni ootko sit kiinnittäny niinku,
 02 niiden muuttojen jälkeen huomiota, niinku, kieleen tai et, onko ollu erilaista sitte,
 03 N1991: ö pthyy. no jo[o,
 04 Haast: [niinku suomen kieli. [khhmym.
 05 N1991: [joo oon huomannu että tota on eri murteet
 06 sinänsä,

- 07 Haast: mmm.
 08 N1991: #jaa, ö o# mt. .hhh mä oon asunu Kajaanissa ja sit Kajaanissa me ei must, sillo vasta
 09 opettelee kieltä.
 10 (1.1)
 11 N1991: ni sit ku oli just opetellu kieltä ja sit piti muuttaa Ouluu ja, (0.5) Oulussa sit ehti just
 12 asua sen neljä vuotta ja käydä lukiota ja, (0.2) ja, niinku ysiluokka ja sit siinä vaiheessa
 13 oli varmaa tarttunu semmone, .hh Oulu, murre.
 14 Haast: mmm.
 15 N1991: ja, (1.1) ja sit siinä vaiheessa oli varmast semmone niinku, (1.6) phyy sillai kielipää että
 16 pysty jotenki vähä, (0.4) helpommin, (0.9) omaksumaan niitä kaikkia eri, (0.5) kieli, tai
 17 siis, no tai siis, ki- murteita ja niin pois päin, ni sit siin iässä ei sillai niinku koskaa ajatellu
 18 et okei, no täälläppäi puhutaan niinku eri tavalla. .hh mut sit ehkä siihen kiinnitti
 19 huomiota vasta ku muutti Turkuun,
 20 (0.5)
 21 Haast: nii just.
 22 (0.5)
 23 N1991: et joo et täällä vähän puhutaan, eri tavalla. kuitenkin ni tosi,
 24 Haast: mhm.
 25 N1991: sit- sitte niinku, mulla ei oo ollu sinänsä paljon suomalaisia, .hhh tai turkulaisia
 26 kavereita ni mä en ikinä niinku päässyt siihen ihan niiku, niitten, (1.5) murteen, sisään
 27 sinänsä tai o- Turun murren sisään mut tota, on sitte niinku huomannu että niinku se
 28 on, pikkuveljeihin sitte tarttunu, et,
 29 (0.3)
 30 Haast: [joo.
 31 N1991: [välillä piti, (0.8) kysyä että mitä ne oikeen tarkoittaa ja, kaikkee tollasta, .hh
 32 (0.7)
 33 Haast: [joo.
 34 N1991: [ja sit tänne ku on muuttanu Jyväskylään ni, sillo vasta kans huomaa, että on eri
 35 murteita ku .hh tänne tulee opiskelemaan niinku,
 36 Haast: mmm.
 37 N1991: jengii ihan, kaikkialta Suomee ni, .hhhh (0.6) et kuulee erilaisia murteita ja, miten
 38 niinku tiettyjä sanoja käytetään, (0.6) eri puolilla Suomee, ja niin pois päi.
 39 Haast: kyllä.
 40 N1991: joo.

N1991:n kertomus muodostaa läpileikkauksen hänen muuttohistoriaansa ja sen myötä havaittuihin murre-eroihin. Aluksi Kajaanissa huomio meni ylipäänsä kielen opeteluun (r. 8–9). Sen jälkeen N1991 on asunut neljä vuotta Oulussa, jonka murretta hän kertoi omaksuneensa erityisesti sopivan iän vuoksi (r. 15, *sit siinä vaiheessa oli varmast semmone niinku, sillai kielipää* –). Toisaalta hän ei tuolloin huomannut pohtineensa eri paikkakuntien puhetaapojen eroja, vaan murre oli huomaamaton osa kielen omaksumista (r. 17–18). Murre-erojen hän arvioi tulleen tietoisien pohdinnan kohteeksi vasta muutettuaan Turkuun (r. 18–19), jossa hän koki jääneensä paikallisen murteen ulkopuolelle, toisin kuin pikkuveljensä, koska hänellä ei ollut turkulaisia ystäviä (r. 25–28). Ystävyys-suhteiden merkitys kaikenlaisessa sosiaalistumisessa lienee selvä (ks. Intke-Hernandez 2020), ja missä tahansa vaiheessa ystävät voivat olla keskeisessä roolissa kielenoppimisessa (Lehtonen 2015, 220; Lilja 2018, 206).

Paikallisten tuttujen lisäksi N1991 pohtii murteen omaksumista omien kykyjensä näkökulmasta mutta myös luonnollisena ilmiönä, jolloin murteet ”tarttuvat” osana arkea. Hän ei pidä esimerkiksi omaa motivaatiotaan tai keskustelukumppanien kielteisiä reaktioita murteen käytön esteenä. Jyväskylässä opiskelijoiden parissa korostuvat muuttajuus ja se, että ihmiset tulevat eri puolilta Suomea, ei paikallinen puhetapa, jolla on muiden tutkimusten mukaan yleiskielinen tai ”puhdas” leima (ks. Mielikäinen–Palander 2014, 87). Puhtauden N1991 mainitsee itsekin toisaalla puhuessaan jyväskyläläisestä puhetavasta, mikä osoittaa puristisesta ideologiasta nousevan käsityksen omaksumista (ks. Piippo ym. 2016, 151). Hänen tarinassaan korostuvat murre-erot, joiden huomaaminen ja omaksuminen omaan puheeseen on ollut iän, senhetkisen kielitaidon ja sosiaalisten suhteiden vuoksi vaihteleva. Haastatteluhetkellä hänellä näyttää olevan varsin selvä käsitys kunkin elämänvaiheen vaikutuksesta omaan repertoariinsa.

Tietyllä maantieteellisellä alueella on siis merkittävä rooli haastateltujen kuvauksissa siinä, miten he ovat omaksuneet murteita ja myös miten heidän tietoisuutensa on vahvistunut niihin liittyvistä sosiaalisista merkityksistä. Esimerkiksi nuorena aikuisena 1970-luvulla Suomeen muuttanut LM1950 oli vahvasti murteiden vaikutuspiirissä heti maahan tultuaan, ja omaksui murretta osana kielenoppimistaan: ”– siis kun tulin Suomeen mun ensimmäinen, kieli mitä opin oli sa-, savoa”. Hän opetteli myöhemmin kielikursseilla yleiskieltä ja pyrki murteesta eroon, kuten esimerkiksi 5 käy ilmi. Haastattelussa hän puhuukin varsin yleiskielisesti.

(5)

- 01 Haast: oliko se vaikeaa sitte oppia se, semmonen, än äs yleiskieli sitte, siitä ku oli ekana
 02 oppinu savon, nii oliko se vaikee, opetella semmonen niinku, tai pois siitä murteesta,
 03 LM1950: ee, kyllä tietyllä tavalla koska, ee kun yli-, Helsingin yliopistossa kävink, ee,
 04 kymmenen kielikurssia. [hh
 05 Haast: [mm,
 06 LM1950: niin sielä ensin piti opettaa sitä sa-, savon kieltä pois.
 07 Haast: nii? [niinpä? niinpä? semmost yleiskieltä piti, [oppia,
 08 LM1950: [((naurahtelee)) [j(h)oo
 09 koska [sielä olin viettänyt niitä, niitä aikoi jolloin,
 10 Haast: [mm,
 11 LM1950: ee Saksassa oli yliopiston lomien eri ai[koihin,
 12 Haast: [mm,
 13 LM1950: aikoihin niin, silloin olin sielä Savossa ja silloin aina siis suomen, ee, suomen kielenä
 14 tarttui sielä oikeakielisenä, nii savon kieli ta-, takkiin [koska
 15 Haast: [joo?
 16 LM1950: koska eihän, sii-, siitä korektiivia ei ole [sillon.
 17 Haast: [joo.
 18 LM1950: ettei tiedä sitä oikeaa norm[ia. se tuli vasta sitten [yliopiston puitteissa.
 19 Haast: [joo. [korjattiinko sitä siis sitte niinku,

Haastattelija tiedustelee, oliko LM1950:n vaikea opetella pois murteesta, ja haastateltu myöntää näin olleen *tietyllä tavalla* (r. 3). Hän kuvaa yleiskielen korrektina kieli-
 muotona, joka alkoi hahmottua vasta vähitellen (ks. Milroy 2001, 535). Tässä taustalla

on todennäköisesti hänen papin ammattinsa, jossa on tarpeen käyttää myös normitettua yleiskieltä ja jota hän on harjoittanut pääkaupunkiseudulla. Aikoinaan, kun hän vasta kävi lomilla Suomessa, hän omaksui Savon murretta ja piti sitä ”oikeakielisenä” (r. 14), minkä hän kuitenkin torjuu vääränä näkemyksenä. Vaikka murre toimi paikallisena puhekielen normina (ks. Nuolijärvi–Sorjonen 2005, 16), LM1950 käsittelee yleiskieltä oikeakielisenä (r. 16) ja oikeana normina (r. 18), jonka hän omaksui vasta myöhemmin muodollisessa kielikoulutuksessa yliopiston kursseilla. Murre ja yleiskieli kontrastoituvat omaksumistavan suhteen: murretta omaksutaan huomaamatta (r. 14, *tarttui --- takkiin*), kun taas yleiskieltä pitää tietoisesti oppia. Sama tilanne on usein suomea äidinkielenäänkin puhuvilla. Muista haastatelluista lisäksi LN1982 kertoo puhekielensä yleiskielistyneen opetustyön vuoksi.

Toisenlainen näkökulma suomen murteisiin on 27 vuotta sitten Virossa Suomeen muuttaneella N1960:lla, jonka vanhemmat ovat inkerinsuomalaisia. Hänen toisena äidinkielenään venäjän lisäksi on ollut suomi, johon on kuulunut inkerinsuomalaisia murreilmauksia. Niinpä N1960 edustaa suomenpuhujaa, jonka repertoaariin on pienestä pitäen kuulunut suomi, vaikka se kouluiässä jäi taka-alalle ja kielitaitoa piti Suomeen muutettua vahvistaa. Suomeen muutettuaan hän on joutunut päivittämään tiettyjä kieleen liittyviä merkityksiä, kun joidenkin ilmausten outous on vähitellen paljastunut.

(6)

- 01 Haast: no, mainitse sitte, joku sana, jonka huomaat säilynee entisen, kotipaikkakunnan
 02 puhekielestä, jos on, sellasia, hhh?
 03 (0.6)
 04 N1960: oho, (1.0) -tas nyt eli, Tallinassa, mh (0.5)
 05 joku sana, (.) [mitä käytettiin siellä,
 06 Haast: [mm,
 07 nii, tai sitte, (0.7) ehkä koska kieli on luultavasti ollu eri nii voi ehkä kans sitte,
 08 (0.4) sieltä ihan, (0.3) ko- muistat, jos muistat (-) sieltä kotoa niinku et jos sieltä on
 09 säilyny vaik joku suomen kielen sana joka sulla on pysyny,
 10 N1960: aa, no pysynyt, hh ei ole, [mutta,
 11 Haast: [m m
 12 N1960: mt öö, sen sanan kanssa v- voi olla vielä, hh eli, #mmmt# öööhhh
 13 silon, (0.2) hhh muistan et, mummo aina käytti hän ei sano et koska, va hän sano et
 14 konsa. (.) hhh ja, silloin ku mä muutin, Suomee, ni mä kans aluks käytiin ja kaikki, vähän
 15 ihmetteli ja katsoi et, mistä maaseudulta [s(h)inä olet t(h)ullut,
 16 Haast: [hehehhh

Esimerkissä 6 haastattelija kysyy N1960:lta entisen kotipaikkakunnan kielestä (r. 1–2). Haastatellun monipolvinen elämäntarina tulee esiin kysymyksen muotoilussa, sillä ennen Suomeen muuttoaan haastateltu asui Tallinnassa, joten aluksi neuvottelua käydään siitä, mistä kielestä oikeastaan on kyse. Haastattelija ohjaa puheen haastatellun lapsuudenkodin kieleen, sillä siellä käytettiin suomea (r. 7–9). N1960 toteaa, ettei enää käytä inkerinsuomalaisia sanoja tai ilmauksia (r. 10), mutta palaa muistoissa Suomessa olonsa alkuaikeihin. Tällöin hän kertoo saaneensa kummastelua joidenkin lapsuuden kieleensä kuuluneiden murre sanojen vuoksi, ja sittemmin hän on luopunut tällaisten sanojen

käytöstä. Hän muistaa heti esimerkkinä mummonsa käyttämän sanan *konsa*, johon hän liittää mielikuvana maalaisuuden ja esittää muiden hämmästelyn huvittuneena (r. 14–15, *katsoi et, mistä maaseudulta [s(h)inä olet t(h)ullut*). Tässä esimerkissä maalaisuus ja kaupunkilaisuus ovat vastakkain, ja maalaisuus liitetään murreilmaisuun, joka on Suomessa vieraampi, vanhahtava ja runokielinen ilmaus (*Kielitoimiston sanakirja*, s.v. *konsa*). Maalaisuus ja kaupunkilaisuus onkin ollut pitkään kielenkäyttäjien mielessä erotteluperuste (Mielikäinen–Palander 2014, 46; Paunonen 1982).

Katkelman 6 jälkeen N1960 mainitsee toisena murreilmauksena sanan *sorja* (‘kaunis’), joka kuului lapsuuden kieleen mutta jota hän ei myöskään enää käytä; näin siis puhuja on tehnyt tietoisia valintoja murteellisuuksien karsinnallaan. Tavoitteena näyttääkin olevan pitkälti sulautuminen suomenkielisyyteen, joka ei herätä huomiota pääkaupunkiseudulla. N1960 on asunut siellä kauan, ja hän kuvaa vuosien kuluessa tottuneensa helsinkiläiseen puhetapaan. Myös slangi on aiheuttanut haasteita tällä tiellä; siitä esimerkkinä hän kuvaa kohtaamistaan aikoinaan miehen kanssa, jonka puheesta ei ymmärtänyt mitään. Jälkikäteen hän oivalsi miehen puhuneen slangia. Hän vertaa itseään taas maalaiseen: ”ni sit mä olin se kuka on, maaseudulta tullut”, tällä kertaa siitä syystä, ettei ollut ymmärtänyt pääkaupungin puhetapaa. N1960:n kielielämäkerrassa maalaisuus, joukosta erottuminen, tulevat esiin sekä vanhahtavien murreilmausten että Helsingin slangin vierauden kautta. N1960 tuo tilanteisen vaihtelun esiin arvioimalla, että pääkaupungin puhekieltä on ”ihan oookoo” puhua kavereiden kesken, mutta joka paikkaan se ei sovi.

Esimerkit osoittavat, kuinka oleskelu eri paikkakunnilla on vaikuttanut paikallisen murteen omaksumiseen ja variaation vähittäiseen tiedostamiseen. M1971b ja LM1950 kuvaavat erityisesti Suomessa oleskelunsa alkuaikojen murrevaikutteita puheeseensa, N1991 käy läpi koko kielellisen polkunsa Suomessa, jossa hän on asunut eri murrealueilla. N1960 tuo esiin muuttohistoriansa Suomen rajan takaa ja kokemuksensa muutoksesta pääkaupunkilaisen puhekielen merkitysten ymmärtäjäksi. Viimeisessä alaluvussa tarkastelen sitä, kuinka haastatellut kuvaavat murteiden käyttöään ja tilanteista vaihtelua.

4.3 Murteiden käyttö

Murteita omassa kielenkäytössään kuvaavat myös sellaiset, joiden suomen kielen ilmaisuvarat eivät ole kovin laajat tai kieliopillisesti sujuvat (LM1959, N1962, N1968, LN1991). He ovat olleet tietyllä alueella pääosan Suomessa olostaan, identifioituvat tähän aluemurteeseen ja pitävät sitä luonnollisena osana puhettaan (ks. myös Kyllönen-Sara-aho 2017, 52). Tällainen puhuja on jorubaa äidinkielenään puhuva, lähes 30 vuotta pääasiassa Joensuuassa asunut LM1959, joka on äänessä esimerkissä 7.

(7)

- 01 Haast: no ootko sitte erityisesti huomannu jotai et ois tarttunu täältä Pohjois-Karjalan
 02 murteesta sun, puheeseen.
 03 (1.8)
 04 LM1959: no e, itse asia emmä, huomio kun, mä en niinku, ihmisiä kerron niin joo sinä oot
 05 Pohjos-Karjala, mä sano ↑joooh, mistäs sinä tiedät ni, sinä sano noi sano noi minä, aa,

- 06 emmä tiiä.
 07 Haast: ni(h)i. itse ei huomaa. [ha
 08 LM1959: [emmä oo huo[maa, ei.
 09 Haast: [.hhhh
 10 Haast: joo-o.

Haastattelija tiedustelee LM1959:lta paikallisen murteen ”tarttumisesta”, mikä onkin varsin tyypillinen tapa kuvata murteiden tai murrepiirteiden omaksumista⁶ (ks. Mielikäinen–Palander 2014, 230; ks. myös esimerkit 4 ja 5). LM1959 kiistää itse huomanneensa murteen käyttöönsä, mutta siirtyy vastauksessaan referoimaan muilta saamaansa palautetta; se antaa vahvemman todisteen asiasta kuin vain omat arviot. Esittämässään dialogissa hän ei spesifioi mitään murrepiirrettä, vaan kuvaa puhekumppanin kommentoinnit yleisemmällä tavalla (r. 5, *sinä sano noi sano noi*); konkreettisia esimerkkejä voikin olla vaikea palauttaa mieleen, jos kyse on ollut siitä, että puhekumppani on eri tilanteissa toistanut jonkin satunnaisen ilmauksen. Haastattelussa LM1959:llä varsinaisia paikallismurteellisuuksia ei ole paljon, mutta esimerkiksi pronominit *mie* ja *sie* esiintyvät satunnaisesti (ks. Asetelma 2).

Englanninkielisessä perheessä kasvanut M1996b nojautuu samaan tapaan muiden havaintoihin omasta murteellisuudesta, mutta hän mainitsee myös yksittäisiä piirteitä. M1996b eroaa LM1959:stä selvästi kielitaitonsa suhteen; hän on asunut pääosan elämästään Suomessa eikä hänen puheensa käytännössä eroa suomea ensikielenään oppineiden kielenkäytöstä (ks. Asetelma 2).

(8)

- 01 Haast: hh. sää sanoitki jo aikasemmin että, (0.4) muut ihmiset on,
 02 (0.8) kiinnittäny huomiota sun kielenkäyttöön mutta kerrotko
 03 siitä vaikka vielä vähän.
 04 (0.8)
 05 Haast: tarkemmin. taisit sanoo että, esimerkiks sanotaan
 06 et sä oot Tampereelta.
 07 M1996b: nii, nii vissii että, niin no niin siis iha vaa siis sitä että, (.) mt. (.) onkse s vissii
 08 Lapissa ja okse Itä-Suomessa senot-, sanotaan mie ja sie ja semmosta ja,
 09 (1.3) ss #niimm mä en#, mä en oo yhtääs-, (0.3) #mä öm#, (.) tai kuulema niinku
 10 Tampereela #e#, kaikki äät ja mää ja sää, (0.7) oon semmo-, on pitkiä.
 11 (0.7)
 12 M1996b: mää en ite, mä en niinku ite ↑huomaa sitä että, ku mut ko me Hel-, Helsingist ne on
 13 paljo nopeempia ja, (1.5) mt. et ihmiset tunnistaa et mä oon Tampereelta. [hehe.
 14 Haast: [mhm

Esimerkissä 8 haastattelija viittaa aiempaan osaan haastattelussa, kun M1996b on kuvaillut, että hänen puhekumppaninsa saattavat tunnistaa hänen olevan Tampereelta (r. 1–2). Hän kehottaa haastateltua kertomaan siitä lisää, ja kun tämä ei ota vuoroa,

⁶ Kysymyslomakkeeseen sisältyi myös kysymys *Mainitse jokin sana, jonka huomaat tarttuneen uuden paikkakunnan murteesta / puhekielestä.*

haastattelija tarkentaa kysymyksensä Tampereeseen (r. 5–6). M1996b aloittaa vastauksensa kuvailemalla omaa arviotaan persoonapronominien *mie* ja *sie* variaatiosta Suomessa (r. 7–8). Persoonapronomininit kiinnittävät herkästi huomiota (Mielikäinen–Palander 2014, 185–200), joten ei ole yllättävää, että M1996b:kin ottaa ne esiin. Hän esittää tietonsa epävarmana käyttäen esimerkiksi kysymyslausetta (r. 7, *onkse*) ja modaalista adverbia *vissii*. Sen jälkeen hän kuvaa myös oman paikkakuntansa Tampereen puhekielen pronomineja muilta opittuna (r. 9, *kuulema*), ei suoraan oman kokemuksensa kautta. Hän mainitsee ensin yleisesti vokaalin keston (r. 10, *kaikki äät*) ja luonnehtii sitten yksikön ensimmäisen ja toisen persoonan pronomineja (r. 10, *ja mää ja sää*, (0.7) *oon semmo-, on pitkiä.*). Vertailukohdaksi hän ottaa Helsingissä käytettävät muodot nopeampina (r. 12–13).

M1996b siis ottaa etäisyyttä murteen puhumiseen ja osoittaa epävarmuutta sen tunnistamisen suhteen; hän rakentaa tamperelaisuuttaan muilta kuultujen kommenttien pohjalta (r. 13, *mt. et ihmiset tunnistaa et mä oon Tampereelta.*). Tällaisia kuvauksia, jossa joku on kommentoinut jollain tavalla haastatellun murteellisuutta tai paikallista puheta-
paa, esittää yhteensä kymmenen haastateltua. Heistä neljällä monikielinen tausta kuuluu selvästi puheessa (LM1959, N1962, N1968, LN1991), kuuden suomen kielen ilmaisuarat eivät eroa juurikaan muista suomenkielisistä (LM1950, M1980, LN1982, N1995, M1996b, M1971b). M1971b:n murteen kommentoinnin kuvaus ei kuitenkaan ole niin selvä kuin muiden (ks. esimerkki 5). M1996b:tä lukuun ottamatta näiden kuuden haastatellun murteen käytön kommentointi kohdistuu aiempaan elämänvaiheeseen.

Yleiskielen ja murteen suhdetta omassa puheessaan käsittelee unkarinkielisessä perheessä varttunut LM1994a. Hän kuvaa puhuvansa pääasiassa *kirjakieltä*, johon liittyvä muisto hänellä on jo lapsuudestaan:

(9)

LM1994a: et niinku sitte lapset puhuvat keskenään sitte enemmän tämmöstä niinku murretta?
ja kyllä se silleen että kyllä siitä välillä tuli kommenttia. ehkä enemmän mun isoveljelle
siitä. niinku ulkopuolisilta että et-, tai siis lap-, toisilta lapsilta että et vitsi ku sä puhut
tollee oudosti että vain kirjakieltä [- -]

Esimerkissä 9 LM1994a kuvaa puhetapansa herättäneen aikoinaan huomiota muissa lapsissa, jotka puhuivat murteellisesti. Lapset kommentoivat havaitsemaansa murteet-
tomuutta, kirjakielen puhumista, oudoksi, joskin kommentointi osoitettiin erityisesti isoveljelle. Nuorena Helsinkiin muutettuaan LM1994a huomasi myös pohjalaisuuksia puheessaan. Hänen murrusuhteitaan monipuolistaa vielä muisto siitä, kuinka vahvasti murteellinen pohjalainen työkaveri sai hänetkin puhumaan murretta. Tällöin on merkittävä, että tämä murre on LM1994a:lle ollut tuttua lapsuudesta asti, vaikkakaan ei omassa perheessä. Samalla tavoin M1979 kuvaa, että hänen puheessaan on voinut esiintyä jokin itäsuomalainen ilmaus sukulaisilta kuullun murteen vaikutuksesta. Kysymys täysin vieraan murteen käytöstä on käsitellyssä lähinnä tulevaisuuden oppimisen kohteena, johon voidaan suhtautua mutkattomastikin (Hippi, tekeillä), mutta toisaalta myös ”toisen” aluelle menemisenä: LM1950 kuvaa kysyttäessä, ettei toisen murteen käyttö olisi hänestä sopivaa.

Vaikka haastatellut kertovat saaneensa kommentteja paikallisesta puhetavasta, useat mainitsevat, että eivät huomaa murteellisuuttaan. Samanlainen havainto on Ruuskan (2020, 186) haastatellulla. Käsillä olevassa tutkimuksessa haastatellut kuitenkin esittävät kertomuksia, jotka tekevät näkyväksi heidät myös paikallisen murteen puhujina; toisen ääni vahvistaa omaa kerrontaa ja toimii auktoriteettina mutta myös vähentää henkilökohtaisuutta.

5 Yhteenvetoa ja pohdintaa

Tässä artikkelissa olen tarkastellut monikulttuuristen suomenpuhujien murrekäsityksiä. Tutkimani ryhmä on varsin heterogeeninen, joten artikkeli näyttää, miten eri tavoin murteet ja puhekieli liittyvät kielitaidoiltaan ja taustoiltaan erilaisten ihmisten elämäkertaan Suomessa. Toiset ovat muuttaneet Suomeen aikuisina, toiset ovat syntyneet Suomessa, millä on merkitystä etenkin kielitaidon kannalta. Tutkimuksessa näkyvät kielitaidon ja kielitietoisuuden muutokset. Murteen käyttö tarkoittaa oman tuottamisen ohella myös murteiden ymmärtämistä, niiden merkitysten havainnointia, omaksumista ja myös uudelleenarviointia osana kieliyhteisöä, josta uudet puhujat tulevat vähitellen omien polkujensa kautta tietoisiksi ja osallisiksi (ks. esim. Intke-Hernandez 2020). Murrekontaktien tarkastelu avaa näkymän monikulttuuristen puhujien kieliyhteisöön sosiaalistumiseen. Kuvauksillaan murteista puhujat rakentavat identiteettiään ja myös uudistavat käsityksiä murteenpuhujasta. Tutkimus keskittyy haastateltujen käsityksiin murteista, ei niiden tosiasialliseen käyttöön, mutta ottaa kuitenkin taustatietona huomioon haastattelutilanteen kielenpiirteet, joita on tarkasteltu toisessa tutkimuksessa (Lappalainen–Nuolijärvi 2023).

Ensinnäkin tarkasteltavana on ollut se, kuinka yksilöt kuvaavat murteiden ymmärrettävyyttä ja niiden havaitsemista. Kielitaidolla on aluksi luonnollisesti suuri merkitys: ensin murteita ei välttämättä tiedosteta lainkaan, mutta myöhemmässä vaiheessa kuvataan, miten juuri murteellisuus voi tuottaa ymmärrysongelmia. Toisaalta käsitykset murteiden arvosta, sopivuudesta tai vaikeudesta tulevat esiin eri tavoin suomea osaavien suulla, ja tällöin keskustellaan murteiden merkityksestä ryhmärajojen rakentamisessa ja identiteettien ilmaisemisessa. Toiseksi olen kiinnittänyt huomiota siihen, kuinka tutkitut puhuvat murteiden omaksumisesta osana henkilöhistoriaansa. Muuttoihin tai myös vierailuihin eri paikkakunnalle nivoutuu vahvasti kokemuksia murre-eroista ja murrepiirteiden omaksumisesta, ja nämä kuvaukset rakentavat olennaisesti haastateltujen monitahoista suomenkielisyyttä. Toiset kertovat havainneensa eroja, mutta eivät esimerkiksi iän tai kielenoppimisen vaiheen vuoksi ole omaksuneet murretta. Muutamat haastatellut kuvasivat sitä, kuinka ovat ottaneet etäisyyttä murteellisuuteen epätoivotun erottumisen tai kirjakielen käyttöön orientoitumisen vuoksi. Luvussa 2 nousee esiin käsitys murteista voimana, joka vaikuttaa yksilön puhetapaan ja jonka vaikutuksille voi altistua, mutta toisaalta myös omat valinnat ja arvostukset tulivat esiin. Kolmanneksi tarkastelin sitä, kuinka tutkitut kuvasivat omaa murteellisuuttaan. Oman puhettavan luonnehdintaan liittyvät olennaisesti muilta saadut kommentit, joihin puhujat usein nojautuvat; tämä saattaa

ilmaista epävarmuutta suhteessa murteisiin, mutta toisaalta toisen ääni toimii auktoriteettina ja auttaa identifioitumaan murteen käyttäjäksi. Kokemuksia murteen käytöstä ja siitä saatuja kommentteja on kielellisiltä piirteiltään hyvin erilaisilla puhujilla; etenkin aluksi asuinpaikalla ja kontakteilla on suuri merkitys murteellisuuteen, myöhemmin murteen käyttöön tulee uusia ulottuvuuksia. Kirjakielisten piirteiden suosiminen tai murteellisuuden väheneminen tulevat esille joissakin tapauksissa, mutta murteet ovat silti keskeinen osa eritaustaisten kielellistä todellisuutta ja henkilöhistoriaa.

Tutkimus valottaa monikulttuuristen suomenpuhujien moninaisuutta ja heidän yksilöllisiä kokemuksiaan murteiden havaitsemisesta, niiden käytön tiedostamisesta ja säätelystä. Elämäkerrallisessa aineistossa korostuvat murteenkäytön muutokset. Tietoiset valinnat ja olosuhteiden vaikutus risteilevät kuvauksissa. Tutkittavat pohtivat kielimuotojen ymmärrettävyyttä, käyttöä ja sopivuutta ja osoittavat omaksuneensa laajempia kieli-ideologioita. Tästä aineistosta kiinnostavina ja keskeisinä aiheina nousevat esiin murteiden saavutettavuus, niiden houkuttelevuus sekä yhteisöön kuulumisen kysymykset, mutta ne ovat erityisesti toisen tutkimuksen aiheena (Hippi, tekeillä). Tässä tutkimuksessa huomio on ollut erityisesti variaation tiedostamisessa osana kielellistä polkua. Murteiden tunnistaminen tapahtuu vähitellen, ja murteita voidaan omaksua osana arjen kielenkäyttöä. Haastattelussa murteenkäyttöä sanallistetaan eri tavoin. Metakieli tarjoaa mahdollisuuden tarkastella puhujien kielikäsitteitä, joihin kietoutuu ideologioita ja uskomuksia (ks. Preston 2013; Mäntynen ym. 2012). Ei-kielentutkijoiden ja kielentutkijoiden metakielen erot mutta joidenkin haastateltujen kohdalla myös suomen kielen resurssien kapeus näkyvät haastatteluaineistossa.

Murteet ovat olennainen osa monikulttuuristen kielellisiä vaiheita, minkä osoittaa mieleenpainuneiden kokemusten muistelu haastattelussa. Kielellisestä variaatiosta ja sen merkityksistä olisi ylipäänsä syytä puhua enemmän yksilöiden omien kokemusten ja havaintojen pohjalta niin kieltä opiskeltaessa kuin muissakin yhteyksissä. Aihetta voisi myös tutkia yksityiskohtaisemmin arjen eri tilanteissa. Aiheen merkityksellisyys on ilmeinen, sillä murteiden tiedostaminen, ymmärtäminen ja käyttö ovat osa yhteisöön sosiaalistumista ja kielenkäyttäjän identiteetin rakennusta, ja niiden käsittely voi myös avartaa vallitsevia käsitteitä.

Aineisto

Sata suomalaista kielellistä elämäkertaa -haastattelukokoelman 23 haastattelua. Aineisto on tulossa tutkimuskäyttöön Kielipankkiin, ks. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2019092003>.

Lähteet

- BLOMMAERT, JAN 1999: The debate is open. JAN BLOMMAERT (toim.): *Language ideological debates*, 1–38. Mouton de Gruyter, Berlin. <https://doi.org/10.1515/9783110808049.1>
- BOURDIEU, PIERRE 1977: The economics of linguistic exchanges. *Social Science Information* 16, 645–668. <https://doi.org/10.1177/053901847701600601>
- BUSCH, BRIGITTA 2017: Biographical approaches to research in multilingual settings: Exploring linguistics

- tic repertoires. MARILYN MARTIN-JONES ja DEIRDRE MARTIN (toim.): *Researching multilingualism: Critical and ethnographic approaches*, 46–59. Routledge, London. <https://doi-org.libproxy.helsinki.fi/10.4324/9781315405346>.
- CORNIPS, LEONIE 2020: Dialect acquisition by ‘new speakers’ of Dutch and their linguistic othering. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*. Ahead-of-print, 1–17. <https://doi.org/10.1080/01434632.2020.1730384>
- DABÓCZY, KATALIN 2020: Monikielisten vanhempien kielivalintoja perheessä. KAARINA HIPPI, HANNA LAPPALAINEN ja PIRKKO NUOLIJÄRVI (toim.): *Suomalaisten kielellistä elämää. Sata suomalaista kielellistä elämäkertaa -hankkeen satoa*, 173–201. SKS, Helsinki.
- DOŁOCZKI, LILLA-DÓRA 2020: Sosiaalistuminen suomen kielen käyttäjäksi kielielämäkertojen valossa. Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto.
- EKBERG, LENA – ÖSTMAN, JAN-OLA 2020: Identity construction and dialect acquisition among immigrants in rural areas – the case of Swedish-language Finland. *Journal Of Multilingual and Multicultural Development*, Ahead-Of-Print, 1–14. <https://doi.org/10.1080/01434632.2020.1722681>
- HELLER, MONICA 2020: Sociolinguistic frontiers: Emancipation and equality. *International Journal of the Sociology of Language* 263, 121–126. <https://doi.org/10.1515/ijsl-2020-2090>
- HIPPI, KAARINA 2020: Suhtautuminen monikielisyteen kielielämäkertojen valossa. KAARINA HIPPI, HANNA LAPPALAINEN ja PIRKKO NUOLIJÄRVI (toim.): *Suomalaisten kielellistä elämää. Sata suomalaista kielellistä elämäkertaa -hankkeen satoa*, 105–142. SKS, Helsinki.
- HIPPI, KAARINA 2022: Kuinka toimijuus rakentuu haastatteluvuorovaikutuksessa? Kielellisesti epäsymmetriset keskustelut moniäänisinä kuvauksina. *Puhe ja kieli* 42 (4), 257–286. <https://doi.org/10.23997/pk.127452>
- (tekeillä): Experiences of access and belonging: How do multicultural people identify with regional dialects in Finland? Artikkelikäskirjoitus.
- HIPPI, KAARINA – LAPPALAINEN, HANNA – NUOLIJÄRVI, PIRKKO 2020: Sata suomalaista kielellistä elämäkertaa hankkeena ja aineistona. KAARINA HIPPI, HANNA LAPPALAINEN ja PIRKKO NUOLIJÄRVI (toim.): *Suomalaisten kielellistä elämää. Sata suomalaista kielellistä elämäkertaa -hankkeen satoa*, 11–50. SKST 1465. SKS, Helsinki.
- HIPPI, KAARINA – LEHTO, LIISA-MARIA 2023: Seeking understanding: categories of linguistic (non)belonging in interviews. *Multilingua*, ahead-of-press. <https://doi.org/10.1515/multi-2022-0049>
- HURTIG, MARJO 2012: ”Hetä ku mun silimä välttää”: Opettajan puheen tilanteisen vaihtelun merkitys opituntidiskursseissa. Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto. Saatavissa <https://helda.helsinki.fi/items/bf54557d-cb1f-432d-a46d-4f872dd7d6e3> [viitattu 5.9.2023].
- INTKE-HERNANDEZ, MINNA 2020: *Maahanmuuttajaäitien arjen kielitarinat: Etnografinen tutkimus kieliyhteisöön sosiaalistumisesta*. Väitöskirja, Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-6838-2>.
- IRVINE, JUDITH T. – GAL, Susan 2000: Language ideology and linguistic differentiation. PAUL V. KROSKRITY (toim.): *Regimes of language*, 35–83. School of American Research Press, Santa Fe.
- KESKIMAA, SARI 2018: *Kalle Päätalon Iijoki-sarja kielielämäkertana*. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 165. Oulun yliopisto, Oulu. <https://doi.org/10.23982/vir.77272>
- KETTUNEN, LAURI 1940: *Suomen murteet III A. Murrekartasto*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1940. Saatavissa <http://kettunen.fnhost.org/index.html> [viitattu 5.9.2023].
- Kielitoimiston sanakirja* 2022. Helsinki: Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 35. Saatavissa <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi>. Päivitettävä julkaisu. Päivitetty 10.11.2022 [viitattu 29.3.2023].
- KOISTINEN, EMMA 2018: *Ärsyttävyyden kieli-ideologisuus: purismi ja standardi-ideologia ärsyttävien sanojen ja sanontojen taustalla*. Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto. Saatavissa <https://helda.helsinki.fi/items/4ba66ado-a558-4bd2-a547-f744f1ced077> [viitattu 5.9.2023].
- KUPARINEN, KRISTIINA 2001: Suomen kielen kaksi koodia oppijan asenteissa ja kielenkäytössä. PEIJARIIKKA PIIPARINEN-RINTALUOMA (toim.): *Suomi toisena kielenä ja variaatio*, 7–86. Kakkoskieli. Suomea toisena ja vieraana kielenä käsittelevää oppimateriaalia. Helsingin yliopisto.
- KYLLÖNEN-SARA-AHO, SALLAMAARI 2017: *Pohjoiskarjalaisten S2-puhujien murrehavainnot ja kä-*

- sitykset aluemurteen opettamisesta. Pro gradu -tutkielma, Itä-Suomen yliopisto. Saatavissa https://erepo.uef.fi/bitstream/handle/123456789/18784/urn_nbn_fi_uef-20171140.pdf?sequence=1&isAllowed=y [viitattu 13.10.2023].
- LAPPALAINEN, HANNA 2004: *Variaatio ja sen funktiot. Erään sosiaalisen verkoston jäsenten kielellisen variaation ja vuorovaikutuksen tarkastelua*. SKS, Helsinki.
- LAPPALAINEN, HANNA – NUOLIJÄRVI, PIRKKO 2023: Monikielisten suomenpuhujien variaation tutkimusta kielielämäkertahaastattelujen valossa. *Virittäjä* 127 (4).
- LAURANTO, YRJÖ 1995: Normi, rekisteri ja S2-opetus. *Virittäjä* 99(2), 261–263.
- LEHTONEN, HEINI 2015: *Tyylitellen. Nuorten kielelliset resurssit ja kielen sosiaalinen indeksisyys monietninessä Helsingissä*. Väitöskirja. Suomen kielen, suomalais-ugrilaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos, Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-1333-7>.
- LILJA, NIINA 2018: “Mä opin sitä kadulla kavereitten kanssa” – suomen kielen käyttöön ja oppimiseen liittyviä kategorisointeja maahanmuuttajanuorten haastattelupuheessa. *Puhe ja kieli* 38 (4), 203–225. <https://doi.org/10.23997/pk.69270>
- MANTILA, HARRI 2004: Murre ja identiteetti. *Virittäjä* 108 (3), 322–346.
- MIELIKÄINEN, AILA – PALANDER, MARJATTA 2014: *Miten suomalaiset puhuvat murteista? Kansanlingvistiinen tutkimus metakielestä*. SKS, Helsinki.
- MILROY, JAMES 2001: Language ideologies and the consequences of standardization. *Journal of Sociolinguistics* 5 (4), 530–555. <https://doi.org/10.1111/1467-9481.00163>
- MONONEN, KAARINA 2013: *Inkerinsuomalaisten suomen kielen käyttö Pietarissa ja sen lähialueella*. Väitöskirja. Suomen kielen, suomalais-ugrilaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos, Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-8657-1>.
- MUSTAJOKI, ARTO – PROTASSOVA, JEKATERINA 2010: Esipuhe: puhutun kielen tutkimuksen traditioita rusistiikassa. *Puhe ja kieli* 30 (2), 57–61.
- MÄNTYNEEN, ANNE – HALONEN, MIA – PIETIKÄINEN, SARI – SOLIN, ANNA 2012: Kieli-ideologioiden teoriaa ja käytäntöä. *Virittäjä* 116 (3), 325–348.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 1986: *Kieliyhteisön vaihto ja muuttajan identiteetti*. Tietolipas 100. SKS, Helsinki.
- 2020: Monipaikkainen kielenkäyttäjä 2010-luvun Suomessa. KAARINA HIPPI, HANNA LAPPALAINEN ja PIRKKO NUOLIJÄRVI (toim.): *Suomalaisten kielellistä elämää. Sata suomalaista kielellistä elämäkertaa -hankkeen satoa*, 332–374. SKST 1465. SKS, Helsinki.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO – SORJONEN, MARJA-LEENA 2005: *Miten kuvata muutosta? Puhutun kielen tutkimuksen lähtökohtia murteenseuruhankkeen pohjalta*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 133. Kotimaisten kielen tutkimuskeskus, Helsinki.
- PALANDER, MARJATTA 2011: *Itä- ja eteläsuomalaisten murrekäsitykset*. SKS, Helsinki. <https://doi.org/10.14214/ma.6819>
- PALANDER, MARJATTA – NUPPONEN, ANNE-MARIA 2005: Karjalaisten ”karjala”. MARJATTA PALANDER ja ANNE-MARIA NUPPONEN (toim.): *Monenlaiset karjalaiset. Suomen karjalaisten kielellinen identiteetti*. Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta, Joensuu.
- PAUNONEN, HEIKKI 1982: Suomen kielen sosiolingvistinen vaihtelu tutkimuskohteena. Käsikirjoitus.
- PAVLENKO, ANETA 2007: Autobiographic narratives as data in applied linguistics. *Applied Linguistics* 28(2), 163–188. <https://doi.org/10.1093/applin/amm008>
- PIETIKÄINEN, SARI 2012: Kieli-ideologiat arjessa. Neksusanalyysi monikielisen inarinsaamen puhujan kielielämäkerrasta. *Virittäjä* 116 (3), 410–442.
- PIIPPO, IRINA – VOUTILAINEN, EERO – VAATTOVAARA, JOHANNA 2016: *Kielen taju: vuorovaikutus, asenteet ja ideologiat*. Arthouse, Helsinki.
- PRESTON, DENNIS 1996: Whaddayaknow? The modes of folk linguistic awareness. *Language Awareness* 5 (1), 40–74. <https://doi.org/10.1080/09658416.1996.9959890>
- PRESTON, DENNIS R. 2013: The influence of regard on language variation and change. *Journal of Pragmatics* 52, 93–104. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2012.12.015>
- 2017: Folk Linguistics and Language Awareness. *The Routledge Handbook of Language Awareness*. Routledge. Saatavissa <https://www.routledgehandbooks.com/doi/10.4324/9781315676494.ch26> [viitattu 5.9.2023].

- PRIIKI, KATRI – MONONEN, KAARINA – LAPPALAINEN, HANNA 2018: Monitieteinen tutkimushanke nykysuomalaisten kielellisistä elämäkerroista. *Sananjalka* 60, 260–267. <https://doi.org/10.30673/sja.72973>
- RUUSKA, KATHARINA 2020: *At the nexus of language, identity and ideology: Becoming and being a highly proficient second language speaker of Finnish*. JYU Dissertations 309, Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-8366-6>.
- RØYNELAND, UNN – JENSEN, BÅRD URI 2020: Dialect acquisition and migration in Norway – questions of authenticity, belonging and legitimacy. *Journal of Multilingual and Multicultural Development, Ahead-of-Print*, 1–17. <https://doi.org/10.1080/01434632.2020.1722679>
- SILLANKORVA, NIINA 2015: *S2-opettajien käsityksiä puhekielen ja murteen opettamisesta*. Pro gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto. Saatavissa <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/47943> [viitattu 13.10.2023].
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia.
- STORHAMMAR, MARJA-TERTTU 1994: Puhekielen asema ulkomaalaisopetuksessa. *Virittäjä* 98 (1), 97–109.
- SUNDQVIST, ANNA 2022: *Murteet Youtubessa: Kielen paikallisuus ja kaupallisuus kolmen sisällöntuottajan videoilla*. Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto.
- VAATTOVAARA, JOHANNA 2009: *Meän tapa puhua: Tornionlaakso pellolaisnuorten subjektiivisena paikkana ja murrealueena*. SKS, Helsinki.
- WALSH, OLIVIA 2021: Introduction: in the shadow of the standard. Standard language ideology and attitudes towards ‘non-standard’ varieties and usages. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 42 (9), 773–782. <https://doi.org/10.1080/01434632.2020.1813146>
- WOOLARD, KATHRYN A. 1998: Introduction. Language ideology as a field of inquiry. BAMBI B. SCHIEFFELIN, KATHRYN A. WOOLARD ja PAUL V. KROSKRITY (toim.): *Language ideologies: Practice and Theory*, 3–47. Oxford University Press, Oxford.
- 2013: Is the personal political? Chronotopes and changing stances toward Catalan language and identity. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 16 (2), 210–224. <https://doi.org/10.1080/13670050.2012.720670>

KAARINA HIPPI: *Dialects as part of a linguistic life story: How multicultural Finnish speakers see themselves as users of Finnish dialects*

This article discusses how Finnish speakers with a multicultural background describe their use of dialects in a language biographical interview. The analysis shows how interviewees construct their linguistic identity while talking about their perceptions on and experiences with dialects. Dialects are part of their linguistic repertoire that is anchored in their life story. The study is connected to sociolinguistic research on language perceptions, language biographies, folk linguistics and language ideologies. The data come from the project *One hundred linguistic life stories* and consist of 23 interviews. The group of interviewees is heterogenous: There are 11 informants who immigrated to Finland as adults, eight who came to the country as children or adolescents, and four who are first-generation Finns in a multilingual family.

The informants’ individual linguistic background and Finnish language skills are taken into account in the analysis; its main focus is how the interviewees construct their relationship with dialects as part of their linguistic repertoire. Growing linguistic awareness increases along with language resources, and the interviewees also negotiate the social meanings of linguistic variation in Finland. First, the study shows

how the interviewees describe their understanding of dialects. When Finnish-language skills are weak, dialects are not even recognised, and they can be seen as an additional challenge for learners. Even later on, with a high command of the language, Finnish dialects can be described as somehow difficult. Secondly, the study discusses how the informants acquired dialects, especially when they have moved within Finland. Dialects are connected to different places during the interviewees' life story; these places have had an impact on their awareness of linguistic variation. Some informants describe that they have given up on dialectal features, and this shows their personal choices and a new understanding of certain ways of speaking. Lastly, the study discusses how the interviewees describe their dialect use. Those who have lived in certain areas describe their use of the local dialect, even if their Finnish skills are not very strong. The interviewees have also received comments about their dialect use from various people, and the interviewees have referred to these comments in their interviews, which may show uncertainty about their use of dialects; however, these views can be seen as strong evidence of their use of a local dialect.

Multicultural speakers' contacts with regional dialects is a relevant topic that also concerns questions of integration into society. There is a gradual growth of linguistic variation awareness, but dialects can be part of a linguistic repertoire and identity in the different phases of a multicultural speaker's linguistic journey. The descriptions constructed in the interviews also provide new perceptions on dialect speakers in Finland.

Kaarina Hippi
Tampereen yliopisto
kaarina.hippi@tuni.fi
<https://orcid.org/0000-0002-7214-0446>

Liite 1. Litterointimerkit

.	laskeva sävelkulku
,	tasainen sävelkulku
?	nouseva sävelkulku
[päällekkäispuhunnan alku
(1.2)	tauon pituus
(.)	mikrotauko (alle 0.2 s)
en-	sana jää kesken
(-)	sana, josta ei saatu selvää
↑joo	seuraava tavu lausuttu ympäröivää puhetta korkeammalla äänellä
(h)	nauria sanan sisällä
.hhh	sisäänhengitys
hhh	uloshengitys
#jaa#	nariseva ääni
((naurahtele))	kuvausta puhujan toiminnasta

HANNA LAPPALAINEN ja MAIJA SAVINIEMI

Puhuttelu ja sen metakielinen kommentointi Kalle Päätalon *Iijoki*-sarjassa

1 Johdanto

Puhuttelu on yksi keinoista, joilla puhetilanteen osallistujat voivat ilmaista keskinäisiä suhteitaan ja muokata niitä. Puhuttelija ei kuitenkaan tee valintojaan tyhjiössä, vaan niitä ohjaavat puheyhteisön sosiaaliset normit. Nämä normit eivät ole pysyviä, vaan ne muuttuvat yhteiskunnan mukana ja niissä voi olla alueellista ja sosiaalista vaihtelua (Clyne–Norrby–Warren 2009; Paunonen 2010; Isosävi–Lappalainen 2015b). Toisin kuin monista muista kielenkäytön normeista, puhuttelunormeista ollaan varsin tietoisia tavallisten kielnpuhujienkin keskuudessa, ja siksi niihin liittyy paljon metapuhetta. Niinpä puhuttelun ja sen kommentoinnin tarkastelu on oiva tutkimuskohde. Tässä artikkelissa tutkimme sitä kaunokirjallisuudessa, tarkemmin Kalle Päätalon *Iijoki*-sarjassa.¹

Puhuttelua on tutkittu viime vuosikymmeninä sekä suomen että muiden kielten osalta (Isosävi–Lappalainen 2015b; Norrby–Wide 2015; Kluge–Moyna 2019). Tutkimus on kohdistunut niin puhuttelua koskeviin asenteisiin ja käsityksiin kuin puhuttelukäytänteisiin erilaisissa aineistoissa. Puhuttelua koskevia asenteita ja käsityksiä on selvitetty esimerkiksi kyselyillä (Paunonen 2010; Norrby–Schüpbach–Hajek–Krezenbacher 2019) ja yksilö- ja ryhmähaastatteluilla (Clyne ym. 2009; Hippi–Lappalainen 2020). Sitä, miten todellisuudessa puhutellaan, on puolestaan tutkittu etenkin erilaisista institutionaalisista keskusteluista (Norrby–Wide–Nilsson–Lindström 2015; Wide ym. 2019) sekä perinteisestä että sosiaalisesta mediasta (Nuolijärvi–Tiittula 2001; Vecsernyes 2021). Tarkastelun kohteena ovat olleet myös fiktiivisten tilanteiden, kuten elokuvien (Fremer 2018) ja kaunokirjallisuuden (Nischik 1997), puhuttelukäytänteet.

1 Hanna Lappalaisella on ollut päävastuu artikkelin kirjoittamisesta. Maija Saviniemi on toiminut erityisesti tutkimusaineiston asiantuntijana. Kokonaisuudesta vastaamme yhdessä. Kiitämme arvioijia ja Pirkko Nuolijärveä hyödyllisistä kommentista, jotka ovat auttaneet käsikirjoituksen parantamisessa.

Monet kaunokirjallisuuden puhuttelutapoja koskevista tutkimuksista liittyvät kääntämiseen eli sen tarkasteluun, miten lähtökielen puhuttelut siirretään tulokielelle (Vehmas-Thesslund 2015; Kluge 2019). Kysymys on erityisen relevantti silloin, kun puhuttelukulttuurit ovat selvästi erilaisia (Ethelb 2015). Käännöskirjallisuuden lisäksi puhuttelua on tarkasteltu suomen kielen osalta muutamasta suomeksi kirjoitetusta romaanista: Johanna Ristiluoma (2006) on tutkinut pro gradu -työssään puhuttelukeinoja Leena Lehtolaisen ja Matti Yrjänä Joensuun dekkareissa; Anni Moilanen (2016) on puolestaan analysoinut tutkielmassaan niitä yhtenä puheenomaisuutta rakentavana keinona Pirkko Saision romaanissa *Betoniyö*. Puhuttelu on esillä yhtenä puheenomaisuutta rakentavana keinona myös Liisa Tiittulan ja Pirkko Nuolijärven (2013) suomenkielisen kaunokirjallisuuden puheen illuusiota tarkastelevassa teoksessa (esim. s. 134, 345–346, 542–543). Nämä aiemmat tutkimukset käsittelevät puhuttelun ilmenemistä romaanien dialogeissa. Tässä artikkelissa fokus on sen sijaan puhuttelun metakielisessä kommentoinnissa.

Artikkelimme tuo puhuttelun tutkimukseen uudenlaisen näkökulman erityisesti aineiston pitkittäisluonteen vuoksi. Aineistona käyttämämme *Iijoki*-sarja kuvaa noin 70 vuoden aikajaksoa yhden yksilön eli romaanisarjan päähenkilön Kallen näkökulmasta. Kuten Sari Keskimaa (2018a) väitöskirjassaan osoittaa, *Iijoki*-sarja ei ole pelkästään yksilön kehityskertomus, vaan sen voi nähdä myös kielielämäkertana. Kielielämäkerralla Keskimaa tarkoittaa sitä, miten kertoja tarkastelee elämäntapahtumiaan kielellisen reper-tuaarinsa kautta ja rakentaa näin kuvaa todellisuudesta (mts. 47–48 lähteinen). Tässä tutkimuksessa tarkastelemme sitä, miten puhutteluun liittyvä kommentointi nivotaan päähenkilö Kallen keskeisiin elämänvaiheisiin ja niihin kytkeytyviin ihmissuhteisiin. Vaikka näkökulma on yksilössä, romaanisarjasta avautuu päähenkilön elämänvaiheiden kautta ikkuna suomalaiseen yhteiskuntaan ja sen murrokseen agraariyhteiskunnasta kaupunkiyhteiskunnaksi (Saviniemi–Mantila 2022, 9). Kirjailija Kalle Päätalo on osoittautunut tarkkakorvaiseksi kielellisten yksityiskohtien kuvaajaksi (esim. Keskimaa 2018a, 57–62; Mantila–Keskimaa–Saviniemi 2022), mutta emme silti oleta, että *Iijoki*-sarja suoraan heijastaisi todellisuutta eli kuvaamaansa aikakautta (ks. Keskimaa 2018a, 25). Peilaamme kuitenkin sarjan rakentamaa kuvaa siihen tutkimustietoon, jota on käytettävissä suomalaisista puhuttelukäytänteistä teossarjan kuvaamalta ajanjaksolta.

Tutkimuksemme kimmokkeena olivat havainnot siitä, että *Iijoki*-sarjan minäkertoja kommentoi puhuttelutapoja läpi koko *Iijoki*-sarjan. Lähtökohtanamme oli sinuttelun, teittittelyn sekä niiden valinnan välttelyn kommentointi, mutta koska nämä puhuttelutavat kietoutuvat nominaaliseen puhutteluun, tarkastelemme myös esimerkiksi nimien ja tittelien käyttöä koskevia kommentteja. Otamme huomioon sekä suorasanaisen kerronnan että henkilöhahmojen dialogin (ks. Keskimaa 2022, 56–57). Vaikka tarkastelumme fokus onkin puhuttelun metakielisessä kommentoinnissa eikä siinä, miten *Iijoki*-sarjan henkilöhahmot puhuttelevat dialogeissa toisiaan, kommentoinnin yhteydessä on useimmiten konkreettinen esimerkki puhuttelun ilmenemisestä kyseisessä tilanteessa. Näin tutkimuksemme tekee ikään kuin sivutuotteena näkyväksi myös romaanien puhuttelukäytänteitä.

Tutkimuskysymyksemme ovat seuraavat:

1. Miten puhuttelua kommentoidaan *Iijoki*-sarjassa osana päähenkilön kielielämäkertaa?
2. Miten tehtyjä valintoja perustellaan?

Artikkeli rakentuu kuudesta luvusta: Johdantoa seuraa teoreettisen taustan ja aieman tutkimuksen esittely (luku 2). Luvussa 3 esittelemme aineiston ja analyysimenetelmän. Luvussa 4 tarkastelemme puhuttelun roolia osana päähenkilö Kallen kielielämäkerta ja luvussa 5 analysoimme sitä, miten puhutteluvaihtoehtoja selitetään romaanisarjassa. Luvussa 6 kokoamme keskeiset tulokset ja pohdimme niiden merkitystä.

2 Teoreettinen tausta ja aiempi tutkimus

Tutkimuksen kohteena on siis puhuttelu, jolla tarkoitetaan ”sen osoittamista, kenelle sanottu on suunnattu” (VISK, Määritelmät s.v. *puhuttelu*). Suomen kielessä keskeisiä puhuttelukeinoja ovat sinuttelu ja teitittely, joita voidaan ilmaista pronomineilla (*sinä, te* sekä niiden puhekieliset vastineet), verbintaivutuksella (*menet ~ menette*) ja omistusliitteillä (*kirjasi ~ kirjanne*). Sinuttelun ja teitittelyn rinnalla on elänyt niin sanottu kolmaspersoonainen puhuttelu (*Saapiko korpraali Pääatalo puhutella?*²), jossa puhuteltavaan viitataan tyypillisesti jollain puhuttelusanalla, kuten tittelillä (*rakennusmestari*) tai pseudotittelillä (*rouva*), erisnimellä (*Kalle, Pääatalo*), hellittely-, haukkuma- tai lempinimellä (*äijelini, Keisari, Kallio-Kassu*) tai sukulaissanalla (*vellimies*). Nominaalista puhuttelua voidaan käyttää myös sinuttelun ja teitittelyn yhteydessä. (Yli-Vakkuri 1989, 2000, 2005; Lappalainen 2015.) Kolmaspersoonaisen puhuttelun lisäksi on kiteytynyt muitakin keinoja, joilla voi välttää valinnan sinuttelun ja teitittelyn välillä (esim. passiivi: *Sitäkö ollaan nyt Polonperällä kauppijaana?*; ks. Yli-Vakkuri 2000; 2005, 191–192).

Tiivistetysti voi todeta, että alun perin suomalainen yhteiskunta on ollut sinutteleva, mutta viimeistään 1700-luvulla teitittely tavoitti myös tavallisen kansan, joka alkoi teititellä yleisessä asemassa olevia, kuten papistoa, säätyläisiä ja virkamiehiä. Yleistyessään teitittely menetti hohtoa, ja sen rinnalle nousi 3. persoonan ja arvonimien käyttö. 1800-luvulla puhuttelutapojen moninaisuus koettiin hankalaksi ja 3. persoonan puhuttelua pyrittiin suitsimaan suosimalla teitittelyä. Tämä ei kuitenkaan täysin onnistunut, sillä ruotsalaiseksi koettu 3. persoonassa puhuttelu oli jo juurtunut tavallisen kansan kielenkäyttöön. Viimeisin merkittävä käänne puhuttelunormeissa oli sinuttelun murros 1960–1970-luvun taitteessa. Muiden puhutteluvirtausten tavoin vaikutteet tulivat Ruotsista. (Yli-Vakkuri 1989, 2005; Paunonen 2010.) Vaikka *Iijoki*-sarjan päätösosa (*Pölhökanto Iijoen törmässä*, 1998) vie lukijan aina 1990-luvulle asti, pääosin sarja kuvaa 1920–1950-lukujen Suomea eli aikakautta, jolloin teitittelyllä oli vahva asema ja 3. persoonassa puhuttelua käytettiin teitittelyn rinnalla.

2 Tämä ja jäljempänä olevat esimerkit on poimittu *Iijoki*-sarjasta.

Nominaalisista puhutteluilmauksista voi todeta, että herroittelu ja rouvittelu sen paremmin kuin tittelikään eivät ole suomalaiselle puhuttelulle ominaisia, vaan ne kuuluvat lähinnä muodollisiin tilanteisiin (Yli-Vakkuri 1989, 45–49; 2005, 195–197; Havu–Isosävi–Lappalainen 2014). Nimien käyttö liittyy ensisijaisesti vuorotteluun eli sen osoittamiseen, kenelle vuoro on osoitettu (Seppänen 1989, 213–218), kun monissa muissa kielissä ja kulttuureissa puhekumppanin nimen toistaminen on tärkeää sosiaalisen suhteen rakentamisessa (kielten välisistä eroista esim. Isosävi–Lappalainen 2015b). On silti muistettava, että kaunokirjallisuudessa puhuttelulla voi olla erilaisia tehtäviä kuin autenttisessa puheessa (Tiittula–Nuolijärvi 2013, 69 lähteineen).

Tutkimuksemme ankkuroituu aiempaan sosiopragmaattiseen puhuttelun tutkimukseen sekä metakieltä koskevaan tutkimukseen. Sosiopragmaattisessa tutkimuksessa huomio kohdistuu sosiaalisten taustamuuttujien (esim. ikä, sukupuoli) ja sosiaalisten suhteiden (esim. tuttuus vs. vieraus) merkitykseen puhuttelutapojen selittäjänä (esim. Clyne ym. 2009). Pyrimme huomioimaan analyysissämme kaunokirjallisen aineistomme ominaisuuteen, mutta emme väitä tekevämme kirjallisuudentutkimusta. Keskeinen käsite tutkimuksessamme on metakieli eli kieli, jota käytetään kielestä puhuttaessa (esim. Niedzielski–Preston 2000, 302). Metakielen tutkimuksessa on kiinnitetty huomiota erityisesti siihen, millaisin ilmauksin kielenkäytön ilmiöihin viitataan (Mielikäinen–Palander 2014) mutta myös metakielen kieli-ideologisiin kytköksiin (Jaworski–Coupland–Galasiński 2004). Keskimaa on tutkinut *Iijoki*-sarjan metakieltä niin murrehavaintojen, kieli-ideologioiden kuin asemoitumisenkin kannalta (Keskimaa 2018a, 2022). Artikkelimme täydentää tätä tutkimusta puhuttelun osalta.³ Keskitymme erityisesti siihen, mitä puhuttelua koskevat kommentit kertovat puhuttelun normeista teossarjan kerronnan maailmassa.

3 Aineisto ja menetelmät

Tutkimusaineistona on Kalle Päätalon yli 17 000 -sivuinen *Iijoki*-sarja (1971–1998), joka koostuu 26 romaanista⁴ ja on kirjailijan omaelämäkerrallinen pääteos. Vaikka *Iijoki*-sarja on fiktiivinen, päähenkilön elämänvaiheet noudattelevat pääpiirteittäin kirjailijan elämää (toden ja kerronnan suhteesta *Iijoki*-sarjassa ks. Ylönen 2017). Kirjailijan tavoin myös fiktiivinen Kalle syntyy ja kasvaa Taivalkoskella, käy kansakoulun ja työskentelee jo nuorena savotoissa ja tukinuitoissa. Kirjailija Päätalo (1919–2000) kertoo autofiktiivisessä

3 On kuitenkin syytä huomauttaa, että Keskimaakin (ks. esim. 2018b, 17–19) on esittänyt joitakin puhuttelua koskevia huomioita.

4 *Iijoki*-sarjan romaanit ilmestymisjärjestyksessä: *Huonemiehen poika* 1971, *Tammettu virta* 1972, *Kunnan jauhot* 1973, *Täysi tuntiraha* 1974, *Nuoruuden savotat* 1975, *Loimujen aikaan* 1976, *Ahdistettu maa* 1977, *Miinoitettu rauha* 1978, *Ukkosen ääni* 1979, *Liekkejä laulumailloilla* 1980, *Tuulessa ja tuiskussa* 1981, *Tammerkosken sillalla* 1982, *Pohjalta ponnistaen* 1983, *Nuorikkoa näyttämässä* 1984, *Nou-seva maa* 1985, *Ratkaisujen aika* 1986, *Pyynikin rinteessä* 1987, *Reissutyössä* 1988, *Oman katon alle* 1989, *Ijoen kutsu* 1990, *Muuttunut selkonen* 1991, *Epätietoisuuden talvi* 1992, *Ijoelta etelään* 1993, *Pato murtuu* 1994, *Hyvästi, Iijoki* 1995 ja *Pöyhökanto Ijoen törmässä* 1998.

Iijoki-sarjassaan lapsuutensa, nuoruutensa ja sotaväkivuosiensa lisäksi aikuiselämästään Tampereella, jossa hän sodan jälkeen työskenteli kirvesmiehenä ja rakennusmestarina ennen jättäytymistään vapaaksi kirjailijaksi vuonna 1963. (Saviniemi–Mantila 2022, 8; fiktiivisen Kallen elämänvaiheista ks. Keskimaa 2018a, 23.)

Koko laajan teossarjan tarkastelemisen mahdollistaa se, että siitä on tehty sähköinen korpus, josta voi tehdä erilaisia sanahakuja. Tämä Oulun yliopistossa työstetty korpus on käytettävissä Kielipankissa ja käsittää lähes 495 000 lausetta ja noin 5,28 miljoonaa sanetta. Tutkimustamme voi luonnehtia korpuspohjaiseksi tutkimukseksi, jossa puhuttelun kommentointia lähestytään aiemmasta tutkimuksesta kumpuavien hakusanojen avulla. Korpustutkimuksen etuihin kuuluvat muun muassa sen toistettavuus ja havaintojen yleistettävyyys, mikäli korpus on riittävän suuri. (Ks. Jantunen 2009, 102–103.) Korpuslähtöinen menetelmä on myös sikäli sopiva, että metakielisiä ilmauksia on helppo hakea Korp-työkalulla (vrt. esim. monet vuorovaikutuksen ilmiöt). Korpshaut kuitenkin tuottavat niukasti kontekstia, joten analyysimme kannalta on ollut tärkeää, että käytettävissämme on ollut koko romaanisarja. (Ks. korpustutkimuksesta Laippala–Palander–Collin 2020.)

Taulukosta 1 ilmenevät tässä tutkimuksessa käytetyt hakusanat.

Taulukko 1. Hakusanat ja niiden esiintymämäärät *Iijoki*-korpuksessa.

Hakusana	N
<i>etunimi</i>	78
<i>herroitella ~ herrotella</i>	13
<i>puhutella</i>	308
<i>puhuttelu</i>	37
<i>rouvitella</i>	1
<i>sinutella</i>	126
<i>sinuttelu</i>	18
<i>sukunimi</i>	29
<i>teititellä</i>	97
<i>teitittely</i>	19

Kaikkiaan haut tuottivat 1 429 osumaa, mutta huomattava osa *etunimi*-, *puhutella*-, *puhuttelu*- ja *sukunimi*-sanojen osumista osoittautui tämän tutkimuksen kannalta epärelevantteiksi, joten aineistomme koostuu 726 esiintymästä.⁵ Etu- ja sukunimiin viitataan useimmiten muussa kuin puhuttelun yhteydessä (esim. 1), ja *puhutella*-verbi ja sen johdos *puhuttelu* ovat monimerkityksisiä (ks. esim. KS s.v. *puhutella*). Yleiskielisten merkitysten

5 Osa osumista oli helppo karsia pelkän hakutuloksen antaman virkkeen perusteella, mutta tarvittaessa olemme tukeutuneet laajempaan tekstikontekstiin.

lisäksi *puhutella*-verbiä käytetään *Iijoki*-sarjassa muun muassa merkityksessä 'jututtaa' (esim. 2) ja 'lähestyä' tai 'käsitellä' sanonnassa *rantusti* tai *ranttu*⁶ *puhuteltava* (esim. 3). *Puhutella*-verbi esiintyy myös kiteytyneessä sanonnassa (*puhutella X:ää eikä Y:tä*), joka on osoitettu puhekumppanille silloin, kun tämän huomio on eksynyt jollain tavalla toisarvoiseen tai epätoivottavaan asiaan (esim. 4).

- (1) Vaikka taloa sanottiin Romppaseksi, oli talon asukkaitten *sukunimi* Nevala.
(*Huonemiehen poika*, 340.)
- (2) Joskus kun olin katkera Annia kohtaan, suunnittelin että lähtisin iltasella *puhuttelemaan* Korkeanniemen tyttäriä.
(*Täysi tuntiraha*, 563.)
- (3) Komentaja tuntui olevan ainakin tällä kertaa *rantusti puhuteltava* herra.
(*Liekkejä laulumailloilla*, 263.)
- (4) – *Puhutelkaa* nyt helevatussa Kallea ihtejään elekkääkä sen kampeita.
(*Täysi tuntiraha*, 433.)

Aineiston analyysi on laadullista. Olemme ryhmitelleet Korp-palvelimella saadut hakutulokset temaattisesti ensinnäkin sen mukaan, millaista puhuttelutapaa metakielinen kommentti koskee, ja toiseksi sen mukaan, mistä syystä puhutteluvaihtoa kommentoidaan tai miten sitä selitetään. Tämän jälkeen olemme analysoineet kommentteja aieman puhuttelututkimuksen valossa eritellen niissä käytettyjä kielellisiä valintoja.

4 Puhuttelu osana Kallen kielielämäkertaa

Valinta sinuttelun ja teittelyn välillä nousee esiin jo romaanisarjan ensimmäisissä osissa, joissa kuvataan päähenkilö Kallen lapsuutta. Kalle saa toistuvasti moitteita siitä, ettei hän muista teittellä vieraita ja vanhempia ihmisiä. Moitteita antavat etenkin omat vanhemmat mutta joskus muutkin. Myöhemmin minäkertoja tuo esiin, että on oppinut kotiseudullaan puhuttelemaan vanhempia ihmisiä teiksi. Seuraava katkelma (esim. 5) on tilanteesta, jossa korkeintaan 4-vuotias Kalle on mennyt tapaamaan perheen naapurin, iäkäästä Lahti-Vappua, ja sinuttelee tätä suoraan (*selevitäppä*). Jo ennen katkelmaa Kalle on sinutellut Vappua useita kertoja ja ilmaissut suorasukaisesti tämän olevan *sokea muorinraato*.

- (5) Vappu paapattaa vielä hyvän aikaa kuinka muka meidän Ensu ja lampaat ovat jyrtsineet Lahtelan pajukoiden välejä. Minä kilautan väliin:

⁶ *Kielitoimiston sanakirjassa* adjektiivi *kranttu* on '(pikkumaisen) vaativa, valikoiva, tarkka, nirso' (KS s.v. *kranttu*). *Iijoki*-sarjassa *rantusti puhuteltava* taas on kontekstien perusteella 'huonotuulinen'.

– Selevitäppä taas sitä kun olit Ruijassa kalalla!
 – En selevitä! Silittiinkää... Eläkä sinä yhtenäen inkuta ja kysele!
 Muuvvanhi aina on tutteeraamassa täysi-ikänsiltä ihmisiltä... Ja pittää olla ihme, ettei se Riitu opeta sulle miten puhutellaan vanahoja ihmisiä. Sannoo sinuksi kun vertaisijaan...

Monta kertaa äiti samoin kuin isä ovat iskostaneet tätä tapaa mieleeni. Useat kerrat äiti on pyöräyttänyt minua tukasta kun vieras, jota olen erehtynyt puhuttelemaan sinuksi, on sulkenut perässään oven. Päätän korjata puheeni ja sanon:

– Pulukallako ne lappalaiset teitä kuskasi kun kulitta Ruijassa?

(*Huonemiehen poika*, 153–154.)

Naapuri alkaa ilmeisesti väsyä Kallen tenttaamiseen ja tarttuu samalla tämän epä-sopivaan puhutteluun. Vappu kielentää nuhteessaan (*Sannoo sinuksi kun vertaisijaan...*) suomalaisessa yhteiskunnassa 1920-luvulla vallinneen normin: lasten ei ole lupa sinutella vanhoja ihmisiä. Sinuttelun katsottiin sopivan vain samassa asemassa (esim. ikänsä puolesta) olevien puhutteluun. Normin rikkominen ei mene kuitenkaan täysin Kallen syyksi, vaan Vappu osoittaa vastuulliseksi Kallen äidin Riitun, joka ei ole opettanut poikaansa tavoille. Käsitys siitä, että vanhempia ihmisiä kuuluu teitillä, elää edelleen vahvana Suomessa (esim. Hippi–Lappalainen 2020), mutta nykyään sitä ei odoteta pieniltä lapsilta. Aiemmin se oli olennainen osa lastenkasvatusta (mas. 122) ja myös vanhempia perheenjäseniä ja lähisukulaisia teititeltiin yleisesti etenkin Länsi-Suomessa (Yli-Vakkuri 1989, 60; Paunonen 2010, 340–342). Pieni Kalle osoittaa hallitsevansa myös teitittelyn, sillä moitteen saatuaan hän siirtyy tähän odotuksenmukaiseen muotoon (*teitä, kulitta*).

Kallen nuoruus osuu sota-aikaan, ja puhutteluvalinnat ovat esillä armeijakontekstissa ja naissuhteissa. Armeijassa korostuu kolmaspersoonainen tittelipuhuttelu, jota kommentoidaan erityisesti silloin, kun se ei osu kohdalleen. Kirjailija Päätalolle tyypilliseen toisteiseen tapaan seuraavakin keskustelutilanne tuo näkyväksi päähenkilön luonteenpiirteitä. Hän tuntee vielä aikuisiälläänkin epävarmuutta julkisissa tai muuten virallisissa tilanteissa, mitä selittänevät esimerkiksi Kallen itsetunto-ongelmat ja ylipäänsä maalaispojan epävarmuus auktoriteettien edessä. Esimerkissä 6 Kalle on saapunut juuri Korialle suorittamaan asepalvelustaan eikä ole vielä tottunut armeijan käytänteisiin. Edellä on kuitenkin jo kuvattu tilannetta, jossa hän joutuu puhuttelemaan vääpeliä. Minäkertojana Kalle kommentoi huomanneensa, että jännityksen keskellä *herra vääpeli* ei ollut osunut oikeaan kohtaan. Seuraavassa asianmukainen tittelipuhuttelu unohtuu kuitenkin kokonaan.

(6) Toimistossa ollessani oli alikersantti kadonnut, samoin toinen meidät asemalta noutaneista korpraaleista. Vain pulleaposkinen korpraali pasteeraili käytävällä peukalot vyön alle painettuina. Olin toimistossa päässyt pahimmasta vauhkoontumisestani, ja siksi kysyin häneltä ympärilleni katsellen:

– Missähän päin on kakkostupa? Määräsivät sinne, enkä...

– Miten alokas puhuttelee esmiestä! Jumalaate nyt ollaan kasarmilla eikä kyläraitilla.

Huomasin virheeni. Poskeni karahtivat kuumiksi ja sovitin kantapääni yhteen.

– Herra korpraali... Missä herra korpraali... Tuota herra...

– Mittee alokas änkyttää? Oottako työ hermovikainen? Hokkoo vuan herra korpraal... Mittee alokkaalla ol asijoo?

Hätäntymiseni johtui paitsi korpraalin karjaisusta myös siitä, että sanoissa ”herra korpraali” oli niin monta puhevikani kannalta kiusallista kirjainta.

– Herra korpraali, missähän on kakkostupa?

– No nyt se tul sinnepäen, vaekka ei se vieläkkä kelepöis, jos alokas ei oes juuri tulossa komppanijaan. Kuulusi kyssyy jotta... Niin mikä alokkaan nim olkaa?

– Kalle Päätalo. Papinkirjassa Kaarlo Alvar Päätalo...

– Täällä alokas on vuan Päätalo! Alokas Päätalo..., toistaiseksi. Niin, alokkaan oes kuulunna kyssyy näin: Alokas Päätalo, suapko tiijustella, missä on toesen komppanian tupa numero kaksi. Tähän viisiin... Upottakoo toisetki alokkaat esmerkki kalloonna...

(*Ahdistettu maa*, 48.)

Kalle saa unohduksestaan moitteet Savon murretta puhuvulta korpraalilta. Hän yrittää korjata virhettään ja lisää kysymyksensä alkuun nominaalisen puhuttelun, joka koostuu pseudotittelistä ja sotilasarvosta (*herra korpraali*). Korpraali ilmaisee sen olleen oikeasuuntainen yritys (*tul sinnepäen*) muttei vielä täysosuma. Niinpä tämä lopulta opettaa, miten oikeaoppiseen armeijapuhutteluun kuuluu tittelipuhuttelun lisäksi luvan pyytämisen puhuttelulle (*suapko tiijustella*). Itse korpraali puhuttelee Kallea yksikön 3. persoonassa *alokas*-sanalla. Puhuttelua kommentoidaan myöhemminkin armeijakontekstissa, sillä Kalle saa toistuvasti moitteita puhuteltuaan korkeammassa asemassa olevia väärin, kun huonon näkönsä vuoksi ei erota sotilasarvosta kertovia ulkoisia merkkejä.

Naisten kanssa sinutteluun siirtyminen ilmentää selvää lähentymistä, yleensä romanttisessa mielessä. Esimerkissä 7 puhuttelumuodon muutosta kommentoidaan kirjeenvaihdosta kerrottaessa.

- (7) Läheisin kirjeenvaihtokaverini oli edelleen Laila, Kemijokivarren tyttö, jonka osoitteen olin saanut Sulo Sartilta. Kun olimme Lailan kanssa kirjeissämme sinutelleet toisiamme jo jonkin aikaa, aloitin rohkeasti erään kirjeeni sanoilla Laila Rakas. Minua oli kyllä hirvittänyt niin, että olin puoleksi sulkenut silmäni ja vetänyt keuhkoni täyteen ilmaa, kun olin kirjoittanut sanat. Minua oli paitsi ujostuttanut myös pelottanut, että Laila kukaties loukkaantuisi rakas-sanasta eikä enää vastaisi kirjeeseeni. Olin kuitenkin ajatellut sananlaskua ”rohkea rokan syöpi”, ja koska

olin tuntenut ettei pienempi sana enää riittäisi välittämään tunteitani, olin kirjoittanut tämän isäni syvimmin vihaaman sanan samalla päättäväsyydellä kuin hypätään jäiseen veteen.

(*Ahdistettu maa*, 423–424.)

Puhuttelun kommentointi paljastaa ensinnäkin sen, että kirjeenvaihdon alussa sinuttelu ei ollut tuolloin toisiaan tuntemattomien nuoren miehen ja nuoren naisen välillä sopivaa. Sitä kertoja ei kuitenkaan kommentoi, onko Kalle alkuun teititellyt kirjetoveriaan vai jollain tavalla kiertänyt suoran puhuttelun. Sinutteluun siirtyminen kertoo joka tapauksessa kirjeenvaihtosuhteen kehittymisestä läheisemmälle tasolle. Vielä korkeampi kynnyks näyttää liittyvän hellittelysanana *rakas* käyttöön, sillä se ei kuulu Kallen omaksumaan mieskuvaan, jossa hellillä tunteilla ei turhaan ”läyrytä”. *Iijoki*-sarjassa usein toistuva aihe onkin, kuinka selkosen mies ei hempeile, ei edes naisuhteissaan, vaan hellien tunteiden osoittaminen on osoitus miehen heikkoudesta (selkosten miehen suhtautumisesta hempeilyyn ks. esim. Janatuinen 2005, 195; Ylönen 2017, 80).

Sota-ajan jälkeen Kalle pääsee opiskelemaan Tampereen teknilliseen oppilaitokseen rakennusmestariksi. Opiskeluaikojen kuvauksesta käy ilmi, että osa opiskelijoista on (ainakin joidenkin) opettajien kanssa *sinäkavereita*, kun Kallea opettajat kutsuvat sukunimeltä. Koulun maailmaan kuuluvat myös opettajille annettavat lempinimet, vaikka niillä tuskin on opettajia suoraan puhuteltu (esim. 8).

- (8) Sen huoleni lisäksi, että opettajat ovat kuulemma minua kaipaillleet, tunnen haikeutta. Aina enemmän, mitä lukuisammaksi Huone 27 -oppilaitten joukko kasvaa. Tervehdyksistä ja puheista kuulen kavereitteni poissaoloni aikana oppineen tuntemaan toisensa. Kuulen kavereitten käyttävän myös useista opettajistamme lempi- tai kirkonimiä, kiroilevan tai naurahtelevan opettajien tapoja. Kun kaverini hakeutuvat ryhmiksi juttelemaan ja naureskelemaan, tunnen itseni entistä orvommaksi.

(*Pyynikin rinteessä*, 264–265.)

Esimerkki 8 kuvaa tilannetta, jossa Kalle palaa kouluun oltuaan hautajaismatkalla Taivalkoskella. Hän on ehtinyt käydä koulua vasta muutaman päivän, kun saa tiedon veljensä kuolemasta ja joutuu keskeyttämään opinnot. Matkan aikana muut opiskelijat ovat ryhmytyneet, mitä osaltaan ilmentää yhteinen sisäpiirin nimistö (ks. Ainiala–Saarelma–Sjöblom 2008, 249). Kalle kokee jääneensä ulkopuolelle, ja tämä tunne kulkee muutenkin hänen mukanaan läpi elämän sen monilla eri osa-alueilla (ks. Keskimaa 2018b).

Puhuttelukysymykset ovat relevantteja myös työelämässä, jossa Kallen asema muuttuu vuosien kuluessa (ks. Keskimaa 2018b, 17–19). Rakennusmestarina Kallella on johdonmukainen linja alaisiaan kohtaan: pääperiaatteena on sinuttelu, mutta naisia ja vanhoja miehiä hän teitittelee. Tämän mallin hän on omaksunut rakennusmestari Kantolalta (*Reissutyössä* s. 463), jota Kalle selvästi pitää esikuvanaan. Hän myös oppii muilta, että (ainakin tamperelaisten) rakennusmestareiden kesken on tapana sinutella. Nämä periaatteet kielennetään romaaneissa useaan otteeseen. Toistuvasti nousee esiin sekin, että

Kallen on vaikea tottua sinuttelemaan kollegoitaan ja toisaalta olemaan muiden muodollisen puhuttelun kohteena (ks. myös Keskimaa 2018b, 18–19). Esimerkki 9 on *Iijoki*-sarjan päätösosasta, jossa Kalle on jo kirjailija mutta työskentelee edelleen rakennusmestarina.

- (9) Perusteellisimman tunnustuksen ilta- ja pyhätöistäni antoi laastimyllyläri Toivo Lehtimäki. Pian sen jälkeen, kun sanomalehdissä oli ollut ilmoitus ”Koillismaan” ilmestymisestä, osuin kulkemaan työmaakerroksellani laastimyllyn kautta. Lehtimäki oli jälleen kerran heitellyt myllyyn kalkkilaastin ja sementtijauheen sekä hieman vettä ja vahti nyt myllyn rummun sisälle tuijottamalla, vatkauike aineksista juuri sopivan notkeaa kuraa. Vaikka Lehtimäki näytti täysin työhönsä uppoutuneelta, hän havaitsi minut, kääntyi ja sanoi:

– Voinko saada luvan onnitella rakennusmestari Päätaloa?

– Jos katot olevan asijaa onnitella, naurahdin.

Olin ottanut alusta lähtien käyttöni vanhojen tampereleisten [sic!] rakennusmestarien tavan puhutella työntekijöitä eli sinuttelin kaikkia muita paitsi naisia ja jo harmaantuneita ikämiehiä. Suurin osa miehistä myös sinutteli minua mutta ei Lehtimäki.

(*Pöyhökanto Iijoen törmässä*, 387–388.)

Katkelma havainnollistaa epäsymmetristä puhuttelua, jossa Kalle sinuttelee (*katot*) alaisiaan, mutta tämä muotoilee epäsuoran onnitelunsa kysymykseksi ja esittää sen 2. persoonan sijasta yksikön 1. persoonassa (*voinko saada luvan*) ja puhuttelee Kallea tittelin ja sukunimen yhdistelmällä (*rakennusmestari Päätalo*). Puhuttelun kommentointi tekee epäsymmetrian näkyväksi ja kertoo lukijalle, että kyse ei ole poikkeuksesta tai lipsahduksesta vaan että tällainen puhuttelutapa vallitsee muutenkin näiden henkilöhahmojen välillä ja että Lehtimäki poikkeaa useimmista muista Kallen alaisista.

Merkittävä käännekohta Kallen elämässä on se, kun hän palaa valmiina rakennusmestarina Taivalkoskelle. Paikallisilla on vaikeuksia suhtautua oman kylän kasvattiin, joka on heidän silmissään kaupunkilainen ja koulutettu. Niinpä häntä puhutellaan kierrellen ja kaarrellen. Nämä epäsuorat puhuttelutavat kiukuttavat Kallea jo muuttoa edeltävillä lomamatkoilla, kuten seuraavasta katkelmasta (esim. 10) käy ilmi:

- (10) – Käyvääanko [sic!] ennen taipaleelle oijustamista korvikkeella? Veikko sanoo. – Hiltu-Elina ja Määttä-Hilta sitä tarjoilevat yhä elämänluukun takkaa.

Haluttaisi pistäytyä tervehtimässä minulle lapsuudestani asti tuttua Elinaa. Myös Hilda on minulle tuttu. Kuitenkin tulee mieleeni, että minun olisi matkalaisten pirtissä vaikea kuunnella, kuinka ikämiehet – joita olin lapsuus- ja nuorukaisikäni teititellyt – minua puhuttelisivat: ”Sitä on lähetty...” tai: ”Sekö assuu nykyään Tampereella...” Niin on piintynyt vanhoihin synnyinselkosteni ihmisiin menneiltä ajoilta tapa puhutella vieraita, etenkin herran paskaan astuneita. Lähimain ikäiseni ja nuoremmat miehet kyllä puhuttelevat minua kuin kaveriaan. Mutta juuri

vanhempien ihmisten tapa puhutella minua ujustuttaa, peräti ärsyttää. Lisäksi nousee alakuloisuuden tunne, että minut kuin puhutaan ulos synnyin- ja kasvuselkosistani. Samat tunnot olivat tuikkineet sisälläni jo silloin, kun olin tullut tänne juuri valmistuneena rakennusmestarina vaimoni ja Janne Mäkitörmän kanssa.

(*Iijoen kutsu*, 367.)

Katkelmaa edeltää replikoinnin kuvaus, jossa vanhemmat taivalkoskelaiset miehet puhuttelevat Kallea viitaten häneen *se*-pronominilla (esim. *Vaen muistaako se sitä, kun muuavana rantäsaeyönä putosi samalla Lohijoella kossalta koskeen?*) tai jollain puhuttelunominilla (esim. *poejan kyrpä, Herkonpoika*). Kallea tämä piirre kainostuttaa, ärsyttää ja myös suretttaa, sillä hän kokee, että häntä kohdellaan ulkopuolisena ja herraskaisena. Ilmeisesti sekä kaupunkilaisuus että koulutus ovat syitä siihen, että paikalliset ottavat häneen välimatkaa. Metakielisestä kommentoinnista voi päätellä, että aiemmin puhuttelu on ollut epäsymmetristä siten, että Kalle on teititellyt näitä henkilöitä ja nämä ovat oletettavasti sinutelleet häntä – onhan hän tuolloin ollut vielä nuori poika.

Iijoki-sarjassa on runsaasti esimerkkejä edellä kuvatun epäsuoran puhuttelun kommentoinnista, johon viitataan paitsi *kolmannessa persoonassa puhutteluna* myös ainakin seuraavilla ilmauksilla: *teitittelyn ja sinuttelun välimuoto, sinuttelun ja teitittelyn välillä pysyttelevä/luisteleva/liikkuva puhuttelutapa/muoto, nujuta sinän ja teitittelyn välillä, tekoselkosten kiertokieli, kauttarantaen puhuttelu, ollaanko Pohjois-Suomesta -sävy, ”sitäkö ollaan” - ja ”sekö on lähtenyt” tai se- ja sekö-puhuttelutapa*. Metakieli kertoo puhuttelutavan valinnan vaikeudesta ja siitä, että nämä 3. persoonaa ja passiivia eri tavoin hyödyntävät epäsuorat puhuttelut hahmotetaan johonkin sinuttelun ja teitittelyn välimaastoon. Valinta sinuttelun ja teitittelyn välillä on todettu hankalaksi aiemmassakin tutkimuksessa (esim. Lappalainen 2015, 82), mutta *Iijoki*-sarjan kertoja käsittelee sitä paikallisena erityispiirteenä, selkosten tapana (ks. lukua 5.4).

5 Puhuttelutapoja selittäviä tekijöitä

Puhuttelun kommentoinnissa erityisen kiinnostavaa on se, millä puhuttelutavan valintaa perustellaan tai mistä syystä kommentointi osoitetaan relevantiksi. Tässä luvussa tarkastelemme, miten iän ja ikäeron, sukupuolen, hierarkiaerojen, alueellisen taustan ja puhe-kumppanien tekemien valintojen kuvataan vaikuttavan puhuttelutapaan.

5.1 Ikä ja ikäero

Mitenkään yllättävänä ei voi pitää sitä, että valinta sinuttelun ja teitittelyn välillä kytketään toistuvasti ikään ja puhuttelijan ja puhuteltavan väliseen ikäeroon – ovathan nämä seikat aikaisemmankin tutkimuksen valossa osoittautuneet olennaisimmiksi muuttujiksi (esim. Clyne ym. 2009, 51–61; Paunonen 2010, 337–348; Lappalainen 2015). Iän ja ikäeron

merkitys nousee *Iijoki*-sarjassa esiin niin arkisissa kohtaamisissa kuin työmaallakin. Esimerkki 11 kuvaa tilannetta, jossa Kalle tapaa ensi kertaa muurari Jallu Mummulan.

- (11) Miehen puhe nousee syvältä kurkusta, suorastaan röhisemällä. Mutta paperilappusilla paikattujen kasvojen kuin humoristisen laupias ilme, lisäksi kiertelemätön arvio omasta ammattitaidostaan, herättävät oitis minussa myönteisen mielialan Mummulaa kohtaan. Olen aina arvostanut suoraa ja rehellistä ihmistä. Mummula jatkaa röhisemällä äänellään: – Kävin, meinaan, Lehtimaan konttorissa ja mestari käski tulla tänne. – Mullekki Lehtimaa sanoi eilen puhelimesta... sinun tulevan. Että ei muuta kun ruppeat töihin.

Mummula on iältään sillä rajalla, jossa teen valintani, alanko työmiestäni sinutella vai teitillä. Puhuttelutavan valitseminen Mummulan kohdalla saa minut hetkeksi pysähtymään puheessani. Jos Mummula olisi ollut yhtä karskinoloinen, kuin hänen äänestään olisi voinut päätellä – ja etenkin kun hän oli muurari – olisin alkanut miestä teitillä. Mutta Mummulaa alan puhutella ikäänsä nuorempana kun selitän – –

(*Oman katon alle*, 452.)

Mummula tekee Kalleen hyvän ensivaikutelman (*myönteinen mieliala*), mikä osaltaan vaikuttaa puhuttelutavan valintaan. Katkelmasta eikä muualtakaan *Iijoki*-sarjasta käy ilmi, minkäikäinen Mummula tarkalleen on, mutta ikänsä puolesta hän on niillä rajoilla, että Kalle voisi myös teitillä häntä, eli hän on ilmeisesti jonkin verran Kallea vanhempi. Teitittelyn puolesta puhuisi myös hänen ammattinsa (muurari⁷). Kalle päätyy kuitenkin pienen empimisen jälkeen sinutteluun. Empiminen tuodaan ilmi kahteen kertaan, repliikissä kolmella pisteellä (ks. Koivisto 2013, 160–165) ja vielä repliikin kommentoinnissa metatasolla, kun kertoja perustelee sinuttelun valintaa Mummulan antamalla vaikutelmalla (ei ole *karskinoloinen*). Aiemmissakin tutkimuksissa on tullut esiin, että puhuteltavan persoonallisilla ominaisuuksilla on merkitystä puhuttelutavan valinnalle (Clyne ym. 2009, 69–78; Asikainen 2018, 56–57).

Vaikka selvä ikäero johtaa pääsääntöisesti epäsymmetriseen puhutteluun, romaani-sarjassa kuvataan myös poikkeuksia. Esimerkissä 12 epäodotuksenmukaisen puhuttelutavan kommentointi liittyy sen osoittamiseen, että Kallen ja häntä selvästi iäkkäämmän johtajaopettaja Vesterisen välit ovat olleet läheiset. Tätä tietoa vasten opettajan esittämä moite⁸ Kallen toiminnasta koulun johtokunnalle on Kallelle erityisen raskas.

- (12) Ällistelin opettajan menettelyä. Pahoitin peräti mieleni, koska olin tullut tähän asti vaikka kuinka hyvin juttuun opettaja Vesterisen kanssa.

7 Muurarit kuvataan kirjasarjassa vahvasti oman arvonsa tuntevana ammattikuntana, esim.: ”Muurarit eivät ainoastaan pitäneet ammattiin pääsyn veräjää tiukalla, he olivat myös rakennustyömaitten yllpein ammattikunta.” (*Nuorikkoa näyttämässä*, 109–110.)

8 Kalle oli sopinut opettajan kanssa oppilasasuntolan keittiökaluston tekemisestä veistoluokassa, mutta asiaan ensin myönteisesti suhtautunut opettaja kutsuikin myöhemmin johtokunnan koolle.

Melkoisesta ikäerostamme huolimatta olimme alkaneet sinutella toisiamme, ja lähes poikkeuksetta opettaja oli koululla käydessäni vienyt minut kahville ystävällisen rouvansa luokse.

(*Epätietoisuuden talvi*, 309.)

5.2 Sukupuoli

Aiemmissa suomea koskevissa tutkimuksissa sukupuoli ei ole noussut olennaiseksi puhuttelua selittäväksi muuttujaksi, vaan esimerkiksi 1970-luvun laajan kyselyaineiston perusteella puhuteltavan sukupuoli ei vaikuta merkittävästi puhuteltavan valintaan (Paunonen 2010, 349–352). *Iijoki*-sarjassa puhuteltavan sukupuoli nousee kuitenkin toistuvasti esiin esimerkiksi siten, että Kallelle naisten sinuttelu on huomattavasti vaikeampaa ja vähemmän itsestään selvää kuin samanikäisten miesten (ks. esim. 7 edellä). Osin tämä kertonee hänen ujoudestaan erityisesti naissuhteissa (Ylönen 2017, 118), mutta lukuisat metakieliset kommentit osoittavat, ettei kyse ole pelkästään yksilöllisestä piirteestä. Esimerkki 13 havainnollistaa, miten sekä Kalle että hänen työkaverinsa Ville puhuttelevat majoittajapariskunnan osapuolia eri tavoin.

(13) Isännän kanssa Ville ja minä sinuttelimme, mutta emäntää teitittelimme, kutsuimme myös emännäksi. Eräänä iltana, olimmeko kortteeranneet viikon verran Urpulassa, kun syötyämme sanoin taas torpan vaimoa emännäksi, emäntä alkoi puhua naureskellen:

– Eikö sovita niin, että Kalle ja minä aletaan sinutella toisiaan. Lahtisen kanssa ruvetaan puhuttelemaan toisiaan etunimeltä. Minunkin kun on vaikeaa sanoa vanhempaa ihmistä sinuksi. Mutta Kallea olen parisen vuotta vanhempi.

Ville pyyhkäisi kämmenellään kaljunsä yli, naurahti ja sanoi:

– Tämä passaa. Nin ko Maija on jo kuullut, mää olen Ville. Tampereen rakennusväki kuttuu mua Rousto-Villeksi. Takanappäin! Ei monikaan sä päin pärsää.

(*Ratkaisujen aika*, 78.)

Siinä missä reissutöissä olevien rakennusmiesten on luontevaa puhutella yöpaikkansa isäntää sinutellen, emäntää he teitittelevät tai puhuttelevat 3. persoonassa. Emäntä on kuitenkin Kallen kanssa samaa ikäluokkaa, minkä perusteella hän ehdottaa sinunkauppoja Kallelle (*Eikö sovita niin, että Kalle ja minä aletaan sinutella toisiaan*).⁹ Käytösoppaiden mukaan sinunkauppojen tekeminen onkin nimenomaan naisen tehtävä, mikäli puhelukumppanit ovat suunnilleen samanikäisiä (ks. kootusti Lappalainen 2015, 75–80). Tästä periaatteesta on *Iijoki*-sarjassa muitakin esimerkkejä.

⁹ Villelle, joka on selvästi kaikkia muita vanhempi, emäntä sen sijaan ehdottaa etunimien käyttöä. Esimerkin perusteella syntyy kuva, että sinuttelu olisi vielä tuttavallisempi puhuteltutapa kuin etunimien käyttö, joka tarkoittanee tässä puhuttelua 3. persoonassa.

Sinuttelun ja teitittelyn lisäksi tuttavuuden astetta voi osoittaa myös nimen muodon valinnalla. Esimerkissä 14 ollaan armeijassa, jossa keittiölle on tullut uusi työntekijä.

- (14) Luhtarinne oli ainoa meistä keittiöpuolen miehistä, joka kutsui neiti Heinosta etunimeltä. Minä ja Reismaa sanoimme häntä Heinoseksi, joskus neidiksi. Keittiöhengettäremme puolestaan kutsui meitä kaikkia sukunimeltä.

Sirkka Heinosen tultua keittiöllemme ilmeni, että Luhtarinne oli paitsi innokas munaruokien valmistaja ja kelloseppä, myös naistenmies. Neiti Heinonen touhuili vasta toista päivää keittiöllämme, kun Luhtarinne sanoi neidin mentyä käymään toimistossa:

– Olen päättänyt alkaa seurustella Sirkkan kanssa.

(*Ukkosen ääni*, 546–547.)

Nimipuhuttelua on tutkittu suomen kielestä toistaiseksi vähän (ks. kuitenkin Seppänen 1989, 213–218; 1998, 95–107), mikä johtunee siitä, että nominaalinen puhuttelu on kaikkinen suomessa vähäistä (Yli-Vakkuri 2005, 195–197). Niinpä on niukasti tietoa siitä, miten nimen muoto vaihtelee puhuttelussa tilanteen ja puhuteltavan mukaan. Edeltävä katkelma osoittaa, että sukunimipuhuttelu on tässä kontekstissa normi, sopivan etäinen puhuttelu naispuolisen keittäjän ja armeijan miesväen välillä, samoin *neiti*, jonka voisi nyky-Suomessa tulkita loukkaavaksi (ks. Kolehmainen 2014, 268–270). Luhtarinne poikkeaa kuitenkin minäkertojan mukaan muista puhuttelemalla keittäjää etunimeltä. Selitys tälle poikkeukselle paljastuu, kun Luhtarinne kertoo Kallelle aikeensa: hän on päättänyt iskeä keittäjän.

Etunimeen liittyvä intiimiys käy ilmi myös työmaakontekstien puhuttelukuvauksista:

- (15) Anna laskeutuu kyykkysilleen halkopinon viereen ja alkaa nostella kaminapuita käsimitkalleen. Olen mestarina alkanut yleensä teitillä työmaillani naisia ja kutsua heitä sukunimeltä. Enkä ole ainoa rakennusmestari, joka näin tekee. Olin ehtinyt rakennustyömailla seka- ja kirvesmiehenä työjellesäni kuulla:

– Pomo taitaa paneskella tuota naista työmaan ulkopuolella. Kovin, meinaan, puhuttelevat toisiaan etunimeltä.

(*Hyvästi, Iijoki*, 64.)

Jo edellä on käynyt ilmi Kallen periaate teitillä rakennustyömaiden naistyöntekijöitä. Esimerkki 15 kytkee teitittelyn ja sukunimen käytön eksplisiittisesti yhteen ja antaa samalla selityksen sille, miksi rakennusmestarit puhuttelevat naisia muodollisemmin kuin miehiä: epämuodollisempi puhuttelu tulkitaan merkiksi intiimistä suhteesta osapuolten välillä. Tässä suhteessa puhuttelukoodisto lienee muuttunut. Toisaalta on kiinnostavaa, että Leena Lehtolaisen ja Matti Yrjänä Joensuun dekkareissa poliisien keskinäiset puhutellutavat vaihtelevat osapuolten sukupuolen mukaan. Ristiluoma (2006, 144–145) tulkitsee näitä eroja siten, että naispoliisi ei puhuttele etunimellä mieskollegoitaan välttääkseen vaikutelman ei-ammattillisesta suhteesta.

5.3 Hierarkiaerot

Nyky-Suomessa vain harvoja hierarkiaeroja ilmennetään puhuttelulla. Toisin kuin monissa muissa Euroopan maissa, Suomessa ei ole tapana teitillä tai puhutella titteillä esimerkiksi esihenkilöitä (vrt. Clyne ym. 2009, 100–107; Isosävi–Lappalainen 2015b). Vaikka *Iijoki*-sarjassa sinuttelu on normi rakennustyömailla eri tehtävissä toimivien välillä (esim. 9), monissa muissa suhteissa hierarkiaeroa ilmennetään puhuttelulla, kuten tuohon aikaan oli tapana (ks. Paunonen 2010, 342–345). Armeijassa hierarkkisuus ja tarkat puhuttelusäännöt ovat voimassa edelleen¹⁰, mutta menneestä kertoo se, että sotilasarvot (*pioneeriluutnantti*) säätelevät puhuttelua myös siviilissä, seuraavassa esimerkissä rakennustyömaalla.

- (16) Parvesta lähtee minua kohti keskikokoinen, pian ikäpuolelle kääntyvä mies musta kumisadetakki yllään. Mies sanoo:
- Minä olen pioneeriluutnantti. Että eiköhän hommat hoitune.
 - Ilman muuta sillon räjäytystyöt tapahtuvat, sanon. – Ottasin nimen vihkooni.
 - Kärkelä, Mikko.
- Iän puolesta sinuttelisin miestä, mutta upseerin arvo käskee minut sanomaan:
- Teijän nimi tuli vihkoon ja tunnit rupejaa juoksemaan. Jouvutta ottamaan sen aikaa, kun saan nimet kirjoin ja työt alakuun. Ruppean sitte teijän kansa suunnittelemaan räjäytyshommia.

(*Pato murtuu*, 169.)

Kalle on esimiesasemassa toimiessaan rakennusmestarina. Sekä asema että vähäinen ikäero mahdollistaisivat sinuttelun, mutta sotilasarvo kumoo ikäkriteerin ja saa hänet teitittelemään (*teijän, jouvutta*) miestä, jonka hän palkkaa työhön.

Romaanisarjasta käy toistuvasti ilmi, että Kalle kokee kiusalliseksi, jos häntä puhutellaan muodollisesti ja puhekumppani asettaa hänet ylempään asemaan. Kallen kiusaantuneisuuden tunne nousee esiin etenkin työelämässä mutta myös armeija-aikana, kun hän toimii talousaliupseerina vankileirillä. Leirillä hän ystävystyy muutaman vangin kanssa ja yrittää ehdottaa sinunkauppoja ja etunimen käyttöä, mutta vangit eivät tähän suostu. Seuraava keskustelu käydään saunan lauteilla Kallen ja Jussi Pyy -nimisen vangin kesken:

- (17) Tunnen etten osaa sanoa Pyylle mitään. Vain sen minkä olen sanonut jo kymmeniä kertoja:
- Puhuttele, helekkarissa, minnua etunimeltä! Lopultahi...! Kun joskus siviilissä satutaan nokatusten Jyväskylässä, ihmiset erehtyy luulemaan, että olen joku isohi herra, kun puhuttelet minnua sukunimellä.

¹⁰ <https://intti.fi/tulevalle-varusmiehelle>

– On toinen asia, jos siellä tavataan. On parempi vartiopäällikön ja toisten vankien vuoksi puhutella esimiestään niin kuin ohjesäännöt käskää.

(*Tammerkosken sillalla*, 201.)

Kalle kokee kiusalliseksi, kun Jussi puhuttelee häntä sukunimellä ja teititellen (ei ilmene tästä esimerkistä), ja vetoaa siihen, että ulkopuolisten silmissä tämä asettaa hänet ongelmalliseen asemaan. Kiusaantuneisuus juontunee Kallen köyhästä taustasta. Ylönen (2022, 164) näkee kirjailijan perheen köyhyiden aiheuttaneen häpeää ja itsetunto-ongelmia, mikä voi osaltaan selittää myös fiktiivisen Kallen kiusaantuneisuutta, jos häntä puhutellaan ylöspäin. Vankileirin talousaliupseerina Kalle on ristiriitaisessa asemassa: hänen on noudatettava sääntöjä, jotka kieltävät kaverilliset suhteet vankien kanssa, mutta yhteisen arjen myötä hänessä herää sääli heitä kohtaan.¹¹ Esimerkissä 17 vanki vetoaa siihen, että leirillä on toimittava sen sääntöjen mukaan, mutta jättää avoimeksi, miten toimisi siviilissä. Kalle pyytää Jussia puhuttelemaan itseään edes saunareissun ajan tuttavallisemmin, mutta dialogi osoittaa, että sinutteluun tai etunimen käyttöön tämä ei lähde, vaan puhuttelee Kallea 3. persoonassa sukunimeä käyttäen (esim. *Kyllähän Pääatalokin tietää*).

Työpaikan ja armeijan hierarkian lisäksi statusero voi liittyä koulutukseen tai puhutteltavan sukutaustaan (”Koska olin kuullut Heimo Kokon olevan tällaisen mahtimiehen pojan, olin häntä alkuun teitittelyt.”, *Tammerkosken sillalla* s. 141). Sinuttelu ja etunimen käyttö puolestaan tulkitaan merkeiksi osapuolten välisestä tuttuudesta ja jonkinlaisesta tasaveroisuudesta:

- (18) Kuulin ja näin rapparin olevan Rantasen läheinen tuttava. Sen lisäksi, että Rantanen sinutteli rapparia ja rappari puhutteli johtajaa etunimeltä, sanoivat korvani heillä olevan yhteisiä rakennusmestarituttavia.

(*Reissutyössä*, 432–433.)

5.4 Alueellinen tausta

Puhuttelutapoja kommentoidaan *Iijoki*-sarjassa myös suhteessa puhuttelijoiden alueelliseen taustaan. Sinuttelu liitetään toistuvasti karjalaisuuteen, kun taas minäkertoja kommentoi teitittelyä ja varsinkin sinuttelun ja teitittelyn kierteilyä moneen otteeseen nimenomaan kotiseutunsa, tekoelkoston tapana. Nämä kommentit saavat tukea aiemmasta tutkimuksesta, sillä Oulun läänin kuulunut Koillismaa on niitä alueita, joilla sinutteluun on suhtauduttu varauksellisemmin ja joilla etenkin lähipiirin teitittely on ollut tavallisempaa kuin useimmilla muilla Suomen alueilla (Paunonen 2010, 353–357, 360). Esimerkissä 19 Kalle on vaimonsa Lainan kanssa käymässä kesälomalla Taivalkoskella.

¹¹ Pääatalo kirjoittaa Kannaksen Siiranmäen vankileirin talousaliupseerina kokemastaan säälintunteesta *Nälkämäki*-romaanissaan (1967), joka ei kuulu *Iijoki*-sarjaan ja jossa päähenkilönä on Pääataloa monella tavalla muistuttava Matti Lieko. Kirjailija nivoo romaanin tapahtumat mukaan *Iijoki*-sarjaan.

- (19) Kun korviketta juodessamme jatkoimme porinointia, alkoi Paavo tapansa mukaan puhua ”leikin päälle assiata”. Koska selkosissamme oli opetettu lapsia puhuttelevaan vanhempia ihmisiä teiksi, olin hieman kiusallisessa välikädessä. Toisaalta olin oppinut sotien ja välirauhan aikana kaverijoukossa sinuttelevaan – isäkseni sopivia reserviläisiä myöten – kaikkia muita paitsi upseereita ja kunniankipeitä kantapeikkoja ja nyt siviilissä jopa Pahan-Paavon ikäisiä työkavereitani. Olin ollut armeijan kavereitteni mielestä taitava selkostemme sinuttelun ja teitittelyn välimuodon käyttelijä. Olin joskus pelleillessäni sillä tavalla puhunut ja puhutellut armeijassa kavereitani. Kuitenkin Paavaa minun oli vaikeaa näin puhutella – kai Paavonkin mielestä, koska hän sanoi:

– Ei minussa kahta ole. Onhan sulla jo mulukun niskassa täysi parta, niin että puhutte vain Pahaksi-Paavoksi. Isä-Herkko on puhunu, että hän ei enää sottain alla pärjänny sulle pahastikkaa työhommissa, että kyllä sinut jo miehisten miesten kastiin hyväksytään...

Mielessäni ehti käväistä, että harvemmin lienee sinunkauppoja tehty Pahan-Paavon mitoilla. Mutta ei mies olisikaan ollut Paha-Paavo, jos olisi puhunut ja käyttäytynyt kuten tusina-Paavot.

(*Nuorikkoa näyttämässä*, 474–475.)

Nuorikkoa näyttämässä -romaanissa Kalle on mennyt vastikään naimisiin ja kaupunkilaistunut, ja hän matkustaa kesälomallaan vaimonsa kanssa Taivalkoskelle. Minäkertoja kuvailee, miten hän ajautuu hankalaan tilanteeseen, kun on tietoinen oman kotiseutunsa puhuttelunormeista mutta tottunut poissa ollessaan toisenlaiseen puhuttelutapaan niin sota-aikana armeijassa kuin kaupungissa työelämässä. Kalle kuvataan teossarjassa toistuvasti *koti-ikäväiseksi*, mutta hän kuitenkin juurtuu sotien jälkeen Tampereen seudulle. Ennen sotia Kalle identifioituu vahvasti koillismaalaiseksi, mutta etenkin sota-ajan ja kouluttautumisen mukanaan tuomat muutokset vaikuttavat siihen, että suhde kotiseutuun muuttuu. Keskimaan (2022, 67) mukaan Kalle asemoituu kotiseutunsa puhujayhteisön ulkopuolelle *Iijoki*-sarjan päättävässä *Pöyhökanto Iijoen törmässä* -teoksessa. Asetuttuaan asumaan perheineen pysyvästi Tampereelle hän kokee irrottautuneensa lopullisesti syntymäseudustaan (ks. myös Keskimaa 2018b, 15). Tarkastelemassamme esimerkissä sekä teitittely että puhuttelun valinnan kiertely kuvataan selkosten tavaksi. Paha-Paavo päästää Kallen pinteestä ja tarjoaa sinunkauppoja vedoten siihen, että Kalle on kasvanut mieheksi ja on siten tasaveroinen keskustelukumppani.

5.5 Toisen osapuolen puhuttelutapa

Kallella on puhutteluperiaatteita, joita hän noudattaa tilanteesta riippumatta, mutta romaanisarjassa on myös esimerkkejä, joissa tilanteiset tekijät, kuten toisen osapuolen käyttämä puhuttelutapa, ohjaavat valintaa. Tällaiset esimerkit liittyvät lähes aina sinuteluun. Metakielisen kommentoinnin voikin tulkita siten, että ilman puhekkumppanin aloitetta Kalle olisi päätynyt teitittelyyn; normista poikkeaminen motivoi puhuttelun

kommentointia. Seuraavassa katkelmassa (esim. 20) Kalle tapaa ensi kertaa kollegansa, jonka hän on tarkistanut olevan vain hieman itseään vanhempi. Toisen selkeä valinta sinutella suoraan saa Kallen valitsemaan symmetrisen puhuttelutavan:

- (20) Olin katsonut eilen illalla ennen nukkumaan menoamme Rakentajain Kalenterista ja nähnyt Reino Salmelan olevan minua kuutisen vuotta vanhempi. Rakennusmestariksi hän oli valmistunut kuusi vuotta minua ennen. Koska Salmela alkoi heti sinutella, otan saman puhuttelutavan.

(Iijoelta etelään, 657–658.)

Hetkeä aiemmin Kalle on kuitenkin vielä teititellyt Salmelaa, kun hän on esittäytynyt tälle: ”Olen Päätalo. Rantanen sano puhuneesa minusta *teille*.”

Myös tavat, joilla Kallea itseään puhutellaan, voivat vaihdella tilanteen mukaan. Esimerkki 23 kuvaa Kallen jännitteistä suhdetta tamperelaiseen työtoveriinsa Ville Lahtiseen eli Rousto-Villeen, joka on taitava mutta omapäinen kirvesmies ja joka auttaa Kallea etenemään oppipojasta kirvesmieheksi ja lopulta rakennusmestariksi saakka (ks. Mantila ym. 2022, 77).

- (21) Odotin Villen yrittävän nöyryyttää minua työssä – ei ruhomalla tehtävässä, sillä sellaisen yrityksen kaverini oli jo nähnyt turhaksi, vaan määräämällä minut tekemään niin vaativaa hommaa, että joutuisin tunnustamaan osaamattomuuteni. Sellaista tosin olisi ollut tällä työmaalla vaikea keksiä, eikä Ville nyt tätä useamman kerran minua kohtaan käyttämäänsä pudotuskeinoa edes yrittänyt. Murjotti vain puhumattomana ja kuurona ensimmäisen päivän, ja vietti lähes samassa henkisessä tilassa myös seuraavan yönseudun Urpulassa. Kun en kiirehtinyt toisenakaan työpäivänämme käyttämään Pikku-Jussan herättelykeinoa, alkoi Ville jo iltapuolella urahdella työasioista. Seuraavana yönseutuna Urpulassa ja sen jälkeisenä päivänä työmaalla Ville kutsui minua sukunimeltäni. Taikka jo loppupäivästä etunimeltäni. Tulevan yönseudun aikana minusta tuli jälleen kerran Kallu.

(Ratkaisujen aika, 288.)

Kalle tekee katkelmassa havaintoja siitä, miten häntä puhutellaan. Esimerkistä ilmenee havainnollisesti, miten Villen käyttämät nimipuhuttelut asettuvat hierarkiaan: sukunimestä voidaan siirtyä etunimeen ja siitä vielä tuttavallisempaan lempinimeen, Kallen tapauksessa *Kalluun*. Nimivariantin valinta heijastaa Villen mielialoja ja sitä, miten hän haluaa asemoitua suhteessa Kalleen.

Puhutteluvalinnan kommentointi voi liittyä myös siihen, että toinen osapuoli tekee epäodotuksenmukaisen valinnan. Tästä on kyse, kun Kalle tapaa vuosien jälkeen piiri-päällikkö Oksan, jonka kanssa hän on ollut samaan aikaan rintamalla (esim. 22).

- (22) Käsitän olevani Oksalle kaikkea muuta kuin tervetullut asiakas. Jo siksikin, että hän on minua teititellyt. Ensimmäisen kerran elämässään! Minä olin puhutellut Oksaa teiksi poikasena ja vielä nuorukaisena, niin

kuin selkosissamme lapset ja nuoret teitittelevät vanhempia ja etenkin herraskaisia ihmisiä. Sotahommissa olimme puolin ja toisin sinutelleet.

(*Pohjalta ponnistaen*, 422.)

Kalle on nuoruudessaan teititellyt Oksaa tämän iän ja aseman puolesta, mutta sota-aika on lähentänyt heidät sinutteluväleihin. Kalle empii tälläkin kertaa, miten itse puhutteli ja tervehtisi Oksaa. Hän hämmentyy ja salaa raivostuu, kun Oksa ei osoita millään tavalla tuntevansa häntä vaan kohtelee häntä virallisen etäisesti, vaikka he ovat olleet perhetuttuja pitkään. Kalle lähestyy piiripäällikkö Oksaa alisteisessa asemassa, koska hän pyytää tältä töitä ja työnhakijoita on sotien jälkeen Tampereella yli tarpeen. Tilanne on keskustelun molemmille osapuolille ilmeisen kiusallinen, ja hierarkiassa ylempänä oleva Oksa etäännyttää Kallea itsestään muun muassa teitittelyllä (ks. myös Lappalainen 2006, 272–274; 2015, 92–94).

Pelkästään se, että puhuttelija tekee normista poikkeavia valintoja, riittää metakielisen kommentin pontimeksi. Puhekkumppanin nimen toistaminen ei ole suomalaiselle puhekulttuurille tyyppillistä, joten tällainen tapa ymmärrettävästi kiinnittää kuulijan huomiota. Seuraavassa esimerkissä minäkertojan kommenttia edeltää näyte tavasta, jolla insinööri Silejärvi puhuttelee Kallea yksikön 3. persoonassa käyttäen tämän sukunimeä samassa virkkeessä kahteen kertaan.

- (23) – Ei Päätalon saa tästä närkästyä. Katsoin vaan asialliseksi – kuten sanoin – informoida Päätaloa huhuista...

Insinööri Sileharjun tapa puhua ei ollut minunkaan, karskiin kielenkäyttöön tottuneen korvalle läyryämistä – tosin käväisi joskus niillä rajoilla! Insinöörillä oli tapana puhuessaan usein toistaa keskustelukumppaninsa sukunimi. Niinpä hän aina kanssani puhuessaankin löysi tiheään rakosia, joissa lausui sukunimeni. Olin ollut pienen ikäni tyytymätön sukunimeeni, nuoruudessani jopa sitä häpeillyt. Kuitenkin Uusbetoni Oy:n työni aikana olin alkanut tuntea lähes ylpeyttä siitä, että köyhät vanhempani olivat pystyneet minulle siirtämään edes hyvän sukunimen. Insinööri Sileharjun suusta tuli Päätalo ulos niin kauniin sointuisena, että en voinut olla siihen ihastumatta...

(*Oman katon alle*, 433.)

Kuten kommentointi paljastaa, Kalle kokee tämän poikkeavan tavan myönteisenä. Aiemmat tutkimukset osoittavat, että nimipuhuttelu jakaa nykysuomalaisten mielipiteitä. Esimerkiksi etunimen käyttö voidaan kokea tungettelevana tai muuten ärsyttävänä¹², mutta osa tulkitsee nimen käytön tuovan puhutteluun positiivisella tavalla henkilökohtaisen

12 *Iijoki*-sarjasta löytyy myös esimerkki, jossa jatkuva sukunimen toistelu ärsyttää Päätaloa. ”Jälleen minua alkaa ärsyttää. Jo sekin, kun Onki käyttää lähes joka lauseessaan sukunimeäni.” (*Pohjalta ponnistaen*, 436–437.) Kallen keskustelukumppanina on tuolloin Siiranmäen vankileirin entinen vankeusvanki Aukusti Onki, joka kuvataan koston uhoavaksi purnariksi.

sävyn. (Ks. Isosävi–Lappalainen 2015a.) Esimerkin tilanteessa nimen käyttö imartelea Kallea todennäköisesti siksi, että hän kuulee sen arvostamansa henkilön suusta.

6 Päätelmät

Tässä artikkelissa olemme tarkastelleet puhuttelutapojen kommentointia Kalle Päätalon *Iijoki*-sarjassa. Tutkimus on nostanut esiin sinänsä tuttuja ilmiöitä sosiaalisten muuttujien ja erilaisten tilannetekijöiden vaikutuksesta puhuttelutapojen vaihteluun. Uutta ei siis ole varsinaisesti se, että esimerkiksi puhekkumppanien ikäerolla ja sukupuolella tai statuksella on vaikutusta puhuttelutavan valintaan, vaan se, miten näitä tekijöitä kommentoidaan ja miten kommenteilla kuvataan Kallen sosiaalisia suhteita ja niissä tapahtuvia muutoksia. Tämän tutkimuksen erityislaatuisuus liittyy siihen, että artikkelimme kuvaa puhuttelukäytänteitä kokonaisen kielielämäkerran näkökulmasta, pitkittäisesti usean vuosikymmenen ajalta ja erilaisten sosiaalisten tilanteiden ja suhteiden kannalta. Mitään vastaavanlaista tutkimusta ei tietääksemme ole tehty.

Romaanisarja ei kuvaa vain Kallen sosiaalista nousua vaan laajemminkin suomalaisen yhteiskunnan murrosta 1900-luvun alun maalaisyhteisöistä urbaanistuvaksi yhteiskunnaksi (Saviniemi–Mantila 2022, 9). Vaikka autofiktiivisen *Iijoki*-sarjan metakielisten kommenttien ja puhuttelun representoinnin ei voikaan ajatella suoraan heijastavan historiallista todellisuutta vaan teossarja luo todellisuutta myös itse, sen voi silti nähdä valottavan aikansa suomalaista puhuttelukulttuuria. Tätä perustelemme sillä, että se tieto, joka on saatavilla 1900-luvun alkupuolen puhuttelukäytänteistä, on sopusoinnussa *Iijoki*-sarjasta välittyvän kuvan kanssa (ks. esim. Yli-Vakkuri 1989, 2005; Paunonen 2010; Lappalainen 2015). Lisäksi Päätalon teoksia on kaikkineen pidetty aikansa kielenkäytön ja sen kommentoinnin osalta varsin realistisina (ks. Mantila ym. 2022).

Puhuttelun tutkimuksessa on suosittu viime vuosina autenttisten vuorovaikutustilanteiden tutkimusta, ja tällaiselle tutkimukselle onkin ollut tarvetta (esim. Norrby–Wide 2015; Kluge–Moyna 2019). Näiden tutkimusten rajoituksena on kuitenkin usein aineiston rajoittuminen tiettyyn ajankohtaan.¹³ Toisesta suunnasta lähestyen voidaan todeta, että tähänastisessa sosiolingvistisessä reaaliaikatuksessa huomio on ollut ensisijaisesti fonologisissa ja morfologisissa piirteissä (esim. Mustanoja 2011; Kuparinen 2021). Puhuttelun kaltaisiin pragmaattisiin piirteisiin on vaikea päästä käsiksi, koska aineistona on käytetty haastatteluja, joissa haastateltava harvoin puhuttelee ketään. Niinpä tutkimuksemme on reaaliaikatuksensa kentässä uusi avaus niin aineistonsa kuin tutkimuskohteensa puolesta.

Iijoki-sarjassa puhuttelutapojen kommentointi osoittaa, että lapsuudessa iskostetut puhuttelunormit ovat juurtuneet sen päähenkilöön Kalleen syvästi. Normeista tärkein on

13 Poikkeuksena voi kuitenkin mainita historiallisiin kirjeaineistoihin perustuvat tutkimukset, joissa on päästy tarkastelemaan sitä, miten puhuttelutavat ovat muuttuneet vuosikymmenten kuluessa kirjeenvaihtosuhteissa (Nevala 2004).

vanhempien ihmisten teitittely – tai ainakin se, ettei vanhempaa ihmistä sovi sinutella. Teitittelyyn ja sinutteluun kytkeytyy myös se, mitä nimen muotoa on sopivaa käyttää. Läpi elämänsä Kalle peilaa omia ja muiden tekemiä puhutteluvalintoja näitä kotiseutunsa normeja vasten. Armeijan tittelipuhuttelu vaatii maalaispojalta opettelua, ja työelämässä hän ottaa mallia arvostamistaan ammatillisista omaksumalla sinuttelun pääasialliseksi puhuttelutavaksi, josta kuitenkin poikkeaa naisten ja ikääntyneiden työntekijöiden kohdalla. Suoran puhuttelun välttelyn, johon liittyy usein *se*-pronominin käyttö puhuteltavaan viittaamassa, Kalle liittyy aina omaan kotiseutuunsa, tekoselkosiinsa. Tätä puhetapaa hän ilmaisee myöhemmin vieroksuvansa. Hankaluuksia aiheuttavat tilanteet, joissa esimerkiksi ikäero ja puhuteltavan status vetävät vastakkaisiin suuntiin tai aika on muuttanut ihmissuhteita. Tämä käy ilmi, kun Kalle palaa kotiseudulle arnostettuna rakennusmes-tarina, jota paikalliset eivät osaa enää sinutella.

Samoin kuin Päätalo kuvaa Kallen ja Lainan suhdetta hienovaraisesti murteenkäyttöä kommentoimalla (ks. Keskimaa 2013), puhuttelumuuotojen kommentointi tuo monisyisesti esiin Kallen suhteita lukuisiin teossarjan henkilöhahmoihin. Erityisen kiehtovia ovat ne henkilöhahmojen väliset suhteet, joissa tapahtuu muutoksia. Näitä muutoksia kuvataan myös puhutteluvalintojen kautta. Niinpä tutkimuksemme täydentää aiempaa Päätalo-tutkimusta ja syventää entisestään Kallen kielielämäkertaa (ks. Keskimaa 2018a). Puhutteluvallinat ilmentävät erityisesti puhekumppanien läheisyyttä ja etäisyyttä, heidän suhteissaan tapahtuvia pysyviä tai tilapäisiä muutoksia sekä suomalaisessa yhteiskunnassa vallinneita normeja ja niissä ilmenevää variaatiota. Näitä päätelmiä tehdessämme olemme nojautuneet sekä aiempaan puhuttelututkimukseen että *Iijoki*-sarjasta tehtyyn tutkimukseen.

Tutkimuksellamme on myös rajoituksensa. On esimerkiksi muistettava, että valitsemamme tarkastelutapa jättää pimentoon sellaiset puhuttelukäytänteet, joita ei ole kommentoitu niillä hakusanoilla, joilla olemme aineistomme koonneet. Hakusanoja valitessamme olemme kuitenkin nojautuneet romaanisarjan tuntemukseen ja aiempaan puhuttelututkimukseen. Näkökulmamme on rajallinen myös sen suhteen, mitkä henkilösuhteet ovat tarkastelun kohteena. *Iijoki*-sarjassa sivuhenkilöitä on jopa parituhatta, mutta tämä tutkimus tuo valokiilaan ainoastaan ne, joiden suhteen päähenkilö Kalle joutuu pohtimaan omia puhuttelukäytänteitään tai kiinnittää huomiota muiden epäodotuksenmukaisiin tapoihin. Vain tällaiset suhteet nousevat esiin minäkertojan kommentissa tai dialogissa.

Tässä artikkelissa päähuomio on ollut puhuttelun kommentoinnissa, ei ensisijaisesti siinä, miten romaanisarjan henkilöhahmot puhuttelevat dialogissa toisiaan, mikä ansait-sisi aivan oman tutkimuksensa. Aineisto on sikäläkin kiinnostavaa, että vain harvoista *Iijoki*-sarjan kuvaamista vuorovaikutustilanteista on tutkimusta juuri puhuttelun näkökulmasta ja varsinkaan sarjan kuvaamalta ajanjaksolta eli 1920–1950-luvuilta. Toisaalta useissa artikkelimme esimerkeissä kommentoidut puhutteluvalinnat ovat olleet nähtävillä ja olemme tarkastelleet myös näitä puhuttelun konkreettisia ilmenemismuotoja ikään kuin sivutuotteena. Laaja romaanisarja tarjoaa eittämättä vielä lukemattomia mahdollisuuksia jatkaa puhuttelun tutkimusta.

Lähteet

Aineslähteet

Oulun yliopisto (2019). *Iijoki, Oulun yliopiston Päätalo-kokoelma*, Kielipankki Korp -versio [tekstikorpus]. Kielipankki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2019102101>.

Muut lähteet

- AINIALA, TERHI – SAARELMA, MINNA – SJÖBLOM, PAULA (toim.) 2008: *Nimistöntutkimuksen perusteet*. Tietolipas 221. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- ASIKAINEN, ANNIINA 2018: ”Et kyl mä nyt uskosin et mun puheesta niinku tolkun saa ja sehän nyt pitäis riittää” – kieli ja kieliasenteet työelämässä. Suomen kielen pro gradu tutkielma. Helsingin yliopisto.
- CLYNE, MICHAEL – NORRBY, CATRIN – WARREN, JANE 2009: *Language and human relations. Address in contemporary language*. Cambridge University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511576690>
- ETHELBA, HAMZA 2015: Using address terms in showing politeness with reference to their translation from Arabic to English. *International Journal of Comparative Literature & Translation Studies* 3 (3), 27–37. <https://doi.org/10.7575/aiac.ijclts.v3n.3p.27>
- FREMER, MARIA 2018: *Tilltal i reklamfilm. Du-reformen i ett historiskt perspektiv*. Helsingfors universitet, Helsingfors. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-4629-8>
- HAVU, EVA – ISOSÄVI, JOHANNA – LAPPALAINEN, HANNA 2014: Les stratégies d’adresse en finnois: comparaison entre deux types de corpus oraux institutionnels. CATHERINE KERBRAT-ORECCHIONI (toim.): *L’adresse dans les langues européennes*, 303–336. Publication Chambéry, Chambéry.
- HIPPI, KAARINA – LAPPALAINEN, HANNA 2020: Vanhuus ja puhuttelu. KAARINA HIPPI, CAMILLA LINDHOLM ja ANNE MÄNTYNE (toim.): *Vanhuus ja kielenkäyttö*, 109–144. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- ISOSÄVI, JOHANNA – LAPPALAINEN, HANNA 2015a: First names in Starbucks. A clash of cultures? CATRIN NORRBY ja CAMILLA WIDE (toim.): *Address practice as social action*, 97–118. Palgrave Macmillan, London. <https://doi.org/10.1057/9781137529923>
- (toim.) 2015b: *Saako sinutella vai täytyykö teititellä? Tutkimuksia eurooppalaisten kielten puhutelukäytännöistä*. Tietolipas 246. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- JANATUINEN, Jenni 2005: *Miehenkuva*. Johnny Kniga, Helsinki.
- JANTUNEN, JARMO 2009: Ei pelkästään mielikuvituksen puutteen vuoksi. Kieliaineistojen systemaattinen käyttö kielentutkimuksessa. *Virittäjä* 113 (1), 101–113.
- JAWORSKI, ADAM – COUPLAND, NIKOLAS – GALASIŃSKI, DARIUSZ (toim.) 2004: *Metalanguage. Social and ideological perspectives*. Mouton de Gruyter, Berlin. <https://doi.org/10.1515/9783110907377>
- KESKIMAA, SARI 2013: Murteenkäytön funktiot parisuhteen kuvauksessa Kalle Päätalon Iijoki-sarjassa. *Virittäjä* 117 (4), 494–523.
- 2018a: *Iijoki-sarja kielielämäkertana*. Acta Universitatis Ouluensis B, Humaniora 165. Oulu: Oulun yliopisto. <http://urn.fi/urn:isbn:9789526220536>
- 2018b: Päähenkilön kielellinen asemoituminen Iijoki-sarjassa. Väitöskirjan osajulkaisu. *Virittäjä*, 123 (1). <https://doi.org/10.23982/vir.77272>
- 2022: *Iijoki-sarja – kielentutkijan aarreaitta*. MAIJA SAVINIEMI (toim.): *Kalle Päätalon tutkijoiden silmin*, 53–76. Tietolipas 271. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. <https://doi.org/10.21435/tl.271>
- KLUGE, BETTINA 2019: On translating pronominal and nominal terms of address. State of the art and future directions. BETTINA KLUGE ja MARÍA IRENE MOYNA (toim.): *It’s not all about you. New perspectives on address research*, 47–73. Topics in Address Research 1. John Benjamins, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/tar.1>
- KLUGE, BETTINA – MOYNA, MARÍA IRENE (toim.) 2019: *It’s not all about you. New perspectives on address*

- research. Topics in Address Research 1. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/tar.1>
- KOIVISTO, AINO 2013: Katkelmallisuus ja affekti. Kolme pistettä dialogissa. AINO KOIVISTO ja ELISE NYKÄNEN (toim.): *Dialogi kaunokirjallisuudessa*, 153–182. Tietolipas 242. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KOLEHMAINEN, TARU 2014: *Kielenhuollon juurilla. Suomen kielen ohjailun historiaa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KS = *Kielitoimiston sanakirja*. 2022. Helsinki: Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 35. URN:NBN:fi:kotus-201433. Saatavissa <https://www.kielitoimiston-sanakirja.fi>. Päivitetty 10.11.2022 [viitattu 28.11.2022].
- KUPARINEN, OLLI 2021: *Muutoksen mekanismit. Kolmen aikapisteen reaaliaikatu tutkimus Helsingin puhekielestä*. Tampereen yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-1990-8>
- LAIPPALA, VERONIKA – PALANDER-COLLIN, MINNA 2020: Korpusaineistot. MILLA LUODONPÄÄ-MANNI, MARKUS HAMUNEN, REETTA KONSTENIUS, MATTI MIESTAMO, URPO NIKANNE ja KAIUS SINEMÄKI (toim.): *Kielentutkimuksen menetelmiä I–IV*, 460–486. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1qp9hgb.17>
- LAPPALAINEN, HANNA 2006: *Mie vai mää, sinä vai te?* Virkailijoiden kielelliset valinnat itseen ja vastaanottajaan viitattaessa. MARJA-LEENA SORJONEN ja LIISA RAEVAARA (toim.): *Arjen asiointia. Keskusteluja Kelan tiskin äärellä*, 241–284. Tietolipas 210. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LAPPALAINEN, HANNA 2015: *Sinä vai te vai sekä että?* Puhuttelukäytännöt suomen kielessä. JOHANNA ISOSÄVI ja HANNA LAPPALAINEN (toim.): *Saako sinutella vai täytyykö teititellä? Tutkimuksia eurooppalaisten kielten puhuttelukäytännöistä*, 72–104. Tietolipas 246. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- MANTILA, HARRI – KESKIMAA, SARI – SAVINIEMI, MAIJA 2022: Rousto-Ville – mies ja murre. MAIJA SAVINIEMI (toim.): *Kalle Pääntalo tutkijoiden silmin*, 77–96. Tietolipas 271. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. <https://doi.org/10.21435/tl.271>
- MIELIKÄINEN, AILA – PALANDER, MARJATTA 2014: *Miten suomalaiset puhuvat murteista? Kansanlingvistinen tutkimus metakielestä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- MOILANEN, ANNI 2016: *Puheenomaisuuden ja henkilökuvausten rakentuminen Pirkko Saision Betoniyöromaanin dialogissa*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- MUSTANOJA, LIISA 2011: *Idiolekti ja sen muuttuminen. Reaaliaikatu tutkimus Tampereen puhekielestä*. Acta Universitatis Tamperensis 1605. Tampere. <https://urn.fi/urn:isbn:978-951-44-8417-9>
- NEVALA, MINNA 2004: *Address in early English correspondence. Its forms and socio-pragmatic functions*. Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki. Tome LXIV. Helsinki.
- NIEDZIELSKI, NANCY – PRESTON, DENNIS R. 2000: *Folk Linguistics*. Trends in Linguistics. Studies and Monographs 122. Mouton de Gruyter, Berlin. <https://doi.org/10.1515/9783110803389>
- NISCHIK, REINGARD M. 1997: Nomenclatural Mutations. Forms of Address in Margaret Atwood's Novels. *Orbis Litterarum* 52, 329–351. <https://doi.org/10.1111/j.1600-0730.1997.tb00034.x>
- NORRBY, CATRIN – SCHÜPBACH, DORUS – HAJEK, JOHN – KRETZENBACHER, HEINZ L. 2019: Introductions at international academic conferences. Address and naming in three national varieties of English. BETTINA KLUGE ja MARÍA IRENE MOYNA (toim.): *It's not all about you. New perspectives on address research*, 375–395. Topics in Address Research 1. John Benjamins, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/tar.1>
- NORRBY, CATRIN – WIDE, CAMILLA (toim.) 2015: *Address practice as social action*. Palgrave Macmillan, London. <https://doi.org/10.1057/9781137529923>
- NORRBY, CATRIN – WIDE, CAMILLA – NILSSON, JENNY – LINDSTRÖM, JAN 2015: Address and interpersonal relationships in Finland-Swedish and Sweden-Swedish service encounters. CATRIN NORRBY ja CAMILLA WIDE (toim.): *Address practice as social action*, 75–96. Palgrave Macmillan, London. <https://doi.org/10.1057/9781137529923>
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO – LIISA TIITTULA 2001: *Rakas Tarja ja hyvä ystävä*. Puhuttelu minän ja sosiaalisten suhteiden esittämisen keinoina televisiokeskustelussa. *Virittäjä* 105 (4), 580–601.

- PAUNONEN, HEIKKI 2010: Kun Suomi siirtyi sinutteluun. Suomalaisten puhuttelutapojen murroksesta 1970-luvulla. HANNA LAPPALAINEN, MARJA-LEENA SORJONEN ja MARIA VILKUNA (toim.): *Kielellä on merkitystä. Näkökulmia kielipolitiikkaan*, 325–368. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- RISTILUOMA, JOHANNA 2006: *Puhuttelu Leena Lehtolaisen ja Matti Yrjänä Joensuun dekkarien dialogeissa – ”Älä kundi aliarvioi tytön älyä”*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.
- SAVINIEMI, MAIJA – MANTILA, HARRI 2022: Johdanto. Miksi Päätalo-tutkimusta nyt? MAIJA SAVINIEMI (toim.): *Kalle Päätalo tutkijoiden silmin*, 7–19. Tietolipas 271. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. <https://doi.org/10.21435/tl.271>
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1989: Henkilöön viittaaminen puhetilanteessa. AULI HAKULINEN (toim.): *Suomalaisen keskustelun keinoja I*, 195–222. Kieli 4. Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos.
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1998: *Läsnäolon pronominit*. Tämä, tuo, se ja hän viittaamassa keskustelun osallistujaan. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- TIITTULA, LIISA – NUOLIJÄRVI, PIRKKO 2013: *Puheen illuusio suomenkielisessä kaunokirjallisuudessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- VECSEERNYES, ILDIKÓ 2021: Kuinka pääministeriä puhutellaan? Puhuttelu Suomen ja Unkarin pääministerien Facebook-päivitysten kommentoissa. *Virittäjä* 125 (1), 92–122. <https://doi.org/10.23982/vir.76600>
- VEHMAS-THESSLUND, INKERI 2015: Kunnioitettu Aleksei Sergejevits! Venäjän puhuttelu kielenoppijan ja kääntäjän näkökulmasta. JOHANNAN ISOSÄVI ja HANNA LAPPALAINEN (toim.): *Saako sinutella vai täytyykö teititellä? Tutkimuksia eurooppalaisten kielten puhuttelukäytännöistä*, 135–182. Tietolipas 246. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- WIDE, CAMILLA – LAPPALAINEN, HANNA – ROUHIKOSKI, ANU – NORRBY, CATRIN – LINDHOLM, CAMILLA, LINDSTRÖM, JAN – NILSSON, JENNY 2019: Variation in address practices across languages and nations. A comparative study of doctors’ use of address forms in medical consultations in Sweden and Finland. *Pragmatics* 29 (4), 595–621. <https://doi.org/10.1075/prag.18031.wid>
- VISK = AULI HAKULINEN, MARIA VILKUNA, RIITTA KORHONEN, VESA KOIVISTO, TARJA RIITTA HEINONEN ja IRJA ALHO 2004: *Iso suomen kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. Verkkoersio. Saatavissa <http://scripta.kotus.fi/visk> URN:ISBN:978-952-5446-35-7 [viitattu 28.11.2022].
- YLI-VAKKURI, VALMA 1989: Suomalaisen puhuttelun piirteitä. *Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja XXXVI*, 43–74.
- YLI-VAKKURI, VALMA 2000: Onko Turku tuttu? Persoonanvälttelyn pragmaattiset lausekaavat suomen kielessä. *Fennistica fausta in honorem Mauno Koski septuagenarii. Juhlakirja Mauno Kosken 70-vuotispäiväksi 21.2.2000*, 110–114. Åbo Akademi, Turku.
- YLI-VAKKURI, VALMA 2005: Politeness in Finland. Evasion at all cost. LEO HICKEY ja MIRANDA STEWART (toim.): *Politeness in Europe*, 189–202. Multilingual Matters 127. Multilingual Matters Ltd, Clevedon. <https://doi.org/10.21832/9781853597398-015>
- YLÖNEN, RITVA 2017: *Kalle Päätalo. Kirjailijan elämä*. Kirjokansi 140. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- YLÖNEN, RITVA 2022: Kalle Päätalon Iijoki-sarjan yksilöpsykologinen vaikutus. MAIJA SAVINIEMI (toim.): *Kalle Päätalo tutkijoiden silmin*, 153–169. Tietolipas 271. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. <https://doi.org/10.21435/tl.271>

HANNA LAPPALAINEN and MAIJA SAVINIEMI: *Metalinguistic commentary on forms of address in Kalle Päätalo's autobiographical novel series Iijoki-sarja*

The article examines the use of address practices and its metalinguistic commentary in fiction, specifically in Kalle Päätalo's *Iijoki-sarja* (1971–1998), a series of novels covering a period of about 70 years from the perspective of one individual. Although the metalinguistic comments and forms of address found in the autofictional series cannot be interpreted as directly reflecting historical reality, they contribute to shedding light on Finnish speech culture, especially in the 1920s and 1950s.

The study is based on previous sociopragmatic research on addressing practices and research on metalanguage. The analysis is based on *Iijoki-sarja* digital corpus searches using keywords related to addressing (e.g. *etunimi* 'first name', *puhutella* 'to address', *teitittely* 'V-form addressing'), and its results have been analysed qualitatively. The article examines both the role of addressing as part of protagonist Kalle's linguistic biography and the way in which the choices related to forms of address are explained or otherwise commented on, both in direct narrative and dialogue.

Commenting on the ways of addressing shows that its norms have been instilled and ingrained in Kalle since childhood. Throughout his life, he mirrors his own and others' choices of address against these norms of his home region. This manifests itself not only in childhood, but also, for example, in the army, in working life and in relationships with women. The choice of how to address is influenced by age and age differences between interlocutors, gender and hierarchical differences, regional background and the choices made by interlocutors. One particular challenge arises when these factors pull in different directions.

The study highlights familiar phenomena of the influence of social variables and situational factors on variation in the way of addressing. What is new, however, is the way in which these factors are commented on and how these comments describe social relationships and the changes that take place within them, as well as the fact that the study reveals address practices from the perspective of an entire linguistic biography over several decades and in different social situations and relationships.

Hanna Lappalainen
Itä-Suomen yliopisto
hanna.lappalainen@uef.fi
<https://orcid.org/0000-0001-5422-1667>

Maija Saviniemi
Oulun yliopisto
maija.saviniemi@oulu.fi
<https://orcid.org/0000-0003-2977-1143>

ELINA VITIKKA

Referointi rajatyönä: virheellisten terveysväitteiden kumoaminen tietokirjallisuudessa

1 Johdanto

Terveys on aihe, joka koskettaa jokaista. Julkinen keskustelu terveydestä ja siitä, kuka voi esiintyä terveyden asiantuntijana, käy kiivaana. Niin perinteisessä kuin sosiaalisessakin mediassa terveydestä esitetään monenlaista, ristiriitaistakin tietoa, ja äänessä on sekä tutkimustietoon nojaavia asiantuntijoita että virallisia suosituksia haastavia, esimerkiksi omaan kokemukseensa nojaavia toimijoita. (Esim. Järvi [toim.] 2014; Järvi–Tammi [toim.] 2016; Sarja 2016.) Tutkijoilta odotetaan yhteiskunnallisen asemansa puolesta kannanottoja ajankohtaisiin keskustelunaiheisiin sekä lausuntoja siitä, mikä tieto pitää paikkansa (esim. Väliverronen 2015). Heille keskusteluun osallistumisen ja vaikuttamisen kanavia ovat esimerkiksi blogit (ks. Vitikka 2018) ja populaarit tietokirjat (ks. Vitikka 2020; 2022). Keskeinen keino, jolla keskusteluun osallistutaan, on muiden osallistujien referoiminen: toisen lausuman rekontekstualisoiminen, sen arvioiminen ja oman kannan esittäminen.

Tässä artikkelissa tarkastelen, miten yleistajuisissa tietokirjoissa käsitellään erilaisia terveyteen liittyviä uskomuksia ja kumotaan virheellisiä väitteitä. Analyysin keskiössä ovat terveysväitteiden referoimisen ja arvioimisen keinot. Tutkimuskysymykset ovat, minkälaisin referointikeinoin terveysväitteitä referoidaan, minkälaisin kielellisin ja retorisin keinoin niitä arvioidaan ja kumotaan ja miten tämä kytkeytyy laajempiin popularisointikäytänteisiin.

Lähestyn terveysväitteiden referoimista ja kumoamista tieteen ja ei-tieteen välisenä rajatyönä (engl. *boundary work*): minkälainen tieto esitetään tieteellisesti luotettavana, mikä taas epätieteenä, ja millaisin argumentein tätä demarkaatiota eli rajanvetoa perustellaan (ks. Gieryn 1983; Kiikeri–Ylikoski 2004, 93–94). Populaarin tietokirjan retoriset resurssit rajatyölle ovat moninaiset (ks. esim. Mellor 2003). Suomenkielisissä tietokirjoissa esimerkiksi tutkijan havainnointikyvyyn ylivertauutusta korostetaan verrattuna maallikkoon (Virtanen 2019) ja rajaa tieteen äänen ja potilaiden kokemuksellisen äänen välillä ylläpidetään multimodaalisin keinoin (Virtanen 2022). Englanninkielisissä tietokirjoissa

kirjoittajan on havaittu esittävän kannattamansa tutkimussuuntauksen rehellisenä ja yksinkertaisena, hyvänä tieteenä, ja vastustamansa suuntauksen opportunistisena ja monimutkaisena, huonona tieteenä – tai ei tieteenä alkuunkaan (Oikkonen 2013).

Tutkimukseni asettuu osaksi tietokirjallisuuden tutkimusperinnettä (ks. Hiidenmaa–Virtanen–Satokangas–Vitikka–Lindh 2018). Suomessa sen piirissä on tutkittu muun muassa tiedettä yleistajuistavien teosten termien selittämisen keinoja ja käytänteitä (Satokangas 2021) ja kieltolauseisiin liittyvää kirjoittajan ja lukijan välistä vuorovaikutusta (Vitikka 2022). Yhtenä keskeisenä tutkimusintressinä ovat olleet kertomuksellisuuden eri ilmenemismuodot ja tehtävät tietokirjallisuudessa (ks. Virtanen–Hiidenmaa–Nummi [toim.] 2020). Myös referointia on tarkasteltu tietokirjoista (Harju 2020) ja matkakirjallisuustutkimuksessa (Lindh 2021). Muista kielistä vertailukohtia tarjoaa esimerkiksi Olga A. Pilkingtonin (2018) tutkimus referoinnin retorisisista tehtävistä englanninkielisissä tietokirjoissa sekä Bart Pendersin (2014) tutkimus hollanninkielisistä tietokirjoista, joissa tutkijakirjoittajat kumoavat syömiseen liittyviä väitteitä.

Esittelen seuraavaksi luvussa 2 tutkimukseni teoriataustan. Luvussa 3 esittelen aineistoni ja menetelmäni. Luku 4 on analyysiluku, ja luvussa 5 kokoa havaintoni yhteen.

2 Tutkimuksen teoreettiset lähtökohdat

Tutkimukseni asettuu osaksi kirjoitetun vuorovaikutuksen tutkimusperinnettä (esim. Virtanen–Rahtu–Shore 2018), ja tutkimuksen teoreettisena kivijalkana on ajatus kielenkäytön dialogisuudesta. Dialogisuudella tarkoitetaan ensinnäkin sitä, että kielenkäyttö on aina moniäänistä: siinä voi kuulla kaikuja aiemmasta keskustelusta sekä vakiintuneista kielenkäytön tavoista, kuten genrekonventioista ja diskursseista. Toisaalta kielenkäyttö on myös aina toiseensuuntautunutta: sillä ennakoidaan tulevia vastauksia ja luodaan suhdetta vastaanottajaan. (Esim. Bahtin 1986 [1953], 69, 91–96; Fairclough 1992, 84–85; Martin–White 2005, 92–94; Makkonen–Craig 2014.) Huomioni analyysissa keskittyy siihen, miten kolmansien osapuolten – siis muiden kuin kirjoittajan tai lukijan – referoiminen asettuu osaksi laajempia popularisoinnin käytänteitä, minkälaiseksi suhde kirjoittajan ja näiden äänien välillä hahmottuu ja minkälaista sosiokulttuurista kontekstia tämä moniäänisyys rakentaa terveydestä käytävälle keskustelulle.

Referoinnilla tarkoitetaan toisen esityksen, esimerkiksi puheen, kirjoituksen tai ajattelun – todellisen tai kuvitellun –, esittämistä osana omaa kielellistä esitystä (ks. Kuiri 1984, 1; Kalliokoski 2005, 11) siten, että omaan esitykseen tuotu toinen ääni on osoitettu referoiduksi ja tarkoitettu tunnistettavaksi (ks. Penttilä 1948, 48–50; Koski 1985, 70).¹ Kyse on Faircloughin (1992, 117–118) klassisen jaottelun mukaisesti siis ilmipannusta eli avoimesta intertekstuaalisuudesta (perustavan intertekstuaalisuuden eli interdiskursiivisuuden

¹ Tosin myös plagiointia on tarkasteltu referoinnin näkökulmasta (esim. Nyqvist 2020), vaikka tyypillisesti sitä ei ole merkitty eikä tarkoitettu tunnistettavaksi kirjoittajan äänestä erilliseksi.

sijaan). Referaattiosa tai referaatti taas on se kielellinen esitys, joka ilmaistaan referoiduksi (esim. Penttilä 1948, 48). Siinä missä kaikkea kielenkäyttöä voidaan pitää moniäänisenä, referoinnilla moniäänisyys voidaan tuoda näkyviin (vrt. Juvonen 2014, 73). Referoinnin käsitteen kanssa osin päällekkäinen on systeemis-funktionaalisen teorian (SF-teorian) projektion käsite, representaation representaatio tai metarepresentaatio, jossa projisoiva (kehys)ilmaus vastaa johtoilmauksen käsitettä ja projisoitu, kehystetty ilmaus referaattia (McGregor 1994, 64; Shore 2005, 51; 2020, 480–482; ks. myös Paldanius 2019).

Suomen kielessä on lukuisia tapoja ilmaista, että esitetty perustuu toiseen esitykseen. Valinnanvaraa on myös siinä, spesifioidaanko alkuperäisen äänen esittäjä, miten referoituun ääneen suhtaudutaan ja kuinka tarkasti aiempaa kielellistä esitystä toistetaan. Esitys voidaan osoittaa referoiduksi toiseksi ääneksi typografisesti esimerkiksi lainausmerkkien avulla (*”Se toimii.”*). Referointi voidaan merkitä myös erilaisilla syntaktis-morfologisilla ja leksikaalisilla keinoilla, kuten johtolauseella (*hän väitti, että se toimii*), nominaalimuotoisella johtoilmauksella (SF-teorian termein projektiosubstantiivilla, ks. Shore 2020, 503) (*väite, että se toimii*) tai elatiivirakenteella (*hänestä se toimii*) (ks. esim. Kuiri 1984, 1–2; Kalliokoski 2005, 22, 26–30).

Aineistoni referointikeinojen luokittelun ja niiden tehtävien tarkastelun lähtökohtana on ollut Geoffrey Leechin ja Mick Shortin (2007 [1981], 260) malli (Kuvio 1), jossa keinot esitetään jatkumona sanatarkasta² (vapaasta) suorasta esityksestä³ epäsuoraan esitykseen, joka mahdollistaa referoidun viestin sisällön muotoilun omin sanoin, ja edelleen kielellisen tai mentaalisen toiminnan (eli puhe-, kirjoitus- tai ajatteluakti[e]n) tiivistykseen ja lopulta pelkkään mainintaan⁴ puhe-, kirjoitus- tai ajatteluakt(e)ista ilman varsinaista referaattiosaa.⁵ Malli on alun perin laadittu kuvaukseksi puheen ja ajattelun referointikeinoista fiktiossa. Esimerkiksi Elena Seminon, Mick Shortin ja Martin Wynnin (1999) tutkimuksessa malliin on lisätty myös kirjoituksen referoinnin keinot, ja Short (esim. 2012) on sittemmin esittänyt malliin muutoksia muun muassa referoinnin kategorioiden nimeämisen suhteen. Mallia on sovellettu esimerkiksi sanomalehtien ja elämäkertojen (Semino–Short 2004) sekä populaarien tietokirjojen (Pilkington 2018) referoinnin tarkasteluun.

2 Clarkin ja Gerrigin (1990, 799) mukaan suoran esityksen ei tarvitse toistaa alkuperäisestä lausumasta ainuttakaan sanaa, vaan esimerkiksi lausuman intonaation esittäminen riittää. Toisaalta kun puhetta esitetään kirjallisessa muodossa, ei esimerkiksi intonaatiota, elehdintää tai muita para- ja ekstralingvistisiä piirteitä saada mukaan suoraan esitykseen (ks. esim. Kuiri 1984, 251; Karttunen 2010, 225). Kyse onkin (sana)tarkkuuden illuusiosta. (Ks. myös Haapanen 2017.)

3 Suoraa esitystä kutsutaan suomeksi myös sitaatiksi (esim. Penttilä 1948, 49; Haapanen 2016, 218).

4 Kalliokoski (2005, 17) käyttää Leechin ja Shortin jatkumoa kuvatessaan tiivistyksestä termiä *tiivistelmä* ja puheaktin maininnasta termiä *kerronta*.

5 Esimerkiksi Koski (1985, 99) ja Shore (2005, 64) rajaisivat pelkän kielellisestä toiminnasta mainitsemisen referoinnin ulkopuolelle, Kuiri (1984, 28–29) ja Mäntynen (2003, 75) taas huomioivat tällaisetkin tapaukset osaksi referoinnin keinojen jatkumoa.

VAPAA SUORA ESITYS	SUORA ESITYS	VAPAA EPÄSUORA ESITYS	EPÄSUORA ESITYS	PUHEAKTIN TIIVISTYS	PUHEAKTIN MAININTA
<i>Kookosöljy on (minusta) niin terveellistä! Se suojaa monilta sairauksilta!</i>	<i>(Hän väittää:) "Kookosöljy on (minusta) niin terveellistä! Se suojaa monilta sairauksilta!"</i>	<i>Kookosöljy on (hänestä) niin terveellistä ja suojaa sairauksilta!</i>	<i>Hän väittää, että kookosöljy on terveellistä ja suojaa sairauksilta.</i>	<i>Hän esittää väitteitä kookosöljyn terveyshyödyistä.</i>	<i>Hän väittelee internetissä (kookosöljystä).</i>

Kuvio 1. Referoinnin keinot jatkumolla ja esimerkkejä referoinnin keinoista Leechiä ja Shortia (2007 [1981], 260) mukailten (ks. myös Kalliokoski 2005, 17).

Jatkumomalli kuvastaa kirjoittajan näennäistä valtaa referoituun sisältöön: (vapaan) suoran esityksen käyttäminen viestii kirjoittajan päästävän toiset vapaasti ääneen, (vapaa) epäsuora esitys ja tiivistys taas antavat kirjoittajan muotoilla toisen esittämää omin sanoin sekä tiivistää ja pelkistää sitä (Leech–Short 2007 [1981], 260; Thompson 1996, 511; vrt. Kuiri 1984, 23–25; Kalliokoski 2005, 18–19). Kaikki referoitavat äänet suodattuvat tekstiin kuitenkin aina kirjoittajan tulkinnan kautta, ja kirjoittaja voi valita referointitavan omien retoristen tavoitteidensa mukaisesti, toki genre- ja vaikkapa ammatillis-institutionaaliset käytänteet huomioiden (vrt. Koski 1985, 83–84; Thompson 1996, 502; Linell 1998, 148–149). Esimerkiksi journalistisissa teksteissä suoraksi esitykseksi merkitty sitaatti voidaan rajata tarkoituksellisesti ironisen vaikutelman aikaansaamiseksi (ks. Rahtu 2005) tai koostaa useista erillisistä puheenvuoroista (Haapanen 2017, 23–26). Oleellista onkin, mitä toisten äänten rekontekstualisoimisella – esittämisellä, mukauttamisella ja arvioimisella – tekstissä tehdään (vrt. Linell 1998, 144–145). Uudessa kontekstissa referaatista voidaan nostaa esiin jotain sellaista, mikä alkuperäisessä kontekstissa voisi olla perifeeristä (mp.).

Suomen kielen moninaisten referointikeinojen asettaminen suoralinjaiselle jatkumolle ei aina ole yksiselitteistä⁶, mutta tässä tutkimuksessa eri referointitapausten tarkka luokittelu eri kategorioihin ei toisaalta ole tarkoituksenmukaistakaan. Leechin ja Shortin (2007 [1981]) mallin ohella keskeiseksi analyttiseksi työkaluksi nouseekin Herbert H. Clarkin ja Richard J. Gerrigin (1990) tekemä jaottelu yhtäältä kuvaaviin (*describe*) ja toisaalta esittäviin (*depict*) kielenkäytön resurssihin ja referoinnin keinoihin. Heidän mukaansa suoraa esitystä (eli sitaattia, *quotation*) voi pitää perustavanlaatuisesti erilaisena viestinnällisenä resurssina kuin epäsuora esitys; siinä missä epäsuora esitys kuvaa ja pelkistää referoitua ääntä, äänen suora esitys tarjoaa siitä konkreettisen havainnollistuksen (*demonstration*) ja antaa lukijan kokea sen itse (esim. ma. 793).

Fiktio tutkimuksessa suoraa esitystä on pidetty puheen esityksen perustapauksena (Leech–Short 2007 [1981], 276). Niin fiktiivisessä kuin faktapohjaisessakin

6 Shore (2005, 77) on ehdottanut referoinnin keinojen kuvaamista janan sijaan kehämäisen mallin avulla, sillä toisinaan esimerkiksi vapaan suoran ja vapaan epäsuoran esityksen rajat ovat hämäriä.

kertomuksellisessa tekstissä suoran esityksen on tulkittu elävöittävän kerrontaa, vievän lukijan lähemmäs kerrottuja tapahtumia ja luovan välittömyyden vaikutelmaa (Karttunen 2010, 243). Myös Ilona Lindhin (2021) tarkastelemissa matkakirjoissa, jotka perustuvat oletetusti todellisille tapahtumille mutta joissa fiktionaalisuudella on merkittävä rooli (mts. 19–20), (vapaata) suoraa esitystä käytetään matkanaikaisia keskusteluja referoitaessa. Sen avulla voidaan luoda illuusio eri äänten läsnäolosta ja osoittaa referoidun keskustelun tärkeyttä, esimerkiksi sen poikkeuksellisuutta (mts. 113–116). Sen sijaan epäsuoralla esityksellä sekä esimerkiksi episteemisyiden ilmauksin voidaan ottaa evaluoivaa etäisyyttä referoituihin ääniin (mts. 101). Toisaalta vapaalla epäsuoralla esityksellä voidaan hämärtää rajaa kertojan ja referoidun äänen ja näkökulman välillä, esimerkiksi referoimalla tekstissä esiintyvän henkilön (oletettuja tai kuviteltuja) ajatuksia, ja näin eläytyä tämän kokemukseen (mts. 102–103; vrt. Leech–Short 2007 [1981], 262, 268, 272). Vapaata epäsuoraa esitystä onkin kutsuttu myös eläytymisesitykseksi (esim. Penttilä 1948, 68).⁷

Tietokirjallisuutta tutkinut Pilkington (2018) haastaa käsitystä Leechin ja Shortin (2007 [1981]) mallissa kuvatuista referointikeinojen tavanomaisista tehtävistä. Hänen tarkastelemissaan tietokirjoissa, etenkin niiden narratiivisissa jaksoissa, todellisia tapahtumia dramatisoivissa tehtävissä hyödynnetään suoran esityksen ohella ja jopa erityisesti tutkijoiden puheen tiivistystä (mts. 71–73) sekä puheen, ajattelun ja kirjoituksen eri referointikeinojen yhdistelmiä (mts. 74–77). Tutkijoiden ajatuksia epäsuorasti referoimalla havainnollistetaan puolestaan erilaisia tieteellisiin läpimurtoihin johtaneita ajatuskulkuja (mts. 94–98). Tutkijoiden referoinnilla monissa eri muodoissaan on Pilkingtonin mukaan keskeinen rooli tiedemyönteisessä diskurssissa (mts. 115): sillä esimerkiksi luodaan kuvaa tutkijoista ymmärrettävinä yleistajuistajina (mts. 110), huumorintajuisina sanailijoina (mts. 121) ja kirjallisuudentuntijoina (mts. 122–123, vrt. Lindh 2021, 92–96).

Sanna Machaalin (2022) tutkimissa pörssiyhtiöiden vuosikertomuksien narratiivisissa jaksoissa vapaalla suoralla ja suoralla esityksellä on yhtä lailla maineenhallintatehtäviä. Myötäsukaisten äänien referoinnilla pyritään välittämään yhtiöstä positiivista kuvaa ja vakuuttamaan lukija esimerkiksi yhtiön luotettavuudesta ja toiminnan sujuvuudesta (esim. mts. 173–179).

Yllä mainituissa tutkimuksissa tarkastellut referoidut äänet ovat monesti tavalla tai toisella kirjoittajan näkökulmasta positiivisia. Käsillä olevassa tutkimuksessa fokus sen sijaan on kirjoittajan näkökulmasta virheellisten väitteiden referoimisessa.

⁷ Clark ja Gerrig (1990, 786–788) niputtavatkin vapaan epäsuoran esityksen samaan havainnollistuskategoriaan kuin suoran esityksen. Vaikka vapaassa epäsuorassa esityksessä tarkastelupiste (*vantage point*) onkin puhetilanteessa, pyrkii se enemmän havainnollistamaan esityksensä kohdetta kuin kuvaamaan sitä, esimerkiksi toistamalla jonkin alkuperäisen esityksen tyylillisen piirteen tai vaikkapa sen kysymysmuodon (ks. myös Leech–Short 2007 [1981], 263, 266).

3 Aineisto ja menetelmä

Aineistonani on kolme tutkimuspohjaista yleistajuista tietokirjaa: liikuntafysiologi Juha Hulmin *Lihastohtori II. Hautaa humpuuki – tutkitulla tiedolla tavoitteisiin* (Fitra 2018), ravitsemusterapeutti Reijo Laatikaisen *Pöytä pöydässä – Älä usko kaikkea, mitä ravinnosta sanotaan* (Kirjapaja 2018) sekä lääketieteen professori Juhani Knuutin *Kauppatavarana terveys – Selviydy terveysväitteiden viidakossa* (Minerva 2020).⁸ Teoksissa kumotaan erilaisia terveyteen liittyviä virheellisiä näkemyksiä, väitteitä ja uskomuksia; keskeisessä roolissa on terveysväitteiden referoiminen ja niiden arvioiminen.⁹ Olen valinnut kyseiset teokset tarkasteluun siksi, että ne ovat ilmestyneet suhteellisen lyhyen ajan sisällä ja kaikki tarttuvat samaan, ongelmalliseksi ilmaistuun ilmiöön: virheellisen terveystiedon leviämiseen. Aineiston valinnalla pyrin hahmottamaan, millaisin keinoin ja käytäntein tutkijat reagoivat tähän ilmiöön.

Virheellisiä terveysväitteitä peilataan aineistossa tieteelliseen tutkimustietoon, ja teosten tavoitteeksi ilmaistaan, että lukija erottaisi tutkitun ja luotettavan terveyteen liittyvän tiedon virheellisestä tiedosta. Takakansitekstien sanoin:

Lihastohtori II -kirja auttaa tunnistamaan humpuukin näyttöön perustuvasta tiedosta harjoittelussa, ravinnossa ja terveydessä. (LT)

Reijo Laatikainen perkaa ravitsemustiedon uskomuksia ja usein harhaanjohtavia, hätkähdyttäviä väitteitä. Teos auttaa – erottamaan luotettavan tiedon epäluotettavasta. (PP)

Juhani Knuuti opastaa kirjassaan ymmärtämään ja tulkitsemaan ympärillämme vellovia, usein varsin ristiriitaisia terveysväittämiä. Mikä erottaa hyvät neuvot virheellisistä väitteistä? (KT)

Teoksissa myös selitetään, minkälainen tutkimus on tieteellistä, ja perustellaan, miksi tieteelliseen tutkimukseen perustuva tieto on uskottavampaa ja luotettavampaa kuin vaikkapa suulliseen perinteeseen perustuva tieto. Teokset edustavat siinä mielessä tyypillisiä tutkimuspohjaisia tietokirjoja, joille rajanveto tieteen ja ei-tieteen välille on tavanomainen piirre (esim. Mellor 2003).

Tarkastelemisani teoksissa rajaa luotettavan ja epäluotettavan tiedon välille rakennetaan eksplisiittisesti esimerkiksi leksikaalisilla valinnoilla. Tieteeseen perustumattomia hoitoja ja suosituksia kutsutaan *Lihastohtori*-teoksessa ”humpuukiksi” teoksen otsikkoa

8 Tästä eteenpäin *Lihastohtori* (aineistoesimerkeissä LT), *Pöytä pöydässä* (PP) ja *Kauppatavarana terveys* (KT).

9 Muita, 2010-luvulla julkaistuja eri aihepiireihin liittyviä virheellisiä väitteitä käsitteleviä teoksia on esimerkiksi painonhallinnan myyntejä tarkasteleva Patrik Borgin *Vinha perä – laihdutuksen myytit ja faktat* (Otava 2012) ja Suomen kulttuurihistoriaan liittyviä käsityksiä tarkasteleva Inkeri Koskisen *Villi Suomen historia – Välimeren Väinämöisestä Äijäkupittaan pyramideihin* (Tammi 2016).

(*Hautaa humpuuki*) myöten. *Pöytä pöydässä* -teoksessa virheellisistä väitteistä käytetään muun muassa nimitystä *puijaus* – niin ikään otsikkoa myöten (*pöytä[juttu/-puhe]*). Sananvalinnat arvottavat referoidut väitteet siis pohjimmiltaan perättömiksi, totuudenvastaisiksi ja jopa huijauksiksi (KS s.v. *humpuuki, pöytä*). *Kauppatavarana terveys* -teoksessa puhutaan neutraalimmin esimerkiksi ”suosituista terveystäitteistä” ja ”virheellisistä terveystuotteista”. Asennoituminen referoituihin ääniin virheellisinä jo teosten otsikoissa ja johdannoissa ohjaa niiden tulkintaa kautta tekstin, ja myöhemmin tekstissä jokin neutraaliltakin vaikuttava ilmaus voidaan tulkita tämän valossa negatiivisesti arvottavaksi (vrt. Martin–White 2005, 19, 61–63; Virtanen–Hiidenmaa 2020, 839–840).

Lähestyn aineistonani olevia tietokirjoja teksti- ja diskurssianalyttisesti monitasoisena sosiaalisen toimintana (ks. Pietikäinen–Mäntynen 2019, 14–17) ja tekstiin rakentuvien kirjoittajan ja lukijan välisenä vuorovaikutuksena (esim. Thompson–Thetela 1995). Ilmaisulla *kirjoittaja* viitataan artikkelissa siis ensisijaisesti tuohon tekstissä rakentuvaan kirjoittajapositioniin, en autenttiseen tietokirjailijaan. Tekstianalyysin kohteena ovat referoinnin ympärille rakentuvat merkitykset ja referoinnin saamat tehtävät, joita lähestyn tarkastelemalla referaatteja suhteessa tekstin muihin kielellisiin valintoihin ja toimintoihin sekä kontekstin eri tasoihin (ks. Pietikäinen–Mäntynen 2019, 23–26, 37–41, 44–45; Virtanen–Hiidenmaa 2020, 839–841). Huomioin analyysissä tekstiyhteyden ja erityisesti sekventiaalisen kontekstin (ks. Virtanen 2015, 17): mitä tekstissä tehdään referaatin edellä ja jäljessä ja miten referaatti liittyy tähän toimintaan. Tätä tekstissä meneillään olevaa retorista toimintaa voi tarkastella enemmän tai vähemmän vakiintuneiden toimintokuvioiden ilmentymänä, kuten VÄITE–KOMMENTTI (ks. Virtanen–Hiidenmaa 2020, 847–849; Virtanen 2015, 38–40). Yksittäiset toiminnot voivat koostua vaikka vain yhdestä sanasta tai laajemmista, useamman virkkeen kokonaisuuksista. Olennainen referoinnin tehtävien analyysissä on myös tekstilajin tarjoama konteksti (ks. Pietikäinen–Mäntynen 2019, 49–50), esimerkiksi minkälainen rakenne tai minkälaisia sosiaalisia päämääriä ja yleisöjä genrellä voi olla. Populaarin tietokirjan lukijalta ei tyypillisesti odoteta aiheen asiantuntemusta, ja yksi genren päämäärä on tehdä tutkittua tietoa ymmärrettäväksi tällaiselle lukijalle (esim. Turney 2008). Tietokirjaa voi myös tarkastella makrogenrenä, joka hyödyntää erilaisia mikrogenrejä, kuten kertomuksia, sosiaalisten päämääriensä toteuttamiseen (vrt. esim. Bahtin 1986 [1953], 62; Virtanen 2020, 111; Satokangas 2021, 42–43). Tärkeä kontekstin ulottuvuus on lisäksi teoksia ympäröivä kulttuurinen ja yhteiskunnallinen konteksti (ks. Pietikäinen–Mäntynen 2019, 50–51). Muuttuva mediaympäristö on antanut kanavan yhä laveammalle toimijoiden joukolle esittää omia näkemyksiään terveydestä ja haastaa virallisia suosituksia ja terveystuotteita (esim. Väliaverron–Laaksonen–Jauho–Jallinoja 2020, 1–2). Tarkastelemani teokset reagoivat tähän yhteiskunnalliseen ilmiöön – virheellisten terveyteen liittyvien väittämien leviämiseen – ja samalla konstruivat sen olemassa olevaksi (esim. Pietikäinen–Mäntynen 2019, 21).

4 Analyysi

Tässä luvussa tarkastelen virheellisten terveystieteiden referointia ja kumoamista aineistossani. Olen jaotellut analyysin kolmeen alalukuun, joiden avulla havainnollistan kolmenlaista aineistosta nousevaa terveystieteiden referoinnin käytännettä: 1) kirjoittaja esittää yleistä terveystieteilästä, 2) kirjoittaja havainnollistaa terveystieteilästä tekemiään yleistä ja 3) kirjoittaja tyyllitelee ja stereotypisoi terveystieteilästä. Eri käytänneteissä hyödynnetään pääpiirteittäin eri referointikeinoja: yleistä terveystieteilästä tehdään epäsuoralla esityksellä ja muilla referaattia pelkistävillä keinoilla, ja terveystieteilästä havainnollistetaan puolestaan suoran esityksen keinoin. Terveystieteilästä tyyllitelevät referaatit olen tulkinut suoraksi esitykseksi, vapaaksi suoraksi tai epäsuoraksi esitykseksi.

Aloitin tarkastelun aineistossani yleisimpänä näyttäytyvästä käytänneteestä eli yleistysten esittämisestä, etenen siitä havainnollistamisen käytänneteen tarkasteluun, ja lopuksi tarkastelussa on tyyllittelyn käytännete. Huomio analyysissä kohdistuu myös siihen, miten kirjoittajat arvioivat ja kumoavat referoituja terveystieteilästä ja ottavat etäisyyttä niihin: miten raja tieteen ja ei-tieteen äänten välille hahmottuu.

4.1 Yleistysten esittäminen

Tässä luvussa tarkastelen, miten aineistossa esitetään yleistä referoiduista terveystieteilästä: miten tietynlaiset väitteet ja aiheet kuvataan yleisinä ja toistuvina. Referointikeinoista käytössä ovat silloin epäsuora esitys, tiivistys ja pelkistetyimmillään maininta kielellisestä toiminnasta, esimerkiksi (verkko)kirjoittamisesta. Tämä mahdollistaa referoidun äänen nivomisen osaksi teoksen kirjoittajan ääntä ja proposition ilmaisemisen omin sanoin tai sen jättämisen kokonaan pois.

Esimerkki 1 on *Pöytä pöytään* -teoksesta. Se kuvaa hyvin sitä toiminnallista kontekstia, johon virheellisten väitteiden referointi aineistossa ylipäänsä asettuu. Olen numeroinut esimerkin virkkeet sekä lyhentänyt katkelmaa (poistot merkitty kahdella ajatusviivalla) analyysin seuraamisen helpottamiseksi. Lisäksi olen lihavoanut kohdan, jossa väitteen kumoaminen alkaa – näin teen muissakin esimerkeissä, joissa selkeä käännekohta on havaittavissa. Sisennykset ja kursivoinnit ovat alkuperäiset.

(1)

1) Kookosöljystä tai tarkemmin sanottuna neitsytkookosöljystä kirjoitetaan paljon. 2) Moni itseoppinut suosittaa netissä käyttämään sitä margariinin tai rypsiöljyn sijaan. 3) Margariinia ja rypsiöljyä nettikirjoituksissa puolestaan mollataan usein surutta.

4) ”*Paheksuttu kookosöljy tappaa syövän ja parantaa Alzheimerin taudin*”
magneettimedia.com 9.4.2015

5) Kookosöljyä koskeva keskeinen terveystieteellinen väite on, että se laihduttaa. 6) Jotkin suosittavat lisäämään sitä kahviin sokerin sijaan. 7) Toiset sanovat, että pelkästään sen syöminen lisää kylläisyyttä ja kiihdyttää aineenvaihduntaa.

8) Suositun suomalaisen karppauslääkärin blogissa kerrotaan kookosöljyn nopeuttavan aineenvaihduntaprosesseja. 9) Lääkärin mukaan 30–40 grammaa kookosöljyä lisää energiankulutusta 5 %. 10) **Tulosta, johon lääkäri viittaa, ei kuitenkaan ole saatu kookosöljyllä vaan kemianteollisuuden tuotteella eli puhdistetulla MCT-öljyllä** – –

11) MCT-öljyllä saatuja tuloksia ei siis voi yleistää kookosöljyyn. – –

12) On kuitenkin totta, että joissakin tutkimuksissa kookosöljy on pienentänyt vyötärön ympärystä parisen senttiä suhteessa vertailun kohteena olevaan kasviöljyyn. 13) On siis teoriassa mahdollista, että kookosöljyn sisältävät MCT-rasvat ovat hieman painonhallintaa suosivia.

– – 14) Tarvitaan kuitenkin enemmän suorja vertailevia tutkimuksia kookosöljy vastaan puhdas MCT-öljy, oliivi- tai rypsiöljy tai margariini, jotta laihdutusvaikutuksesta voidaan lausua jotain varmaa. 15) Tässä vaiheessa näyttää kuitenkin siltä, että kookosöljyn mahdollinen etu on pieni, jos sitä on ollenkaan. 16) Ainakaan ei voida puhua mistään laihduttavasta rasvasta. (PP, 103–105)

Esimerkistä hahmottuu REFEROINTI–EVALUOINTI-toimintokuvio (vrt. Virtanen 2015, 39–40), jossa jälkimmäinen toiminto hahmottuu referoidun väitteen arvioimiseksi ja kumoamiseksi. Tämä toimintokuvio on tyypillinen retorinen strategia argumentoivassa, tiedettä yleistajuistavassa tekstissä (Luzón 2013, 437, 448). Sillä esitellään ilmiö ja nostetaan se puheenaiheeksi, mikä toimii kimmokkeena kirjoittajan oman vastaväitteen ja – useimmiten tieteellisiin tutkimustuloksiin nojaavien – perustelujen esittämiseksi.¹⁰

REFEROINTI-toiminnon aloittaa kokoava ja pohjustava, kirjoittamista kuvaava maininta (*kookosöljystä kirjoitetaan paljon*), mikä ennakoi sitä, että seuraavaksi tekstissä tarkastellaan näitä kirjoituksia (vrt. Virtanen 2015, 222). Tätä seuraa yksityiskohtaisempi esimerkkien listaus (virkkeet 2–9). Keinoina tässä on paitsi epäsuora esitys ja tiivistys myös suora esitys virkkeessä 4 – sitä tarkastelen tarkemmin luvussa 4.2. Virke 5 nostaa yhden kookosöljyä koskevan käsityksen tarkempaan tarkasteluun: tiivistys (*kookosöljyä koskeva keskeinen terveysväittäjä*) täydentyy epäsuoralla esityksellä, joka avaa tarkemmin väitteen sisältöä (*se laihduttaa*) (vrt. Thompson 1996, 511, 517).

Virke 10 hahmottuu EVALUOINTI-toiminnon aloitukseksi ja käännekohtaksi, jossa kirjoittaja aloittaa virkkeissä 5–9 referoitujen, kookosöljyn laihduttavuutta koskevien väitteiden kriittisen tarkastelun ja kumoamisen tutkimusnäytön valossa. Kumoamisen lomassa kirjoittaja esittää kuitenkin myös myönnytyksen, että väitteissä saattaa olla jotain perää (virkkeet 12 ja 13). Lopulta kirjoittaja toteaa tarpeen lisätutkimukselle (virke 14), ja katkelman päättää kirjoittajan varauksellinen arvio siitä, että kookosöljyä ei voi pitää laihduttavana elintarvikkeena (virkkeet 15 ja 16). Näin lopulta kumotaan virkkeessä 5 esitetty ”keskeinen terveysväittäjä”.

¹⁰ Akateemisissa kirja-arvioissa toistuu hieman vastaava KYSYMYKSET–VASTAUS–EVALUOINTI-kuvio, jossa kaksi ensimmäistä toimintoa muodostuvat arvioitavan tekstin referoimisesta, viimeinen toiminto taas kirjoittajan oman arvion esittämisestä (Virtanen 2015, 94–100).

Virkkeissä 1–3 referaatit kehystetään geneerisyyttä (esim. passiivimuodot *kirjoitetaan, mollataan*) ja toistuvuutta (*paljon, moni, usein*) kuvastavilla ilmauksilla yleiseksi ja siten mahdollisesti tunnistettavaksi ilmiöksi (vrt. Shore 2020, 289–290). Myös referaattien preesensmuoto luo kuvaa ilmiön ajankohtaisuudesta ja tavanomaisuudesta (vrt. Mäntynen 2003, 72; Larjavaara 2007, 363). Näin vahvistetaan jo teoksen johdannossa luotua kuvaa siitä, että teoksessa käsitellään ”yleisimpiä ja itsepintaisesti pinnalla pysyviä pötyjuttuja” (PP, 11). Kun lukijan oletetaan tunnistavan väitteet, kirjoittajan on perusteltua käyttää kyseinen luku näiden väitteiden vääräksi osoittamiseen.

Huomionarvoista esimerkissä 1 on myös se, miten referoitujen väitteiden esittäjät identifioidaan. Virkkeessä 2 referoiduksi ääneksi nimetään ”itseoppineet”. Kirjoittaja itse on akateemisesti koulutettu asiantuntija, ja nimeäminen toimii siten rajatyn resurssina, keinona osoittaa etäisyyttä referoituun ääneen (ks. Oikkonen 2013, 287). Virkkeissä 6 ja 7 ilmaukset *jotkin* ja *toiset* jättävät väitteiden esittäjät epäspesifeiksi, mikä luo geneerisyyden vaikutelmaa (vrt. Thompson 1996, 508–509). Virkkeessä 8 sen sijaan nimetään väitteen esittäjäksi ”suosittu suomalainen karpkauslääkäri”, mikä nostaa väitteen esittäjän institutionaalisen auktoriteetin relevantiksi ja osoittaa, että tällaisessakin asiantuntija-asemassa oleva henkilö voi levittää harhaanjohtavaa tietoa. Lääkärin blogin mainitseminen esittää tämän myös eräänlaisena sosiaalisen median vaikuttajana. Näennäisen epäspesifi ilmaus voi aihepiiriä paremmin tuntevalle lukijalle riittää vihjeeksi siitä, kenestä tietystä lääkäristä on kyse (vrt. mp.).

Esimerkissä 1 referoitujen terveystieteiden esittäjien henkilöllisyys jää epätarkaksi, mutta esimerkissä 2 nostetaan esiin spesifi ääni, julkisuudesta tuttu urheilijatähti ja tämän näkemykset terveellisestä ruokavaliosta.

(2)

1) *Tom Brady* on ehkäpä kaikkien aikojen kovin jenkkifutari lähinnä huikean peliälynsä ja tarkan heittokätensä ansiosta. 2) **Ravinnosta ja fysiologiasta hän ei tiedä yhtään enempää kuin surullisenkuuluisista hyvinvointivinkeistä tunnettu näyttelijä *Gwyneth Paltrow*.** 3)

Ymmärtämättömyys siitä, että menestys on seurannut todennäköisesti uusimmista ravintovillityksistä huolimatta, on johtanut Tomin myymään myös omia ravintofantasiatuotteitaan. 4) Nämä perustuvat, kuten nykytrendeistä arvata saattaa, tietyksi rankkaan rajoittamiseen ja kieltoihin. 5) Eräänä esimerkkinä kielloista on ehdoton mansikattomuus. 6) Bradyn mukaan kaikki hedelmät ovatkin pahoja ja ainutlaatuisen loogisen päättelyn seurauksena hän tietää, että hyvin runsas veden juonti suojelee ihoa polttavalta auringolta. 7) Aivan. (LT, 33)

Kuten esimerkissä 1, myös tässä nostetaan esiin tietty ihmistyyppi virheellisten väitteiden takana. Katkelma onkin luvusta, jossa esitellään tyyppillisiä ”humpuukiväitteitä” viljeleviä ryhmiä, kuten ”velitieteilijät” ja ”hörhökultit”. Tekstiyhteys rakentaa kehystä, jossa referoidut Bradyn terveyteen liittyvät ohjeet hahmottuvat epäluotettaviksi. Virkkeessä 1 nimetään referoitava Tom Brady ”jenkkifutariksi” ja tuodaan ilmi hänen ansionsa tässä

roolissa. Käännekohta koittaa heti tämän jälkeen, kun kirjoittaja arvioi Bradyn asiantuntemuksen ravintoasioissa olemattomaksi (*ei tiedä yhtään enempiä; ymmärtämättömyys siitä*), mikä samalla korostaa kirjoittajan omaa asiantuntija-auktoriteettia. Bradyn kauppaamien valmisteiden kutsuminen ”ravintofantasiatuotteiksi” alleviivaa sitä, että kirjoittajan mukaan tuotteiden taustalla ei ole faktoja, vain kuvitelmia.

Kun virkkeessä 6 referoidaan Bradyn käsityksiä hedelmien pahuudesta ja vedenjuonin auringolta suojaavasta vaikutuksesta, hahmottuvat neutraali (*Bradyn mukaan*) ja jopa referaatin todenmukaisuuteen sitoutuva johtoilmaus (*hän tietää*) ironisiksi (ks. Rahtu 2005, 289–290). Ironista ääntä voimistaa Bradyn loogisen päättelykyvyn arvottaminen ”ainutlaatuiseksi”, mikä voisi toisessa tekstiyhteydessä olla positiivinen arvio mutta saa ironisessa kontekstissa ennemmin merkityksen ’erikoisen typerä’. Katkelman viimeinen virke (*Aivan*) näennäisesti vahvistaa referoidut väitteet. Kirjoittajan voi kuitenkin tulkita pitävän Bradyn väitteitä naurettavina. Ironisen tulkinnan kannalta oleellista onkin neutraalien ja myötämielisten ilmausten sekä laajemman tekstiyhteyden ja referaattien sisällön välisen ristiriidan havaitseminen (ns. ironisoivista koteksteista ks. Rahtu 2005, 292–295). Lukijan oletetaan ymmärtävän referoitujen ohjeiden – kuten ”ehdottoman mansikkamuuden” – järjettömyys ja tunnistavan ironia, sillä kirjoittaja ei sen kummemmin tartu väitteiden totuudenmukaisuuteen tai vaivaudu kumoamaan niitä.

Kun esimerkissä 1 referoidut terveysväitteet esitetään yleisinä ja toistuvina, esimerkissä 2 referoidut terveysväitteet puolestaan näyttävät eräänlaisina kuriositeetteina, joille lukijakin voi yhdessä kirjoittajan kanssa naureskella. Bradyn luokittelu menestyneeksi ja tunnetuksi urheilijaksi ja tämän referoiminen palvelevat kirjoittajan esittämää yleistystä, että tällaiset henkilöt voivat (auktoriteetti)statuksensa siivittämänä levittää virheellistä terveyteen liittyvää tietoa ja vieläpä hyötyä siitä taloudellisesti.

4.2 Yleistysten havainnollistaminen

Suoran esityksen keinoin referoidut väitteet asettuvat aineistossa tyypillisesti havainnollistuksiksi teoksissa käsiteltävien virheellisten terveysväitteiden moninaisuudesta. Siinä missä epäsuora esitys kuvailee kohdettaan, suora esitys esittää sitä tai näyttää sen ”sellaisenaan” ja siten auttaa vastaanottajaa kokemaan, millaista olisi itse havainnoida esityksen kohdetta (Clark–Gerrig 1990, 765).

Esimerkki 3 on esimerkin 2 kanssa samasta *Lihastohtori*-teoksen luvusta. Katkelman edellä on siis käsitelty muun muassa Tom Bradyn väitteitä ja julkisuuden tuomaa auktoriteettia, ja esimerkin 3 alussa jatketaan kommentoimalla tätä teemaa.

(3)

Suuri julkisuus tai vaikutusvaltaisuus ei kuitenkaan tee ihmisestä hyvää tietolähdettä. *Amerikan presidentti* kertoi vuonna 2017 jättäneensä liikunnan minimiin, koska hänen mukaansa (vapaasti suomennettuna) ”*ihmiskeho on kuin patteri, jossa on rajallinen määrä energiaa ja liikunta vain auttaa kuluttamaan tätä energiaa loppuun*”. **Trumpin vaihtoehtofysiologinen**

teoria on väärässä. Liikunnan aikana tai jopa sen jälkeen kehon rasva- ja hiilihydraattivarastot todellakin vähentyvät. Tämä on kuitenkin väliaikaista, koska ravinnon avulla nämä varastot palautuvat taas ennalleen. Tutkimusten mukaan liikunta auttaa pitämään kehomme kudoksia toimintakuntoisina ja minimoi liiallisten energiavarastojen (rasva) kertymistä terveyden ja toimintakyvyn kannalta haitallisiin paikkoihin sisäelimiin ja niiden ympärille. – (LT, 34)

Trumpin terveystväitteitä referoidaan ensin epäsuoralla esityksellä (*kertoi – jättäneensä liikunnan minimiin*), sitten suoralla (*”ihmiskeho on kuin patteri – –”*), joskin kirjoittajan huomautus (*vapaasti suomennettuna*) antaa ymmärtää, ettei suora esitys ole tarkka käänös. Suoran esityksen käyttöä esimerkissä saattaa motivoida tarve erottaa referaatti kirjoittajan äänestä tyypografisesti. Lisäksi referaatissa esitelty erikoinen päättelyketju voi olla parempi näyttää lukijalle kuvailun sijasta (vrt. Rahtu 2005).

Referoinnin jälkeen Trumpin terveystväite kumotaan selväsanaisesti (*teoria on väärässä*). Ajatus, että liikunta ainoastaan kuluttaa ihmiskehoa ja siksi sitä tulisi vältellä, tuntuu nykyisen tieteellisen ymmärryksen valossa (ja myös liikunnan puolesta puhuvan kirjoittajan näkökulmasta) niin järjettömältä, että sen voisi vain sivuuttaa, kuten esimerkiksi 2 referoidut väitteet. Väite kuitenkin kumotaan asiallisesti tutkimustietoon vedoten, mikä verhoaa kirjoittajan todellisen suhtautumisen tässäkin ironiaan.

Referoidun äänen spesifi nimeäminen tuo ilmi tämän auktoriteetin ja korostaa kirjoittajan esimerkin alussa esittämän väitteen paikkansapitävyyttä: *suuri julkisuus tai vaikutusvaltaisuus ei – – tee ihmisestä hyvää tietolähdettä*. Toisaalta Yhdysvaltojen presidentin nimeäminen reteästi ”Amerikan presidentiksi” ennakoi kirjoittajan kyseenalaistavaa ja ironista suhtautumista tämän terveystväitteisiin. Myös ilmaus *vaihtoehtofysiologinen teoria* hahmottuu ironiseksi ja kaiuttaa samalla diskurssia, jossa ”vaihtoehtoiset totuudet” ovat nousseet haastamaan tieteeseen perustuvaa tietoa.

Esimerkissä 4 referoitu ääni taas jää epäspesifiksi. Esimerkki on *Kauppatavarana terveyst* -teoksesta. Teoksen johdannossa huomautetaan, että ”[k]irjassa lainatut terveystväitteet ovat todellisia” (KT, 11). Suora esitys edustaa kirjoittajan mukaan siis autenttista esimerkkiä siitä terveystväitteiden kirjosta, johon hän on blogissaan tai muualla internetissä törmännyt.

(4)

1) Detoxin taustalla on ajatus, että elimistöön kertyy haitallisia kemikaaleja, jotka heikentävät terveydentilaa. 2) Näitä kemikaaleja tulisi sitten poistaa erilaisilla valmisteilla, kuten juomilla, pillereillä, peräruiskeilla, kylvyillä, shampoilla, laastareilla ja harjoilla.

3) ”On täysin selvä asia tutkimattakin, että ihmisen energia-aineenvaihdunta eli ”palamisprosessi” ei voi olla tuottamatta elimistölle haitallisia aineenvaihdunta tuotteita (kun vetymoottori toimii, tulee pakoputkesta vettä... elimistö taas on paljon monimutkaisempi kuin vetymoottori), joista osa jää kuormittamaan kehoa liikaa.

- 4) Tämä kommentoija ilmeisesti olettaa, että evoluution kehittämästä ihmisen omasta polttomoottorista olisi unohtunut pakoputki kokonaan.
 5) Luonnollisuuden ihannointi ei näytä sisältävän luottamusta ihmisen biologiaan selvitä omista jätteistään. (KT, 119)

Kirjoittaja referoi ensin virkkeissä 1 ja 2 epäsuorasti detox-hoitoihin liittyviä oletuksia kuona-aineiden kertymisestä elimistöön ja tarpeesta poistaa niitä. Sana *sitten* yhtäältä kantaa adverbien temporaalista merkitystä ('sen jälkeen'), toisaalta sävyartikkelina implikoi proposition olevan referoitua (ks. VISK § 820, 825). Lisäksi kirjoittaja ottaa väitteiden todenmukaisuuteen etäisyyttä konditionaalilla (*tulisi – – poistaa*) (ks. Kauppinen 1998, 200–201). Virkkeessä 3 referoidaan suoralla esityksellä yhtä tällaista kuona-aineisiin liittyvää väitettä. Referaatti on erotettu kirjoittajan äänestä yhdellä tyyllitellyllä lainausmerkillä, kursiiivilla, sisennyksellä ja rivinvaihdolla; se erottuu kirjoittajan omasta, tiedollisen auktoriteetin äänestä siis myös visuaalisesti (vrt. Virtanen 2022, 98, 100). Olenkin johtolauseen puuttumisesta huolimatta luokitellut referaatin suoraksi esitykseksi, koska ei ole vaaraa sekoittaa sitä kirjoittajan ääneen (vrt. Leech–Short 2007 [1981], 263, 265).

Johtoilmauksen ja lähdetietojen puuttumisen voi tässä ajatella esineellistävän sitaatin, jolloin suora esitys palvelee tekstin argumentaation kulkua, eikä tarkka tieto siitä, kuka väitteen on esittänyt tai missä, olekaan oleellista (vrt. Mäntynen 2006, 65–68). Referoitu väite kuvaakin tietynlaista ehdotonta ajattelu- ja argumentointitapaa (*On täysin selvä asia*). Sen sijaan, että kirjoittaja ottaisi eksplisiittisesti kantaa siihen, onko referoidussa väitteessä perää vai ei, hän esittää oman arvionsa ja tulkintansa väitteen esittäjän ajattelusta (*Tämä kommentoija ilmeisesti olettaa että – –*). Adverbi *ilmeisesti* ja ilmaisu *ei näytä* yhtäältä merkitsevät arvion spekulatiiviseksi ja kirjoittajan havaintoon ja päättelyyn perustuvaksi ja toisaalta alleviivaavat ironisesti havainnon ja päätelmän ilmeisyyttä (ks. Rahtu 2006, 55).

Vaikka kirjoittaja evaluoi näennäisen asiallisesti, minkälaiselle päättelylle referoitu terveysväite perustuu, hahmottuu asiallisuuden takaa siis kirjoittajan ivallinen asenne väitteen esittäjää kohtaan. Kirjoittaja käyttää samoja vertauskuvia (*moottori, pakoputki*) kuin referaatissa mutta omiin tarkoituseriinsä: osoittaakseen, miten naurettavaa on verrata ihmisen keksimää polttomoottoria ja ”evoluution kehittämää” ihmiskehoa toisiinsa ja miten ilmiselvää on, että ihmiskehossa on oma jätteidenkäsittelyjärjestelmänsä. Virkkeen 5 deverbali ilmaus *luonnollisuuden ihannointi* jättää inhimillisen tekijän mainitsematta, mutta sen voi tulkita viittaavan referoituun kommentoijaan ja toisaalta samanlaisen ajatusmaailman omaaviin henkilöihin; tällaisen henkilön voisi olettaa luottavan omaan kehoonsa ja ehkä ymmärtävänkin sen toimintaa, mutta kirjoittaja vihjaa, ettei näin ole.

Suora esitys paljastaa detoxia puoltavan kommentin kieliasun virheineen (*aineenvaihdunta tuotteita*) ja ehdottomuuden (*täysin selvä asia*) sekä argumentoinnin kömpelyyden, mikä voi olla yksi peruste ottaa se mukaan teokseen.¹¹ *Kauppatavarana terveys* -teoksen

11 Autenttisen internetkommentin kohdalla on hyvä huomioda myös trollaamisen mahdollisuus. Referoitu kommentti saattaa olla kirjoitettu tahallisen kömpelösti ja provosoivasti ja sillä voidaan pyrkiä häiritsemään keskustelua sen edistämisen sijaan.

johdannossa kerrotaan, ettei kirjoittaja ”ole korjannut väitteiden kirjoitusvirheitä” (KT, 11). Sitaatit esitetään siis mahdollisimman autenttisina, jolloin huomio kiinnittyy myös niiden muotoon. Suoran esityksen käyttö luo ja vahvistaa käsitystä siitä, minkälainen kielenkäyttö on referaatin edustamalle ihmistyyppille tavanomaista (vrt. Lehtonen 2015, 44).

Esimerkki 5 on osa edellä tarkastellusta esimerkistä 1. Nyt huomion kohteena on katkelman suora esitys, joka tekstiyhteydessään ei varsinaisesti hahmotu osaksi argumentointikuviota vaan jää irralliseksi ja toimii siten eräänlaisena välikevennyksenä:

(5)

Kookosöljystä tai tarkemmin sanottuna neitsytkookosöljystä kirjoitetaan paljon. Moni itseoppinut suosittaa netissä käyttämään sitä margariinin tai rypsiöljyn sijaan. Margariinia ja rypsiöljyä nettikirjoituksissa puolestaan mollataan usein surutta.

”Paheksuttu kookosöljy tappaa syövän ja parantaa Alzheimerin taudin”
magneettimedia.com 9.4.2015

Kookosöljyä koskeva keskeinen terveystieteellinen väite on, että se laihtuttaa. – – (PP, 103)

Suora esitys erottuu kirjoittajan äänestä typpografialtaan, referaatin lähdetiedot on annettu tavanomaisella kirjasimella. Kirjoittajan tapa erottaa referoitu väite omasta äänestä myös visuaalisesti – niin tässä kuin etenkin edeltävässä esimerkissä 4 – on osa multimodaalista rajatyötä (vrt. Virtanen 2022). Suoran esityksen jälkeen tekstissä siirrytään epäsuoran esityksen avulla seuraavaan väitteeseen, jota käsitellään tarkemmin (ks. esimerkki 1). Suorassa esityksessä esitetyt terveystieteelliset väitteet siis sivuutetaan – niihin tosin palataan luvussa myöhemmin.

Lähdetiedot korostavat referaatin autenttisuutta, tarjoavat sille tekstin ulkopuolisen kontekstin ja rakentavat käsitystä siitä, minkälaisessa ympäristössä virheelliset väitteet esiintyvät. Lukija saattaa tunnistaa lähteeksi mainitun verkkojulkaisun ja tietää sen julkaisuprofiilin, mikä heijastuu myös referoidun väitteen tulkintaan. Clarkin ja Gerrigin (1990, 793) mukaan suoralla esityksellä voidaan näin pyrkiä rakentamaan solidaarisuutta kirjoittajan ja lukijan välille. Kun kirjoittaja esittää sitaatin, hän luottaa siihen, että lukija jakaa hänen kanssaan tietynlaiset taustatiedot ja siten näkee ja tulkitsee sitaatin samoin kuin hän, vaikka kirjoittaja ei tarjoaisikaan referaatille tarkempia tulkintaohjeita.

4.3 Stereotypisointi ja tyylyttely

Tässä luvussa tarkastelemilleni referaateille on ominaista kielellinen tyylyttely (ks. Lehtonen 2015, 42–43): niillä performoidaan virheellisten terveystieteellisten esittäjien tyyppilliseksi katsottua kieltä ja argumentteja, toisinaan liioitellen. Tyylyttely sellaisenaan on metapragmaattinen kommentti; se osoittaa, millaiset kielelliset keinot – esimerkiksi leksikaaliset valinnat tai modaalisuuden ilmaukset – kirjoittaja yhdistää tähän tiettyyn stereotyyppiin (mt. 45).

Referaatteja yhdistävä piirre on siis niiden oletettu fiktionaalisuus: ne eivät hahmotu

autenttisiksi vaan kuvitelluiksi ääniksi ja vastaavat siten Tannenin (1986) konstruoidun dialogin käsitettä (engl. *constructed dialogue*). Sen mukaisesti referoinnilla harvoin pyritään toistamaan jokin aiempi lausuma samanlaisena kuin alkuperäinen, vaan referoinnin keinot ja referaateiksi merkityt lausumat valitaan tilanteen tarpeiden mukaan – suoralla esityksellä esimerkiksi luodaan mielikuvia referoidusta henkilöstä.

Esimerkki 6 on jo edellä esimerkeissä 1 ja 5 tarkastellun kookosöljyä koskevan luvun otsikko:

(6)

Kookosöljy on niin terveellistä – se laihduttaa, parantaa Alzheimerin taudin ja tappaa syövän (PP, 103)

Olen tulkinnut tämän ja muut *Pötyä pöydässä* -teoksen vastaavanlaiset otsikot vapaaksi epäsuoraksi esitykseksi. Otsikossa referoidaan kollektiivisesti ja tiivistetysti (vrt. Short 2012, 25–26) erilaisia ääniä ja väitteitä, jotka puolustavat kookosöljyn terveysvaikutuksia ja joita otsikkoa seuraavassa luvussa käsitellään ja kumotaan (vrt. Mäntynen 2003, 60–61). Referoinnin kohteena ei siis ole yksittäinen väite tai puheenvuoro. Kirjoittaja nojaa sen sijaan stereotypisoivaan tyyllittelyyn, virheellisille väitteille tyyppilliseksi mieltämäänsä liioitteluun, jota ilmentävät partikkeli *niin* sekä referoitujen näkemysten kategorisuus (esim. kookosöljy tappaa syövän). Vapaan suoran esityksen käyttö tyyllittelyssä vie lukijan ikään kuin referoitujen henkilöiden mentaaliseen maailmaan mutta ulkopuolisen näkökulmasta (vrt. Clark–Gerrig 1990, 794).

Esimerkissä 7 tietynlaista ”vaihtoehtoisten” hoitojen puolustajien argumentointia tyyllitellään puolestaan suoran esityksen keinoin.

(7)

Seuraaviin uskomushoitoja, kuten homeopatiaa, puolustaviin tai perusteleviin väitteisiin voi törmätä toistuvasti.

”No mutta kun homeopatia toimii minulla ja kummin kaimallani ja siitä on tutkimusnäyttöä!”

Joitain yksittäisiä homeopatiaa tukevia tutkimuksia joihinkin lieviin oireisiin on, mutta ne ovat lähes järjestään julkaistu homeopatian alan omissa lehdissä.
– – (LT, 45–46)

Esimerkin 7 alussa korostetaan aineistolle tyyppillisellä tavalla virheellisten väitteiden yleisyyttä (*seuraaviin – – väitteisiin voi törmätä toistuvasti*). Sitä seuraava lainausmerkein erotettu suora esitys hahmottuu kuvitteelliseksi esimerkiksi tällaisista väitteistä. Se esittää hypoteettista ääntä (vrt. Semino ym. 1999, 327), joka sulauttaa yhteen sellaisia tyyppillisiä virheellisiä väitteitä, joihin kirjoittajan mukaan on mahdollista törmätä, ja edustaa niitä eräänlaisena prototyyppinä (ks. Karttunen 2010, 228, 235; vrt. myös Clark–Gerrig 1990, 773).

Lauseenalkuinen partikkeli- ja konjunktiojono *no mutta kun* ja huutomerkki luovat yhtäältä autenttisen puheen illuusiota (vrt. Makkonen-Craig 1999, 127; Karttunen 2010, 220, 229–231; Tiittula–Nuolijärvi 2013, 61–63). Toisaalta ne toimivat kontekstivihjeenä

(ks. Kalliokoski 1995) siitä, että kyse on tyylytelystä, kuvitteellisesta äänestä, samoin kuin leikillinen ilmaus *kummin kaimallani* (KS s.v. *kaima*), joka myös alleviivaa tällaisen yksittäiseen kokemukseen ja kuulopuheeseen perustuvan väitteen todistuspuhjan ohkaisuutta.

Esimerkissä 8 esitellään gluteeniyliherkkyydestä tehtyä kaksoissokkotutkimusta, jossa osa tutkittavista on saanut lumelääkettä, ja kuvataan ajatuskoe, jossa referoidaan tyylytellen koehenkilön kuvitteellisia ajatuksia:

(8)

Mitkä olivat tutkimuksen tulokset? – Vain kolme tutkittavaa viidestäkymmenestäyhdeksästä omasta mielestään gluteeniyliherkstä näytti olevan mahdollisesti gluteeniyliherkkiä. Kaksi tutkittavaa keskeytti kokeen vatsavaivoja takia – yksi näistä gluteenijakson aikana ja toinen plasebon aikana. Miettikääpä tätä tilannetta. Olet muutaman päivän ajan nauttinut viitisen grammaa riisiplaseboa päivässä, mutta sitten tulee stoppi. Mahaan koskee ja voit pahoin. Sen täytyy olla gluteenia. Ei vain pysty enää, liian gluteenista!

Tulos oli selkeä, ja sen perusteella gluteeniyliherkkyyden yleisyyttä on liioiteltu. (LT, 14)

Kirjoittaja kehottaa lukijaa samastumaan kuvattuun koetilanteeseen ja koehenkilön kokemukseen imperatiivimuotoisella havainnollistavalla siirtymälauseella (*Miettikääpä tätä tilannetta*, vrt. Makkonen-Craig 2005, 68, 187), joka johdattaa lukijan ajatuskokeeseen. Monikon toisen persoonan käyttö tarjoaa lukijalle itsenäistä roolia kuvittelutyössä, ja kirjoittaja itse jättäytyy taka-alalle – toisin kuin vaikka passiivimuotoisissa ilmaisussa *mietitäänpä* (mt. 185–186). Tämän jälkeen käytössä on yksikön toinen persoona (*Olet nauttinut, voit pahoin*). Tekstiyhteydessään yksikön toisen persoonan voi tulkita avoimeksi eli keneen tahansa viittaavaksi, joskin se tarjoaa toki myös lukijalle paikan samastua koehenkilön kokemukseen (ks. Helasvuo 2008; Suomalainen 2018).¹²

Seuraavat kaksi virkettä (*Sen täytyy olla gluteenia. Ei vain pysty enää, liian gluteenista!*) ovat koehenkilön kuvitteellisen puheen tai ajatusten vapaata suoraa tai vapaata epäsuoraa esitystä. Ne kuvastavat jotain, mitä lukijakin samassa tilanteessa saattaisi ajatella, ja voivat herättää lukijassa sympatiaa (vrt. Leech-Short 2007 [1981], 278; myös Lindh 2021, 102–103). Esimerkin viimeisessä virkkeessä kirjoittaja esittää päätelmän kokeen tulokista, mikä korostaa referaattien olevan kuitenkin vain eräänlaista koehenkilön hallusiinaatiota (vrt. Semino ym. 1999, 317). Referaatit havainnollistavatkin lumevaikutuksen voimakkuutta ja sitä, miten sillä voi olla osansa erilaisten virheellisten terveysuskomusten synnyssä (vrt. ma. 326).

Tyylytelyn resursseina ovat ehdottomuuden ilmaukset (*Sen täytyy olla, Ei vain pysty*

¹² Pilkington (2018, 131–138) on tulkinut tällaiset toisen persoonan viittaukset fiktionaalisen lukijan (*fictionalized reader*) konstruoinnin ja tämän referoinnin välineiksi.

enää), ja referaatti voi näyttäytyä parodiana gluteeninvälttelytrendiin mukaan lähteneen henkilön ajatuksenjuoksusta. Lisäksi oman vivahteensa tuo referaatin intertekstuaalinen viittaus 2000-luvun alussa viihdeohjelmasta tutuksi tulleeseen virvoitusjuoman juomisenäytystä yrittäneeseen ”Kola-Olliin” ja tämän fraasiin ”Ei pysty, liian hapokasta”.¹³ Mikäli lukija tunnistaa viittauksen, se ohjaa lukijan tulkitsemaan referaatin paitsi kuvitteellisena myös yhtä surkukupaisana kuin yrityksen juoda mahdollisimman paljon kolajuomaa mahdollisimman nopeasti. Silloin se hahmottuu myös mahdolliseksi kirjoittajan ja lukijan välisen solidaarisuuden luomisen ja yhteisen maaperän kartoittamisen välineeksi (vrt. Thompson 1996, 509–510; Zappavigna 2022, 100–101).

5 Yhteenveto ja päätelmiä

Olen artikkelissa osoittanut, miten kolmessa tutkijan kirjoittamassa tietokirjassa hahmotellaan tieteellisen tiedon ja virheellisten käsitysten välistä rajaa referoimalla, evaluoimalla ja kumoamalla erilaisia terveysväitteitä. Olen havainnollistanut aineistoesimerkein kolmenlaista rajatyöhön liittyvää referointikäytännettä.

Kun korostetaan tietynlaisten terveysväitteiden yleisyyttä, referoidun äänen lähde saatetaan jättää nimeämättä ja referaattien yhteydessä esiintyy erilaisia useuden ilmauksia. Referointikeinoista käytössä ovat silloin epäsuora esitys, tiivistys tai maininta kielellisestä toiminnasta. Se, että referoidun väitteen propositio on niiden avulla mahdollista muotoilla omin sanoin, helpottaa sen nivomista osaksi kirjoittajan argumentointia, jossa kyseinen väite kumotaan. Toisaalta näillä referointikeinoilla on mahdollista nostaa esiin yksittäisiäkin väitteitä, joiden avulla terveysväitteen esittäjä – ja tämän edustama ihmisryhmä – saatetaan asettaa kritiikin (tai ivan) kohteeksi.

Yleistyksiä havainnollistetaan autenttisilla esimerkeillä perinteisessä ja sosiaalisessa mediassa esiintyvistä terveysväitteistä, joita esitellään suoran esityksen keinoin. Huomio kiinnittyy suorassa esityksessä paitsi itse propositioon myös väitteen kieliasuun, mikä tuo esiin mahdollisesti väitteen argumentaation kömpelyyden tai kirjoitusvirheet. Suorat esitykset erottuvat leipätekstistä myös typografisesti, mikä korostaa niiden erillisyyttä kirjoittajan äänestä (vrt. Virtanen 2022).

Kolmas tarkasteleman referointikäytännä on tyylittely, jossa hyödynnetään stereotyyppisiä käsityksiä siitä, millaiset kielenpiirteet ovat tyypillisiä virheellisille terveysväitteille ja niiden esittäjille. Keinoina voivat olla niin suora, vapaa suora kuin vapaa epäsuorakin esitys. Näiden referaattien ei esitetä olevan autenttisia lainauksia vaikkapa verkon keskustelupalstoilta vaan kuvitteellisia ääniä. Tyylittelevät referaatit ovatkin yksi esimerkki siitä, miten fiktionaalisuuden keinoja voidaan hyödyntää faktatiedon esittelyn resurssina (vrt. esim. Nielsen–Phelan–Walsh 2015; Virtanen 2022).

Yleisten terveysväitteiden referoimisella on tiedeviestinnän keskustelevuutta

13 Ks. esim. <https://www.youtube.com/watch?v=CuJKJK4cYXo> [viitattu 22.6.2023].

peräänkuuluttavan ihanteen (ks. esim. Väliverronen 2016, 170–180) kannalta potentiaalia. Kun terveydestä käytävän keskustelun lähtökohdaksi otetaan maallikoiden käsityksiä, on lukijan ehkä helpompi orientoitua vastaanottamaan ja prosessoimaan aihetta koskevaa tutkittua tietoa. Yleisinä pidetyt väitteet tarjoavat myös oivan lähtökohdan tiedettä popularisoivalle kirjoittajalle: ne ohjaavat tarttumaan juuri tiettyihin aiheisiin ja avaavat kirjoittajalle tilan osoittaa väitteiden paikka suhteessa tieteelliseen tietoon (vrt. Virtanen 2022, 98).

Vilkkaana käyvässä terveyseskustelussa on tutkijoiden näkökulmasta tärkeää pitää yllä tieteen tiedollisen auktoriteetin asemaa ja valtaa määritellä, minkälainen tieto on luotettavaa ja käyttökelpoista (vrt. Kiikeri–Ylikoski 2006, 96). Raja tieteelliseen tietoon vedetään esimerkiksi kategorisoimalla referoidut äänet tietynlaisen ryhmän edustajiksi ja erottamalla referaatit kirjoittajan äänestä visuaalisesti.

Rajanvetoa on myös referaattien ja niiden esittäjien arvottaminen ajoittain ivallisesti, mikä voi torpata keskustelua eri näkemyksiä edustavien tahojen välillä. Iva kätkeytyy monesti ironiaan, jossa toisinaan voi nähdä pyrkimyksen myös lukijan viihdyttämiseen – ja sitä kautta mielenkiinnon herättämiseen ja ylläpitoon –, vaikkei ironian ja huumorin suhde yksioikoinen olekaan (esim. Rahtu 2005, 289; 2006, 65–66, 161–162). Huumori sinänsä voi olla yksi lukijaa suostutteleva resurssi (esim. Pilkington 2018, 120–121), mutta etenkin ironinen huumori jakaa lukijat niihin, jotka ymmärtävät ivan, ja niihin, jotka eivät (Rahtu 2006, 48–51, vrt. myös Visakko–Voutilainen 2012, 284, 292–293). Vinoaileva suhtautuminen virheellisiä terveysväitteitä esittäviin myös konstruoi lukijaksi jo valmiiksi ”samassa leirissä” olevan henkilön ja jättää osan lukijoista yhteisen tarkasteluposition ulkopuolelle. Lisätutkimusta tarvittaisiin kuitenkin autenttisista lukukokemuksista ja siitä, miten lukijat kokevat ironiaan verhotun viihdyttämisen retoriikan (ks. Rahtu 2006).

Aineistossa kirjoittajat osoittavat kriittisen äänensä monesti sellaisille terveysväitteiden esittäjille, joilla ei heidän mielestään ole tarvittavaa pätevyyttä esittää terveyttä koskevia ohjeita tai suosituksia. Asiantuntijuus on sosiaalisesti neuvoteltava ilmiö, ja viestinnällä on yhä suurempi vaikutus siinä, kenet hyväksytään asiantuntijaksi, etenkin sosiaalisessa mediassa (esim. Uutela–Väliverronen 2022, 19). Tietynlainen sosiaalisessa mediassa toimiva retoriikka voi vaivihkaa siirtyä myös muihin alustoihin. Penders (2014) on havainnut tutkijoiden käyttävän tietokirjoissaan samanlaista – esimerkiksi yksilökokemuksiin perustuvaa – retoriikkaa, jota heidän kritisoimansa ”terveysgurut” hyödyntävät. Omassa aineistossani referointiin yhdistyvässä piikittelyssä voi puolestaan nähdä kaikuja siitä sosiaalisen median keskustelukulttuurista, jossa vastapuoli pyritään tekemään naurunalaiseksi ja jossa yksi ”semioottinen ase” on ironinen referointi (vrt. Zappavigna 2022). Vertaileva tutkimus sosiaalisen median sisällöistä antaisi tarkemman kuvan niiden ja tietokirjojen välisistä yhteneväisyyksistä.

Ironian ja piikittelyn ohella verkossa käytävän (terveys)keskustelun tunnusomainen piirre on trolleaminen eli keskustelun tahallinen häiritseminen esimerkiksi erityisen kärjekkäitä tai kömpelöitä viestejä kirjoittamalla. Joistain terveysväitteistä ei voi varmasti tietää, onko ne kirjoitettu tosissaan vai provosoimistarkoituksessa, ja silloin tieteellistä

näkökulmaa edustava kirjoittaja saattaa tarttua väitteeseen, johon kukaan ei varsinaisesti edes usko. Trollien kanssa väittelemine ei ole keskustelun kannalta järkevää tai hedelmällistä, mutta keskustelua ja vastapuolen ymmärtämistä ei edistäne myöskään se, mikäli tieteen yleistajuistajat kuittaavat erikoisilta vaikuttavat väitteet ironisella ivalla. Tarvitaan myös aitoa dialogia vastapuolen kanssa eikä vain yhteisöllisyyden rakentamista samanlinjaisten kesken, jotta keskustelu ei jäisi kahden leirin väliseksi ohipuhumiseksi.

Aineisto

HULMI, JUHA 2018: *Lihastohtori II. Hautaa humpuuki – tutkitulla tiedolla tavoitteisiin*. Fitra, Helsinki.
 KNUUTI, JUHANI 2020: *Kauppatavarana terveys. Selviydy terveysväitteiden viidakossa*. Minerva, Helsinki.
 LAATIKAINEN, REIJO 2018: *Pötyä pöydässä. Älä usko kaikkea, mitä ravinnosta sanotaan*. Kirjapaja, Helsinki.

Lähteet

- BAHTIN, MIHAIL 1986 [1953]: The problem of speech genres. CARYL EMERSON ja MICHAEL HOLQUIST (toim.): *M. M. Bakhtin, Speech genres and other late essays*, 60–102. Venäjistä englanniksi kääntänyt VERN W. MCGEE. University of Texas Press, Austin.
- CLARK, HERBERT H. – GERRIG, RICHARD J. 1990: Quotations as demonstrations. *Language* 66 (4), 764–804. <https://doi.org/10.2307/414729>
- FAIRCLOUGH, NORMAN 1992: *Discourse and social change*. Polity Press, Cambridge.
- GIERYN, THOMAS 1983: Boundary-work and the demarcation of science from non-science. Strains and interests in professional ideologies of scientists. *American Sociological Review* 48 (6), 781–795. <https://doi.org/10.2307/2095325>
- HAAPANEN, LAURI 2016: Haastattelupuheen rekontekstualisointi sitaateiksi lehtijuttuun. *Virittäjä* 120 (2), 218–254. Saatavissa <https://journal.fi/virittaja/article/view/51313> [viitattu 21.6.2023].
- 2017: *Quoting Practices in Written Journalism*. Helsingin yliopisto, Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-2952-9>
- HARJU, JUHANA 2020: *Nimetyt ja nimettömät äänet – referointi ja moniäänisyys suomenkielissä tietokirjoissa*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, Helsinki. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:hulib-202012155098>
- HELASVUO, MARJA-LIISA 2008: Minä ja muut. Puhujaviitteisyys ja kontekstuaalinen tulkinta. *Virittäjä* 112 (2), 186–206. Saatavissa <https://journal.fi/virittaja/article/view/40660> [viitattu 10.8.2023].
- JUVONEN, RIITTA 2014: Näkökulma kirjoitelman dialogisuuteen – Kuinka- ja miten-yhdyslauseet ylioppilasaineessa. *Virittäjä* 118 (1), 72–106.
- JÄRVI, ULLA 2014 (toim.): *Tautinen media*. Duodecim, Helsinki.
- JÄRVI, ULLA – TAMMI, TUUKKA (toim.) 2016: *Maito tappaa – ja muita outhoja tiedeuutisia*. Vastapaino, Tampere.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 1995: Koodinvaihto ja keskustelun moniäänisyys. *Virittäjä* 99 (1), 2–24. Saatavissa <https://journal.fi/virittaja/article/view/38761> [viitattu 27.6.2023].
- 2005: Referointi ja moniäänisyys kielenkäytön ilmiöinä. MARKKU HAAKANA ja JYRKI KALLIOKOSKI (toim.): *Referointi ja moniäänisyys*, 9–42. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KARTTUNEN, LAURA 2010: Hypoteettinen puhe ja suoran esityksen illuusio. MARI HATAVARA, MARKKU LEHTIMÄKI ja PEKKA TAMMI (toim.): *Luonnolliset ja luonnottomat kertomukset. Jälkiklassisen narratologian suuntia*, 220–252. Gaudeamus, Helsinki.
- KAUPPINEN, ANNELI 1998: *Puhekuviot, tilanteen ja rakenteen liitto. Tutkimus kielen omaksumisesta ja suomen konditionaalista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 713. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- KIIKERI, MIKA – YLIKOSKI, PETRI 2004: *Tiede tutkimuskohteena. Filosofinen johdatus tieteen tutkimukseen*. Gaudeamus, Helsinki.
- KOSKI, MAUNO 1985: Toiseen tekstiin viittaaminen nykyisessä kirjasuomessa. MAUNO KOSKI (toim.): *Lauseita ja ajatuksia*, 70–179. Fennistica 5. Åbo Akademi, Finska institutionen, Turku.
- KS = *Kielitoimiston sanakirja*. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 35. Päivitetty 10.11.2022. Saatavissa <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/> [viitattu 20.1.2023].
- KUIRI, KAIJA 1984: *Referointi Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LARJAVAARA, MATTI 2007: *Pragmasemantiikka*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LEECH, GEOFFREY – SHORT, MICK 2007 [1981]: *Style in fiction. A linguistic introduction to English fictional prose*. 2., uudistettu painos. Longman, Lontoo.
- LEHTONEN, HEINI 2015: *Tyylitellen. Nuorten kielelliset resurssit ja kielen sosiaalinen indeksisyys monietnissä Helsingissä*. Helsingin yliopisto, Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-1333-7>
- LINDH, ILONA 2021: *Matkasta kertomus. Kielen ja kerronnan keinot omakohtaisessa matkakertomuksessa*. Helsingin yliopisto, Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-7226-6>
- LINELL, PER 1998: Discourse across boundaries: On recontextualization and the blending of voices in professional discourse. *Text. Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse* 18 (2), 143–158. <https://doi.org/10.1515/text.1.1998.18.2.143>
- MACHAAL, SANNA 2022: *Sidosryhmien äänet pörssiyhtiöiden vuosikertomusten narratiivisen osion resursina. Tarkastelussa suora esitys ja vapaa suora esitys*. Acta Wasaensia 479. Vaasan yliopisto, Vaasa. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-395-007-8>
- MAKKONEN-CRAIG, HENNA 1999: Speech quotations in newspapers as a form of language use. *SKY Journal of Linguistics* 12, 111–144.
- 2005: *Toimittajan läsnäolo sanomalehtitekstissä. Näkökulmia suomen kielen dialogisiin passiivilauseisiin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2014: Aspects of dialogicity: Exploring dynamic interrelations in written discourse. ANNA-MALIN KARLSSON ja HENNA MAKKONEN-CRAIG (toim.): *Analysing text AND talk / Att analysera texter OCH samtal*, 99–120. FUMS Rapport 233. Uppsala universitet, Institutionen för nordiska språk. Saatavissa <http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:757298/FULLTEXT02.pdf> [viitattu 3.7.2023].
- MARTIN, JAMES R. – WHITE, PETER R. R. 2005: *The Language of Evaluation. Appraisal in English*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- MCGREGOR, WILLIAM 1994: The grammar of reported speech and thought in Gooniyandi. *Australian Journal of Linguistics* 14 (1), 63–92. <https://doi.org/10.1080/07268609408599502>
- MELLOR, FELICITY 2003: Between fact and fiction: Demarcating science from non-science in popular physics books. *Social Studies of Science* 33 (4), 509–538. Saatavissa <https://www.jstor.org/stable/3182967> [viitattu 23.3.2023]. <https://doi.org/10.1177/0306312703334002>
- MÄNTYNEN, ANNE 2003: *Miten kielestä kerrotaan. Kielijuttujen retoriikkaa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- NIELSEN, HENRIK SKOV – PHELAN, JAMES – WALSH, RICHARD 2015: Ten theses about fictionality. *Narrative* 23 (1), 61–73. <https://doi.org/10.1353/nar.2015.0005>
- NYQVIST, SANNA 2020: Kenen sanat ja tarinat? Tietokirjallisuus kaunokirjallisuuden lähteenä. MIKKO T. VIRTANEN, PIRJO HIIDENMAA ja JYRKI NUMMI (toim.): *Kertomuksen keinoin. Tarinallisuus mediassa ja tietokirjassa*, 51–76. Gaudeamus, Helsinki.
- OIKKONEN, VENLA 2013: Competing truths: epistemic authority in popular science books on human sexuality. *European Journal of English Studies* 17 (3), 283–294. <https://doi.org/10.1080/13825577.2013.867181>
- PALDANIUS, HILKKA 2019: Selostuksesta tulkintoihin: aineistojen esittäminen lukiolaisten historian esseissä. *Virittäjä* 123 (3), 347–372. <https://doi.org/10.23982/vir.70430>
- PENDERS, BART 2014: Mythbusters: Credibilising strategies in popular nutrition books by academics. *Public Understanding of Science* 23 (8), 903–910. <https://doi.org/10.1177/0963662513485909>
- PENTTILÄ, AARNI 1948: Referaatista I. selosteesta. *Virittäjä* 52, 48–69.

- PIETIKÄINEN, SARI – MÄNTYNEN, ANNE 2019: *Uusi kurssi kohti diskurssia*. Vastapaino, Tampere.
- PILKINGTON, OLGA A. 2018: *Presented discourse in popular science. Professional voices in books for lay audiences*. Studies in Pragmatics 17. Brill, Leiden. <https://doi.org/10.1163/9789004365971>
- RAHTU, TOINI 2005: Vilin pilkka. Erään haastattelun ääniä. MARKKU HAAKANA ja JYRKI KALLIOKOSKI (toim.): *Referointi ja moniäänisyys*, 282–335. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2006: *Sekä että. Ironia koherenssina ja inkohereenssina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SARJA, TIINA 2016: *Kuka oikein tietää. Kun mielipide haastoi tieteen*. Docendo, Helsinki.
- SATOKANGAS, HENRI 2021: *Termien selittäminen tietokirjoissa*. Helsingin yliopisto, Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-7738-4>
- SEMINO, ELENA – SHORT, MICK 2004: *Corpus stylistics. Speech, writing and thought presentation in a corpus of English writing*. Routledge, Lontoo. <https://doi.org/10.4324/9780203494073>
- SEMINO, ELENA – SHORT, MICK – WYNNE, MARTIN 1999: Hypothetical Worlds and Thoughts in Contemporary British Narratives. *Narrative* 7 (3), 307–334. Saatavissa <https://www.jstor.org/stable/20107191> [viitattu 23.3.2023].
- SHORE, SUSANNA 2005: Referoinnista projektioon ja metarepresentaatioon. MARKKU HAAKANA ja JYRKI KALLIOKOSKI (toim.): *Referointi ja moniäänisyys*, 44–82. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SHORE, SUSANNA 2020: *Lauseita ja vesinokkaeläimiä. Perinteisestä funktionaaliseen lauseoppiin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SHORT, MICK 2012: Discourse presentation and speech (and writing, but not thought) summary. *Language and Literature* 21 (1), 18–32. <https://doi.org/10.1177/0963947011432049>
- SUOMALAINEN, KARITA 2018: *Sinä*, konteksti ja monitulkintaisuus: Yksikön 2. persoonan viittaussuh-teista arkikeskustelussa. *Virittäjä* 122 (3), 320–355. <https://doi.org/10.23982/vir.63686>
- TANNEN, DEBORAH 1986: Introducing constructed dialogue in Greek and American conversational literary narrative. FLORIAN COULMAS (toim.): *Direct and Indirect Speech*, 311–332. Walter de Gruyter, Berliini.
- THOMPSON, GEOFF 1996: Voices in text. Discourse perspectives on language report. *Applied Linguistics* 17 (4), 501–530. <https://doi.org/10.1093/applin/17.4.501>
- THOMPSON, GEOFF – PUELENG, THETELA 1995: The sound of one hand clapping. The management of interaction in written discourse. *Text* 15 (1), 103–127. <https://doi.org/10.1515/text.1.1995.15.1.103>
- TIITTULA, LIISA – NUOLIJÄRVI, PIRKKO 2013: *Puheen illuusio suomenkielisessä kaunokirjallisuudessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- TURNERY, JON 2008: Popular science books. MASSIMIANO BUCCHI ja BRIAN TRENCH (toim.): *Handbook of public communication of science and technology*, 5–14. Routledge, Lontoo. <https://doi.org/10.4324/9780203928240>
- UUTELA, ELINA – VÄLIVERRONEN, ESA 2022: Kenet nähdään asiantuntijana? Asiantuntijuuden määrittely Maria Nordinin Eron oireista -kurssia koskevassa verkkokeskustelussa. *Yhteiskuntapolitiikka* 87 (1), 18–29. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2022021519160>
- VIRTANEN, MIKKO T. 2015: *Akateeminen kirja-arvio moniäänisenä toimintana*. Helsingin yliopisto, Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-1760-1>
- 2019: Asemointi ja tutkijakuvat tiedettä popularisoivien biologien matkakertomuksissa. *Kirjallisuudentutkimuksen Aikakauslehti Avain* 16 (4), 22–43. <https://doi.org/10.30665/av.85136>
- 2020: Kertomuslajit tiedettä omakohtaisesti popularisoivassa tietokirjallisuudessa: Systemis-funktionaalinen näkökulma. MIKKO T. VIRTANEN, PIRJO HIIDENMAA ja JYRKI NUMMI (toim.): *Kertomuksen keinoin: Tarinallisuus mediassa ja tietokirjallisuudessa*, 79–111. Gaudeamus, Helsinki. Saatavissa <http://hdl.handle.net/10138/327650> [viitattu 11.10.2023].
- 2022: Storytelling beyond body text in popular science books: a multimodal analysis. *Multimodal Communication* 11 (2), 93–109. <https://doi.org/10.1515/mc-2021-0015>
- VIRTANEN, MIKKO T. – RAHTU, TOINI – SHORE, SUSANNA 2018: Kirjoitetun vuorovaikutuksen moninaisuus ja erityisyys. TOINI RAHTU, SUSANNA SHORE ja MIKKO T. VIRTANEN (toim.): *Kirjoitettu vuorovaikutus*, 9–38. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- VIRTANEN, MIKKO T. – HIIDENMAA, PIRJO 2020: Tekstintutkimus. MILLA LUODONPÄÄ-MANNI, MARKUS HAMUNEN, REETTA KONSTENIUS, MATTI MIESTAMO, URPO NIKANNE ja KAIUS SINNEMÄKI (toim.): *Kielentutkimuksen menetelmiä I–IV*, 831–863. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1qp9hgb.28>
- VIRTANEN, MIKKO T. – HIIDENMAA, PIRJO – NUMMI, JYRKI (toim.) 2020: *Kertomuksen keinoin. Tarinallisuus mediassa ja tietokirjassa*. Gaudeamus, Helsinki.
- VISAKKO, TOMI – VOUTILAINEN, EERO 2012: Aprillipila tekstilajina. VESA HEIKKINEN, EERO VOUTILAINEN, PETRU LAUERMA, ULLA TIILILÄ ja MIKKO LOUNELA (toim.): *Genreanalyysi – tekstilajitutkimuksen käytäntöä*, 265–301. Kotimaisten kielten keskus. Saatavissa <https://kaino.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk29/Genreanalyysi.pdf> [viitattu 11.10.2023].
- VITIKKA, ELINA 2018: Hyperlinkkien funktiot ja kirjoittaja- ja lukijapositiot. *Virittäjä* 122 (2), 161–186. <https://doi.org/10.23982/vir.63134>
- 2020: Minä tutkija, me ihmiset: Ensimmäisen persoonan ilmausten tehtäviä tutkijan kirjoittamassa tietokirjassa. MIKKO T. VIRTANEN, PIRJO HIIDENMAA ja JYRKI NUMMI (toim.): *Kertomuksen keinoin: Tarinallisuus mediassa ja tietokirjallisuudessa*, 133–155. Gaudeamus, Helsinki. Saatavissa <http://hdl.handle.net/10138/327651> [viitattu 11.10.2023].
- 2022: Kieltolause kirjoittajan ja lukijan välisen vuorovaikutuksen resurssina yleistajuisessa tietokirjassa. *Virittäjä* 126 (4), 472–504. <https://doi.org/10.23982/vir.96046>
- VÄLIVERRONEN, ESA 2015: Tiedeviestintä ja asiantuntijuus – tutkijoiden muuttuva suhde julkisuu-teen. *Yhteiskuntapolitiikka* 80 (3), 221–232. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2015061710385>
- 2016: *Julkinen tiede*. Vastapaino, Tampere.
- VÄLIVERRONEN, ESA – LAAKSONEN, SALLA-MAARIA – JAUHO, MIKKO – JALLINOJA, PIA 2020: Liberalists and data-solutionists: redefining expertise in Twitter debates on coronavirus in Finland. *Journal of Science Communication* 19 (05) A10, 1–21. <https://doi.org/10.22323/2.19050210>
- ZAPPAVIGNA, MICHELE 2022: Social media quotation practices and ambient affiliation: Weaponising ironic quotation for humorous ridicule in political discourse. *Journal of Pragmatics* 191, 98–112. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2021.12.003>

ELINA VITIKKA: Presented discourse as boundary work: Refuting erroneous health claims in popular science books

Public debate on health is a heated matter and full of a wide range of contradictory claims. Researchers are expected to give statements on what information is true and what is not. A central resource contributing to the debate is referring to and evaluating the statements of other participants and presenting one's own position. One way to do this is to write a popular science book.

This article examines three popular science books written by Finnish researchers with the explicit aim to correct erroneous health claims and guide readers to identify unreliable information. The research questions are: what kinds of discourse presentation categories are used to present health claims, what kinds of linguistic and rhetorical resources are used to evaluate and refute these claims, and how this relates to wider popularisation practices. Presenting and refuting health claims are examined through the concept of boundary work: how the voice representing scientific information is demarcated from other voices.

The research is a study of written interaction in popular science and non-fiction. The theoretical starting point is the inherent dialogicity and polyphony of language, which is highlighted through

presented discourse. The classification of presented discourse categories and the analysis of their rhetorical functions draw on textual analysis and previous research on presented discourse (e.g. Leech–Short 2007 [1981]).

The section on the analysis of this study describes three practices. First, presented discourse is used to make generalisations about typical health claims by means of indirect presentation and narrator’s presentation of communicated discourse or thought act. Secondly, these generalisations are illustrated by direct presentation, which highlights not only the proposition of the health claim, but also linguistic and argumentative features. The third practice concerns the linguistic stylisation and stereotyping of a particular type of person who spreads misinformation through direct, free direct and free indirect presentation.

The author’s voice, representing scientific knowledge, is demarcated from the presented voices, for example, by typographical means. The books also identify different categories of those who make false health claims, from which the authors distance themselves. Presented voices may also be subject to derisive valuation – often veiled in irony. This leaves one to question whether the purpose is to strengthen a sense of connection with like-minded readers rather than to create a conversation between the voices representing scientific knowledge and those representing the opposing side.

Elina Vitikka
Helsingin yliopisto
Suomalais-ugrilainen ja pohjoismainen osasto
elina.vitikka@helsinki.fi
<https://orcid.org/0000-0003-4101-0718>

NIINA KEKKI, RIITTA JYTIÄ ja VIOLA PARENTE-ČAPKOVÁ

Kulttuurisen kielenoppimisen jäljillä

Aikuisten suomenoppijoiden kokemuksia lukupiirissä

1 Johdanto

Kaunokirjallisuuden lukemista pidetään yleisesti tehokkaana tapana oppia kieltä (ks. esim. Krashen 1993; Kim 2004; Parente-Čapková-Fárová 2022), oli kyse sitten ensikielestä tai myöhemmin opittavasta kielestä. Suomessa kaunokirjallisuuden käyttö aikuisten suomenopetuksessa on kuitenkin edelleen harvinaista (Kastari 2019, 345–346). Kokonaisen kaunokirjallisen teoksen lukeminen yksin voi olla kielenoppijalle iso, tunteita herättävä koettelemus, sillä kaunokirjallisuuden kieli voi olla monin tavoin haastavaa. Kaunokirjallinen teksti voi rikkoa totuttuja oikeinkirjoitusnormeja ja sisältää arkikielille harvinaisia rakenteita. Idiomaattiset tai intertekstuaaliset viittaukset eivät välttämättä herätä odotuksenmukaisia mielikuvia. Myös esimerkiksi synonyymien ymmärtäminen saattaa vaatia erityistä kulttuurin tuntemusta. Kaunokirjallisuuden opetusmahdollisuudet kiteytyvät juuri näihin arkisesta kielenkäytöstä poikkeaviin piirteisiin, joiden mallintaminen on luokkahuoneessa muuten vaikeaa. Yhdessä lukemisen menetelmiä, kuten lukupiiritoimintaa kehittämällä myös kielenoppijat voivat päästä osalliseksi lukijayhteisöstä.

Tarkastelemme tässä artikkelissa korkeakoulutettujen, edistyneiden suomenoppijoiden lukupiiriä heidän itsensä sanallistamien kielenoppimiskokemusten avulla. Tutkimme sitä, miten yhdessä luettu kaunokirjallinen teos ja siitä keskustelu lukupiirissä edesauttavat kokemusta kielenoppimisesta. Ymmärrämme kielenoppijoiden lukupiirin sosiaalisena ympäristönä, jossa on tilaa käsitellä myös kielen oppimiseen liittyviä erilaisia tunteita ja toimijuuden kokemuksia.

Ehdotamme, että kaunokirjallisuuden opetuskäytön voi nähdä tarjoavan mahdollisuuden **kulttuuriseen kielenoppimiseen**, jossa painottuu kaunokirjallisten tekstien suhde maailmaan ja ympäröivään yhteiskuntaan. Kulttuurisessa kielenoppimisessä kielelliset muodot nivotaan niiden kulttuuriseen merkitys- ja käyttökontekstiin. Tässä mielessä se on lähellä filologisen lähilukemisen menetelmää (ks. Parente-Čapková-Jytilä-Kekki 2023). Kulttuuri on tunnetusti vaikea käsite määritellä (esim. Maijala 2006, 180; Hinkel

2012, 882). Korostamme sitä, että kulttuuri ei ole staattinen ja esimerkiksi kansallisuuden mukaan yksinkertaisesti rajattavissa oleva kokonaisuus. Näemme kulttuurin joustavina, moninaisina ja muuttuvina käytänteinä, joiden avulla ihminen merkityksellistää itseään osaksi yhteisöjä (ks. myös Jytälä–Kekki 2022).

Tutkimuskohteenamme on syksyllä 2020 järjestämämme lukupiiri¹ ja sen yhteydessä keräämämme aineisto. Osallistuimme itse lukupiiriin sen ohjaajina. Tässä artikkelissa tarkasteltavan lukupiirin romaaniksi valitsimme Johanna Sinisalon Finlandia-palkitun romaanin *Ennen päivänlaskua ei voi* (2000). Spekulatiiviseksi fiktioksi eli spesiksi luokiteltu teos kertoo nuoresta valokuvaajasta Mikaelista, joka löytää peikonpoikasen keskeltä nykyaikaista Tampereen kaupunkimiljöötä. Valitsimme teoksen, koska siinä käsitellään nyky-Suomea koskettavia yhteiskunnallisia teemoja, kuten maahanmuuttaneiden naisten asemaa sekä monenlaisia valtasuhteita. Yhteiskuntaa kriittisesti tarkastelevan kirjallisuuden avulla kielenoppija voi saada uudenlaista kosketuspintaa häntä ympäröivään kulttuuriin.

Emme näe kaunokirjallisuutta vain oppimisen välineenä vaan ymmärrämme sen taiteena, jolla on oma estetiikkansa. Siksi myös Sinisalon teoksen muoto, rakenne ja kieli vaikuttivat valintaan. Erityisen antoisaa kielenoppijan näkökulmasta on romaanin monipuolinen valikoima erilaisia tekstilajeja: teoksessa on puhekielenomaista kerrontaa, fiktiivisiä lehtiartikkeleita ja internetsivuja, kaunokirjallisuuskatkelmia ja vanhaa kirjasuomea. Teoksen kielen mahdollinen vaikeus ei ollut valinnassamme merkittävä. Kielenoppijoiden lukupiireissä on käsitelty erityisesti selkomukautettua kaunokirjallisuutta (esim. Sheehan 2015; Kastari 2019), mutta me halusimme tarkastella, millaisia kielenoppimisen kokemuksia suomenoppijat liittävät kaunokirjallisuuteen, jota ei ole selkomukautettu.

Tutkimuksessamme yhdistyvät soveltava kielen- ja kirjallisuudentutkimus, ja tavoitteemme onkin tuoda esiin tieteenalojen yhteisiä kiinnostuksenkohteita kirjallisuuden opetuskäyttöön. Kirjallisuudentutkimuksessa empiiriset näkökulmat ovat lisääntyneet, ja yhä enemmän on alettu tutkia todellisten lukijoiden lukukokemuksia sekä yhdessä lukemista (ks. esim. Ameel–Ainiala 2018; Rossi 2021; Kinnunen 2022).

Kielenoppiminen ymmärretään nykyään ennen kaikkea sosiaalisena toimintana: kieltä oppii käyttämällä sitä vuorovaikutuksessa muiden kanssa. Luvussa 2 esittelemme tällaista käyttöpohjaisen kielenoppimisen teoriaa sekä aiempia havaintoja kaunokirjallisuuden käytöstä kielenopetuksessa. Luvussa 3 esittelemme tutkimuksen aineiston ja menetelmät. Luvuissa 4, 5 ja 6 tarkastelemme esimerkkien avulla osallistujien sanallistamia kokemuksia lukupiiritoiminnasta. Analysoimme i) kielenoppijoiden itselleen asettamia tavoitteita lukupiirissä, ii) sitä, miten kaunokirjallinen teos ja lukupiiri opetusmuotona voivat tarjota lukijalle merkityksellistä kielenainesta eli affordansseja sekä iii) sitä, kuinka lukukokemusten jakaminen vertaisryhmässä voi vahvistaa toimijuuden kokemusta. Kokoamme havaintomme yhteen artikkelin lopuksi luvussa 7 ja pohdimme,

1 Tässä artikkelissa kuvatun lukupiirihankkeen perusta on Viola Parente-Čapková'n johtamassa, Koneen Säätiön rahoittamassa hankkeessa *Tuntemattomalla päähän? Kaunokirjallisuus aikuisten maahanmuuttaneiden suomen kielen edistäjänä* (2020–2023; apurahanumero 201903614).

kuinka lukupiiri ja kaunokirjallisuuden yhdessä lukeminen on tukenut osallistujien kulttuurista kielenoppimista.

2 Teoreettiset lähtökohdat

Lähestymme kielenoppimista tässä artikkelissa sosiaalisessa vuorovaikutuksessa tapahtuvana kulttuurisena ilmiönä. Kulttuurisen kielenoppimisen voi sitoa sosiokulttuuriseen, kielen käyttöpohjaisuutta korostavaan viitekehykseen. Käyttöpohjaisen näkemyksen mukaan sekä kieli itsessään että sen oppiminen pohjautuvat kielen käyttöön eikä kielellisiä muotoja ole mahdollista erottaa niiden merkityksistä ja käyttökonteksteista (esim. Tomasello 2003, 5). Käyttöpohjaisen kielenoppimisen periaatteet tulevat lähelle kirjallisuudentutkijoille tuttua bahtinilaista dialogisuuden teoriaa, joka korostaa kieltä sen käytössä sekä tiedon sosiaalista ja kulttuurista rakentumisesta. Bahtinilaisittain merkitykset muodostuvat sosiaalisesti puhujan ja kuuntelijan yhteisesti jaettuna alueena. (Hall–Vitanova–Marchenkova 2005; Jytilä–Kekki 2022.)

Näemme oppimisen yksilöllisen kehityksen ohella sosiaalisena toimintana. Osallisuutta kieliyhteisöön rakennetaan osallistumalla vuorovaikutukseen kielen puhujien kanssa. Tällöin kielenoppiminen tarkoittaa sitä, että oppija oppii tapoja tulla toimeen (kohdekielisen) maailman ja sen merkitysten kanssa (Vygotsky 1978, 89; van Lier 2008, 163). Kaunokirjallisuus voi kielenopetuksessa tukea juuri tätä: toimia porttina maailmaan.

Käyttöpohjaiseen kielenoppimiseen liittyy kiinteästi monella tieteenalalla käytettävä affordanssin käsite. Esimerkiksi ekologiassa sillä viitataan ympäristön ominaisuuteen, joka on siinä toimivalle aktiiviselle, havainnoivalle organismille relevantti. Kielenoppimiseen sovellettuna affordanssit eli tarjoumat ovat oppijan sosiokulttuurisessa ympäristössä tarjolla olevia kielellisiä aineksia, joita he kokevat tarvitsevansa. Affordanssien havaitseminen ja omaan kielenkäyttöön soveltaminen vaatii oppijalta aktiivisuutta ja sitoutuneisuutta. (van Lier 2000, 252.) Oppijan toimijuudella, eli esimerkiksi itsesäätelyllä ja omaaloitteisuudella, on siis merkittävä rooli kielenoppimisessa. Toimijuuden kokemus syntyy kuitenkin aina vuorovaikutuksessa ympäristön kanssa, ja on siten pikemmin dynaaminen ilmiö kuin oppijan pysyvä ominaisuus. (Mercer 2011; Scotson 2020, 37.)

Vuorovaikutteisessa näkökulmassa korostuu siis se, että kielenoppiminen ei ole yksin oppijan vastuulla, vaan sosiokulttuurinen ympäristö voi sekä tukea että estää oppijan kielenkäyttöä ja toimijuutta (van Lier 2000, 246–247; Suni 2008, 206; Scotson 2020, 33). Lukupiiri oppimistilanteena mahdollistaa monensuuntaista vuorovaikutusta. Vuorovaikutusta voi tapahtua paitsi osallistujien muodostaman yhteisön sisällä myös kunkin lukijan ja kaunokirjallisen tekstin sekä teokseen liittyvän yhteiskunnallisen kontekstin välillä. Lukupiiritoiminta voi siis ainutlaatuisella tavalla opettaa kielenoppijalle tapoja tulla toimeen häntä ympäröivään kulttuuriympäristöön sidotun kielen kanssa.

Pedagogisesta näkökulmasta kielenopetuksen keskeinen tavoite on tukea oppijoiden toimijuutta eli rakentaa opetusaktiviteetit niin, että monenlaisten oppijoiden on mahdollista osallistua ja sitoutua niihin (van Lier 2000, 253). Eri tavoin motivoituneilla oppijoilla

on kuitenkin usein toiminnalleen toisistaan poikkeavat tavoitteet, jotka saattavat poiketa opettajan aikomuksista (Lantolf 2000, 12). Lukupiirissä osallistujat jakavat ainakin yhden konkreettisen tavoitteen, kaunokirjallisen teoksen lukemisen kokonaisuudessaan. Sam Duncan (2012b, 147) kutsuu lukupiirissä tapahtuvaa kielenoppimista ”osallistujavetoiseksi eriyttämiseksi”, sillä lukupiiri perustuu pohjimmiltaan tasaveroiseen asiantuntijuuden jakamiseen: jokainen poimii keskustelusta itselleen merkityksellistä ainesta oppimis- ja muiden tarpeidensa mukaan ja jakaa sitä toisille oman maailmantietonsa eli asiantuntijuutensa pohjalta (Duncan 2012b, 147–148). Lukupiiritoiminnan ytimessä on oman lukukokemuksen ja tekstin herättämien tulkintojen sanallistaminen muille osallistujille, ja lukupiirin on nähty kehittävän muun muassa toisen kielen oppijoiden keskustelutaitoja (Sheehan 2015) ja lukutaitoa (Isozaki 2018). Merill Swainin (2006, 95–96, 98) mukaan omien ajatusten kielentäminen on dynaaminen prosessi, jossa kieltä käytetään merkitysten, kokemusten ja tiedon muodostamiseen. Swainin mukaan kielentämisen taito on yksi edellytys edistyneen kielitaitotason saavuttamiseen.

Näemme kirjallisuuden merkityksen kielenopetuksessa erityisesti siinä, kuinka se auttaa oppimaan kieltä käytössä eli kieltä kulttuurisessa esiintymisympäristössään (ks. myös Keshavarzi 2012, 558). Siinä missä kielenopetus on usein lähtenyt liikkeelle ”säännöistä” eli kielellisistä muodoista kohti merkityksiä ja käytön simulointia, pyrkii käyttöpohjaisen kielenoppimisen teorioihin pohjaava opetus kääntämään aselman päällelleen: oppijaa ohjataan havaitsemaan häntä ympäröivästä kielestä ilmauksia ja hahmottamaan niiden merkityksiä tilanteisissa käyttökonteksteissa. Rakennanalyysiin siirrytään tarpeen mukaan vasta näiden oppijan omien havaintojen ja niistä tehtyjen päätelmien pohjalta. (Tällaista etenemisjärjestystä käytetään esim. funktionaalisessa kielenopetuksessa, ks. Suni 2008, 205; Aalto–Mustonen–Tukia 2009; Lauranto 2020.)

Kaunokirjallisuus on toisinaan sivuutettu vieraan kielen oppimisen kontekstista, koska sen kieltä pidetään liian vaikeana tai nähdään, että se ei edusta oikeanlaista autenttista opetusmateriaalia (Duncan 2012a, 69; Kalliokoski 2022). ”Autenttinen opetusmateriaali” voidaankin määritellä kielenopetuksessa monin eri tavoin. Sillä on viitattu muun muassa oppitunnilla käsiteltävän materiaalin kielelliseen autenttisuuteen, siis teksteihin, jotka ovat alkuperäisessä muodossa olevaa, usein syntyperäisen kielenpuhujan todelliseen kielenkäyttötilanteeseen tuottamaa tekstiä. Toisaalta käyttöpohjaisten kielenoppimisteorioiden näkökulmasta autenttisella materiaalilla saatetaan viitata siihen, että käsiteltävät tekstit ovat kielenoppijalle autenttisia silloin, kun ne koskettavat oppijan omaa elämää ja tukevat hänen motivaatiotaan. (Ks. esim. Bärlund 2010; Fárová 2020.) Näin ymmärrettynä kaunokirjalliset tekstit tukevat monia käyttöpohjaisen kielenoppimisen tavoitteita: pääsääntöisesti ne mallintavat todellisten kielenkäyttötilanteiden kulttuurista kielenkäyttöä ja käsittelevät lukijalle merkityksellisiä aiheita ja teemoja.

Käytetyllä opetusmenetelmällä voi vaikuttaa siihen, kuinka saavutettavissa ensisilmäyksellä vaikealta vaikuttava kieli todellisuudessa on. Sosiokulttuurisesta näkökulmasta oppijaa voi tukea ratkaisemaan hänen tämänhetkisen taitotasonsa yläpuolella olevan ongelman tarjoamalla oikea-aikaista tukea lähikehityksen vyöhykkeellä. Lähikehityksen

vyöhykkeellä tarkoitetaan sitä potentiaalista taito- ja tietotasoa, joka ylittää oppijan tämänhetkisen tason, mutta jonka saavuttaminen on mahdollista oikea-aikaisella tuella yhdessä ohjaajan kanssa. (Vygotsky 1978, 86–87.) Ohjaajan rooli on perinteisesti opetustilanteissa opettajalla, mutta oppimisen tukena voivat toimia myös kanssaoppija, erityisesti ylemmällä (kieli)taitotasolla oleva, tai jokin kulttuurinen artefakti kuten kaunokirjallinen teos (Lantolf 2000, 17; van Lier 2000, 248). Kaunokirjallisuuden yhdessä lukeminen lukupiirissä voi tuottaa tilanteita, joissa sekä kirja kulttuurisena artefaktina että sosiaalinen ympäristö, muut lukupiirin osallistujat ja ohjaajat, tukevat oppimista.

3 *Lukupiirin toteutus, aineisto ja tutkimusmenetelmä*

Tässä artikkelissa tarkasteltavan lukupiirin osallistujina oli 9 maahanmuuttanutta aikuista, jotka arvioivat suomen kielen taitonsa Eurooppalaisen viitekehysten taitotasolle B2–C2. Kaikki osallistujat olivat korkeakoulutettuja tai -koulutettavia, ja heillä oli kaunokirjallisuuden lukemiseen vaadittava taito jollakin osaamallaan kielellä. Osallistujien lukuharrastuneisuudessa oli eroja, ja päämotiivi lukupiiriin osallistumiseen useimmilla oli ennen kaikkea oman kielitaidon parantaminen. Osallistujat mainitsivat ensikielikseen albanian, japanin, saksan, tšekin, unkarin, venäjän ja viron. Kaikki osallistujat olivat naisia, ja he olivat asuneet lukupiirin alkaessa Suomessa puolesta vuodesta aina 28 vuoteen asti. Osa oli opiskellut suomea ulkomaaisessa yliopistossa ennen Suomeen tuloaan, osa oppinut kielen Suomessa asuessaan. Osallistujat hakeutuivat lukupiiriin oman kiinnostuksensa pohjalta. Osallistumismahdollisuudesta tiedotettiin yliopiston tiedotuskanavissa ja muiden suomen kieltä järjestävien oppilaitosten opettajien avustuksella.

Koronapandemian vuoksi koko lukupiiritointi toteutettiin virtuaalisesti Zoom-videokokousohjelman välityksellä. Lukupiirin tapaamiset olivat 90 minuutin pituisia, ja jokaista lukupiirikertaa varten luettiin noin 30 sivun mittainen katkelma romaanista. Lukupiiri kokoontui kerran viikossa yhteensä 11 kertaa. Tapaamiset rakentuivat niin, että osallistujat pohtivat ensin pareittain tai pienryhmissä ohjaajien valmistelemia kysymyksiä, jotka sitten purettiin yhteisesti. Ohjasimme osallistujia kiinnittämään huomiota lukukokemukseensa ja sanallistamaan sitä lukupiirin aikana, ja siksi jokaisen kokoontumisen ensimmäinen kysymys oli, miltä kuluneen viikon katkelman lukeminen tuntui ja miten lukeminen sujui. Lukupiirikertaan saattoi kuulua myös tietoisuudella luetun katkelman taustoittamista. Tekstin tulkintaan ja oman lukukokemuksen reflektointiin ohjaavien kysymysten lisäksi osalla kerroista osallistujia ohjattiin tarkastelemaan pienryhmissä esimerkiksi luetun katkelman uusia sanoja, katkelmassa paljon esiintyviä kielipiillisiä rakenteita tai kirjailijan käyttämiä tyylikeinoja. Emme ensisijaisesti tarjonneet omia tulkintojamme kysymyksiimme kysymyksiin. Kommentoimme kuitenkin osallistujien näkemyksiä ja tarjosimme omien tietojemme pohjalta lisätietoa ja avasimme varsinkin sellaisia ilmiöitä, jotka herättivät osallistujissa kysymyksiä tai jonkinlaista hämmennystä. Kieleen pureutuvia lisäharjoituksia, kirjoitustehtäviä ja tekstiä taustoittavia materiaaleja lisättiin myös lukupiirin verkko-oppimisalustalle Moodleen.

Osallistajat kirjoittivat lukupiirin aikana lukupäiväkirjaa, jonka tehtävänantona oli kirjoittaa vapaamuotoisesti ajatuksia romaanin lukemisesta ja lukupiirissä käydyistä keskusteluista. Tutkimusaineisto muodostuu näistä lukupäiväkirjoista (9 kpl), ennen lukupiirin alkua kerätyistä taustatietokyselyistä (9 kpl) sekä lukupiirin lopuksi nauhoitetuista loppukeskusteluista eli puolistrukturoiduista haastatteluista (8 kpl, yksi osallistuja ei aikataulusyistä osallistunut loppukeskusteluun). Koska osallistuimme itse lukupiiriin sen ohjaajina, myös lukupiiritoiminta itsessään muodostaa osan aineistoa, ja siitä tekemämme havainnot vaikuttavat muun aineiston tulkintaan. Myös loppuhaastattelukysymykset heijastelivat lukupiirin aikana tekemiämme havaintoja, sillä haastattelun teemat valikoituivat sen mukaan, millaisia ennakkotietoja meillä oli osallistujien lukukokemuksesta. Puolistrukturoitujen haastattelujen keskimääräinen kesto oli 20 minuuttia, ja ne toteutettiin Zoom-ohjelman välityksellä. Asetelmissamme pääsemme käsiksi siihen, miten osallistajat sanallistavat ja tulkitsevat kokemuksiaan.

Aineistosta poimitut esimerkit ovat lukupäiväkirjojen osalta alkuperäisessä kirjoitusasussaan, eikä niistä ole poistettu mahdollisia kirjoitus- tai muita virheitä. Litteroidut haastatteluesimerkit on raportointivaiheessa siistitty niin, että esimerkiksi tauot, epäröinnit ja tarpeettomiksi katsotut täytesanat on jätetty pois. Esimerkkien yhteyteen on merkitty osallistujanumero ja tieto siitä, mistä aineiston osasta esimerkki on poimittu.

Tiedotimme osallistujia hankkeessa tehtävästä tutkimuksesta sekä kirjallisesti että suullisesti ennen lukupiiritoiminnan aloitusta. Tutkimukseen osallistuminen ei ollut edellytyksenä lukupiiritoimintaan mukaan pääsulle. Hankkeen alussa pyysimme tutkimusluvut osallistujien kirjoittamiin teksteihin. Loppukeskustelujen tallentamiseen tutkimusaineistoksi pyysimme tutkimusluvut erikseen ennen niiden toteuttamista. Myös loppukeskusteluun olisi voinut osallistua antamatta tallennus- ja tutkimuslupaa. Tutkimuseettisesti on tärkeää huomata, että osallistajat ovat vastanneet haastatteluun ja tuottaneet aineistona käytettäviä tekstejä suomeksi eli muulla kuin omalla ensikielellään. Lukupiirin aikana tekemämme havainnot tukivat ajatusta siitä, että osallistujien kielitaito oli riittävä tutkimuslupan antamiseen ja haastattelujen sekä oppimispäiväkirjojen käyttämiseen tutkimusaineistona eettisesti.

Analysoimme aineiston teoriaohjaavan sisällönanalyysin periaatteita noudattaen niin, että teoria ja aineisto keskustelivat keskenään analyysin eri vaiheissa (Tuomi–Sara-järvi 2018). Aluksi perehdyimme aineistoon teemoittelun avulla: etsimme aineistosta kulttuuriseen kielenoppimiseen olennaisesti liittyviä, toistuvia teemoja. Koska nojaamme käyttöpohjaiseen näkemykseen kielestä, teoria ohjasi meitä kiinnittämään huomiota niihin kokemuksiin, joissa kielenoppiminen hahmottuu vuorovaikutuksessa tapahtuvana toimintana. Osa teemoista heijasteli loppukeskustelussa esitettyjä kysymyksiä, mutta erityisesti lukupäiväkirjoista nousi esiin myös muita teemoja. Tarkensimme aineiston luokittelua ja tutkimuskysymyksiä tutkimuksen edetessä. Näistä teemoista muodostimme eri esimerkit kattavat, teoreettisia käsitteitä peilaavat kategoriat ”tavoitteet ja virheettömän kielitaidon ihanne”, ”affordanssit” ja ”toimijuus”, joita analysoimme luvuissa 4–6.

4 Kielenoppimisen tavoitteet ja virheettömyyden ihanne

Tässä luvussa pohdimme sitä, minkälaisia kielenoppimisen tavoitteita lukupiirin osallistajat asettivat itselleen ja miten he kokivat, että juuri kaunokirjallisen tekstin yhdessä lukeminen edisti tavoitteiden toteutumista. Kartoitimme lukupiiriläisten oppimistavoitteita ennen lukupiirin aloitusta osallistujilta kerätyillä taustatietolomakkeilla. Osallistajat muotoilivat tavoitteitaan hyvin eri tavoin, mutta vastaukset ovat jaoteltavissa karkeasti neljään ryhmään: sanaston laajentamiseen, alakohtaisen tai kontekstuaalisen kielenkäytön kehittämiseen, suullisen sujuvuuden vahvistamiseen ja kielitaidon ”täydelliseksi” hiomiseen, joka tarkoitti joillekin osallistujille esimerkiksi taitotason C2 tavoittelua kaikilla kielen osa-alueilla. Muistutimme osallistujia näistä alussa asetetuista tavoitteista loppukeskusteluissa ja kysyimme, onko lukupiiri auttanut heitä kulkemaan kohti omaa tavoitettaan. Suurin osa koki lukupiirin vieneen kielitaitoa jossain määrin eteenpäin. Erityisesti osallistajat, jotka alussa toivoivat parannusta sanavarastoonsa tai keskustelutaitoihinsa, kokivat hyötynensä teoksen lukemisesta ja sen ympärillä käydyistä keskusteluista:

- (1) Mut mä luulen että siitä on jäänyt, tai niistä on jäänyt jotain sanoja mieleen. [- -] Mut ihan varmasti tää lukupiiri on auttanut. Niinkun ainakin sen oman mielipiteen kertomisessa tai ilmaisemisessa. (lukijao02, loppukeskustelu)
- (2) Ja oon kyllä, pari sanaa oon oppinu varmasti. En tiedä, miten se mun keskustelutaidot, onko ne jotenkin muuttuneet tämän aikana, mutta se on hyvä alku. (lukijao03, loppukeskustelu)

Tutkimuksemme osallistujien sanallistamat kokemukset esimerkeissä 1 ja 2 tukevat aiempia havaintoja siitä, kuinka lukupiirityyppinen toiminta yhtäältä kehittää osallistujien sanavarastoa ja suullista taitoa (esim. Vaarala 2009; Duncan 2012a). Toisaalta erilaisilla varmuusasteilla muotoilluista vastauksista voi lukea, kuinka vaikeaa kielenoppijalle on nimetä oppimiaan kielenilmiöitä (myös Kastari 2019, 315). Kyky sanoittaa omaa oppimista liittyy laajemmin kielenoppijan metalingvistisiin taitoihin eli siihen, millainen kyky oppijalla on korjata, kuvailla, havainnoida ja selittää omaa kielenkäyttöään (esim. Roehr 2008). Vakiintunut käsitys omasta oppimistyylistä saattaa myös synnyttää päinvastaisen tunteen omasta oppimisesta:

- (3) No siis mä en tiedä. Kaikkihan sanoo että kun luet kirjaa ni kieliki kehitty. Nii, ja sen takia ehkä joskus aikasemmin mä luin aika paljon kirjaa. [- -] Mä opin uusia sanoja ainoastaan että ku monta kerta kerro, kerra niitä uudestaan ja uudestaan ne tulee vastaan ja ne tulee vastaan. Et sen takii niinku sillee suomen kielen kannalta sanoisin että [olen oppinut uusia asioita] aika heikosti. (lukijao08, loppukeskustelu)

Osallistuja esimerkissä 3 on tietoinen siitä, että kaunokirjallisuuden lukemisen pitäisi kehittää kielitaitoa. Hän tiedostaa, että oppiminen vaatii runsaasti toistoja mielekkäissä konteksteissa (esim. Suni 2008, 199), ja yhtenä kaunokirjallisuuden lukemisen etuna

onkin pidetty sitä, että lukija kohtaa itselleen uusia sanoja usein ja näkee niiden toistuvan mielekkäissä käyttökonteksteissa (Nation 2018).

Käyttöpohjaisen näkemyksen mukaan ympäristö tarjoaa mahdollisuuden oppimiselle, mutta oppija tekee omat valintansa oppimishistoriansa pohjalta: oman tilanneanalyysiinsä nojaten hän voi joko hyväksyä tai hylätä tarjotun ratkaisun (Swain 2006, 100–101). Esimerkissä 3 osallistujalle ei lukupiirin aikana ole tullut vahvaa tunnetta oppimisesta. Kyseisen osallistujan tavoitteena ennen lukupiirin aloitusta oli ”täydellinen” ja ”virheetön” tekstin tuottaminen, minkä lisäksi hän kuvaa itseään taustatietolomakkeessaan perfektionistiksi. Perfektionismia pidetään yleisesti ahdistusta aiheuttavana: täydellisyys tavoittelusta johtuva paine voi estää tai hidastaa kielenoppimista muun muassa siitä syystä, että perfektionistisesti orientoitunut oppija on vähemmän halukas käyttämään sellaisia kielenmuotoja, joiden virheettömydestä hän ei ole täysin varma (Flett–Hewitt–Su–Flett 2016, 76). Kielenoppijan itselleen asettama täydellisyys ja virheettömyys vaade saattaa siis heikentää tunnetta omasta toimijuudesta, jos hän mieltää kaikenlaisen muun kielenkäytön epäonnistuneeksi (ks. myös Scotson 2020, 77).

Kielenkäytön tarkastelu ”virheiden” kautta toistui monissa loppukeskusteluissa. Lukupiirin aikana joidenkin osallistujien käsitys riittävästä kielitaidosta muuttui, kun kirjallisuudesta keskustelu muiden kielenoppijoiden kanssa auttoi huomaamaan, että sujuva keskustelu ei aina vaadi virheetöntä kielenkäyttöä:

- (4) Ja sitten se että en puhunut, en puhunut ihan suomalaisten kanssa. Se oli ihan mukavaa, koska mä sain sitten esimerkin, että kaikki voi tehdä virheitä ja se ei ole niin paha kuin kuvittelen. (lukijao13, loppukeskustelu)

Esimerkin 4 osallistujan muotoilu ”kaikki voi tehdä virheitä” koskee aivan kaikkia kielenkäyttäjiä – niin ensikielisiä kuin ei-ensikielisiä puhujia – ja virheet voivat olla paitsi tiedostamattomia lipsahduksia myös tietoisia tyylivalintoja. Tämä liittyy laajempaan keskusteluun kieli-ideologioista ja siitä, minkälaisia kielenkäyttötapoja ja kielimuotoja yhteiskunnassa ylipäättään arvostetaan. Toisen kielen oppimisen tutkimuksessa oppijan-kieli nähdään nykyään usein omana luovana, uniikkina kielimuotonaan (esim. Deshors–Götz–Laporte 2018), ja ylipäättään käsitys siitä, kuka on suomenkielinen, on murreksessa, kun aikuisiällä suomen oppineiden määrä on kasvussa maahanmuuton myötä.

Jo oppijalle syntynyt tunne oppimisesta voi vaikuttaa hänen kielelliseen itsetuntoonsa siten, että rohkeus käyttää kieltä oppimistilanteen ulkopuolella lisääntyy (esim. Clément–Dörnyei–Noels 1994). Moni lukupiiriläisistä kuvasikin loppukeskusteluissa, kuinka kielen käyttö lukupiirin aikana rohkaisi heitä käyttämään suomea aiempaa enemmän:

- (5) Mulla on edelleen ongelmia puhua, mutta mä olen myös huomannut että kirjoittamalla ja puhumalla muiden ihmisten kanssa mä rohkaisen, että mä käytän enemmän suomea. (lukijao11, loppukeskustelu)

Osallistujan kokemus esimerkissä 5 tukee käyttöpohjaisen kielenoppimisen teorian ajatusta siitä, että kielenoppiminen tapahtuu kielenkäyttötilanteissa. Esiin tulevat myös kielenoppimiseen ja vuorovaikutukseen liittyvät tunteet, kuten puhumaan ja kirjoittamaan

rohkaistuminen. Näitä molempia taitoja pyrimme lukupiirissä tukemaan monipuolisilla suullisilla ja kirjallisilla harjoituksilla.

Opiskelijoiden käsityksiä kielivirheen merkityksestä kielen opiskelussa tarkastellut Jussi Örn (2020) toteaa, että virheiden tunnistaminen ja niiden reflektointi yhdessä opettajan tai muiden oppijoiden kanssa usein tehostaa kielenoppimista. Kielenoppija saattaa kuitenkin suhtautua virheisiin negatiivisin tuntein, jolloin opettajan tehtävä ”positiivisen virhekulttuurin” luojana on entistä tärkeämpi. (Örn 2020, 171–172.) Sinisalón romaani tarjosi lukupiirissä tilaisuuksia tällaisen ”virhekulttuurin” ja kielellisten normien pohtimiseen, kun osallistujat esimerkiksi huomasivat, että kirjailija käyttää pilkkuja teoksessa oikeinkirjoitusnormeista poikkeavasti:

- (6) [– –] mua rupes alussa tosiaan ärsyttään että ku se kirjailija oli käyttäny noista pilkkuja vähän miten sattui. Ja sit kun mua ärsytti niin paljon, koska mä ajattelin et haluuks se jotain viestittää lukijalle, mitä minä en ymmärrä ja miks mä en ymmärrä. (lukija008, loppukeskustelu)

Osallistujaa esimerkissä 6 ”pilkkuvirheet” ärsyttivät, mutta huomion kiinnittäminen niihin sai hänet pohtimaan, olisiko kirjailijalla jokin syy niiden käyttämiseen. Virheiden – omien ja muiden – pelkääminen voi johtaa häpeän tunteeseen, jos ne saavat epäilemään omaa kykyä käyttää kieltä. Vieraan kielen opetuksessa koettua luokkahuonehäpeää tutkineen Dominique Galmichen (2017) mukaan kielenoppimispolon aikana koetuista tunteista häpeä kytkeytyy voimakkaimmin oppijan identiteettiin ja voi olla juurisyy opittavaan kieleen kohdistuviin negatiivisiin tunteisiin sekä siihen, että opittavaa kieltä ei käytetä luokkahuoneen ulkopuolella. Opettajan olisikin tärkeää auttaa oppijoita kokemaan onnistumisen tunteita ja ylpeyttä opittavan kielen hallinnasta, jotta oppijoille syntyisi halu käyttää kieltä erilaisissa konteksteissa ilman häpeän pelkoa. (Galmiche 2017, 49.) Täydellisyyden tavoittelu voi liittyä esimerkiksi pelkoon tai kokemukseen siitä, että kielitaidon tai aksentin vuoksi oma osaaminen kyseenalaistetaan. Kielenoppimisen edistämisen ja kielellisen yhdenvertaisuuden kannalta tällaisten oletusten ja valta-asetelmien tutkiminen ja purkaminen on tärkeää.

5 *Kaunokirjallisuuden kieli affordanssina*

Tarkastelemme tässä luvussa, millaisia kielellisiä affordansseja lukupiirissä luettu kaunokirjallinen teos on osallistujille tarjonnut. Pohdimme affordanssia ennen kaikkea kielellisenä ilmiönä: Mihin Sinisalón romaanin kielellisiin elementteihin osallistujat kiinnittivät huomiota?

Kielenoppijoiden lukupiireissä osallistujien huomion on todettu kiinnittyvän usein sanastoon: uusiin sanoihin, niiden mahdolliseen oppimiseen ja siihen, kuinka vaikeana uusia sanoja pidetään (esim. Nation 2018 ja siinä mainitut lähteet; Kastari 2019, 351). Moni tämän tutkimuksen lukupiirin osallistujista kiinnittikin huomiota romaanin kielen uusien sanojen määrään ja vaikeuteen:

- (7) Romaanin kieli ei ole helpoin. Aika paljon uusia sanoja, mutta tämä ei kuitenkaan häiritse lukemista ja juonin ymmärrystä. (lukijao03, lukupäiväkirja)
- (8) [- -] sain idea mistä teksti kertoo, mutta sanaston puolelta se oli vaikea. (lukijao10, lukupäiväkirja)

Esimerkeissä 7 ja 8 osallistujat sanoittavat, kuinka ensimmäiselle varsinaiselle lukupiirikerralle luetun katkelman uudet sanat toisaalta tuntuivat vaikeilta, mutta toisaalta eivät tuottaneet liikaa häiriötä tekstin ”idean” tai ”juonen” ymmärtämiseksi. Kirjallisuudentutkimuksen näkökulmasta tämä ajatus on kiinnostava, koska teksti muodostuu juuri sanoista. Kirjallisuudentutkimuksessa on korostettu, että jokainen yksittäinenkin sana vaikuttaa teoksen tulkintaan. Koska uudenlaista kielenainesta on kokonaista romaania lukiessa niin paljon, kielenoppijan on kuitenkin pakko valita, mihin lukiessa keskittyä².

Puhuimme lukupiirissä uusien sanojen kohtaamisesta tekstissä moneen kertaan, ja osallistujat olivat kiinnostuneita kuulemaan muiden lukustrategioista. Esimerkissä 9 osallistuja kuvaa, kuinka hän on lukupiirin aikana vaihtanut lähestymistapaansa ja sen avulla saanut luettua kaunokirjallisuutta itselleen uudella kielellä:

- (9) Kyllä tässä kirjassa oli aika paljon mulle uusia sanoja ja mä oon alussa yrittäny kääntää jokaisen. Mutta sit mä totesin että ehkä se on liian, et se vie oikeesti tosi paljon aikaa jos mä pysähdyn jokaisen sanan kohdalla ja käännän sen. Koska tärkeää että pääidea on niin kun selvä ja ylipäätään ymmärrän, mitä kirjassa tapahtuu. (lukijao03, loppukeskustelu)

Teoksen juonellinen eteneminen ja tematisointi muodostuivat esimerkissä 9 osallistujalle tärkeämmiksi kuin jokaisen yksittäisen sanan hakeminen sanakirjasta. Lukijat käyttävät ymmärtääkseen kaikkia saatavilla olevia vihjeitä: kontekstuaalisia, semanttisia ja tekstin rakenteeseen liittyviä, ja muodostavat tulkintansa aiempien kielellisten ja ei-kielellisten tietojensa pohjalta. Ymmärtäminen voi olla riittävää, vaikka kaikkia näitä vihjeitä ei osataisi tulkita täysin oikein. (Goldberg–Ferreira 2022, 300.)

Edellä esitetyistä esimerkeistä 7–9 voi päätellä, että Sinisalon romaanin uusina ja vaikeinakin koetut sanat eivät estäneet lukupiirin osallistujien kokemusta siitä, että he saivat tarpeeksi kattavan kokonaiskuvan tekstistä. Esimerkiksi David Hirsh ja Paul Nation (1992) ovat esittäneet, että lukijan pitäisi ymmärtää vähintään 95 % luettavan tekstin sanastosta saadakseen hyvän kokonaiskuvan ja voidakseen nauttia lukemastaan. Samoin Marcella Hun ja Nationin (2000, 422) tutkimuksen mukaan kielenoppijat pystyivät ymmärtämään kaunokirjallisen tekstin pääajatuksen suhteellisen sujuvasti vasta, kun uusien sanojen tiheys tekstissä oli korkeintaan yksi viidestäkymmenestä ja tuttuja

2 Olemme hyödyntäneet kirjallisuudentutkimukselle ominaista lähilukemisen menetelmää myös järjestämässämme lyhyiden tekstien lukupiireissä. Niissä luettiin jokaisella kokoontumiskerralla yksi hyvin lyhyt teksti, esimerkiksi runo tai novelli. Näin oli mahdollista jokaisessa tapaamisessa pureutua romaanelukupiiriä tarkemmin yksittäisten sanojen muodon, merkityksen ja käytön analyysiin.

sanoja 98 % tekstin kokonaismäärästä. Omassa tutkimuksessamme tällainen uusien sanojen frekvenssin suhde lukunautintoon tai lukemisen mahdollistumiseen ei kuitenkaan ollut relevantti, koska lukupiirissämme uuden sanaston käsittelyyn oli aina saatavilla tukea. Tämä saattoi kannatella niitä osallistujia, joille uutta sanastoa oli paljon. Uudet sanat toimivat affordansseina, kun niiden merkityksiä käsiteltiin lukupiirissä yhdessä ja ne antoivat mahdollisuuden tekstin syvempään ymmärtämiseen. Osallistujat eivät lähes tyneet uudenlaista sanastoa ainoastaan ongelmallisena asiana, vaan se ohjasi heitä myös esimerkiksi tekemään tulkintoja henkilöihahmoista:

- (10) Tässä osiossa huomasin, että kirjailija käyttää aika paljon myös englanninkielisiä sanoja suomalaisittain. Hän pelaa hyvin kielen kanssa ja pystyy riippuen hahmosta kääntämäänkin täysin myös hänen puhetyylinsä, joka saattaa olla täysin eri kuin toisen kirjan hahmon puhetyylistä. (lukijao08, lukupäiväkirja)

Osallistuja kommentoi oivallisesti kirjailijan tyyliä ja joitakin kerronnallisia strategioita, eli affordanssiksi on valikoitunut yksittäisiä sanoja laajempi kokonaisuus. Hän kiinnittää esimerkissä 10 huomiota tekstin monikielisyyteen ja arvostaa kirjailijan kykyä tuottaa erilaisia idiolekteja. Sinisalon teos mallintaa tässä tosielämän kielirekistereitä, kun esimerkiksi mainostoimistossa työskentelevä henkilöihahmo Martes käyttää kerronnassaan ammattikunnalleen tyyppisesti paljon englannista lainattuja ilmauksia.

Kohosteinen sanasto ohjasi tekemään tulkintoja myös teoksen teemasta:

- (11) Se mitä olen huomannut on, että kertoja käyttää aika paljon eläimistöön liittyvä sanastoa kuin karva, harja, linnunluinen, tassu, karvoitus. [– –] Eläimistöstä voi varmasti tulla tärkeä teema. Minun omassa mielessäni (ja aina muistaen, että en osaa puhua suomen kieltä kovin hyvin) sellainen kielenkäyttö heti alusta asti luo kuvitteellisen, epätodellisen tunnelman. (lukijao11, lukupäiväkirja)

Esimerkissä 11 osallistuja on havainnut tarjolla olevasta kieliaineksesta itselleen uudenlaista ja epätyypilliseltä tuntuvaa kielenkäyttöä, eläimistöön liittyvää sanastoa. Hän on pohtinut aiempien tietojensa pohjalta, millaisia merkityksiä ilmiöllä voisi olla teoksen tulkinnan kannalta. Osallistuja toi tämän käyttö-merkitys-pohdinnan myös lukupiiriin ja kävi merkitysneuvottelua muiden kanssa siitä, mitä tämä hänen mielestään epätyypillinen sanaston käyttö voisi tarkoittaa. Eläimistöön liittyvä sanasto valikoitui siis hänelle merkitykselliseksi affordanssiksi.

Sinisalon romaani tarjoaa lukijalle monipuolisen valikoiman erilaisia tekstilajeja ja kielellisiä rekistereitä. Erityisesti kirjoitetun ja puhutun suomen kielen väliset erot ovat monelle suomenoppijalle turhautumisen aihe, mitä osallistuja sanoittaa lukupäiväkirjansa ensimmäisessä merkinnässä esimerkissä 12a:

- (12a) Kirjassa käytettiin niin paljon puhekieltä, että joskus se häiritsee. Ymmärrän, että suomalaisille on tavallista tavata puhekielen sanoja ja murre sanoja kirjassa, mutta minulle se ei helpota lukemista. On todella

vaikea katsoa kirjasta joka slangisana tai puhekielen sana. Tilannetta vaikeuttaa myös se, että jotkut puhekielen sanoista eivät löydy jopa sanakirjasta. Silloin on pakko etsiä niitä urbaanisanakirjasta tai käyttää googlen kuvahakua jotta saisin jonkun näköinen kuvan kyseestä sanasta. Lopuksi lukeminen hidastuu ja en enää lue niin innonkana kuin alussa. (lukijao13, lukupäiväkirja)

Osallistuja kokee, että puhekieltä ja murteita olisi tärkeitä ymmärtää, mutta ilmausten merkityksen selvittäminen itsenäisesti on vaikeaa ja prosessin hitaus vähentää lukuintoa. Vieraan kieliaineuksen takia lukeminen voi muistuttaa ensikielisen lukijan kursorista lukemista eli nopeaa, usein pinnalliseksi jäävää tutustumista tekstiin. Lukupiirin edetessä kävi kuitenkin selväksi, että mahdollinen turhautuminen uusiin sanoihin koski pääasiassa romaanin alkuosaa. Sanojen toistuminen teoksessa ja asteittainen tutustuminen kirjailijan tyyliin auttoivat siinä, että viimeistään romaanin puolivälissä teksti alkoi tuntua helpommalta ja lukupiirissä voitiin keskittyä enemmän sisällöllisiin kysymyksiin ja tulkitaan. Lukupäiväkirjansa viimeisessä merkinnässä osallistujan kokemus on muuttunut, ja teoksen tarjoama puhekielen malli on osoittautunut hänelle yhdeksi teoksen isoimmista anneista:

- (12b) Hoksasin, että tämän kirjan avulla voin nähdä suomen kielen sillä, kun se on nyt, muresanoineen, puhekielineen, ja lastenkielineen. Luulen, että se on minulle ainutlaatuinen mahdollisuus, koska 8 vuotta peräkkäin olen lukenut vain tietokirjoja ja oppikirjoja, joiden kieli on erilainen ja ei sovi tavalliseen elämään. Tämän kirjan avulla voin tutustua ja hitaasti oppia modernin kaupungin sanastoa ja puhekielen sanoja. (lukijao13, lukupäiväkirja)

Esimerkissä 12b osallistuja sanoittaa kaunokirjallisuuden erityisyyden kielenoppijalle muihin tekstilajeihin verrattuna. Ensimmäisen suomenkielisen kokonaisteoksensa lukemisen jälkeen osallistuja kertoo näkevänsä suomen kielen paljon monipuolisempana kuin mitä oppi- ja tietokirjat ovat hänelle mallintaneet (ks. myös Kastari 2019, 358). Huomio tukee ajatusta siitä, että myös oppijan tämänhetkisen kielentuottamis- tai ymmärtämiskyvyn yläpuolella, eli lähikehityksen vyöhykkeellä olevat kulttuuriset artefaktit, kuten kaunokirjalliset tekstit saattavat mielekkäästi tarkasteltuna parantaa kielitaitoa (Lantolf 2000, 17; Keshavarzi 2012). Osallistujien sanallistamat oppimiskokemukset antavat osviittaa siitä, että heidän on ollut mahdollista poimia itselleen kaunokirjallisesta teoksesta merkityksellisiä aineksia eli affordansseja lukupiirin aikana.

6 Lukupiiri toimijuutta tukevana vertaisryhmänä

Tässä luvussa tarkastelemme, millä tavoin lukupiirissä muotoutunut kielenoppijoiden yhteisö näkyy osallistujien sanallistamissa toimijuuden kokemuksissa. Tunne toimijuudesta edellyttää Sarah Mercerin (2011, 428, 431) mukaan yhtäältä sitä, että oppija tuntee

itsensä kykeneväksi käyttämään kieltä sekä yleisesti että tietyssä kontekstissa ja toisaalta pystyy vaikuttamaan omaan oppimiseensa ja ympäristöönsä. Kielen käyttöön liittyvät haasteet koetaan puolestaan usein omaa toimijuutta voimakkaasti rajaaviksi (esim. Scotson 2018, 225). Kuten Markku Nikulin (2019, 176) huomauttaa, Suomeen saapuvan akateemisesti koulutetun henkilön lähtökohtainen ongelma on kielellisen lisäksi sosiaalinen: oman aseman tuottaminen samaan aikaan kielellisesti, sosiaalisesti ja institutionaalisesti on usein hyvin haastavaa, kun takana ei ole samanlaista pitkää sosiaalistumisprosessia suomen kieleen ja kulttuurisiin käytänteisiin kuin paikallisilla yliopistolaisilla.

Lukupiirissä kunkin kerran teemoista pääsi ensin keskustelemaan parin kanssa Zoom-alustan pienryhmähuoneeseen ennen koko ryhmän yhteistä keskustelua. Esimerkissä 13 osallistuja sanallistaa, kuinka hänen kokemuksensa mukaan tämä auttoi turvalliselta tuntuvan keskustelutilan syntymiseen:

- (13) Minä luulen että se oli erittäin hyvä että teimme sillä tavalla että ensin menettiin [pienryhmä]huoneeseen ja sitten puhuttiin yhdessä koska mä, minua joskus nolottaa puhua suomeksi, siis se auttoi tosi paljon että myös oli aikaa vähän valmistautua ja puhua pienissä ryhmissä. Se oli tosi hyvä. (lukijao11, loppukeskustelu)

Suuremmassa ryhmässä puhuminen voi nolottaa, jos oman kielitaitonsa kokee riittämättömäksi. Pienryhmä auttoi kuitenkin valmistautumaan yhteiseen keskusteluun esimerkiksi mahdollistamalla muistiinpanojen tekemisen omasta ja keskustelukumppanin puheesta. Tehtävänannot ohjasivat usein kiinnittämään huomiota viikon katkelman tiettyihin kohtiin ja palauttamaan mieleen luettua esimerkiksi lukemalla tekstiä ääneen.

Esimerkissä 14 osallistujan mukaan kielenoppijoiden lukupiirissä on ollut helpompia ottaa puheenvuoroja kuin opetusryhmissä, joissa on mukana ensikielisiä puhujia:

- (14) Koska [- -] tavallisesti me olemme suomalaisten opiskelijoiden kanssa samassa ryhmässä. Ja minun ei ollut aina helppoa niin kuin puhua sellaisessa ympäristössä. Ja oli kiva keskustella ja olla ryhmässä, jotka ovat myös ei-äidinkielisiä. (lukijao09, loppukeskustelu)

Lukupiirissä käyty keskustelu nimenomaan toisten samassa asemassa olevien kanssa on tarjonnut osallistujalle turvallisen ympäristön puhua suomea. Lukupiirissä muodostuneen vertaisryhmän merkitys toimijuuden kannalta korkeakoulutetulle maahanmuuttaneelle näkyy myös esimerkissä 15, jossa osallistuja nostaa esiin positiivisten samastumiskohteiden tärkeyden:

- (15) Ja yks tosi tärkeä asia lukupiiristä oli että ensimmäistä kertaa mä olen nähnyt muita maahanmuuttajia, jotka ovat onnistuneet suomen kielen oppimisessa. Se oli minulle ihan *heh* uusi asia, koska yleensä se tarina joka, jotka mä kuulen kadulla on "joo mä olen oppinut suomea kaksi vuotta ja sitten mä jo opin bussikuskiin". Eli aina se tarina. Tästä näkökulmasta se lukupiiri oli tosi huippuhieno asia minulle. (lukijao11, loppukeskustelu)

Osallistuja rakentaa suomen kielen oppimisesta tarinan, jossa kielen osaamisen taso on rajannut ammatinvalintamahdollisuuksia. Kaunokirjallisuuskeskustelujen ohessa osallistujat ovat jakaneet lukupiirissä omia kielenoppimis- ja työllistymispolkujaan, mikä on tärkeää hiljaista tietoa varsinkin niille, jotka ovat asuneet Suomessa vasta vähän aikaa ja ennen lukupiirin aloitusta mahdollisesti törmänneet lähinnä myytiin suomen kielen oppimisen mahdottomuudesta. Onnistuneet toimijuuden kokemukset uudenaikaisissa vuorovaikutustilanteissa tukevat oppimista, mutta vaativat syntyäkseen positiivisen ilmapiiirin ja muiden osallistujien tuen (Scotson 2020, 77). Osallistujat toimivat lukupiirissä luontevasti toistensa ohjaajina ja tuen antajina, kun he sanallistivat toisilleen lukukokemuksiaan (ks. myös Vaarala 2009). tarinat muiden onnistumisista kielenoppijaina voivat tukea myös kanssaoppijoiden toimijuutta.

7 Lopuksi

Olemme tarkastelleet tässä artikkelissa, miten yhdessä lukeminen lukupiirissä edesauttaa kokemusta kulttuurisesta kielenoppimisesta. Kehittämämme lukupiirimenetelmä ei keskittynyt ainoastaan luetun teoksen kielellisten rakenteiden ja sanaston analyysiin vaan myös teoksen kaunokirjalliseen tulkintaan, johon ohjasimme osallistujia lukupiiritapaamisissa monenlaisilla, osallistujien omaan lukukokemukseen puretuvilla kysymyksillä. Tarkastelun lähtökohtana oli, miten osallistujat sanallistivat ja tulksivat kielenoppimiskokemuksiaan. Tutkimuksen tulosten kannalta on hyvä huomata, että osallistujina oli vahvasti oman kiinnostuksensa pohjalta valikoitunut joukko, joten heidän motivaationsa ja itseohjautuvuutensa kaunokirjallisuuden lukemiseen oli lähtökohtaisesti korkea. Lukupiirimenetelmän kehittämiseksi olisi tärkeää tutkia myös kielenoppijoita, joilla on suurempi kynnys tarttua kaunokirjallisuuteen.

Edistyneet, korkeasti koulutetut suomenoppijat ovat usein tilanteessa, jossa heidän taitotasolleen sopivia kielikursseja ei ole tarjolla (ks. esim. Vaarala–Riuttanen–Kyckling–Karpainen 2021, 82–83) tai järjestettävät kielikurssit eivät vastaa heidän monesti hyvin yksilöllisiä kielenoppimisen tarpeitaan (Nikulin 2019, 195–196; Alaja 2023, 6). Kaunokirjallisuuden käytöllä aikuisten suomenopetuksessa on paljon valjastamatonta potentiaalia, jonka avulla korkeakoulutettujen maahanmuuttaneiden kielenoppimista ja kotoutumista voidaan tukea. Lukupiiri tarjoaa tutkimuksemme perusteella korkeakoulutetulle suomenoppijalle tilan, jossa kaunokirjallisuudesta keskustelu antaa mahdollisuuden kielelliselle ja kulttuuriselle vertaisoppimiselle.

Sidoimme tulkintamme lukupiirin osallistujien sanallistamista kokemuksista käyttö-pohjaisen kielenoppimisen teoriaan, jonka mukaan kieltä opitaan käyttämällä sitä vuorovaikutuksessa muiden kanssa. Lukupiirimuotoinen opetus mahdollisti monitasoisen vuorovaikutuksen sekä yksittäisen lukijan ja tekstin välillä että saman tekstin lukeneiden kesken heidän keskustellessaan luetusta teoksesta. Sinisalon teos antoi monipuolista, monelle osallistujalle uudenlaista kielellistä mallia, jota kohti pyrkiä. Osallistujat arvostivat myös tekstin esteettisiä aspekteja, kuten omintakeista tapaa rakentaa henkilöhahmoja.

Sinialon romaani sisälsi haastavia kielellisiä elementtejä, mutta tarjosi monia oppimisen paikkoja erityisesti sanaston ja kielen rekistereiden näkökulmasta. Dialogiin pyrkivässä lukupiiritoiminnassa tarjoutui monia tuen paikkoja haastavien kielellisten elementtien käsittelyyn. Tämän lisäksi omassa asetelmassamme lukupiirin vetäjien oli mahdollista auttaa sellaisten kielellisten ja kulttuuris-yhteiskunnallisten ilmiöiden taustojen ja merkitysten avaamisessa, jotka olivat jääneet osallistujille epäselviksi (ks. myös Jytilä–Kekki 2022).

Suurimmalle osalle lukupiirin osallistujista syntyi tunne siitä, että lukupiiri on tukenut heidän kielenoppimistaan ja että he ovat onnistuneet poimimaan teoksesta heille merkityksellistä kieliainesta eli affordansseja. Tämä tukee ajatusta siitä, että kirjallisuus ei ole mikään muusta kielenkäytöstä erillinen kielellinen alue, vaan se voi auttaa ymmärtämään kielellisiä ilmiöitä ja kielen toimintaa paljon laajemminkin. Kuten myös Abdollah Keshavarzi (2012) toteaa, kirjallisuus on kulttuuria, ja sellaisena tarjoaa muita tekstilajeja paremman mahdollisuuden tarkastella, miten kieli välittää ja luo kulttuurisia ja yhteiskunnallisia merkityksiä.

Kielivirheiden näkeminen ongelmana ja pyrkimys vaikeasti määriteltävään täydelliseen kielitaitoon näkyvät oman aineistomme perusteella vahvana aikuisilla kielenoppijoilla. Lukupiirissä syntynyt vertaisyhteisö kuitenkin tuki osallistujia kielellisen toimijuuden vahvistamisessa. Tämä näkyi positiivisempänä suhtautumisena kielivirheisiin, uskalluksena käyttää suomea aiempaa enemmän ja uskona siihen, että suomen kieltä on mahdollista oppia. Nämä näkökulmat osoittavat, että edistynyt kielenoppija voi saada lukupiirimuotoisesta opetuksesta tukea yhteisöön kiinnittymiseen, mikä on äärimmäisen tärkeää kielenoppimiselle ja laajemmin oman paikan löytämiselle uudessa maassa.

Artikkelin yhtenä tavoitteena oli tuoda esiin soveltavan kielen- ja kirjallisuudentutkimuksen yhteisiä kiinnostuksenkohteita kirjallisuuden opetuskäyttöön. Käyttöpohjainen näkemys kielestä ja sen oppimisesta sopii hyvin molemmille tieteenaloille. Kielitieteessä enemmän hyödynnetyt empiiriset menetelmät ovat käyttökelpoisia myös kirjallisuuden tutkimuksessa, kun halutaan tutkia todellisten lukijoiden kokemuksia. Olemme tässä artikkelissa keskittyneet siihen, millaisia kulttuurisen kielenoppimisen kokemuksia lukupiiri voi tarjota. Jatkotutkimuksen kannalta olisi kiinnostavaa kääntää katse suoremmin siihen, miten suomenoppijat tulkitsevat lukupiirissä luettavaa teosta, ja mitä tämä kertoo kulttuurisesta kielenoppimisprosessista.

Lähteet

- AALTO, EIJA – MUSTONEN, SANNA – TUKIA, KATJA 2009: Funktionaalisuus toisen kielen opetuksen lähtökohtana. *Virittäjä* 113 (3), 402–23. Saatavissa <https://journal.fi/virittaja/article/view/4204> [vii-tattu 9.8.2023].
- ALAJA, KATJA 2023: Mahdollisuuksia vaikuttaa. Suomen kieli sekä verkostojen ja rahoituksen puute haastavat ulkomaisia tutkijoita Suomessa. *Acatiimi: Professorien, tieteenekijöiden ja yliopistojen opetusalan lehti* 1/2023, 6.
- AMEEL, LIEVEN – AINIALA, TERHI 2018: Toponyms as prompts for presencing place. Making oneself at

- home in Kjell Westö's Helsinki. *Scandinavian studies: publication of the Society for the Advancement of Scandinavian Study* 90(2), 195–210. <https://doi.org/10.5406/scanstud.90.2.0195>
- BÄRLUND, PIA 2010: Autenttisuutta etsimässä vieraiden kielten oppitunnilla. *Kieli, koulutus ja yhteiskunta*, 1(6). Saatavissa <https://www.kieliverkosto.fi/fi/journals/kieli-koulutus-ja-yhteiskuntalokakuu-2010/autenttisuutta-etsimassa-vieraiden-kielten-oppitunnilla> [viitattu 16.6.2023].
- CLÉMENT, RICHARD – DÖRNYEI, ZOLTÁN – NOELS, KIMBERLY A. 1994: Motivation, self-confidence and group cohesion in the foreign language classroom. *Language Learning. A Journal of Research in Language Studies* 44 (3), 417–448.
- DESHORS, SANDRA – GÖTZ, SANDRA – LAPORTE, SAMANTHA 2018: *Rethinking linguistic creativity in non-native Englishes*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia. <https://doi.org/10.1075/bct.98>
- DUNCAN, SAM 2012a: *Reading Circles, Novels and Adult Reading Development*. Continuum International Publishing Group, Lontoo.
- 2012b: The personal made impersonal and the impersonal made personal: reading circles and language learning. MALLOWS, DAVID (toim.): *Innovations in English language teaching for migrants and refugees*, 141–152. British Council, Lontoo.
- FÁROVÁ, LENKA 2020: Kääntäminen ei ole kirosana. Kääntäminen suomen kielen opetuksen osana. SIRK-KU LATOMAA ja YRJÖ LAURANTO (toim.): Päätymätön projekti III. Kirjoitettua vuorovaikutusta eri S2-foorumeilla, 248–261. *Kakkoskieli* 9, Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen ja pohjoismainen osasto. Saatavissa <http://hdl.handle.net/10138/317706> [viitattu 9.8.2023].
- FLETT, GORDON – HEWITT, PAUL L – SU, CHANG – FLETT, KATHLEEN 2016: Perfectionism in language learners: Review, conceptualization, and recommendations for teachers and school psychologists. *Canadian Journal of School Psychology* 31 (2), 75–101. <https://doi.org/10.1177/0829573516638462>
- GALMICHE, DOMINIQUE 2017: Shame and SLA. *Apples* 11 (2), 25–53. <https://doi.org/10.17011/apples/urn.201708233538>
- GOLDBERG, ADELE E. – FERREIRA, FERNANDA 2022: Good-Enough Language Production. *Trends in Cognitive Sciences* 26 (4): 300–311. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2022.01.005>
- HALL, GEOFF 2005: *Literature in Language Education*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- HALL, JOAN K. – VITANOVA, GERGANA – MACHENKOVA, LUDMILA 2005: Dialogue with Bakhtin on second and foreign language learning. JOAN K. HALL, GERGANA VITANOVA ja LUDMILA MACHENKOVA (toim.): *Dialogue with Bakhtin on second and foreign language learning. New perspectives* 1–7. Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, N.J.
- HINKEL, ELI 2012: Culture in second language learning. NORBERT SEEL (toim.): *Encyclopedia of the Sciences of Learning*, 882–885. Springer, New York.
- HIRSH, DAVID – NATION, PAUL 1992: What vocabulary size is needed to read unsimplified texts for pleasure? *Reading in a foreign language* 8, 689–696.
- HU, MARCELLA – NATION, PAUL 2000: Unknown vocabulary density and reading comprehension. *Reading in a foreign language* 13, 403–430.
- ISOZAKI, ANNA HUSSON 2018: Reading-listening and reading circles: Bimodal approaches building fluency. *The Reading Matrix: An International Online Journal* 18, 82–103.
- JYTIÄ, RIITTA – KEKKI, NIINA 2022: Kohti yllärajaista lukemista: lukupiiri aikuisten maahanmuuttaneiden kulttuurisen kielenoppimisen menetelmänä. *Aikuiskasvatus* 42 (2). <https://doi.org/10.33336/aik.120034>
- KALLIOKOSKI, JYRKI 2022: Huvin vuoksiko (vain)? Kaunokirjallisuuden lukeminen ja kielenoppiminen. Esitelmä seminaarissa *Kieli, kirjallisuus, filologia: näkökulmia tutkimukseen ja opetukseen*, Turku 4.11.2022.
- KASTARI, MERVI 2019: Aikuisten S2-oppijoiden kielenoppimisen kokemuksia selkomukautetun kaunokirjallisuuden parissa. *Puhe ja kieli* 39 (4), 345–366. <https://doi.org/10.23997/pk.76057>
- KESHAVARZI, ABDOLLAH 2012: Use of Literature in Teaching English. *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 46, 554–559. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.05.159>
- KIM, MYONGHEE 2004: Literature discussions in adult L2 learning. *Language and Education* 18, 145–166. <https://doi.org/10.1080/09500780408666872>
- KINNUNEN, EEVASTIINA 2022: Yhdessä lukeminen, kertomukset ja ympäristö. Luovan lukupiirityöskent-

- telyn mahdollisuuksia ympäristökriisin aikakaudella. *Joutsen/Svanen. Kotimaisen kirjallisuuden-tutkimuksen vuosikirja*, 67–82. <https://doi.org/10.33346/joutsensvanen.113895>
- KRASHEN, STEPHEN 1993: *The Power of Reading*. Libraries Unlimited, Eaglewood, CO.
- LANTOLF, JAMES 2000: Introducing sociocultural theory. JAMES LANTOLF (toim.): *Sociocultural theory and second language learning*, 1–26. Oxford University Press.
- LAURANTO, YRJÖ 2020: FUNK! Funktionaalis-pedagoginen kielioppi ja suomen kielen opetus. KATRIINA RAPATTI (toim.): Kaikkien koulu(ksi): kielitietoisuus koulun kehittämisen kulmakivenä. *Äidin-kielen opettajain liiton vuosikirja*, 51–74. Äidinkielen opettajain liitto.
- VAN LIER, LEO 2000: From input to affordance: Socio-interactive learning from an ecological perspective. JAMES LANTOLF (toim.): *Sociocultural theory and second language learning*, 245–260. Oxford University Press.
- 2008: Agency in the classroom. JAMES LANTOLF ja MATTHEW POEHLER (toim.): *Sociocultural theory and the teaching of second languages*, 163–186. Equinox, Lontoo.
- MAIJALA, MINNA 2006: ”Kulttuuri on kaikkea”. Kohtaavatko kieltenoppijoiden kulttuurikäsitteet ja vieraan kielen oppikirjojen maantuntemukselliset sisällöt? PÄIVI PIETILÄ, PEKKA LINTUNEN ja HEINI-MARIA JÄRVINEN (toim.): Kieltenoppija tänään – Language Learners of Today. AFinLAN vuosikirja 2006. *Suomen soveltavan kielitieteen yhdistyksen julkaisuja* no. 64, 179–197.
- MERCER, SARAH 2011: Understanding learner agency as a complex dynamic system. *System* 39 (4), 427–436. <https://doi.org/10.1016/j.system.2011.08.001>
- NATION, PAUL 2018: Reading a Whole Book to Learn Vocabulary. *International Journal of Applied Linguistics* 169 (1), 30–43. <https://doi.org/10.1075/itl.00005.nat>
- NIKULIN, MARKKU 2019: Akateemisen maahanmuuttajan suomen kielen taidon tarve työssä ja arjessa. *Lähi-vördlusi. Lähivertailuja* 29, 171–203. <http://dx.doi.org/10.5128/LV29.06>
- PARENTE-ČAPKOVÁ, VIOLA – FÁROVÁ, LENKA 2022: Teaching Language with Literature and Literature with Language: Analysing, Interpreting, Discussing, Translating. DÖRTHE HORSTSCHÄFER, STEPHAN MICHAEL SCHRÖDER ja PÄIVI TOIVIO-KOCHS (toim.): *Verbinden – verknüpfen – vermitteln. Festschrift für Marja Järventausta*, 105–116. Nordeuropa-Institut der Humboldt-Universität zu Berlin: Berliner Beiträge zur Skandinavistik, Band 33.
- PARENTE-ČAPKOVÁ, VIOLA – JYTILÄ, RIITTA – KEKKI, NIINA (2023, tulossa): Lähilukeminen aikuisten maahanmuuttaneiden lukupiirissä. PIRJO HIIDENMAA, ILONA LINDH, SARA SINTONEN ja ROOSA SUOMALAINEN (toim.): *Lukemisen kulttuurit*. Gaudeamus, Helsinki.
- ROEHR, KAREN 2008: Metalinguistic knowledge and language ability in university-level L2 learners. *Applied Linguistics* 29 (2), 173–199. <https://doi.org/10.1093/applin/ ammo37>
- ROSSI, RIIKKA 2021: Empaattinen ahdistus romaanin tunnevaikutuksena: Tapaustutkimuksena Marjo Niemen Kaikkien menetysten äiti. *Avain - Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 18 (1), 38–55. <https://doi.org/10.30665/av.100383>
- SCOTSON, MIA 2018: Toimijuus korkeakoulutettujen suomen oppijoiden visuaalisissa narratiiveissa. LOTTA LEHTI, PAULIINA PELTONEN, SARA ROUTARINNE, VEIJO VAAKANAINEN ja VILLE VIRSU (toim.): Uusia lukutaitoja rakentamassa – Building new literacies. AFinLAN vuosikirja 2018. *Suomen soveltavan kielitieteen yhdistyksen julkaisuja* 76, 206–230. <https://doi.org/10.30661/afin-lavk.74256>
- 2020: Korkeakoulutetut kotoutujat suomen kielen käyttäjinä. Toimijuus, tunteet ja käsitteet. *JYU dissertations* 271. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-8259-1>.
- SHEEHAN, MARK 2015: Increasing motivation and building bridges to content with graded readers. MASAYUKI TERANISHI, YOSHIFUMI SAITO ja KATIE WALES (toim.): *Literature and language learning in the EFL classroom*, 294–314. Palgrave Macmillan, Lontoo.
- SINISALO, JOHANNA 2000: *Ennen päivänlaskua ei voi*. Tammi, Helsinki.
- SUNI, MINNA 2008: *Toista kieltä vuorovaikutuksessa. Kielellisten resurssien jakaminen toisen kielen omaksumisen alkuvaiheessa*. Jyväskylä Studies in Humanities 94. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-3209-1>.
- SWAIN, MERRILL 2006: Linguaging, agency and collaboration in advanced second language learning. HEIDI BYRNES (toim.): *Advanced language learning: The contributions of Halliday and Vygotsky*,

- 95–108. Continuum, Lontoo.
- TOMASELLO, MICHAEL 2003: *Constructing a language: a usage-based theory of language acquisition*. Harvard University Press, Cambridge.
- TUOMI, JOUNI – SARAJÄRVI, ANNELI 2018: *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi* [uudistettu laitos]. Tammi, Helsinki.
- VAARALA, HEIDI 2009: Oudosta omaksi. Miten suomenoppijat keskustelevat nykynovellista? *Jyväskylä Studies in Humanities* 129. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-3773-7>
- VAARALA, HEIDI – RIUTTANEN, SANNA – KYCKLING ERJA – KARPPINEN, SUSANNE 2021: *Kielivaranto. Nyt! Monikielisyys vahvuudeksi -selvityksen (2017) seuranta*. Soveltavan kielentutkimuksen keskus, Jyväskylän yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-8495-3>
- VYGOTSKY, LEV 1978: Interaction between Learning and Development. MICHAEL COLE, VERA JOLM-STEINER, SYLVIA SCRIBNER ja ELLEN SOUBERMAN (toim.): *Mind in society: Development of higher psychological processes*, 79–91. Harvard University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.2307/j.ctvjf9vz4.11>
- ÖRN, JUSSI 2020: Kielivirhe – välttämättömyys vai hyve? Opiskelijoiden käsityksiä kielivirheen merkityksestä ja käsittelystä kielen opiskelussa. SIRKKU LATOMAA ja YRJÖ LAURANTO (toim.): Päätymätön projekti III, Kirjoitettua vuorovaikutusta eri S2-foorumeilla. *Kakkoskieli* 9, 162–175. Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen ja pohjoismainen osasto. Saatavissa <http://hdl.handle.net/10138/317706> [viitattu 9.8.2023].

NIINA KEKKI, RIITTA JYTIÄ and VIOLA PARENTE-ČAPKOVÁ: *On the path to cultural language learning. Experiences of adult Finnish language learners in a reading circle*

This article examines how discussing fiction together in a reading circle produces experiences of cultural language learning. The research focuses on a reading circle organised for highly educated Finnish language learners and the material collected in connection with it. The data is used to study how the participants verbalise and interpret their experiences of language learning in the reading circle. As language is an integral part of culture, the use of fiction offers an opportunity for *cultural language learning* which emphasises the relationship of fictional texts with the world and the surrounding society.

Reading fiction is generally considered an effective way to learn a language. However, it is still not widely used in teaching Finnish to adults, because, for example, the language used in fiction is thought to be too difficult. The chosen teaching method can influence how accessible a seemingly difficult language is. One of the aims of this article is to highlight the common interests of applied linguistics and literary studies for the use of literature in teaching. By developing reading circle activities, language learners can also become part of a reading community.

The analysis of this study is connected to the theory of usage-based language learning, according to which, language is learned by using it while interacting with others. The results show that teaching conducted in a reading circle enables multi-level interaction between both the individual reader and the text, and among those who have read the same text when they are discussing it. Most of the reading circle participants get the feeling that reading together supports their language learning and that they can obtain affordances from the text, that is, parts of language that are meaningful to them. The community of peers created in the reading circle supports the participants in strengthening their linguistic agency. This can be seen in the fact that there is a more positive attitude towards language mistakes, courage to use Finnish more than before and the belief that it is possible to master Finnish. Based on our research, a reading

circle can offer a highly educated Finnish language learner a space where discussing fiction provides an opportunity for linguistic and cultural peer learning.

Niina Kekki

niina.kekki@utu.fi

Kieli- ja käännöstieteiden laitos, suomen kieli

Turun yliopisto

<https://orcid.org/0000-0002-8244-5155>

Riitta Jytilä

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos, kotimainen kirjallisuus

Turun yliopisto

<https://orcid.org/0000-0002-1165-3926>

Viola Parente-Čapková

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos, kotimainen kirjallisuus

Turun yliopisto

<https://orcid.org/0000-0002-0629-1182>

MILLA JUHONEN

Keppulointia ja rehjustusta Rööperin kulmilla

Paikannimistö sosiaalisen maantieteen rakentajana Outi Pakkasen ja Matti Yrjänä Joensuun rikosromaneissa

1 Johdanto

Kirjallisuudessa nimet ovat kiinteä osa teosta ja keskeisiä tekstin tulkinnan kannalta. Ne ovat vuorovaikutuksessa muiden teoksen sisältöä rakentavien ja tarinaa kuljettavien elementtien kanssa, ja toimivat näin dynaamisena osana tekstiä. (Ainiala–Saarelma–Sjöblom 2008, 338.) Kuvitteellisten maailmojen luomisessa paikannimillä on erityinen – joskin vähemmälle huomiolle jäänyt – tehtävä: nimet sijoittavat tarinan tapahtumat tilalliselle, mutta usein myös sosiaaliselle ja moraalille kartalle. (Ameel 2016, 161; Ameel–Ainiala 2018, 198–199.)

Tässä nimistön- ja kirjallisuudentutkimusta yhdistävässä artikkelissa tutkin Outi Pakkasen ja Matti Yrjänä Joensuun rikosromaneissa esiintyvää paikannimistöä ja sitä, miten paikannimet osallistuvat teosten maailmojen rakentamiseen. Aineistonani ovat Pakkasen *Maanantaihin on paljon matkaa* (1975) ja Joensuun *Väkivallan virkamies* (1976) -teokset. Molempien romaanien tapahtumat sijoittuvat Helsingin Punavuoren kaupunginosaan, joka aiemmin tunnettiin huonomaineisena työväenalueena, mutta on sittemmin noussut yhdeksi Helsingin halutuimmista kaupunginosista. (ks. esim. Paunonen 2010, 760–761; Luoto 2022, 36).

Artikkelissani tutkin, millaista kuvaa Punavuoresta sekä sen sosiaalisesta ja moraalista maantieteestä teosten paikannimet luovat. Sosiaalinen maantiede tarkastelee sosiaalisia suhteita, identiteettejä ja rakenteita tilallisesta näkökulmasta: miten nämä vaihtelevat tiloittain ja mikä on tilan vaikutus niiden rakentumiseen. Moraalinen maantiede taas tutkii arvojen jakautumista tilallisesta näkökulmasta. (Pain–Barke–Fuller–Gough–MacFarlane–Mowl 2001, 1–3; Williams 2017.) Sosiaalinen ja moraalinen maantiede ovat osa ihmismaantieteiden kenttää, mutta niiden metodeja on lainattu myös kirjallisuuden tutkimukseen (Prieto 2011, 13). Artikkelissani en käytä näitä maantieteen metodeja tutkimusmenetelmänä, mutta hyödynnän niiden teoreettista viitekehystä: sosiaalisia ja moraalisia rakenteita voidaan tutkia tilallisesta näkökulmasta. Tutkimusmenetelminä sovellan

geokriittistä lukutapaa sekä sosio-onomastiikkaa. Geokriittisen lukutavan avulla hahmotan, millainen on aineiston teosten luoma kuva Punavuoren sosiaalisesta ja moraalista maantieteestä sekä miten paikannimet osallistuvat tähän prosessiin. Sosio-onomastisesti puolestaan selvitan, millaista variaatiota samaan paikkaan viittaavissa nimissä esiintyy ja miten tämä variaatio vaikuttaa teosten kuvaan Punavuoresta.

Kirjallisuusnimistön tutkimuksessa paikannimet – etenkin reaali maailman paikkoihin viittaavat nimet – ovat jääneet vähemmälle huomiolle (Ameel–Ainiala 2018, 195). Tämän artikkelin keskiössä ovat teosten paikannimet, joita tarkastelen nimistön- ja kirjallisuudentutkimuksen vahvuuksia hyödyntäen. Tutkimukseni pääosassa ovat paikannimet, mutta nostan analyysissani esille myös esimerkkejä henkilö hahmojen nimistä, jotka osallistuvat teosten maailmojen luomiseen. Vastaan artikkelissani seuraaviin tutkimuskysymyksiin: 1) Miten paikannimet rakentavat ja rajaavat teosten sosiaalista ja moraalista maantiedettä? 2) Millä tavoin paikannimet rinnastavat Punavuoren muihin kaupunginosiin ja alueisiin ja miten nimet muodostavat sosiaalisia ja moraalisia vastakkainasetteluja?

Aloitin esittelemällä tutkimukseni aineiston (luku 2), minkä jälkeen käsittelem hyödyntämiäni tutkimusmetodeja ja teoreettista viitekehystä (luku 3). Analyysiluvuissa tarkastelen, millainen on paikannimien rakentama kuva Punavuoresta (luku 4) ja miten Punavuori näyttäytyy teoksissa suhteessa muihin kaupunginosiin ja alueisiin (luku 5). Päätän artikkelin yhteenvedon ja johtopäätöksiin (luku 6).

2 Tutkimuksen aineisto

Tutkimuksen aineistona ovat Outi Pakkasen *Maanantaihin on paljon matkaa* ja Matti Yrjänä Joensuun *Väkivallan virkamies* -rikosromaanit. Jälkimmäinen on Joensuun esikoisteos, jonka alaotsikko on *Dokumentaarinen romaani Helsingissä tapahtuneesta henkirikoksesta, sen tutkijasta ja ihmisestä elämän päättyessä*. Teos on lajiltaan poliisiromaani, mutta siinä on myös niin dokumentti- kuin yhden päivän romaanin aineksia. (Arvas-Ruohonen 2016, 122–123.) *Maanantaihin on paljon matkaa* on Pakkasen toinen teos, jonka alaotsikkona on *Jännitysromaani*. Pakkasen romaaneissa on niin arvoitusdekkarin kuin psykologisen trillerin piirteitä (mt. 52).

Olen poiminut aineistoni teoksista kaikki paikannimet. Joensuun romaanissa on 121 paikannimeä ja 239 nimiesiintymää¹. Pakkasen romaanissa on taas 68 nimeä ja 206 nimiesiintymää. Teosten nimistä 18 esiintyy molemmissa teoksissa (*Albertinkatu, Aleksii, Eira, Fredrikinkatu, Helsinki, Kaivopuisto, Katajanokka, Kauppatori, Kolera-allas, Lahti, Punavuorenkatu, Punavuori, Rööperi, Suomenlinna, Suomi, Tukholma, Turku, Viiskulma*), joten eri paikannimiä aineistossani on 171. Aineiston nimet on listattu liitteessä 1.

¹ Samat paikannimet saattavat esiintyä teoksissa useamman kerran. Olen kerännyt aineistooni jokaisen paikannimen sekä niiden kaikki esiintymät.

Aineistoni teosten tapahtumat sijoittuvat Helsinkiin, joten suurin osa niissä esiintyvistä paikannimistä on kaupunkinimistöä. Nimistä 137 viittaa Helsingin paikkoihin ja 34 taas pääkaupungin ulkopuolisiin paikkoihin. Olen sisällyttänyt aineistoon myös muiden alueiden paikannimet, sillä ne osallistuvat yhtä lailla teoksen maailmojen luomiseen. Olen jakanut paikannimet ryhmiin sen perusteella, minkälaisiin paikkoihin nimet viittaavat. Jako perustuu Kotimaisten kielten keskuksen Kaupunkinimistö-hankkeen luokitteluun (ks. esim. Ainiala 2004). Aineistoni paikannimistä 59 viittaa kulkuväyliin ja rakennelmiin (*Aleksanterinkatu, Hakaniemen silta*), 56 alueisiin (*Helsinki, Etu-Töölö*) ja 45 rakennuksiin (*Kirurginen sairaala, Rautatieasema*). Paikannimistä neljä taas viittaa puistoihin ja muihin viheralueisiin (*Esplanadin puisto, Sepänpuisto*) ja seitsemän luonnonpaikkoihin² (*Klippan, Suomenlinna*). Paikannimien jako käy ilmi seuraavasta taulukosta:

Taulukko 1. Aineiston paikannimien jakautuminen virallisuuden, paikanlajin ja autenttisuuden perusteella.

Virallisuus	Määrä	Paikanlaji	Määrä	Autenttisuus	Määrä
Virallinen	151	Alueet	56	Autenttinen	167
Epävirallinen	20	Rakennukset	45	Fiktiivinen	4
Yhteensä	171	Kulkuväylät ja rakennelmat	59	Yhteensä	171
		Puistot ym. viheralueet	4		
		Luonnonpaikat	7		
		Yhteensä	171		

Alueisiin olen katsonut kuuluvan niin Helsingin pienemmät alueet, kuten torit ja aukiot (*Fredrikintori, Erottaja*) sekä laajemmat alueet, kuten kaupunginosat (*Oulunkylä*). Olen myös sisällyttänyt tähän kategoriaan Helsingin ulkopuoliset alueet, kuten muut kaupungit, kunnat ja maat (*Esfoo, Pariisi, Viro*). Kulkuväyliin ja rakennelmiin sekä rakennuksiin olen taas poiminut paikannimiä, joiden voidaan katsoa kuuluvan muihinkin nimikategorioihin. Tällaisia ovat esimerkiksi patsaiden nimet (*Havis Amanda, Runebergin patsas*) sekä liikerakennusten nimet (*Scala, Stockmann*). Olen katsonut nämä nimet paikannimiksi, sillä niitä käytetään teoksissa paikantamaan tarinan tapahtumia.

Olen myös jakanut paikannimet virallisiin ja epävirallisiin nimiin. Virallisia nimiä ovat kaavanimet eli asemakaavoitusta varten suunnitellut kaupunginosien, katujen ja muiden paikkojen nimet sekä yritysten, kuten kauppojen ja ravintoloiden toiminimet. Epäviralliset nimet taas ovat kielenkäyttäjien käytössä syntyneitä nimiä, joilla ei ole virallista statusta. (Ainiala ym. 2008, 131, 137.) Kuten taulukosta 1 voi huomata, pääosa aineistoni paikannimistä on virallisia nimiä. Joensuun teoksessa esiintyvät epäviralliset nimet

2 Kotimaisten kielten keskuksen luokittelussa on eroteltu *pinnanmuodostus, maaperä ja kasvillisuus, veteenrajautuvat paikat ja vedet* omiksi kategorioikseen. Omassa luokittelussani olen yhdistänyt nämä yhdeksi kategoriaksi *luonnonpaikat*.

ovat *Assa* (Helsingin päärautatieasema), *Espa* (Esplanadinpuisto), *Freda* (Fredrikinkatu), *Hämis* (Hämeenlinnan vankila), *Krimi* (Kriminaalihuolto), *Kurvi*³, *Nokka* (Helsingin lääninvankila), *Oikeuslääke* (Oikeuslääketieteen laitos), *Orjatori*⁴, *Pohjois-Espa* (Pohjoisesplanadi) ja *Vedenkantajanpuisto* (Katajanokanpuisto)⁵. Pakkasen romaanissa taas esiintyvät paikannimet *Benkku* (Benjamin's Pub), *Fasu* (Fazerin kahvila), *Hesa* (Helsinki), *Kotkankallio*⁶, *Sepänpuisto* (Tehtaanpuisto), *Stadi* (Helsinki) ja *Sörkka* (Sörnäinen). Nimet *Aleksi* (Aleksanterinkatu) ja *Rööperi* (Punavuori) esiintyvät molemmissa teoksissa. Teoksissa esiintyy siis yhteensä 20 epävirallista nimeä. Osa näistä epävirallisista nimistä on slangipaikannimiä (esim. *Stadi*, *Sörkka*, *Rööperi*), jotka voidaan katsoa osaksi 1800-luvun loppupuolella Helsingin työläiskortteleissa syntynyttä Stadin slangia (ks. Paunonen–Paunonen 2000; Ainiala–Vuolteenaho 2005, 383). Käytän näistä nimistä jatkossa termiä *slanginimi* tai *slangiasuinen nimi*.

Koska tarkastelen paikannimiä kaunokirjallisissa teoksissa, olen jaotellut aineistoni nimet myös niiden reaali maailman suhteen perusteella autenttisiin ja ei-autenttisiin nimiin. Autenttisia eli ei-fiktiivisiä paikannimiä ovat nimet, jotka viittaavat reaali maailman tarkoitteisiin. Fiktiivisiä nimiä ovat taas ne nimet, jotka viittaavat vain fiktiivisessä maailmassa olemassa oleviin tarkoitteisiin. (Ainiala ym. 2008, 333–334.) Aineistoni paikannimistä valtaosa on autenttisia, 167 nimeä. Fiktiivisiä nimiä aineistossa on neljä: Joensuun teoksessa *Puna-Baari* ja *parturiliike Ritva*, Pakkasen romaanissa *Benjamin's Pub* ja *Benkku*. Näitä nimiä ei esiinny käyttämissäni nimistöaineistoissa tai lähteissä (esim. Hackzell–Toppari 1981; Paunonen 2010). Kaikki aineiston fiktiiviset nimet viittaavat kuvitteellisiin yrityksiin.

3 Kirjallisuuden kaupunkitila ja sen paikannimet

Tässä luvussa esittelen sekä käyttämäni tutkimusmenetelmät että tutkimusalueeni Punavuoren. Käyn ensin läpi maailmojen rakentamisen teorian ja geokriittisen näkökulman luvussa 3.1. Luvussa 3.2 taas käyn läpi sosio-onomastisia metodeja sekä Punavuoren kahden nimen *Punavuori* ja *Rööperi* taustaa.

3 Kurvi eli Sörnäisten kurvi viittaa Hämeentien ja Helsinginkadun kulmaukseen (Paunonen 2010, 435).

4 Orjatori on Presidentinlinnaa vastapäätä sijaitseva kulmaus Kauppatorilla, missä ennen palkattiin satamatyöntekijöitä työkeikoille (Paunonen 2010, 617).

5 Nyk. Tove Janssonin puisto (Kaupunginkanslia 2014).

6 Kotkankallio on Lauttasaarella Pohjoiskaaren etelä- ja länsipuolella sijaitseva mäki (Paunonen 2010, 405–406).

3.1 Kaupunkitilan luominen

Keskeinen lähtökohtani on maailmojen rakentamisen teoria, jonka mukaan kirjallisuudessa kuvitteelliset maailmat rakentuvat vuorovaikutuksessa jo olemassa olevien todellisten ja kuvitteellisten maailmojen aineiden kanssa (ks. Goodman 1978; Nünning 2010, 216–217). Tarkastelemaani kuvitteelliseen Punavuoreen lainautuu arkkitehtuurisia, historiallisia ja sosiaalisia aineksia niin reaali maailman Helsingistä kuin muista kirjallisuuden kaupungeista (ks. esim. Ameel 2016). Lähestyn aineistoni teosten maailmojen rakentamista Westphalin (2011) geokriittisestä näkökulmasta: fiktiossa kuvattuja paikkoja ei voi täysin irrottaa todellisesta maailmasta, vaan paikat ovat aina jollain tapaa suhteessa referentiaalisen maailman paikkoihin. Kirjallinen representaatio kulkeekin tyypillisesti todellisen ja kuvitteellisen maailman välimaastossa (mt. 170). Analysoidessani aineistoni teosten Punavuorta otan siis huomioon todellisen Helsingin kaupungin sekä sen historian ja peilaan romaanien kaupunkia niihin.

Geokriittisen näkökulman yksi keskeinen lähestymistapa on multifokalisaatio. Kirjallisuudessa kuvattu tila on aina riippuvainen sen havainnoitsijan suhteesta siihen. Se on myös koettu ja voi herättää niin kuulumisen kuin vierauden tai toiseuden tunteita. Nämä toisiaan leikkaavat näkökulmat muodostavat kokonaiskuvan tilasta. (Westphal 2011, 128–130; Ameel 2016, 18, 23–24.) Tarkastellessani teosten kuvaa Punavuoresta kiinnitän huomioni siihen, kenen näkökulmasta kaupunginosa kuvataan eli kehen kerronta on fokalisoitunut (ks. esim. Steinby–Lehtimäki 2013, 119.) Otan huomioon, että sama maantieteellinen Punavuori voi edustaa eri sosiaalisia ja moraalisia tiloja havainnoijasta riippuen.

Punavuoren kaupunginosa liitettiin Helsinkiin vuonna 1875. Jo liittämisen aikaan aluetta pidettiin huonomaineisena kaupunginlaitana, joka oli pitkälti työväestön asuttama. Kaupunginosaan oli asettunut paljon laitapuolen kulkijoita ja pikkurikollisia Katajanokan hökkelialueen tyhjentämisen myötä 1800-luvun puolessa välissä. Punavuoren seutu oli tunnettu myös varastetun ja salakuljetetun tavarain sekä laittoman viinan myynnistä. Alueella, etenkin Iso Roobertinkadulla sekä Merimiehen-, Tarkkämpujan- ja Hietalahdenkaduilla, sijaitsi valtaosa Helsingin ilotaloista. Kyseenalaisen maineensa kaupunginosa säilytti aina 1950–1960-luvuille asti. (Hackzell–Toppari 1981, 224–225; Paunonen 2010, 760–761; Kervanto Nevanlinna 2012, 332.) 1970-luvulla Punavuorta alettiin rakentaa uudelleen, ja samalla vuosikymmenellä käynnistyi kaupunginosa keskiluokkaistamisen murros. Alue vaurastui, ja 1980-luvulta lähtien siitä on syntynyt yksi Helsingin tavoitelluimmista kaupunginosista. (Kervanto Nevanlinna 2012, 332, 336–337; Luoto 2022, 36.)

3.2 Paikannimet kaupunkitilassa

Aineistoni kaupunkinimistöä tutkiessani sovellan sosio-onomastista variaationanalyysiä eli selvitan nimien vaihtelua ja vaihtelun syitä aineistoni teoksissa (ks. esim. Sjöblom–Ainiala 2020, 818–819). Analysoin, miten paikannimiä ja nimivariantteja⁷ käytetään samaan paikkaan viitattaessa. Lähestyn nimien variaatiota näkökulmasta, jonka mukaan nimet eivät vain viittaa tarkoitteeseensa, vaan – kuten kielen muutkin ilmaisut – kantavat merkityksiä ja mielikuvia (ks. Ainiala–Östman 2017; Ameal–Ainiala 2018). Otan huomioon, että nimet voivat edustaa kielenkäyttäjille eri arvoja ja samaan maantieteelliseen tilaan viittaavat paikannimet voivat edustaa täysin vastakkaisia moraalisia tiloja (ks. Duncan 2022).

Tarkastelen sitä, miten virallisten ja epävirallisten nimien variaatio vaikuttaa teosten kuvaan Punavuoresta ja sen sosiaalisesta sekä moraalisesta maantieteestä. Ennen kaikkea kiinnitän huomiota siihen, miten Punavuoren kaupunginosan virallinen nimi *Punavuori* ja epävirallinen slanginimi *Rööperi* vaihtelevat teoksissa. Nimi *Rööperi* on peräisin kaupunginosan ruotsinkielisestä nimestä *Rödbergen*. Niin suomen- kuin ruotsinkielisen nimensä alue on saanut läheisten rantakallioiden nimestä. Nykyisen Sepänkadun ja Punavuorenkadun välissä olevista kallioista alettiin jo 1600-luvun asiakirjoissa käyttää nimeä *Rödberget* niiden punertavan värin takia. Suomenkielinen käännös *Punavuoret* esiintyi ensimmäisen kerran karttaliitteessä vuonna 1866. Epävirallinen slanginimi *Rööperi* taas alkoi esiintyä suomenkielisen väestön kansanomaisessa käytössä 1870-luvun tienoilla ja onkin yksi vanhimpia Helsingin slanginimiä. (Paunonen 2010, 28, 761–762.)

Selvitän sosio-onomastisesti myös paikannimien sosiaalista variaatiota: tarkastelen, kuka nimiä käyttää. Paikannimet – muiden kielellisten valintojen tapaan – rakentavat kielenkäyttäjän identiteettiä ja niiden käytöllä osoitetaan suhdetta eri sosiaalisiin ryhmiin. Etenkin epävirallisten nimien käytöllä tai käytön välttämällä voidaan viestiä yhteisöön identifioitumista. (Ainiala–Lappalainen, 2010.) Esimerkiksi Helsingin epävirallinen nimi *Stadi* on katsottu syntyperäisten helsinkiläisten käyttämäksi nimeksi, kun taas *Hesa* on tyypillisesti leimattu maalaisten tai Helsinkiin muualta muuttaneiden suositukseksi vaihtoehdoksi. Näiden nimien variaatiosta tehdyssä haastattelututkimuksessa syntyperäiset helsinkiläiset ilmoittivat pääsääntöisesti käyttävänsä nimeä *Stadi* ja mielsivät *Hesan* ”maalaisten” käyttämäksi variantiksi. (Paunonen–Paunonen 2000 s.v. *Hesa*, *Stadi*; Ainiala–Lappalainen 2010.) Myös Reganin (2022) tutkimuksessa Teksasin Austinin asukkaat luokittelivat kielenkäyttäjät paikallisiin ja ei-paikallisiin näiden käyttämän *Manor Road* kadun nimivariantin perusteella. Selvittäessäni aineistoni virallisten ja epävirallisten nimien variaatiota arvioin, mitä paikannimen käyttö kertoo nimien käyttäjistä sekä näiden suhteesta kuvattuun tilaan.

7 Nimivariantit ovat saman nimen eri muotoja eli rinnakkaismuotoja. Esimerkiksi *Hesa* on *Helsinki*-nimen rinnakkaismuoto. (Ainiala–Lappalainen 2010, 76; Ainiala ym. 2008, 13.)

4 Kulunut mutta uudistuva – Punavuoren sosiaalinen ja moraalinen maantiede

Tässä luvussa tutkin teosten paikannimien muodostamaa kuvaa Punavuoren kaupunginosasta. Luvussa 4.1 tarkastelen geokriittisen näkökulman keinoin, millainen on teosten kuva Punavuoren sosiaalisesta ja moraaliseen maantieteestä. Luvussa 4.2 tutkin sosioonomastisesti nimien *Punavuori* ja *Rööperi* vaihtelua romaaneissa sekä hahmotan, miten näiden nimien käyttö vaikuttaa kuvaan Punavuoren kaupunginosasta. Luon myös katsauksen muihin romaaneissa esiintyviin epävirallisiin paikannimiin.

4.1 Arvaamattomat lemahdukset ja vyöryvät alennushallit – teosten kuva Punavuoresta

Matti Yrjänä Joensuun romaanin *Väkivallan virkamies* rikospaikka sijaitsee Merimiehenkatu 8:ssa Fredrikinkadun kulmatalossa, missä Armas Konttinen on surmattu asuntoonsa:

- (1) Hämärä tiheni pimeydeksi myös viidettä vuotta eläkkeellä olleen levyseppä Konttisen asunnossa **Merimiehenkadulla**. Tapahtumaa joudutti kadun kapeus ja vastapäisen talon kivimuurina kohoava seinä, joka nieli itseensä taivaalla kajastavan valon. Pimeys oli itse asiassa paikallaan, sillä tuossa **Fredrikinkadun** kulmatalon yksiössä oli siivoton, lähinnä sekasortoiseksi määritettävä järjestys. (Joensuu 1976, 13.)

Paikannimet *Merimiehenkatu* ja *Fredrikinkatu* sijoittavat tarinan tapahtumat Punavuoren kaupunginosaan ja samalla ne rakentavat sosiaalista ja moraalista maantiedettä. Nimet sijoittavat Konttisen murhan ja sitä ympäröivät tapahtumat huonosta maineestaan tunnettuun, työväestön ja vähäosaisten kaupunginosaan (ks. esim. Luoto 2021). Vaikka Punavuoren maine oli kohentunut 1970-luvulla, on Joensuun teoksen kuva alueesta edelleen hämyinen: kertojan kuvauksessa Merimiehenkatu näyttäytyy kolkkona, ahtaana katuna, joka täyttyy pimeydestä. Katkelmassa kiviseinä on elollistettu ja kuin elävä olento se imee itseensä valoa (ks. esim. Haapala 2013, 203–204).

Rakennusta ja Konttisen asuntoa lähestytään myös hajuaistin kautta, ja lukija voi kokea tilan (*presencing of place*) sen hajujen avulla⁸ (ks. Pultz Mozlund 2011). Kertoja toteaa, kuinka Konttisen asunnosta leijailava ruumiin haju on tuskin havaittavissa, sillä ”ilma oli entuudestaan arvaamattomimpien lemahdusten täyttämä” (Joensuu 1976, 17). Konstaapeli Harjunpää myös erottaa Konttisen ruumiin hajun pilaantuneista elintarvikkeista ja jätteistä jo rappukäytävässä. Konttisen asunnon oven luona haju on jo voimakas ja tuntuu ”samalla makeana ja karvaana, happamana ja imelänä” ja ”saattoi olla lähtöisin vain elämän päätyttyä tarpeettomaksi muuttuneesta ihmisruumiista” (mt. 77).

8 Joensuun teoksessa tiloja kuvataan usein hajuaistin avulla. Harjunpään vierailemassa toisen rakennuksen porraskäytävässä ”löyhähtää” voimakas paistetun silakan haju. Vainajan eteisessä tuntuu hyönteismyrkyin ja vanhojen ihmisten haju. Sofiankadun poliisiasemalla välihuoneessa asianomistajat ja kiinniotetut odottavat tupakansavun, hien- ja viinanhajun seassa.

Joensuun teoksen karua kuvaa Punavuoren kaupunginosasta korostaa Merimiehenkadun rakennuksen huonokuntoisuus ja siivottomuus, johon Harjunpää kiinnittää huomiota heti rikospaikalle saapuessaan:

- (2) Volvo lipui aution **Fredrikinkadun** poikki, ja keskellä risteystä kumpikin mies painoi päänsä etukenoon yrittäessään nähdä porraskäytävän numeron. Kahdeksikko oli ensimmäinen talo vasemmalla. Se oli ruskea, rapistunut kivirakennus, jonka yläosa tuntui autosta katsottaessa häipyvän sumuun. (Joensuu 1976, 73.)

Kuvauksessa ränsistynyt kivitalo on peittynyt sumuun. Kulkiessaan kadulta rakennukseen Harjunpää tekee myös havaintoja sen epäsiisteydestä ja huonosta kunnosta. Astuessaan sisäpihalle hän joutuu väistämään kiemurtelevaa virtsajuovaa. Harjunpää huomaa talon peltikatoksien ruostuneen. Porraskäytävä on kostea, seinissä on halkeamia ja niiden maalipinta repsottaa. Portaat ovat kuluneet keskeltä pyöreäreunaisiksi.

Joensuun Punavuoressa vallitsee pysähtyneisyys. Rikospaikkaa ja Konttisen ruumista kuvatessaan kertoja muun muassa toteaa, kuinka ”huoneessa oli aivan hiljaista. Kellotkin olivat pysähtyneet” (Joensuu 1976, 18). Myös Harjunpää huomioi Merimiehenkadun hiljaisuuden saapuessaan rikospaikalle. Myöhemmin rikoksen paljastuttua murhaksi hän tuskallee, kuinka ”päivät ja illat tulisivat kulumaan Punavuoressa ja Sofiankadulla” (mt. 87). Pysähtyneisyyttä korostavat Merimiehenkadun talon iäkkäät, jokseenkin traagiset asukkaat: kurkkusyöpää sairastava ”talonmiesnainen”, joka suree niin omaa tulevaa kuolemaansa kuin Kivelän sairaalassa olevaa, halvaantunutta miestä, sekä eläkkeellä oleva neiti Karppi, jonka päivää kuvataan pitkäksi, tyhjäksi ja hyödyttömäksi.

Kertojan kuvaus Konttisen elämästä ennen murhaa sopii yhteen kaupunginosan hämyisen kuvan kanssa. Konttisen elämä oli ollut ”jatkuvaa rahan kokoonraapimista, ryyppäämistä, riitelyä löyhin perustein valitun puolison kanssa” (Joensuu 1976, 14). Tämän kerrotaan ”keppuloineen Rööperin kulmilla”, ja Konttisen tuttavapiiriin kuuluvien miesten kuvataan ”rehjustavan” Punavuoressa.⁹ Murhatutkimuksissa tulee ilmi, että Konttinen oli viettänyt aikaa Punavuorenkadulla sijaitsevassa Puna-Baarissa ja asioinut Pursimiehenkadun Alkossa. Nämä paikannimet sekä Konttisen elämän kuvaus luovat Punavuoren moraalista maantiedettä sekä linkittävät sen alueen historiaan: Punavuoren alue oli tunnettu kieltolain aikaan – ja vielä sen jälkeenkin – niin laittomasta viinan myynnistään kuin salakapakoistaan (Kervanto Nevanlinna 2012, 332; Luoto 2021, 46–49). Kuvaa alueen sosiaalisesta maantieteestä taas ilmentää Harjunpään toteamus: ”Konttisen murha oli jälleen kerran tavallinen suomalainen henkirikos. Sen kaikki osapuolet – kuuluivat vähempiosaisiin yhteisöryhmiin” (Joensuu 1976, 118).

⁹ Joensuun käyttämä *keppuloida* on luultavasti muunnos verbistä *kekkuloida*, joka tarkoittaa ’hoipertelua’ tai ’toikkarointia’ (KS s.v. *kekkuloida*). *Kekkuli* myös merkitsee ’humalatilaa’ (Paunonen–Paunonen 2000, s.v. *kekkuloida*). Sana *rehjustaa* taas lienee muunnos verbistä *rahjustaa*, joka merkitsee ’laahustamista’ (KS s.v. *rahjustaa*).

Punavuoren rakennusten huonokuntoisuus nousee esille myös Pakkasen teoksessa. Romaanissa Milla Mäkinen löydetään Punavuorenkadun asunnostaan murhattuna. Aamuna, jolloin ruumis löydetään, Millan naapuri Ingrid Krokfors kiinnittää huomiota asuinrakennuksensa kunnostustöihin:

- (3) Pieni tummanharmaaksi patinoitunut kivitalo **Punavuorenkadulla Rööperissä** oli rakennettu joskus vuosisadan alussa – ”ja jätetty sitten oman onnensa nojaan” – Neiti Ingrid Krokfors seisoi pienellä asfaltoidulla pihalla uskomatta silmiään: taloa maalattiin! Sitä oli totisesti saatu odottaakin. (Pakkanen 1975, 22.)

Oheisessa katkelmassa Ingrid kummastelee rakennuksen muutostöitä. Tämän mukaan – huolimatta useista valituksista isännöitsijälle – talon ulkomaali ”oli saanut kaikessa rauhassa rapistua” (Pakkanen 1975, 22). Myös komisario Viitala huomioi, kuinka rakennuksen porraskäytävän puuportaiden maali on rapistunut irti. Ingridin asuinrakennuksen pintaan onkin vuosien myötä patinoitunut tummanharmaa kerros. Sana *patina* voi kuvastaa arvokasta vanhuuden leimaa (KS s.v. *patina*). Pakkasen teoksessa Punavuoren vanhoja rakennuksia kuitenkin kuvataan ankeiksi, joten arvokkaasta vanhentumisesta tuskin on kyse:

- (4) – – **Rööperi** eli uuden kukoistuskauden kynnyksellä: sinne muutti pienempiä ja suurempia julkkiksia, vanhoja ankeita taloja saneerattiin ja asuntojen hinnat nousivat kuukausittain huimasti. Yhtäkkiä oli tullut kovin muodikkaaksi asua kantakaupungissa ja nimenomaan vanhoissa työläiskortteleissa. (Pakkanen 1975, 22.)

Romaanissa Punavuori on muutoksen keskellä. Vanha työväestön alue on muuttumassa nuorten suosimaksi trendikkääksi kaupunginosaksi. Pakkasen teos onkin varhainen kuvaus Punavuoren gentrifikaatiosta. Alueen muutosta kuvataan myös sen pitkäaikaisen asukkaan, Ingridin näkökulmasta. Tämä toteaa komisario Viitalalle, kuinka Punavuorenkadun asuinrakennuksessa asuu enimmäkseen nuoria vuokralla, koska kaupunginosa on tullut muotiin. Ingrid ei koe kaupunginosan muutosta vain positiivisena, vaan murehtii vanhojen kunnan kivijalkakauppojen katoamista sekä ”steriilien suurten alennushallien vyörymistä mahtavine valikoimineen” niiden tilalle. Ingrid ei suostu asioimaan alennushalleissa vaan hoitaa ostoksensa Roobertin hallissa, ”jossa sentään oli taatusti tuoretta tavaraa ja kunnollinen vanhanaikainen palvelu”. (Pakkanen 1975, 22.) 1970-luku oli kauppahallien historiankin kannalta taitekohta, kun iso osa Helsingin kauppahalleista suljettiin. Tähän lukeutui myös Ingridin suosima Iso Roobertinkatu 20–22:ssa toiminut Roobertin hallit. (Gyllenberg 2007, 61–61, 97.)

Vaikka Ingrid kokee Punavuoren muutoksen ahdistavana, kuvastaa tämän nuorekas persoona silti kaupunginosan muutosta. Ingrid on ylpeä asuintalonsa lapsilauman ihaillessa häntä ja tuumii, ettei ”ollut koskaan ihan kokonaan ohittanut inkari-ikää” (Pakkanen 1975, 27). Komisario Viitala kiinnittää huomiota myös naisen vilpittömiin sinisiin silmiin ja pohtii, kuinka pystyisi sijoittamaan tämän pikkupoikien leikkeihin. Pakkasen

romaanin alussa sijaitsevassa henkilöhahmojen luettelossa Ingridiä luonnehditaan henkilöksi, ”joka ei koskaan ole ehtinyt kapakkaikään” (mt. 4). Ingridin luonteeseen sopii tämän sukunimi, *Krokfors*. Sukunimen voi kääntää ruotsista karkeasti ’mutkakoskeksi’ tai ’mutkalle menneeksi’ (ks. Cartell–Martola–Romppanen–Sundström–Sarantola–Sarantola 2000, s.v. *krok, fors, fara*). Kosken voimakkaan virtauksen tavoin Ingrid on liikuttavana voimana komisario Viitalan tutkimuksissa ja antaa tälle useita ratkaisevia vihjeitä murhan ratkomisessa. Ilmaisuihin ”mutkalle mennyt” taas kuvastaa Ingridin lapsenomaista luonnetta, ei lineaarista etenemistä vaan paluusuuntaan kääntymistä.

Ingridin tekemät huomiot luovat tuttavallista kuvaa Punavuoresta. Hän tuntee alueen ja huomaa sen muutoksen. Myös romaanin kertojan, joka on niin kutsuttu tarinan ulkopuolinen todistajakertoja (ekstradiegeettinen-heterodiegeettinen kertoja), tekemät huomiot osoittavat tämän tuntevan alueen hyvin: kertoja kuvaa, kuinka keski-ikäiset rouvashenkilöt eivät pidä arvolleen sopivana asua Punavuorella sekä kuinka moni asukas kehtaa olla ylpeä kodistaan Punavuorella (kertojasta ks. Steinby–Lehtimäki 2013, 111–112).

Tuttavallista kuvaa Punavuoresta korostaa teoksen keskeinen tapahtumapaikka, kuvitteellinen Benjamin’s Pub. Ravintolan tarkkaa sijaintia ei kerrota, mutta kertoja toteaa, ettei matka Punavuorenkadulta ravintolaan ole pitkä. Kuvitteellinen olutravintola sijaitsee siis luultavasti Punavuoren kaupunginosassa tai sen laitamilla. Olutravintolan kerrotaan muistuttavan oikeaa korttelikapakkaa, jossa on ”lähes aito fiilinki”. Pubin kävijäkunta koostuu pääosin kanta-asiakkaista, ja Milla pohtii tunnistavansa melkein jokaisen asiakkaan ulkonäöltä. Myös ravintolan nimi, *Benjamin’s Pub* on tuttavallinen: se luo kuvaa *Benjamin*-nimisen henkilön omistamasta ravintolasta (vrt. Sjöblom 2006, 166–167). Tosin teoksessa mainitaan baarin kuuluvan omistajattarelle, eli varsinaisen omistajan nimestä tuskin on kyse. Olutravintola on läpi teoksen keskeisenä tapahtumapaikkana. Siellä useaan otteeseen kohtaava kantajoukko on pääepäiltyinä Millan murhasta. Romaanin loppukohde, murhaajan selviäminen, sijoittuu Benjamin’s Pubiin. Ravintolan baarimikko Happy myöntää murhaneensa Millan. Tunnustuksen jälkeen kantajoukko poistuu ravintolasta kukin omaan suuntaansa. Tämän voi tulkita myös niin, että ravintolan tapahtumat ovat onnistuneet hajottamaan tiiviin kantajoukon. Poistumalla konkreettisesti ravintolasta henkilöhahmot myös poistuvat henkisesti ryhmästä.

Nuorekas ja tuttavallinen Punavuori näyttäytyy hyvin erilaisena Millan näkökulmasta. Millan asunto on kylmä, ja hänestä tuntuu kuin ”koko sateinen elokuu pyrki sisään juuri hänen ikkunastaan” (Pakkanen 1975, 8). Millan henkilöhahmossa ja tämän tavassa havainnoida ympäristöään korostuu melankolisuus. Hahmoa luonnehditaan romaanin alun henkilöluettelossa naurunsa unohtaneeksi tytöksi. Millan suhdetta Punavuoreen ja Helsinkiin yleisesti kuvataan kuulumisen kautta. Kertoja kuvaa, kuinka Benjamin’s Pubissa aikaa viettävät ”kaikki muut millat – – Tytöt, jotka eivät kummemmin kuuluneet minnekään” (mt. 10). Myös muut henkilöhahmot kuvaavat Millaa levottomaksi ja kykenemättömäksi päättämään, mitä haluaa elämältään.

Millan melankolisuus sekä Benjamin’s Pubin baarimikon lempinimi *Happy* nivoutuvat tiiviiksi osaksi romaanin juonta. Kerrotaan, että Millan erikoinen nauru tunnettiin koko ravintolassa ja että hän oli keksinyt baarimikon lempinimen. Teoksen lopussa

Happy myöntää murhanneensa Millan tämän naurettua miehen lähentely-yrityksille. Torjuessaan miehen Milla oli toivonut heidän molempien olevan ”muuten vain onnellisia – happyja” (mt. 134). Millan ja Happyn asuinkadut Punavuorenkatu ja Albertinkatu ovat myös osa tarinaa. Happy toteaa asuvansa sattumalta Millan lähellä Albertinkadulla. Käy kuitenkin ilmi, että Happy on pidemmän aikaa hiippaillut Millan asuinrakennuksen pihalla ja katsellut tätä ikkunasta. Happy asuinkatuineen on jatkuvasti ollut Millan läheisyydessä.

4.2 Virallinen Punavuori ja paikallisten Rööperi – paikannimien variaatio

Joensuun ja Pakkasen romaaneissa esiintyvät Punavuoren kaupunginosan molemmat nimet, *Punavuori* ja *Rööperi*. Pakkasen teoksessa Punavuoren kaupunginosaan viitataan pääsääntöisesti nimellä *Rööperi*, joka esiintyy romaanissa kahdeksan kertaa. Slangiasuista nimeä käyttävät niin henkilöihahmot kuin kertoja. Henkilöihahmoista nimeä *Rööperi* käyttää Punavuoren pitkäaikainen asukas Ingrid sekä Katajanokalla asuva Henrik. Slanginimen *Rööperi* käyttö korostaa Ingridin ja Henrikin henkilöihahmojen stadilaisuutta sekä kaupunkiin kuuluvuutta. Slanginimi *Rööperi* on osa vanhaa Stadin slangia, jonka niin sanottu kultakausi oli vuosina 1930–1949 (ks. Paunonen–Paunonen 2000, 17, s.v. *Rööperi*).¹⁰

Ingrid kuvataan Pakkasen romaanissa vanhempana henkilöihahmona. Hän saattaa näin kuulua sukupolveen, joka käytti vanhaa slangia. Sen sijaan Henrikin kerrotaan olevan nuorempaa sukupolvea. Hän onkin saattanut omaksua slanginimen käyttöönsä vanhemmalta sukupolvelta, kuten Helsingissä asuvalta isältään Johannekselta. Toisaalta, vaikka *Rööperi* on vanhaa Stadin slangia, on nimi ollut yleisesti käytössä vielä 2000-luvullakin (Paunonen 2010, 762). Nimi on siis voinut tulla Henrikin sanavarastoon myös oman sukupolven slanginkäyttäjien kautta. Myös Itä-Suomesta Helsinkiin muuttanut Happy käyttää nimeä *Rööperi*. Happyn kerrotaan toimivan baarimikkona Benjamin’s Pub -oluteravintolassa, jonka kantajoukko koostuu helsinkiläisistä. On siis mahdollista, että slanginimi on lainautunut miehen sanavarastoon kaupunkilaisilta kanta-asiakkailta.

Virallinen paikannimi *Punavuori* esiintyy Pakkasen romaanissa kolme kertaa. Teoksen kertoja, joka käyttää pääsääntöisesti nimeä *Rööperi*, viittaa kaupunginosaan sen virallisella nimellä kertoessaan henkilöihahmo Johannes Grönbergin lukeneen lehdestä ”vauhdikasta kuvausta Punavuoren naisen murhasta”. Kertojan käyttämä *Rööperin* ja *Punavuoren* variaatio vahvistaa Pakkasen teoksen kuvaa tuttavallisesta kaupunginosasta. Kuvattaessa kaupunginosaa sekä sen asukkaita kertoja käyttää epävirallista slanginimeä *Rööperi* ja vaihtaa viralliseen nimeen *Punavuori* vain referoidessaan uutisointia tapahtuneesta murhasta. Samalla variaatio luo vastakkainasettelua tutun, kaupunkilaisten Rööperin ja virallisen, tiedotusvälineiden Punavuoren välillä. Myös teoksen henkilöihahmo

¹⁰ Heikki ja Marjatta Paunonen (2000, 16–17) jakavat Helsingin slangin vanhaan Stadin slangiin sekä uudempaan Stadin slangiin.

Annamai käyttää virallista nimeä lukiessaan ääneen murhan uutisointia lehdestä. Hän kertoo murhan tapahtuneen ”Helsingin Punavuoressa Punavuorenkadulla”. Virallisen nimen käyttö voi merkitä etäisyyden ottamista murhasta: vaikka paikannimet viittaavat samaan maantieteelliseen alueeseen, vaihtamalla slanginimen viralliseen nimeen Annamai erottaa hänelle tutun Rööperin Punavuoresta, rikoksen tapahtumapaikasta (ks. Ainala 2015, 38). Annamai ei käytä muissa yhteyksissä kumpaakaan kaupunginosa nimeä, joten ei voi sanoa, liittyykö *Punavuoren* käyttö vain tiedotusvälineiden referoimiseen tai etäisyyden ottamiseen. Toisaalta teoksen muut henkilöhahmot käyttävät kaupunginosasta vain sen epävirallista nimeä ja kaupunginosaan viitataan sen virallisella nimellä vain uutisten yhteydessä, joten tämä vahvistaa romaanin kuvaa paikallisten tutusta Rööperistä ja vieraasta, median Punavuoresta.

Pakkasen romaanissa kaupunginosaan viitataan nimellä *Punavuori*, kun teoksen Rööperia verrataan ”paljasjalkaisen Stadin Arskan Punavuoreen”:

- (5) Moni kehtasi olla jo ääneenkin ylpeä kodistaan pahamaineisessa **Rööperissä**, vaikka paljasjalkaisen Stadin Arskan **Punavuoresta** meluisine asukkaineen ei tietenkään ollut enää paljon jäljellä. (Pakkanen 1975, 22.)

Stadin Arska on viittaus Arvo Turtiaiseen (1904–1980), joka tunnetaan ”paljasjalkaisena helsinkiläisenä” runoilijana. Turtiainen kirjoitti Helsinki-aiheisia runoja Stadin slangilla. Etenkin runokokoelmassaan *Minä paljasjalkainen* (1962) Turtiainen muistelee nuoruutensa Rööperia. (Kalemaa 2000; Tiihonen 2004, 9.) Virallisen nimen *Punavuori* käyttöä tässä yhteydessä selittää intertekstuaalisuus: teoksen Punavuoren ja Turtiaisen runojen maailman välille halutaan vetää raja.

Toisin kuin Pakkasen romaanissa, Joensuun teoksessa Punavuoreen viitataan pääsääntöisesti sen virallisella nimellä. Paikannimi *Punavuori* esiintyy romaanissa kuusi kertaa. Slanginimi *Rööperi* puolestaan esiintyy vain kerran:

- (6) Saatuaan seuraavan kuun eläkkeen Konttinen oli ostanut varastettujen tavaroiden tilalle uudet ja hankkinut jälleen kerran myös uuden naisen, emännän, kuten hän itse sanoi. Sen jälkeen hän oli ollut taas kadehdittava poika **Punavuoren** muiden äijien silmissä – – Viime ajat Konttinen olikin keppuloinut **Rööperin** kulmilla täysin kantajoukkoon sulautuneena. (Joensuu 1976, 14.)

Kuvatessaan Konttisen elämää kertoja käyttää sekä nimeä *Punavuori* että *Rööperi*. Katkelmassa kerronnan ääni (*voice* ks. Bennett–Royle 2016, 71–79) siirtyy kertojan äänestä kohti henkilöhahmon, Konttisen ääntä ja tämän käyttämää kieltä. Samalla – kuten Pakkasenkin teoksessa – slanginimen *Rööperi* käyttöön linkittyy paikallisuus ja stadilaisuus: Konttinen on sulautunut täysin alueen kantajoukkoon. Virallista nimeä *Punavuori* kertoja käyttää, kun kaupunginosaa kuvataan Harjunpään tai muiden etsivien äänellä. Poliisi kuulustelee neljää Konttisen kaveria, jotka ovat ”rehjustaneet” Punavuoressa. Tutkimuksissa he kiinnittävät huomiota etenkin Punavuoren alueella tapahtuneisiin juopumispidätyksiin. Myös Joensuun romaanissa Punavuoren paikannimien variaatio luo siis vastakkainasettelua paikallisen kantajoukon Rööperin ja ulkopuolisten etsivien Punavuoren välillä.

Paikannimien variaatio muodostaa Joensuun teoksessa myös Punavuoren moraalista maantiedettä. Harri Nykäsen ja Tom Sjöbergin (2017, 7) mukaan ”ainakin vanhemmille helsinkiläisille sana *Rööperi* symboloi yhä hämäriä katuja, lestinheittäjiä, nopeajalkaisia katupoikia, divareita, isoja perheitä, köyhyyttä ja kovaa elämää, josta rikos ei ollut koskaan kaukana.” Slanginimen *Rööperi* käyttö Konttisen hämyisen elämän yhteydessä korostaakin kuvaa huonomaineisesta työväen kaupunginosasta. Etenkin kun kantajoukkoon sulautuminen sisältää kuvauksen Konttisen epäsiististä ulkomuodosta: Konttisen kasvot ovat punakkaat ja huokoiset, tämän housut ovat menettäneet prässinsä ja alushousujen puntit repsottavat näkyvillä.

Myös Joensuun teoksessa esiintyvät muut slanginimet *Assa*, *Hämis*, *Kurvi*, *Krimi* ja *Nokka* muodostavat moraalista maantiedettä. *Kurvi* viittaa Hämeentien ja Helsinginkadun kulmaukseen, joka on tunnettu levottomana seutuna ja ainakin ennen laittomien huumeiden kauppapaikkana (Paunonen 2010, 435). Konttisen kerrotaan tuoneen kotiinsa ”keski-ikäisiä huorahtavia naisia” Kurvin seuduilta. Harjunpää ja tämän kollegat taas käyttävät Helsingin päärautatieasemasta sen epävirallista nimeä *Assa*. Aluetta on arvioitu yhdeksi Helsingin rikollisuuden ja väkivallan keskittymistä (Ruohonen 2005, 449). Epävirallinen nimi *Krimi* sen sijaan viittaa Kriminaalihuoltoon (Paunonen 2010, 408). Kertoja kuvaa, kuinka Konttisen murhannut Kallinen oli ”juonut Koskenkorvan loppuun, palannut kaupunkiin ja päässyt yöksi Krimiin Pengerkadulle” (Joensuu 1976, 145). *Nokka* taas on Katajanokalla vuosina 1837–2002 sijainnut Helsingin lääninvankila¹¹ (Paunonen–Paunonen 2000, 594–595). Joensuun teoksessa kuvataan, kuinka Kallinen ”passitettiin” Nokalle. *Hämis* puolestaan voisi viitata Hämeentiehen tai Hämäläisten taloon, mutta tässä yhteydessä sillä tarkoitettaneen Hämeenlinnan naisvankilaa (ks. Paunonen–Paunonen 2000, 328; Rikosseuraamuslaitos 2019). Nimeä käytetään, kun Kallinen pohtii rikostoverinsa Caritan menneisyyttä. Kallinen toteaa, että Carita oli ”kiertänyt tyttökodit ja Hämiksen, ja siten hän osasi pitää kielensä kurissa, vaikka olisikin jäänyt kyttien käsiin” (Joensuu 1976, 145).

Joensuun teoksessa slanginimiä *Hämis*, *Krimi* ja *Nokka* käytetään, kun kertoja kuvaa murhaaja Kallisen rötöksiä. Nimen *Rööperi* esiintymän tavoin kertojan kuvauksessa siirrytään kuvaamaan Kallisen elämää tämän äänellä (ks. Bennett–Royle 2016, 71–79). Samalla teoksessa pitkälti käytetyt viralliset paikannimet vaihtuvat epävirallisiin slanginimiin. Nimiä *Nokka* sekä *Assa* käyttävät myös Harjunpää ja tämän kollegat. Paikannimet ovatkin luultavasti osa rikosetsivien käyttämää ammattikieltä. Poliisin ammattikieleen liittyy myös teosten henkilönnimien käyttö. Murhan osapuolista käytetään teoksessa useaan otteeseen henkilöhahmojen koko nimiä: *Armas Kalevi Konttinen*, *Carita Irmeli Nyyssönen* ja *Kyösti Kaarlo Olavi Kallinen*. Sen sijaan esimerkiksi etsiviin viitataan romaanissa heidän sukunimillään (*Härkönen*, *Norri*, *Tupala*) ja Harjunpään perheeseen etunimillä (*Elisa*, *Pauliina*).

11 Ennen lääninvankilaa Katajanokalla sijaitsi tosin Helsingin kruununvankila, joka rakennettiin vuonna 1749. Nykyään nimi *Nokka* viittaa vanhan lääninvankilan tiloissa sijaitsevaan Hotel Katajanokkaan. (ks. esim. Paunonen–Paunonen 2000, 594–595.)

Pakkasen teoksessa sosiaalista maantiedettä luo etenkin epävirallinen nimi *Sörkka*. Nimi viittaa Pitkäsillan pohjoispuolella sijaitsevaan Sörnäisten kaupunginosaan, joka lähialueineen tunnettiin 1870-luvulta lähtien työväenalueena ja hämäräperäisenä satakorttelina (Paunonen–Paunonen 2006, 869; Waris 2016 [1932–1934], 75–76). Helsinkiin sijoittuvassa kirjallisuudessa Pitkääsiltaa on pidetty sosiaalisena rajana, joka on jakanut pohjoispuolen työläiskorttelit keskustan alueesta (Ameel 2016, 161). Tämä pätee myös Pakkasen romaanissa, jossa juorutoimittaja Viktoria kertoo leikkineensä ”Sörkan takapihoilla rosvoa ja poliisia – niin todella rosvoa ja poliisia”. Lisäksi Viktoria toteaa, kuinka ”niillä takapihoilla ei hiekkalaatikoita ollut, joten oli pakko keksiä leikit tyhjästä. Se on ehkä saanut jonkun yrittämään elämässään enemmän kuin monet muut”. (Pakkanen 1975, 72.)

Muut Joensuun ja Pakkasen teoksissa esiintyvät epäviralliset paikannimet muodostavat lähinnä kuvaa tuttavallisesta Helsingistä. Nimet *Aleksi*, *Espa*, *Fasu*, *Freda* sekä *Pohjois-Espa* ovat laajasti käytössä olevia, jopa usein virallisia nimiä suosituimpia, slangiasuisia nimiä (Ainiola–Vuolteenaho 2005, 385). Myös Pakkasen teoksessa esiintyvä fiktiivinen slanginimi *Benkku*, Benjamin’s Pub -olutravintolan nimen epävirallinen variantti, luo tuttavallista kuvaa. Nimeä *Benkku* käyttävätkin romaanissa pääsääntöisesti ravintolan kantajoukkoon kuuluvat henkilöhahmot, ja kanta-asiakkaisiin viitataan teoksessa välillä ”Benkun jenginä”.

Pakkasen romaanissa esiintyvät slangiasuiset nimet *Hesa* ja *Stadi*. Slanginimi *Stadi* esiintyy, kun kertoja viittaa Stadin Arskan Punavuoreen. Nimeä *Hesa* taas romaanissa käyttää henkilöhahmo Henrik, joka toteaa, ettei ”Hesa nyt varsinainen miljoonakaupunki ole” (Pakkanen 1975, 43). Helsingiläinen Henrik käyttää siis nimeä *Hesa*, joka miellettiin jo 1970-luvulla pääsääntöisesti vain maalaisten käyttämäksi. Henrik onkin saattanut periä nimen *Hesa* – kuten mahdollisesti myös slanginimen *Rööperi* – sanavarastoonsa vanhemmalta Helsingin sukupolvelta, jonka nuoruudessa *Hesa* oli ennen kaikkea paljasjalkaisten helsinkiläisten käyttämä. (ks. Paunonen–Paunonen 2000 s.v. *Hesa*.) Lisäksi hesalaisuus ja stadilaisuus kulkivat pitkään rinnan, eikä eronteko ollut tavoittanut kaikkia helsinkiläisiä 1980-luvullakaan (Paunonen 2010, 828–829).

5 Väsähtänyt Eira ja iäkäs Töölö – Punavuori suhteessa muihin kaupunginosiin

Tässä luvussa tarkastelen Punavuoren suhdetta muihin romaaneissa esiintyviin kaupunginosiin ja alueisiin. Hahmotan sitä, miten paikannimet luovat vastakkainasetteluja eri alueiden välille. Tutkin myös, miten kuva muista Helsingin osista vaikuttaa teosten kuvaan Punavuoresta. Pakkasen romaanissa Punavuorta verrataan sen viereisiin kaupunginosiin, varsinkin Eiraan. Kaupunginosien vertailu tulee etenkin esille, kun kertoja kuvaa Millan muuttoa tämän vanhempien, Sagan ja Kalervon luota:

- (7) Saga oli loukkaantunut Millan lähdöstä, itse asiassa hän oli ollut loukkaantunut niin kauan kuin tytär oli asunut poissa kotoa. Ei jaksanut

käsittää miksei **Eiran** tilava koti kelvannut, merinäköala ja kaikki.
 Että ainoa tytär ottaa ja vuokraa pienen surkean yksiön rumimmasta
Rööperistä, se ei mahtunut Saga Mäkisen päähän. (Pakkanen 1975, 7.)

Punavuoren eteläpuolella sijaitsevalle Eiran alueelle suunniteltiin alun perin 1800–1900-lukujen vaihteessa herrasväen huvilakaupunginosaa. Suunnitelmat eivät täysin toteutuneet, ja matalien huvilarakennusten keskelle nousi useita keskiluokan vuokratasarmeja. Tästä huolimatta Eira on säilyttänyt maineensa varakkaana, ympäröivistä Punavuoren työläiskortteleista erottuvana alueena. Kaupunginosa on yksi Helsingin arvostetuimpia ja kalleimpia asuinalueita. (Hackzell–Toppari 1983, 6–8; Paunonen 2010, 141.) Katkelmassa paikannimet *Rööperi* ja *Eira* muodostavat kaupunginosien välille sosiaalisen rajan. Nimet muodostavat samalla alueiden välille sosiaalista vastakkainasettelua, jota korostaa kertojan kuvaus Millan pienestä yksiestä ”rumimmassa Rööperissä” ja Eiran tilavasta kodista merinäköalalla. Vastakkainasettelu tulee esille myös, kun kertoja mainitsee keski-ikäisten rouvashenkilöiden pitävän ”arvolleen sopivampana asua Kaivopuistossa tai ainakin Eirassa ja tietysti mieluummin meren tuntumassa”. Lisäksi kertoja toteaa, että ”kaikilla ei kuitenkaan ole varaa merinäköalaan”. (Pakkanen 1975, 22.)

Paikannimet asettavat Millan ja Sagan henkilöahmot vastakkain ja kuvastavat näiden välistä suhdetta. Katkelmassa korostuu etenkin kahden sukupolven välinen ero: Vanhempi, Sagan sukupolvi näkee Punavuoren vielä huonomaineisena kaupunginosana. Millan sukupolvi taas näkee Punavuoren trendikkäänä, uutena alueena. Millan ja Sagan sekä kaupunginosien vastakkainasettelussa korostuvat niin ikään alueiden luokkaerot. Kirjallisuudessa henkilöahmon muuttaessa paikasta toiseen muuttuu usein tämän yhteiskuntaluokka, ja hahmojen liikkeetkin voivat ilmentää sosiaalista siirtymää (Ameel 2016, 160). Pakkasen teoksessa tätä kuvaa etenkin Millan ”surkean” vuokratyöväen rinnastaminen tämän vanhempien perintöasuntoon. Pakkasen romaanissa Eira kuvataan perintöasuntojen ja vanhojen sukujen kaupunginosana. Toisaalta kaupunginosa näyttyy myös jokseenkin vanhahtavana:

- (8) Millankin kotona on antiikkia ja välkehtivää kristallia, Henrik mietti, joskin hiukan väsähtänyttä ja nukkavierua. Mutta siinä ero olikin: Mäkisten kotiin olivat arvoesineet tulleet myötäjäisinä ja perintönä Sagan mukana ja varojen puutteessa nyt myöhempiä vuosina jääneet hoitoa vaille. Johannes Grönbergille ne sen sijaan olivat uusia ja eri tavalla tärkeitä asioita, suurella rahalla itse hankittuja. (Pakkanen 1975, 64.)

Sagan perintönä saadut arvoesineet kuvataan vanhanaikaisina ja kuluneina. Perinnöstä todetaan olevan enää jäljellä ”vanhemmilta peritty osake Eirassa ja kuluneet huonekalut” (Pakkanen 1975, 7). Komisario Viitalan mielestä Sagan ja Kalervon Eiran huoneistossa on nuhruihin tuntu, jota korostaa sen isännän väsynyt olemus. Henrik taas kommentoi Sagan edustavan vanhaa aatelisrappiota.

Vastakkainasetelma muodostuu Pakkasen teoksessa myös Etu-Töölön ja Punavuoren kaupunginosien välille. Toimittaja ja Millan pitkäaikainen tuttu Annamai löydetään murhattuna kotoaan Etu-Töölössä:

- (9) Maanantainen näytelmä toistui, mutta yleisö oli vaihtunut: Antti Viitalan saapuessa hiljaiselle kadulle **Etu-Töölöön** oli kadulle ja rappukäytävään kerääntynyt kourallinen ihmisiä, kuiskailevia pelokkaan näköisiä eläkeläisiä. – Talossa asuu kuulemma melkein pelkäänsä vanhempia ihmisiä, ei edes yhtä ainutta lapsiperhettä. Ja tämä kolmen tytön kolhoosi onkin ollut vähän niin kuin silmätikkuna, sillä missään muussa asunnossa ei asu nuoria. (Pakkanen 1975, 103.)

Kuten Eira, kuvataan Pakkasen teoksessa *Etu-Töölö* vanhemman sukupolven kaupunginosana. Tekstikatkelmassa kertoja rinnastaa Annamain ja Millan murhapaikat toisiinsa. *Etu-Töölöön* ovat ”yleisöksi” saapuneet alueen eläkeläisasukkaat, kun taas Punavuoren rikospaikalla parveilee kertojan mukaan utelias lapsijoukko. Annamain ja tämän asuintoverit erottuvat talon muista asukkaista ikänsäkin vuoksi. 1920–1930-lukujen Helsinkiin sijoittuvassa kirjallisuudessa *Töölö* edustaa uutta, nuorta Helsinkiä (Ameel 2016, 136–142). Pakkasen teoksessa tämä ”Uuden Helsingin” sukupolvi sekä *Töölö* ovat vanhentuneet ja nuorten Helsinki on siirtynyt muualle, Punavuoreen. Teoksessa asetetaan siis vastakkain vanhentunut *Etu-Töölö* sekä nuorekas Punavuori.

Pakkasen teoksessa kuvaa Punavuoresta muodostetaan asettamalla se vastakkain muiden kaupunginosien kanssa. Joensuun teoksessa taas kaupunginosan sosiaalista ja moraalista maantiedettä muodostetaan rinnastamalla sitä maineeltaan vastaaviin paikkoihin. Kertoessaan Konttisen elämästä Punavuoressa kertoja kuvaa tämän hakeneen itselleen seuraa Kurvin ja Rautatieaseman seuduilta:

- (10) Konttinen oli siivonnut itse vain satunnaisen innostuksen puuskassa. Silloinkin työ oli jäänyt poikkeuksetta kesken. Välttävästä asunnon siistimisestä, tai paremminkin sen esittämisestä, olivat huolehtineet keskiikäiset huorahtavat naiset, joita hän oli tuonut kämppeensä yhden toisensa jälkeen jostakin **Kurvin** tai **Rautatieaseman** seuduilta. Naiset olivat viipyneet **Merimiehenkadulla** viikon pari, joskus kuukaudenkin, aina sen mukaan, miten Armaksen eläkerahoja ja viinoja oli riittänyt. Niiden loputtua he olivat häipyneet. (Joensuu 1976, 13.)

Joensuun teoksessa Punavuori näyttäytyy maskuliinisena tilana. Konttisen kuvataan tuoneen asuntoonsa ”emäntiä” ja olleen tällöin ”kadehdittava poika Punavuoren muiden äijien silmissä” (Joensuu 1976, 14). Poliisi myös kuulustelee neljää ”Punavuoressa rehjustanutta, Konttisen kavereihin kuulunutta miestä” (mt. 119). Alueen maskuliinisuutta korostavat myös Konttisen luokse väliaikaisesti muuttavat naiset: he tulevat Punavuoren ulkopuolelta eivätkä asetu pysyvästi kaupunginosaan. Joensuun romaanin Punavuoren maskuliinisuus onkin lähes päinvastainen Pakkasen teokseen feminiinisyteen, missä kaupunginosaa kuvataan pitkälti naishenkilöhahmojen, kuten Ingridin ja Millan, näkökulmasta.

Yksi Konttisen asuntoonsa hakemista naisista on Carita Nyssönen, joka toimii ”houkutuslintuna” Konttisen murhaajalle, Kalliselle. Etunimi *Carita* on peräisin latinan

sanasta *caritas*, joka tarkoittaa 'rakkautta' tai 'lempeyttä' (Lempiäinen 2004 s.v. *Karita*)¹². Carita asuu yhdessä poikansa ja äitinsä kanssa Magdaleenankadulla, jota myös Harjunpään kollegat kommentoivat: "No jo. Täällä sillä on osoitteena vielä Magdaleenankatu..." (Joensuu 1976, 159.) Maria Magdaleenaa tai Magdalan Mariaa on pidetty niin Jeesuksen seuraajana, tämän rakastettuna kuin prostituoituna. Etenkin kuva Maria Magdaleenasta langenneena naisena ja katuvana prostituoituna säilyi vahvana aina 1900-luvun loppupuolelle saakka. (Treacy-Cole 2005, 5756–5758.) Nimet *Carita* ja *Magdaleenankatu* kuvaavat Caritan ristiriitaista persoonaa: Toisaalta Carita on huolehtivainen äiti ja tytär, mutta myös väkivaltaan taipuvainen rikollinen.

Helsingin eri alueiden välisen vertailun lisäksi kaupunkia verrataan Joensuun teoksessa myös maaseutuun. Caritan kiinnioton jälkeen Harjunpää miettii tulevaa lomaansa ja suunnitelmiaan lähteä maalle:

- (11) Sairasloman korvikkeeksi Timo Juhani Harjunpää tyytyi miettimään vapaata toukokuista viikkoa. Hän ajatteli rantakivikossa kasvavia leskenlehtiä ja aurinkoa ihollaan. Hän päätti maata nurmella pitkään, liikkumattomana kuin metsään kaatunut puu, ja hän päätti antaa murahaisten ja pienten kuoriaisten juosta kasvojensa yli. Mielikuvat lohduttivat häntä. Ne saivat hänet haikeaksi. Hän antoi kynnelten valua kasvoilleen, ei pyyhkinyt niitä pois. Hän itki kuin lapsi. (Joensuu 1976, 179.)

Harjunpään pohdinnat toukokuisesta maaseudusta saavat jopa idyllisiä piirteitä (ks. Ruohonen 2005, 471). Harjunpää miettii "heittäytyvänsä kasvoilleen uuteen ruohikkoon" ja hengittää "sisäänsä maan ja lehtivihreän tuoksua". Hän aikoo unohtaa "vainajat ja surevat omaiset" (Joensuu 1976, 178). Riikonen (1994, 142) on arvioinut, ettei Harjunpää viihdy Helsingissä tai koe kuuluvansa kaupunkiin. Vaikuttaisi ennemminkin siltä, että Helsinki muistuttaa Harjunpäälle kaikkia ihmiskohtaloita, joita hän joutuu työssään kohtaamaan. Miettiessään toukokuista vapaataan Harjunpää toivookin "pääsevänsä eroon lapsesta, jonka kädestä kuihtuneet kielot putoavat kivilattialle" (Joensuu 1976, 178).

6 Teokset Punavuoren taitekohdassa

Tässä artikkelissa olen tarkastellut paikannimien muodostamaa sosiaalista ja moraalista maantiedettä Outi Pakkasen romaanissa *Maanantaihin on paljon matkaa* ja Matti Yrjänä Joensuun teoksessa *Väkivallan virkamies*. Romaanit kuvaavat kahta hyvin erilaista Punavuorta. Joensuun teoksen Punavuori on hämyinen, epäsiisti ja koko kaupunginosa tuntuu pysähtyneen. Alueessa korostuu myös maskuliinisuus. Pakkasen teoksessa Punavuori

¹² Nimi *Carita* voi olla myös viittaus Mika Waltarin *Suuri Illusio* (1928) -romaanin Caritas-henkilöhahmoon. Waltarin teoksessa Caritas näyttäytyy tarinan minäkertojalle niin nuorena tyttönä kuin uhkaavana, viettelevänä naisena (Järvelä 2013, 59–60).

on nouseva, muutoksen keskellä. Kaupunginosaa myös kuvataan naistenkilöhahmojen näkökulmasta. Kuvausten eroavaisuus johtunee ainakin osin teosten lajeista: Pakkasen romaanin tavoin klassisissa arvoitusdekkareissa ympäristö kuvataan tyyppillisesti lähes idyllisenä ja yhteiskunnallisiin epäkohtiin harvoin kiinnitetään huomiota. Joensuun teos taas on lajiltaan poliisiromaani, missä huomio on muun muassa poliisin kohtaamisissa rikoksissa ja maailmankuvissa. (Arvas–Ruohonen 2016, 15, 42, 84–85.) Joensuun Helsingin kuvauksia onkin luonnehdittu olevan realismin ja jopa naturalismin piirteitä (Riikonen 1994, 139). Eroavaisuutta selittää myös teosten sijoittuminen Punavuoren historian taitekohtaan. Pakkasen ja Joensuun teokset ovat kuvaus kaupunginosan murrosvaiheesta, missä uusi ja vanha Punavuori elivät rinnan. (ks. Luoto 2022, 36.) Tulevissa tutkimuksissa olisikin syytä nostaa lähempään tarkasteluun niin aineiston teosten genre kuin historiallinen tausta.

Kuten aiemmissa tutkimuksissa on osoitettu, nimet eivät sijoita tarinan tapahtumia vain maantieteelliselle vaan myös sosiaaliselle ja moraalille kartalle (ks. esim. Ameal–Ainiala 2018). Paikannimet luovat sosiaalista ja moraalista tilaa, joka on riippuvainen sen havainnoijan näkökulmasta. Samaan maantieteelliseen tilaan viittaavien nimien variaation avulla voidaan muodostaa kaksi täysin toisistaan poikkeavaa sosiaalista ja moraalista tilaa (ks. myös Duncan 2022). Samalla näiden tilojen välille muodostuu vastakkainasettelu. Paikannimet myös rinnastavat eri alueet toisiinsa ja luovat näiden välille sosiaalisia rajoja. Tutkimukseni kertoo, että paikannimet ovat suotta jääneet kirjallisuusnimistön tutkimuksessa vähemmälle huomiolle. Olen artikkelissani vain sivunnut paikannimien osuutta teosten henkilökuvan luomisessa. Tutkimukseni on kuitenkin osoittanut, että paikannimet luovat teosten henkilökuvaa sekä kuvastavat henkilöhahmojen välisiä suhteita ja ristiriitoja.

Lähteet

Tutkimusaineisto

- JOENSUU, MATTI YRJÄNÄ 1976: *Väkivallan virkamies. Dokumentaarinen romaani Helsingissä tapahtuneesta henkirikoksesta, sen tutkijasta ja ihmisestä elämän päättyessä*. Otava, Helsinki.
- PAKKANEN, OUTI 1975: *Maanantaihin on paljon matkaa. Jännitysromaani*. Weilin + Göös, Helsinki.

Kirjallisuus

- AINIALA, TERHI 2004: Kaupungin paikat ja nimet. Tornion Suensaaren nimistö. *Virittäjä* 108 (1), 34–54. Saatavissa <https://journal.fi/virittaja/article/view/40312/9739> [viitattu 7.9.2023].
- 2015: Identifying places and discussing names. The use of toponyms in a conversation. JONAS LÖFSTRÖM ja BETINA SCHNABEL-LECORRE (toim.): *Challenges in synchronic toponymy. Structure, context and use*, 33–46. Narr Francke Attempto Verlag, Tübingen.
- AINIALA, TERHI – LAPPALAINEN, HANNA 2010: Miten Helsingistä puhutaan? *Virittäjä* 114 (1), 71–107. Saatavissa <https://journal.fi/virittaja/article/view/4312> [viitattu 7.9.2023].
- AINIALA, TERHI – SAARELMA, MINNA – SJÖBLOM, PAULA 2008: *Nimistöntutkimuksen perusteet*. Suomalai-

- sen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- AINALA, TERHI – VUOLTEENAHO, JAN 2005: Urbaani muutos ja kaupunkilaiset identiteetit paikannimistöön kuvaamina. *Virittäjä* 109 (3), 378–394. Saatavissa <https://journal.fi/virittaja/article/view/40419> [viitattu 7.9.2023].
- AINALA, TERHI – ÖSTMAN, JAN-OLA 2017: Introduction: Socio-onomastics and pragmatics. TERHI AINALA ja JAN-OLA ÖSTMAN (toim.): *Socio-onomastics. The pragmatics of names*. John Benjamins, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/pbns.275.01ain>
- AMEEL, LIEVEN 2016: *Helsinki in early twentieth-century literature. Urban Experiences in Finnish prose fiction 1890–1940*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- AMEEL, LIEVEN – AINALA, TERHI 2018: Typonyms as prompts for presencing place – Making oneself at home in Kjell Westö's Helsinki. *Scandinavian Studies* 90 (2), 195–210. <https://doi.org/10.5406/scanstud.90.2.0195>
- ARVAS, PAULA – RUOHONEN, VOITTO 2016: *Alussa oli murha. Johtolankoja rikoskirjallisuuteen*. Helsinki: Gaudeamus.
- BENNETT, ANDREW – ROYLE, NICHOLAS 2016: *An Introduction to literature, criticism and theory*. Routledge, Oxon. <https://doi.org/10.4324/9781315652450>
- CARTELL, ILSE – MARTOLA NINA – ROMPPANEN BIRGITTA – SUNDSTRÖM, MATS-PETER – SARANTOLA, ANJA – SARANTOLA, TAUNO 2000: *Suomi–ruotsi–suomi-sanakirja*. WSOY, Helsinki.
- DANIEL, DUNCAN 2022: ”Missouree was always out of step with Missourah”. Sociolinguistic variants as moral toponyms. *Onoma* 70 (3), 25–38. <https://doi.org/10.5195/names.2022.2383>
- GOODMAN, NELSON 1978: *Ways of worldmaking*. Hackett, Indianapolis. <https://doi.org/10.5040/9781350928558>
- GYLLENBERG, PETRA 2007: *Tuoksuja ja tunnelmia. Kaupahallit Suomessa*. Multikustannus, Helsinki.
- HAAPALA, VESA 2013: Lyriikka. AINO MÄKIKALLI ja LIISA STEINBY (toim.): *Johdatus kirjallisuusanalyysiin*, 147–179. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HACKZELL, KAIJA – TOPPARI, KIRSTI 1981: *Puhvelista Punatulkkuun. Helsingin vanhoja kortteleita 1*. Sanoma, Helsinki.
- 1983: *Herrasväen ja työläisten kaupunki. Helsingin vanhoja kortteleita 2*. Helsingin Sanomat, Helsinki.
- JÄRVELÄ, JUHA 2013: *Waltari ja sukupuolten maailmat*. Avain, Helsinki.
- KALEMAA, KALEVI 2000: Turtiainen, Arvo. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-004883>
- KAUPUNGINKANSLIA 2014: Asemakaavan hyväksyminen – Godkännande av detaljplan Munkkiniemi, Suutarila ym. Saatavissa <https://www.hel.fi/kanslia/fi/julkaisut-ja-kuulutukset/kaavakuulutukset/kaavakuulutukset-2014/kaavakuulutus21032014> [viitattu 20.2.2023].
- KERVANTO NEVANLINNA, ANJA 2012: *Voimat jotka rakensivat Helsinkiä 1945–2010. Helsingin historia vuodesta 1945, vol. 4*. Otava, Helsinki.
- KS = *Kielitoimiston sanakirja*. Verkkoersio. Saatavissa <https://www.kielitoimiston-sanakirja.fi/> [viitattu 20.2.2023].
- LEMPIÄINEN, PENTTI 2004: *Suuri etunimikirja*. WSOY, Helsinki.
- LUOTO, SEPPÖ 2021: *Punavuoren historia. Osa I*. Luoto, Helsinki.
- 2022: *Punavuoren historia. Osa II*. Luoto, Helsinki.
- NÜNNING, VERA 2010: The making of fictional worlds. Processes, features and functions. VERA NÜNNING, ANSGAR NÜNNING ja BIRGIT NEUMANN (toim.): *Cultural ways of worldmaking. Media and narratives*, 215–244. De Gruyter, Berlin. <https://doi.org/10.1515/9783110227567.215>
- NYKÄNEN, HARRI – SJÖBERG, TOM 2017: *Rööperi. Lestinhittäjät, gangsterit ja kovanaamat*. CrimeTime, Helsinki.
- PAIN, RACHEL – BARKE, MICHAEL – FULLER, DUNCAN – GOUGH, JAMIE – MACFARLANE, ROBERT – MOWL, GRAHAM 2001: *Introducing social geographies*. Arnold, London.
- PAUNONEN, HEIKKI 2010: *Stadin mestat. Ikkunoita Helsingin ja sen asukkaiden historiaan ja nykyisyyteen*. Edico, Helsinki.
- PAUNONEN, HEIKKI – PAUNONEN MARJATTA 2000: *Tsennaaks Stadii, bonjaaks slangii. Stadin slangin*

- suursanakirja. WSOY, Helsinki.
- PRIETO, ERIC 2011: Geocriticism, geopoetics, geophilosophy, and beyond. ROBERT T. TALLY, JR (toim.): *Geocritical explorations: Space, place and mapping in literary and cultural studies*, 13–27. Palgrave Macmillan, New York. <https://doi.org/10.1057/9780230337930>
- PULTZ MOSLUND, STEN 2011: The presencing of place in literature. Toward an embodied topo-poetic mode of reading. ROBERT T. TALLY JR (toim.): *Geocritical explorations. Space, place and mapping in literary and cultural studies*, 29–43. Palgrave Macmillan, New York. <https://doi.org/10.1057/9780230337930>
- REGAN, BRENDAN 2022: Guadalupe or Guadaloop? Place-name variation and place identity in Austin, Texas. *American Speech* 97 (4), 441–482. <https://doi.org/10.1215/00031283-9766900>
- RIIKONEN, H. K. 1994: Rikospaikkana Helsinki. Pääkaupungin kuvia suomalaisessa rikosromaanissa. H. K. RIIKONEN ja JOHANNA MATERO (toim.): *Tutkielmia dekkarikirjallisuuden ympäristökuvauksista*, 131–152. Turun yliopisto, Turku.
- RIKOSSEURAAMUSLAITOS 2019: Hämeenlinnan vankila. Historia. Saatavissa: <https://www.rikosseuraamus.fi/fi/index/toimipaikatjayhteystiedot/vankilat/hameenlinnankivankila/historia.html> [viitattu 14.3.2023].
- RUOHONEN, VOITTO 2005: *Paha meidän kanssamme. Matti Yrjänä Joensuun romaanien yhteiskuntakuvasta*. Otava, Helsinki.
- SJÖBLOM, PAULA 2006: *Toiminimen toimenkuva. Suomalaisen yritysnimistön rakenne ja funktiot*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SJÖBLOM, PAULA – AINIALA, TERHI 2022: Nimistöntutkimus. MILLA LUODONPÄÄ-MANNI, MARKUS HAMUNEN, REETTA KONSTENIUS, MATTI MIESTAMO, URPO NIKANNE ja KAIUS SINNEMÄKI (toim.): *Kielentutkimuksen menetelmiä I–IV*, 800–830. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1457. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. <https://doi.org/10.21435/skst.1457>
- STEINBY, LIISA – LEHTIMÄKI, MARKKU 2013: Kertomisen analyysi. AINO MÄKIKALLI ja LIISA STEINBY (toim.): *Johdatus kirjallisuusanalyysiin*, 92–127. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- TIIHONEN, ILPO 2004: Esipuhe. *Minä paljasjalkainen*. Karisto, Hämeenlinna.
- TREACY-COLE, DIANE 2005: Mary Magdalene. LINDSAY JONES (toim.): *Encyclopedia of religion*, 5756–5758. Macmillan Reference, Detroit.
- WARIS, HEIKKI 2016 [1932–1934]: *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle*. Intro, Helsinki.
- WESTPHAL, BERTRAND 2011: *Geocriticism. Real and fictional spaces*. Kääntänyt ROBERT T. TALLY JR. Palgrave Macmillan, New York. <https://doi.org/10.1057/9780230119161>
- WILLIAMS, PHILIPPA 2017: Moral geography. DOUGLAS RICHARDSON, NOEL CASTREE, MICHAEL F. GOODCHILD, AUDREY KOBAYASHI, WEIDONG LIU ja RICHARD A. MARSON (toim.): *The international encyclopedia of geography. People, the earth, environment and technology*, 1–8. John Wiley and Sons, London. <https://doi.org/10.1002/9781118786352.wbiego597>

MILLA JUHONEN: Toponymy as a builder of social geography in Finnish crime novels by Outi Pakkanen ja Matti Yrjänä Joensuu

This article examines toponyms used in Finnish crime novels, illustrating the role of place names in literary worldmaking. The focus of the analysis is the neighbourhood of Punavuori in Helsinki, the capital of Finland. The study analyses 171 place names used in *Maanantaihin on paljon matkaa* (1975), written by Outi Pakkanen, and *Väkivallan virkamies* (1976) by Matti Yrjänä Joensuu. The theoretical approach combines onomastics with literary analysis, drawing upon geocriticism and socio-onomastics.

The analysis indicates that place names construct a social and moral geography of a literary city. By locating the story on a social and moral map, place names in novels have an important role in literary worldmaking. The study concludes that the one spatial space can be representative of completely different social and moral spaces. The two novels in this study present Punavuori in two different ways. In Pakkanen's book, Punavuori evolves and develops into a trendy neighbourhood. Moreover, the area is feminine, mainly observed by female characters. In contrast, Joensuu depicts Punavuori as desolate, unclean and stationary, portraying the neighbourhood as being masculine.

The analysis reveals that place names act as dividers of social and moral spaces. The two names for Punavuori, *Punavuori* and *Rööperi*, form two opposite social and moral spaces. These two as well as other place names allow for the comparison and contrasting of Punavuori against other Helsinki neighbourhoods by creating social and moral boundaries. By creating contrast and boundaries, the place names form tension and conflict between characters.

Milla Juhonen
milla.juhonen@helsinki.fi
Helsingin yliopisto
Suomalais-ugrilainen ja pohjoismainen osasto

Liite 1. Luettelo teoksissa esiintyvistä paikannimistä. Molemmissa teoksissa esiintyvät nimet on kursivoitu.

Maanantaihin on paljon matkaa

<i>Albertinkatu</i>	<i>Lahti</i>
<i>Aleksi</i>	Lauttasaaren silta
Amerikka	Lauttasaarentie
Ateneum	Lauttasaari
Bangkok	Lehtisaari
Benjamin's Pub	Mechelininkatu
Benkku	Mäntsälä
Bulevardi	Pariisi
Chile	Pohjois-Esplanadi
Domus Academican kirjasto	Presidentinlinna
Eerikinkatu	<i>Punavuorenkatu</i>
<i>Eira</i>	<i>Punavuori</i>
Eläintieteellinen museo	Ranska
Erottaja	Rhodos
Espanja	Roobertin halli
Esplanadin puisto	Runebergin patsas
Etelä Esplanadi	Runeberginkatu
Etu-Töölö	<i>Rööperi</i>
Fasu	Scala
<i>Fredrikinkatu</i>	Sepänpuisto
Havis Amanda	Sipoo
<i>Helsinki</i>	Soutustadion
Hesa	Stadi
Holland	Stockmann
Italia	<i>Suomenlinna</i>
Itämerenkatu	Suomenniemi
Itä-Suomi	<i>Suomi</i>
JohanneksenkirKKo	Sörkka
<i>Kaivopuisto</i>	Taivaanvuohentie
<i>Katajanokka</i>	<i>Tukholma</i>
<i>Kauppatori</i>	<i>Turku</i>
<i>Kolera-allas</i>	<i>Viiskulma</i>
Kotkankallio	Vilkkilä
Lahdentie	Vuosaari

Väkivallan virkamies

<i>Albertinkatu</i>	<i>Kolera-allas</i>
Aleksanterinkatu	Kontula
<i>Aleksi</i>	Kontulankaari
Asematunneli	Krimi
Assa	Kulosaari
Eduskuntatalo	Kurvi
<i>Eira</i>	Kytösuontie
Eldankajärvi	Köydenpunojankatu
Eläintarhan Unioni	Laakso
Erottajan paloasema	<i>Lahti</i>
Espa	Lapuan patruunatehdas
Espoo	Lasipalatsi
Freda	Luotsikatu
<i>Fredrikinkatu</i>	Lääninvankila
Fredrikintori	Magdalenankatu
Haaga	Maistraatinkatu
Haapamäki	Malmi
Hakaniemen silta	Malmin ratapiha
Hakaniemi	Mannerheimintie
Harmaja	Mariankatu
Helsingin lääninvankila	Maunula
<i>Helsinki</i>	Meilahden sairaala
Hesperia	Merimiehenkatu
Hämeentie	Mikonkadun Renlund
Hämis	Mikonkatu
Iso Roobertinkatu	Mäkelänkatu
Joensuu	Neuvostoliiton suur-
Kaisaniementie	lähetystö
<i>Kaivopuisto</i>	Nokka
Kallion selviämisasema	Nordenskiöldinkatu
Kansallismuseo	Oikeuslääke
Kansallisteatteri	Oikeuslääketieteen
Kasinon ranta	laitos
<i>Katajanokka</i>	Orjatori
Katariinankatu	Oulunkylän liittymä
<i>Kauppatori</i>	Paloheinä
Kaupungintalo	parturiliike Ritva
Kirurginen sairaala	Pasila
Kivelä	Pasilankatu
Klippan	Pastori Jussilaisen tie

Pengerkatu	<i>Suomenlinna</i>
Pitkämäentie	<i>Suomi</i>
Pohjois-Espa	Suursuon ostoskeskus
Pohjoisranta	Säkkijärvi
Porvoo	Sörnäisten rantatie
Puistola	Tampere
Puna-Baari	Tarkk'ampujankatu
<i>Punavuorenkatu</i>	Tattarisuo
<i>Punavuori</i>	Tehtaankatu
Pursimiehenkadun	<i>Tukholma</i>
Alko	Tullinpuomi
Päärata	Tuomiokirkko
Rahapaja	<i>Turku</i>
Rappavuorentie	Tuusulantie
Rautatieasema	Ullanlinna
Ruotsi	Uudenmaankatu
Ruskeasuo	Vanajaveden ranta
<i>Rööperi</i>	Vauhtitie
Satamakatu	Vedenkantajanpuisto
Snellmaninkatu	<i>Viiskulma</i>
Sofiankatu	Viro
Sofianlehto	Vyökatu

MAARIT SOUKKA

”Sanakin tappaa toisensa, kun niikseen sattuu”

*Elämän ja kuoleman kysymyksiä
suomalaisessa 1950-luvun kirjallisuuden kielikeskustelussa*

1 Johdanto

Sotienjälkeistä aikaa aina 1960-luvun alkuun asti on kuvattu suomalaisen lyriikan uuden ilmaisutavan etsinnän ja löytämisen ajaksi (ks. Kunnas 1981). Keskustelu uudesta runosta kiihtyi 1940- ja 1950-lukujen taitteessa (Enwald 2006, 11) ja jatkui aktiivisena pitkin 1950-lukua. Tuolloin suhtauduttiin kriittisesti ”vanhaan” kieleen ja etsittiin tilalle uudenlaisia ilmaisun tapoja. Samankaltaista uuden ilmaisutavan etsintää ja halua uudistaa kieltä oli esiintynyt Suomen ulkopuolellakin pitkin 1900-lukua. (Kunnas 1981, 7–8, 53; Niemi 1994; Hökkä 1999; Veivo–Katajamäki 2007, 11.)

Kielen kohdalla uuden kaipuu ei ollut vain vanhaan kyllästymistä tai vaihtelun halua, vaan taustalla siinsi ajatus käytetyn kielen käymisestä epäpäteväksi tai jopa haitalliseksi. Kieli haaroj 1950-luvun keskustelussa moneen suuntaan: kielestä puhuttiin taiteen materiaalina ja välineenä, kommunikaatiivälineenä sekä ihmisen maailmasuhteeseen ja maailmassa olemisen tapaan vaikuttavana toimijana. Yleiseurooppalainen tendenssi oli, että kieleen liitettyjä epäkohtia syytettiin – osittain – monista yksilöiden ja yhteiskunnan ongelmista (Hirschkop 2019, 1). Kielen kysymykset eivät koskeneet vain kieltä, vaan laajasti koko ihmiselämää; niinpä käytetyllä kielellä oli merkitystä, mikä näkyi kieliasioihin paneutumisen antaumuksellisuudessa ja kielikeskustelun painokkuuteen pyrkivässä sanastossa ja kuvastossa: puhuttiin elämästä ja kuolemasta.

Artikkelissani¹ syvennyn siihen, mitä kielestä kirjoitettiin 1950-luvun suomenkielillä kirjallisuuden kentällä, ja perehdyn juuri siihen kielikeskustelun osa-alueeseen, joka asettuu vanhan ja uuden välitilaan: keskusteluun, jossa vanhaan tai läsnä olevaan kieleen suhtaudutaan kriittisesti ja jossa uudelle kielelle etsitään ja esitetään malleja. Pureudun erityisesti siihen, miten kielen ongelmista ja vaaroista puhuttaessa hyödynnetään elämän

1 Kiitän vertaisarvioijia arvokkaasta palautteesta. Samoin kiitän artikkelin vaatiman tutkimus- ja kirjoitustyön mahdollistamisesta Niilo Helanderin Säätiötä ja Jenny ja Antti Wihurin rahastoa.

ja kuoleman tematiikkaa². Käsittelen myös sitä, mitä toimenpiteitä kielen ongelmien pohjalta esitetään ja millaisia vaikutuksia kieleen liittyvien ongelmien ratkaisulla nähdään olevan. Keskityn nimenomaan kaunokirjallisuuden kielestä käytyyn keskusteluun.

Otan tarkasteluuni sekä kaunokirjallisia tekstejä että lehtitekstejä. Kaunokirjallisuuden osalta aineistoni kattaa 1950-luvulla Suomessa julkaistut suomenkieliset runoteokset³. Vaikka myös proosassa esiintyy samaan aikaan kielen pohdintaa, rajaan kaunokirjallisen aineistoni runoihin, joissa kielipohdinnat ovat erityisen runsaita⁴. Lehtiaineistoni koostuu 1950-luvulla julkaistuista suomenkielisistä kirjallisuus- ja kulttuurilehdistä⁵. Lähestyn aineistoani kontrapunktisen luennan kautta. Kontrapunktinen luenta tarjoaa mahdollisuuden nostaa esiin erilaisia keskustelun ääniä ja etenkin näiden äänten välistä vuorovaikutusta, jännitteisyyttä ja dynaamista yhdessä toimimista. Tällöin ei ole tarvetta typistää kuvaa 1950-luvun kielinäkemuksista ja -ihanteista muutamiiin piirteisiin, vaan kielikeskustelu voidaan nähdä erilaisten yhtäaikaisten näkemysten toimintakenttänä.

Seuraavaksi esittelen ensin kontrapunktista luentaa kielikeskustelun analyysivälineenä, minkä jälkeen luon yleiskuvan aineistoni kielikeskusteluun. Sen jälkeen tarkastelen elämän ja kuoleman tematiikkaa 1950-luvun kielikeskustelussa ja kielen ongelmiin esitettyjä ratkaisuvaihtoehtoja. Esittelen aineistostani piirtyvää yleiskuvaa, minkä lisäksi olen poiminut tulosten havainnollistamiseksi edustavia esimerkkejä niin runoista kuin lehtikirjoittelustakin.

2 Kontrapunktinen luenta ja sotienjälkeinen kielikeskustelu

Edward Said (1993) lanseerasi kontrapunktisen luennan teoksessaan *Culture and Imperialism*. Sittemmin kontrapunktista luentaa on sovellettu ja kehitetty edelleen etenkin kirjallisuudentutkimuksessa ja yhteiskuntatieteissä (ks. esim. Wilson 1994; Lachman 2014). Suomalaisessa tutkimuksessa sitä kuitenkin ei ole kovin paljon hyödynnetty (ks. kuitenkin esim. Soukka 2018, 2022a, 2022b, 2022c). Kontrapunktisessa luennassa pyritään näkemään tarkastelun kohteet moniäänisinä ja kytköksellisinä kokonaisuuksina, jotka koostuvat itsenäisistä mutta toistensa kanssa vuorovaikutuksessa olevista äänistä. Said (1993) pyrki luennan avulla myös nostamaan esiin teksteistä marginalisoituja tai vaiennettuja ääniä.

2 Ajan kielikeskustelusta nousee esiin myös muita teemoja. Jatkotutkimuksissa on hyödyllistä tarkastella myös niitä.

3 Aineistoni käsittää Fennica-tietokannasta löytyvät vuosien 1950–1959 aikana Suomessa julkaistut suomenkieliset runokokoelmien ensipainokset. Tarkastelun ulkopuolelle jäävät jo julkaistuista runoista kootut kokoomateokset, antologiat, käännökset ja lastenkirjallisuus. Näillä rajauksilla tarkasteltavia teoksia kertyi aineistooni 208.

4 Runojen osalta keskityn metakielellisiin pohdintoihin enkä siihen, miten keskustelussa olleet seikat ilmenevät kielessä käytännön tasolla.

5 Lehdistä aineisossani mukana ovat *Ajan kirja*, *Arena*, *Katsaus*, *Nuori Voima*, *Näköala*, *Parnasso*, *Suomalainen Suomi*, *Valvoja* ja *Väläkysymys*. Näistä *Arena* ilmestyi kaksikielisenä.

Kirjallisuuskeskustelun kenttä oli 1950-luvulla hyvinkin moniääninen, joskin siten, että toiset äänet saivat toisia enemmän kuuluvuutta. Keskustelussa oli myös selviä vastakkainasetteluja esimerkiksi eri sukupolvien ja modernismin kannattajien ja vastustajien välillä. Modernismilla oli vahva sija 1950-luvulla, mutta sekään ei ollut sisäisesti yhtenäinen koulukunta, vaan sisälsi erilaisia näkemyksiä ja suunnanetsintää (vrt. Viikari 1992; Hökkä 1999; Nykänen 2014, 36). Etenkin kaunokirjallisissa teksteissä juuri suunnanetsintä, reflektointi ja pohdiskeleva ote ovat tyypillisiä.

Tällaisen moniäänisen, epävakaa, poolihakuisen ja valta-asetelmia sisältävän kokonaisuuden tarkasteluun kontrapunktinen luenta on toimiva väline. Olen sen avulla tuonut yhteen aineistoni tekstejä ja niistä nousevia kieltä koskevia näkökulmia, erilaisia ääniä, ja tarkastellut tekstien jännitteitä ja tekstien välistä vuorovaikutusta. Kontrapunktinen luentani myös kiinnittää huomiota siihen, miten eri keskustelun äänet ja näkökulmat esiintyvät teksteissä taustaoletuksina, jotka asettavat puheelle kielestä valmiina annetun lähtötilanteen tai jotka tekstin mittaan haastetaan. Tästä näkökulmasta tarkastelen esimerkiksi 1950-luvulla toistunutta ajatusta uuden ja elävän kielen tarpeesta.

Kontrapunktinen luenta auttaa hahmottamaan kokonaisuutena laajaa aineistoani ja erittelemään aineistossa esiintyviä näkökulmia ja temaattisia kokonaisuuksia. Se myös tarjoaa sellaisen hahmotus- ja käsitteellistysmallin 1950-luvulla käydylle keskustelulle kielestä, jonka ei tarvitse pelkistyä yhden hallitsevan kielinäkemyskuvaukseksi vaan joka antaa erilaisille näkemyksille korostetusti tilaa olla olemassa ja vuorovaikutuksessa keskenään. Kielinäkemysten ja -ihanteiden ei siten tarvitse pelkistyä tiiviisti ilmaistavissa olevaksi teesiksi, vaan kokonaisuuden voidaan antaa hahmottua monisäikeiseksi, epästabiiliksi, ambivalentiksi ja tarkkoja rajoja välttäväksi. Käytännössä nostan analyysissäni esiin rinnakkaisia, keskenään ristiriitaisiakin näkemyksiä kielestä ja näiden näkemysten yhdessä toimimista. Lisäksi analysoin moniäänisyyden näkökulmasta kuoleman ja elämän vastakkainasettamista aineistoni kielikeskustelussa ja tämän vastakkainasettelun haastamista.

3 *Kielikeskustelu 1950-luvun runoudessa ja kirjallisuus- ja kulttuurilehdissä*

Sotienjälkeiseen vilkkaaseen kirjallisuuskeskusteluun osallistuivat jo kokeneet kirjoittajat sekä nuori 1940-luvun lopulla tai 1950-luvun alkupuolella debytoinut kirjallisuussukupolvi, jonka edustajista monet kytkettiin modernismiin. Suurin osa kulttuurilehtien kirjallisuuskeskustelijoista oli itsekin kirjailijoita, jolloin lehdet ja kaunokirjallisuus toimivat samoille kirjoittajille erilaisina, toisiaan täydentävinä keskustelu- ja pohdinta-alustoina: lehtikeskustelulta tuntuu odotetun perusteluja ja selkeitä kannanottoja, kun taas runoissa oli enemmän tilaa refleктоivalle pohdinnalle. Toisaalta runoja 1950-luvulla julkaisseissa on suuri joukko sellaisia, jotka eivät juurikaan lehtien palstoilla näkemyksiään jakaneet, ja heille runot toimivat erityisinä paikkoina osallistua keskusteluun.

Ajan runoudessa esiintyy runsaasti metalyyristä ja metakielellistä pohdintaa (ks. esim. Kajannes 1998; Viikari 2003; Katajamäki 2004; Laamanen 2018), mikä tulee esiin

myös aineistostani. Tämä on ymmärrettävää kontekstissa, jossa kielellisten käänteiden vaikutus oli vahvaa ja modernismi sai toisen tulemisensa ja vahvan läpimurron suomenkielisessä kirjallisuudessa. Modernisteilla yleisestikin kieli sai paljon huomiota, ja uutta kieltä voitiin etsiä esimerkiksi vastaamaan muuttuneen ajan ja kirjallisuuden ja erilaisten maailmankuvien tarpeita ja tekemään eroa entiseen (Eysteinson 1990, 12, 53; Rojola 2013, 201; Hirschkop 2019, 4). Kieli nähtiin myös aiempaa vahvemmin erityisenä mahdollisuutena tuottaa merkitsevyyttä runoihin (Hökkä 2001, 10). Metakielelliset pohdinnat ovat myös ymmärrettäviä ilmapiirissä, jossa korostettiin runoilijan käsityöläisyyttä ja oltiin hyvin tietoisia runojen syntyprosesseista (vrt. Kunnas 1981, 147).

Kirjallisuus- ja kulttuurilehdillä nähtiin 1950-luvulla olevan keskeinen asema kielen vaalinnassa; kuten nimimerkki V. T. (1958, 198) kirjoitti *Suomalaisessa Suomessa*, kyse oli ”kielen elävästä hengestä”. Samoin kaunokirjallisuuden roolia kielen jalostajana ja hengissä pitäjänä korostettiin (vrt. Kunnas 1981, 139). Kirjailijat – ja näiden teoksia ruotivat kriitikot – olivat paljon vartijoina. Aineistoni lehdissä kieli on teema, joka vähän väliä tulee esiin esimerkiksi esseissä, kritiikeissä ja sananvaihdossa. Erityisen runsaasti kieltä pohditaan *Parnasson* ja *Suomalaisen Suomen* palstoilla⁶. Vain harvoin kieli on kirjoituksen pääteemana; ennemminkin kieli kytkeytyy muihin teemoihin. Useimmiten puhe on nimenomaan kirjallisuuden kielestä, toisinaan kirjallisuuden ja muiden elämänalueiden kielten suhteista ja vain harvoin kielestä yleisemmällä tasolla. Ilmi tulee kielen olennaisuus kirjallisuuden ja kirjailijan työn kannalta.

Kielikeskustelua esiintyy pitkin 1950-lukua, mutta keskustelussa on hiljaisempia ja aktiivisempia vaiheita ja keskustelun purskahduksia, jotka kytkeytyvät usein yleiseen modernismikeskustelun aktivoitumiseen, kuten vuosina 1957–1958. Lehtikirjoittelun

6 Aineistossani kielikeskustelu painottuu määrällisesti erityisesti *Parnassoon* ja hieman tätä vähemmän myös *Suomalaiseen Suomeen*. Osittain tämä johtunee lehtien painopisteistä, laajuudesta ja kirjoittajakunnasta ja osittain siitä, että *Ajan kirja*, *Arena*, *Katsaus*, *Näköala* ja *Väläkysymys* ilmestyivät vain osana tarkastelussani olevista vuosista: *Näköala* ja *Ajan kirja* saivat 1951 jatkajakseen *Parnasson*, *Arena* ilmestyi vain vuosina 1951–1953 ja *Väläkysymys* 1952–1953 ja *Katsaus* alkoi ilmestyä vuonna 1957. Koko 1950-luvun ilmestyneissä *Nuoressa Voimassa* ja *Valvojassa* erityistä kielen pohdintaa esiintyy vain satunnaisesti – lukuun ottamatta 1950-luvun alkupuolella *Nuoressa Voimassa* julkaistua erityistä opettavaista ”Teroita kynäsi” -palstaa – eikä niissä juurikaan paneuduta kieleen elämän ja kuoleman tematiikan tai kuvaston kautta. *Arenan*, *Katsauksen*, *Nuoren Voiman*, *Suomalaisen Suomen* ja *Valvojan* osuutta aineistoni kielipohdintoissa rajoittaa myös se, että niissä annettiin runsaasti palstatilaa myös muulle sisällölle kuin kirjallisuuskirjoittelulle. Sen verran kirjallisuus- ja kielikirjoittelua kuitenkin kaikissa lehdissä on, että tästäkin lehtikirjoitusaineistosta on nähtävissä, että siinä missä lehdillä on omanlaisensa suhtautumislinjat esimerkiksi modernismiin, kielikeskustelussa lehtien välille ei muodostu vastakkainasetteluasetelmaa, vaan samankaltaiset – vaikka toisinaan moninaiset – suhtautumistavat kieleen toistuvat eri lehdissä ja tulevat näkyviin esimerkiksi lehtien kirja-arvostelujen arvotuksissa. Lehtiä kytkee toisiinsa myös kirjoittajakunnan osittainen päällekkäisyys. Erityisen aktiivisia kirjallisuuden kielellisen ilmaisen ja kielikysymysten pohtijoita lehdissä olivat esimerkiksi Tuomas Anhava, Osmo Hormia, Pekka Lounela, ”Teroita kynäsi” -palstan Juhani Nuotto ja Aatos Ojala; myös monet muut kirjoittajat ottivat satunnaisemmin kantaa kieliasioihin kirjallisuusarvosteluissa tai yksittäisissä tai muutamissa aineistooni sisältyvissä kirjallisuutta käsittelevissä artikkeleissaan.

kielikeskustelu sisältää sekä kotimaisten kirjoittajien omia pohdintoja että referaatteja ja käännöksiä muissa maissa käydyistä kirjallisuuskirjoittelusta, mikä tuo esiin lehtien toimittajien halua valtakunnan rajat ylittävään näkemysten kuulosteluun. Se, että usein näissä käännöksiin valikoituneissa kirjoituksissa kielipohdinnat pääsevät hyvin kuuluville, voi kertoa joko siitä, että kieli oli pohdintojen keskiössä myös muualla kuin Suomessa, tai siitä, että ulkomaisesta tarjonnasta käännettäviksi on valikoitu juuri kieltä runsaasti pohdittavia tekstejä.

Kirjallisuuskriitikot ovat alue, jolla kieleen kiinnitetään kriittistä huomiota ja samalla piirtyy esiin kuva ideaalikiielestä. Tämä ideaalikuva vastaa paljolti myöhemmässä kirjallisuudentutkimuksessa esitettyä kuvaa modernistisesta kielestä: kielessä arvostetaan esimerkiksi tiiviyyttä, tuoreutta, punnittuutta ja sentimentaalisten ja kuluneiden ilmausten välttämistä. Lehtikirjoittelun kielikeskustelu on monesti arvottavaa, normittavaa ja hyvän ja huonon dikotomioita hyödyntävää: esitetään kieleen liittyviä ongelmia ja ohjeistetaan, millaista kieltä pitäisi käyttää. Moniäänistä pohdintaa ei juurikaan tekstien sisällä esiinny, jolloin moniäänisyys rakentuu – jos on rakentuakseen – ennemminkin tekstien välille. Aineistoni runoissa sen sijaan kieli tulee esiin moniäänisemmin ja reflektioivammin myös yksittäisten tekstien sisällä. Niissä myös ilmaistaan kieleen liittyviä tunteita ja pohdiskellaan ja haastetaan kielen ideaaleja ja normeja. Nämä arvioinnit ja haastamiset tuottavat kontrapunktisia asetelmia, joissa läsnä ovat erilaiset näkemykset kielestä ja niiden dynaaminen vuorovaikutus toistensa ja ympäröivän kirjallisuuskeskustelun kanssa.

Kielen tärkeys ajan pohdinnoissa näkyy sekä kaunokirjallisissa että lehtiteksteissä, ja molemmissa kieleen liittyvät vaarat, uhat ja ongelmat saavat olennaisen aseman. Elämään ja kuolemaan kytkeytyvä kielen pohdiskelu on vain osa kielikeskustelusta. Se ei myöskään ole erillinen alue muusta kielen pohdinnasta, vaan kytkeytyy esimerkiksi pohdintaan kielen harhaanjohtavuudesta ja ilmaisujen tyhjyydestä ja konventionaalisuudesta. Aineistoni runoteoksista selvästi yli puolessa on metakielellisiä pohdintoja; useimmissa kokoelmissa yhdestä muutamaan esiintymään, muutamissa kokoelmissa jopa niin paljon, että kieli voidaan nähdä yhdeksi näiden kokoelmien keskeisistä teemoista⁷. Metakielelliset pohdinnat korostuvat erityisesti modernisteiksi luokitellussa kirjailijajoukossa; toki metakielellisiä pohdintoja on muillakin, mutta modernistien teksteissä kielipohdinnat ovat erityisen runsaita ja keskittyvät erityisen paljon kielen ongelmiin ja vaaroihin, ilmaisen haasteisiin ja uuden ilmaisukielen etsintään. Samoin elämän ja kuoleman tematiikka tulee kokonaisuutena vahvimmin esiin juuri modernistien metakielellisissä pohdinnoissa.

7 Erityisen runsaita kielipohdinnat ovat esimerkiksi Paavo Haavikon, Lasse Heikkilän, Pentti Holapan, Eeva-Liisa Mannerin, Lassi Nummen ja Maila Pylkkösen 1950-luvun tuotannossa. Kaiken kaikkiaan kieli tai kielen elementit (esim. puhuttaessa sanoista) esiintyvät vähintään maininnan tasolla noin 450:ssä aineistoni runoista. Kieleen liittyvästä vallasta, voimasta, ongelmallisuudesta ja vaarallisuudesta runoaineistossani on reilut 200 esiintymää (esiintymät lasken tässä runotasolla, jolloin on huomattava esiintymien välinen mahdollinen epäsuhta sen suhteen, miten paljon yksittäisessä runossa kielelle annetaan huomiota – onko se runon teemana, lyhyenä mainintana vai jotain tältä väliltä); näistä noin kolmasosa liittyy myös tarkastelemaani elämän ja kuoleman tematiikkaan.

Tästä syystä suuri osa artikkelini runoesimerkeistäkin on modernisteiksi luokitelluilta kirjailijoilta; esimerkkien jakauma kuvastaa sikäli aineistoni kielikeskustelua.

Elämän ja kuoleman tematiikka näkyy aineistoni kielikeskustelussa puheena kielen elämästä, elävyydestä, kuolemasta ja kuolettavuudesta. Aineistoni analyysin pohjaksi olen poiminut aineistostani kaikki sellaiset tekstikohdat, joissa puhutaan kielestä ja näistä edelleen kohdat, joissa kieli nähdään ongelmallisena tai muutosta vaativana⁸. Tästä materiaalista olen seulonut artikkelini kannalta olennaiset esiintymät eli tekstikohdat, joissa kieli kytkeytyy kuoleman ja elämän tematiikkaan, ja muodostanut niiden pohjalta kuvan kielen, kuoleman ja elämän kytköksistä kielikeskustelussa. Elämän tematiikkaan luen esiintymät, joissa puhutaan suoraan kielen elävyydestä ja kielen vaikutuksesta elämään, sekä esiintymät, joissa puhutaan elävän tai siihen rinnastuvan uuden, ilmaisultaan uudistetun kielen etsinnästä ja kielen uudistamisen, eläväksi tekemisen tarpeesta. Kuoleman tematiikkaan olen lukenut esiintymät, joissa puhutaan kuolleesta kielestä, kielen kuolemasta tai kielen kuolettavista vaikutuksista. Suuri osa esiintymistä on sellaisia, että niissä tulevat selkeästi esille kuoleman ja elämän tematiikat ja sanastot, jotka asettuvat vastakkainasetelmaan. Toisaalta on myös sellaisia esiintymiä, joissa keskitytään elävän ja uudistetun kielen etsintään ja viittaus kuolleeseen tai jotenkin puutteelliseen tai vaaralliseen kieleen on läsnä lähinnä tavoitellun negaationa ja ajan hallitsevasta diskurssista nousevana taustaoletuksena.

4 *Elämän ja kuoleman kysymys*

Sotienjälkeisessä kieltä pohtivassa lehtikirjoittelussa ja runoudessa hyödynnetään aika ajoin kuoleman ja elämän oletetun vastakohtaparin tuottamaa kontrapunktista asetelmaa ja jännitteisyyttä: vastakohtaisuutta käytetään lehtikirjoittelussa lukijaan vetoavana ja sanottavaan painoarvoa antavana retorisenä tehokeinona ja runoissa jännitettä tuottavana dynaamisena tekijänä. Asettamalla kieli elämän ja kuoleman kysymykseksi voidaan myös tuoda esiin sitä, että sillä, millaista kieltä käytetään, on merkitystä niin kielen itsensä elinvoiman kuin ihmiselämänkin kohdalla. Toisaalta runoissa vastakohtaisuutta myös puretaan ja tuodaan vastakohtat erottamattomiksi osiksi samaa kokonaisuutta. Esimerkiksi Leena Kaunonen (2011) on tarkastellut, miten Eeva-Liisa Mannerilla kuolema ja elämä toimivat kontrapunktia tuottavina elementteinä. Kontrapunktinen asetelma toisaalta hyödyntää kuoleman ja elämän vastakohtaisuutta mutta toisaalta myös sitoo ne osaksi samaa kokonaisuutta.

Tässä luvussa käsittelen ensin kielen kuolemaan ja kuolettavuuteen kytkeytyvää kielikeskustelua ja sen jälkeen kääntymistä elävän kielen puoleen. Tämän jälkeen käyn läpi aineistossani esiintyvää elävän kielen ihanteen problematisointia ja kuoleman kytkeytymistä eläväksi tehtyyn kieleen.

8 Ajan keskustelussa kielellä voitiin viitata yleisesti kieleen, kieleen kommunikaatiiovälineenä tai ilmaiskieleen. Tarkastelen artikkelissani näihin kaikkiin liittyvää keskustelua, eikä niitä oikeastaan ole mahdollista kirjallisuuden kielikysymysten yhteydessä täysin erottaakaan toisistaan.

4.1 Kuollut ja kuolettava kieli

Etenkin 1950-luvun lehtikirjoittelussa toistuvasti ja jossain määrin myös runoissa nousee esiin ajatus kuolleesta kielestä. Pelkona ovat totutun kielen riittämättömyys, konventionaalistuminen, automatisoituminen ja merkitykseltään tyhjäksi käyminen ja sen myötä kielen kuoleminen. Kielen inflaatioon voi johtaa myös sanojen merkityksen suhteelliseksi ja sitä kautta epävarmaksi kokeminen tai sanojen paljous suhteessa ajattelun määrään. Ajatuksena on, että esimerkiksi fraaseilla ja sanapaljoudella kyllä voidaan tavoitella elävää ja voimakasta sanan käyttöä, mutta lopputulos on silmänlumemaisuudesta huolimatta päinvastainen: väljähtänyttä, kuolemaan tuomittua runoutta. Lisäksi ollaan huolissaan kuolleeksi koetun kielen käytöstä ja niistä seurauksista, jotka elämälle ja kirjallisuudelle tällaisella kuolleella kielellä olisi; kielen kuoleman lisäksi on kyse kielen kuolettavuudesta.

Kuolleen kielen pelossa voidaan nähdä yhtymäkohtia uuskritiikoiden huoleen kielen väljähtämisestä teollistuneissa yhteiskunnissa; Suomen kirjallisuuspiireihin uskriteiikin ajatukset kotiutuivat toden teolla juuri 1950-luvulla (Kunnas 1981, 140; Koskela–Rojola 1997, 27). Tuomas Anhava (1952) esimerkiksi esitteli Ezra Poundin ajatuksia *Parnassossa* vuonna 1952 esseessään ”Mitä lukijan tulee tietää”. Tässä esittelystä yksi painopiste oli juuri ilmaisukeinojen ja optimaalisen, elävän kielen pohdinnassa (tarkemmin ks. luku 4.2). Anhava kirjoitti kielen tyhjäksi käymisestä ja sen tuhoisista seurauksista:

Kaikki mitä on runsaasti ja vaivattomasti saatavissa, jokaisen ulottuvilla, menettää kahdella tavoin arvoansa. Ensiksikin totumme siihen, emme kiinnitä siihen enää huomiota, emme pysy tietoisina sen merkityksestä. [– –] Tämän selvästi ilmenevän kehityksen kannoilla seuraa toinen inflaatio, huomaamattomampi ja tappavampi. Käytämme jotakin hyödykettä alituisesti ja miettimättä: siis pä emme tarkkaile sen laatua ja meille tulee kelvanneeksi toisarvoinen tavara. [– –] Yksi väline, jota käytetään enemmän tai vähemmän lakkaamatta joka päivä, on sana. (Anhava 1952, 222.)

Anhavan tekstissä toisteinen ja automatisoitunut kielen käyttö esitetään ”tappavana”. Anhavan näkemys yhtyy yleiseen ajan fraasien ja kuluneiden ilmausten kammoon ja siinä voidaan nähdä yhtymäkohtia formalistien huoleen siitä, että arjessa käytetty kieli kuluu vähitellen tehottomaksi ja automatisoituu (ks. Koskela–Rojola 1997, 36–37). Toisaalta arjen kieli voidaan aineistossani nähdä myös rikkautena, joka virkistää kuolleeksi jäähmettynyttä kaunokirjallista kieltä (ks. Anhava 1952, 223). Yleisin asetelma etenkin lehtikirjoittelussa kuitenkin on, että runouden kieli on jotain erityistä, jolla on myös erityinen vastuu ihmisten ja kielen kehittämisestä. Tältä runouden kieleltä vaaditaan paitsi elävyyttä, myös rohkeutta, jopa uskallusta ”uhmata kuolemaa” (ks. Ciardi 1956, 292, 294).

Ville Repo (1952, 547) kirjoitti *Suomalaisessa Suomessa*, miten Suomessa hänen mielestään ei tarpeeksi harjoiteta runoutta, jossa liki kaikki sanat olisivat painokkaita ja ”merkitystä tulvillaan” (hän nimittää tätä ”runokudokseksi”):

Meillä ei runokudos ole ollut erityisen harrastettua: sanan mahti on pyritty korvaamaan sanojen mahdollilla, monisanaisuuden mahdollilla. Yksityiselle sanalle ei ole suotu sitä punnintaa, jonka runokudos siltä vaatii ja jonka sana vaatii pysyäkseen elävänä. Tuloksena on ollut miltei käsittämätön määrä kuollutta runoa [– –].

Revon kriittisessä kannanotossa hyödynnetään elämän ja kuoleman sanastoa: puhutaan sanojen elävänä pysymisen ehdoista ja kuolleesta runosta ja samalla dramaattisilla sanavalinnoilla luodaan kuvaa esitetyn asian kriittisyydestä – on kyse elämästä ja kuolemasta.

Punnittuus ja taloudellisuus ovat selkeästi eräitä 1950-luvun kirjallisuuskirjoittelusta nousevia elävän kielen ihanteita, joiden rikkomiselle kuvataan väkivaltaisiakin seurauksia. Sanojen väkivaltaisuus tulee esiin Osmo Hormian (1954) *Parnassoon* kirjoittamasta Laura Latvalan *Aamusignaalin* arvostelusta:

Ne, jotka kiittävät voiman ilmaisuja, kiittänevät juuri näitä runoja: komeasaisempia purkauksia ei tarvitse hakea. Minun mielestäni kuitenkin, niinkuin ennen jo olen sanonut, on pitkä matka voimasta taiteeseen. [– –] Todellinen murhenäytelmä on sanojen merkityksen kato esimerkiksi seuraavassa. “Planeetaaristen aaltojen mahtavin vuosisatoina vyöryvin rytmein keinuttivat / minua korkean kevääni viiltävänvalkoiset päivät ja yöt syvät hukuttavat.” Sanakin tappaa toisensa, kun niikseen sattuu.

Tietynlainen kielenkäyttö saa sanat kohdistamaan tuhovoimansa toisiin sanoihin: liian tiheään asetetut komean kuuloiset sanat vievät elinvoiman toisiltaan, sanakin voi tappaa toisensa.

Kirjallisuutta pidetään aineistossani usein kielen erityisalueena ja jopa väkivallan sanastoa hyödyntäen varoitellaan ottamasta kirjallisuuden kieleen liikaa mallia muiden elämänalueiden kielestä. Kielen alueiden erilaistuminen nähdään ajalle tyypillisenä ilmiönä, jonka vaikutuksiin ja vaaroihin pitäisi varautua. Vuonna 1951 *Parnassossa* julkaistussa kirjoituksessaan runoilija, kirjallisuuskriitikko ja taidehistorioitsija Wladimir Weidlé ilmaisi huolensa runouden tilasta ja kielen asemasta:

Yhtä mieltä ollaan siitä, että runous on vähäinen mutta merkitykseltään tärkeä linnake, jota väkiryynnäköin uhkaa arkipäiväistynyt tai tieteen kuivattama kielenkäyttö tai asiakirjojen, lehdistön ja kansantajuisten julkaisujen edustama kirjallisuus, jossa ammatti on tukahduttanut luovan työn. [– –] on kaikki se, mitä ei ole pystytty ilmaisemaan täyteläisesti ja runollisesti, vielä pahempaa kuin “ei-runoutta”; niissä on aineksia, jotka tappavat kaiken runouden, rykelmittäin yleisiä totuuksia, vanhentuneita aatteita, lyhytikäisiä päänäpistöjä.” (Weidlé 1951, 44.)

Weidlén tekstistä piirtyy uhkakuva, jossa arkipäiväistynyt tai kuiva kieli on vaarassa tuhota runouden. Puhutaan väkiryynnäköistä ja tappamisesta. Samalla korostetaan, että

on tärkeä tehdä ero runouden kielen ja muiden elämänalueiden kielten välille – muuten seuraukset ovat tuhoisat.

Saman kysymyksen äärellä oli kolme vuotta myöhemmin kirjailija Peter de Mendehlssohn (P.E.N.-kongressin satoa 1954, 226), jonka puheenvuoro PEN-kongressissa valittiin lainattavaksi *Parnassossa*. De Mendehlssohn esitti erilaisiin erikoiskieliin lohkoutuneen tulevaisuuden epätoivoisena:

joko tyydymme siihen tosiasiaan, että kielemme kokonaisuutena – kaikkine erikoisosastoineen – laajenee seuraavien viidenkymmenen vuoden kuluessa sellaiseen rajaan että se räjähtää; [– –] tai päätämme, että nämä erikoiskielimuodot eivät ole osia elävästä kielimuodosta, ja että korkeintaan elävä kieli voi jossakin tilanteessa alentua pakkoluovuttamaan ja anastamaan jonkin palasen erikoiskielistä, jonka se havaitsee hyödylliseksi tai mieluisaksi. Jos viimeksimainittu menettelytapa otetaan käytäntöön, huomataan pian, että mikään ei voi estää elämän ja kirjallisuuden lopullista eroa.

Puheenvuorossa erikoisalojen kielet nähdään ”elävän kielimuodon” ja ihmisten kirjallisuussuhteen uhkana. Hyviä vaihtoehtoja ei ole: joko kielet muodostavat valtavan kokonaisuuden, mikä johtaa kielen räjähtämiseen, tai elämä ja kirjallisuus joutuvat erilaisten kielten myötä irti toisistaan. Ihmiset nähdään samalla yhden kielen vankeina, joilla ei ole todellista kykyä vaihtaa kielijärjestelmästä toiseen tilanteen mukaan.

Kielen kuoleman tematiikkaa esiintyy myös 1950-luvun runoissa, joskin suoraan kielen kuolemasta tai kuolleesta kielestä puhutaan vain harvoin, kun taas kielen petollisuudesta, tyhjyydestä ja vaaroista puhutaan enemmän. Maila Pylkkösen (1958, 81) runossa kielen nähdään kuitenkin olevan kuoleman iässä, tyhjyyteen ajautumassa:

Olen syntymästä onnellinen
ja keskittynyt kukoistamaan tästä voimastani,
vain kielestä väsyn. Kieli on kuoleman iässä
ja pitkä,
täynnä kukoistusta, mutta sanojen sydän on tyhjä
[– –]

Tyhjyyden ja kuoleman tematiikka yhdistävät Anhavan, Revon ja Hormian kirjoitusten ja Pylkkösen runon puhetta kielen tilasta; erona on, että lehtiteksteissä kielestä puhutaan lähinnä yleisellä tasolla, kun taas Pylkkösen runossa tulee vahvasti esiin yksilön, puhujan, suhde kieleen. Runossa kielen pohdinta lähtee juuri yksilön kokemuksesta, siitä, miten yksilö on väsynyt kielestä. Lehtikirjoittelussa puolestaan kieltä katsotaan yleensä ulkopuolisen tarkkailijan näkökulmasta, etäisyyden päästä; tästä linjasta hieman poiketen Anhava tempaa lukijan mukaan kielenkäyttäjäksi hyödyntämällä passiivin kaltaisesti monikon ensimmäistä persoonaa puhuessaan vaarassa olevista kielen käyttäjistä.

4.2 ”Antakaa uusi ja elävä sana”

Euroopan kirjallisuuspiireissä jo 1800-luvun lopulta alkaen ja erityisen selkeänä 1900-luvun alkupuolella ollut vahva halu uudistaa kieltä (Kunnas 1981, 7–8) vastaa paljolti aineistossani näkyvää kielen uudistuksen halua. Yksi toistuva vaade kielelle 1950-luvun kielikeskustelussa on elävyys, joka asetetaan yhdeksi korkeimmista tavoiteltavan kielen kriteereistä. Elävän tai uuden kielen puoleen käännytään sekä runoissa että lehtikirjoittelussa, ja nämä keskustelun osat limittyvät. Elävä kieli asettuu kuolleen kielen vastakohdaksi.

Uuskritiikki kiinnitti huomion tekstin yksityiskohtiin ja sisäiseen rakentumiseen, ja 1950-luvulla myös Suomessa korostettiin sanojen itseisarvoa sen sijaan, että ne olisi nähty lähinnä välinearvoisina tai varsinaisen kuvattavan kohteen edustajina (ks. esim. Laitinen 1958, 239). Tällöin huomion kiinnittyminen sanan elävyyteen on ymmärrettävää. Myös formalismin vaikutus alkoi näkyä suomenkielisessä runoudessa erityisesti 1950-luvulla (Kunnas 1981, 9), ja kielen elävyyden vaatimus voidaankin kytkeä osin formalismiin. Kielen eloon herättämistä oli perännyt esimerkiksi venäläiseen formalismiin yhdistetty Viktor Šklovski, joka 1900-luvun alkupuolella esitti huolensa siitä, että tottumus oli sitonut sanat kahleisiinsa, minkä takia kieli pitäisi nostaa kuolleista, tehdä jälleen eläväksi. Šklovskin mukaan tällainen kielen elävöittäminen ei palvelisi ainoastaan kirjallisuutta, vaan kaikkea muutakin. (Hirschkop 2019, 4, 160.) Myös aineistossani kielen elävyys nähdään, ei vain kirjallisuuden, vaan koko elämän asiaksi.

Esimerkiksi Tuomas Anhava (1952, 223, 228) kirjoittaa ”Mitä lukijan tulee tietää” esseessään siitä, miten elävä kieli toimii kuolemalta pelastavana tekijänä: se ”herättää virkeyttä ja valppautta kun totunnaisuus ja toistuvuus uhkaa tappaa elävältä, toisin sanoen jättää ihmisen ainoastaan henkiin”. Anhava näkee elävän kielen ”elämän merkinä” ja sanataiteen kielen parhaan kukoistuksen alueena. Elävä kieli, jota Anhava tavoittaa tekstissään, on tehokasta, taloudellista ja merkityksellä ladattua. Aineistossani näkyikin vahva tarve tehdä kielelle jotain kuoleman uhan väistämiseksi. Kaivataan tuoreita tapoja käyttää sanoja tai jopa tiettyjen sanojen välttämistä. Vaikuttaa, että totunnaisuuden pelätään ohjaavan ihmisen tapaa hahmottaa maailmaa, ja totunnaisuuden rikkomisella tavoitellaan tällöin uutuuden ja mielen virkeyden lisäksi myös todellisuuskäsitysten haastamista, maailman tarkastelua valppain aistein.

Monesti lehtikirjoittelussa korostettiin runouden asemaa kielen elävöittäjänä ja uuden ilmaisutavan kehittäjänä ja hyödyntäjänä. Kun tarkastellaan runojen metakielellisiä sisältöjä, elävästä kielestä käyty keskustelu näkyy runoissa toisaalta uuden kielen tai ilmaisutavan etsintänä, toisaalta kokemuksina eksyksissä olosta, kun oikeanlaista tai toivottua ilmaisua ei tunnu löytyvän. Kielen ongelmat näkyvät runoissa usein oletusarvoisina lähtökohtina, runoihin valmiina tulevana asetelmana, jota ei juurikaan kyseenalaisteta pohtimalla esimerkiksi sitä, olisiko totunnainen tai ”vanha” kieli sittenkin riittävää. Tähän pohdintaan kytkeytyvä jännite kuitenkin rakentuu Helvi Juvosen runoon ”Ad absurdum”:

[– –]
 Sanat vanhat ei riitä.
 Antakaa uusi ja elävä sana.
 Ehkä ymmärtäisin,
 missä on kaikkeen kätkeyty logos.
 [– –]
 (Juvonen 1950, 91.)

Juvosen runon puhuja pohtii maailmaa, aikaa, paikkaa ja ihmistä ja joutuu hämmennyksiin. Vanhat sanat eivät tunnu auttavan todellisuuden pohdinnassa, ne ovat riittämättömiä. Niinpä puhuja pyytää uutta ja elävää sanaa, jotta voisi ymmärtää ”missä on kaikkeen kätkeyty logos”. Elävä sana on puhujalle reitti ymmärtämiseen ja todellisuuteen kiinnittymiseen, reitti jonkin kätkeytyn saavuttamiseen. Runo ei kuitenkaan jää yksiselitteisesti uuden ja elävän kaipuuseen, vaan runon lopettavassa säkeessä uuden ja vanhan välille luodaan kontrapunktinen jännite toteamalla: ”Logos? Sana vanha siis! / Ehkä siinä on kyllin.” (Mp.) Runossa läsnä oleva ajan keskusteluille tyypillinen kaipuu uuteen ja elävään sanaan tulee näin myös haastetuksi; vanha onkin ehkä uutta ja elävää ja rajat poolien välillä hämärtyvät.⁹

4.3 *Rajan taa*

Elävää kieltä voidaan aineistossani etsiä myös vanhan kielen rikkomisen, tuhon tai kuoleman kautta, hakeutumalla kielen rajan taa. Tässä näkyy halu uudistaa ilmaisuja ja irrottautua ajattelua, kielenkäyttöä, hahmottamista ja maailmassa olemisen tapoja ohjaavista konventioista. Erityisesti runoilijoiden tehtäväksi nähtiin kielen ja sen synnyttämien assosiaatioiden kahleiden katkominen (Kunnas 1981, 130). Elävä kieli saa tällöin lähtökohteisesti yksilöllisyyden, tuoreuden, syvän merkityksen ja punnittuuden määritteet. Kuitenkin osassa aineistoani näkyy huoli tällaisen yksilöllisyydestä ja rajojen rikkomisesta elävän kielen todellisesta elinkyvystä ja siitä, missä vaiheessa kieli muuttuu niin yksilölliseksi, että se menettää kykynsä välittää merkityksiä yksilöiden välillä – liika elävyys voikin viedä kielen väärälle puolelle rajaa.

Kielen rajojen koettelemisesta puhui *Parnassossa* esimerkiksi runoilija ja kirjallisuusalan monitoimija Anthonie Donker (1954) pohtiessaan kokeilevaa lyriikkaa ja runouden kielen tilannetta. Hänen kirjoituksensa on vain puoliksi optimistinen; ilmaisun haasteena on rajojen rikkomisesta huolimatta kielen riittämättömyys. Tämä tuo mieleen Ludwig Wittgensteinin (1922, 4.1212, 6.53) kirjoitukset asioista, joita ei voi kielellä ilmaista, kielen rajoista ja siitä, miten olisi vaiettava siitä, mistä ei voi puhua. Donker kirjoittaa, miten runossa pyritään ilmaisemaan sellaista, mitä ei voi ilmaista:

9 Suomen 1950-luvun runous voidaan nähdä toisaalta vanhan ja uuden taistelun alueena, toisaalta jaksona, jolloin monet kirjailijat kääntyivät sekä uuden että perinteisen puoleen, joskin usein niin, että uudistukseen haettiin elementtejä vanhasta eikä toistettu vanhaa mallia sellaisenaan (vrt. Kunnas 1981).

Runossa yritetään aina ilmaista sitä, mikä ei ole ilmaistavissa. Runous kuuluu hiljaisuuteen, joka on ennen puhuttua sanaa ja sen jälkeen, joka ylittää äänirajan: siihen eivät katoavaiset, kuolevat sanat kykene. Runon kieli on hiljaisuuden ääriällä, se on miltei vaikenemista ja lähestyy ihannettaan alituisen. [– –] [R]unous on luonteeltaan salaisuuksien ilmisaattaja ja se pyrkii lakkaamatta koettelemaan kielen rajoja, ylittämään ne: se on ainoa keino tunnustella myös elämän ja kuoleman rajaa. Runoilija joutuu aina rikkomaan kieliopin sääntöjä. (Donker 1954, 241, 244.)

Donkerin kirjoituksessa erotetaan runouden kieli muista kielen muodoista ja annetaan runoudelle erityinen asema suhteessa kieleen: runouden kieli toisaalta ei tavoita haluaansa, mutta toisaalta juuri runous on se, joka pääsee lähimmäksi tavoiteltua, koettelee kielen ja kuolevaisuuden rajoja. Sanat nimetään kuoleviksi, mutta hiljaisuuden alueelle kuuluvaksi nimetty runous pyrkii juuri hiljaisuuden kautta lähestymään sitä, mitä sanat eivät tavoita, ja samalla se myös tunnustelee ”elämän ja kuoleman rajaa”. Tässä näkemyksessä ilmaisukieli, joka ylittää kielen rajat, ja hiljaisuus ovat jotain, joka johtaa ihmisen toisenlaisen kokemisen ja ymmärtämisen ääreen.

Jännitteen elävän kielen pohdintaan tuo ajatus siitä, että äärimmilleen vietyä elävän kielen tavoittelu voikin johtaa kielen kuolemaan tai vuorovaikutuksen tuhoon. Wladimir Weidlé (1951, 45, 47) kirjoitti *Parnassossa* 1951:

milloinkaan ennen ei erikoisuuden tavoittelu ole ollut näin tietoista eikä milloinkaan ennen omaperäisyyttä ole pidetty korkeimpana arvonmittana. [– –] Toisaalta taas, tähdennettäessä välittömyyden merkitystä hintaan mihin hyvänsä, runoilijan on hylättävä yleisesti käytetyt sanat, joita hän pitää onttoina kaavoina, pahoinpideltävä niitäkin, jotka hänen on pakko säilyttää, poljettava sanojen merkitys, väänneltävä ja runneltava niitä, ja tulos on, ettei häntä lopulta ymmärrä kukaan, sillä näin menetellen hän ilmaisee itseään vain lakkaamalla ilmaisemasta itseään muille. [– –] Runous ei ole ilmaisukeinojensa summa. Jos sen kieli pystyy ilmaisemaan mitä tahansa, ei se lopulta ilmaise mitään.

Weidlén kuvaus osasta aikansa runoutta ei ole ruusuinen: runous on vaarassa tuhoutua, kieltä pahoinpidellään ja lopulta kieli ei ilmaise mitään eivätkä ihmiset ymmärrä toisiaan. Samankaltaista huolta keskinäisen ymmärryksen raukeamisesta kielellisen kokeilun ja äärimmäisten kielen eläväksi tekemisyökkimysten seurauksena esiintyi myös muilla ajan kirjoittajilla.

Vaikka kielen liiallisesta yksilöllisyydestä kannettiin huolta, 1950-luvun loppupuolella vahvistuivat kulttuurilehdissä äänenpainot, jotka korostivat runouden kielen omanlaisuutta ja omalakisuuutta; tuotiin esiin, ettei runouden kielen tarvitse eikä kannatakaan mukautua yleisiin kielen normeihin. Runouden kielen tehtäväksi esitettiin uudistaminen, yllättäminen ja rajojen murtaminen. Eeva-Liisa Manner (1959, 52, 54) kirjoitti *Suomalaisessa Suomessa*, kuinka

[k]oettelemalla kielen rajoja modernit runoilijat koettelevat ihmiskyvyn rajoja ylimalkaan. Jollei runoilija murra yhtään kielen raja-aitaa, hän on kärsinyt tap-

pion; hänen valtakuntansa on aina säännöllisten rajojen ulkopuolella. [– –] Keinojen koetteleminen ja niiden vaihtelevaisuus, jopa rajuus, ei ole vain luvallista ja suotavaa, vaan se on välttämätöntä: se on runoilijan taistelua fraasia vastaan.

Mannerin näkemyksessä kielen rajojen rikkominen on toivottavaa eikä siihen liitetä uhkakuvia; se on nimenomaan rajojen rikkovuudessaan ”taistelua fraasia vastaan”.

Aineistossani on kuitenkin myös ainakin yksi ääni, Aatos Ojalan ilmentämänä, joka epäilee kielen kykyä missään muodossaan toimia optimaalisesti taiteessa:

Muiden ilmaisukeinojen joukossa kielellä voi sanoa olevan poikkeusaseman. Niihin verrattuna se on ”raskas aselaji”, kuten prof. Koskimies sattuvasti sanoo, se ei koskaan kykene palvelemaan niin puhtaasti esteettisiä tarkoituseriä kuin muut fysikaalisemmat ilmaisuvälineet. Viime kädessä tämä, minun käsitykseni mukaan, johtuu siitä, että kieli on perusolemukseltaan jotain aivan vastakkaista taiteelle, samasta alkujuuresta lähteneen sielullisen funktion toinen haara, jonka toisena haarana on taide. (Ojala 1954, 307.)

Ojalan näkemyksessä kieli onkin ylittämätön taiteen este, jotain aivan taiteelle vastakkaista. Tämä asettaa kirjallisuuden hankalaan asemaan taiteen kentällä; miten kirjallisuus voisi olla taidetta, jos kieli ei pysty palvelemaan esteettisiä tarkoituseriä? Mitä tehdä, jos kieli näin uhkaa koko sanataiteen olemassaoloa?

5 *Eroon tuhoavasta kielestä*

Sotienjälkeinen kirjallisuuden kielikeskustelu ei ole vain ongelmassa rypemistä ja vaarojen alle alistumista, vaan ongelmiin etsitään ja ehdotetaan myös ratkaisuja. Runoilijat asetetaan tässä paljon vartijoiksi ja juuri heiltä odotetaan uudistunutta, elävää kieltä ja sitä kautta esimerkkinä toimimista. Auli Viikari (1992, 50) on maininnut, miten 1950-luvun kirjallisuuskritiikeistä paistoi läpi kommunikaatio-optimismi, mutta runoudessa puolestaan kielellisiin mahdollisuuksiin suhtauduttiin skeptisemmin ja analyttisemmin. Sama asenteiden yleislinjan moniäänisyys näkyy myös aineistossani: lehtikirjoitukset asettavat ongelman ja ideaalin ja käytännön toteutus jää runojen harteille. Siinä missä lehtikeskustelussa ratkaisua haetaan yleensä huomion kiinnittämisestä kieleen, ihmisten kielisuhteen muovaamisesta tai kielen käytön normittamisesta, runojen puhujat saavat usein ilmaisen etsijän roolin. Kun lehtikirjoittelussa esimerkiksi ymmärtämisen ongelmiin etsitään ratkaisua käytetyn kielen optimoimisesta tai ymmärtämättömän yksilön opettamisesta, runoissa ratkaisuksi pohditaan kielen hylkäämistä, vaikenemista ja hiljaisuutta ja kiellettömiä tapoja kohdata merkityksiä. Seuraavaksi käsittelen runoissa esiintyvistä kielen ongelmien ratkaisuvaihtoehdoista ensinnäkin niitä, jotka kytkeytyvät elävän ja toimivan ilmaisukielen löytämiseen jonkin kielen ulkopuolisen avulla, ja toiseksi niitä, jotka kytkeytyvät kielen kuolettamiseen ja korvaamiseen jollakin muulla.

5.1 *Paluu luontoon*

Yksi selkeä suunta, josta ratkaisua elottoman tai riittämättömän kielen ongelmaan haetaan, on runoaineistossani luonto¹⁰. Kielen ja luonnon suhteessa näkyy kolme päälinjaa. Ensinnäkin luonto toimii paikkana tai mallina kielestä erkaantuneille maailmassa olemisen tai maailman hahmottamisen tavoille. Tätä käsittelem tarkemmin luvussa 5.3.

Toiseksi ihanteelliseksi koettu luonto toimii vastaelementtinä vajavaiselle ja ongelmalliselle kielelle ja kielen surkastuttamalle tai vahingoittamalle elämälle; luonto antaa luonnollisuuden mallin, ja ihanteena on luonnollinen kieli, joka syntyisi kuin huomaa-matta (ks. esim. Nummi 1956, 43; ks. myös Soukka 2022a, 168). Tässä kohdin aineistossani on jännitettä sen välillä, ilmentääkö kieli ja tuleeko sen ilmentää aikaansa vai onko ihanteellinen kieli jotain ikaikaista tai aikanaan menetettyä. Tällöin toisaalta hamutaan sellaista kieltä, joka vastaisi ajan oloja, ja toisaalta halutaan palata takaisin kielen juurille ja luodaan ihannekuva turmeltumattomasta, ihmisestä vapaasta kielestä, joka olisi joskus ollut olemassa ja johon voitaisiin palata. Kiinnittyminen nykyhetkeen ja pako nykyhetkestä kulkevat kontrapunktisesti rintarinnan.

Kolmanneksi luonto on toistuva uuden kielen etsinnän suunta ja paikka, josta haetaan ilmaisutapaa vaikeasti ilmaistaville asioille. Luonnosta kieli ilmaisulle otetaan esimerkiksi Lassi Nummen runossa ”Mykkä”:

Millä kielellä kirjoittaisin päivieni äänettömän laulun?
 Ei sanoja, ne murenevat. Ei säveltä, se ei kerro,
 ei laula minun lauluani. Minun lauluni on mykkä. Ei sävelet, ei sanat –
 Minun lauluni kieli on kuolleen ruohon kieli ja sateen kieli.
 Se on harmaan tuulen ja mustien oksien kieli ja hiljaisen kiven kieli.
 [– –]
 (Nummi 1954, 80.)

Nummen runon puhuja etsii sopivaa ilmaisutapaa eikä löydä sitä kielestä eikä musiikista, jota usein pidetään esikuvallisena taiteen muotona modernistien keskuudessa (vrt. Kaunonen 2013, 147). Puhuja löytää etsimänsä lopulta luonnosta; ilmaisu pelastuu saatuaan uuden, luonnossa elävän muodon. Uusi kieli kuitenkin kytkeytyy kuoleman ja vaikenemisen kuvastoon: kuolleeseen ruohon, mustiinoksiin ja hiljaiseen kiveen. Samalla ilmaisu materiaalistuu ja laulun kieli ja tunnelma tulevat erottamattomiksi: laulu saa synkän tai melankolisen sävyn kuolleen ruohon, sateen, harmaan tuulen, mustien oksien ja hiljaisen kiven kautta. Kieli etsitään sieltä, mistä se tunnelman puolesta tuntuu luontevimmin löytyvän, jolloin kieli tavallaan synnytetään uudelleen jokaisessa käyttökerrassa.

Samankaltaisesti sanoja ja ilmaisun muotoja etsitään ja saadaan luonnosta useissa muissakin 1950-luvun runoissa. Aivan yksinäinen aineistoni ei kuitenkaan tässäkään

¹⁰ Sotienjälkeiseen aikaan osuu kirjallisuudessa sekä kielen kriisi että luontosuhteen uudelleen arviointia, tästä tarkemmin ks. Soukka 2022a.

suhteessa ole: toisinaan, joskin harvoin, ilmaisu kysellään kaupunkiympäristöstä (ks. esim. Turtiainen 1955, 57–58), ja luonnon toimiminen ilmaisun mallina ja ihanteena, ylipäätään puhuvana ja ilmaisevana entiteettinä voidaan myös kyseenalaistaa (vrt. Soukka 2022a, 176). Esimerkiksi Einari Aaltosen (1956, 53–55) kokoelman *Äärellä* muutamassa runossa ilmaisu on Nummen runon tapaan kateissa. Puhuja kysyy: ”mistä löytäisi kuljija muodon? / mistä sanat sävelen tyyliin?” Vastauksessaan puhuja torjuu luonnon näkemisen ratkaisuna ilmaisun ongelmiin: ”niitä ei poimita metsän huminasta / niitä ei ongita lammikoista ei järvistä / pilvet eivät kerro niistä”. Tätä seuraa puhujan idealistiset ja romanttiset ajatukset tyrmäävä purkaus elämän karuttomuudesta. Runo on vahva kontrasti 1950-luvun runoissa yleiselle tendenssille nähdä luonnossa jotain pinnan takaista, nähdä luonto ihmisen ongelmiin ratkaisun tarjoavana ideaalina ja paikkana¹¹.

5.2 Kohti vaikenemista

[– –]
 minä tahdoin vaieta,
 minä tahdoin syödä sanat ja vaihtua
 [– –]
 Minä tahdon vaieta kaikesta mistä kieli on.
 Minä tahdon takaisin sinne mistä olen kotoisin.
 [– –]
 (Haavikko 1959, 24, 26.)

Hiljaisuus ja vaikeneminen ovat teemoja, jotka 1950-luvulla toistuvat runokokoelmissa ja joihin myös lehtikirjoittelussa kiinnitetään huomiota. Edellä olleessa Paavo Haavikon *Talvipalatsin* ”Neljännessä runossa” puhuja halusi vapautua kielestä, hän tahtoi tuhota sanat syömällä ne ja palata sinne, mistä on kotoisin. Kieli on tässä, kuten monissa muissakin ajan runoissa, jotakin ihmisen matkaan tarttunutta, häiritsevää, jotakin josta olisi päästävä.

Jean Paillard (1952, 3) puolestaan kirjoitti *Välikysymyksessä* epäluottamuksesta sanoihin ja hiljaisuuden ajasta:

Ei ole kysymys ikivanhasta pulmasta, miten löytää koetulle ilmaisu. Sanoja on. Mutta näinä päivinä sanoilla ei ole käypää arvoa, ne on mitätöity. [– –] Tämän hetken kirjailijan on pakko ilmaista olennaisin omasta itsestään – voisin sanoa: ilman sanoja, vieläpä ilman ajatuksia. Hänen pitäisi sitkeästi yrittää puhua sanoitta [– –] ilman niitä ulkonaisia merkkejä, jotka käytössä ovat turmeltuneet. Hänen pitäisi välittää sanottavansa suoraan vastaanottajalle hiljaisuutena joka olisi merkitystä täynnä.

¹¹ Luonnosta ihmisen mielen peilinä ja ihmiselle puhuvana toimijana ja näiden ajatusmallien kontrapunktisesta haastamisesta ks. Soukka 2022b.

Nykyinen taiteilija voi ilmaista vain vähäisiä seikkoja, niitä jotka hänen sisimpänsä on koetellut ja jotka ovat ilmaistavissa pettävien sanojen ohitse. [– –] Kukaties elämme hiljaisuuden ja laulun sammumisen aikaa, valmistumme hetkeen, jolloin sanat ja arvot löytyvät uudelleen alkukantaisen tuoreina?

Paillardin tekstissä tuodaan esiin monia ajan kielikeskustelun teemoja: ilmaisun vaikeus, sanojen kuluneisuus ja petollisuus sekä tyhjiä sanoja korvaamaan toivottava merkitystä täynnä oleva hiljaisuus. Toivonsa Paillard tuntuu laittavan hiljaisuuden kautta avautuvaan pääsyyn kiinni alkukantaisen tuoreisiin sanoihin. Hiljaisuus on tällöin päämäärän sijaan välivaihe matkalla kohti parempaa kieltä. Sama kuvio sanoista hiljaisuuteen ja hiljaisuudesta nousevaan uudistuneeseen ilmaisuun nousee esiin myös ajan runoudesta, kuten Lasse Heikkilän runosta ”Vita nuova”:

[– –]
on vaiettava, on hiljennyttävä, on rauettava
uuteen elämään
opeteltava uusi kieli, äidinkieli,
jota kauan on ollut vailla, joka nyt on kuiskannut
ensimmäiset tavunsa, aloittanut sanasinfoniansa
oudon ja ennenkuulumattoman
ulottuu syvimpään kuiluun, nousee
korkeimmille huipuille
valaisten, voittaen, johdattaen uuteen elämään...
(Heikkilä 1951, 22.)

Heikkilän runossa kuljetaan hiljentymisen kautta uuteen elämään, johon kuuluu myös uusi kieli; kieli ja elämä kytketään erottamattomasti toisiinsa.

Aineistossani on ylipäänsä hallitsevana kriittinen suhtautuminen maailman täyttämiseen sanoilla ja ihmisen tapaan tuottaa mielikuvaa järjestyksestä kielen avulla ja puhua silloin, kun ei olisi mitään, mistä puhua¹². Pakonomainen kielellistämisen tarve ei jätä tilaa hiljaisuudelle; kielellistäminen voidaan nähdä jopa tuhoavana voimana (esim. ”jäähmetyn sanoiksi enkä ole”, Anhava 1955, 46). Niinpä esimerkiksi kirjallisuuskritiikeissä hiljaisuutta tervehditään usein kiitoksella. Runoissa myös käännytään välillä varovaisesti pohtimaan sitä, miltä maailma näyttäisi ilman kieltä.

12 Tälle näkemykselle voidaan löytää myös vastääniä, mutta niitä näyttää löytyvän enemmän proosan puolelta, esimerkiksi Marja-Liisa Vartion tuotannosta, jossa henkilöhahmojen näennäisesti tyhjää täyttävät sanat rakentavat todellisuutta aktiivisesti ja kantavat merkityksiä mukanaan (ks. Soukka 2022c).

5.3 Kielettömät maailmassa olemisen tavat

1900-luvun taiteen piirissä ilmeni vahva pyrkimys todellisuuden hahmottamiseen uudella tavalla (Kunnas 1981, 12). Aineistossani esiintyy sekä lehtikirjoittelussa että runoissa sen pohdintaa, mikä on kielen osuus ihmisen ajattelussa ja miten kieli ajattelua ja havaitsemista hallitessaan etäännyttää ihmistä todellisuudesta. Ihmisen pelätään rakentuvan epäaidoksi konstruktioksi ulkoisten tekijöiden, kuten toisten tekemien sanallistusten ja merkityskytkösten määräämänä. Ihminen nähdään myös osassa aineistoani uudehkona tuotteena maapallolla, jolloin ihmisen tapa tietää, kokea ja olla nähdään myöhäisenä suhteessa maapallon aiempien elämänmuotojen tapoihin. Ajattelun ihmislähtöisistä konventioista ja kielestä vapautumisen voidaan tällöin ajatella johtavan todellisuuden aidompaan kohtaamiseen. Sanoista tai kielestä vapautuminen kuvataankin toisinaan ihanteellisena tilana, jossa merkitykset ja maailma kohdataan uudella tavalla, paljaina, ilman välikäsiä tai vain ihmisessä itsessään.

Aineistossani totunnaiset kokemusten ja merkitysten sanallistamisen tavat nähdään yhtenä kuolleen kielen merkinä, jolloin on ymmärrettävää pohtia sitä, miten merkityksenmuodostus ja vuorovaikutus ympäristön kanssa olisi mahdollista konventioista vapaalla tavalla ja jopa ilman kieltä, yhtä konventioiden ruumiillistumaa. Aineistossani pohdinta suuntautuu tällöin monesti vaihtoehtoihin maailmassa olemisen ja kokemisen tapoihin, kielen materiaalisuuteen, merkityksen elämiseen ja ruumiilliseen yhteyteen ympäristön kanssa. Tällaiselle kielettömälle maailmassa olemisen tavalle ihanteena toimii usein lapsuus, paluu esikielelliseen tilaan, ihmisen turmeluksesta vapaa menneisyys tai luonto. Tätä pohdintaa ei niinkään käydä lehtien palstoilla, vaan runoissa; lehtikirjoittelussa kielen hylkäämisellä spekuloidaan lähinnä silloin, kun puhutaan ilmaisun vaikeudesta tai ilmaisun käymisestä käsittämättömäksi.

Kielelle vaihtoehtoisia maailman kokemisen ja maailmassa olemisen tapoja esiintyy esimerkiksi Eeva-Liisa Mannerin tuotannossa.

[– –]
 Kulkea yli vaihtelevien äärten
 [– –]
 jakaa ateriansa oravan ja nädän kanssa
 ja oppia niiden vertaukset ja kieli ja nopeat jäljet.
 Oppia vertaukset, ja sekoittaa ne ruumiillisiin asioihin,
 oppia salaisuudet, ja unohtaa jälleen,
 hukata tieto tällä vaelluksella
 läpi ajan ja kerrostuneiden aikakirjain,
 [– –]
 Saapua viimein
 kevyenä, väsyneenä,
 ilman sanoja, teltaa ja eläinten myötätuntoa
 meren rannalle, nähdä ruumiillaan tämä kaikki:
 [– –]
 (Manner 1956, 22.)

Yllä olevassa *Tämä matka* -teoksen ”Kambrissa” kuljetaan kohti sanatonta tilaa, jossa maailma kohdataan ruumiin kautta: ”nähdä ruumiillaan tämä kaikki”. Toisaalta kieli esiintyy Mannerin runossa kiinteänä osana luontoa ja maailmaa, mutta toisaalta runossa myös kuvautuu kielestä irtaantumisen tuottama vapaus, jossa ihminen kevyenä kohtaa ympäristönsä ilman välikäsiä (vrt. Soukka 2022a, 184).

Mannerin ”Kambrissa” luonto on vahvasti läsnä puhujan matkassa kohti sanatonta maailman kohtaamista. Samoin luonnosta löytyy vaihtoehto totutulle kielelliselle maailmassa olemisen tavalle Maila Pylkkösen (1957, 16) *Klassilliset tunteet* -teoksen runossa: ”Metsään menen, mäntykallioille, soille, / vesien piiriin / silloin kun ei ole muuta kieltä; / metsissä itku on tapahtuma / niin kuin rastaan ääni, / kun vehkan kukat puhkeavat, on suruni tapahtuma”. Runossa luonto antaa mallin kokemistavalle; itku ei ole luonnon keskellä jotakin kielellistä tai käsitteellistettyä, vaan se on konkreettinen tapahtuma, se on jotakin fyysisesti elettävää ja koettavaa. Elävä ilmaisun kieli tulee näin kiinteäksi osaksi ihmisen materiaalista elämää, jossa ihminen on yhtä luonnon ja ympäristönsä kanssa.

6 Lopuksi

Keskustelu kielestä ja erityisesti kirjallisuuden kielestä oli 1950-luvulla aktiivista ja moniäänistä. Kielelle etsittiin keskustelussa suuntaa, ja etenkin kirjallisuus- ja kulttuurilehtikirjoittelussa keskustelu oli vahvoja kantoja ottavaa ja normittavaa. Keskustelua väritettiin vahvalla kielenkäytöllä ja käyttämällä esimerkiksi elämään ja kuolemaan liittyvää sanastoa ja kuvastoa. Ihanteellisena esitettiin elävä kieli, jota tuli tavoitella tai joka osoitti kontrapunktisen vastakohtan nykytilan rappeutuneelle kielelle. Keskustelu kielestä ulottui myös 1950-luvun runoihin. Niissä lähestymistapa oli usein asioita pohdiskeleva ja suhteellistava, ja ne muodostavatkin kontrapunktisen vasta- tai rinnakkaisäänänen lehtikeskustelun pohdinnoille. Kieli näyttäytyi runoissakin ongelmallisena, mutta runot eivät niinkään esittäneet valmiita ratkaisuja ongelmiin, vaan keskittyivät ilmaisukielen etsintään tai nostivat esiin kielen vaaroja ja kielen ongelmiin esitettyjen ratkaisuehdotusten karikoita.

Elävä kieli viittaa aineistossani useimmiten kieleen, jolla on ilmaisuvoimaa ja suopeita vaikutuksia, kuten ihmisen ajattelun pitäminen virkeänä ja uusien oivallusten esiin saaminen. Kuollut kieli puolestaan koetaan ilmaisuvoimansa menettäneeksi, tyhjäksi ja ihmiseen haitallisesti vaikuttavaksi. Elämän ja kuoleman vastakkainasettelua hyödynnetään erityisesti lehtikirjoittelussa puhuttaessa kielestä, kielen käytöstä ja kieleen liittyvistä ongelmista. Kielikeskusteluun tuotu elämän ja kuoleman tematiikka on omiaan nostamaan vaikutelmaa keskustelun painoarvosta ja kielen keskeisestä merkityksestä ihmiselämälle ja kirjallisuudelle. Voi olla, että ajan räväkkä keskusteluilmapiiri on myös houkuttanut käyttämään huomiota herättäviä ääri-ilmaisuja. Runoaineistossani harvoin puhutaan suoraan kuolleesta tai kuolettavasta kielestä; näitäkin tapauksia kuitenkin jokunen on. Runoissakin kuitenkin kuolleen kielen uhka tai toteutuma on läsnä mutta enemmän rivien välissä: tällöin kyse on runoista luettavissa olevasta huolesta tai ahdistuksesta, joka liittyy pelkoon kielen riittämättömäksi jäämisestä, ongelmallisuudesta tai vaarallisuudesta.

Taustahuoli on siis samankaltainen kuin niissä lehtikirjoituksissa, joissa kieleen kytketään kuoleman sanastoa ja kuvastoa. Elävää – ilmaisukykyistä, ajan vaatimuksia vastaavaa ja merkityksellistä – kieltä sen sijaan lähestytään runoissa suoremmin: kysellään sen perään, etsitään tai kaivataan sitä. Kuollut kieli on tällöin implisiittisesti läsnä, mutta suunta käy kohti elävää kieltä: runoissa haikaillaan ja hamutaan elävää kieltä, etsitään ja pohditaan, mistä elävän, uuden tai ilmaisuvoimaisen kielen voisi löytää.

Kirjailijoiden asema määritettiin kielikeskustelussa vastuulliseksi. Lehtien palstoilla penättiin käyttämään elävää kieltä: kielen tuli ensinnäkin olla itsearvoisesti elävää ja lisäksi sen tuli olla elävää ihmisen ajattelun, maailman kokemisen ja maailmassa olemisen tapojen optimoimiseksi. Siinä missä lehdissä esitettiin vaatimuksia ja ideaalikielen malleja, runoissa usein puhujien suhde kieleen on etsivä; runon puhuja tarvitsee konkretiaa, kielen, jota käyttää, ja joutuu pohtimaan, mistä ihanteellinen elävä kieli olisi löydettävissä. Tällöin ideaalien ja käytännön kohtaaminen tai kohtaamattomuus nousee keskeiseksi ja tuottaa dynaamista liikettä tekstien sisälle ja välille. Aineistoani voikin tarkastella erilaiset äänet esille päästävänä kokonaisuutena. Kun puolestaan tarkastellaan aineiston yksittäisiä runoja, keskustelun monet äänet ovat runoissa edelleen läsnä mutta useimmiten jännitteisinä: jännitteitä tuottavat erilaiset kielinäkemykset ja hämmennys tai voimattomuus kielen ja ilmaisun ongelmien edessä. Nämä jännitteet tuottavat etsintää, liikettä ja reflektointia moniäänistä vuoropuhelua.

Kirjailijoille annetun kielenpartijan vastuullisen ja osin ulkoa ohjailun tehtävän tuottamia paineita on luettavissa useistakin aineistoni runoista, joissa puhujat etsivät ilmaisutapaa ja tuntuvat olevan eksyksissä ulkoisten mallien, toiveiden, vaatimusten, sisäisten tuntemustensa, näkemystensä ja epävarmuksiensa ristivedossa. Tässä asetelmassa on ymmärrettävää kokea ahdistusta ja riittämättömyyttä niin kielen osalta kuin kieltä käyttävänä kirjailijana. Kun kieli ei vanhana eikä edes uutena tunnu riittävän, voi katse kääntyä kielestä pois päin etsimään toisenlaisia tapoja ilmaista, kokea ja olla maailmassa. Vastaus kysymykseen, mistä löytäisin uuden tai elävän kielen, ei runoissa usein löydykään suoraan kirjallisten piirien esittämistä kieli-ideaaleista tai yksilöstä itsestään, vaan se löytyy kulttuurilla kyllästetyn ihmisen ulkopuolelta: luonnosta, hiljaisuudesta, esikielellisestä tilasta tai hyvin vanhasta ja perimmäisestä.

Kielen elävyyden saavuttamisen ja kuoleman välttämisen tapoihin liittyy aineistossani myös kontrapunktinen jännite. Elävää kieltä saattoi toisaalta olla tiivis, eleetön, ylimääräisestä riisuttu kieli tai toisaalta uutuuuteen, yksilöllisyyteen ja yllätyksellisyyteen tähtäävä kieli, ja molempiin liitetään myös uhkakuvia: ongelmana saattoi olla liika kuivuus ja yleisyys tai käsittämättömyyteen asti viety omaperäisyys ja tuoreus. Kuoleman ääni kuului elämän äänessä, ja eläväksi tarkoitettusta saattoikin tulla kuollutta.

Tuhon kuvat eivät aineistossani rajoitu vain kielestä puhuttaessa käytettyyn sanastoon, vaan yleisestikin kieleen liittyvä ilmapiiri sisältää – etenkin runoissa mutta myös osassa lehtikirjoittelua – vaaran, huolen ja epätoivon elementtejä. Samalla nämä elementit toimivat tekstin innoittajina ja motivoijina. Aineistossani suhtautuminen kielen ongelmiin voidaan jakaa karkeasti kolmeen – osin limittäiseen – ryhmään: Ensinnäkin ongelmat voidaan nähdä ongelmina mutta ratkaistavina sellaisina, jolloin usein myös esitetään

ratkaisuehdotuksia. Toiseksi ongelmat voidaan nähdä ongelmina ja ratkaisuehdotukset uusina ongelmina. Kolmanneksi ongelmat voidaan nähdä hedelmällisinä, uutta tuottavina inspiraation lähteinä, kirjallisuuden virikkeinä ja ajattelun herättelijöinä – tärkeänä osana Anhavankin mainitsemaa taistelua tappavaa totunnaisuutta ja tylsistymistä vastaan. Kuolemasta voikin viritä elämää.

Lähteet

Aineisto

- AALTONEN, OLAVI 1956: *Äärellä. Runoja*. Tammi, Helsinki.
- ANHAVA, TUOMAS 1952: Mitä lukijan tulee tietää. *Parnasso* 1952 (3), 222–230.
- 1955: *Runoja* 1955. Otava, Helsinki.
- CIARDI, JOHN 1956: Kaikki kirjoittavat runoja. Suom. EILA PENNANEN. *Parnasso* 1956 (7), 291–294.
- DONKER, ANTHONIE 1954: Orfeus ja nykyaika. Suom. PEKKA LOUNELA. *Parnasso* 1954 (6), 241–245.
- HAAVIKKO, PAAVO 1959: *Talvipalatsi. Yhdeksän runoa*. Otava, Helsinki.
- HEIKKILÄ, LASSE 1951: *Sinä. Teemoista runoihin*. Otava, Helsinki.
- HORMIA, OSMO 1954: Aineksia. *Parnasso* 1954 (2), 85–86.
- JUVONEN, HELMI 1950: *Kuningas Kultatakki. Runoja*. WSOY, Porvoo–Helsinki.
- MANNER, EEVA-LIISA 1956: *Tämä matka*. Tammi, Helsinki.
- 1959: Yllätyksen runoilijat. *Suomalainen Suomi* 1959 (1), 52–54.
- NUMMI, LASSI 1954: *Tahdon sinun kuulevan. Neljä sikermää*. Otava, Helsinki.
- 1956: *Taivaan ja maan merkit. Runoja*. Otava, Helsinki.
- OJALA, AATOS 1954: Kielen hahmotuksesta. *Valvoja* 74, 306–315.
- P.E.N.-kongressin satoa. Ote Peter de Mendelssohnin puheenvuorosta 1954. *Parnasso* 1954 (5), 225–226.
- PAILLARD, JEAN 1952: Non-Figuratio – Taiteen nuorennus. *Välkysymys* 1952 (2), 3.
- PYLKKÖNEN, MAILA 1957: *Klassilliset tunteet. Runoja*. Otava, Helsinki.
- 1958: *Jeesuksen kylä. Runoluonnos*. Otava, Helsinki.
- REPO, VILLE 1952: Oikusta vapauteen. *Suomalainen Suomi* 1952 (9), 546–549.
- TURTIAINEN, ARVO 1955: *Minä rakastan. Runoja*. Tammi, Helsinki.
- V. T. 1958: Sivistynyttä suomea. *Suomalainen Suomi* 1958 (4), 198–199.
- WEIDLÉ, WLADIMIR 1951: Nykyisestä runokielestä. Suom. ANNAMARI SARAJAS. *Parnasso* 1951 (1), 44–48.

Tutkimuskirjallisuus

- ENWALD, LIISA 2006: *Pohjajään ilo. Helvi Juvosen runoudesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- EYSTEINSSON, ASTRADUR 1990: *The Concept of Modernism*. Cornell University Press, Ithaca & London.
- HIRSCHKOP, KEN 2019: *Linguistic turns, 1890–1950. Writing on language as social theory*. Oxford University Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198745778.001.0001>
- HÖKKÄ, TUULA 1999: Modernismi: uusi alku – vanhan valtaus. PERTTI LASSILA (toim.): *Suomen kirjallisuushistoria* 3. *Rintamakirjeistä tietoverkkoihin*, 68–89. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2001: Runouskäsitteet liikkeessä. TUULA HÖKKÄ (toim.): *Romanttinen moderni. Kirjoituksia runouskäsitteistä*, 8–25. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KAJANNES, KATRIINA 1998: Lassi nummen *Kuusimittaa*-kokoelman metalyirisyyttä. KATRIINA KAJANNES (toim.): *Suuri fuuga. Artikkeleita 70-vuotiaalle Lassi Nummelle*, 61–76. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.

- KATAJAMÄKI, SAKARI 2004. ”Kukunor, – niin kaunis sana!” Metakielisyys Lauri Viidan Kukunorissa. KATRIINA KAJANNES, LEENA KIRSTINÄ ja ANNIKA WAENERBERG (toim.): *Katkos ja kytkökös. Modernismin ja postmodernismin suhde traditioon*, 136–161. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 966. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KAUNONEN, LEENA 2011: Melodies that speak vivaciously and earnestly. Musical presence in Eeva-Liisa Manner’s poetry. *Translation – Adaptation, Interpretation, Transformation. Proceedings from the 28th Study Conference of IASS, Lund 3–7 August 2010*. Saatavissa: <https://journals.lub.lu.se/IASS2010/article/view/5056/4496> [viitattu 11.6.2023].
- 2013: Modernism Becomes Contrapuntal. Eeva-Liisa Manner’s Poetic Intermediality. *Orbis Litterarum* 68 (2), 143–167. <https://doi.org/10.1111/oli.12013>
- KOSKELA, LASSE – ROJOLA, LEA 1997: *Lukijan ABC-kirja. Johdatus kirjallisuuden nykyteorioihin ja kirjallisuudentutkimuksen suuntauksiin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KUNNAS, MARIA-LIISA 1981: *Muodon vallankumous. Modernismin tulo suomenkieliseen lyriikkaan 1945–1959*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LAAMANEN, ERIKA 2018: *Pispalan ars poetica. Lauri Viidan runojen metalyyrisyydestä*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- LACHMAN, KATHRYN 2010: The allure of counterpoint: History and reconciliation in the writing of Edward Said and Assia Djebar. *Research in African literatures* 41 (4), 162–186. <https://doi.org/10.2979/ral.2010.41.4.162>
- LAITINEN, KAI 1958: Mikä uudessa lyriikassamme on uutta? KAI LAITINEN: *Puolitiessä. Esseitä kirjallisuudesta*. Otava, Helsinki.
- NIEMI, JUHANI 1994: *Modernia muotoa etsimässä. Suomalaisen proosan modernismin juurilla*. Tampereen yliopisto, Tampere.
- NYKÄNEN, ELISE 2014: *Worlds within and without. Presenting fictional minds in Marja-Liisa Vartiō’s narrative prose*. University of Helsinki, Helsinki.
- ROJOLA, LEA 2013: Kielten taistelu. Marja-Liisa Vartiōn *Tunteet* ja suomalainen modernismi. HANNA MERETOJA ja AINO MÄKIKALLI (toim.): *Romaanin historian ja teorian kytköksiä*, 200–229. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SAID, EDWARD W. 1994 [1993]: *Culture and imperialism*. 8th edition. Alfred A. Knopf, New York.
- SOUKKA, MAARIT 2018: ”Lapsi näki sen, yöjalan: suuren mustan lapikkaan kävelemässä itseksensä nurmikolla”. Puhtaan ja epäpuhtaan kontrapunktia Marja-Liisa Vartiōn novelleissa. *Sanelma. Kotimaisen kirjallisuuden vuosikirja 2017*, 31–47.
- 2022a: ”Må naturen tala för sig själv”. Beröringspunkter mellan natur och språk i finländsk efterkrigstida modernistisk lyrik. ANNA BISTRÖM ja JOHANNA WASSHOLM (toim.): *Historiska och litteraturhistoriska studier* 96, 155–188. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors. <https://doi.org/10.30667/hls.112211>
- 2022b: Puut mielen ja kielen maisemassa. Lyriikan puut osana 1950-luvun modernismikeskustelua. *Avain* 2022 (2), 6–25. <https://doi.org/10.30665/av.107622>
- 2022c: The language of crisis and language in crisis. A contrapuntal reading of aspects of the language debate around Finnish post-war modernism. SASCHA BRU, KATE KANGASLAHTI, LI LIN, IVETA SLAVKOVA ja DAVID AYER (toim.): *Crisis. The avant-garde and modernism in critical modes*, 423–440. De Gruyter, Berlin & Boston. <https://doi.org/10.1515/9783110773637-020>
- VEIVO, HARRI – KATAJAMÄKI, SAKARI 2007: Johdanto. SAKARI KATAJAMÄKI ja HARRI VEIVO (toim.): *Kirjallisuuden avantgarde ja kokeellisuus*. Gaudeamus Helsinki University Press, Helsinki.
- VIHKARI, AULI 1992: Ei kenenkään maa. 1950-luvun tropologiaa. ANNA MARKONEN (toim.): *Avoin ja suljettu. Kirjoituksia 1950-luvusta suomalaisessa kulttuurissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2003: Poetics of negation. PIRJO LYTTIKÄINEN (toim.): *Changing scenes. Encounters between European and Finnish Fin de Siècle*, 191–217. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- WILSON, GEORGE M. 1994: ”Edward Said on contrapuntal reading”. *Philosophy and literature* 18 (2), 265–273. <https://doi.org/10.1353/phl.1994.0025>
- WITTGENSTEIN, LUDWIG 1922: *Tractatus logico-philosophicus*. Kegan Paul, Trench, Trubner & London.

MAARIT SOUKKA: "Even words can kill each other". Life and death issues in 1950s Finnish literary discussions

Language was a hot topic in Finnish cultural periodicals and literature of the 1950s. Noted is the influence of, for example, linguistic turns, modernism, new criticism, and formalism on the pivotal role language played in the discussions about literature and its future. The "old" language was considered problematic, out-dated and even dangerous, affecting the way people observed the world. This article focuses on what was written about language in the Finnish literary field of the 1950s. I especially concentrate on discussions about the dangers of language and how these dangers were presented using vocabulary and concepts about life and death. I will examine possible solutions to the problems of language suggested in Finnish literary periodicals and poetry. This study utilises contrapuntal reading, which allows for analysing individual yet interconnected voices and views that take part in discussions about language.

When looking at the writings of literary critics in the 1950s, one of the central aspects of distinguished literature seems to be a vibrant language that is efficient and full of meaning and keeps people active and alert. This is a contrast to a dead and even deadly language that utilises old phrases, empty words and conventional expressions. This juxtaposition between old and new language can also be seen in the poetry of the 1950s, but the setting is more problematic: speakers are searching for a new, vibrant language that would enable them to express themselves more effectively or honestly and that would meet the demands given to poetic language. However, this new language is often hard to find and speakers may eventually turn to nature or childhood in their search for a natural language, or they might even turn away from language that is considered to be corrupted by culture or people.

Maarit Soukka
maarit.soukka@gmail.com
Kotimainen kirjallisuus, Turun yliopisto

PASI OCKENSTRÖM

Itämerensuomalaisten ja saamelaisten esivanhemmista Tacituksen *Germaniassa*

1 Johdanto

Tässä artikkelissa analysoin Tacituksen (55–117 jaa.) *Germania*-teoksessa (98 jaa.) mainittujen kansojen maantieteellistä ja etnistä asemaa siltä osin kuin ne koskevat suomalaisia ja saamelaisia¹. Koska tutkimus on edetessään tuonut esille ennen tuntemattomia tai hyödyntämättömiä yksityiskohtia myös Suomen asutuskehityksestä antiikin aikana, on *Germania*akin syytä tarkastella uudessa valossa. Siinä mainitut *fennit* (Tacitus 98 jaa., 46; Pekkanen 2018, 61, 92–93, 149–155) tulkittiin alun perin suomalaisten esivanhemiksi nimikytökseen takia, mutta sittemmin suomalaisten kulttuurisen ja taloudellisen kehitystason katsottiin poikenneen oleellisesti Tacituksen kuvauksesta (Huurre 1995, 155–156). Koska ajatus näyttää olevan, että *fennit* liittyvät Suomeen, pidetäänkin *fennejä* ”lappalaisina” (Pekkanen 1983, 4; Huurre 1995, 155–156). Tämä käsitys on vakiintunut jo 1700-luvulta lähtien eikä muita vaihtoehtoja enää pidetä Suomessa varteenotettavina (Huurre 1995, 156; Kannisto 1997, 25, 105; Grünthal 1997, 42–45; Milan 2001, 101–103; Pekkanen 2018).

Tacituksen *fenni*-kuvauksen sopivuutta yhteen saamelaisten ja suomalaisten esipolvien elinolosuhteiden kanssa voi kuitenkin epäillä monestakin syystä, joita käyn tässä artikkelissa läpi. Tarkastelin samoja teemoja jo kirjassani *Fenni vai ei – Suomalaisten ja saamelaisten identiteetin taustoja* (2010), mutta tulkinnat suomalais-ugrialaisten roolista *Germaniassa* voi haastaa perustellummin lisääntyneen tiedon valossa.

1 Käytän nimityksiä *suomalainen* ja *saamelainen* pelkistetysti ja puhun artikkelissa vain näiden kansojen esivanhemmista. Sanaa *lappalainen* en käytä. Se lienee ollut ennen yleisnimitys sekä Lapin asukkaista että muinaisista Sisä-Suomen asukkaista etelässäkin (Huurre 1995, 153–154). Viimeksi mainitut olivat tietävästi saamenkielisiä. Monissa muissa yhteyksissä ”lappalaiset” on samaistettu saamelaisiin tai nimityksiä käytetään ehkä historiallisista syistä rinnakkain.

Menetelmäni on sovittaa yhteen Tacituksen teksti ja todennäköiset alueelliset asutusolosuhteet niin, että syntyy mahdollisimman yhtenäinen kuvaus Itämeren itärantojen kansojen lisäksi fennien asemasta. Sovellan metodologiaa, jolla väistämättä niukoista lähtöteidoista huolimatta voidaan päästä hyväksyttävään ratkaisuun. Menetelmänä on *abduktio*, jossa lähtöolettan tueksi etsitään tosiasioita, usein pieniä yksityiskohtia, joilla parhaassa tapauksessa ongelman voi selittää (Paavola 2007, 104–116).

Toteutan tutkimuksen kirjallisuudentutkimuksena, jossa analysoin (esittelen, arvioin ja argumentoin) *Germanian* tekstiä suhteessa uuteen arkeologiseen ja kielitieteelliseen tietoon, jota edustaa arkeologian professori Valter Langin kirja *Homo fennicus – Itämerensuomalaisten etnohistoria* (2020). Analyysin toisena keskeisenä lähde- ja vertailumateriaalina on Tuomo Pekkasen käännös ja selitykset *Tacitus Germania* (2018). Laajempaa taustaa selvittäessäni tukeudun lisäksi muun muassa Riho Grünthalin (1997), J. B. Rivesin (1999) ja Alf Önnersforsin (2005) tutkimuksiin sekä aikaisempiin Eduard Wolffin (1915), Wilhelm Reebin (1930), Edwin Linkomiehen (1952) ja Walter Franzmeierin (1968) kommentteihin. Heidän johtopäätöksensä pohjustavat artikkelini päätelmiä ja oikeellisuutta koskien sithoneja, fennejä, helluseja ja oksioneja (*Germ.* 45, 46). Näiden kansojen olemusten ja asuinsijojen selittäminen on keskeistä arvioitaessa suomalaisten ja saamelaisten esivanhempien osuutta *Germaniassa*.

Huomioin aikaisemmat tutkimukset ja vertaan Tacituksen tekstin luomaa kuvaa niihin etnisiin ja asutushistoriallisiin oloihin, joiden voimme olettaa todennäköisesti vallinneen Itämeren alueella ja sen lähiympäristössä. Langin kirja itämerensuomen- ja saamenkielisen asutuksen leviämisestä tuo konkreettista pohjaa (Grünthal 2018, 48–50) tulkita Itämeren alueen olosuhteita suhteessa *Germaniaan*. Lang valaisee monitieteisiin löydöksiin perustuen suomalais-ugrilaisen kieliperheen ja väestön siirtymistä nykyisille asuinseuduille. Yhdistämällä Langin tuloksia saamelaisten esihistoriaan (Aikio 2012, 63–118) ja muuhun tietoon voidaan hahmotella etenkin itämerensuomalaisten ja osin myös saamelaisten esivanhempien kielellis-kulttuurinen konteksti ja asuinseudut ajallisesti molemmin puolin ajanlaskun alkua ja alueellisesti Itämeren piirissä paremmin kuin vielä muutama vuosi sitten.

Maantieteelliset puitteet ovat tulkinnassa keskeisiä, sillä Tacitus mainitsee kohteita, jotka voi tunnistaa: keskeisimpinä ”valtameri” Pohjanmereltä Itämerelle, sen ”mittaamattoman suuret saaret” (oletettavasti Suomen niemi ja Skandinavia) päättyen ”maanpiiriin”, jonka jälkeen alkaa ”*mare pigrum*, jähmeä [pohjoinen] meri”. Tekstistä voi päätellä, että Tacitus puhuu Itämeren alueesta kokonaisuutena (*Germ.* 1, 45; Huurre 1995, 155). Hän kutsuu Itämerta *Sveebiläismereksi* (*mare Suebicum*). Sveebien alueen käsittely alkaa kappaleessa 38 sanoilla: ”Nyt on puhuttava sveebeistä” ja loppuu kappaleen 46 alussa sanoilla: ”Tässä on Sveebian raja”. Tästä seuraa loogisesti, että Tacitus katsoo Itämeren alueen yhteydessä mainittujen kansojen kuuluvan sveebeihin ja myös germaaneihin.

Vaikka Tacitus ei tehnyt omia tutkimuksia paikan päällä, hänen tietojaan Itämeren seudulta voidaan pitää uskottavina. On todennäköistä, että tietolähteet olivat ensisijaisesti balttikauppiaita Baltian kauppapaikoilla, joista oli olemassa kirjallista tietoa Roomassa

asti muun muassa Plinius vanhemman (23–79 jaa.) kertomana (Linkomies 1946, 190; Huurre 1995, 117, 155). Tieto oli peräisin asutus-, pyynti- ja kauppayhteyksistä Puolasta ja eteläisestä Baltiasta koko Itämeren alueelle. Rivesin (1999) mukaan tiedot Rooman pohjoispuolisesta Euroopasta alkoivat lisääntyä ensimmäisellä vuosisadalla, nähdäkseen *Pax Romanan* (27 eaa. – 180 jaa.) myötävaikutuksella kasvaneen kaupan seurauksena. Kauppayhteyksien merkityksestä tiedon kululle on esimerkkinä Klaudios Ptolemaioksen (n. 85 – n. 165 jaa.) karttojen laajat kauppareittien ja -paikkojen nimiluettelot koordinaatteineen (Rives 1999, 40–41, 59–60). Kaupan kasvu ensimmäiseltä vuosisadalta jaa. lähtien näkyi roomalaisten rahojen ja tuontitavaroiden lisääntymisenä Itämeren alueella, etenkin eteläisessä Baltiassa (Gimbutas 1963, 109–215, 123–124; Nowakowski 1996, 65–80).

Pohjoisemman Itämeren itämerensuomalaisena asuttajina oli Langin mukaan itämerensuomalainen väestö ja saamea puhuvat Suomen sisämaassa. *Germanian* tekstin perusteella fennejä ei voida sijoittaa samoille alueille. Oletus siitä näyttää olevan tiedollisesti puutteellinen ja apuoletuksien varassa. Fenni-mielikuvan projisointi saamelaisien esivanhempiin on kyseenalaista, koska todennettavia saamelaisia koskevia kuvauksia (esim. Jord. *Get.* 18–21) esitettiin vasta 500-luvulta lähtien. Lähdekritiikin kannalta onkin ongelma, että 100-luvun fenni-saamelaisoletus nojaa vasta 500–1500-lukujen kuvauksiin. Monet niistä jäljittelevät Tacituksen fenni-tekstiä (Huurre 1995, 157; Pekkanen 2018, 151–155), mutta tosiasiallinen yhteys fenneihin ei näytä olevan osoitettavissa. 500-luvun ja sitä myöhempiä fenni-kuvauksia ei voida pitää todisteina siitä, että fennit olivat saamelaisien esivanhempia tai liittyivät Suomeen.

Langin tutkimus on sovelias arvioitaessa Suomen alueen asutusta. Hän vastaa erityisesti ”kysymykseen itämerensuomalaisien kielten ja väestön varhaisesta alkuperästä ja kehityksestä” (Grünthal 2018, 50). Grünthal on arvioinut Langin kirjaa kielitieteen ja arkeologian pohjalta ja pitää sitä objektiivisena, jopa käänteentekeväenä. Langin tutkimuksen perusteella voidaan muun muassa sanoa, että Suomen kielelliseen kehittymiseen ja väestölliseen rakenteeseen ovat vaikuttaneet eriaikaiset väestöjen ja kielten siirtymiset. Nämä prosessit olivat käynnissä Tacituksenkin aikaan, mikä on oleellista huomioida hänen esittelemiään kansoja tarkasteltaessa.

2 Langin itämerensuomalaisesta asutuksesta

Langin tavoitteena on analysoida arkeologian, kielihistorian ja genetiikan valossa itämerensuomalaisen yhtenäiskulttuurin ja kielen muodostumista, niiden kehittymistä ja myöhempää haarautumista erillisiksi itämerensuomalaisiksi kieliksi, kansoiksi ja kulttuureiksi” (Lang 2020, 16). Huomioin tässä artikkelissa Langin laajan ja perusteellisen tutkimuksen niiltä osin, kuin sillä on yhteyksiä Tacituksen aikaan ja *Germania*-teokseen.

Langin mukaan Länsi-Uralin väestön siirtymistä länteen tapahtui kahta kautta. Pohjoista reittiä tuli muun muassa sittemmin saamea puhuvia. Eteläreittiä tuli itämerensuomen käyttäjiä. He siirtyivät länttä kohti hitaasti baltoslaavilaisen asutuksen läheisyydessä, pääosin sen pohjoispuolella. Kontaktit olivat moninaiset ja pitkäaikaiset, joten

itämerensuomalaiset saivat pysyviä kielellisiä, kulttuurisia ja geneettisiä vaikutteita. Väestö omaksui myös taloudellisen toimeentulon tavan, joka perustui karjan kasvatukseen ja ohessa harjoitettuun maanviljelyyn, kalastukseen ja metsästykseen (Lang 2020, 260–263). Baltoslaavilaisasutus ulottui pohjoisosiltaan Koillis-Latviasta Oka-joelle, ja kun väestö jakautui myöhemmin neljään osaan, pohjoisin osa sulautui itämerensuomalaisiin (Lang 2020, 260–261). Tätä väestöä kertyi Väinäjoen alueelle ja siirtyi sittemmin kohti pohjoista. Baltit muodostivat puskurin etelään päin (Gimbutas 1963, 110).

Siirtyminen idästä tapahtui kahtena aaltona 1000 eaa. – 1000 jaa. välillä. ”Ensimmäinen tuleminen johti Itämeren rannoille, ja toinen heitti hajalleen myöhemmille itämerensuomalaisille poluille. [– –] Tuon ajan kuluessa Itämeren maat itämerensuomalaistui-
vat, syrjäyttivät tai sulauttivat itseensä täällä aikaisemmin eläneet muunkieliset yhteisöt” (Lang 2020, 284–285). Itämerensuomalainen kulttuurialue oli leviämässä eräänlaisena toisena tulemisena ajanlaskun alun jälkeisenä aikana, jolloin Tacitus sai tietoja *Germaniaa* varten Itämerenkin alueelta. Suomen asutuksessa tapahtui tuolloin oleellisia muutoksia, kun Viron alueelta muutettiin aktiivisesti muun muassa Lounais-Suomeen. Muutto tapahtui ainakin Pohjois-Virosta, jossa pienellä alueella oli kehittynyt itämerensuomen uusi muoto. Sen ”oleellisena” osatekijänä oli germaanivaikutus, jota esiintyi Lounais-Suomessakin (Lang 2020, 269, 271–273, 276–282).

Muutto Suomen alueelle saattoi käsittääkseni tapahtua myös Länsi-Virosta ja saarilta, jossa kielellinen ja kulttuurinen kehitys oli Langin mukaan samansuuntaista Pohjois-Viron kanssa, ”jopa intensiivisempää”. Kehitys kuitenkin keskeytyi yhtäkkisesti ”ajanlaskun alun paikkeilla [– –]: muinaisjäännökset katoavat arkeologian näkökentästä moneksi sadaksi vuodeksi” (Lang 2020, 277–278). Luonnollinen syy tähän lienee väestön huomattava väheneminen, nähtävästi pois muutto esimerkiksi Lounais-Suomeen. Mahdollisesti läntisen Viron intensiivinen kehitys heijasti väestön muutos- ja muuttohaluja, jotka realisoituivat. Keskeistä *Germanian* tulkinnan kannalta on kuitenkin se, että Lounais-Suomessa asusti jo aiemminkin alkuperältään samaa väestöä kuin Virossa (Lang 2020, 269, 275–282).

3 Nykyisen *Germania*-tulkinnan herättämiä kysymyksiä

Nykyisen tulkinnan teoreettinen perusta on siinä ajatuksessa, että Tacitus puhui fenneistä tarkoittaen Suomen alueen väestöä, joko suomalaisten tai saamelaisten esivanhempia. Tulkinnan historiaperusteinen syy on se, että Suomesta käytetään nimeä *Finland*. Keskeiset väittämät Suomessa nykyään sovellettavassa tulkinnassa ovat fennien saamelaisuus ja hellusien ja oksionien suomalaisuus. Väitteet herättävät kysymyksiä.

Kun Tacitus kuvaa Sveebiläismeren kansoja svioneja², aesteja ja sithoneja, svionit voidaan sijoittaa Skandinaviaan ja aestit Baltiaan (*Germ.* 44–45). Koska sithonit mainitaan

2 Käytän suomalaisten kääntäjien omaksumaa kirjoitusasua *svioni*. Tacitus ja mm. saksalaiset ja englantilaiset tutkijat käyttävät muotoa *suioni*.

svionien ja aestien yhteydessä, voiko heitä pitää Manner-Euroopan heimoina, kuten tulkinnassa tehdään (Pekkanen 1968, 59–76, 83, 163; Pekkanen 2018, 146–149)? Manner-Euroopan heimoista venethit, peukinit ja fennit mainitaan maantieteellisesti toisiinsa yhteydessä olevana kolmikkona (*Germ.* 46). Vaikka venethit sijoitetaan Puolan itä- ja peukinit kaakkoisosiin, miksi fennit katsotaan kuitenkin saamelaisiksi?

Tacitus kuvaa helluseita ja oksioneja tarunomaisina. Vaikka heitä on pidetty kuviteluinakin (Linkomies 1976, 85, 88; Pekkanen 1983, 53), heidät voi nähdä myös oleellisena osana *Germaniaa*. Kun saamelaiset katsottiin fenneiksi, tieto helluseista ja oksioneista tarjosi mahdollisuuden, tosin apuoletusten saattamana, palauttaa suomalaiset osaksi kokonaisuutta ”hirvi- ja karhuklaaneina”. Hellusit ja oksionit, joilla Tacituksen mukaan ”sanotaan olevan ihmisen kasvot ja piirteet mutta villieläimen ruumis ja raajat”, nimettiin tulkinnaissa eläinhahmojen perusteella. (Pekkanen 1983, 55; Pekkanen 2018, 156.) Tulkinta ei ole kuitenkaan vakuuttava (Rives 1999, 328), mutta miksi se on omaksuttu kuin tosiasiana? Eläinperuste nimeämisessä ei ole ainoa mahdollinen. Vaihtoehtona on muun muassa sijainti.

Keskeinen kysymys Langin tutkimuksen perusteella on lisäksi se, miksi Tacituksella olisivat esillä vain Sisä-Suomen väestöt, oletetut fennit ja heidän naapurinsa hellusit ja oksionit, ”ensimmäiset tunnetut suomalaiset” (Pekkanen 2018, 146, 150–156) mutta ei Suomen rannikkojen väestö. Tätäkin kysymystä on pohdittu (Huurre 1995, 156). Kyseessä ovat nähdäkseni epävarmat tulkinnat, joilla fennit selitetään saamelaisiksi ja helluseille ja oksioneille suomalaisina luodaan kansatieteellisesti perusteltu tausta ja paikka historiassa. Esitän artikkelissani Langin tutkimukseen nojaten tulkinnan, jossa Tacituksen kerronta on yhteensopivampi todennäköisen asiantilan kanssa ottaen huomioon myös fennien aseman.

4 *Tacituksen tekstin taustatekijöitä*

Perusongelmana eri tutkijoiden kohdalla on yhtäältä Tacituksen tekstin pitäminen vaikeatulkintaisena (Rives 1999, 321, 326–327, 328) ja toisaalta tulkintojen yksioikoisuus esimerkiksi, kun fennit määritellään Suomeen liittyviksi (Pekkanen 2018, 150–156; Önnnerfors 2005, 58, 102, 113). Nähdäkseni ongelmat voidaan välttää palauttamalla arvio vallinneesta tilanteesta realistiselle tasolle etenkin Langin tutkimuksen nojalla. Sen mukaan Itämeren alueella asui itämerensuomalaisia yhteisöjä. Niistä saattoi mennä tietoa Roomaan asti. Kun lähtökohtana on, että Tacitus teki vakavasti otettavan aikalaisraportin germaaneista sotilaiden, virkamiesten ja kauppiaiden toimittamien tietojen pohjalta (Linkomies 1946, 190; Rives 1999, 41, 327; Pekkanen 2018, 8, 14, 145, 147), Itämeren aluetta koskevat tiedot voidaan katsoa luotettaviksi.

Tacitus käytti myös aikaisempaa tietoa, mutta hänen sanomaansa on tulkittava kurinalaisesti aikaistiedon näkökulmasta, sillä muunlainen lähtökohta kyseenalaistaa koko *Germanian* luotettavuuden. Tacitus ilmaisee useissa kohdin, että asiasta ei ole tarpeeksi tietoa. Kääntäen voidaan siis katsoa, että ne asiat, joista näin ei huomauteta, ovat

luotettavasti tiedossa ja kerrottu rehellisesti. Toisin sanoen Tacituksen mainitsemille väestönimille ja asioille oli todennäköisesti olemassa vastine todellisuudessa.

Tekstiä analysoitaessa on myös otettava huomioon Tacituksen tyyli, epäsymmetrisyys. Hänen ilmaisunsa ovat lyhyitä ja elliptisiä (Oksala 1998, 161). Epäsymmetrisyys ilmenee niin, että keskeistä on myös se, mitä hän ei sano mutta mikä voidaan tulkita muun tiedon perusteella. Hän ilmaisee tämän periaatteen selvästi *Germanian* kohdassa 27: ”Nyt käyn selostamaan eri heimojen yhteiskuntaoloja ja tapoja, sikäli kuin ne ovat poikkeavia, [...]”. Selostettuihin asioihin ja tapoihin kuuluvat muun muassa tapa toimia, sotilaallinen valmius, hallintomalli, etninen tausta, taloudellinen toimeentulo ja kieli. Tekstiä analysoitaessa on keskeistä näiden seikkojen esiin ottamisen lisäksi pitää mielessä, mitkä seikat erityisesti sitovat mainitut heimoryhmät yhteen.

Tacituksen aikana vallitsi kulttuurinen suuntaus *Rooman hopeakausi* (14–120 jaa.), jolloin arvostettiin kreikkalaista kulttuuria ja kirjoitustraditiota. Tacituskin tunsi mitä ilmeisimmin kreikkalaisten historioitsijoiden teoksia ja saattoi ottaa niistä temaattisia aineksia ja tiettyjä perustietoja. Edeltävien tekstien käyttö omassa esityksessä seurasi ensyklopedistisesta traditiosta, jonka mukaan uuden aineiston luomiseen voidaan soveltaa entistäkin tietoa. Tacituskin käytti todennäköisesti myös sittemmin kadonneita teoksia (Rives 1999, 35–41, 58–59; Pekkanen 2018, 8) mutta päivittäen ja täydentäen etnografista ja maantieteellistä tietoa.

Tacitus oli myös kantaa ottava, mikä heijastuu hänen teoksissaan. Taustalla oli se, että hän oli valtion virkamies ja tunsi liiankin hyvin keisareiden yksin- ja mielivallan erityisesti edesmenneen Domitianuksen (51–96 jaa.) kohdalla. Kokemukset vaikuttivat hänen yhteiskunnalliseen kritiikkiinsä, joka pyrki tuomaan esiin vaihtoehtoisia tapoja hallita ja elää. Tacitukseen vaikutti Senecan (4 eaa. – 65 jaa.) kirjallinen tuotanto ja luonnonmukaisen elämän ihailu (Rives 1999, 327) mutta myös tämän kohtalo tyrannian uhrina. Toinen vaikuttaja oli puhuja ja filosofi Dion Khrystostomos (n. 40–120 jaa.), joka oli niin ikään tyrannian uhri, sillä hän joutui karkotetuksi Domitianuksen kuolemaan saakka. Dion oli kiinnostunut sosiaalisista ja eettisistä kysymyksistä ja ihaili Senecan tavoin luonnonmukaista elämää. Dion kuvasi muun muassa euboijalaista luonnonoloissa elävää metsästäjäperhettä (Irmscher–Zimmermann 1969, 134).

Kritisoidessaan aiheellisesti roomalaista yhteiskuntaa, ei vain tyranniaa, Tacitus näki erot roomalaisen ja luonnonmukaisen elämäntavan välillä. Tämä tulee esille myös fennikuvauksessa. Marshall Sahlins (1972, 1–39) on selvittänyt luonnonmukaisen elämän todellisuutta 1900-luvulla. Käytännön yhtäläisyydet aikaerosta huolimatta ovat selkeitä. Sahlinsin mukaan luonnonmukainen yhteisö saa tarpeensa tyydytettyä vähälläkin työllä, ja koska ei ole ylimääräisiä tarpeita, ei ”heidän tarvitse mitään toivoa”, kuten Tacitus asian fennien kohdalla ilmaisi. Rooma oli kulutusyhteiskunta, jossa omistaminen, orjatyövoima, kauppa, kotieläimet ja erilaiset instituutiot ja jumalat olivat keskeisiä. Ihmisillä oli veloitteensa, tarpeensa ja ”huoli omaisuudesta”.

Fenneillä ei ollut omaisuutta eikä tuotantoa, vain ”luukärkiset nuolet”. Kulttuuri ja talous toimivat luonnon ehdoilla kuten nykyajankin luonnonmukaisissa yhteisöissä. Luonnonmukaiset yhteisöt elävät riippumattomasti, päin vastoin kuin esimerkiksi

roomalaiset, sillä kulutusyhteiskunnissa ihmisten välillä vallitsee materiaallinen ja institutionaalinen vuorovaikutusten verkosto ja riippuvuus. Fennit elivät luonnosta, tyydyttäen keräämällä ja metsästämällä vähäiset tarpeensa päivä kerrallaan, ”onnellisina, rauhassa jumalilta ja ihmisiltä” (*Germ.* 46). Luonnonmukaisuuden ihailustaan huolimatta Tacitus ei näytä kuitenkaan ihannoivan ”ihmeen viljejä ja viheliäisen köyhiä” fennejä.

Onko kuitenkin mahdollista, että fennit eivät olisi olleet todella olemassa, vaan Tacitus olisi tekaissut kansan voidakseen kritisoida Roomaa? Rivesin (1999) mukaan Tacitus ei kuvannut germaaneja sellaisina kuin he olivat, vaan käytti heitä ”sosiaalisten, moraalisten ja poliittisten aiheiden tarkasteluun”. Fennejä ei voi edes tunnistaa, koska kuvaus on ”epätarkka ja tarkoitushakuinen”. Tämä siitäkkin huolimatta, että *fenni*-nimitys viittaa ilmeiseen germaaniyhteyteen (Rives 1999, 327). ”Kyseessä on germaanisissa kielissä suhteellisen laajalti tunnettu sana: [esimerkiksi] mnorj., isl., ta., eng.: fen=suo, [...] mys. fenni=suo [...]” (Grünthal 1997, 47; Duden 2000, 236).

Rives näyttää problematisoivan asioita tarkoituksella, mutta ei kiistä *Germanian* historiallista arvoa. Fenni-kuvaus voi olla realistinen, sillä Kaakkois-Baltiassa (ja Keski-Euroopassa) asui kuvaukseen sopivaa luonnonvaraista väestöä (myöhemminkin), josta Tacitus oli voinut saada tietoa (*Jord. Get.* 35; Rives 1999, 64, 327). Tätä käsitystä tukevat hänen luonnehdintansa Germaniasta: ”Vaikka yksityiskohdissa onkin melkoisia eroja, maa on yleensä hirvittävän metsäinen ja inhottavan suoperäinen”. Lisäksi ”[t]iedetään hyvin, etteivät germaanikansat asu kaupungeissa [...]. He elävät hajallaan eri puolilla sen mukaan, miten jokin lähde, tasanko tai metsikkö heitä miellyttää” (*Germ.* 5, 16).

Fenni-teksti on uskottava kuvaus syrjäseudulla elävistä ihmisistä ja alkukantaisesta elämästä, joka on samankaltaista riippumatta ajankohdasta ja paikasta, kuten Sahlinsin (1972) havainnot osoittavat. Tulkinta siitä, että Tacitus sovelsi tarkoitushakuisesti pääosin vain ”etnografista ja stereotyyppistä” traditiota ei ole uskottava. ”Selvää poliittista tai muutakaan tendenssiä ei *Germaniassa* ole yksiselitteisesti osoitettavissa. [*Germaniaa* on pidettävä] maantieteelliskansatieteellisenä tutkielmana germaaneista” (Pekkanen 2018, 14). Tacituksella ei ollut syytä kritisoida esimerkiksi tuoretta keisaria Trajanusta, ”Parasta keisaria”, (53–117 jaa., keisarina 98–117 jaa.). Syynä lienee ollut se, että Tacituksella oli ilmeisen läheinen suhde häneen. He olivat ikätovereita ja etenivät omilla virkaurillaan (*cursus honorum*) muutaman vuoden välein. On mahdollista, että Tacitus sai germaaneja koskevia tietoja Trajanukseltakin, joka palveli Ylä-Germanian provinssissa. Tacituksen kritiikki kohdistui enemmänkin Rooman yhteiskuntaan. Esimerkiksi roomalaisilta puuttui germaaniensa nauttima vapaus, joka vielä korostui fennien yhteydessä. Erojen esiintuominen on tyyppillistä *Germaniassa*, mutta vaikka se sisältänee peiteltyä kritiikkiäkin, kerronta perustuu asiantietoihin.

5 Tacituksen tekstin analyysii

Tacitus etenee kerronnassaan pohjois-itäsuunnassa Germanian alueella muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta. Lisäksi hän puhuu heimoista ryhminä, jotka ovat maantieteellisesti yhteydessä toisiinsa. Tarkastelen tekstii pääosin niiden heimojen osalta, jotka ovat kiinnostavia suomalaisesta ja saamelaisesta näkökulmasta. Näistä Tacitus kertoo kappaleissa 41–46. Kappalejako ja numerointi eivät ole Tacituksen tekemiä vaan myöhempi mutta yleisesti hyväksytty tapa käsitellä *Germaniaa*.

Tacituksen käyttämät kansojen nimet ovat yhtäältä vakiintuneita ja toisaalta uusia (*Germ.* 2). Nimiä ei voi yhdistää suoraan nykyisiin nimiin ja kansoihin. Esimerkiksi *fenni*-nimi viittaa germaaniseen yhteyteen, ei suomalais-ugrilaiseen. Nimien käyttäminen *Germanian* suoraan tulkintaan on ongelmallista, koska ei ole varmuutta esimerkiksi siitä, mitä aiempien historioitsijoiden esittämiä nimiä Tacitus käytti. Väestöön kohdistuvien viittausten tulkinta vain jonkin läheisesti muistuttavan nimen perusteella ei ole luotettavaa. Käyttämäni nykyisten valtioiden nimet ovat vain paikannusta varten.

Tacitus aloittaa *Germanian* rajojen esittelyllä: ”Germanian kokonaisuudessaan erottavat Galliasta, Raetiasta ja Pannoniasta Rein ja Tonava, sarmaattien ja daakkien maista keskinäinen pelko tai vuoret. Muualta sitä ympäröi valtameri, joka syleilee laajoja lahtia ja suunnattoman suuria saaria [...];” (*Germ.* 1)³. Tekstin mukaan pohjoinen valtameri saarineen oli rajana ja idässä sarmaattien ja daakkien maat. Koska Tacituksen kuvaamat sarmaatit olivat elintapansa vuoksi arojen asukkaita, he eivät voineet tulla heille vaikeakulkuisille vesistöalueille. Lisäksi Tacitus oli tietoinen kreikkalaisten idän suunnalla tekemistä tutkimuksista eikä siksi liitä Germaniaa itäisimpää osaa Nyky-Euroopasta. Koska Germania alueena oli tiedostettu Roomassa jo ennen Tacituksenkin aikaa (Rives 1999, 40–41), voidaan luottaa siihen, että hän oli tietoinen, millä perusteella Germania määriteltiin.

Kappaleessa 41 Tacitus ilmoittaa selkeästi siirtymissuunnan poikkeamasta, kun hän suuntautuu Nyky-Tanskan alueelta ”Germanian syrjäseuduilta” Tonavalle, Rooman rajoille. Sieltä hän etenee totutun mallin mukaisesti koilliseen vuorten yli Puolan alueelle, jossa vastaan tulevat useat ”laajalle levittäytyneet” luugien heimot. Heidän takanaan asuvat gothonit ja edelleen, ”valtameren [Itämeren] rannalla” ruugit ja lemovit. Kolme viimeksi mainittua muodostavat maantieteellisesti, hallinnollisesti ja sotavarustuksiltaan yhtenäisen ryhmän tunnusmerkeinään ”pyöreä kilpi, lyhyt miekka ja kuuliaisuus kuninkaitaan kohtaan”. [...] ”kuitenkin niin, että vapaus vielä säilyy” (*Germ.* 41–44).

Vaikka edellisten kanssa samassa kappaleessa 44 tuleekin selostus jo svioneista, on huomioitava heidän merkittävät eronsa edellä mainittuihin nähden. Svionien ”yhteiskunnat” sijaitsivat ”itse valtameressä”. Heillä oli ”mies- ja asevoimaa” ja meriympäristön vuoksi ”vahvat laivastot”. Hallintomalli oli ”yksinvaltius”, jonka takaamiseksi aseenkanto ei ollut luvallista päinvastoin kuin mantereen germaaneilla. Eroksi voi katsoa myös selvityksen

3 Monikossa oleva ilmaisu viitanee Skandinavian ja Suomen niemiin.

yksityiskohtaisuuden ja laajuuden, mikä kertoo hyvistä tietokanavista. Lisätodisteena svionien yhteiskuntien sijainnista mittaamattoman suurella oletetulla saarella (Skandinavia pitkälle pohjoiseen) on maininta, että ”svionien takana on toinen meri, jähmeä ja lähes liikkumaton, [*mare pigrum*,] joka ympäröi ja rajoittaa maanpiiriä,” [...] (*Germ.* 45).

Kappaleessa 45 Tacitus ilmoittaa siirtyvänsä ”Sveebiläismeren oikealle rannalle” eli palaavansa saarelta mantereelle Itämeren meripihkarannikolle, jossa asuvat aestien heimot. Heillä on ”sveebien tavat ja ulkonäkö: kieli on lähempänä Britannian kieltä”. Aestit keräsivät meripihkaa, jota he myivät muun muassa roomalaisille. Vaikka sitä on löydetty muualtakin Itämeren alueelta, voi sen esiintymistäajuudesta päätellä, että he elivät Baltian eteläisimmissä osissa. Langin tutkimuksen mukaan Latvian ja Liettuan rannikolla sekä Liettuan sisämaassa ja Puolan koillisalueella vallitsi varhaisella rautakaudella länsibalttilainen kulttuuri, joten aestit lienevät olleen baltteja (Nowakowski 1996, 114; Lang 2020, 118). Heidän taloudellinen toimeentulonsa erosi meripihkan tuoman hyödyn lisäksi muista germaaneista siten, että he olivat ahkerampia ”maantuotteiden viljelijöitä”. He erottuivat myös siinä, että aseina oli ”ryhmysauvat”. ”Rautaa käytettiin harvoin”, kuten yleensä germaaneilla (*Germ.* 6, 45).

On epätodennäköistä, että Viron asukkaat olisivat kuuluneet aesteihin huolimatta nimien yhtäläisyydestä. Viron alueen kulttuurin erityispiirteet erosivat muista, sillä Pohjois- ja Länsi-Viron omaleimaisuus oli selvää Tacituksen aikaan. Yhteydet alueelta eri suuntiin johtivat Langin mukaan sittemmin itämerensuomen kehittymiseen nykyiselleen (Huurre 1995, 155; Lang 2020, 276–277).

Itämeren alueella on Langin tutkimuksessa erotettavissa kolme erillistä mutta keskenään kanssakäymisissä ollutta kulttuuripiiriä; balttilainen, ruotsalainen ja itämerensuomalainen. Ne ovat samaistettavissa aesteihin, svioneihin ja sithoneihin, joilla oli ilmeisen läheinen suhde Sveebiläismeren piirissä. Kaikki muodostuivat monista yhdyskunnista. Kappaleen 45 lopussa mainitut sithonit olivat ”muuten samanlaisia kuin toisetkin, paitsi, että heitä hallitsee nainen”. Heidät voi perustellusti paikallistaa pohjoiseen aesteista mutta eri puolelle Itämerta kuin svionit (Reeb 1930, 70; Franzmeier 1968, 35; Linkomies 1976, 89; Nowakowski 1996, 109–110), kuitenkin näiden lähelle. Alueiden yhteydet ilmenevät kahdella tavalla; yhtäältä Langin kuvaamana kanssakäymisenä, joka näkyy myös Unto Salon tutkimuksessa soikeiden tuluskivien levinneisyysalueena Pohjois-Puolasta Baltian yli Pohjoismaihin (Salo 1997, 160–167), ja toisaalta siten, että Tacitus liitti heimot yhteen kappaleen lopussa siirtyen aestien käsittelyn jälkeen svionien kautta sithoneihin (*Germ.* 45).

Oletus sithonien asuinpaikasta Keski-Euroopassa (Pekkanen 1968, 59, 64, 83, 163; Pekkanen 2018, 148) ei saa tukea dokumenteista (Rives 1999, 321). Vaikka sithoneja edustaa usea heimo, Tacitus ei mainitse näistä yhtäkään Tonalta pohjoiseen luugien rinnalla tai muutenkaan. Sithoneja ei mainita Puolan alueella kummallakaan puolella Veikseliä ennen eikä jälkeen Tacituksen. Strabo (63 eaa. – 19 jaa.) mainitsee ennen Tacitusta Tatra-vuoriston alueella Veikselin latvan eteläpuolella germaaneihin rajoittuvan yhden bastarni-heimon, sidonit, joka voisi hänen mukaansa kuulua myös germaaneihin (Strabo, *Geogr.* VII.3.17). Ptolemaios mainitsee sidonit Tacituksen jälkeen samassa kohdin kuin

Strabo. Hän ilmoittaa peukinien (bastarnien) elävän Daakian yläpuolella (Ptolemaios, *Geogr.* II.10, III.5) eli aivan Karpaattien pohjoispuolella.

Tacituksen sithoni-heimot ovat eri väestöä, ja tämä selittyy Langin tutkimuksen perusteella. Sen mukaan itämerensuomalaiset asuttivat Itämeren rantoja monissa paikoissa, joten heille sopii nimeksi 'ranta-asujat'. Tämä käy yksiin ainakin *sithoni*-nimen germaanisen etymologian kanssa, jonka vartalona oleva *sīðōn* merkitsee 'rantaa' ja 'rannikko' (Karsten 1915, 233). Kun vartaloon lisätään kansannimissä yleinen pääte *ones* (Pekkanen 1968, 12–13; Pekkanen 2018, 156), syntyy luontevasti Tacituksen käyttämä *sithones*-nimitys itämerensuomalaisille. Heidät voi siis perustellusti paikantaa Itämeren itärannoille ainakin Lounais-Suomen korkeudelle saakka.

Päätelmälle on kielihistorialliset ja arkeologiset perusteet, sillä Langin mukaan Keski-Ruotsissa oli "tiheä paikallisasutus" jo satoja vuosia ennen ajanlaskun alkua. Asutusta oli levinnyt sinne myös idän suunnalta jo 800-luvulla eaa. kuten myös Pohjois- ja Länsi-Viroon ja Lounais-Suomeen. Alueita asutti vanhastaan germaaninenkin väestö. Yhteyksistä seurasi yhä tiiviimpi vuorovaikutus. "Seuraavaa paria vuosisataa luonnehtii Viron, Suomen ja Keski-Ruotsin rannikkoalueiden asukkaiden taaja kanssakäyminen, [...] [joka] perustui yhteiseen etniseen taustaan; [...]" (Lang 2020, 269–273).

Itämerensuomalaisen rannikkoasutuksen päätymiselle *Germaniaan* oli edellytykset siksi, että väestö oli pitkään vakiintunut balttien naapuriksi ja ollut lähiyhteydessä germaaneihin. "Kaikki kielihistorioitsijat [...] ovat korostaneet balttilaisvaikutusten voimakkuutta, [...] [lisäksi] lainojen ominaisluonne viittaa itämerensuomalais-balttilaiseen seka-asutukseen sekä siihen, että jokin osa balttilaisista oli sulautunut itämerensuomalaisiin" (Lang 2020, 260–263). Juuri balteilla oli Tacituksen aikaan hyvät yhteydet ja realistinen kuva asutuksesta Itämeren alueella, joten he tiesivät kertoa sen kansoista eteenpäin. Koska alueiden kielellinen tilanne mahdollisti paikallisväestön yhteydenpidon baltti- ja germaani-kauppiaisiin, ja koska kauppiaat kohtasivat eri väestöryhmiä rannikkojen kauppapaikoilla, on tieto svionien ja sithonien läheisyydestä (etnisestäkin) selitettävissä.

Svionien, aestien ja sithonien jälkeen Sveebian käsittely loppuu, kun Tacitus tulee keronnassa rajalle. Hän on käynyt läpi kaikki Sveebian alueet ja kansat kappaleissa 38–45. Itämeren alue on käsittelyssä viimeisenä. Sveebit "pitävät hallussaan suurinta osaa Germaniasta [...]", mutta sen itärajalla Keski-Euroopassa olivat germaaneihin yhteydessä vielä seuraavaksi mainitut ei-sveebit; peukinit, venethit ja fennit. Tacitus epäroi heidän kuulumistaan germaaneihinkaan (*Germ.* 46). Poiketen normaalista etenemissuunnasta Tacitus siirtyy Itämereltä etelää kohti näihin itärajan kansoihin, jotka hän mainitsee lounaiskoillis-suunnassa. Peukinit on paikannettu Veikselin yläjuoksun alueelle ja venethit pohjois-koillisessa keski- ja alajuoksulle. Koska Tacitus kuvaa mainitut kolme kansaa yhtenä kokonaisuutena ja pohtii, lukisiko ne germaaneihin vaiko (ulkopuolisiin) sarmaatteihin, tulee fennit paikallistaa muiden lähelle mutta idemmäs.

Tacituksen mukaan peukinit muistuttavat pääosin germaaneja "kielensä, tapojensa ja kiinteiden asumustensa puolesta [...]. Seka-avioliittojen johdosta he ovat rumentuneet melkoisesti [vaunuissa ja hevosen selässä elävien] sarmaattien näköisiksi". Kanssakäymisen

on täytynyt olla tiivistä. Kun otetaan huomioon, että sarmaatit vaikuttivat Tacituksen mukaan myös venetheihin, jopa suuressa määrin mutta vain heidän tapoihinsa (*Germ.* 46), on välttämätöntä olettaa, että sarmaatit liikkivat molempien läheisyydessä. Kun peukineja asui muiden lähteiden perusteella Tatran vuoristosta itään (Ptol. *Geogr.* II.10), on ilmeistä, että sarmaatteja liikkui heitä idempänä pohjoispuolellaan olevien venethien lähellä.

”Venethit luetaan mieluummin kuuluviksi germaaneihin, koska he rakentavat taloja, käyttävät kilpiä ja suosivat nopealiikkeistä jalkaväkeä” (*Germ.* 46). Koska myös venethit olivat saaneet vaikutteita sarmaateilta, jokin peukineja ja venethejä yhdistävä alue oli oltava olemassa. Venethit on paikallistettu perinteisesti Veikselin itäpuolelle, sen sivujoen Bugin tuntumaan, joten heidän yhteytensä sarmaatteihin ja välillisesti peukineihin on täytynyt tapahtua etelän suunnalla. Venetheillä oli ilmeisen tiiviit, ehkä kauppasuhteet, sarmaattien kanssa, mutta nämä saattoivat olla myös Tacituksen mainitseman venethien ryöstelyn kohteina. Sarmaatteja venethit löysivät peukinien ja fennien välillä ”kohoavien metsien ja vuorten” alueelta. Koska venethit käyttivät mieluiten jalkaväkeä, etäisyys, jolla he vaikuttivat ja ryöstelivät, lienee ollut korkeintaan parin sadan kilometrin luokkaa.

Kun yhdistetään Tacituksen tiedot ja edellä esitetyt päätelmät, näyttää ilmeiseltä, että sarmaattien vaikutusalue ulottui aroalueelta aina Luoteis-Ukrainan ja Kaakkois-Puolan ylänköalueelle luoteessa Lublinin seudulle saakka. Keskeisenä muodostelmana on Roztoczen 180 kilometriä pitkä ja 14–25 kilometriä leveä metsäinen, kumpuileva ylänkö, joka kohoaa korkeimmillaan noin 400 metriä merenpinnan yläpuolelle. Tämä alue täyttää myös kriteerit niille ”metsille ja vuorille”, jotka yhdistivät peukinit, venethit ja sarmaatit. Maaston muodot mahdollistivat vankkureilla kulkemisen ja siten sarmaattien läsnäolon muiden lähellä ja vaikutteiden siirtymisen. Tämä päätelmä auttaa fennienkin asuinpaikan määrittelyssä, sillä koska Tacitus ei mainitse peukinien ja fennien välissä pysyviä väestöjä, täytyi fennien asua ”metsien ja vuorten” toisella puolella peukineista katsoen. Fennit voidaan paikallistaa Baltiasta etelään sisämaahan (Nowakowski 1996, 108, 116), Lublinista kaakkoon kohoavan ylängön itäpuolelle, Pripjatin suoalueelle.

Kartassa 1 kokoon edellä esitetyt päätelmät Tacituksen mainitsemien kansojen asuin-sijoista.

Pripjatin alue fennien asuinseutuna on käytettävissä olevien tietojen perusteella ilmeinen. On kuitenkin yksi seikka, joka saattaisi puhua tätä vastaan, sillä yllä mainittu ylänkö ei ole varsinainen vuoristo. Tämä ei ole kuitenkaan ongelma, sillä Tacitus soveltaa roomalaista kuvauskäytäntöä. Varsin matalat Rooman kaupungin seitsemän kukkulaa nimittäin tunnettiin ja tunnetaan ’vuoreen’ viittaavilla nimityksillä: *mons Palatinus*, *mons Aventinus* jne. Tacitukselle ’vuori’-sanana käyttö oli siten luontevaa myös kukkuloista, joista Lublinin seudulta alkava ylänkö muodostuu. Tämä on mitä ilmeisimmin hänen tarkoittamansa metsä- ja vuorialue. Mutta mikäli ’vuori’ otetaan kirjaimellisesti ja samalla fennien katsotaan tarkoittavan saamelaisien esivanhempia, on vuorten löytäminen näiden ja peukinien välillä mahdotonta. Sikäli kuin kunnioitetaan Tacituksen kertomaa, fennien saamelaisuus osoittautuu tältä osin epäuskottavaksi.

Kartta 1. Tacituksen mainitsemien kansojen asuinseutuja. (Kartta muokattu Wikimedia Commonsin pohjasta.)

6 Fennien, hellusien ja oksionien olemuksesta

Suomalaisille fennit ovat erityinen mielenkiinnon kohde johtuen heidän spekuloidusta yhteydestään Suomeen. Edellä esitetyn lisäksi on muitakin seikkoja, jotka puhuvat sen puolesta, että Tacituksen fennit eivät kuitenkaan liity lainkaan suomalais-ugrilaiseen väestöön. Ensinnäkin fennien maantieteellinen paikannus ei ole sovittavissa Suomeen eikä edes lähialueille, joista ei ole kuvattua yhteyttä peukineihin ja venetheihin. Etäisyys fennien yhteydessä mainituista peukineista saamea puhuvien eteläisempään asumisalueeseen oli yli tuhat kilometriä ja välissä oli useita etnisiä ryhmiä, etenkin baltit (Gimbutas 1963, 110) ja eteläiset itämerensuomalaiset. Fenneihin ei liity mitään leimallista pohjoista elementtiä kuten hiihtoa tai valoisaa kesäaikaa. Myös jälkimmäisestä Tacitus oli kuitenkin tietoinen (*Germ.* 45; *Jord. Get.* 12–13; Pekkanen 2018, 145). Hän olisi voinut viitata pohjoisiin tunnusmerkkeihin, jos ne olisivat koskeneet fennejä.

Toiseksi *fenni*-nimityksen germaaninen etymologiavaihtoehto viittaa suolla asuviin (*fenn* 'suo') (Grünthal 1997, 47–48; Kohlheim–Kohlheim 2000, 236). Näyttää ilmeiseltä, että Tacituksen tieto tuli germaaneilta, joiden lähellä suoalueella fennit asuivat. Nimi perustui asuinolosuhteisiin, jotka vaikuttivat nähtävästi siihenkin, etteivät fennit käyttäneet hevosia kuten eivät lähellä asuneet jalkaväkeä suosivat venethikään. Veikseliin rajoittuva venethi-heimo sklaveenit asui ”soilla ja metsissä” vielä 500-luvulla (*Jord. Get.* 35), kuten ilmeisesti fennitkin aiemmin. Kolmanneksi nahat asusteina ja asuminen maallattialla eivät eronneet ratkaisevasti germaanien tavoista yleensä (*Germ.* 16, 17), joten fennit elivät lähes muiden germaanien tapaan, tosin alkeellisemmin (Gimbutas 1963, 95–97; Nowakowski 1996, 116). Fenniyhteisön kivikauteen viittaava elämäntapa ilmeni nähtävästi myös miesten ja naisten yhteismetsästyksenä, josta Tacitus kertoo. Nykyään uskotaan naisten olleen kivikaudella metsästyksessä tasavertaisia miesten rinnalla.

Koska Tacitus kiinnittää huomiota eroihin, kielen erilaisuus saattaisi olla selvä erottava tekijä. Hän huomioi kielieron aestien kohdalla mutta ei mainitse mitään kieleen viittaavaa venethien ja fennien kohdalla. Näiden on täytynyt siis olla kielellisesti lähellä germaaneja kuten peukinitkin olivat. Tacitus ei myöskään esitä, että fennit olisivat etnisesti erilaisia, vaikka hän huomioi peukinien sekoittumisen sarmaattien kanssa. Näin ollen vain alkukantaisuus erotti fennit varsinaisista germaaneista. He eivät olleet Tacituksen elliptisen ilmaisun huomioiden sarmaatteja eivätkä näiden kanssa ilmeisesti edes tekemisissä.

Johtopäätöksenä on, että Tacitus sai tietoja fenneistä nähtävästi kauppiaiden välityksellä germaaneilta Keski-Euroopassa, ja myös balteilta. Lähteiden on täytynyt nähdä kohteensa läheltä, koska tiedettiin kertoa fennien olosuhteista, ja että ” [venethit] rakentavat taloja, [ja] käyttävät kilpiä [...]”; ja että peukinit ”muistuttavat kielensä, tapojensa ja kiinteiden asumustensa puolesta germaaneja”. Tiedot olivat omakohtaisia ja näin ollen luotettavia.

Tacituksen *fenni*-kuvauksen soveltaminen saamelaiden esivanhempiin luo epäuskottavan kuvan heidän oloistaan siitä huolimatta, että luonnonmukaista elämäntapaa voi kuvata yhteisestikin jaetuilla ominaisuuksilla. Pieniä eroja analysoimalla voidaan kuitenkin päätellä, onko kyseessä sama kansa vai ei. Esimerkiksi pohjoisessa on suojauduttu

ankaraa ilmastoa vastaan paremmin kuin ”oksista punotuilla katoksilla” (Germ. 46). Tämä pätee etenkin tuolloin, kun ”tiedetään, että ilmasto viileni ennen ajanlaskua [...]” (Huurre 1995, 119; Grünthal 1997, 43). Keski-Euroopassa Pripjatin alueella voitiin käyttää oksamajoja kuten samoilla leveysasteilla Britanniassakin, jossa asuttiin pensasmajoissa. Kulttuurikin oli saman tapaista kuin fenneillä. ”Kaikki, heimot ja kuninkaat, ovat siellä samassa raakuuden tilassa [...]. He asuvat pensasmajoissa, jotka ovat samalla navettoina; usein palvelee heitä myös metsä asuntona” (Jord. *Get.* 14–15). Näitä kuvauksia luettaessa on toki syytä muistaa, että fennien oksakatoskin oli oikea asunto, joka tarjosi suojan ja levon lapsille, aikuisille ja vanhuksille.

Pohjoisessa ovat olleet välttämättömiä vuodilla katettu kota tai turvemaja ja erityisen suojaavat asut. Edellisten lisäksi erona oli nuolenkärkien materiaali. Fennit käyttivät raudan ja luultavasti sopivan kiviaineksenkin puutteen takia luuta. Koska samaan aikaan Suomen alueella jopa valmistettiin rautaa (Salo 1992, 104–118; Huurre 1995, 122–123, 143, 152–153), sitä saatettiin käyttää nuolenkärkiin luun ja kiven ohella. Muun muassa Pripjatin alueella rauta kuitenkin syrjäytti luun vasta Tacituksen ajan jälkeen (Gimbutas 1963, 106–108). Edellä esitetyn ja Tacituksen kerronnan perusteella näyttää entistä epätoimennäköisemmältä, että hän olisi tarkoittanut fenneillä saamelaisten esivanhempia.

Tacitus ottaa *Germanian* lopussa esille vielä hellusit ja oksionit, jotka olivat täysin muista eroavia myös sijaintinsa puolesta. He eivät kuuluneet Sveebiaan eivätkä asuneet Keski-Euroopassa. Tiiviit turkisasut kertovat siitä, että he suojautuivat kylmää vastaan. Se viittaa pohjoiseen asuinalueeseen (Wolff 1915, 123; Franzmeier 1963, 31; Önnersfors 2005, 116). Kuvauksesta voi päätellä, että ympäristöolosuhteet olivat erilaiset kuin fenneillä. Fennit pukeutuivat nahkoihin kuten monet germaanit, mutta hellusit ja oksionit suojaivat kehonsa yltymäri eläinten taljoilla niin, että vain kasvot näkyivät. Näin pukeutuvat voi rinnastaa arktisen vyöhykkeen asukkaisiin (Pekkanen 2018, 158). On todennäköistä, että hellusit ja oksionit tarkoittivat turkisasuisia pohjoisen asukkaita.

7 Fenni-mielikuvan siirtymisestä Suomeen

Tacituksen kuvauksen mukaiset fennit eivät näytä sopivan saamelaisten esivanhemmiksi. Rivesinkin mukaan on ”hyvin epävarmaa” yhdistää Tacituksen fennejä ”lappalaisiin” (Rives 1999, 326–327). Saamelaisten olosuhteista pohjoisessa oli enemmän havaintotietoa vasta 500-luvulta lähtien. Jordanes tiesi muun muassa kaamoksen ja yöttömän yön 40 päivän kestoista (Keski-Lapin korkeudella) (Jord. *Get.* 19–21). Fennejä ei mainita enää 500-luvulla Keski-Euroopassa, mutta Ptolemaios sanoo jo aiemmin, vain 50 vuotta Tacituksen jälkeen, että ”lähellä Veikseliä, venethien ala[etelä]puolella asuvat gothonit ja phinnit” (Ptol. *Geogr.* III, 5; Grünthal 1997, 49). Tieto tukee päätelmää Tacituksen fennien asumisesta Pripjatin suoalueella.

Ptolemaiosta myöhemmät viittaukset fenneihin tai finneihin eivät koske Tacituksen fennejä. Itäroomalaisen historioitsijan Prokopioksen (500–565 jaa.) kertomus saamelaisesta skrithiphinoin-heimosta Thulesa (Skandinavia) myötäilee kuitenkin fenni-kuvausta

koskien primitiivisyyttä, pukeutumista, omaisuutta ja yhteismetsästäystä (Huurre 1995, 157; Pekkanen 2018, 154–155). Tiedot olivat epäilyttävän yksityiskohtaisia, ilmeisesti kopioituja, sillä Prokopios ei käynyt paikan päällä (Valtonen 208, 113). Rivesin mukaan Jordaneksen kuvaus saamelaisista olisi samanlainen kuin Prokopioksen kuvaus (Rives 1999, 326), mutta väite ei pidä paikkaansa. Jordanes toteaa lyhyesti vain, että ”[s]krerefinnit [...] elävät metsänriistasta ja linnunmunista” (Jord. *Get.* 21). Kuvaus oli realistinen arktisesta ruokavaliosta. Prokopios ei mainitse munia, koska hänen tietonsa ei ilmeisesti tullut paikallisilta. Tacituskaan ei mainitse munia. Kaikki yksityiskohdat huomioiden fennien yhdistäminen saamelaisten esivanhempiin ja Suomeen näyttää perustuvan virhepäätelmiin, jotka voidaan tunnistaa.

Virheellinen mielikuva fennien liittymisestä Suomeen satoja vuosia Tacituksen jälkeen on selitettävissä uskottavasti tietyn jatkumon tuloksena. Ensiksi Langin mukaan 400–500-luvuilla jaa. virisi Skandinaviasta Suomeen ja Viroon aktiivinen yhteydenpito. ”Skandinavian vaikutuksen vahvistuminen Itämeren itärannikon maissa 400–500-luvulta lähtien oli yleinen prosessi, [...]” (Lang 2020, 315–316). Idässä asuvia heimoja alettiin oletettavasti tietoisesti nimeämään. Toiseksi mielikuvan siirtyminen liittyi 400-luvun lopulla ajankohtaan, jossa Länsi-Rooma kukistui ja goottivalta alkoi.

Sittemmin goottikuningas Theoderik Suuri (n. 454–526) antoi Cassiodorus Senatolille (n. 490–583) tehtäväksi kirjoittaa goottien historian. Hän lienee saanut käyttöönsä muun muassa *Germanian* ja Ptolemaioksen *Geographican*, joihin perustuen hän loi pohjan kertomukselle gooteista alun perin pohjoisena kansana. Lisäksi olemassa oli dokumentteja, joilla hän saattoi täydentää kertomustaan, tosin vailla selvää totuus pohjaa (Christensen 2002, 317). Fenni-mielikuvan siirtymisen kannalta oli olennaista, että Theoderik oli aktiivisesti yhteydessä oletettuun goottien alkukotiin Skandinaviaan (Jord. *Get.* 24; Hagerman 2006, 68, 75) ja Baltiaan (Gimbutas 1963, 144–145). Yhtenä todisteena yhteyksistä on ’hiihtoa’ kuvaavan skandinaavisen sanan *skrida* (’liukua, luistaa’) tuleminen käyttöön etelässä. Keskeistä oli niin ikään tiedon siirtyminen sieltä Skandinaviaan koskien *Germanian* sisältöä, josta ilmeni muun muassa fennien sijainti idän suunnalla. Suomen väestöt itäisinä nimettiin nähtävästi fennien mukaan. Suksia käyttäneet saamelaiset saivat ’hiihto’-etuliitteen.

Kun Cassiodoruksen laaja teos oli väistymässä, ”kehoitettiin” oppinutta goottia Jordanesta (k. n. 554 jaa.) kirjoittamaan siitä ”yhteenvedo” (*De origine actibusque Getarum. Getica*, 551 jaa.). Hän teki sen osin kopioiden ja ”lisäämällä kreikan- ja latinankielisistä historioista sopivia” tietoja. Koska väestön tuntemus oli lisääntynyt, Jordanes mainitsee jo 30 ”Skandzan” kansaa nimeltä. Ptolemaioksella nimiä oli vain seitsemän (Ptol. *Geogr.* II.10; Jord. *Get.* 1–3, 19). Tunnettu alue oli laajentunut muutamassa sadassa vuodessa aina Lappiin asti, josta saatiin paikallistietoa. Jordanes kuvasi muun muassa Lapin talvi- ja kesäolosuhteita; ”ankaraa kylmyyttä ja runsasta lintujen pesintää” kesällä (Jord. *Get.* 18–22).

Ptolemaios ei tuntenut 150 jaa. Pohjolaa, sillä *Geographican* perusteella ”tuntematon maa” alkoi Baltiasta pohjoiseen. Samalla leveysasteella (60) oli Ptolemaioksen mukaan myös Thule. Hän uskoi pohjoisemman alueen olleen asumatonta. Näin ollen hän ei voinut

tarkoittaa verraten pienellä ”Scandian saarella” mainitsemallaan toisella phinni-kansalla Pohjolan asukkaita. Ptolemaioksen on täytynyt pitää Scandiana vain Etelä-Skandinaviaa (Skoonea), mikä on ilmeistä koordinaattienkin perusteella, sillä ”saari” oli Jyllannin tasolla idempänä mutta ei pohjoisempana (Ptol. *Geogr.* III.5, II.10; Rives 1999, 313; Huhtamies 2022, 24–26). Ptolemaioksen toiset phinnit (nimetty luultavasti suon, ru. *fen*, mukaan) olivat todennäköisesti sama kansa kuin Jordaneksen Finnaithae-kansa Etelä-Ruotsissa Finnvedenin soisella alueella. Grünthalin mukaan ”[k]onteksti viittaa siihen, ettei Jordanes viittaa etnisiin perustein suomalaisiin tai saamelaisiin, vaan maantieteellisesti Skandinaviassa asuvaan ryhmään: [...]” (Grünthal 1997, 37–38, 47; Valtonen 2008, 107).

Kun tieto Lappia myöten oli oleellisesti lisääntynyt 500-luvulle tultaessa, Jordanes tiesi mainita finnaithae-kansan lisäksi muun muassa skrerefinnit ja eteläisempien kansojen joukossa ”edempänä asuvat [...] hyvin säyseät Finnit” (*finni mitissimi*) (Jord. *Get.* 19–21, 23). Molempien ”finnien” voi olettaa asuneen Suomessa. Jordanes osasi erottaa *finn*-nimellä viitatu kansat toisistaan, ilmeisesti koska tieto tuli paikallisilta. Alkuperäisen fenni-mielikuvan liittäminen suomalaisiin ja saamelaisiin näyttää perustuvan virheellisiin oletuksiin periaatteessa samoin kuin Amerikan alkuperäiskansojen nimeäminen intialaisten mukaan. Nimet olivat käytännössä uudisnimiä.

Kun Prokopios sovelsi fenni-mielikuvaa saamelaisiin *skriithiphinoin*-nimellä, hän kuvasi ”Thulen ainoaa barbaarikansaa” Tacituksen tekstiä myötäillen ilmeisesti olettaen tämän tarkoittaneen fenneillä samaa väestöä. Seurauksena virhearviosta oli nähtävästi seuraava tulkintakehä: Koska Prokopios kirjoitti saamelaisista samaan tyyliin kuin Tacitus fenneistä, täytyi fennienkin olla saamelaisia. Tulkintakehä vaikuttaa edelleenkin (Huurre 1995, 157; Pekkanen 2018, 154–155). On tärkeää huomata, että virheellinen fenni-mielikuva kohdistui 500-luvulta lähtien vain Suomen asukkaisiin.

Kaikesta päätellen pohjoiset heimot kuitenkin liittyivät *Germaniaan* helluseina ja oksioneina, joihin Tacituksen tietolähteillä oli yhteys. He lienevät niitä, jotka pyydystivät ”ulomman valtameren ja tuntemattoman meren” ääriältä germaaneille turkiksiksi päätyvät eläimet (*Germ.* 17, 45). Turkiskauppaa tehtiin nähtävästi kielellisen katkoksen takia niin sanotulla hiljaisella vaihtokaupalla, jossa ei käytetä sanoja, mutta näköyhteys on olemassa. Toinen pääteltävä seikka on se, miksi tietoa oli kahdesta kansasta samanlaisiin näköhavaintoihin perustuen. Kyseessä on oltava eri väestöt eri ympäristöissä mutta samankaltaisissa pohjoisissa olosuhteissa, millä selittyy asujen samanlaisuus. Yhteydet syntyivät rannikon kauppapaikoilla todennäköisesti molemmin puolin Pohjanlahtea, kahdella erilisellä ”saarella” kuten silloin ajateltiin.

Vaikka pohjoinen oli vielä Tacituksen ja Ptolemaioksen aikoihin arvoituksellista seutua, Tacitukselle kantautui tietoa välikäsien kautta. Hän oli tietoinen alueista mutta samalla niiden tutkimattomuudesta, mikä korostuu, kun hän kertoo mittaamattoman suurista saarista ja tuntemattomasta merestä (*Germ.* 1, 17, 45). Viitteellistä tietoa tuli helluseista ja oksioneista, joista Tacitus sanoo: ”Tätä ei ole lähemmin selvitetty. Sen asian minä jätän avoimeksi” (*Germ.* 46). Hän lopetti *Germaniansa* näihin sanoihin, mikä kuvaa teoksen luonnetta. Se, mikä on sanottu, pitää paikkansa, koska asiat on selvitetty.

Suomen sisäosien tosiasiallinen tuntemattomuus vaikutti siihen, ettei Tacituksella voinut olla tietoa siellä vallitsevista olosuhteista ja väestöstä. Nyt on saatavilla enemmän tutkimustietoa pitkältä ajalta. Eri väestöjä liikkui sisämaassa melko pian jääkauden jälkeen, ja yli tuhat vuotta ennen ajanlaskun alkua alkoi Langin mukaan idästä saapua myös sitä väestöä, josta ”muodostuivat myöhemmin saamelaiset”. He tulivat pitkän ajan kuluessa käyttäen ”niin sanottua luoteisväylää” eli Pohjois-Venäjän jokia (Lang 2020, 256–257, 278). Huolimatta siitä, mitä muita väestöjä sisämaassa asusti Tacituksen aikaan, mitään niistä ei voida pitää *Germanian* fenneinä. Tässä artikkelissa esitettyjen argumenttien valossa fennejä ei voida pitää ylipäätään Suomeen ja lähialueisiin liittyvinä.

8 Yhteenveto

Ajan saatossa tehtyjä monia *Germania*-tulkintoja leimaa kaksi vastakkaista ajattelumallia. Yhtäältä tutkijat pitävät Tacituksen kerrontaa stereotyyppisenä kreikkalais-roomalaisen etnografisen perinteen ideologisena kopiona ja näin ollen epäuskottavana. Toiset tutkijat luokittelevat kansoja yksiselitteisesti esimerkiksi siten, että fennit katsotaan lähtökohtaisesti saamelaisten tai suomalaisten esivanhemmiksi. Tulkinnat saattavat perustua ennako-oletuksiin tai asioita problematisoidaan ja yksinkertaistetaan tarkoituksella. Tulkintojen kriittinen tarkastelu on perusteltua.

Lähtökohtana on pidettävä sitä, että Tacitus perusti *Germanian* oikeaan tietoon ja tarkoitti sen vakavasti otettavaksi. Koska hän tunnisti tietonsa rajat, hänen kertomansa oli asiapohjaista, myös Itämeren alueelta, josta tuotiin Roomaan meripihkan ja turkisten lisäksi tietoa. Sen lähteet olivat pääosin balttilaisia kauppiaita. He harjoittivat välityskauppaa, joten tiedot Itämeren alueen väestöistä ja asuinpaikoista olivat omakohtaisia. Ne saatettiin kertoa sellaisenaan eteenpäin. Pitkään kestänyt Rooman rauhantila edesauttoi osaltaan tiedon kulkua.

Koska Tacituksen kieltämättä tulkinnallinen tyyli on aiheuttanut ongelmia, ainoa keino ymmärtää *Germaniaa* on jäljittää tosiasiallinen asiantila tieteellisesti niin pitkälle kuin se on jälkikäteen mahdollista. Valter Langin tutkimus on tähän sovelias koskien Itämeren aluetta ja erityisesti sen itärantojen suomalaisasutusta. *Germanian* tekstiä voi verrata vallinneisiin olosuhteisiin monipuolisesti, sillä Lang on soveltanut kielitiedettä, arkeologiaa ja genetiikkaa. Kun edellisten lisäksi käytetään etnografisia menetelmiä ja historiadokumentteja, voi kansojen olosuhteita ja asuinsijoja arvioida entistä luotettavammin. Tulkintaa voidaan siis päivittää.

Vallitsevan nykytulkinnan mukaan Tacitus kertoi saamelaisten esivanhemmista puhuessaan fenneistä ja heidän naapureistaan sisämaan suomalaisista puhuessaan helluseista ja oksioneista. Tulkinnan mukaan Tacitus puhui myös itämerensuomalaisista Itä-Baltiassa, kun hän puhui aesteista. Ja vaikka hän sanoi svionien asuvan ”valtamereissä”, hän tarkoitti tulkinnan mukaan Manner-Euroopassakin asuvia svioneja, joiden naapureina olisivat olleet sithonien heimot Baltiasta Karpaateille ulottuvalla alueella.

Tulkinnasta seuraa ristiriitoja ensinnäkin siksi, että Suomen asukkaiden keskeiset ryhmät olisivat olleet vain sisämaassa vaikuttaneet saamelaiset ja klaaniyhteisöissä asuvat suomalaiset. Ongelmaksi muodostuu kuitenkin se, kuinka tieto sisämaan asutuksesta olisi päätynyt Tacitukselle, samalla kun rannikon asutuksesta ei ole mitään tietoa. Itämerensuomalaisetkin nähdään vain Baltian itäosien väestönä osana aesteja.

Toiseksi tulkinta merkitsee sitä, että svioneja ei olisi asunut vain valtameren saarissa, vaan myös Itämeren etelärannalla, jossa sithonit olisivat olleet heidän naapureitaan. Oletamat eivät ole dokumenttien perusteella kuitenkaan oikeutettuja, sillä Tacituksen mukaan valtameren rannalla asuivat ruugit, lemovit ja aestit. Heistä etelään asuivat venethit, gothonit, fennit, peukinit ja luugien heimot. Svionien yhteiskunnat eivät olleet Tacituksen mukaan lainkaan mantereella, eikä hän mainitse sithoneja Itämeren ja Karpaattien välillä. Ptolemaios ja Strabo nimeävät yksittäisen bastarni-heimon *sidonit* mutta sekin kaukana etelässä Tatran kupeessa. Esimerkiksi Ptolemaios ei mainitse sithoneja (eikä sidoneja) 50 vuotta Tacituksen jälkeen Veikselin länsi- eikä itäpuolella. Käytettävissä olevien tietojen perusteella sithonien sijainti tarkentuu Itämeren itärannalle aesteista pohjoiseen.

Tulkinta fenneistäkin on ongelmallinen. Jos he olisivat olleet Koillis-Baltian aestien naapureita, miksi Tacitus ei ilmaise heidän sijaintiaan suhteessa aesteihin vaan peukineihin kaukana etelässä? Ptolemaioksen mukaan Veikselin itäpuolella venetheistä etelään asuvat gothonit ja edelleen phinnit eli fennit, joten venethien ryöstöretket peukinien ja fennien välillä suuntautuivat etelään. On todennäköistä, että Ptolemaios sai tietoja samoista lähteistä kuin Tacitus. Baltit tiesivät kertoa yksityiskohtia eteläisistä venetheistä, gothoneista ja fenneistä. Germaanit puolestaan tunsivat näiden lisäksi peukinien ja sarmaattien keskinäiset olosuhteet ja sijainnit. Kun varteenotettavat tiedot yhdistää, on realistista päätellä, että Tacituksen fennit asuivat Pripjatin suoseudulla.

Nykyinen tulkinta pitää yllä jo kauan sitten vakiintunutta käsitystä fennien liittymisestä saamelaisten esivanhempiin. Heihin sovellettuna Tacituksen kuvaus fenneistä on kuitenkin epäuskottava; kirjaimellisesti ottaen virheellinen ja yhtäältä tiedonsaannin vaikeuden huomioiden epäilyttävän yksityiskohtainen sekä toisaalta liian primitiivinen. Kuvaus ei sovi maantieteellisesti eikä etnografisesti ajatellen ylipäätään Suomen väestöihin, joita *Germaniassa* on kuitenkin edustettuna.

Koska Sisä-Suomessa pohjoista myöten oli tutkimusten mukaan Tacituksen aikaan asutusta, on ymmärrettävissä, mikä ryhmä saattoi pyydystää germaanien ”turkisten kirjomiseen” käyttämät eläimet. Helluseista ja oksioneista saadun niukan tiedon, heidän asusteidensa ja turkiskaupan perusteella voidaan sanoa, että Tacituksen kuvaus heistä on kontekstiltään samansuuntainen kuin voidaan olettaa olleen pohjoisen alueen asukkaista puhuttaessa.

Langin tutkimuksen perusteella voidaan myös ymmärtää, että Tacituksen aikaan balteista pohjoiseen asui itämerensuomalaisia. Heidän yhdyskuntiaan oli Latvian, Viron ja eteläisen Suomen rannoilla. Heillä oli luontaiset yhteydet Etelä-Baltian suunnalta tullessiin kauppiasiin ja kielelliset valmiudet kohdata nämä Tacituksen tietolähteet. Sithonit voidaan perustellusti samaistaa itämerensuomalaisiin, joita edusti Itämeren rantamailla moni yhteisö, ”sithonien heimot”, kuten Tacitus asian ilmaisi.

Lähteet

- AIKIO, ANTE 2012: An essay on Saami ethnolinguistic prehistory. RIHO GRÜNTAL ja PETRI KALLIO (toim.): *A linguistic map of prehistoric northern Europe*, 63–118. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 266. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- FRANZMEIER, WALTHER 1968: *Tacitus Germania* 1–2. Aschendorff, Münster.
- GIMBUTAS, MARIJA 1963: *The Balts*. Thames & Hudson, Lontoo.
- GRÜNTAL, RIHO 1997: *Livvistä liiviin – Itämerensuomalaiset etnonyymit*. Castrenianumin toimitteita 51. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- 2018: Valter Lang Läänemeresoome tulemised. [Kirja-arvostelu.] *Elo: tuglas-seuran jäsenlehti*, Nro 3, 48–50.
- HAGERMAN, MAJA 2006: *Det rena landet: om konsten att uppfinna sina förfäder*. Prisma, Stockholm.
- HUHTAMIES, MIKKO 2022: *Seitsemäs vyöhyke: Pohjoista merihistoriaa (1200–1600)*. Siltala, Helsinki.
- HUURRE, MATTI 1995: *9000 vuotta Suomen esihistoriaa*. Otava, Helsinki.
- IRMSCHER, JOHANNES – ZIMMERMANN, CHRISTA 1969: *Lexikon Der Antike*. Veb Bibliographische Institut, Leipzig.
- JORDANES, n. 551 jaa. [1985]: *Getica. Goottien historia*. Suom. LASSE LINDSTRÖM. L. Lindström, Turku.
- KANNISTO, PÄIVI 1997: *Suolatut säkeet*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KARSTEN, T. E. 1915: *Germanisch-finnische Lehnwortstudien: Ein Betrag zu der ältesten Sprach- und Kulturgeschichte der Germanen*. Acta Societas scientiarum Fennicae 45 (2). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KOHLHEIM, ROSA – KOHLHEIM, VOLKER 2000: *Duden Familiennamen – Herkunft und Bedeutung von 20.000 Nachnamen*. Dudenverlag, Mannheim.
- LANG, VALTER 2020 [2018]: *Homo Fennicus. Itämerensuomalaisten etnohistoria [Läänemeresoome tulemised]*. Suom. HANNU OITTINEN. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Lexikon Der Antike*, 1969. Koonnut JOHANNES IRMSCHER. Toimittanut CHRISTA ZIMMERMANN. Veb Bibliographische Institut, Leipzig.
- LINKOMIES, EDWIN 1946: *Keisari Augustus ja Rooman perintö*. Otava, Helsinki.
- 1976 [1952]: *Tacitus Germania*. Otava, Keuruu.
- MILAN, KARL 2001: *Fennen und finnen: Tacitus' Fennenschilderung im Vergleich mit Lappenschilderungen späterer Zeiten*. Studia philologica Jyväskylälänsia 52. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- NOWAKOWSKI, WOJCIECH 1996: *Das Samland in der römischen Kaiserzeit und seine Verbindungen mit dem römischen Reich und der barbarischen Welt*. Veröffentlichungen des Vorgeschichtlichen Seminars Marbourg. Sonderband 10. Marbourg.
- OCKENSTRÖM, PASI 2010: *Fenni vai ei – Suomalaisten ja saamelaiten identiteetin taustoja*. Nord Print, Helsinki.
- OKSALA, TEIVAS 1998: *Antiikin kirjallisuus ja perintö*. Yliopistopaino, Helsinki.
- PAAVOLA, SAMI 2007: *Keksimisprosessien abduktiivinen käsitteellistäminen ja todellisuuden vastarinta*. HARRI VEIVO (toim.): *Vastarinta/resistanssi: konfliktit, vastustus ja sota semiotiikan tutkimuskohteina*, 104–116. Yliopistopaino, Helsinki.
- PEKKANEN, TUOMO 1968: *The Ethnic origin of the Doulosporoi*. Arctos, Supplementum, 1. Klassillis-filologinen yhdistys, Helsinki.
- 1983: The hellusii and the oxiones of Tac. Germ. 46. *Arctos* 17, 53.
- 2018: *Tacitus Germania*. Suomentanut ja selitykset laatinut TUOMO PEKKANEN. Kolmas, uudistettu painos, Gaudeamus, Helsinki.
- PLINIUS VANHEMPI: *Naturalis Historia* XXXVII. Saatavissa http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Pliny_the_Elder/home.html [viitattu 4.8.2023].
- PTOLEMAIOS, KLAUDIOS n. 150 jaa.: *Geographica*, II.10 ja 4. Euroopan kartta, III.5 ja 8.
- REEB, WILHELM 1930: *Tacitus Germania*. Teubner, Leipzig.
- RIVES, J. B. 1999: *Tacitus Germania*. Kääntänyt sekä johdannon ja selitykset laatinut J. B. RIVES. Clarendon Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/oseo/instance.00129192>

- SAHLINS, MARSHALL 1972: *Stone age economics*. Aldine-Adherton Inc., Chicago.
- SALO, UNTO 1992: Raudan synty: rautatekniikan varhaisvaiheista Suomessa. *Sananjalka* 34 (1), 104–118. <https://doi.org/10.30673/sja.86545>
- 1997: Soikeiden tuluskivien todistus. KYÖSTI JULKU (toim.): *Itämerensuomi – Eurooppalainen maa*, 160–167. Gummerus, Jyväskylä.
- STRABO [1928]: *Geography*. Kääntänyt HORACE LEONARD JONES. Loeb Classical Library 211. Harvard University Press, Cambridge. Saatavissa <https://www.loebclassics.com/view/LCL211/1928/volume.xml> [viitattu 2.8.2023].
- SØBY CHRISTENSEN, ARNE 2002: *Cassiodorus, Jordanes and the History of the Goths*. Museum Tusulanum Press, University of Copenhagen.
- VALTONEN, IRMELI 2008: *The north in the old english Orosius*. Société Néophilologique, Helsinki.
- WIKIMEDIA COMMONS: Europe geographical hires = https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Topographic_maps_of_Europe#/media/File:Europe_geographical_hires.jpg [viitattu 9.5.2023].
- WOLFF, EDUARD 1915: *Tacitus' Germania*. Teubner, Leipzig.
- ÖNNERFORS, ALF 2005: *Tacitus Germania*. Wahström & Widstrand, Tukholma.

PASI OCKENSTRÖM: *Ancestors of the Baltic Sea Finns and the Sámi in Tacitus' Germania*

The names *Finland* and *Finn* are no doubt a historical consequence of the term *Fenni* in Tacitus' book *Germania* (98 CE). The notion of the Fenni as Finns has changed over time, and nowadays, the Fenni in *Finland* are more likely considered to have been ancestors of the Sámi. Both Finnish and international discourse on the subject is, however, based on Tacitus' Fenni, but the questions that still need to be answered are; who were the Fenni in real life and which peoples, if any, represented the Finns and the Sámi in *Germania*. New archeological and linguistic research *Homo Fennicus* (2020) by Valter Lang has made it possible to give more detailed answers in defining people and places in Tacitus' narrative.

With the help of Lang's book, we can better understand the situation in the Baltic Sea area in the first century CE. It is crucial to understand that when it comes to the Baltic Sea region, Tacitus was relying on information from local sources. This means that the main source of information was probably given by Baltic merchants who knew the peoples in the region and their dwellings very well. The information compiled from these merchants was authentic, thus the best available for Tacitus in Rome at the time.

We can infer that Tacitus was talking about the ancient Swedes, that is, the *Suiones* and the Balts or the *Aestii* in the very same region, the Baltic Sea. According to Lang, the Baltic Sea Finns at that time occupied several places on the shores of Estonia and Finland. Since the *Suiones* and the *Aestii* were clearly identified, the other people mentioned in the same vein, Tacitus' *Sitones*, may have been the Baltic Sea Finns. Their occupation was obvious, according to Tacitus as he talks about many *Sitones'* dwellings near the *Suiones*. Tacitus also talks about the *Hellusi* and the *Oxionae*, who very likely dressed appropriately against a cold climate. These were most probably the people of the North. As we have now covered all the significant groups of people in the area, one question still remains unanswered: why have scholars designated Tacitus' Fenni as being in the Baltic Sea area as well and presented them the ancestors of the Sámi in particular.

It is most probably a misinterpretation rooted far in history, but made several hundred years after Tacitus', when the content of *Germania* became a source to locally name the peoples dwellings in the Baltic Sea area. The problem is that the dwellings and peoples by then had changed from Tacitus' time. Tacitus talks about the Fenni in close geographical connection with the *Peucini* and the *Veneti* who even

had relations with the *Sarmatians*. These peoples are all located in East Central Europe, and they had nothing to do with those in the North. Although both the Fenni and the Sámi ancestors led simple lives, they lived in notably different environments from each other. The former lived in Central European circumstances, although in a more primitive way than other Germanic peoples, and the latter in a cold climate in the peripheral Nordic region.

The Fenni did not have arms, as they were not warlike. This was not the case for the neighboring Veneti people, who did engage in warfare and also had fixed homes. The Fenni lived apart from them in a swamp area, but they had no houses, only shelters made of branches for protecting infants from wild animals and rain, and for serving as a dwelling place for adults and for those who have reached old age. In the case of the Sámi, the branch shelters would not have been sufficient due to the cold and windy climate they lived in. The Sámi people used Lapp huts covered with hides or birch bark in the summer, and possibly turf huts for survival in the harsh winter environment. The Fenni, like many Germanic peoples, draped themselves in animal skins, whereas the Sámi ancestors traditionally fashioned reindeer skins that resembled a parka. The Fenni used bone as arrowhead material, because of a lack of iron and possibly a lack of suitable stone. This is understandable due to the swamp area where they lived. In the North, however, iron was available in addition to bone and stone.

There were substantial differences between the ancestors of the Sámi and the Fenni, that is, they were not the same. The Fenni were very likely a primitive Germanic group of people dwelling in the Pripyat swamp area. With the help of Lang's study, we can infer, according to the survey utilized in this article, that Tacitus was talking about the Baltic Sea Finns in connection with other peoples in the area and about the peoples who dwelled more north, where the Fenni did not belong.

Pasi Ockenström
pasi.ockenstrom@elisamet.fi

KATSAUKSIA

Wolmar Schildt suomentajana

”Suomentaminen on suomeksi-kääntäminen; vaan suomestaminen on suomeksi-käyttäminen. Tämä on niinmuodoin laajempi ymmärre eli aatos.”

– W. Kilpinen (Eukleides 1847, 2, alaviite 4)

1 Johdanto¹

Wolmar Styrbjörn Schildt eli Wolmari Kilpinen (1810–1893) oli Jyväskylän piirilääkäri sekä suomen kielen ja suomenkielisen kulttuurisanaston kehittäjä. Schildtin kehittämiä sanoja ovat muun muassa *itsenäisyys*, *kielitiede*, *kirjailija*, *oppilas* ja *taide*, ja hän oli Elias Lönnrotin (1802–1884) tavoin merkittävä suomenkielisten uudissanojen sepittäjä, sanaseppo. Schildtin ”tavaramerkki” olivat niin sanotut venykkeet eli pujot, joita hän käytti itsepintaisesti ja toivoi myös muiden käyttävän (ks. Katajamäki 2007, 71; Aho 2013, 143; Mänttari 2013, 224). Siinä, missä Schildtin muu toiminta tunnetaan jo melko kattavasti, hänen työtään suomentajana on lähinnä vain sivuttu. Schildt on kiinnostanut etupäässä fennistejä, mutta ei niinkään käännöstieteilijöitä, muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta. Tämä katsaus pyrkii paikkaamaan yhtä Schildt-tutkimuksen aukkoa tarkastelemalla sitä, mitä Schildtistä tiedetään suomentajana.

Schildtistä on kirjoitettu niin tieteellisesti kuin yleistajuisesti. Sakari Kuusen vuonna 1962 laatima elämäkerta on edelleen Schildt-tutkimuksen kulmakivi. Sitten Schildtiä on esitelty lääkärinä, lehti- ja suomalaisuusmiehenä, suomenkielisen oppikoulun kehittäjänä, sanaseppona ja oikeinkirjoituksen uudistajana, Jyväskylän yliopistoajatuksen lausujana, pankkimiehenä sekä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran aktiivina (Jokipii 1993 toim.). 2000-luvulla Schildtistä ovat kirjoittaneet esimerkiksi Koskinen (2004) ja Stark (2013) sekä viimeksi Seppänen ja Paloposki (2021). Useita Schildtin monipuolisen toiminnan osa-alueita on käsitelty lähinnä kursorisesti, eikä niistä ole tehty erikoistutkimuksia. Yhdeksi tällaiseksi osa-alueeksi on osoittautunut suomentaminen.

Katsauksemme kuuluu suomennoskirjallisuuden ja suomennetun tietokirjallisuuden historian alaan (ks. Riikonen–Kovala–Kujamäki–Paloposki 2007a toim., 2007b toim.; Paloposki–Riikonen 2013 toim.). Katsauksemme kokoaa yhteen yhtäältä sen, mitä Schildtistä tiedetään suomentajana ja suomennoskriittikkona, ja toisaalta sen, mikä on hänen paikkansa suomennoskirjallisuuden historiassa ylipäänsä (ks. esim. Paloposki 2007a, 2007b). Kirjallisuuskatsaustamme täydentää Schildtin kahden suomennoksen ja niiden aikalaisvastaanoton tarkastelu (Ksenofon 1832; Eukleides 1847). Lisäksi esittelemme lyhyesti hänen julkaisemaansa suomennoskriittikkää.

¹ Kiitämme lehtori Raija Vainiota ja professori Tuomas Sorvalia avusta ja kommentista.

Schildtin Keisarillisessa Aleksanterin-Yliopistossa Helsingissä tarkastettu väitöskirja on – ajan tavan mukaisesta lyhydestään huolimatta – osa suomennoskirjallisuuden historiaa autonomian aikana. Opinnäytteensä aiheeksi Schildt oli valinnut (tai saanut) kaksi Ksenofonin teoksen ensimmäistä lukua (ks. Kuusi 1962, 54). Schildtin väitöksestä tekee merkittävän se, että ”suomen kieli nyt oli päässyt yliopiston valoihin saleihin sikäli, että väittelyn aiheena oli suomennosten kieli” (Kuusi 1962, 56). Se, mitä elämäkerturi Kuusi tarkoittaa *suomennosten kielellä*, jää tosin epäselväksi. Hän tarkoittanee sitä, että väitys oli ylipäänsä suomennos, sillä väitöskirja itsessään ei varsinaisesti käsittele suomennosten kieltä. Esipuhe oli latinankielinen, ja myös väittely tapahtui latinaksi, jota Schildtin erään aikalaiskuvauksen mukaan kerrotaan puhuneen hyvin (Kuusi 1962, 56). Schildtin ystävä Erik Alexander Ingman (1810–1858) oli saanut oman väitöksensä valmiiksi viikkoa aiemmin, ja Ingmanin ja Schildtin ”väittäjäisiä” onkin pidetty ”huomattavana tapauksena suomalaisuuden historiassa” (Kuusi 1962, 54). Ingmaninkin väitys oli suomennos, Homeroksen *Iliaan* ensimmäinen rapsodia (ks. Kuusi 1962, 55; Seppänen–Paloposki 2021, 221).

2 Schildtin suomennokset

Schildt ei kääntänyt lähdeoteksiaan kannesta kanteen, vaan suomensi niistä valikoiden osia. Ensimmäinen suomennos, *Duo prima capita Αναβασεως Κυρου Xenophontee, fennice translata*, ilmestyi vuonna 1832 opinnäytteen muodossa (16 s., 8:0). Kyseessä oli kandidaatintutkinnon harjoitusväitöskirja eli *pro exercitio*, joka tarkastettiin Helsingissä 10. maaliskuuta 1832. Akateemisen väitöstilaisuuden esimies eli preeses oli Reinhold von Becker, tunnettu *Turun Wiikko-Sanomien* toimittaja ja suomen kielen kehittäjä. Schildt omisti suomennoksensa ”suomen kielen ystäville” (Ksenofon 1832). Hän käänsi kreikasta, mutta väitöskirjan kielet olivat latina (esipuhe) ja suomi (suomennososuus). Schildtin työssä ei ole mainintaa käytetyistä editioista. Suomennos *Kyyroksen sotavaellus Ksenofuonilta* sisälsi osia ateenalaisen sotapäällikön ja kirjailijan Ksenofonin (n. 430–355 eKr.) *Anabasiksesta* eli *Kyyroksen sotaretkestä*. *Anabasis*-kertomus käsittää seitsemän kirjaa kreikkalaisten palkkasoturien osallistumisesta Persian vallanperimyssotaan (Castrén–Pietilä–Castrén 2015 [2000], 35, ks. myös 283). Schildt julkaisi opinnäytteensä nimellä Wolmar Styrbjörn Schildt, ja väitöstilaisuudesta tiedotettiin *Helsingfors Morgonbladissa* 2. maaliskuuta 1832.

Schildtin toinen suomennos, *Neljä ensimmäistä Kirjaa ynnä viidennen määritykset Euklideen Alkeista mittaustieteessä* (132 s., 8:0), ilmestyi vuonna 1847.² Kyseessä oli 200-luvun alussa ennen Kristusta eläneen ja opettaneen aleksandrialaisen matemaatikon Eukleideen laaja, 13 kirjaa sisältävä teos *Stoikheia*, latinaksi *Elementa*. Eukleides voi olla myös salanimi. Schildtin suomennos pohjautui viiteen kirjaan, joista yksi oli latinankielinen ja neljä ruotsinkielistä (Kuusi 1962, 212). Sen julkaisivat Helsingissä Simeliuksen perilliset. Schildt itse kertoo käyttäneensä lähteinään kreikkalais-latinalaista (kreikasta latinaan käännettyä) laitosta sekä ruotsalaisen matemaatikko ja tähtitieteilijä Märten Strömerin ruotsinnoksen neljättä laitosta vuodelta 1813 (ks.

2 Schildt laati myös suomenkielisen lääketieteen sanaluettelon, joka julkaistiin postuumisti 1902 (Kivistö–Riikonen 2013, 346).

myös Sorvali 2007, 323).³ Schildt julkaisi työnsä nimellä W. Kilpinen. (Eukleideesta ks. Castrén–Pietilä–Castrén 2015 [2000], 158–159.)⁴

3 Suomennosten esipuheet ja suomennosten vastaanotto

3.1 Ksenofonin *Anabasis*

Schildtin *pro exercition* aiheena oli Ksenofonin *Anabasis*, josta hän suomensi vain kaksi alkulukua. Hän laati väitöskirjansa itse toisin kuin tuohon aikaan monesti oli tapana; tavallisesti työn laati väittelyn preeses eikä respondentti (ks. myös Seppänen–Paloposki 2021, 221). Väitöskirjassa on parisivuinen latinankielinen esipuhe, joka sisältää myös hieman käännöspohdintaa. Esipuhetta on käsitelty suomennoshistoriallisessa kirjallisuudessa varsin vähän verrattuna Eukleideen alkeiden suomenkieliseen esipuheeseen. Latinankielisyys ja opinnäyteluonne voivat osaltaan selittää vähäistä kiinnostusta esipuhetta kohtaan (ks. kuitenkin Laurila 1952; Kuusi 1962, 57–59).

Esipuheessaan Schildt on tietoinen mahdollisesta tulevasta kritiikistä. Hän pelkää monen arvostelevan sitä, ettei hän ole aina noudattanut raamatunsuomentajien käytäntöä ja yleisempää kirjoitustapaa. Näistä hän mainitsee erityisesti *käytetyn kielen (murteen)*, *persoonapronomien käytön* ja *erisnimien muodot* (Ksenofon 1832).

Schildt sanoo käyttäneensä karjalais-savolaista eli niin sanottua ylempää (*superior*) murretta. Se on hänelle tutumpi kuin läntinen eli niin sanottu alempi (*inferior*) murre ja ”usein etevämpi muodoiltaan” silloin, kun tähdätään lyhyteen ja vaihteluun. (Kuusi 1962, 58; ks. myös Seppänen–Paloposki 2021, 222.) Schildt tarkoittanee siis sitä, että lyhyet muodot ovat kätevämpiä käyttää ja ne myös tekevät tekstistä vivahteikkaamman. Hän perustelee murrevalintaansa myös sillä, että hän näin pystyy kantamaan vähäisen kortensa kekoon murteen hyväksi tai tunnetumaksi tekemiseksi. (Ksenofon 1832; ks. myös Kuusi 1962, 58.)

Persoonapronomineja Schildt mainitsee lisänneensä harvakseltaan; persoona ilmenee verbin persoonapäätteestä samoin kuin kreikassa, vaikka persoonapronomineja esiintyykin usein raamatunsuomennoksissa ruotsin mallin mukaisesti. Schildt on omien sanojensa mukaan lisännyt erillisen persoonapronominin genetiivin harvoin, koska substantiivissa on omistusliite ja koska turhien pronomien poisjättäminen parantaa puheen tyyliä melkoisesti. (Ksenofon 1832; ks. myös Seppänen–Paloposki 2021, 222.)

3 Esipuheessa mainittu latinankielinen editio: *Elementorum Euclidis Libri XV ad Graeci contextus fidem recensiti et ad vsuum tironum accommodati*. Georg Friedrich Baermann. Lipsiae [Leipzig] MDCCXXXVIII [1743]. Ruotsinkielinen editio: *De sex första jemte elfte och tolfte böckerne af Euclidis Elementa, eller grundeliga inledning till geometrien, till svenska ungdomens tjenst utgifne af Märten Strömer*. Fjerde Upplagan. Stockholm 1813. Näiden lisäksi Schildt (Eukleides 1847, 3) kirjoittaa verranneensa ”maamiestemme kelpo-kirjoitteet”, joilla hän tarkoittaa Hällströmiä (1842) ja Heikeliä (1842, Schildt sanoo käyttäneensä myös Heikelin vuonna 1844 ilmestynyttä toista, tarkistettua painosta). Lisäksi hän mainitsee af Schulténin kirjoituksen vuodelta 1845, *Theses, quas in exercitationem Stipendiariorum p. proponit N. G. af Schultén MDCCCXLV. Helsingforsiae*. Kyseessä lienevät tutkielmat, jotka professori Nathanael Gerhard af Schultén asetti julkisesti esille stipendiaattien tarkasteltaviksi.

4 Eukleideen alkeita ja niiden suomentajia ovat käsitelleet Sorvali (2007) ja Koukkunen (2013).

Erisnimet koostuvat Schildtin mukaan kahdesta osasta: ensimmäinen määrittää varsinaisen substanssin tai ikään kuin nimen vartalon, jälkimmäinen päätteen kielessä, jossa nimeä käytetään. Siinä, missä ensimmäinen osa pysyy muuttumattomana, jälkimmäinen voi muuttua kielen muotojen mukaan. Schildtin kokemuksen mukaan suomessa on tarpeen, että vieraskielisten sanojen päätteet muuttuvat usein, jotta ne eivät ilmene vaikeina ja pitkinä. Esimerkkeinä ovat nimet *Artakserkses* ja *Syennesis*. ”Ketä ei miellyttäisi enemmän muoto *Artakserkseeksi* tai *Syennesiksi* kuin *Artakserkseekseksi* ja *Syennesikseksi*?” Schildt pohtii latinankielisen esipuheensa loppupuolella. Erisnimien päätteet hän sanoo säilyttäneensä ehjinä eli koskemattomina ehkä useammin kuin on ollut oikein. Hän ajattelee vaatimattomuuden edellyttävän, ettei hän tässä asiassa mene pidemmälle kuin on tehty. (Ksenofon 1832.)

Schildtin latinankielinen esipuhe sisältää pohdintaa myös translitteraatiosta. Äänteet *b*, *d* ja *f* hän on säilyttänyt, vaikka ne hänen mukaansa ovatkin suomessa eksoottisia. Kreikan *kh* (χ) on Schildtin suomennoksessa roomalaisten esimerkin mukaan aspiroitu *k* eli *kh*. Lisäksi η (eeta) ja ω (oomega) ovat Schildtin suomennoksessa ”meikäläisen kansanomaisen ääntämyksen mukaisesti” diftongit *ie* ja *uo*, analogisesti sanojen *Pietari*, *Sihtieri*, *Tuomari* ja *Paruoni* mukaan. Schildt kirjoittaa, että osittain sanojen puutteen vuoksi hänen on usein ollut pakko keksiä uusia sanoja joko johtamalla tai muodostamalla yhdyssanoja, koska hän ei ole halunnut muuttaa vieraita sanoja. (Ksenofon 1832.)

Vaikka Ksenofon-suomennoksen esipuhe on latinankielinen, sen alkulehdillä on edellä mainittu omistus *suomen kielen ystäville* (Ksenofon 1832). Mielenkiintoisen omistuksesta tekee se, että Schildt laati sen nimenomaan suomentajana eikä respondenttina. Omistus *nöyryimmästi Suomentajalta* voidaan siis mielestämme nähdä nuoren Schildtin mielenkiintoisena identifikaationa suomentajan rooliinsa.

Ksenofon-suomennoksen vastaanotosta tiedetään varsin vähän. Kuten totesimme, pääasiallisena syynä lienee se, että kyseessä oli akateeminen opinnäyte, joka jäi pienten yliopistopiirien tietoon. *Helsingfors Morgonbladissa* 2. maaliskuuta 1832 käsiteltiin lyhyesti Schildtin väitöskirjaa. Kyseessä oli lehden mukaan ”uusi lisä suomalaisen kirjallisuuden laajentumiseen” (esimerkki 1).

- (1) Ett nytt bidrag till den Finska Litteraturens utvidgning är äfvenledes i form af Disputation lemnadt af Studeranden af Wiborgska Afdelningen Hr Wolmar Styrbjörn Schildt. Han har nemligen gett en öfversättning på Finska af de två första Capitlen af Xenofons historia om Cyri härfärd. Disputations-akten skall hållas i Juridiska Auditorium den 10 i denne månad, på eftermiddagen, vanlig timme.⁵

Schildtin suomennos mainitaan myös 22. marraskuuta 1841 ilmestyneessä *Helsingfors Morgonbladissa* (esimerkki 2). Kirjoituksessa tunnustetaan työn kiistaton arvo suomen kielen tieteelliselle kehitykselle.

5 ”Myös Wiipurilaisen Osakunnan opiskelija, herra Wolmar Styrbjörn Schildt on väitöskirjan muodossa antanut uuden lisän suomalaisen kirjallisuuden laajentumiseen. Hän on nimittäin julkaissut suomenkielisen käännöksen Ksenofonin Kyyroksen sotavaellus -kertomuksen kahdesta ensimmäisestä luvusta. Väitöstilaisuus pidetään oikeustieteellisessä salissa 10. päivänä tätä kuuta iltapäivällä tavanomaiseen aikaan.” (Kirjoittajien suomennos.)

- (2) [– –] Arbeten af detta slag, om också af ringare omfattning, medföra onekligen en icke ringa positiv nytta, emedan de hvar i sin mån bidraga dels att rikta, dels att utbilda språket inom mera vetenskapliga sphärer; och för ett språk, hvilket just i denna väg ännu så föga bearbetas, som det Finska, bör äfven en ringare skärf emottagas med deltagande och tacksamhet. [– –]⁶

Schildtin Ksenofon-suomennos jäi omana aikanaan vähälle huomiolle. Hänen toinen suomennoksensa, Eukleideen alkeet, huomioitiin jo ilmestymisvuonnaan, kuten seuraavasta alaluvusta käy ilmi.

3.2 Eukleideen alkeet

Toisin kuin vuonna 1832 tarkastettu *Anabasis*-väitöskirja, jossa suomennoksesta huolimatta oli yhä väitöstilaisuuden mukaisesti latinankielinen esipuhe, Schildtin viitisentoista vuotta myöhemmin ilmestynyt toinen suomennos sisälsi suomenkielisen esipuheen, *esimaineen*. Siinä hän ei juurikaan käsitellyt kääntämiseen liittyviä kysymyksiä, lukuun ottamatta pohdintaansa *suomentamisesta* ja *suomestamisesta*, niitäkin tosin vain alaviitteessä (Eukleides 1847, 2, alaviite 4).⁷ Schildt (Eukleides 1847, 3) kirjoittaa esipuheessaan lähdeteksteinään käyttämistään kahdesta kirjasta: ”Toinen niistä, edellinen [Baermann 1743], lienee liian lyhyt, toinen [Strömer 1813] liian lavia. Niiden välillä olemme kokeneet käydä vapaasti.” Suomennos sisältää myös joitakin selityksiä (s. 3–4), merkistöselityksiä (s. 4–5) sekä lyhyesti ruotsinnetun sanaston (s. 5–8).

Kuusi (1962, 122) arvelee, että Eukleideen alkeiden suomentaminen oli Schildtille mahdollisuus uusien sanojen sepittelyyn. Suomentaminen oli siis yksi keino päämäärän eli suomenkielisen sanaston kehittämiseen. Eukleideen alkeisiin sisältyi Schildtin sepittämiä uudissanoja, joita ilmestyi myös luetteloina (Kuusi 1962, 122). Kuusi (1962, 210) otaksuu, että Eukleides-suomennos oli Schildtin ”ehkä huomattavin kirjallinen työ”, mutta tietoa siitä, miksi Schildt tarttui juuri tähän suomennoshankkeeseen ei ole. Kuusi olettaa, että alkusysäys kyseisen teoksen suomentamiseen on kenties peruja opiskeluaajoilta Turun akatemiasta tai sittemmin Helsingistä. Kuusi ei kiinnitä huomiota suomennoksen merkitykseen koulukirjana ja fennomaanien intoon perustaa suomenkielisiä kouluja, mikä voisi osaltaan perustella suomennoshankkeeseen ryhtymistä.

Schildtin Eukleides-suomennos sai aikalaisilta suopean vastaanoton lehdistössä. *Kanawassa* (28.4.1847) on nimettömän kirjoittajan laatima arvostelu. Paloposken (2007b, 419) mukaan sen laati Pietari Hannikainen, joka tunnetaan *Kanawan* päätoimittajana, maanmittarina

6 ”Tämän kaltaisiin töihin liittyy niiden pienimuotoisuudesta huolimatta kiistaton hyöty, sillä ne auttavat kaikki omalla tavallaan sekä suuntaamaan että kehittämään kieltä tieteellisemmille aloille. Kielen kuten suomen, jota yhä viljellään niin vähän, on otettava vastaan vähäinkin sirpale myötätunnolla ja kiitollisuudella.” (Kirjoittajien suomennos.)

7 Kääntämisverbiä *suomestaa* käsittelee Kytömäki (1990, 57), jonka mukaan sana esiintyy 1800-luvun lopulla merkityksessä *bryta på finska*, ’murtaa suomeksi’. D. E. D. Europæus kritisoi kirjeessään Lönnrotille Schildtin (Kilpisen) *suomestaa*-verbiä (’suomeksi käyttää’), joka hänen mukaansa on ”täysin epäonnistunut”, *alldeles misslyckadt* (vuodelta 1847 peräisin olevan kirjeen on julkaissut Niemi 1905, 60).

ja kirjailijana. Hannikainen toteaa, että mittaustiede on ollut suomenkielisessä kirjallisuudessa tuntematon ala eikä aiempaa suomenkielistä kirjallisuutta ole ollut saatavilla. Niinpä hän nostaa kirjan ansioksi juuri sen, että se ylipäänsä on kirjoitettu suomeksi. Virheitä sinänsä hän ei siitä löydä: ”Warsinaisia wikoja ei woine kukaan tawata nimissä.” Kritiikkinä Hannikainen mainitsee vain seuraavaa: ”Ainoa muistutus, jolle saattanee siaan olla, lienee paikottain liiallinen uutten sanain ja sanamuotoin sommitus.” Lisäksi hän huomauttaa tiettyjen sanojen rinnakkaisesta käytöstä, esimerkkinä *tehtävä* ja *te’usta*. Kirjoittajan tekemät huomiot ovat hänen omasta mielestään kuitenkin pikemminkin muistutuksia eivätkä suoranaisia virheitä. Yhteenvetona Hannikainen mainitsee, että olisi ollut suoranainen ihme, ellei suomennoksessa olisi ollut mitään huomautettavaa. (*Kanawa* 28.4.1847.)

Litteraturbladetissa (nro 9) ilmestyi syyskuussa 1847 peräti kaksi arvostelua Eukleideen alkeista. Toisen oli kirjoittanut Lönnrot ja toisen nimimerkki P. A. Nimimerkin taakse kätkeytyi matematiikan lehtori ja kirkkoherra Pekka Aschan, joka lukeutuu myös Eukleideen alkeiden suomentajiin (ks. Sorvali 2007). Lehden toimittaja toteaa, että lukija saa näin ansiokkaasta teoksesta useita huomautuksia, jotka myös täydentävät toisiaan.

Lönnrotin pitkä arvio sisältää esimerkkejä ruotsinkielisistä termeistä, Schildtin käännösvastineista ja Lönnrotin parannusehdotuksista. Esimerkiksi ruotsin *centrum*-sanaa vastaa Schildtillä *keske* eli *keskipiste*, kun taas Lönnrot ehdottaa sanaa *kesko* eli *keskus*. Lönnrot pohtii seikkaperäisesti muun muassa kansankielen (*folkspråk*) ja sivistys- eli kirjakielen (*lärdt språk* ja *bokspråk*) välistä suhdetta ja myöntää, että pohdinnat ovat vieneet hänet hieman sivuraiteille varsinaisesta aiheesta eli Eukleideen suomennoksen arvostelusta. Lönnrotin mukaan kieli on kaiken sivistyksen edellytys; väittämä, että suomen kieli olisi köyhä, ei ota huomioon sitä, että myös köyhästä voi tulla rikas. Uusia aiheita käsiteltäessä olisikin hänen mukaansa käytettävä suomen kielen omia sanoja; usein näkee kuitenkin käytettävän vierasperäisiä sanoja, joihin lisätään suomen kielen päätteitä, tai sitten asia ilmaistaan monisanaisin kiertoilmaisuin tai määritelmän. Esimerkkinsä Lönnrot ottaa suomalaisesta aritmetiikasta, kuten *nämnari* (ru. *nämnare*, ’nimittäjä’), *täljari* (ru. *täljare*, ’murtoluvun osoittaja’) ja *brooki* (ru. *bråk*, ’murtoluku’). Lönnrotin mukaan ainoa oikea tapa on muodostaa suomenkielisiä termejä tai mieluiten käyttää kielessä jo olemassa olevia sanoja. Schildt on suomentajana noudattanut tätä periaatetta huolellisesti ja Lönnrotin mukaan onnistunut hyvin. Vaikka jotkin yksittäiset termisuomennokset olisivat voineet olla osuvampia, Lönnrotista tämä ei vähennä suomennoksen arvoa. Monet muut tieteet voisivatkin ottaa oppia siitä innosta ja taidosta, jolla Schildt on käyttänyt suomen kieltä matematiikan alalla, Lönnrot huomauttaa. (*Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning* nro 9, syyskuu 1847.)

Pekka Aschan puolestaan toteaa pitkässä arviossaan, että mestarin käsissä suomen kieli taipuu moneen: geometrian rikas terminologia on osoitus kielen sisäisestä elinvoimasta ja rikkaudesta. Suomennos on hänen mukaansa hyvä: ”Olisi voinut odottaa, että tyyli olisi ollut raskasta, mutta huomaakin, että kirja on yhtä kevytlukuinen, kieli yhtä sujuvaa, termit yhtä täsmällisiä kuin missä muussakin kielessä hyvänsä” (Kuusi 1962, 213).⁸ Siinä, missä Lönnrot pohtii kielen merkitystä ihmiskunnalle laajemmin, Aschan tekee luettelomaisia huomautuksia

8 ”Och i stället för den tunga stil, man skulle anse oöndviklig vid detta första försök, finner man, att boken är lika lättläst, språket lika flytande, termerna lika korrekta, som i något annat lefvande språk.” (*Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning* nro 9, syyskuu 1847.)

suomennokseen: matemaattisiin merkkeihin, synonyymien liialliseen käyttöön, esipuheesta löytämäänsä virheeseen ja ilmaisuihin, jotka eivät oikeastaan kuulu matematiikkaan, sekä joihinkin termeihin. Monet mainituista huomautuksista ovat kuitenkin Aschanin mukaan toisarvoisia, *mindre vigtiga*. (*Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning* nro 9, syyskuu 1847.)

Eukleideen alkeiden suomennos noteerattiin *Suometar*-lehden mukaan myös ulkomailla, missä sitä pidettiin onnistuneena. Esimerkki 3 on nimettömältä kirjoittajalta.

- (3) Näyttääksemme että Suomalaistenki kokeet ja toimet kirjallisuutensa työssä seurataan ulkomaalaisten oppineiden tarkkaudelta, saamme suomentaa Saksalaisen oppineen H:ra Schott'in Berliinissä lauseet ylä-pannusta kirjasta, jotka löytyvät A. Erman'ilta Berliinissä annetussa wihkokirjassa: Archiv für wissenschaftliche Kunde w. 1848. (*Suometar* 2.3.1849.)

Kirjoittaja referoi siis kirjoitusta, jonka tunnettu saksalainen professori Wilhelm Schott julkaisi *Archiv für wissenschaftliche Kunde von Russland* -sarjan seitsemännessä niteessä vuonna 1848. Yhteenvedossaan kirjoittaja mainitsee, että Schott selittää joitain Schildtin käyttämiä ”konstisanoja”. Hän päättää kirjoituksensa Schottilta suomentamiinsa sanoihin (esimerkki 4).

- (4) Selitetyänsä joitakuita H:ra Kilpiseltä käytettyjä konstisanoja lopettaa Schott kirjoituksensa mainitsemalla, kuinka ”Suomen oppineilla on se ylistettävä tarkoitus äitinkielellensä omistaa kaikki jo wanhuudesta perityt eli myöhemmin Greekan ja Latinan kielistä muokatut konsti-sanat, jossa heillä on suureksi awuksi Suomen kielen rikkaus ja taipuwaisuus, jonka wuoksi meidän Jakob Grimm sitä ansion mukaan kutsuuki yhdeksi niistä kauniimmista kielistä”. (*Suometar* 2.3.1849.)

Schildtin Eukleides-suomennos pantiin siis merkille ainakin suomen-, ruotsin- ja saksankielisellä taholla. 1800-luvulla antiikin teosten suomennoksia julkaistiin paitsi itsenäisinä kirjoitamyös sanoma- ja aikakauslehdissä sekä akateemisina opinnäytteinä (ks. Kivistö–Riikonen 2007, 37). Schildtin suomentama Eukleideen oppikirja voidaan nähdä myös osana laajempaa koulujen opetuskäytön tarvetta (ks. Sorvali 2007).

4 Schildt suomennoskriittikkona

Schildt toimi myös suomennoskriittikkona, joskin vain vähäisessä määrin. Paloposki (2007a, 123) toteaa, että juuri Schildt kehui ”ilmeisesti ensimmäistä kertaa” kielellisesti vapaata suomennosta. Schildt totesi nimittäin suomenkielisen runoilijan ja suomentajan Klas Johan Kemellin suomentamasta Tuomas Kempin (Kempiläisen) hartauskirjasta *Kristuksen seuraamisesta* vuodelta 1836, että ”Kemelli ei orjallisesti suomentanut, waan wapaasti se runollisella nerolla suomesti Kempin kirjaa; ja senpä tautta Kemellin suomestama onkin niin ihanakieleinen” (*Kanawa* 24.5.1845). Kemelli ei ennen kuolemaansa ehtinyt tehdä lopullisia korjauksia tai stilisointeja suomennokseensa. Siihen jääneet ”wihöset owat ainoasti kewyenä tomuna kauiniilla kuwauksella”, Schildt päättää kiittävän arvionsa (*Kanawa* 24.5.1845).

Kanawassa heinäkuussa 1846 Schildt arvioi teoksen *Runoelmia Joh. Ludw. Runebergiltä* vuodelta 1845. Kyseessä oli A. Oksasen suomentama kokoelma Runebergin ”ylewiä, lempeitä lauluja”, kuten Schildt asian lehdessä muotoili. Schildt korostaa, että suomentaja A. Oksanen

on muutamaa kriittistä huomautusta lukuun ottamatta tehnyt työnsä ”sangen somasti”; suomentaja on ottanut suomentamisen lähtökohdaksi ”sanain arwon” (*qwantitet*) eikä niinkään niiden ”korkoa” (*accent*). Arvo on Schildtin mukaan ”sulo-soiwampi ja ihanampi” kuin korko. Schildtin muutamat muistutukset kohdistuvat yhtäältä yksittäisten sanojen kääntämiseen (Oksanen: *professori*, Schildt: *rohnessori*), toisaalta joihinkin liian pitkiin yksittäisiin säkeisiin. Schildtin näkemys on, että suomennoksen vähäiset virheet eivät ole niinkään virheitä, vaan ”runon vapaisuutta”, siis suomentajankin vapautta. Yhteenvetona hän toteaa, että runon muoto eli ”ulkopuoli” ja sisällys eli ”sisäpuoli” kuuluvat yhteen eli Schildtin sanoin ”ehdottelewat toisiansa”. Lopussa Schildt mainitsee vielä suomennoksen toimittajan ja kustantajan Alexander Öhmanin, joka on ”ansainut Suomenkielen ystäwiltä kiitollisuutta”. (*Kanawa* 8.7.1846.)

5 Päätäntö

Tässä katsauksessa olemme tarkastelleet Wolmar Schildtiä suomennoskirjallisuuden ja suomennetun tietokirjallisuuden kontekstissa. Erityinen mielenkiintomme on kohdistunut häntä käsittelevään kirjallisuuteen sekä hänen toimintaansa suomentajana ja suomennoskriitikkona. Käännöstieteellisessä kirjallisuudessa on yksittäisiä, sinänsä tärkeitä mainintoja, mutta kokoa-vampaa katsausta ei ole ollut saatavilla. Elämänsä aikana monipuolinen Schildt vaikutti useissa suomen kieltä ja suomenkielistä kirjallisuutta edistäneissä pyrynnöissä. Suomentamisella oli oma sijansa hänen elämässään, vaikkakin on selvää, ettei siitä koskaan muodostunut hänen toimintansa tärkeintä osa-aluetta. Se oli keino, mutta ei päämäärä.

Schildtin kaksi suomennosta, Ksenofon (1832) ja Eukleides (1847), ovat omalla tavallaan tärkeitä teoksia suomennoskirjallisuuden historiassa, mutta eri syistä. Edellisen merkitys on nähtävissä lähinnä siinä, että se oli lajinsa ensimmäisiä akateemisia opinnäytteitä, joiden aiheena ylipäänsä oli suomennos. Jälkimmäisen merkitys liittyy puolestaan sanaston ja terminologian kehitykseen sekä suomenkielisen koululaitoksen syntyyn. 1800-luvun alkupuolella Eukleideen geometria oli luonnollinen ja välttämätön oppiaine. Ei siis voitu edistää suomenkielistä koulua, ellei alkeista ollut saatavilla tarpeellisia osia suomeksi. Molemmille suomennoksille oli yhteistä se, että ne olivat osittaisia suomennoksia eivätkä kokonaisten lähdeostosten käännöksiä. Schildt oli ajan hengen mukaisesti valinnut suomennettavakseen antiikin merkkiteoksia, joista hän käänsi ikään kuin näytteeksi muutamia alkulukuja.

Schildtin työn merkitys on nähty osana suomen kielen aseman vahvistumista yhteiskunnan ja erityisesti tieteen kielenä. Schildtin toinen suomennos oli kokoneemman tekijän tuotos, ja siksi se huomioitiin laajemmin kuin nuoruuden opinnäytetyö. Siinä, missä ensimmäinen suomennos jäi lehtiartvioletta, jälkimmäisestä niitä ilmestyi muutamia. Arvioitsijoina toimivat ajan kulttuurihenkilöt kuten toinen sanaseppo Elias Lönnrot. Vastaanotto oli kaiken kaikkiaan myönteistä niin kuin noina vuosikymmeninä suomennosten arviot yleisemminkin; tärkeintä oli saada uusia tekstejä suomeksi. Schildt oli joka tapauksessa suorittanut ”tienraivaajan työn” (ks. Kuusi 1962, 213).

Schildtin suomennostoiminta jäi vain kahteen kirjamuotoiseen suomennokseen, mikä antaa aiheutta kysyä, miksei hän jatkanut kirjallisuuden suomentajana. On varsin todennäköistä, ettei hän identifioinut itseään suomentajaksi, vaan ennen kaikkea suomalaisuusmieheksi, jolla oli suurempi yhteiskunnallinen päämäärä. Tästä huolimatta suomentajana hän on silti kiinnostava esimerkki 1800-luvun kielimiehistä, joiden elämäntyön tarkastelu laventaa kuvaamme

suomen kirjakielen ja suomennoskirjallisuuden historiasta, jossa käännökset, kääntäjät ja kääntäminen ovat näytelleet merkittävää osaa.

HARRY LÖNNROTH ja LIISA LAUKKANEN

harry.h.lonnroth@jyu.fi

liisa.s.laukkanen@jyu.fi

Kieli- ja viestintätieteiden laitos

PL 35

40014 Jyväskylän yliopisto

Lähteet

Sanoma- ja aikakauslehdet

Helsingfors Morgonblad 2.3.1832, 22.11.1841.

Kanawa 24.5.1845, 8.7.1846, 28.4.1847.

Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning nro 9 (syyskuu 1847).

Suometar 2.3.1849.

Wolmar Schildtin suomennokset

[Ksenofon] 1832: *Duo prima capita Αβαθαεως Kupov Xenophontae, fennice translata*, quae venia amplissimi ordinis philosophici ad Imperialem Alexandream in Fennia Universitatem, praeside Reinholdo von Becker, Phil. Doct. Histor. Adjuncto, publico examini modeste offert auctor Wolmar Styrbjörn Schildt, Wiburgensis, In Audit. Jurid. die 10 Martii 1832. h. p. m. s. Excudebant J. C. Frenckell & Fil., Helsingforsiae.

[Eukleides] 1847: *Neljä ensimmäistä Kirjaa ynnä viidennen määriytykset Euklideen Alkeista mittaustieteessä*. W. Kilpinen, suomentaja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 8 Osa. Präntätty J. Simeliuksen perillisten tykönä, Helsingissä.

Kirjallisuus

AHO, TUOMO 2013: Teologinen ja uskontotieteellinen kirjallisuus. OUTI PALOPOSKI ja H. K. RIIKONEN (toim.): *Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta 2000-luvulle*, 137–153. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1289. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

BAERMANN, GEORG FRIEDRICH [1743]: *Elementorum Euclidis Libri XV ad Graeci contextus fidem recensiti et ad vsvm tironum accommodati*. Lipsiae [Leipzig] MDCCXXXIII [1743].

CASTRÉN, PAAVO – PIETILÄ-CASTRÉN, LEENA 2015 [2000]: *Antiikin käsikirja*. 4. painos. Otava, Helsinki. *De sex första jemte elfte och tolfte böckerne af Euclidis Elementa, eller grundeliga inledning till geometrien, till svenska ungdomens tjenst utgifne af Mårten Strömer*. Fjerde Upplagan. Stockholm 1813.

HEIKEL, HENRIK 1842: *Lärobok i geometrin för lägre elementarskolor, innefattande första boken af Euclides' Elementa, med anmärkingar och tillägg jemte praktisk tillämpning*. Åbo.

HÄLLSTRÖM, GUSTAF GABRIEL 1842: *Proportionsläran eller femte boken af Euclidis Geometrie, med tillägg; till skolungdoms begagnande lättfattligt framställd*. Helsingfors.

JOKIPIL, MAUNO 1993 (toim.): *Wolmar Schildt. ”Tieteen ja taiteen isä”*. Atena, Jyväskylä.

KATAJAMÄKI, SAKARI 2007: Suomen ruotsinkielinen kirjallisuus suomeksi. H. K. RIIKONEN, URPO KOVALA, PEKKA KUJAMÄKI ja OUTI PALOPOSKI (toim.): *Suomennoskirjallisuuden historia* 2, 66–80. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1112. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- KIVISTÖ, SARI – RIIKONEN, H. K. 2007: Antiikin kirjallisuus ja suomennokset uuslatinasta ja humanistikeikasta. H. K. RIIKONEN, URPO KOVALA, PEKKA KUJAMÄKI ja OUTI PALOPOSKI (toim.): *Suomennoskirjallisuuden historia* 2, 29–53. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1112. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2013: Lääketieteen ja terveystieteiden kirjallisuus. OUTI PALOPOSKI ja H. K. RIIKONEN (toim.): *Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta 2000-luvulle*, 342–364. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1289. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KOSKINEN, INKERI 2004: Jalo suomestamisen aatos. *niin & näin* 1/2004, 41–45. Saatavissa <https://netn.fi/artikkeli/jalo-suomestamisen-aatos/> [viitattu 5.6.2023]
- KOUKKUNEN, KALEVI 2013: Matematiikankirjojen suomennokset 1840-luvulta 1940-luvulle. OUTI PALOPOSKI ja H. K. RIIKONEN (toim.): *Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta 2000-luvulle*, 372–383. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1289. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KUUSI, SAKARI 1962: *Wolmar Styrbjörn Schildt-Kilpinen. Elämä ja toiminta*. Gummerus, Jyväskylä.
- KYTÖMÄKI, LEENA 1990: Nominikantaisten verbijohdosten rakennemalleja. *Sananjalka* 32, 49–75.
- LAURILA, VIHTORI 1952: Eräitä lisiä Volmari Kilpisen tutkimukseen. *Virittäjä* 56, 77–88. Kotikielen Seura, Helsinki.
- MÄNTTÄRI, PIA 2013: Historiantutkimus. OUTI PALOPOSKI ja H. K. RIIKONEN (toim.): *Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta 2000-luvulle*, 221–241. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1289. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- NIEMI, A. R. (julk.) 1905: D. E. D. Europäuksen kirjeitä ja matkakertomuksia. *Suomi. Kirjoituksia isänmaallisista aineista*. Neljäs Jakso, 3 Osa.
- PALOPOSKI, OUTI 2007a: Suomentaminen ja suomennokset 1800-luvulla. H. K. RIIKONEN, URPO KOVALA, PEKKA KUJAMÄKI ja OUTI PALOPOSKI (toim.): *Suomennoskirjallisuuden historia* 1, 102–126. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1084. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2007b: Suomennoskriteerit alkuvaiheet. H. K. RIIKONEN, URPO KOVALA, PEKKA KUJAMÄKI ja OUTI PALOPOSKI (toim.): *Suomennoskirjallisuuden historia* 2, 414–424. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1112. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- PALOPOSKI, OUTI – RIIKONEN, H. K. (toim.) 2013: *Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta 2000-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1289. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2013: Suomennetun tietokirjallisuuden kritiikistä. OUTI PALOPOSKI ja H. K. RIIKONEN (toim.): *Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta 2000-luvulle*, 599–616. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1289. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- RIIKONEN, H. K. – KOVALA, URPO – KUJAMÄKI, PEKKA – PALOPOSKI, OUTI (toim.) 2007a: *Suomennoskirjallisuuden historia* 1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1084. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- (toim.) 2007b: *Suomennoskirjallisuuden historia* 2. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1112. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SEPPÄNEN, MINNA – PALOPOSKI, OUTI 2021: Antiikin tekstien varhaisten suomennosten kontekstipiirteitä. *Sananjalka* 63, 214–233. <https://doi.org/10.30673/sja.107240/>
- SORVALI, TUOMAS 2007: Eukleideen alkeet. H. K. RIIKONEN, URPO KOVALA, PEKKA KUJAMÄKI ja OUTI PALOPOSKI (toim.): *Suomennoskirjallisuuden historia* 1, 321–324. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1084. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- STARK, LAURA 2013: An early virtual community resists secularization. Wolmar Schildt-Kilpinen's *Kansan Lehti* 1868–1870. *Ethnologia Fennica* 40, 6–22.

Etymologista pohdintaa *hullu*-sanasta

Mieleetöntä tai mieleltään sairasta merkitsevän *hullu*-sanankuperää on pidetty tuntemattomana (NES s.v. *hullu*). On ainakin varmaa, että se palautuu kantasuomeen, sillä sen vastineita esiintyy laajalti itämerensuomalaisissa kielissä: karjalassa *hullu* 'hullu, mieletön', vatjassa *hullu, ullu* 'hullu', pohjoisvirossa *hull* ja liivissä *ul* 'hullu, järjetön, raivokas' (SKES s.v. *hullu*; SSA s.v. *hullu*). Petri Kallion *Yhteissuomalaisessa sanastossa* (YSuS s.v. *hullu*)¹ sanan kantasuomeen rekonstruoitu asu onkin identiteettinen kuin nykysuomessa esiintyvä. Sanasta on lainattu turjansaamen *oll* 'tuhma' ja luulajansaameen *hullõtit* 'houkutella'. Luulajansaamen verbin merkityksenkehityksen rinnakaistapaukseksi voidaan esittää suomen *houkutella*-verbiä, joka on johdettu hullua merkitsevästä *houkka*-sanasta (SSA s.v. *houkutella*).

Olen artikkelissani (Kim 2018, 189–190) esittänyt, että *hullu* voi olla samaa perua kuin onomatopoeettinen *hulista* ja deskriptiivinen *huljua*, joiden veden ääntä ja liikettä jäljittelevälle fonesteemille #*hul*- löytyy mahdollisia vastineita mordvalaiskielistä asti (esim. *ersämordvan čolnems* 'solista, lirstä; kilistä', *čolderdems* 'kilistä, helkytellä, läiskähtää; ravistaa, tärisyttää; höpöttää', *mokšamordvan šolderdems* 'ibid.'). Perusteenanani *hullu*-sanankuperä ja kyseisten onomatopoeettis-deskriptiivisten sanojen etymologiseen yhteenkuuluvuuteen oli se, että veden liikkeen merkitys on siirtynyt merkitsemään heiluvaa liikettä ja sitten järjiltään olemista. Jälkimmäisestä merkityksenkehityksestä rinnakaistapauksena esitin artikkelissani suomen verbin *tärähtää*, joka nykysuomessa kuvaa sekä heilahtavaa liikkumista (esim. *kamera tärähti kädessä*) että järjiltään olemista (esim. *hän on vähän tärähtänyt, päästään vialla*).

Suomen kielessä on muitakin ihmisen vähäjärkisyyttä kuvaavia adjektiiveja, joiden lähtösana on esitetty heiluvaa tai muuta senkaltaista liikkumista kuvaava verbi. Esimerkiksi *kömpelö* ja *typerä* on etymologisesti yhdistetty verbeihin *kompastua* ja *tupertua* 'kaatua, lyyhistyä, pyörtä' sillä perusteella, että *kömpelö* ja *typerä* olisivat näiden verbien etuvokaalistuneita variantteja (SSA s.v. *kompastua*; s.v. *typerä*). Kyseisille adjektiiveille on esitetty kuitenkin muitakin alkupeuran selityksiä kuin se, että ne olisivat samaa perua kuin *kompastua* ja *tupertua*.

Janne Saarikivi (2018, 291–292) mainitsee itämerensuomalaisesta *kompelo*-sanavartalosta lainautuneen kantapermiläisen sanan, josta on periytynyt nykykomini *комбыля* 'kumartunut', olettaen että kyseinen sanavartalo on alun perin merkinnyt juuri kumartunutta. Saarikivi väittää lisäksi, että *kompelo* on johdettu polvea merkitsevästä sanasta **kompe*, joka on periytynyt kantasuomen tytärikielistä ainoastaan vepsään, ja jonka hän olettaa olevan jalkaa tarkoittava *kampi*-sanankuperä. *Suomen murteiden sanakirjan* (SMS s.v. *kompelo*) mukaan *kompelo* on merkitykseltään identiteettinen kuin nykysuomen *kömpelö*, ja siitä tietoja löytyy enimmäkseen Varsinais-Suomesta, Satakunnasta ja Hämeestä. Hyväksyttävältä tuntuu ainakin ajatus, että nykysuomessa yleinen *kömpelö* on etuvokaalistunut variantti sanasta *kompelo*, mutta se, ovatko ne alun perin merkinneet kumartunutta, on kyseenalaista, koska suomen murteissa näillä sanoilla ei ole mitään jälkiä moisesta merkityksestä.

¹ <https://sanat.csc.fi/wiki/Etymologiadata:imsm:hullu> [viitattu 6.6.2023]

Uskottava on puolestaan Saarikiven väite, jonka mukaan horjahtavaa liikkumista kuvaavien *kOmp*-alkuisten verbien (esim. *kompastua*, *kompia*, *kompuroida*, *kömpiä*, *kömmähtää* jne.) taustalla on juuri polvea tarkoittava kantasuomalainen vartalo **kompe-*, joka ei sisälly *Yhteis-suomalaiseen sanastoon* (YSuS), toisin kuin verbi **kompi-* (> suomen *kompia*). Saarikivi esittelee ehdottamalleen merkityksenkehitykselle rinnakkaistapauksena verbin *kontata*, jota hän pitää johdoksena jalkaa tarkoittavasta sanasta *kontti*. Tästä on muodostettu muitakin *kOn(n)t*-alkuisia liikkumista kuvaavia verbejä kuten *kontia*, *kontua*, *kontustaa* ja *könmiä* (NES s.v. *kontata*). Näiden verbien kanssa näyttävät kuuluvan etymologisesti yhteen kömpelöä kuvaavat *kön-teä*, *köntelä* ja *köntelö*, joista tietoja on kuitenkin vain muutamasta pitäjästä suomen murteissa (SMS). Joka tapauksessa tämä vahvistanee merkityksenkehitystä 'horjahtavasta liikkumisesta' kömpelöön.

Sanojen *typerä* ja *tupertua* 'kaatua, lyhyhistyä, pyörtyä' yhdistämisessä toisiinsa ongelmat ovat seuraavat: 1. Verbillä *tupertua* ei ole etuvokaalistumaa kuten **typertyä*. 2. Mikäli *typerä* olisi etuvokaalinen variantti sanasta **tupera*, tämä olisi *tupertua*-verbin kantasana, mutta oletettava merkityksenkehitys on 'kaatuminen' > 'kaatunut' > 'typerä' eikä toisin päin. Niinpä *Nyky-suomen etymologinen sanakirja* (NES s.v. *typerä*) pitääkin sanan *typerä* alkuperää epäselvänä. Sanalle kuitenkin näyttää löytyvän äänne- ja merkitysvastaavuksiltaan säännöllisiä vastineita saamelaiskielistä, kuten luulajasaamen *dabár* 'hölinä, joutava puhe' ja *dabáris* 'puhelias, hölösui-nen', eteläsaamen *dihpierdidh* 'puhua roskaa, puhua pahaa toisista' sekä uumajasaamen *dihpe-res* 'mustamaalaava, toisista pahaa puhuva' (Luobbal Sámmol Sámmol Ánten [Ante Aikio] Facebook-päivityksessä 6.6.2021). Näiden etävastineiden perusteella voidaan päätellä, että sanan *typerä* taustalla on ollut pikemminkin joutavan puheen kuin kaatumisen merkitys. Aikio rinnastelee lisäksi samaan sanueeseen myös hantin murteissa esiintyviä sanoja *tewər*, *təpər*, *təpər*, joiden merkitys on 'roska, jäte', mutta hän ei pidä rinnastusta täysin varmana (henkilökohtainen tiedonanto, 2.6.2023).

Palataan *hullu*-sanaan. Vaikka merkityksenkehitys 'horjahtavasta liikkumisesta' 'järjiltään olemiseen' vaikuttaa mahdolliselta, sanan *typerä* tapaan *hullu*-sanan taustalla on vaikea nähdä olleen moinen liikkumisen merkitys. Väitettä, jonka mukaan *hullu* kuuluisi etymologisesti yhteen sanojen *hulista* ja *huljua* kanssa, on vaikea hyväksyä, sillä sanaan *hullu* sisältyy geminaatta **ll-*; nimittäin *U*-loppuisiin fonesteemisiin substantiiveihin ei yleensä sisälly sisägeminaattaa (esim. *hālistä* > *hāly*; *jylistä* > *jyly*; *jyristä* > *jyry* jne.). Muissa fonesteemisissä johdoksissa sisäkonsonantti *l* näyttää voivan geminoitua (esim. *jylistä* > *jyllätä*; *volista* > *vollottaa*), mutta esi-merkkejä kyseisestä ilmiöstä on niin vähän, että siitä ei voida vakuuttua kantasuomeen palautuvana ilmiönä.

Äskettäin ilmestyneessä yleistajuisessa esseeteoksessaan *Rakkaat sanat* (2022) Saarikivi mainitsee *hullu*-sanan alkuperässä kyseen olevan mahdollisesti metaforasta ja esittää sen kanssa etymologisesti yhteen kuuluvan sellaisia sanoja kuin *hellä*, *höllä* ja *hyllyä*, jotka kaikki kuvaavat tavalla tai toisella pehmeitä, pettäviä ja irtonaisia maastoja tai kokonaisuuden osia (mt. 249). Alun perin jonkinlaista hajonnutta tai pienistä palasista koostuvaa asiaa merkinneenä Saarikivi tuo esiin englannin *crazy*-sanan. Saarikiveltä on jäänyt huomaamatta se, että heikkouteen tai haurauteen pohjautuvia vähä-älyisyyttä kuvaavia sanoja löytyy myös suomesta. Esimerkiksi *kaheli* on yhdistetty etymologisesti sanoihin *kahelo*, *kahero* ja *kahju* 'huono, hauras (leipä)' (SSA s.v. *kaheli*). On kuitenkin epäilyksenalaista, että niin laaja ja huomattavaa merkityksenkehitystä aiheuttava vokaalivariointi, joka olisi muodostanut sanat *hellä*, *höllä*, *hyllyä* ja *hullu*, olisi ollut olemassa jo kantasuomessa.

Sanan *hullu* alkuperää voitaneen etsiä toisesta suunnasta. Kantagermaaniin on rekonstruoitu verbivartalo **hul(l)on*, jonka merkitykseksi Guus Kroonen (2013, 254) arvelee 'to move, fetch'. Kyseisestä verbivartalosta ovat Kroonenin mukaan periytyneet norjan murteellinen *hula* 'kumartua, vetäytyä', muinaishollannin *hollen* 'juosta; olla järjiltään' ja hollannin *hollen* 'juosta'. Norjan *hula*-sanana palautuminen kyseiseen verbivartaloon ei ole yhtä varmaa kuin hollannin sanojen, koska norjan sanan sisällä on yksinäis-*l*. Kroonenin mukaan kyseinen kantagermaaniin verbi palautuu kantaindoeurooppalaiseen juureen **k_lH-neh₂-*, jota edustavat tokaari B:n *kälä-* 'johtaa, tuoda', liettuan *kėlti* ja latvian *celt* 'nostaa'.

Muinaishollannin ja hollannin sanojen perusteella kantagermaanisen **hul(l)on*-vartalon merkitykseksi voidaan rekonstruoida pikemminkin juokseminen tai pinkominen kuin pelkkä liikkuminen. Karel Bruggencaten (2003 [1896]) hollanti–englanti–sanakirjassa *hollen*-sanana englanninkielisinä vastineina on mainittu *run*, *scamper*, *career* ja *rush* esimerkkilauseineen: *holland paard* 'runaway (horse)'; *hollende inflatie* 'galloping inflation'; *holland achteruitgaan* 'go rapidly downhill' (mt. 450). Hollannin kielen instituutin (Instituut voor de Nederlandse Taal) sähköisenä julkaistun hollannin ja friisin historiallisen sanakirjan (*Historische woordenboeken Nederlands en Fries*) mukaan muinaishollannin *hollen* on atestoitu ensimmäistä kertaa aikavälillä 1191–1200 merkityksessä 'hollen, hardlopen; op hol slaan (suom. esim. 'juosta, pinkoa; mennä sekaisin)'².

Juokseminen on lähellä riehumista. Aikion (2006, 34) mukaan *riehua* on lainautunut kantagermaanin **rēsō*-vartalosta, jota edustaa nykysaksan *rasen* 'ajaa, syöksyä, säännätä'. Niinpä kantagermaaninen verbivartalo **hul(l)on* voisi olla *hullu*-sanana etymologian taustalla, mikäli *hullu* on verbikantainen ja sen lähtömerkitys olisi 'riehaantunut'. Virossa ja liivissä esiintyvät *a*-vartaloiset verbit *hullata* ja *ūlattā*. Eesti keele seletav sõnaraamat (EKSS) antaa verbin *hullata* (*hullama*) merkityksenselityksenä: 1. liikumisrohkeelt, lärmakalt vallatlema; mürama (suom. esim. 'telmiä, elämöidä'). 2. määratsema, mässama, möllama (suom. esim. 'mekastaa, hurjastella'). Teoksessaan *Livisches Wörterbuch* Lauri Kettunen mainitsee liivin *ūlattā*-sanana merkityksenselityksenä saksankielisen sanan *tollen* (suom. esim. 'temmeltää').

Nykysuomen yleiskielessä *hullata*-verbi on tuntematon, mutta karjalais- ja savolaismurteista sekä eteläisistä Keski-Suomen murteista on tietoja kyseisestä verbistä. Murteista tavattu *hullata*-verbi kuitenkin poikkeaa semanttisesti yllä käsitellyistä viron ja liivin verbeistä. *Suomen murteiden sanakirjan* (SMS) mukaan sen merkityksiä ovat: 1. hullaannuttaa, riivaannuttaa, villitä, sekoittaa. 2. ukkosen, tuulen tms. vaikutuksesta viljaan: pilata, kuivattaa, kypsyttää ennen aikojaan. 3. huimata, pyöryttää. 4. sumentaa, hämärtää (näkökykyä, silmiä). 5. muuta. Ensimmäinen merkitys on selvästi kausatiivinen, joten se ei sovi viron ja liivin sanojen kanssa yhteen. Villitsemistä merkitsevä *hullata* onkin ilmeisesti myöhäinen johdos *hullu*-sanasta, vaikka se edustaa *a*-vartalovokaalia. Toisessa merkityksessä kyse lienee enemmän homonymiasta kuin polysemiasta; SSA mainitsee *hullata*-artikkelissa vain merkityksen 'turmella (kuiva sää, tuuli) viljaa niin ettei siihen tule kunnon jyvää' eikä käsittele sen yhteyttä *hullu*-sanaan. Kolmas ja neljäs merkitys kytkeytyvät karjalan 'halvaantumista' merkitsevään *hullata*-sanaan, muttei ole varmaa, onko tämä karjalan sana samaa perua kuin 'riehumista' merkitsevät viron ja liivin sanat.

2 <http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=ONW&id=ID1596&lemmodern=hollen> [viitattu 3.6.2023]

Muita *hulla*-alkuisia verbejä suomen murteissa ovat *hullailla* 'hullutella, hassutella, konstaila', *hullaista* 'kävellä rehvakkaasti', *hullaita* 'hullaantua' ja *hullastaa* 'tuhlata, haaskata', joiden voidaan katsoa semanttisesti olevan lähellä 'riehumista', mutta kaikista niistä on vain vähän tietoja suomen murteissa. Kaikilla suomen murrealueilla tunnettu on puolestaan refleksiivinen verbi *hullaantua*, joka on myös yleiskielinen. Sen kantasanaksi osoittautuu juuri *hullata*.

Jos kantasuomeen palautuisi 'riehumista' merkitsevä verbi **hullata*, kantagermaaninen **hul(l)on*-vartalo sopisi sekä semanttisesti että morfologisesti kantasuomalaisen **hullata*-verbin lainälähteeksi. Tosin Jorma Koivulehto (1974, 119–120) toteaa, että yleisesti germaanisista heikkoasteista verbeistä, joihin myös puheena oleva **hul(l)on*- kuuluu, lainatut verbit ovat i-vartalaisia, kuten *ruokkia* (kantagermaanin **rökjan*, vrt. muinaisnorjan *røkja* 'huolehtia, välittää jstak, ottaa huomioon' ja muinaisalasaksan *rökjan* 'id.') ja *valita* (< kantagermaanin **waljan*, vrt. muinaisyläsaksan *wellen*, muinaisnorjan *velja* ja nykyruotsin *välja* 'valita'). Infiniittiseltä muodoltaan *-tA*-loppuiset verbit kuten *hullata* on Koivulehdon mukaan puolestaan lainattu vahva-asteista verbeistä, esim. *halata* (< kantagermaanin **halō(ja)n* 'temmata, vetää [puoleensa], raastaa'), *kelvata* (< esigermaanin **kelban*) ja *lakata* (< kantatermaanin **slakō(ja)-*, vrt. anglosaksin *slacian* 'hellittää; hervota, veltostua' ja englannin *slake* 'laantua, heiketä, veltostua'). Koivulehdon väitteestä poiketen verbijohtimien sopeuttaminen germaanisperäisissä verbeissä ei kuitenkaan näytä olleen tarkkarajaista; esimerkiksi verbeille *hypätä*, *maata* ja *pilata* onkin esitetty lainälähteiksi sellaiset kantagermaaniset heikkoasteiset verbit kuin **huppōn*³, **makōn* ja **bilōn* (ks. Junttila–Holopainen 2022, 303–304). Niinpä kantagermaanisen **hul(l)on*-vartalon heikkoasteisuus ei olisi esteenä väitteelle, että se voisi olla *hullata*-verbin lainälähde⁴.

Jos pidetään *hullu*-sanaa *hullata*-verbistä johdettuna, selvitetäviksi jäävät seuraavat kysymykset: 1. Onko kantasuomessa ollut mahdollista johtaa *-AA*-loppuisista verbeistä *-U*-loppuinen nomini? 2. Miksi *hullu* ei edusta teon nimeä eli riehumista toisin kuin useimmat *-U*-loppuiset johdokset (vrt. *hyppy* < *hypätä*, *kyykky* < *kyykätä*, *juoksu* < *juosta*). Suomen kielessä *-U*-loppuisia adjektiiveja on jonkin verran, mutta niistä verbikantaisia on hyvin vähän ja niistäkin suurin osa takaperoisjohdoksia, esim. *järkky* < *järkyttävä*, *kuulu* < *kuulua* (ISK § 299). Yksi merkitykseltään ja johtotavaltaan *hullu*-sanalle samantapainen adjektiivisi olisi *hassu*, jota Ulla-Maija Forsberg vertaa *Stadin slangin etymologisessa sanakirjassa* verbiin *hassaa* 'kuluttaa, hävittää, tuhlaa; epäonnistua' (Forsberg 2021, 87). Tämän murteellinen infiniittinen asu on *hassata*, jonka merkityksiä ovat SMS:n mukaan mm. 'hangata', 'karstata villat ensimmäiseen kertaan', 'tehdä työtä huonosti', 'sekoittaa, pöyhä', 'tuhlata, haaskata' ja 'liikkua, kävellä', joista kolme viimeistä merkitystä esiintyi myös *hulla*-alkuisissa sanoissa. Sana *hassu* ei tietenkään voi olla *hullu*-sanalle tasaveroisin johto- ja merkitysopillinen rinnakkaistapaus, koska se on paljon nuorempi sana kuin *hullu*, mutta voidaan ainakin spekuloida, että *hullu*-sana olisi käynyt läpi samanlaisen johto- ja merkitysopillisen prosessin kuin *hassu*-sana⁵.

3 Mikäli noudatetaan Koivulehdon kantaa, kyseisestä germaanisesta verbivartalosta olisi katsottava lainatun *hyppiä* eikä *hypätä*, mutta ei ole mahdollista varmistaa, kumpi niistä on vanhempaa perua.

4 Daniel Jusleniuksen *Suomalaisen Sana-Lugun Coetuksessa* esiintyy *hullita* 'harhauttaa' [VKS s.v. *hullita*], joka olisi johdostyypiltään Koivulehdon väitteen mukainen, mutta siitä on suomen murteissa tietoja vain kahdesta pitäjästä eikä sukukielistä löydy sen vastineita.

5 Toisaalta Forsberg (2021, 87) tuo esiin, että sanat *hassakka* ja *hassu* yhdistävät merkitykset 'sekainen, harittava; pehmeä, hauras; sekopäinen'. Voi siis olla, että *hassu*-sanan merkitys juontuukin haurauden eikä tuhlaamisen tai liikkumisen merkityksestä. Vähäjärkisyttä kuvaavien sanojen ympärillä muodostuvat merkitysverkostot olisivat mielenkiintoinen jatkotutkimuksen aihe.

Tässä käsiteltyä *hullu*-sanan etymologiaa ei voitane hyväksyä lopullisesti ennen perinpohjaista kantasuomen johtosysteemin selvittelyä. Tämä jääköön jatkotutkimuksen tehtäväksi. On kuitenkin todettava, että *hullu*-sanan alkuperän selitysten joukkoon on nyt lisätty yksi uusi vaihtoehto, mikä ei voi olla etymologisen tutkimuksen kannalta tappiollista.

JEONGDO KIM

kjd7321@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3615-6827>

Lähteet

- AIKIO, ANTE 2006: On Germanic-Saami contacts and Saami prehistory. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 91, 9–55. <https://doi.org/10.33340/susa.81944>
- BRUGGENCATE, KAREL 2003 [1896]: *Koenen woordenboek Nederlands-Engels*. Wolters, Groningen.
- EKSS = MARGIT LANGEMETS ym. (toim.) 2009: *Eesti keele seletav sõnaraamat*. Eesti keele instituut, Tallinn. Saatavissa <https://www.eki.ee/dict/ekss/> [viitattu 9.6.2023].
- FORSBERG, ULLA-MAIJA 2021: *Stadin slangin etymologinen sanakirja*. Gaudeamus, Helsinki.
- Historische woordenboeken Nederlands en Fries*. Instituut voor de Nederlandse Taal. Saatavissa <https://gtb.ivdnt.org/search/> [viitattu 3.6.2023].
- ISK = HAKULINEN, AULI - VILKUNA, MARIA - KORHONEN, RIITTA - KOIVISTO, VESA - HEINONEN, TARJA-RIITTA - ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Verkkoversio. Saatavissa <http://scripta.kotus.fi/visk/etusivu.php> [viitattu 9.6.2023].
- JUNTTILA, SANTERI - HOLOPAINEN, SAMPSA 2022: On the integration patterns of Indo-European loan verbs in Finnic. FLORIAN SOMMER, KARIN STÜBER, PAUL WIDMER ja YOKO YAMAZAKI (toim.): *Indogermanische Morphologie in erweiterter Sicht*, 291–324. Beiträge zur Sprachwissenschaft, Innsbruck.
- KETTUNEN, LAURI 1938: *Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae V. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- KIM, JEONGDO 2018: Uusia etävastineita suomen onomatopoeettisille sanoille. SAMPSA HOLOPAINEN ja JANNE SAARIKIVI (toim.): *Peri orthotētos etymōn. Uusiutuva uralilainen etymologia*. *Uralica Helsingiensia* 11, 181–204. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- KOIVULEHTO, JORMA 1974: Lisiä germaanis-suomalaisiin lainakosketuksiin. *Virittäjä* 78 (2), 111–27.
- KROONEN, GUUS 2013: *Etymological dictionary of the Proto-Germanic inherited lexicon*. Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series, vol. 11. Brill, Leiden & Boston.
- LUOBBAL SÁMMOL SÁMMOL ÁNTE (AIKIO, ANTE): Henkilökohtainen tiedonanto. 2.6.2023.
- NES = HÄKKINEN, KAISA 2004: *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. WSOY, Helsinki.
- SAARIKIVI, JANNE 2018: Finnic and other Western Uralic borrowings in Permian. SAMPSA HOLOPAINEN ja JANNE SAARIKIVI (toim.): *Peri orthotētos etymōn. Uusiutuva uralilainen etymologia*. *Uralica Helsingiensia* 11, 269–355. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- 2022: *Rakkaat sanat*. Teos, Helsinki
- SKES = Y. H. TOIVONEN - ERKKI ITKONEN - AULIS J. JOKI - REINO PELTOLA (toim.) 1955–1978: *Suomen kielen etymologinen sanakirja I–VI*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 12. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja* 1985–. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisu 30. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki. Jatkuvasti päivitettävä julkaisu. Saatavissa <https://kaino.kotus.fi/sms/> [viitattu 9.6.2023].
- SSA = ERKKI ITKONEN - ULLA-MAIJA KULONEN (toim.) 1992–2000: *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja* 1–3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisu 62. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus & Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

VKS = *Vanhan kirjasuomen sanakirja* [verkkojulkaisu]. [1985–]2014. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 38. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki. Jatkovasti päivitettävä julkaisu. Saatavissa <https://kaino.kotus.fi/vks/> [viitattu 9.6.2023].

YSuS = KALLIO, PETRI 2019: *Yhteissuomalainen sanasto*. Saatavissa https://sanat.csc.fi/w/index.php?title=Luokka:Yhteissuomalainen_sanasto [viitattu 9.6.2023].

Kielellisillä valinnoilla haetaan kannatusta tai rakennetaan identiteettiä

Poliitikkojen idiolektien vertailua

1 Johdanto

Variaation tutkimuksessa ei toistaiseksi ole juurikaan kiinnitetty televisiokeskustelujen lukuun ottamatta huomiota poliitikkojen yksilöllisiin idiolekteihin (Nuolijärvi 2003). Televisiokeskustelujen analyysissä on tarkasteltu vuorovaikutus- tai keskusteluanalyysin avulla muutamien valtakunnan tason poliitikkojen puheen murre- tai yleispuhekielen piirteitä. Saksassa kiinnostus televisiokeskusteluihin on ilmennyt kielitieteessä jo 1970-luvulla. Franz-Josef Behrens (1975) analysoi ensin haastatteluiden rakennetta, Johanne Schwitalla (1979) keskustelun ohjailua ja rooleja keskustelutilanteessa, Rolf-Rüdiger Hoffmann (1982) institutionaalisen tilanteen vaikutusta haastattelu- ja vastausstrategioihin. Suomessa Maarit Berg (2003) on tutkinut toimittajan ja haastateltavan vuorovaikutusta ja Johanna Vaattovaara ja Salla Poutiainen (2017) verkkouutisen kommentissa ilmeneviä asenteita ”hyvin puhumista” kohtaan. Vaattovaara ja Poutiainen tarkastelevat tutkimuksessaan myös poliitikkojen puhetta koskevia asenteita. Viestinnän etnografisessa tutkimuksessa kiinnostus on virinnyt talk show -ohjelmiin (Carbaugh 2007), elokuvaan (esim. Berry 1995), poliittiseen kirjallisuuteen (Coutu 2000) ja televisiosarjoihin. Fennistiikassa kuitenkin on kaiken kaikkiaan hyödynnetty varsin vähän poliitikkojen kielenkäytön vertailevia analyyskejä, joissa etsittäisiin yhteneväisyyksiä ja eroavaisuuksia yksilöiden välillä.

Tässä katsauksessa tarkastelen kahden erilaista sosiaalista taustaa edustavan poliitikon puhetta. Nämä poliitikot ovat entisen Piraattipuolueen, nykyisen Avoimen puolueen puheenjohtaja, Helsingin kaupunginvaltuuston varaedustaja Petrus Pennanen, 51, ja Suomen Keskustaa edustava Katri Kulmuni, 35, joka on toiminut puolueensa puheenjohtajana, valtiovarainministerinä, elinkeinoministerinä, Tornion kaupunginvaltuustossa ja kaupunginvaltuuston puheenjohtajana.

Pennasen ja Kulmunin idiolektien tarkastelu on hedelmällistä sosiolingvivistisestä näkökulmasta. Kyseessä on kaksi eri-ikäistä ja eri sukupuolta edustavaa poliitikkoa, jotka ovat kotoisin eri puolilta Suomea. Pennanen on pääkaupunkiseudulta, Kulmuni Torniossa. Molemmat ovat korkeasti koulutettuja. Pennanen on koulutukseltaan tekniikan tohtori, Kulmuni valtiotieteiden maisteri.

2 *Aineisto*

Aineistoni koostuu neljästä videosta, jotka on julkaistu YouTubeissa. Ensimmäinen video on Pennasen eurovaalimainosvideo ”Petrus Pennanen europarlamenttiin – Rakkauden puolesta”, joka on päivätty 7.4.2014, jolloin hän oli vielä Piraattipuolueen jäsen. Toinen video Pennaselta on 3.6.2021 julkaistu Avoimen puolueen aluevaalimainosvideo ”Vapautetaan kaupungin tilat ja annetaan luonnon kukoistaa!”, jossa Pennanen kertoo Helsingin kaupunkiin liittyvistä ajatuksistaan tulevia aluevaaleja varten. Kulmuni puolestaan valottaa 20.6.2016 julkaistussa ”Minun eduskuntani” videossa eduskuntatyötään. Toisessa, 7.11.2019 julkaistussa videossa ”Miten kiinnostuit politiikasta, Katri Kulmuni?”, jonka on julkaissut nuorisovaltuuston järjestö, hän kertoo oman tarinansa päättymisestäään politiikan pariin tarkoituksenaan innostaa muita nuoria politiikkaan. On mahdollista, että tarkasteltujen poliitikkojen kielessä on viiden vuoden aikajänteellä tapahtunut pieniä muutoksia, mutta rajallisen aineiston perusteella on mahdotonta sanoa, onko erojen taustalla aika vai jokin muu taustamuuttuja. Kielenkäyttö vaihtelee myös tilanteisesti, koska poliitikot puhuvat eri tilanteissa erilaisille kohderyhmille. Videoissa tulee esiin puhefunktioista eritoten deklaratiiviset väitöslauseet, joilla poliitikot yrittävät vakuuttaa heterogeenisen äänestäjäkuntansa joko edustuksellisen demokratian tärkeydestä (Kulmuni) tai oman puolueensa agendan paremmuudesta (Pennanen).

3 *Taustamuuttujat variaationtutkimuksessa*

Sosiolingvistisen variaationtutkimuksen ensimmäinen aalto tarkastelee ikää, sukupuolta ja muita taustamuuttujia yksilöllisten kielimuotojen vaihtelun syiden selittäjänä. Luokkaa ja ammattin luonnetta variaatiota selittämässä on tarkasteltu vähemmän. Toisen aallon sosiolingvistiikka hyödyntää etnografisia menetelmiä mutta pohjautuu ensimmäisen aallon tavoin edelleen staattiseen käsitykseen kielenkäyttäjryhmistä. Kolmannen aallon sosiolingvistinen variaationtutkimus näkee kielenkäyttäjien hyödyntävän vaihtelua sosiaalisen todellisuuden muokkaamisessa ja toisaalta olevan sosiaalisesti rakentuneen kielenkäytön armoilla (Eckert 2012, 90–93). Tässä katsauksessa peilaan havaintojani Harri Mantilan (2004) esittelemään murrepiirteiden ja puhujaidentiteettien malliin. Lappalainen ja Vaattovaara (2005, 100) ovat kritisoineet Mantilan puhujatyypimallia siitä, että kielenkäyttäjien omia käsityksiä ja havaintoja piirteiden sosiaalisista merkityksistä ei siinä huomioida.

Mantila (2004, 322–346) on edistänyt ymmärrystä muidenkin taustamuuttujien kuin iän ja sukupuolen vaikutuksesta yksilöiden idiolekteihin ja identiteetin rakentumiseen. Hän huomioi taustamuuttujista erityisesti sosiaalisen aseman, koulutuksen sekä asuinpaikan. Myös tässä analyysissäni pohdin hieman asuinpaikan, ammatin ja koulutuksen yhteyttä tarkasteltujen poliitikkojen puheen piirteisiin. Kausaliteettisuhteita eri muuttujien ja idiolektin piirteiden välillä ei voi kuitenkaan vetää näin pienen aineiston perusteella.

Mantila (2004) olettaa puhekielen ja eri murteiden olevan kielenpuhujille tuttuja. Näin ne toimivat eräänlaisena kielivarantona, josta puhujat valikoivat tilanteisesti käyttöönsä erilaisia aineksia rakentaen samalla identiteettiään. Kielenpuhujat pyrkivät vakuuttamaan tilanteisesti erilaisia kohderyhmiä ja kuulijakuntia, ja näin ollen käytössä olevia kielenpiirteitä kannattaa vaihdella. Eri puhujatyypit voivat tilanteisesti käyttää muiden ryhmien kielenpiirteitä. Mantilan lähtökohta muistuttaa feminististen sukupuolentutkijoiden ajatuksia identiteetin – ja erityisesti

toki sukupuoli-identiteetin – sosiaalisesta rakentuneisuudesta. Aivan kuten sukupuolta esitetään (ks. esimerkiksi Butler 1993), myös idiolektit ovat ”performatiivisia kielivariantoja”, joista kielenpuhujat valitsevat erilaisia omaan käyttöönsä sopivia sanoja ja ilmauksia voidakseen retorisesti mahdollisimman tehokkaasti vakuuttaa kohdeyleisönsä.

Mantila (2004) viittaa kulttuurisiin merkityksiin, joilla hän tarkoittaa suomenpuhujien yksittäisille kielenpiirteille antamaa sosiaalista leimaa. Puhekielen variaatio on vuorovaikutuksessa merkitysten kanssa, jotka ovat auttaneet tiettyjen piirteiden leimautumista. Mallissaan Mantila (2004, 329) erottaa viisi erilaista puhujatyyppeä, joiden idiolekteistä hän erottelee yhteiset piirteet todeten niiden olevan tilannekohtaisen joustavia. Hän luo jokaiselle puhujatyypille eräänlaisen yleisidentiteetin. Tällaisia yleistyksiä ovat esimerkiksi korrekki ja koulutettu tai maalainen, reipas ja feminiininen puhujatyyppeä. Mantila (2004, 329–330) käyttää *varioivien ryhmien* käsitettä yleisesti käytetyn *varieteetin* asemesta korostaakseen sitä, että ryhmät limittyvät ja monet idiolektit sisältävät erilaisia piirteitä. Puhekielen piirteet hän jakaa viiteen ryhmään seuraavasti (Mantila 2004, 325–329):

- 1) Yleiset ja neutraalit puhekielisyydet, esimerkiksi passiivimuoto monikon ensimmäisen persoonan funktiossa, yksikkömuoto monikon 3. persoonassa, *i:n* loppuheitto, *i*-loppuisen diftongin jälkikomponentin kato, ja tietyt persoonapronominit (*mä* ja *sä*, *se* ja *ne* 3. persoonan pronomineina).
- 2) Maantieteellisesti laajalle levinneet puhekielen piirteet, joista ei voi tarkalleen tunnistaa puhujan kotiseutua, mutta jotka ovat sosiaalisesti leimautuneet muun muassa maalaisiksi ja maskuliiniseksi, esimerkiksi yleisgeminatio ja švaa-vokaalit.
- 3) Yleistyvät puhekielen piirteet, jotka valtaavat alaa sekä yleisemmin että pääkaupunkiseudun puhekielessä. Mantilan (2004, 327) mukaan ryhmän piirteet ovat leimautuneet sosiaalisesti nimenomaan pääkaupunkiseutulaisiksi. Esimerkiksi jälkitaavujen *A*-loppuisen vokaaliyhtymien monoftongiutumisen, *A:n* loppuheitto (*tästä paikasta*), kato *t:n* heikon asteen vastineena (*kahen, mahoton, oottaa*) ja *tt:n* käyttö *ts*-yhtymän vastineena (*kattoo, mettä*).
- 4) Leimalliset maakuntapiirteet, jotka myös sosiaalisesti (negatiivisesti) leimautuneempia kuin toisen tyyppin piirteet. Esimerkiksi itämurteiden pitkän *AA:n* diftongiutumisen ja jälkitaavujen vokaalienvälinen *h* pohjalaismurteissa.
- 5) Elävät mutta paikalliset puhekielen piirteet, jotka eroavat kolmannesta ryhmästä siinä, että ovat rajatumpia eivätkä kuulu pääkaupunkiseudun kieleen ja neljännestä ryhmästä siinä, että ovat leimautuneet myönteisesti, esimerkiksi Tornion murteen *h:n* metateesi (*sauhmaan*).

Tässä katsauksessa selvitan, millaisia puhekielen piirteitä poliitikot käyttävät videoillaan. Odotuksenmukaista olisi löytää etenkin ykköstyypin piirteitä eli yleisiä ja neutraaleita puhekielisyyksiä. Kiinnostava tieto on, löytyykö muidenkin tyyppien piirteitä.

4 Poliitikkojen kielen piirteet

Mantila (2004) on kehittänyt sosiolingvististä variaationtutkimusta suuntaan, jossa huomioitiin entistä laajemmin erilaiset taustamuuttajat identiteetin rakentamisen perustana. Samalla hän on redusoinut tietyt kielelliset erityispiirteet osittain tietynlaisen ihmisryhmän piirteiksi vaikka huomioi tietyissä määrin yksilöllisen variaation. Mantila yhdistää variaationtutkimuksen toisen ja kolmannen aallon lähtökohdat ensimmäisen aallon oletuksiin. Näin ollen hän kytkee kielelliset identiteetit tiettyihin variaationtutkimuksen ensimmäisen aallon löytämiin, heimostereotyyppioita uusintaviiniin sosiaaliin identiteetteihin. Tällaista ryhmää koskevaa yleistämistä voi pitää ongelmallisenakin. Taustamuuttajien merkitystä ei kuitenkaan voi hävittää. Niitä voi tarkastella myös kvalitatiivisemmin, muutaman yksilön kielenkäyttöön vaikuttavia muuttujia käsitellen. Tässä katsauksessa täytyy välttää tekemästä taustamuuttujia koskevia yleistyksiä, kun aineistonani on vain kahden poliitikon puhetta. Alaluvussa 4.1 esitän havainnot Kulmunin kielestä, alaluvussa 4.2 Pennasen.

4.1 Katri Kulmunin pikantti murrevivahde

Katri Kulmuni, 35, YTM, edustaa noin 15 vuotta Pennasta nuorempaa, akateemisesti koulutettua ja merkittävässä yhteiskunnallisessa valta-asemassa olevaa naista. Hän on kotoisin Tornioista peräpohjalaisen murteen vaikutusalueelta. Murrevaikutus ei heijastu kovin vahvasti hänen puheessaan, kuten seuraavasta ”Minun eduskuntani”-videon katkelmasta selviää:

Mul on eduskunnasta ensimmäiset muistikuvat tv-uutisista lapsena. Muistan, miten nuori pääministeri, joka miun mielestä oli itse asiassa ihan komea nuori pääministeri, koitti lama-aikaan kertoa asioita. Toki lapsena sitä ei ymmärtäny. Pohjosen ihmisille eduskunta on tuntunu ehkä vähän kaukaselta paikalta, koska ei se mitenkään arkipäivän elämässä ole ollu läsnä. Muuten ku niitten tv-uutisten kautta. Ensimmäistä kertaa mie pääsin käymää eduskunnassa, ku Inarista valittu kansanedustaja Janne Seurujärvi kutsu minut kylään opiskeluvuosina. Olihan se aika hieno kokemus nuorelle opiskelijalle. Sitte kulu vuosia ja pääsin ministerin avustajaksi ja lopulta ite kansanedustajaksi. En ois ikinä uskonu sillon lapsena, ku leikki tuvan lattialla ja katto tv-uutisia, että joskus itekin ois yks niistä kansanedustajista.

Kulmunin puheessa esiintyy vain muutamia hänen kotiseutunsa Tornion peräpohjalaisia murrepiirteitä. Persoonapronominista *minä* Kulmuni käyttää nominatiivissa peräpohjalaismurteisiin kuuluvaa *mie*-muotoa ja genetiivissä vaihdellen varianttia *miun* sekä yleispuhekielistä *mun*-muotoa. Muut *minä*-pronominin muodot ovat yleispuhekielen tai yleiskielen mukaisia (*mul*, *minut*). Yleiskielen *ts:n* (esiintyy kerran: *kutsu*) paikalla on kerran peräpohjalaismurteisiin kuuluva *tt* (*katto*). *ts:n* edustuminen *tt:nä* on tosin tyypillinen pohjalaistenkin murteiden piirre. (Lyytikäinen–Rekonen–Yli-Paavola 2013, 347–350.) Peräpohjalaismurteille olisi tyypillistä myös kato yleiskielen *d:n* vastineena (*soan*), mutta Kulmunilla esiintyy *d* ainakin sanoissa *eduskunta* ja *kansanedustaja*.

Mantilan neutraaleiksi kuvaamista piirteistä esiintyy *i:n* loppuheittoa (*kutsu*, *katto*, *kulu*), *i*-loppuisen diftongin *i:n* katoa (*kaukaselta*, *pohjosen*). Lisäksi esimerkissä esiintyy muuta loppuheittoa (*ymmärtäny*, *tuntunu*, *ollu*, *ku*, *käymää*, *uskonu*, *sitte*).

Seuraava katkelma on toiselta videolta ”Miten kiinnostuit politiikasta, Katri Kulmuni?”:

No, minun lapussa lukee yhteiskuntaoppi – sen takia, että mulle oikeestaan kaikista innostavinta oli se, et aikanaan kiinnostuin, miten maailma – kotimaa ja oma kotikaupunki – toimii, yhteiskuntaoppiopetuksen perusteella. Yhteiskuntaopin tunneilla mulla oli hirvittävän hyvä yhteiskuntaopin opettaja joka sai miettimään maailmaa, että mitenkä asiat toimii ja mitä niillä veroilla oikein tehdään ja miksi niitä kerätään, joten siitä se oikeastaan lähti, alko miettiä et miten Suomessa ja maailmassa asiat toimii. Sen takia oon puhunu aina hirvittävän vahvasti ja lämpimästi yhteiskuntaopin puolesta, koska ei oo mikään itseäänselvyys, et just mie istun täällä puhumassa teille vaan kuka tahansa teistäkin, jos on 18-vuotias ja kerää vaalessa riittävästi ääniä, voi olla puhumassa ja keskustelemassa näistä asioista. Joten mulle se koulun penkillä istuminen yhteiskuntaopin tunnilla kyllä avas sen, että miten kuka tahansa voi olla vaikuttaja. Joten sen takia yhteiskuntaoppi on hirvittävän tärkeä asia koululaisille.

Siinä neutraaleihin puhekielen piirteisiin kuuluvaa *i:n* loppuheittoa esiintyy kaksi kertaa (*avas, alko*) ja inkongruentti passiivi esiintyy kerran (*asiat toimii*). Mantilan pääkaupunkilaiseksi piirteeksi (ryhmä 3) määrittelemää *eA*-vokaaliyhtyminen monoftongiumista esiintyy kerran sanan sisällä (*oikeestaan*). Katkelmassa esiintyy muitakin pääkaupunkiseudun – tai yleisesti laajasti hyväksytyyn – puhekielen piirteitä. Näitä ovat sanansisäisten tavujen tai yksittäisten konsonanttien kato pikapuhemuodoissa (kolme esiintymää: *oon, oo, ois*), lopputavun tai -konsonantin kato (yhteensä seitsemän esiintymää: *ku, sitte, et, mul, tuntunu, kute, ymmärtäny, ollu, käymää*) ja MA-infinitiivin lopputavun kato (*alko mietti*).

Katkelmassa huomio kiinnittyy jälleen persoonapronomineihin, joissa esiintyy yleispuhekielinen ja pääkaupunkiseudulla esiintyvä *mulle* kaksi kertaa mutta toisaalta kerran myös peräpohjolan variantti *mie*, joka on tiedostettu ja hyvin leviävä ja tarttuva murrepiirre (Mielikäinen–Palander 2014, 72). Lisäksi esiintyy yleiskielinen genetiivimuoto *minun*, jota toisaalta tavataan myös peräpohjolan murteessa (*Suomen murteiden sanakirja*, s.v. *minä*). *Mie*-persoonapronominia voidaan käyttää myös ilman yhteyttä murretaustaan eräänlaisena performanssina maalaisuudesta, tietämättömyydestä tai viattomuudesta (Raevaara 2015, 246–249). *Mie*-pronomini kuuluu Mantilan luokittelussa viidenteen ryhmään eli paikallisiin mutta positiivisesti leimautuneisiin piirteisiin. Sen käyttäjän identiteettiä Mantila (2004, 329) kuvailee maalaiseksi, myönteiseksi, reippaaksi, mutkattomaksi, suoraksi, moderniksi ja feminiiniseksi.

Näytteestä havaitaan, ettei Kulmunin idiolektissä ole paljon peräpohjalaisen murteen piirteitä; persoonapronomini *mie* esiintyy ikään kuin mausteena, muistumana Kulmunin kotiseudusta. Syytä tähän voisi etsiä poliitikon tarpeesta luoda itsestään luotettava kuva irtaantumalla alkuperäisen murrealueensa puheen piirteistä ja puhumalla yleiskielisemmin. Mantilan viitos-tyyppin piirre on positiivisesti leimautunut ja sopii mausteeksi poliitikon suuhun, kunhan koko puhunta ei ole murrevoittoista. On mahdollista, että valtakunnan tason poliitikkojen keskuudessa paikalliset murrepiirteet voidaan osin nähdä negatiivisesti leimautuneina. Onhan kyse ammattiryhmästä, jonka on saatava suuri valtakunnallinen kannatus. Näin ollen yritys irrottautua leimautuneista murrepiirteistä voi olla poliitikon pragmaattista valintaa. Pienillä murrepiirteillä saadaan äänestäjiä kotiseudulta, yleispuhekielellä koko valtakunnasta.

Negatiivisesti leimautuneista murrepiirteistä irtaantuminen on edeltävän tutkimuksen valossa tyyppisempää murrealueeltaan pois muuttaneille (nuorille) naisille kuin miehille.

Lappalaisen (2001) mukaan sukupuoli näyttää vaikuttavan niin, että tytöt suosivat yleiskieltä poikia enemmän. Lappalainen on koonnut yhteen 1990-luvulla tehtyjen pro gradujen tuloksia ja todennut niiden perusteella, että pojat ovat tyttöjä murteellisempia. Tytöt välttivät nimenomaan negatiiviseksi leimautuneiden kielen piirteiden käyttöä, kun sen sijaan usein maaseudulle jääneet, ammattikoulun käyneet pojat olivat omaksuneet puheeseensa murteellisia piirteitä. Yleistä oli, että muuttaja luopui murrepiirteistä muttei omaksunut niiden tilalle alueellisia suppeita erityispiirteitä. (Lappalainen 2001, 75–93).

Kulmunin videoiden tarkastelu vahvistaa näkemystä naisten yleiskielisestä puheesta. Hänen idiolektinsä on yleispuhekieltä parilla pikantilla murteellisella sanalla (*mie*, *miun*). Tämä sopii Mantilan puhujaidentiteettiin, joka käyttää viidennen ryhmän piirteitä sekä neutraaleja puhekielisyyskäytöksiä. Kulmunin murrepiirteet vaikuttavat strategisesti oman puheen lomaan sijoituiltuilla.

4.2 Petrus Pennasen idiolekti on sekoitus kaupunkilaisuutta ja neutraaleja piirteitä

Petrus Pennanen, 51, on koulutukseltaan tekniikan tohtori ja paljasjalkainen pääkaupunkilainen. Vuonna 2017 julkaistulla ”Petrus Pennanen europarlamenttiin”-videolla Pennanen selittää eurovaaliteemojaan ja syitä olla mukana Piraattipuolueessa:

Moi, mä oon Petrus Pennanen. Mun koulutus on ydinfysiikan tohtori ja mä oon töissä ohjelmistoyrityksen toimitusjohtajana. Mä liityin Piraattipuolueeseen, koska Piraattipuolueessa jokainen ajattelee asiat itse, eikä vaan seuraa vanhoi uskomuksia tai oppi-isiä. Eurovaaleissa mun pääteema on toimia rakkauden puolesta ja käytännössä haluan edistää ihmisten oikeuksia, kuten yksityisyydensuojaa, suoraa ja tasa-arvosta demokratiaa; me voidaan vaikuttaa julkiseen päätöksentekoon ihan suoraan, ympäristöystävällistä energiapolitiikkaa, joka pohjautuu tieteseen ja tehokasta ja kustannuksii säästävää julkishallintoa, joka on yksinkertaista ja säästää kustannuksii samalla ku palvelut on laadukkaita. Voit lukee näistä teemoista lisää osoitteesta europetrus.net. Tervetuloa tutustumaan ja nähdään vaalimökillä.

Kesäkuussa 2021 puolue on vaihtunut Avoimeen puolueeseen, jonka puheenjohtaja Pennanen on. Uudemmallalla videolla Pennanen valottaa aluevaaliteemojaan:

Kun mä kävelen tuolla ulkona ja mä nään niin paljon hienoi kouluja ja muita tiloja ja ne on iltasin ja viikonloppusin aivan tyhjinä. Ja siks mä tein alotteen että koulujen tilat ja muut tilat vajaakäytetyt tilat kaupungissa vapautetaan Varaamo-sovelluksen kautta ihmisten yhteisölliseen kulttuuriin ja kohtaamiseen. Ja lisäksi mä haluisin et ois enemmän luontoo ettei olis niin paljon tyhjiä hiekkakenttiä, kiviakioita kaupungissa. Annettais luonnollisten kasvien kasvaa koska monimuotonen luonto parantaa ihmisten fyysistä ja henkistä terveyttä.

Pennasen puhetyyli on rennon kaupunkilainen, mutta silti se sisältää samalla asiallisia kaupunkipoliittisia kannanottoja. Kannanotot koskevat puolueen kannattamia arvoja, yhteisöllisyyttä ja tyhjien tilojen hyötykäyttöä. A-loppuisten vokaaliyhitymien monoftongiutumisen (*julkishallinto*, *kustannuksii*) on Mantilan kolmannen tyyppin piirre eli yleistyvää ja etenkin pääkaupunkiseudun puhekielen piirre (Mantila 2004, 324–326). Muita pääkaupunkiseutuun

leimautuvia Pennasella esiintyviä piirteitä ovat loppukonsonanttien kato (*ku*), *A:n* loppuheittoa (*kiviaukioit*), vokaaliyhtymien muutokset (*nään*) sekä *JA*-lopun muutos *i*:ksi (*hienoi*). Mantilan jaottelussa kolmannen ryhmän piirteet kytkeytyvät pääkaupunkilaiseen ja nuorekkaaseen identiteettiin.

Otoksista havaitaan, että myös Mantilan tyyppin 1 piirteitä eli neutraaleita puhekielen piirteitä löytyy useita. Esimerkiksi puhekielinen *mä*-persoonapronomini ja sen genetiivimuoto *mun* on Pennasella frekventissä käytössä yleiskielen mukaisen *minä*-pronominin sijasta. *Mä*-pronomini esiintyy näytteissä yksinomaisesti, *minä*-muotoa ei esiinny lainkaan. Tyyppin 1 piirteitä on myös *i:n* loppuheitto, jota esiintyy jälkimmäisellä videolla kolme kertaa (*siks, lisäksi, olis*). *i*-loppuisen diftongin jälkimmäisen komponentin katoa esiintyy jälkimmäisellä videolla neljä kertaa (*iltasin, viikonloppusin, alotteen, monimuotonen*) ja monikkomuodon inkongruenssia (*ne on*) Pennasella esiintyy kerran. Lisäksi monikon 1. persoonassa käytetään passiivimuotoista verbiä (*me voidaan*).

Pennasen puhe vahvistaa näkemystä hänestä ”rentona hippinä”, nuorekkaana liberaaleja arvoja kannattavana pääkaupunkilaisten valintana. Hän puhuu pääkaupunkiseudun puhekieltä ja sen käyttäjäksi identifioituminen ei haittaa häntä. Päinvastoin: syynä kielen nuorekkuuteen ja pääkaupunkilaisuuteen on todennäköisimmin Pennasen halussa vedota alle keski-ikäiseen pääkaupunkiseudun potentiaaliseen äänestäjäkuntaan.

Molemmilta tarkastelluilta poliitikoilta löytyy Mantilan ryhmittelyyn ykköstyypin piirteitä eli laajalevikkisiä puhekielisyksiä. Pennaselta löytyy runsaasti piirteitä, jotka paikantuvat pääkaupunkiseudulle. Pennanen performoi kielellisesti itsensä pääkaupunkilaiseksi ja nuorekkaaksi poliitikoksi ja vetoaa näin vastaavanlaiseen äänestäjäkuntaan pääkaupunkiseudulla. Kulmunin puheessa esiintyy paikallinen mutta positiivinen *mie*-pronomini, joka Mantilan (2004, 329) ryhmittelyssä yhdistyy identiteettiin, jota luonnehditaan maalaiseksi, myönteiseksi, reippaaksi, mutkattomaksi, suoraksi, moderniksi ja feminiiniseksi.

5 Lopuksi: kielellinen esittäminen kannatuksen hakemisena tai identiteettityökaluna

Pienen tutkimusasetelmani avulla ei voi yleistää taustamuuttujien, sukupuolen tai koulutuksen merkitystä yksilöiden idiolektien variaatiolle. Vaikka en näe suoraa kausaliteettiyhteyttä sosiaalisten taustamuuttujien ja yksilöllisen idiolektin välillä, puhujan sosiaalisella taustalla ja koulutuksella on oletettavasti merkitystä sen kannalta, millaisena puhujana haluaa itsensä kielellisesti toisten silmissä esittää. Mantilan (2004) huomio siitä, että kielirekisterien ja sanaston vaihtelevuus on eräänlaista identiteettipoliittikkaa, on osuva. Puhujat rakentavat tietoisesti omaa identiteettiään eri puhetilanteissa sanastollisilla valinnoilla, hyödyntämällä kielirekistereillä ja lauserakenteilla. Idiolektin rakentaminen liittyy omaan sosioekonomiseen ja muuhunkin taustaan.

Kulmunilla identiteetin kielellinen rakentaminen tarkoittanee aluemurteen piirteistä irtautumista ja laajalevikkisten muotojen käyttöä. Murrepiirteistä esiintyy ainoastaan murteellinen yksikön ensimmäisen persoonan pronomini ikään kuin pikanttina lisämausteena. Persoonapronomini erottautuu positiivisena murrepiirteenä, jolla Kulmuni kenties houkuttelee paikallisia äänestäjiä tai performoi maalaisuutta ja mutkattomuutta.

Mielikäinen ja Palander (2002, 101–102) toteavat, että itsekritiikin lisäksi kollektiiviset stereotyyppit ja valtasuhteet vaikuttavat murteita koskeviin asenteisiin. Poliitikot eivät käytä puheessaan negatiivisesti leimautuneita paikallisia murrepiirteitä. Kansanlingvistiksessä tutkimuksessa

on todettu muun muassa, että peräpohjolaista murretta pidetään ystävällisenä ja aitona (Mielikäinen–Palander 2002, 103). Peräpohjolaisen murteen *mie* lienee Kulmunilla eräänlainen kielellisen esittämisen työkalu, jolla hän hakee kannatusta äänestäjäkunnaltaan. Laajalevikkisenä ja osittain jo alueellisesta taustasta irtautuneenakin persoonapronomini *mie* profiloituu positiivisemmin kuin vaikkapa torniolainen *sauhnaan*-tyyppinen piirre, joka myös kuuluu Mantilan viidennen tyyppin piirteisiin mutta jossa on vahva aluevivahte. Tiedostan, että aineistoni oli suppea, ja laajemmassa aineistossa, jossa olisi mukana muuhunkin tarkoitukseen kuin vaaleihin suunnattuja videoita, äänitteitä tai tekstejä, Kulmunilla voisi mahdollisesti esiintyä enemmän peräpohjalaisia, positiivisesti leimautuneita kielenpiirteitä.

Niin Kulmunin kuin Pennasenkaan idiolektissä ei näy heidän korkea koulutustaustansa, joka oletusarvoisesti voisi sisältää enemmän kirjakieltä. Voisiko syynä kirjakielisen puhunnan välttämiseen olla tarve esittää itsensä kansankaltaisena, samanlaisen sosiolektin käyttäjänä? Esimerkiksi Klaus Mäkelän mukaan kirjakielisen yleiskielen käyttö koettiin jo 1980-luvulla suorastaan epäkohteliaaksi sosiaalisen etäisyyden osoittimeksi, tai puhutun yleiskielen käyttäjä leimautui ”hienostelijaksi” (Mäkelä 1985, 251–252; 1986, 194). Toisaalta kansanlingvistiksessä tutkimuksessa on todettu, että ei-kielitetiellijät pitävät pääkaupunkilaisten kieltä leuhkana, tylynä, rumana, ärsyttävänä, käsittämättömänä, toisaalta myös selkeänä. (Mielikäinen–Palander 2014, 110). Pennanen käyttää pääkaupunkiseudun puhekieltä mahdollisesta negatiivisesta leimasta huolimatta.

Filosofi Judith Butler on todennut, että identiteetti on kuin vaatekaappimme, ja tämä koskee myös kielellistä identiteettiä. Drag eli sukupuolirooleilla pukeutumisen kautta leikkittely voi Butlerin mielestä paljastaa vallan toimintalogiikkaa (Butler 1993, 124–126). Dragin ajatusta soveltaen poliitikkojen kielenkin voisi nähdä olevan eräänlaista kielirekistereihin ristiinpukeutumista, jolla tavoitellaan toivottuja äänestäjäyleisöjä yhdistämällä yleispuhekieltä, slangia tai oman entisen kotimurrealueen piirteitä. Tätä voi nähdä kummankin tarkastellun poliitikon tekevän. Herää kysymys, kannattaako poliitikon irtaantua vaikkapa kirjakielisistä kielenpiirteistä pragmaattisista syistä, keskivertoäänestäjien äänet saadakseen. Teemme päivittäin valintoja siitä, mitä puemme päällemme ja millaisena esitämme itsemme toisille, sekä valitsemme kielirekistereitä, joita käyttämme tilanteisesti. Kun on tärkeää esittäytyä oman akateemisen tieteenalansa osaajana, kielipalalettimme koostuu oman tieteenalamme oppisanastosta ja diskurssista, mutta kun viestimme arjessa ystäviemme kanssa, käyttämämme kieli on hyvin toisenlaista.

Mantilan kielellisten identiteettien kytkeminen sosiaalisiin identiteetteihin osoittautuu soveltuvaksi tavaksi tarkastella poliitikkojen identiteettejä. Kielelliset ja sosiaaliset identiteetit risteytyvät tosielämässä ja ilmenevät hypoteesini mukaan parhaiten eri kielenkäyttötilanteissa, joissa poliitikot puhuvat erilaisille kohderyhmille. Tällaista kielenkäytön variaatiota eri tilanteissa en pystynyt tämän katsauksen puitteissa tarkastelemaan. Analyysi vahvisti, että vaali- tai mainosvideoissa poliitikot vetoavat eri kielenpiirteillä yleiseen äänestäjäkuntaansa ja erilaisiin alayleisöihinsä, vaikkapa kotiseutunsa äänestäjiin.

6 Jatkotutkimuksen tarve

Lappalainen (2001) toteaa, että puhekieli on ollut sosiolingvistiksessä variaationtutkimuksessa erityisen kiinnostuksen kohteena. Lappalainen osoittaa, että nuoret käyttävät vähemmän suppea-alaisia ja leimallisia murrepiirteitä kuin aikuiset. Sen sijaan he suosivat yleisesti levinneitä

puhekielisyyksiä, jotka eivät leimaa puhujaa oikein minkään alueen edustajaksi. Tällaisia ovat esimerkiksi Mantilankin tyyppiin 1 kuuluvat monikon 1. persoonan inkongruentti muoto (*me mennään*) ja *eA*-päätteen muuttuminen *ee*:ksi (*surkee*). (Lappalainen 2001, 75–85.) Samankaltaisia yleisesti levinneitä puhekielisyyksiä voi löytää sekä Pennan sen että Kulmunin idiolekteistä. Näin ollen Pennanen identifioituu ”ei minkään alueen” edustajaksi, joka silti tavoittelee myös pääkaupunkiseudun nuoria nuorekkaalla puhunnallaan, ja Kulmunin idiolekti on enimmäkseen yleispuhekielistä positiivisesti murteellisella *mie*-persoonapronominilla.

Tarvetta yksittäisten poliittisten toimijoiden idiolektien erittelylle on. Metodeja löytyy kansanlingvistiikasta tai diskurssin- ja tekstianalyysin laajalta kentältä. Kansanlingvistiikan avulla voisi tutkia poliitikkojen omia kielenkäyttöä koskevia ajatuksia ja diskurssianalyysin avulla analysoida eri toimijoiden välille rakennettavia valtasuhteita. Monimenetelmäisellä laadullisen tutkimuksen hermeneuttisen tulkinnan ja kvantitatiivisten korpusaineistojen yhdistelmällä voisi saada aikaan kiinnostavia tutkimustuloksia. Poliitikkojen omia pääkaupunkiseudun puhekielen ja murteisiin koskevia asenteita tutkimalla ja sopivilla kvalitatiivisen menetelmällä ja haastatteluilla voitaisiin selvittää, millaiset ja minkä puhuma-alueen kielenpiirteet ovat positiivisesti tai toisaalta negatiivisesti leimautuneita. Kiinnostavaa olisi kysyä, miksi poliitikot puhuvat kuten puhuvat ja käyttävät omassa idiolektissään erilaisia kielenpiirteitä puhe- tai yleiskielestä eri aluemurteisiin. Onko kyse tietoisesta kielellisestä performanssista, jonka avulla poliitikot esittävät itsensä eri tavoin erilaisille yleisöille?

Tässä katsauksessa esittämäni vertailu paikkaa aukkoa, joka sosiolingvistiisessä tutkimuksessa esiintyy erityisesti poliitikkojen puheen piirteiden selvittämisessä. Erilaiset laajemmat vertailuasetelmat, formaaleja ja epäformaaleja puhetilanteita yhdistävät aineistot olisivat tarpeen laajentaaksemme ymmärrystämme kielenkäytön vaihtelusta erilaisissa sosiaalisissa tilanteissa. Virallisten vaalivideoiden lisäksi voisi tutkia epävirallisempia videoita tai poliitikkojen puheen piirteiden vaihtelua tilanteittain. Onko tilanteita, jolloin joltakin murrealueelta tulevat poliitikot käyttävät reilusti enemmän aluemurretta? Millaisia nämä tilanteet ovat? Otokseen voisi ottaa mukaan vaikkapa television keskusteluohjelman, jolloin keskusteluanalyysin metodologiset työkalut olisivat myös hyödynnettävissä, kuten Nuolijärven (2003) analyysissä.

RITA TINA DAHL

ritdahl@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0009-6102-8262>

Lähteet

Aineisto

”Petrus Pennanen europarlamenttiin – Rakkauden puolesta”. Petrus Pennan sen YouTube-kanava. Saatavissa <https://www.youtube.com/watch?v=S3CZbcvHdg0> [viitattu 7.4.2014].

Suomen eduskunta: ”Minun eduskuntani”. Saatavissa <https://www.youtube.com/watch?v=gC7Ojstn3jE> [viitattu 20.6.2016].

Suomen nuorisovaltuuston kattojärjestö Allianssi ry: ”Miten kiinnostuit politiikasta, Katri Kulmuni?”. Saatavissa <https://www.youtube.com/watch?v=JUMPuvPCzQM> [viitattu 7.11.2019].

”Vapautetaan kaupungin tilat ja annetaan luonnon kukoistaa!”. Petrus Pennan sen YouTube-kanava. Saatavissa <https://www.youtube.com/watch?v=VkJnyXdaRHE> [viitattu 3.6.2021].

Kirjallisuus

- BEHRENS, FRANZ-JOSEF 1975: *Analyse der Sprachverhaltens im Redekonstellationstyp "Interview". Eine empirische Untersuchung*. Heutiges Deutsch, Reihe 1, Bd. 6. Hueber, München.
- BERG, MAARIT 2003: *Syytöksiä ja epäilyksiä. Toimittajan ja poliitikon vuorovaikutuksesta televisiokeskustelussa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 918. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- BERRY, GRANT M. 1995: If you run away from a bear you will run into a wolf. Finnish responses to Joanna Kramer's identity crisis. KNUF JOACHIM (toim.): *Text and identities: proceedings of the third annual Kentucky conference on narrative*, 32–44. University of Kentucky, Lexington, KY.
- BUTLER, JUDITH 1993: *Bodies that matter. On the discursive limits of sex*. Routledge, New York.
- CARBAUGH, DONALD 2007: Cultural discourse analysis: communication practices and intercultural encounters. *Journal of Intercultural Communication Research*, 36 (3), 167–182. <https://doi.org/10.1080/17475750701737090>
- COUTU, DIANE L. 2000: Communication codes of rationality and spirituality in the discourse of and about Robert S. McNamara's in retrospect. *Research on Language and Social Interaction*, 33 (2), 179–211. https://doi.org/10.1207/S15327973RLSI3302_3
- ECKERT, PENELOPE 2012: Three Waves of Variation Study: The Emergence of Meaning in the Study of Sociolinguistic Variation. *The Annual Review of Anthropological Study*. (41), 87–100. Saatavissa <https://web.stanford.edu/~eckert/PDF/ThreeWaves.pdf> [viitattu 17.10.2023]. <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-092611-145828>
- HOFFMANN, ROLF-RÜDIGER 1982: *Politische Fernsehinterviews. Eine empirische Analyse sprachlichen Handelns*. Medien und Forschung und Unterricht A 9.
- LAPPALAINEN, HANNA 2001: Sosiolingvistinen katsaus suomalaisnuorten nykypuhekieleen ja sen tutkimukseen. *Virittäjä* 105 (1), 74–101.
- LAPPALAINEN, HANNA – VAATTOVAARA, JOHANNA 2005: Vielä murteen ja identiteetin suhteesta. *Virittäjä* 109 (1), 98–108.
- LYYTIKÄINEN, ERKKI – REKUNEN, JORMA – YLI-PAAVOLA, JAAKKO 2013: *Suomen murrekirja*. Gaudeamus, Helsinki.
- MÄKELÄ, KLAUS 1985: Kulttuurisen muuntelun yhteisöllinen rakenne Suomessa. *Sosiologia* 22 (4), 247–260.
- MÄKELÄ, KLAUS 1986: Kielenhuolto, kielellisen muuntelun yhteisöllinen rakenne ja ihmisten luokittelu. *Kielikello* 2/1986 s. 18–21. Saatavissa <https://www.kielikello.fi/-/kielenhuolto-kielellisen-muuntelun-yhteisollinen-rakenne-ja-ihmisten-luokittelu> [viitattu 17.10.2023].
- MANTILA, HARRI 2004: Murre ja identiteetti. *Virittäjä* 108 (3), 322–346.
- MIELIKÄINEN, AILA – PALANDER, MARJATTA 2002: Suomalaisen murreasenteista. *Sananjalka*, 44 (1), 86–109. Suomen kielen seura ry, Turku. <https://doi.org/10.30673/sja.86635>
- MIELIKÄINEN, AILA – PALANDER, MARJATTA 2014: *Miten suomalaiset puhuvat murteista? Kansanlingvistinen tutkimus metakielestä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 203. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 2003: Puhutun kielen variaatio televisiokeskustelussa. *Virittäjä* 107 (3), 370–385.
- RAEVAARA, LIISA 2015: Osanottajien identiteetit vuorovaikutuksen resurssina helsinkiläisnuorten keskusteluissa. MARJA-LEENA SORJONEN, ANU ROUHIKOSKI ja HEINI LEHTONEN (toim.): *Helsingissä puhuttavat suomet. Kielen indeksisyys ja sosiaaliset identiteetit*, 221–266. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SCHWITALLA, JOHANN 1979: *Dialogsteuerung in Interviews: Ansätze zu einer Theorie der Dialogsteuerung mit empirischen Untersuchungen von Politiker-, Experten- und Starinterviews in Rundfunk und Fernsehen*. Hueber, München.
- Suomen murteiden sanakirja*. 2022. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 30. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki. Päivitetty 10.6.2022. Saatavissa <https://kaino.kotus.fi/sms/> [viitattu 17.10.2023].
- VAATTOVAARA, JOHANNA – POUTIAINEN, SAILA 2017: Kieli-ideologiat kierrätyksessä. Tapaustutkimus

”lässytys”-uutisen kommenttiketjusta osana uutiskulttuuria. SIRKKU LATOMAA, EMILIA LUUKKA ja NIINA LILJA (toim.): *Kielitietoisuus eriarvoistuvassa yhteiskunnassa. AFinLAn vuosikirja 2017*, 320–339. Suomen soveltavan kielitieteen yhdistyksen julkaisuja 75. AFinLA, Jyväskylä.

Inkerinsuomalaisten kosinta- ja häätävät maalaisyhteisön moniulotteisessa toiminnassa ennen vuotta 1917

1 Johdanto

Tämä katsaus¹ esittelee inkerinsuomalaisten kosinta- ja häätapojen kulkua runonkerääjien kertomuksiin perustuen ennen vuotta 1917 tarkoituksenaan löytää näistä juhlamenoista yhteisöllisyyden henkeä. Analysoin inkerinsuomalaista yhteisöä sosiaalisena, taloudellisena ja kulttuurisena kokonaisuutena, jossa juhlan ja arjen kulttuuri ja taloudellinen toiminta kulkivat käsi kädessä. Juhla ja työ olivat tärkeitä osa-alueita inkerinsuomalaisen yhteisön toiminnassa Venäjän laissa säädetyssä hallintojärjestelmässä. Kosinta- ja häätapojen tarkastelu osoittaa häiden olleen koko paikallisen yhteisön juhla. Tavat vahvistivat yhteisöä ja etnisen kulttuurin vaalimista. Kansankulttuuri kukoisti maalaisyhteisöissä, jotka harjoittivat yhteistä taloudellista toimintaa.

Katsauksessani pohdin, oliko inkerinsuomalaisessa kulttuurissa ja esimerkiksi kosinta- ja häätavoissa sellaisia piirteitä, jotka auttoivat vähemmistöä säilyttämään omaa etnistä identiteettiään Pietarin, silloisen Venäjän pääkaupungin, valtakulttuurin jatkuvasti kasvavan paineen alla (ks. tarkemmin inkerinsuomalaisesta identiteetistä Nevalainen–Sihvo 1991; Flink 2000; Kalinitchev 2016). Tämän pohdinnan edetessä esille nousee kysymys, oliko inkerinsuomalaisten kosinta- ja häätapojen omaperäisyys yksi tekijä, joka yhdisti tätä vähemmistöä vahvistuvan kulttuurisen assimilaation ja venäläistämispolitiikan ilmapiirissä keisarikunnan Venäjän aikana. Ensin luvussa 2 tarkastelen inkerinsuomalaista kulttuuriperintöä käyttäen kosinta- ja häätapoja esimerkkinä juhlakulttuurista. Juhlakulttuurin tarkastelun jälkeen luvussa 4 pohdin kulttuurisen yhteisön sosiaalista ja taloudellista toimintaa, työ-kulttuuria, joka oli yhtä tärkeä kuin juhlakulttuuri inkerinsuomalaisuuden säilymisen kannalta, selvitan jäsenten välistä työperäistä vuorovaikutusta. Lopuksi vertailen Inkerin maalaisyhteisön kehitystä Suomen maalaisyhteisön kehitykseen.

Juhlamenoihin liittyvät perinteet ilmenevät folkloristien kuvauksista (Groundsroem 1904; Säxback 1904; Tallqvist–Törneros 1904). Tarkastelu on monitieteinen, ja kansankulttuurin

1 Tieteellinen tutkimus, johon tämä kirjoitus perustuu, on tehty Jenni ja Antti Wihurin rahaston tuella.

näkökulmia ja aineistoja käytetään vastaamaan sosiologian alan tutkimuskysymyksiin. Katsauksessa esitettävän kansatieteellisen aineiston tarkastelun tavoitteena on vastata kysymykseen, oliko kulttuuriperinteillä merkittävä asema tämän vähemmistöyhteisön säilymisen kannalta. Etnisen yhteisön menneiden aikojen sisäisten vuorovaikutussuhteiden tarkastelussa voidaan hyödyntää kansatieteellistä aineistoa, koska se luo valoa yhteisöä yhdistäviin sosiaalisiin tekijöihin. Aineisto kuvaa kumpaakin inkerinsuomalaisten heimoa eli sekä äyrämöisiä että savakkoja.

2 Inkeriläisten omaperäiset kosinta- ja häätavat

Runonkerääjien kertomusten mukaan perinteinen kulttuuri pohjautui tapoihin ja rituaaleihin (Saxbäck 1904, 322–336). Tietyt omaperäisimmät rituaalit liittyivät tässä tarkasteltaviin kosintaan ja häämenoihin (Saxbäck 1904, 322–336). Esittelen ne seuraavaksi, ja sen jälkeen analysoin niiden merkitystä inkerinsuomalaisten yhteisöllisyydelle (ks. Passek 1842²).

Kosiomies, joka tavallisesti oli tulevan sulhasen sukulainen, aloitti kosinnan tiedustelemalla varovaisesti morsiamen ja hänen vanhempiansa suhtautumista nuorten avioitumiseen. Jos morsiamen perhe suhtautui myönteisesti, lähti kosiomies sunnuntaipäivänä uudelleen sulhasen kanssa morsiamen taloon. Tavan mukaan kosiomies tarjosi tupakkaa isäntävälle ja tiedusteli, haluaako morsian ottaa vastaan heidän tupakkaansa. Näiden sanojen jälkeen molemmat vieraat menivät huoneeseen, jossa morsian istui, ja lausuiivat ääneen, että oli aika tarkastella morsianta, ettei sulhasta myöhemmin kaduttaisi. Kosiomiehen apua tarvittiin sekä inkerinsuomalaisen että suomalaisen kosinnan järjestelyissä (vrt. Sarmela 1981).

Seuraavassa vaiheessa morsiamen talossa järjestettiin pidot, joihin kutsuttiin sulhanen ja muita vieraita. Ruokailun aikana morsiamen piti laskea kaikki sulhasen ottamat ruokapalat ja ennustaa niiden parillisen tai parittoman luvun mukaan, tuleeko uudelle perheelle onnea vai epäonnea. Pidoissa sovittiin uudesta tapaamisesta yhden–kahden viikon kuluttua, samalla kun morsiamen äiti antoi sulhaselle morsiamen nenäliinan. Parin päivän kuluttua jompikumpi morsiamen vanhemmista meni sulhasen kotiin ja asetti pöydälle sulhasen aikaisemmin tuomat rahat. Vieraat ja isäntäväki keskustelivat nauttien juomia. Jos he pääsivät yhteisymmärrykseen häistä, otti morsiamen äiti tai isä rahat mukaansa. Tällä tavalla sulhaselle annettiin tilaisuus perua kosintansa. Silloin sulhasen olisi pitänyt palauttaa morsiamen liina ja morsiamen vanhempien rahat. Jos tilanteesta syntyi poikkeavia tulkintoja, käännyttiin paikallisen luterilaisen papin puoleen ja kysyttiin neuvoa.

Kosintapäivänä sulhanen tuli morsiamen taloon kahden kosiomiehen seurassa, otti esiin tupakkakukkaronsa ja laittoi sen pöydälle tarjoten kaikille tupakkaa. Vieraille tarjottiin ruokaa ja juomia. Sulhasen tuli antaa viidestä kymmeneen ruplaa morsiamen vanhemmille ja pienempi rahasumma morsiamelle sekä naimakaupassa auttaneelle naiselle, jota kutsuttiin *olalliseksi*. Rahaa kutsuttiin *kuuliaisrahoiksi*, koska molemmat osapuolet nyt julkisesti ilmoittivat kihloista. Kihlatilaisuudessa kosiomiehen piti ottaa yksi kopeekka ja heittää se uunin taakse ”pirulle”. Perinteiden mukaan vieraille annettiin myös lahjoja. Lahjojen antamisella oli merkitystä hyvien suhteiden rakentamisen kannalta (Sarmela 1981). Lopussa sulhanen kävelytti morsianta, joka otti tämän kädestä ja antoi sulhaselle uuden nenäliinan.

2 Tekstissä esiintyvät venäjänkieliset nimet ja termit on translitteroitu kansallisen SFS 4900 standardin mukaan.

Viikon tai kahden kuluttua morsian ja hänen seuralaisensa, jota kutsuttiin *sauvaksi*, tulivat sulhasen taloon verukkeenaan katsoa värttinää tai pestä sudenturkki. Molemmat saivat lahjoja, ja yhteistä aikaa vietettiin seurustellen. Muutaman päivän kuluttua sulhasperheen jäsenet kävivät tavanomaisesti morsiamen vanhempien luona, toivat lahjoja ja saivat vastalahjaksi kukin rukkaset. Tässä vaiheessa yleensä sovittiin hääsaattajista ja vihkimispäivästä, jota edeltävän päivän iltana sekä sulhanen että morsian seurueineen kävivät saunassa. Saunassa käynti korosti myös aviovuoteen puhtautta.

Vihkimispäivänä sulhanen ja morsian pyysivät vanhemmiltaan siunausta. Vanhan tavan mukaan ennen kirkkoon lähtöä vihittävien vasempaan saappaaseen laitettiin hopeakolikko ja yhdeksällä solmulla sidottu korsi. Vasempaan kainaloon tuli panna yhdeksän ruisjyvää, jotka oli poimittu myllynkiven alta. Vihkiäisissä morsian yritti astua sulhasen jalan päälle. Kun kirkossa häämenot olivat ohi, hääväki meni koteihinsa. Illalla sulhasen väki kokoontui tuoreen aviomiehen talossa pidettäviin kekkereihin. Morsiamen väki kokoontui vastaavasti tuoreen aviovaimon kotona.

Keskiyöllä aviomies seuralaisineen ajoi nuoren vaimonsa talon eteen. Yksi seuralaisista meni taloon ja ilmoitti isäntäväelle, että he ajoivat tänne seuraten ilveksen jättämiä jälkiä, ja kysyi luvan jäädä lepäämään aamuun asti. Kun lupa tuli, meni tuore aviomies taloon sisään, laittoi rahaa pöydälle ja istuutui. Hänen eteensä asetettiin lautasellinen kaurakiisseliä. Tässä välissä kosiomies otti käteensä ruoskan ja löi sillä seinään muutaman kerran sanoen, että heidän ruhtinaansa ei voi syödä eikä juoda näkemättä ”morsiantansa”. Sen jälkeen huoneeseen astui kirkossa vihitty mutta edelleen morsiamena pidetty nainen nenäliinalla peitetty tuoppi kädessään. Mies, joka tavan mukaan oli edelleen sulhasen asemassa, kunnes kaikki rituaalit tulivat suoritetuksi, nosti nenäliinan ja laittoi tuoppiin rahaa. Tämän jälkeen morsian kanto tuopin toiseen huoneeseen. Miehen avustaja meni hakemaan morsiamen ja istutti sulhasen viereen. Jos tuolla hetkellä morsiamen onnistui astua sulhasen päällystakin liepeen päälle, oltiin varmoja siitä, että tässä perheessä vaimo tulee aina sanomaan, missä kaappi seisoo.

Kestit jatkuivat, ja perinteen mukaan tytöille tarjottiin leipäpaloja voin ja naudanlihan kera. Nuorenparin lähtö sulhasen taloon lähestyi, ja alettiin laulaa jäähyväislaulua. Seuraavaksi kosiomies lunasti nuoren morsiamen äidiltä siirtyneet vaatearkut.

Inkerinsuomalaisilla oli rikas laulukulttuuri, jota ei voida tässä käsitellä erityisen seikkaperäisesti. Inkerinsuomalaiset hää- ja itkuvirret ovat jo olleet usean aiemman tutkimuksen kohteena. Inkerinsuomalainen kovaääninen joukkolaulu liittyi juhlintaan ollen olennainen osa kaikkia juhlamenoja (Launis 1903, 45; Nenola 2002). Runonkerääjien matkat suuntautuivat Inkeriin juuri lauluperinteen takia. Kuten kuvauksesta ilmenee, yhteisesti esitettävät laulut olivat keskeisellä paikalla myös häätavoissa. Hääjuhlalot olivat tärkeitä laulamisen ja laulun oppimisen kannalta; nämä taidot siirtyivät nuorelle sukupolvelle (Forsberg 1893, 53). Häissä esitettiin aina tietyn tyyppistä, tilaisuuteen sekä esittäjien että kuuntelijoiden makuun sopivaa repertuaaria (Haavio 1948, 338–350). Juhlissa humalapäissä laulaminen oli inkerinsuomalaisille kulttuurisesti tärkeää.

Sitten nuoripari ja seuralaiset lähtivät matkaan useilla hevoskyydeillä. Jos paria kuljettanut hevonen pysähtyi kesken matkaa, syynä pidettiin paha silmää tai häihin kutsumatta jääneen sukulaisen lausumaa kirousta. Silloin sulhasen tuli leikata kolme pikkuvitsaa lähimmästä puusta ja lyödä hevosta jokaisella pikkuvitsalla kolminkertaisesti. Uskottiin, että silloin pahat henget hyppäsivät kyydistä pois. Sulhasen talon luona yksi seuralaisista lähti kysymään isäntäväeltä yöpymislupaa, ja luvan tultua hevoset riisuttiin valjaista. Hevosien riisujalle kuului antaa

nahkahihna valjaista. Nuorenparin saapuessa laukaistiin pyssyllä muutaman kerran ilmaan. Paikka, johon morsiamen jalka osui reestä noustessa, peitettiin kankaalla. Hän meni uuteen kotiinsa sulhasta seuraten ja tämän vyöstä tiukasti kiinni pitäen. Kosiomies käveli heidän edessään ja heidän takanaan tulivat muut seuralaiset – muun muassa vastavihityn vaimon tyttöseurue. Seuruetta odotti porstuassa sulhasen äiti päällään turkistakki nurin käännettynä ja käsissään seula, jonka sisällä oli sammuneita hiiliä ja humalaa. Perinteen mukaan nämä esineet varmistiivat sen, että parin aviossa syntynyttä lasta ei paha silmä pilaa.

Kun kaikki olivat tulleet sisään, ryhdyttiin laulamaan hengellisiä lauluja ja istuuduttiin kalettuihin pöytiin. Morsiamen sukulaisille katettiin erillinen pöytä huoneen kaukaisessa nurkassa merkiksi siitä, että morsian oli siirtynyt uuteen sukuun. Hänen syyliinsä tuotiin pikkupoika sanoen, että hänellä on nyt yksi lapsi sylissä ja hänestä tulee olla kymmenen pojan ja yhden tyttären äiti. Rituaalin mukaan naisen piti vyöttää pikkupoika. Sen jälkeen huoneeseen tuotiin tarjotin, jonka päälle oli asetettu lautasellinen kaurakiisseliä. Naisen veli ja kaaso panivat tarjotimelle rahaa. Pöytiin tarjottiin vehnäleipää ja juomia. Täytyy huomata, että juominen myös oli rituaalista ja koski koko seuruetta (Launis 1903, 34–35).

Syötyään kosiomies alkoi lyödä ruuskalla seinään sanoen, että heidän ruhtinaansa ei voi enää syödä eikä juoda, ennen kuin menee nukkumaan. Vastavihitty morsian, hänen veljensä ja kaaso menivät makuupaikkaan, joka joskus ensimmäisenä yönä järjestettiin hevostalliin. Veljen piti varmistaa, että sänky oli kestävä. Kun tämä saatiin varmistettua, kaikki kolme palasivat muun seurueen joukkoon. Siellä heitä odottivat syömingit, jotka tarjottiin myllynkiven päällä. Pian kosiomies taas ilmoitti, että nuori ruhtinas haluaisi laskea levolle. Silloin morsian, hänen veljensä ja kaaso menivät laulaen hengellistä laulua taas makuuhuoneeseen, jossa kaaso auttoi morsianta riisuutumaan. Veli palasi seuraan ja kertoi, että morsian oli valmis. Silloin tuli sulhasen vuoro mennä makuuhuoneeseen kosiomiehen saattamana. Kaaso poistui makuukamarista vasta saatuaan pienen rahasumman aviomieheltä, koska raha edusti sängyn lunastusta. Kosiomies auttoi sulhasta riisuutumaan, ja muutamaan otteeseen ruuskalla kevyesti lyöden tämän selkään toisti: ”Poikia, poikia ja tyttöjä!” ja poistui. Viimeiseksi morsiamen veli sulki oven lukolla.

Seuraavana päivänä veli, kaaso ja kosiomies toivat yhdessä avioparille ruokaa: vehnäleipää ja keitettyjä kananmunia saviruukussa sekä juomia. Aviomiehen hattu pantiin vaimon päähän ja vaimon päänauha sidottiin miehen päähän. Nuoripari aterioi yhdellä lusikalla vuorotellen, ja veli ja kaaso söivät ruoantähteet. Tavan mukaan saviruukku rikottiin, jotta tuore vaimo synnyttäisi enemmän poikalapsia. Aviopari tuli ulos makuukamarista, ja juhlinta jatkui hengellisiä lauluja laulaen sekä lahjoja ja vastalahjoja antaen. Lopuksi vieraille tarjottiin erotalkkunaa eli jäähyväiskaurakiisseliä, ja tuore aviomies lähetti appivanhemmilleen lahjoja.

Runonkerääjien kertomusten tarkastelu osoittaa, että sekä vanhat kansanperinteet että uudet kirkolliset menot olivat mukana juhlinnassa. Kirkossa kuulutettiin kihlautumisesta, myöhemmin kihlapari vihittiin, ja lopuksi vihkiminen rekisteröitiin kirkonkirjoihin. Vihkimisen jälkeen hääjuhla huipentui, kun kaikki yhtyivät laulamaan hengellisiä lauluja, jotka korostivat tapahtuman tärkeyttä.

Tarkastelun ansiosta voidaan todeta, että vanhat esikristilliset häärirituaalit osoittautuvat merkittäviksi. Niitä pidettiin välttämättöminä ja niitä toteutettiin. Kuten edellä esitetystä havaitaan, poikalasten syntymistä pyrittiin edistämään tietyillä rituaaleilla, joiden moninkertaista suorittamista häämenojen yhteydessä voidaan tulkita siten, että maataloutta harjoittanut kansa oli riippuvainen terveistä ja voimakkaista jälkeläisistä, joiden tehtäviin kuului raskas fyysinen työ.

Häät olivat merkittävä tapahtuma, ja koko yhteisö oli mukana (Kalinitchev 2021). Huomio kiinnittyy lahjojen annon kulttuuriin. Lahjojen vaihtaminen osoitti kunnioitusta, jonka pohjalta tulevat vuorovaikutussuhteet voitiin rakentaa. Vieraat saivat myös parhaita ruokia ja juomia.

Häätapoja tarkastelemalla voidaan nähdä kulttuurin merkitys yhteisöllisyyden kannalta. Sarmelan mukaan paikallisissa pienyhteisöissä häät ovat olleet avioliittosopimuksen vahvistuseremonioita. (Sarmela 1981, 10–12). Hän kutsuu eteläsuomalaisia ja näin myös inkerinsuomalaisia häitä agraarisiksi kylä- eli yhteisöhäiksi (Sarmela 2009, kartat 13–16). Sarmela piti kylähäiden keskeisenä piirteenä yhteisöllisyyttä. Yhteisölliset menot ja riitit vahvistavat sosiaalisia rajoja, ryhmän me-henkeä, ja siten myös identiteettiä. (Sarmela 1981, 50.) Tässä pohdinnassa yhdyn Sarmelan väitteisiin häiden luonteesta. Häät olivat sekä vahvistuseremonia että koko yhteisön yksi tärkeimmistä juhlista, jonka vaikutus yhteisöön oli moniulotteinen. Päätelen häiden ja muiden juhlatapahtumien sitoneen yhteisöjä ja täten vahvistaneen niiden voimassaoloa sosiaalisina tapahtumina. Rajallisen tilan vuoksi en tässä katsauksessa käsittele muita merkittäviä sosiaalisia tapahtumia, kuten hautajaiset ja lasten syntymät. Tällaiset sosiaaliset tapahtumat lähensivät kyläkuntalaisia ja tekivät mahdolliseksi inkerinsuomalaisten keskuudessa kyläkuntaryhtäjäyden, jota käsittelemän myöhemmin tässä kirjoituksessa.

3 *Kulttuurikehtona olleet maalaisyhteisöt olivat myös taloudellisia yksiköitä*

Juhlan ja työn kulttuuri, arki ja pyhät olivat osa sosiaalista elämää ja kulkivat inkerinsuomalaisessa yhteisössä käsi kädessä. Molemmat johtivat sosiaaliseen vuorovaikutukseen yhteisöissä ja olivat edellytys talonpoikien silloiselle kollektiiviselle ryhtäjäyydelle, jonka ansiosta koko yhteisö keskittyi tiettyyn ammattiin tai elinkeinon. Seuraavaksi selvitän lyhyesti yhteisön sosiaalista ja taloudellista toimintaa ja jäsenten moniulotteista vuorovaikutusta myös arkielämässä edellä kuvattujen juhlamenojen jatkona.

Inkerin maalaisyhteisöt poikkesivat toisistaan taloudellisesti, ja niiden varallisuus ja elinkeinot saattoivat vaihdella melko paljon. Tähän vaikuttivat yhteisöjen maantieteellinen sijainti ja pääsy paikallisiin luonnonresursseihin. (Kalinitchev 2016, 57–61.) Tuloeroista siis seurasi yhteisöjen välisiä varallisuuseroja. Pietarin tiheästi asutettujen reuna-alueiden, isojen tehtaiden ja merkittävien kulkuväylien, kuten vesiliikennekanavien ja satamien, rautatieasemien ja päälystettyjen teiden lähellä olleet kyläkunnat tulivat parhaiten toimeen (Kalinitchev 2016, 62). Jos yhteisöllä oli mahdollisuus kalastaa, harjoittivat sen jäsenet kalastusta elinkeinona. Myös lähellä laatumetsää tai kaivannaisia sijainneet kyläkunnat vaurastuivat, koska asukkaat pystyivät valmistamaan ja myymään kalliimpia tuotteita (Kalinitchev 2012, 86–94). Silloin yhteisöt ryhtyivät erikoistumaan tiettyyn tuottoisaan elinkeinon (Otchot 1895, 34).

On mahdollista päätellä juhlien kulttuuria koskevan pohdinnan jälkeen, että yhteisöt muodostivat kulttuurisia ja taloudellisia kokonaisuuksia, joiden jäseninä olivat samojen kylien asukkaat. Näin ollen kulttuurinen elämä yhteisöissä ja taloudellinen toiminta nivoutuivat toisiinsa. Kyläkuntalaiset harjoittivat yhdessä samaa elinkeinoa, koska yhteinen erikoistunut toiminta helpotti toimeentulon ansaitsemista ja paransi yhteisöjen kilpailukykyä. Kutsun kyläkuntien yhteistä taloudellista toimintaa *yhteisölliseksi ryhtäjäydeksi*. Vaikka jokainen jäsen tavoitteli henkilökohtaista tuottoa, keskinäinen toiminta hyödytti yhteisön kaikkia jäseniä. Tämäntapainen yhteistyö vahvisti inkerinsuomalaisia yhteisöjä ja edesauttoi inkerinsuomalaisuuden ja omaperäisen kulttuurin säilymistä. Tästä voidaan päätellä, että kulttuuri ja talous

olivat yhtä tärkeitä osa-alueita, jotka yhdessä edesauttoivat inkerinsuomalaisen yhteisön hyvinvointia.

Inkeriläiset yhteisöt harjoittivat vuoden 1861 vapautusreformin jälkeen erilaisia elinkeinoja. Kuten edellä totesin, korkeammat tulot perinteiseen maatalouselinkeinon verrattuna havaitaan olleen yhteisöissä, jotka erikoistuivat tuottoisiin ammatteihin tai sijaitsivat tärkeiden teollisuus- ja kauppakeskusten tai logistiikkaväylien läheisyydessä. Kuitenkin Inkerissä oli useita syrjäisiä seutuja, joiden asukkaiden mahdollisuudet päästä hyviin ansioihin hyödyntämällä Pietarin markkinoita olivat rajoitettuja. Näillä seuduilla pyrittiin edelleen harjoittamaan perinteistä maatalouselinkeinoa. Yleensä maanviljelyn kannattavuus oli heikompi kuin muiden elinkeinon, esimerkiksi kaupan (Saarinen 1899, 9). Maatalousyhteisöjen kehitys riippui myös niiden vapautuksen yhteydessä saamien palstojen koosta. Kruununtalonpoikien palstat eivät pienentyneet maareformin jälkeen, mutta aatelisten maanomistajien tiluksilla asuneiden talonpoikien palstat usein pienentyivät erityisesti pääkaupungin reunavyöhykkeellä. Tämä seikka on yksi pääkaupungin negatiivisista vaikutuksista inkeriläiseen lähiseutuun.

Yhteenvetona voidaan todeta, että pienviljelyn heikko kannattavuus, välttämättömien hankintojen ja ajankohtaisen tiedon puute maatalousmenetelmien kohentamiseksi sekä palstojen supistuminen henkeä kohti väestön luonnollisen kasvun seurauksena johtivat siihen, että maaseutuväestö jäi jälkeen nopeasta kehityksestä. Yhteisöjen veronmaksukyky heikkeni ja maksamattomien verojen ja lunastusmaksujen rästit alkoivat kasvaa. Inkerinsuomalainen yhteisö joutui sopeutumaan haasteellisiin oloihin ja tilanteen helpottamiseksi harjoitti tiivistä taloudellista yhteistyötä.

1800-luvun loppupuoliskolla yhteisöt kokivat muutoksia johtuen Aleksanteri II:n hallintokauden liberaaleista uudistuksista. Tiivis taloudellinen yhteistoiminta, yhteinen veronkanto ja muut veloitteet sekä yhteiset valtarakenteet, joihin voidaan lukea volostikokoukset, volosti- ja kylänhallinto sekä volostituomioistuin³, sitoivat yhteisöä. Inkeriläiset kotitaloudet tavoittelivat parempaa voittoa haasteellisissa olosuhteissa valmistamalla pietarilaisten suosimia maitotuotteita. Inkeriläisten valmistamat maitotuotteet piti viedä myytäväksi kaupunkilaisille. Inkerinsuomalaisten eristäytyneisyyden, heikon venäjän kielen taidon ja pitkien etäisyyksien takia tarvittiin luotettavien välittäjien apua. Nämä inkerinsuomalaiset välittäjät hoitivat toimitukset ja myynnin Pietariin. Välittäjistä on jäänyt mainintoja, joissa todetaan, että heidän kauttaan myytiin suurin osa tuotteista. Vain pieni joukko valmistajista lähti itse myyntireissuille Pietariin isojen etäisyyksien vuoksi. Tutkimustiedoista saa kuvan isosta myyntivoitosta, joka jäi välittäjien kukkaraan (Materialy 1887, 240–241).

Samoin yhteisöissä asuneiden ja samaan kulttuurikoodiin kuuluneiden maitotuotevalmistajien ja välittäjien taloudelliset suhteet hyödyttivät molempia osapuolia. Järkevästi toimineiden ja omaa taloudellista hyötyä tavoitteleiden yksilöiden luomasta sosiaalisesta pääomasta tuli yhteisöllistä hyvää, kollektiivista omaisuutta, jonka inkerinsuomalainen etninen yhteisö onnistui luomaan omaperäisen kulttuurin pohjalta. Päätelmä on, että yhteisöllisen hyvän luomiseksi tarvittiin kiinteää etnistä yhteyttä, yhteistä vahvaa kulttuuria, kaikkien hyväksymää sosiaalista normistoa ja korkeaa luottamustasoa.

Sosiaalisen pääoman taloudellinen merkitys korostui, koska sosiaalisen pääoman avulla inkerinsuomalaiset pystyivät vähentämään sivukuluja, järjestämään yhteistoimintaansa

3 Volosti on venäläinen, väljästi kuntaa vastaava hallinnon yksikkö.

paremmin ja nopeuttamaan taloudellista vaihtoa. Sekä valmistajien että välittäjien oli helpompaa rakentaa liikesuhteita etnisen ryhmän puitteissa yhteisellä äidinkielellä sekä arjessa että juhlassa. Tämän kehityksen vaikutus yhteisöön oli moniulotteinen. Sosiaalisen pääoman kielteisiin vaikutuksiin voidaan lukea muun muassa hyvinvointikuilun syventyminen inkerinsuomalaisissa yhteisöissä, mikä oli yksi tiiviimmän taloudellisen integraation negatiivisista piirteistä. Markkinatalous johti eriarvoistumiseen yhteisössä, koska tuloerojen vuoksi välittäjien hyvinvointi kasvoi nopeammin kuin maitotuotteiden valmistajien hyvinvointi, ja välittäjistä muodostui vaikutusvaltainen talonpoikaiseliitti.

4 Päätelmät sekä Inkerin ja Suomen kyläyhteisöjen vertailua

Omaperäinen inkerinsuomalainen kulttuuri periytyi sukupolvelta toiselle perheen ja yhteisön piirissä. Tämä Venäjän keisarikunnan silloisen pääkaupungin läheisyydessä elänyt ja valtaväestön kanssa läheisessä yhteistyössä toiminut väestöryhmä pystyi säilyttämään omaperäisen kulttuurinsa ja etnisen identiteettinsä yhteisöllisyytensä ansiosta. Teollisuuden ja käsityöammattien nousun aikana tapahtunut kyläyhteisöjen verotuksen siirtyminen päivätyöverosta rahaveroon vauhditti markkinatalouden leviämistä maaseudulle ja murensi perinteistä kyläyhteisöä Euroopan maissa. Muut rakennemuutoksiin vaikuttaneet taustatekijät olivat väestön luonnollinen kasvu ja maaperän hedelmällisyyden heikkeneminen. Nämä kaksi ilmiötä johtivat eriarvoistumiseen eurooppalaisissa kyläkunnissa. Köyhtyvät viljelijät, joille verorästit alkoivat kasaantua, menettivät vähitellen osuoksiaan yhteisistä vainioista ja joutuivat ryhtymään rikkaiden kyläkuntalaisten rengeiksi, palkollisiksi ja piioiksi, kuten tapahtui meillä Suomessa (Rasila–Jutikkala–Mäkelä–Alitalo 2003, 122–124). Samanlainen muutos oli meneillään myös Venäjällä inkeriläisillä seuduilla. Silloisessa juridisessa järjestelmässä maalaisyhteisö oli alistettu lääninherran lainkäyttövaltaan, joka siirtyi myöhemmin itsehallinnolle. Tämä ilmiö ohjasi myös länsieurooppalaisen oikeusjärjestelmän kehitystä (Kalinitchev 2016).

Inkerinsuomalaiset yhteisöt olivat eristäytyneitä muista yhteiskunnallisista ryhmistä, mikä taas antoi hyvät mahdollisuudet vastustaa massakulttuuria ja kaupunkikulttuuria ja vaalia omaa etnistä kulttuuria tässä katsauksessa kuvattujen omaperäisten kosinta- ja häätapojen kaltaisesti. Eriarvoistuminen inkeriläiskylissä eteni hitaammin kuin rajan toisella puolella Suomessa. Vaikka rikkaiden ja köyhien ryhmät inkerinsuomalaisissa yhteisöissä erottuivat selvemmin toisistaan, tilattoman väestön määrä oli varsin pieni Suomen tilanteeseen verrattuna. Tilattoman väestön vähäisyys vaikutti myös inkerinsuomalaisten alhaiseen muuttoalttiuteen, joten heidän poismuutonsa Inkeristä oli vähäistä, mikä taas edesauttoi maalaisyhteisöjen säilymistä. Muuttajia oli keskimäärin vain 1,5 % paikallisten inkerinsuomalaisten keskuudessa aikana, jolloin venäläisten ja inkeröiden keskuudessa muuttajia oli 3 % (Materialy 1887, 29).

Vaikka inkerinsuomalaiset saattoivat lähteä työhön vieraille paikkakunnille lisätienestien vuoksi, palasivat he sen jälkeen kotikyliinsä. Syy siihen oli myös kulttuurinen kuulumuus inkerinsuomalaiseen yhteisöön. Valtaosa inkerinsuomalaisista pysyi kotipuolella maatalouselinkeidon parissa, vaikka noin puolet kotitalouksista joutui lainaamaan työkaluja ja työjuhtia viljelläkseen omia palstojaan (Materialy 1887, 156). Tämä seikka osoittaa, että vaikka puolet yhteisöjen jäsenistä voidaan luokitella huonosti toimeentuleviksi, he eivät olleet kuitenkaan maattomia. Suomessa maattoman väestön kasvu alkoi kiihtyä 1800-luvun loppupuolella ollen 1900-luvun alussa noin 40 % koko maatalousväestöstä (Virrankoski 2001, 552). Tämä johti nopeutuneeseen muuttoliikkeeseen Suomen kaupunkiin. Vertailu osoittaa, että Inkerissä suomalaisen

asutuksen tila oli erilainen maaseutuväestöä varjelevan ja samalla sitä muusta yhteiskunnasta eristävän Venäjän sisäpolitiikan takia. Näin ollen sekä sosiaalinen että taloudellinen kehitys Suomen ja Inkerin maaseudulla oli erilainen. Venäjän ja Suomen suhteille mitä olennaisin asia oli 1800-luvulla niiden erillisuus (Vihavainen 2011). Inkerinsuomalaiset eivät lähteneet kylistään pois, kuten Suomessa oli tapana, koska heidän yhteisönsä olivat elinvoimaisia; he arvostivat omaa kulttuurista ympäristöään. Kulttuurinen yhteisö oli myös heidän tukena elinkeinojen harjoittamisessa.

Vertailussa ilmennyt ero Suomen ja Inkerin suomalaisten maanviljelijöiden aseman välillä oli kuitenkin moniulotteinen. Suomessa talonpojilla oli laajemmat oikeudet, itsenäisempi yhteiskunnallinen asema ja merkittävämpi äänivalta paikallisessa itsehallinnossa, kun taas inkeriläiset maanviljelijät pysyivät venäläisen virkakoneiston holhouksessa. Sisältä yhtenäisempi inkerinsuomalainen yhteisö eli alistetussa asemassa venäläisessä yhteiskunnassa, jossa ylempät säädyt nauttivat erioikeuksia muiden säätyjen kustannuksella. Suomessa taas maatalouden tuottavuus ja kansan eriarvoistuminen etenivät nopeammin kuin Inkerissä, ja nopea talouskasvu kostautui maattomien määrän kasvulla.

ANDREI KALINITCHEV

andrei.kalinitchev@utu.fi

Siirtolaisuusinstituutti

Hämeenkatu 13, 20500 Turku

Lähteet

- FLINK, TOIVO 2000: *Maaorjuuden ja vallankumouksen puristuksessa. Inkerin ja Pietarin suomalaisten sivistys- kulttuuri- ja itsetuntopyrkimyksiä vuosina 1861–1917*. Turun yliopisto, Turku.
- FORSBERG [ALAVA], VIHTORI 1893: Kesämatkani Länsi-Inkeriin v. 1892, *Suomi II* (7), Keskustelemukset, 51–57.
- GROUNDSROEM, OSKAR 1904: Kertomus kesällä 1861 muutamassa osassa Inkeriä tehdystä runonkeruumatkasta. AUKUSTI NIEMI (julk.): *Runonkerääjimmme matkakertomuksia 1830-luvulta 1880-luvulle*, 399–416. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HAAVIO, MARTTI 1948: *Viimeiset runonlaulajat*. WSOY, Porvoo.
- KALINITCHEV, ANDREI 2012: *Prigranichnoje pomestje Kajdanovyh-Olhinyh i ego zhiteli*. Lambert Academic Publishing, Saarbrücken. (Калиничев А.А. Приграничное поместье Кайдановых-Ольхиных и его жители.)
- 2016: *Suomalaiset venäläisessä sulatusuunissa. Rajaseudun inkerinsuomalainen yhteisö murroksessa 1850–1900*. Turun yliopisto, Turku.
- 2021: Inkeriläisten vanha kulttuuri ja kansanperinteet yhteisöllisyyden valossa. *Siirtolaisuus-Migration* 3/4 (2021), 21–23.
- LAUNIS, ARMAS 1903 = HYK Coll. 123.22. Armas Launiksen arkisto 1900–1959. Elämäkerrallista aineistoa. Kansalliskirjasto.
- Materialy 1887 = *Materialy po statistike krestjanskogo hozjajstva v Sankt-Peterburgskoj gubernii*. Vypusk 5. Krestjanskoje hozjajstvo v S.-Peterburgskom ujezde. Chast 2. Ocherki krestjanskogo hozjajstva. SPb.: Trenke i Fjusno, 1887. (Материалы по статистике крестьянского хозяйства в Санкт-Петербургской губернии. Выпуск 5. Крестьянское хозяйство в С.-Петербургском уезде. Часть 2. Очерк крестьянского хозяйства. СПб.: Тренке и Фюсно, 1887.)
- NENOLA, ALLI 2002: *Inkerin itkuvirret. Ingrian Laments*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 735. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- NEVALAINEN, PEKKA – SIHVO, HANNES (toim.) 1991: *Inkeri. Historia, kansa, kulttuuri*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 515. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- jallisuuden Seuran Toimituksia 547. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- ОТЧОТ, С. 1895: *Peterburgskoj ujezdnoj upravu za 1895 g.* SPb. (*Отчет С.-Петербургской уездной земской управы за 1895 г.* СПб.)
- PASSEK, V. V. 1842: Obychai i poverja finnov. *Oчерки Rossii, izdavaemyje Vadimom Passekom*, Книга 5, 91–124. М.: N. Stepanov. (Пассек В.В. Обычай и поверья финнов. *Очерки России, издаваемые Вадимом Пасеком*, 91–124. Книга 5. М.: Н. Степанов, 1842.)
- RASILA, VILJO – JUTIKKALA, EINO – MÄKELÄ-ALITALO, ANNELI (toim.) 2003: *Suomen maatalouden historia*. Osa 1. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SAARINEN, TAAVI 1899: *Kuvauksia Inkerin oloista*. Nylenius, Kotka.
- SARMELA, MATTI 1981: Suomalaiset häät. Matti Sarmela (toim.), Pohjolan häät. Tietolipas 85. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2009: *Finnish folklore atlas*. Matti Sarmela, Helsinki.
- SÄXBACK, F. A. 1904: Lehtiöitä matkaltani Inkerissä 1859. AUKUSTI NIEMI (toim.): *Runonkeräijiemme matkakertomuksia 1830-luvulta 1880-luvulle*, 315–363. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- TALLQVIST, TH. – TÖRNEROOS, A. 1904: Kertomus Runonkeruu-matkasta Inkerissä, kesällä 1859. AUKUSTI NIEMI (toim.): *Runonkeräijiemme matkakertomuksia 1830-luvulta 1880-luvulle*, 363–399. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- VIHAVAINEN, TIMO 2011: *Itäraja häviää: Venäjän ja Suomen kaksi vuosisataa*. Otava, Helsinki.
- VIRRANKOSKI, PENTTI 2001: *Suomen historia*. Osa 2. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

ARVOSTELUJA

Sanat siltana monitieteiseen yhteistyöhön? Kun kielentutkijat tarttuivat historiantutkimuksen menetelmäoppaaseen

PASI IHALAINEN ja HELI VALTONEN (toim.): *Sanat siltana menneeseen. Kielelliset lähestymistavat historiantutkimuksessa*. Gaudeamus, Helsinki 2022. 207 sivua.

Menneisyyden kielistä ja niitä käyttäneistä ihmisistä kiinnostuneina kielentutkijoina ilahduimme kirjauutuudesta, joka avaa lukijalle historiantutkimuksen kielellisiä menetelmiä. Uteliaisuutemme herättivät kirjan otsikon kielelliseen kanssakäymiseen viittaavat ”sanat”, jotka toimivat ”siltana” yhdistäessään ihmisiä, nykyisyyttä menneisyyteen – ja toiveissamme myös eri tieteenaloja toisiinsa. Olimme kiinnostuneita lukemaan, millaisia ovat ne kielelliset lähestymistavat, joita historiantutkijat hyödyntävät, ja uteliaita selvittämään, mitä uutta menneisyyden tutkimisesta voisimme itse oppia menetelmäoppaasta, joka on suunnattu toisen tieteenalan opiskelijoille ja tutkijoille. Tätä arviota kirjoitamme siten vahvasti omasta kielentutkijan positioistamme ja tietoisina siitä, ettemme lukeudu teoksen tavoittelemaan kohderyhmään ja ettei meillä ole kaikkia niitä tietoja ja taitoja, joita teoksen kirjoittajat ovat toivoneet tai ehkä oletta- neetkin kirjan lukijoilta löytyvän. Tästä lähtökohdasta kirjoittamamme kirja-arvion tarkoitus onkin toimia myönteisenä tahdonilmauksena monitieteiselle yhteistyölle. Yhtäältä nostamme kirjasta esiin omasta taustastamme käsin puhuttelevia näkökohtia ja toisaalta jatkamme kirjan pohdintaa eteenpäin ja indikoimme uusia mahdollisuuksia, mitä kaikkea muuta kielelliset lähestymistavat menneisyyden tutkimuksessa voisivat vielä olla, kuin millaisina ne nyt teok- sessa esitellään.

Menetelmäopas historian opiskelijoille ja tutkijoille

Sanat siltana menneeseen on teoksen toimittajien, Pasi Ihalaisen ja Heli Valtosen kirjoittaman esipuheen mukaan aine- ja syventävien opintojen vaiheessa oleville historian opiskelijoille suunnattu menetelmäopas, joka soveltuu myös historiantutkimuksen väitöskirjan kirjoittajille ja muille pidemmälle ehtineille tutkijoille menetelmäosaamisen päivittämiseen (s. 5). Oppaan tavoitteena on sekä avata suomalaisessa historiantutkimuksessa 2020-luvulla käytävää menetelmäkeskustelua että kannustaa lukijaa perehtymään tarkemmin suomen- ja muunkieliseen tutkimuskirjallisuuteen nimenomaan menetelmien hyödyntämisen näkökulmasta ja kokei- lemaan erilaisia menetelmällisiä ratkaisuja omissa tutkimuksissaan (s. 5, 15). Kirjoittajat ovat historian, politiikan, kielen ja digitaalisten ihmistieteiden tutkijoita Suomen eri yliopistoista ja

tutkimuslaitoksista, ja heillä kaikilla kerrotaan olevan kokemusta jonkin kirjassa esitellyn analyysimenetelmän soveltamisesta menneisyydessä tuotettujen tekstiaineistojen tutkimuksessa.

Yleistajuisuuteen pyrkivän (s. 5) oppaan keskiössä on valikoima kielellisiä menetelmiä, joita ”kielestä kiinnostunut historiantutkimus” (s. 8) voi hyödyntää. Teoksessa ei suoraan määritellä, mitä näillä viime vuosikymmeninä historiantutkimuksessakin yleistyneillä ”kielellisillä lähestymistavoilla” tarkoitetaan, vaan nimitys vaikuttaa olevan väljä kattotermi erilaisille metodeille, joissa kirjoitettujen tekstien avulla hankitaan tietoa ihmisestä, hänen toiminnastaan tai käsityksistään, yhteisöistä tai instituutioista menneisyydessä. Suomalaisessa historiantutkimuksessa vaikutusvaltaisia kielellisiä lähestymistapoja identifioidaan teoksessa viisi, joille kullekin on omistettu oma luku. Diskurssianalyttistä historiantutkimusta havainnollistavat Miikka Pyykkönen ja Heli Valtonen (luku 2), käsittehistoriaa Jani Marjanen ja Pasi Ihalainen (luku 3), kontekstoivaa aatehistoriaa Kaarlo Havu ja Mikko Tolonen (luku 4), kielentutkimuksesta omaksuttua poliittisen ja yhteiskunnallisen keskustelun analyysiä Pasi Ihalainen ja Taina Saari- nen (luku 5) sekä kerrontateoreettista tutkimusta Ilona Pikkanen (luku 6). Näille menetelmille omistettuja lukuja edeltävät teoksen toimittajien laatima lyhyt esipuhe ja historiantutkimuksen kielellisiä lähestymistapoja taustoittava johdantotyypinen artikkeli (luku 1). Eniten kielentut- kijan uteliaisuutta näistä herättää luku 5. Palaamme siihen jäljempänä.

Sanat siltana menneeseen on painavaa puhetta napakassa paketissa. Valikoitujen kielellisten lähestymistapojen esittely vie vain 164 sivua, jonka jälkeen tulevat kirjan muut ”tekniset osat”. Toimivana pidimme kunkin luvun aloittavaa ingressiä, jossa käsiteltävänä olevan menetelmän lähtökohdat on tiivistetty kysymysmuotoon. Ingressi esittää, millaisia tutkimuskysymyksiä pu- heena olevalla analyysimenetelmällä voi lähteä ratkomaan ja millaiseen tietoteoreettiseen taus- taan menetelmä kytkeytyy eli millaiseksi siinä ajatellaan esimerkiksi tiedon, tutkijan ja ympä- röivän yhteiskunnan suhde.

Teoksen käytettävyyttä hankaloittaa historiantutkimuksen konventioiden mukaan toteu- tettu lähdeviitetekniikka, johon historiantutkijat toki ovat tottuneet. Lähdeviitteet esitellään kootusti teoksen lopussa loppuviitteinä. Teoksen lopusta löytyvät myös lähde- ja kirjallisuus- luettelo, lisälukemisto, sanasto ja kirjoittajaesittely. Lisälukemisto on hyödyllinen vihjepaketti kirjassa esitellyistä lähestymistavoista kiinnostuneille, ja myös sanasto selityksineen on näppärä ratkaisu, mutta se ei korvaa huolella koottua asiasanahakemistoa, jota teoksessa ei ole lainkaan. Teos myös päättyy hieman yllättäen, ja loppuun olisikin sopinut toimittajien kirjoittama näkö- kulmia kokoava ja teoksesta eteenpäin katsova lopetuspuheenvuoro.

Kaiken kaikkiaan teoksen esimerkkianalyysit eivät oikein täytä odotuksiamme vaan jäävät harmittavan pintapuolisiksi. Vaikka teosta mainostetaan menetelmäoppaana perustutkintovai- heessa oleville opiskelijoille, se ei tarjoa yksityiskohtaisia ohjeita käytännön analyysityöhön vaan keskittyy sen sijaan esittelemään kunkin analyysimenetelmän taustalla olevaa teoriapohjaa ja tämän perinteen nimekkäitä teoreetikkoja. Konkreettiset askelkuviot ovat kuitenkin usein eri- tyisesti opiskelijoille hyödyllisiä. Huuomiomme kiinnittyi niiden puuttumiseen ehkä sen vuok- si, että olemme perehtyneet oman alamme monipuoliseen vuonna 2020 julkaistuun metodi- oppaaseen *Kielentutkimuksen menetelmiä I-IV* (toim. Luodonpää–Manni–Hamunen–Konstenius–Miestamo–Nikanne–Sinnemäki). Tämän oppaan eri menetelmiä käsittelevissä artikkeleissa on usein kuvattu esimerkkianalyysin kulkua konkreettisesti, yksityiskohtaisesti ja vaihe vaiheelta.

Oppaan oivalluksia ja niiden jatkokehittelyä

Esipuheessa ja johdantoartikkelissa (luku 1) kirjan toimittajat nostavat esiin tärkeän näkökulman siitä, kuinka monimuotoinen ilmiö kieli on, kuinka se on läsnä kaikkialla ja hallitsee inhimillistä toimintaa ja kuinka historiantutkija aina on väistämättä tekemisissä kielen kanssa. Ihmisen kieli, hänen käyttämänsä nimitykset, ihmisen kirjoittamat tekstit ja tuottama puhe muodostavat pääsyn menneisyyden (ja nykyisyydenkin) ihmiseen – tämä on näkökulma, johon meidän kielentutkijoiden on helppo yhtyä. Tietoisuus kielen keskeisyydestä historiantutkimuksessa kytketään teoksessa 1950–1960-lukujen ns. kielelliseen käänteeseen, jossa erityisesti yhteiskuntatieteiden tutkijat havahtuivat huomaamaan, että kieli ei ole pelkästään viestinnän väline eikä edes neutraali sellainen, vaan keskeinen instrumentti, jolla myös rakennetaan todellisuutta, toimitaan yhteisössä sekä luodaan ja käytetään valtaa. Analyysissä kielelliset aineistot edellyttävät siten erilaisia kriittisiä tulkintakierroksia. Johdantoluku 1 avaa hyödyllisellä tavalla kielen ja tekstien avulla luotavan tiedon luonnetta sekä tulkintaprosesseja, joilla kielestä ja teksteistä kriittisesti ammennetaan tietoa. Mukana on myös alasta riippumatonta yleishyödyllistä menetelmällistä, joskin opiskelijoille mahdollisesti hieman vaikeaselkoista pohdintaa ihmistieteellisen tutkimuksen perusluonteesta.

Yksi läpi teoksen kulkevista teemoista on digitaaliset aineistot ja tietokoneavusteiset analyysimenetelmät sekä niiden vaikutus tutkimuksen tekemiseen ja tutkimusongelmien muotoiluun nyt ja tulevaisuudessa. Digitaalinen tutkimus on mukana kaikissa luvuissa tavalla tai toisella, mutta nähdäksemme sen käsittely jää lähinnä irrallisten ideoiden esittelyn tasolle. Useammassa luvussa nostetaan esiin, miten aineistojen digitalisointi on parantanut erilaisten aineistojen saatavuutta ja miten tietokoneet ovat tehneet entistä suurempien aineistojen analysoimisen mahdolliseksi, mutta koko ajan uusia kierroksia ottavan tekoälykeskustelun keskellä teoksen esimerkit tietokoneavusteisen tutkimuksen hyödyistä tuntuvat väijäämättä hieman vanhanaikaisilta. Niiden valossa ihmisen suorittama yksityiskohtainen aineistojen lähiluku ja merkityssuhteiden kontekstualisointi näyttäytyvät toki korvaamattomina, mutta entä tulevaisuudessa? Kone hallitsee jo nyt paljon näppärämmin suuria aineistomassoja, mutta sen potentiaalin rajoja aineiston laadullisessa analyysissä ei vielä tunneta. Tekoälyn mahdollisuuksista kirjoittaminen on varmaan jossain määrin aina tuomittu menneisyyden mahdollisuuksista kirjoittamiseksi, mutta ehkä suurten aineistomassojen koneavusteiselle analyysille olisi voinut varata kirjassa kokonaan oman lukunsa, jossa olisi visioitu rohkeammin tulevaisuuden kehityskulkuja ja myös aihepiiriin liittyviä eettisiä kysymyksiä.

Niin ikään tutkimuksessa käytettäviä aineistoja olisi voinut käsitellä vielä syvällisemmin. Kuten selvää on, tutkimuksessa korostuvat aina sellaiset ilmiöt ja tapahtumat, a) joista on ylipäätään saatavilla aineistoja ja b) joista kertovat aineistot ovat saatavilla helposti käytettävissä muodossa. Monenlaisten vanhojenkin arkistoaineistojen digitointi on jo auttanut tässä, kun se on tehnyt eri puolilla maailmaa sijaitsevien aineistokokoelmien käytön mahdolliseksi ilman matkustamiseen vaadittavia ajallisia, taloudellisia ja luonnon kestävyttä koettelevia resursseja. Digitalisaatio on myös avannut tutkimukselle entuudestaan aivan tuntemattomia aineistoja, kun yksityiset ihmiset, yhteisöt ja muut toimijat ovat saattaneet omia aineistojaan verkkoon kaikkien saataville. Miikka Pyykkönen ja Heli Valttonen muistuttavat lukijaa omassa diskurssi-analyysissä avaaavassa luvussa hyödyllisellä tavalla siitä (s. 45, 48–49), että mitä pidemmälle menneisyyteen kurkotetaan, sitä vahvemmin digitaalisista ja ei-digitaalisista aineistoista nousee

kuuluviin vain tiettyjen, yleensä sosiaalisesti johonkin etuoikeutettuun ryhmään kuuluneiden ihmisten ääni. Vähemmälle huomiolle tai kokonaan näkymättömiin sen sijaan jäävät mm. erilaiset vähemmistöihin liittyvät tapahtumat tai vähemmistöjen rooli historiallisissa tapahtumaketjuissa. Vähemmistöt myös tulevat usein dokumentoiduiksi enemmistön tuottamien tekstien ja silmien kautta, mikä lisävärittää aineiston välittämää kuvaa vähemmistöstä. Kielentutkijoina mietimme tässä tietenkin myös erilaisia kielivähemmistöjä, joista teoksessa puheeksi tulevatkin kolttasaamelaiset edellä mainitussa Pyykkösen ja Valtosen kirjoittamassa luvussa 2.

Teoksen havainnollistamat kielelliset lähestymistavat ankkuroituvat menneisyydessä kirjoitettuihin dokumentteihin, mikä herättää kysymyksen kielistä, joilla tekstiaineistoja on eri aikoina tuotettu. Kenen ”ääntä” tutkitaan ja tehdään näkyväksi? Useimmat kirjakielet ovat historian laajassa mittakaavassa varsin nuoria, eikä valtaosaa maailman tuhansista kielistä ole koskaan kirjoitettu, vaan ne elävät edelleenkin vain puhuttuina. Kirjoitustaito on sitä paitsi ollut pitkään vain harvojen ”etuoikeus”. Vaikka teoksessa korostetaan moneen otteeseen historiantutkimukselle ominaista aineistojen monimuotoisuutta ja fragmentaarisuutta, siinä ei nosteta kertaakaan esiin kielellistä monimuotoisuutta – tai oikeastaan menneisyyden kirjoitettujen dokumenttien kielellisen monimuotoisuuden puutetta seurauksineen. Maailma on kuitenkin ollut aina monikielisempi kuin miltä se kirjallisissa dokumenteissa näyttää.

Tärkeä kieli- ja tiedepoliittinen kannanotto johdantoluvussa 1 liittyy englannin nousuun tieteen johtavaksi julkaisukieleksi. Historiantutkimuksessa se on kirjoittajien mukaan kaventanut erikielisten keskustelujen seuraamista ja rajannut ulkopuolelle Suomelle tärkeitä kulttuuripiirejä kuten ranskaksi ja saksaksi käytävän tieteellisen vuoropuhelun. Se on vaikuttanut myös historiantutkimuksessa käytettyihin menetelmiin: englanniksi julkaiseminen on vahvistanut englanniksi julkaistun tutkimuksen merkitystä tutkimuksen tekemisen menetelmällisenä mallina. Englannin kielen asemasta Suomessa käydään parhaillaan paljon keskustelua, ja on tärkeää, että tähän kielipoliittiseen keskusteluun osallistuvat muutkin kuin kielentutkijat. Kirjoittajien ilmaisema kritiikki herättää jatkokysymyksen siitä, minkä kielisiä tekstiaineistoja suomalaiset historiantutkijat pystyvät tulevaisuudessa analysoimaan kielellisiä lähestymistapoja hyödyntäen ja mitä näkökulmia Suomen tai maailman historiasta tutkimaan, kun suomalaisten kielitaito kaventuu kaventumistaan eikä pian ulotu englantia edemmäs. Kielelliset lähestymistavat, digitaaliset työkalut mukaan lukien, edellyttävät vähintäänkin reseptiivisiä aineiston kielen taitoja ja luonnollisesti myös aikalaistekstin kulttuurista tuntemusta.

Teoksen päättää Iloa Pikkasen laatima artikkeli kerrontateoreettisista lähestymistavoista historiantutkimuksessa (luku 6). Se onnistuu erityisen selkeästi konkreettistamaan lukijalle, miten ja mihin kuvattua menetelmää voi hyödyntää. Painopiste artikkelissa on kirjallisuudentutkimuksen kertomusteoreettisissa käsitteissä ja sen tarkastelussa, miten niitä voidaan soveltaa metahistorian tutkimukseen eli tutkimukseen historiantutkijoiden tuottamista eri tapahtumia koskevista ”suurista kertomuksista”. Luku sisältää muihin verrattuna enemmän esimerkkejä, jotka onnistuneesti valottavat tieteidenvälistä loikkaa kirjallisuustieteestä historiantutkimukseen. Kirjoittajan käyttämät metaforat palvelevat hyvin teoksen menetelmäopasluonnetta: Esimerkiksi ns. koontikäsitteitä konkreettistetaan vertailemalla kaurahiutalepaketin hiutaleita Ranskan vallankumouksen osatapahtumiin. Yksittäiset hiutaleet ovat kaikki hiutaleita, mutta Ranskan vallankumouksen osatapahtumat eivät sen sijaan kukin yksin ole vallankumous. Vasta yhdessä hiutaleista muodostuu puuro ja osatapahtumista vallankumous.

Millaisena kielentutkimus näyttäytyy teoksessa?

Teoksen esipuheessa todetaan, että menneisyyden kieltä tutkittaessa tarvitaan aina moninäkökulmaisuutta (s. 7). Toteamukseen on helppo yhtyä. Kielentutkimus nostetaan teoksessa esille yhtenä inspiraation lähteenä ja tärkeänä monitieteisen yhteistyön kumppanina, ja kielellisiksi identifioituista lähestymistavoista erityisesti diskurssianalyysi ja neksusanalyysi kytketään kielentutkimuksen traditioon. Lisäksi teoksessa mainitaan joitakin muita kielentutkimuksen menetelmiä kuten (ainakin) korpuslingvistiikka, frekvenssianalyysi, avainsana-analyysi, kollokaatio-analyysi, vektoriavaruusanalyysi, retoriikka, historiallinen semantiikka ja lingvistinen etnografia.

Eniten odotuksia uusista avauksista historian- ja kielentutkimuksen yhteistyöstä herättää luku 5, jonka otsikko ”Kielentutkimuksen käsitteet historian tutkimuksessa” ja ingressi lupaavat esitellä historian tutkimukseen soveltuvia kielentutkimuksen käsitteitä. Lukija saa kuitenkin tietää, että kielentutkimuksen käsitteet rajoittuvat luvussa diskurssi- ja neksusanalyysiin. Edellisen osalta luku on päällekkäinen diskurssianalyysille omistetun luvun 2 kanssa. Jälkimmäinen käsite puolestaan ponnistaa sekin diskurssianalyysin piiristä ja viittaa tutkittavaan ilmiöön liittyvien eriävien käytänteiden, toimijahistorioiden ja diskurssien risteyspaikkaan (s. 132). Neksus esitellään luvussa historian tutkijalle hyödyllisenä menetelmällisenä mahdollisuutena rajata ja perustella oma tutkimusaineisto kaikenkattavasta lähderepertuaarista (s. 132–133).

Kielentutkimuksen kanssa ollaan avoimia ja valmiita yhteistyöhön, mutta tieteenala näyttäytyy teoksessa välillä rivien välistä luettuna ja välillä riveille kirjoitettunakin lähitieteenä, jonka näkökulmat koetaan historian tutkimusta rajatumpina (s. 22). Samaan aikaan teoksesta puuttuu konkretiaa, ja luvut eivät auta opiskelijaa rajaamaan ja täsmentämään näkökulmaansa: mitä tarkalleen analysoidaan ja mihin katse kohdistetaan, kun puhutaan teksteistä, niiden rakenteiden tai kielenkäytön konventioiden kuten käytettyjen ilmaisujen analyysistä. Se, mitä lähi- tai etäluvulla teksteistä valikoidaan analysoitavaksi, jää teoksessa siten paikoin abstraktiksi. Merkityksiä ja diskursseja on kuitenkin mahdollista paikantaa vain kielellisten muotojen, esimerkiksi sanavalintojen, intertekstuaalisten viittausten, valittujen kieliopillisten rakenteiden ja tekstilajien kautta, ja myös koneet analysoivat digitaalisia aineistoja operoiden muodoilla, lineaarisilla järjestyksillä ja yhteisesiintymillä. Paikoin vaikuttaa siltä, että kirjoittajat ymmärtävät kielentutkimuksen kovin mekaanisena, ”pelkkään kieleen” keskittyvänä tutkimusalana, joka ei ole kiinnostunut merkityksistä, konteksteista, puhujista, tilanteista tai historiallisista kokemuksista (s. 83). Siitä, millä kielellä aineistot on laadittu, ei puhuta, eikä siitäkään mahdollisuudesta, että aineistot voivat olla monikielisiä. Miten monikielisiä tekstejä analysoidaan kielellisten lähestymistapojen avulla? Entä mistä aineistojen monikielisyys kertoo historian tutkijalle?

Lopuksi

Teoksen luettuaan kielentutkijan mielessä pyörii ehkä päällimmäisenä kysymys ”tässäkö kaikki kielellisten lähestymistapojen mahdollisuudet”? Kielelliset lähestymistavat eivät historian tutkimuksessa luonnollisestikaan tarkoita kielitieteellisiä lähestymistapoja, mutta tieteenalat painivat toisilleen läheisten ongelmien parissa. Teoksen monitieteisen yhteistyön mahdollisuuksia korostava ilmapiiri innoittaakin pohtimaan lisämahdollisuuksia, joissa yhteistyö kielen- ja historian tutkimuksen välillä voisi olla mielekästä. *Sanat siltana menneeseen* -teoksen perusteella historian tutkijat ovat erityisen kiinnostuneita merkityksestä, ja teoksessa esitellyistä suuntauksista

varsinkin aate- ja käsitehistoria keskittyvät nimenomaan merkitysten tutkimiseen. Niitä lähelle tulevia tutkimussuuntauksia kielentutkimuksessa ovat (kognitiivinen ja historiallinen) semantiikka ja (historiallinen) leksikografia, jotka tutkivat kielellisen merkityksen luonnetta, merkitysten identifioimista historiallisista aineistoista ja sitä, miten merkitys tyypillisesti muuttuu. Kielipiillistumisen tutkijat taas ovat sanaston ja kieliopin välisen dialektiikan asiantuntijoita, ja tutkimussuuntaus tuottaa tietoa siitä, miten kielten sanasto ja rakenteet tyypillisesti muuttuvat eri kielissä. Kielisosiologit ovat perehtyneitä vähemmistö–enemmistö–dialektiikkaan, ja monikielisyiden tutkijat ovat tottuneita monikielisten tekstien tulkitsijoita. Nimistöntutkimus puolestaan tuottaa muun muassa tietoa siitä, mitä paikannimet kertovat alueen nykyisistä tai entisistä asukkaista (esimerkkinä lähes kaikkialla Suomen alueella tavattavat saamelaisperäiset paikannimet), miten vallanpitäjien ideologiat näkyvät kaupunkinimistössä historiallisine kerrostumineen ja millaista tietoa ihmisten taustoista ja liikkumisesta sisältyy henkilönnimiin.

Sanat siltana menneeseen mainitsee myös kääntämisen (s. 80) ja korostaa sen erityispiirteiden ymmärtämistä. Sellaiset kysymykset kuin miten kääntäminen operoi eri konteksteissa, mitä kääntämisessä tapahtuu ja millaisia käännökset voivat olla, ovat käännöstieteen peruskauraa. Jos alkuperäislähteet ovat muuta kieltä kuin englantia ja tutkimuksesta kirjoitetaan englanniksi, raportointiin sisältyy väkisin kääntämistä. Pohtivatko historianantajat sitä, millaisia kysymyksiä tällaiseen tutkimusprosessiin sisältyy? Miten tutkimusraporttien käännökset tuotetaan, millaisia ne ovat ja millaisia niiden tulisi olla?

Historian monikielisydestä kiinnostuneina tutkijoina jääme teoksen lukemisen jälkeen myös pohtimaan, olisiko myös monikielisyiden ja kielikontaktien tutkimuksella annettavaa historianantajille. Eri kielten ja niiden käyttäjien kohtaamisten näkökulmia on teoksessa vähän, mutta esimerkiksi käsitehistorian yhteydessä mainitaan käsitteiden siirtyminen kielestä toiseen (s. 70) – voisiko tässä olla hyötyä kielikontaktitutkimuksesta, jossa on jo 1800-luvulta lähtien tutkittu sanojen, merkitysten ja muiden kielen aineiden lainautumista kielten välillä? Monikielisyiden tutkijat ovat hyvin perillä siitä, millaisia monikielisiä käytänteitä ja vuorovaikutuksen muotoja esiintyy nykypäivänä, eikä ole mitään syytä olettaa, etteivätkö ihmiset olisi vastaavalla tavalla käyttäneet eri kielten resursseja myös menneisyudessa.

Omassa tutkimustyössämme olemme useasti havainneet, että vanhat kielentutkijoiden keräämät aineistot eivät anna mahdollisuutta lähestyä keruuaikojen monikielisiä käytänteitä. Esimerkiksi suomen kielen tutkimusperinteessä oli pitkään vallalla ajatus, että tutkimisen ja talentamisen arvoisia ovat vain selvärajaiset ja ”puhtaat” eli muiden kielten vaikutuksesta vapaat kielimuodot. Siitä poikkeava kielenkäyttö rajattiin ulkopuolelle ja jätettiin huomiotta. Valinta ilmentää ”yksikielisyiden harhaa” ja ”yksikielisen menneisyyden harhaa”, jotka ovat voimakkaana eläviä käsityksiä siitä, että yksikielisyys olisi ja olisi aina ollut ihmisille normaali olotila ja monikielisyys taas jotain poikkeuksellista. Olemme aikaisemmin kirjoittaneet näistä käsityksistä kielentutkimuksen viitekehityksessä (Kolehmainen–Riionheimo–Uusitupa 2020, 9). Tämä on näkökulma, josta olisi kiinnostavaa vaihtaa ajatuksia historiallisten lähteiden asiantuntijoiden kanssa.

LEENA KOLEHMAINEN

HELKA RIIONHEIMO

MILLA UUSITUPA

leena.kolehmainen@helsinki.fi
Helsingin yliopisto

helka.riionheimo@uef.fi
Itä-Suomen yliopisto

milla.uusitupa@uef.fi
Itä-Suomen yliopisto

Lähteet ja kirjallisuutta

- KOLEHMAINEN, LEENA – RIIONHEIMO, HELKA – UUSITUPA, MILLA 2020: Johdanto – Itä-Suomen näkyvää ja näkymätöntä monikielisyyttä. LEENA KOLEHMAINEN, HELKA RIIONHEIMO ja MILLA UUSITUPA (toim.): *Ääniä idästä. Näkökulmia Itä-Suomen monikielisyys-teen*, 7–33. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LUODONPÄÄ-MANNI, MILLA – HAMUNEN, MARKUS – KONSTENIUS, REETTA – MIESTAMO, MATTI – NIKANNE, URPO – SINNEMÄKI, KAIUS (toim.) 2020: *Kielentutkimuksen menetelmiä I–IV*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1qp9hgb>

Suomen sanastopotentialin kartoitusta

KALEVI KOUKKUNEN: *Peltoveturi ja notkistelija. Unohdettujen sanojen kirja*. Aviador Kustannus, Helsinki 2022. 580 sivua.

Kalevi Koukkusen tuoreen sanakirjan otsikkoon on nostettu kaksi sanaa, jotka edustavat molempia kirjassa tarkasteltavia unohdettujen sanojen tyyppejä: sekä sellainen yhdyssana että sellainen johdos, jota on ehdotettu suomen kieleen mutta joka ei ole onnistunut vakiintumaan käyttöön. Kirjan kansikuvan avulla selitetään näiden kahden sanan merkitykset: *peltoveturina* kannessa kulkee traktori ja *notkistelijana* hypähtää balettianssija.

Koukkunen on pitkään työskennellyt sanakirja-alalla ja on aiemmin julkaissut muun muassa vierassanojen etymologisen sanakirjan *Atomi ja missi* (1990) sekä artikkeleita suomen sanaston alalta. Hänen uusin teoksensa *Peltoveturi ja notkistelija. Unohdettujen sanojen kirja* kartoittaa osaa siitä suomen kielen sanastopotentialista, joka ei ole vakiintunut käyttöön. Kirjassa on parikymmentätuhatta hakusanaa.

Enemmän osan kirjassa käsittelemästään sanastosta Koukkunen on poiminut Elias Lönnrotin sanakirjasta, jonka sanaselitykset hän on suomentanut ruotsin kielestä. Mukana on kohtalaisen monipuolisesti muutakin suomen kieleen ehdotettua mutta vakiintumattomaksi jäänyttä sanastoa. Hakusanojen joukossa on niin ikään leikkilisiä sanamuodosteita, kuten pakinoitsija Ollin (Väinö Nuorteva) uudisluomuksia: *ilomielisesti*, *iskelmöidä*, *kysähtää*, *paikkaseutu* ja *tiedonanturoida*. Mukana on myös sellaisia Koukkusen omia luomuksia kuin *pedaalinen* (vastakohtaksi *manuaaliselle*), *postfestaalinen* ’juhlan tai juhlapäivän jälkeinen’ ja *soitaltaa* ’soittaa puhelimella’.

Lönnrotin sanakirjan osuus käsiteltävästä sanastosta on niin hallitseva, että Koukkunen on nimennyt unohdetuiksi sanoiksi kutsumansa sanavarat Lönnrotin mukaan, kun käsittelee näitä sanoja kahdesta suunnasta. Ensimmäiseksi Koukkunen esittää aakkosellisen sanaston, jonka on nimennyt otsikolla ”lönnrot – suomi”; pieni alkukirjain sanassa *lönnrot* viittaa kieli-
muodon nimeen. Tässä kirjansa osassa Koukkunen esittelee lihavoituina aakkosjärjestyksessä ja selityksin varustettuna kokoamansa unohdetut sanat, joille esittää myös lähteet. Kun sana on Lönnrotin sanakirjasta, lähteenä on L ja vuosiluku. Tällaisia ovat esimerkiksi *hierros* (L 1866)

'raaputusaine', *joulukki* (L 1869) 'esine, joka jollain tavalla liittyy jouluun' ja *seisahtumus* (L 1877) 'pysähtyminen'; vuosiluku ilmoittaa Lönnrotin sanakirjavihkon ilmestymisvuoden. Lönnrotin sanakirja ilmestyi nimittäin alun perin useana vihkona käytännön syistä, sillä kun siten saatiin tilaajia, kertyi varoja julkaisuhankkeeseen. Vaikka sanaluettelon nimenä on "Lönnrot – suomi", joukossa on myös monista muista lähteistä kuin Lönnrotin sanakirjasta saatuja unohdettuja sanoja. Muutamiiin käsitellyistä sanoista liittyy runsaastikin taustatietoa, kuten sanaan *hyrysusy* 'auto', jota Koukkunen on käsitellyt jo aiemmin eri yhteyksissä, muun muassa *Kielikellon* numeroissa 2/2011 ja 1/2012. Nytkin hän käsittelee *hyrysusy* laajasti sivuilla 53–55. Tämä käsitteily on Wörter und Sachen -henkinen, siinä selvitetään myös auton keksijöitä ja erikielisiä *auto*-sanan vastineita. Huvittavaa kyllä, Lönnrotin sanakirjassakin on hakusana *auto*, mutta se ei tarkoittanut ajoneuvoa vaan oli kreikkalaisperäinen taipumaton adjektiivi, jonka merkitys oli 'korkeasti kunnioitettu, erinomainen'.

Muutamat käsitellyistä sanoista näyttävät olevan edelleen käytössä, mutta aivan eri merkityksessä kuin aiemmin. Tällainen on esimerkiksi verbi *päivittää*, jolle Lönnrotin sanakirjassa annetaan kolme merkitystä, nimittäin 'antaa auringon eli päivän ruskettaa' (L 1875), 'valittaa' (L 1875; nykyisin käytetään tässä merkityksessä edelleen johdosta *päivitellä*) ja 'aavistaa' (L 1886). Sittenminhän tätä verbiä on käytetty 'ajantasaistamisen' merkityksessä, ja erityisen paljon sitä käytetään nykyisin ohjelmistopäivitysten ja muiden digitaalisten päivitysten yhteydessä. Yhdys sanojen joukossa tällaisia tapauksia on luonnollisesti myös, sillä yhdys sanoja tulee tuostakin uudelleen käyttöön uusissa merkityksissä. Tällainen on esimerkiksi *reikärauta*, joka Lönnrotin (1876) mukaan tarkoittaa porien valmistuksessa käytettyä rautaa. Tunnetumpi merkitys sille on kuitenkin 'takuuse'; tässä merkityksessä sanaa on käytetty sanomalehtitekstissä jo vuonna 1900. Toinen esimerkki on sana *palomies*: se esiintyy Lönnrotilla vain merkityksessä 'kaskenpolttaja'; hänellä on kyllä *palomestari* ja sanakirjan lisävihossa (1886) *palokuntalainen*.

Osa Koukkusen kirjaamista unohtuneista sanoista on jäänyt pois käytöstä siksi, että maailma muuttuu. Tällaisia sanoja ovat esimerkiksi *aamuposti* 'aamuisin jaettava posti', joka jäi tarpeettomaksi, kun postinjakelun aikataulut muuttui. Vielä vanhempi on *postikello* 'postin saapumisesta ilmoittava kello'. Lönnrotin sanakirjassa esiintyy *kenkäsarvi*, jonka on korvannut *kenkäalusikka*; ensimmäiset kenkäalusikat tehtiin lehmän sarvista. Käytöstä ovat jääneet niin ikään *kananmunatoimikunta*, joka toimi aikoinaan maatalousministeriön yhteydessä, ja *vointarkastuslaitos*, joka suoritti maataloushallituksen alaisena voin, juuston ja kananmunien laaduntarkastusta. Vastaavista tehtävistä huolehtii nykyisin ruokavirasto. Aivan viime aikoina on jäänyt pois käytöstä ammattinimike *sekatyömies*.

Unohdettuihin sanoihin Koukkunen on ottanut mukaan myös *jarrumiehen*, mikä yllättää sikäli, että tämä sana ei ole jäänyt pois käytöstä, vaan sitä käytetään nykyisin Linnanmäen huvipuiston vuoristoradan työntekijöistä. Koukkusen *jarrumies*-artikkeli on pitkä, ja siinä selostetaan rautateiden junamiestä aina Reino Helismaan Muhoksen mimmi -rallia myöten, mutta Koukkunen ei mainitse Linnanmäen jarrumiestä. Hän mainitsee kyllä, että sanaa käytetään nykyisin merkityksessä 'intoilijoiden hillitsijä'. Kyseessä on jälleen sellainen yhdys sana, joka on tullut uudelleen käyttöön uudessa merkityksessä, kuten aiemmin mainitut *reikärauta* ja *palomies*.

Kirjan toisen laajan sanasto-osan otsikkona on "suomi – lönnrot", ja siinä esitetään nykysuomen lähtökohdista aakkostettuna vastaava sanasto niin, että nykykielestä tutun vakiintuneen sanan tai pitemmän ilmauksen yksi tai useammat unohtuneet vastineet löytyvät, siis esimerkiksi *auto* 'hyrysusy, maantievauunu'; *raaputusaine* 'hierros' (L 1866) ja *pysähtyminen* 'seisahtumus' (L 1877).

Koukkunen hyödyntää kirjansa osien nimeämisessäkin Lönnrotin sanakirjan uudissanoja. Siten kirjassa on kolme *johdaketta* eli Lönnrotin määritelmän mukaan 'sitä, millä johdetaan tai johdatetaan'. Niistä ensimmäinen on sijoitettu kirjan alkuun ja on nimeltään "Johdake 1: Alun aluksi"; kyseessä on tavanomaisen luonteinen kirjan johdanto-osa. Sivulta 542 alkaa "Johdake 2: Lönnrotin Suomalais-Ruotsalaisen Sanakirjan tutkailua", jossa Koukkunen valottaa sanakirjan ilmestymisvaiheita. Esitys pohjautuu hänen Kotikielen Seurassa vuonna 2002 pitämäänsä esitelmään, joka on sittemmin ilmestynyt painettuna ruotsiksi ja nyt ensi kertaa suomeksi muokattuna ja täydennettynä. Lönnrotin sanakirjan vaiheista kerrotaan, kuinka se ilmestyi vuosina 1866–1880, ja sen tekemisessä oli mukana avustajia. Koukkusen esitys on monipuolinen, hän kertoo esimerkiksi Lönnrotin sanakirjan latojan Gustaf Adolf Berggrenin urasta ja elämänvaiheista sekä sanakirjan suomenkielissä hakusanoissa ja suomenkielissä esimerkeissä käytetystä kirjasiinajista fraktuurasta. Muutamin paikoin esitys tuntuu turhankin rönsyilevältä. Näin ainakin silloin, kun Koukkunen kertoo, minkä ikäisiä eräät tunnetut suomalaiset historian henkilöt olivat sanakirjan alkaessa ilmestyä vuonna 1866, ja väittää yllättävästi, että J. K. Paasikivi olisi tuolloin ollut nelivuotias; seuraavalla sivulla Koukkunen laskee, että sanakirjan valmistuksessa 1880 Paasikivi oli kymmenvuotias. Paasikivi syntyi vuonna 1870, joten jälkimmäinen tieto pitää paikkansa, mutta vuotta 1866 koskeva tieto ei pidä.

Jokseenkin hämmäntävää on, että kirjassa on vielä kolmaskin johdanto, nimittäin sivulta 568 alkava Johdake 3, jossa esitellään Koukkusen sanakirjan lähteitä. Lönnrotin lisäksi vanhaa sanastoaineistoa on koottu muun muassa Gottlundin *Otava*-lehdestä ja Europaeuksen vuonna 1853 ilmestyneestä ruotsalais-suomalaisesta sanakirjasta. Uudemmissa lähteistä on mukana esimerkiksi Aku Ankka 40/1985, jossa mainitaan sellaisia kuvitteellisia sienen nimiä kuin *villitorvelo*, *eräkannukas*, *niljaska*, *kermasieni*, *rellikantta* ja *suipputörsikki*.

Vaikka teos on unohdettujen sanojen kirja, niin aivan kaikki Koukkusen käsittelemät sanaehdotukset eivät ole kuitenkaan jääneet pois käytöstä, vaan käyttöön on jäänyt sellaisiakin kuin verbi *uutisoida*. Tämän verbin taustaa Koukkunen valaisee yksityiskohtaisesti: *Kymenlaakson Suunnan* numerossa 4.2.1936 musiikkiarvostelija A. Arto kirjoitti, että musiikkilautakunta "uutisoi konserttiyhdistysajuksesta". Seuraavana vuonna pakinoitsija Olli (Väinö Nuorteva) kirjoitti pakinassaan Hölmölään uutisia 17.4.1937, kuinka "erikoiskirjeenvaihtaja uutisoi". Huvittavaa kyllä, tämä Ollin vitsiksi tarkoittama verbi on sittemmin tullut suosioon ja sitä käytetään nykyisinikin vielä runsaasti.

Lönnrotin sanakirja sopii hyvin Koukkusen päämateriaaliksi sikäli, että Lönnrotin hakusanojen joukossa on runsaasti hänen itsensä ja mahdollisesti myös hänen avustajiensa sanaluomuksia, jotka tosiaan ovat unohtuneet – jos ovat yleensä koskaan olleetkaan käytössä. Esimerkiksi sanakirjan alussa on laaja *aasi*-sanapesye, johon kuuluu sellaisia johdoksia kuin *aasistua* 'tulla aasimaiseksi' ja *aasittua* 'tulla varustetuksi aasilla tai aaseilla' sekä sellaisia yhdyssanoja kuin *aasihohdake* 'kruunuohdake' ja meritermi *aasiinpää*.

Lönnrotin sanakirjassa on runsaasti erikoisia johdoksia ja yhdyssanoja siinä määrin, että tekijäkunta näyttää kartoittaneen suomen sananmuodostuksen mahdollisuuksia ja kokeilleen sanastopotentiaalin hyödyntämistä. Kiinnostavaa on, että sanakirjan erittäin runsaiden johdosten joukossa on monia nykysuomen kannalta harvinaisiin johdostyyppeihin kuuluvia. Mukana on esimerkiksi parisataa *mUs*-johtimella muodostettua, mikä on yllättävän paljon siihen nähden, että tämä johdin ei ole nykysuomessa kovin produktiivinen. Vastaavaa ilmenee myös lapsenkielessä: lapset muodostavat jonkin verran sellaisia *mUs*-johdoksia kuin *tööttymys* 'äänitorvi' ja *ampumus* 'ampumispeli' (Vänttilä 1998, 116).

Koukkusen mainitsemassa Lönnrotin sanakirjan *mUs*-johdoksissa on runsaasti sellaisia, jotka ilmaisevat johonkin tekemiseen liittyvää mieltymystä, kuten *aaltomus* 'sellainen, joka mielellään oleilee aalloissa', *arjumus* 'joka on mielellään kiivaassa merenkäynnissä' (johdettu sanasta *arju* 'voimakas merenkäynti'), *ensimys* 'joka on tai kernaasti haluaa olla ensimmäinen', *harhamus* 'helposti eksyvä ihminen', *harjumus* 'henkilö, joka mielellään on harjulla tai korkealla ja niin edelleen. Muutamisiin johdoksiin on yritetty tehdä sellaisia merkityseroja kuin *ahtamus* 'tungos' ja *ahtimus* 'ahtaus' sekä *estelmys* 'vastaväite', *estämys* '1 jäävyys, 2 vastustus' ja *estättelemys* 'tekosyy'. Muutamissa taas on melkoista merkityksen vaihtelua, kuten sanoissa *ulkomus* '1 pois-saolo, 2 alituisesti ulkona oleva ihminen' ja *uneksimus* '1 uni, 2 mielikuvitus, 3 haaveilija'. Johdosten vakiintumattomuutta kuvastaa esimerkiksi sellainen äänneasun vaihtelu kuin *vieremys* ~ *vierimys* 'liukuminen' ja niiden kanssa melko läheinen *vierumus* 'vieriminen'. Sinänsä kätevästi tiiviitä muodosteita olisivat esimerkiksi *syömys* 'ruokalaji', *verkkomus* 'verkkojen varastopaikka' ja *yleistymys* 'se mikä on yleistynyt'.

Kuvastaneeko yleisemminkin 1800-luvun uudissanonjen suosikkityyppettä, että myös muut tuon ajan sanasepot muodostivat *mUs*-johtimisia uudissanonoja. Gottlundin muodosteista Koukkunen on ottanut kirjaansa muutamia, kuten *juohtumus* 'päähänpistö', *juttelemus* 'väitöskirja', *soittamus* 'musiikki' ja *tarinamus* 'historia'. Europaeus puolestaan kehittäi sellaisia johdoksia kuin *rammettumus* 'jäsenten tai nivelten jäykistys', *uhveltumus* 'hengenahdistus' ja kaksimerkityksinen *untumus* '1 uneliaisuus, 2 uni, horros'.

Toisaalta Lönnrotin sanakirjassa on muutamien nykysuomen vakiintuneiden *mUs*-johdosten sijasta muita johdostyyppettä, kuten *tutkima* 'tutkimustulos'. Myöskään tämä *mA*-johdosten tyyppi ei ole nykysuomessa kovin produktiivinen, mutta Lönnrotilla on esimerkiksi sellaisia johdoksia hakusanoina kuin *alentama* 'tinkiminen, se mikä on tingitty ("tinge")', *udelma* ~ *udelmus* 'utelu', *uinelema* ~ *uinelemus* '1 uni, 2 mielikuvitus', *uintama* '1 uni, 2 uneen vaipunut olento' ja *ymmärtämä* 'käsite'. Muutamissa Lönnrotin johdoksissa on siis vaihtoehtoina sekä *mUs*- että *mA*-johdos. Molempia tavataan myös Lönnrotin sanakirjan yhdyssanoissa, kuten *olemusaine* 'substanssi' (L 1874), *paloampumus* 'tykillä ammuttu palohälytys' (L 1874), *pyssynkantama* 'pyssynkantama' (L 1875) ja *kädenpitämä* 'kädensija' (L 1886).

Lönnrotin sanakirjassa esiintyy myös valikoima kiinnostavia kieltopartisiipeja, nimittäin sellaisia passiivin kieltopartisiipeja kuin *ajateltamaton* 'sellainen, jota ei voi ajatella', *arvattamaton* 'sellainen, jota ei voi arvata', *kiusattamaton*, *kohdattamaton* ja *ymmärrettämätön* 'sellainen, jota ei voi ymmärtää'. Kyseessä on muodostetyyppi, joka ei ole vakiintunut suomen kieleen mutta joka on käytössä viron kielessä. Kielenoppaassaan (1967) Saarimaa aikoinaan tyrmäsi tämän partisiippityypin paheksuen sanaa *motivoitamaton*, Lauri Kettunen taas teoksessaan *Hyvää vaapaata suomea* (1949) puolsi tämäntyyppisten muodosteiden käyttöä.

Koukkusen sanakirjan jälkimmäisessä, suomi-lönnrot-sanastossa on eräitä antoisia ja hyödyllisiä ominaisuuksia, kun Koukkunen on koonnut nykysuomen ilmausten vastineita systemaattisesti. Esimerkiksi deminutiivien ilmaisukeinoja voi tarkastella kätevästi, koska Koukkunen on koonnut *pieni*-sanan yhteyteen monipuolisen valikoiman Lönnrotin sanakirjan monilla eri johtimilla muodostettuja deminutiiveja alkaen *pienestä ahjosta* eli *ahjosesta* aina *pieneen ääneen* eli *äänyt*-johdokseen asti.

Tarkastelen esimerkkien valossa Lönnrotin deminutiivijohdoksia, koska ne valottavat havainnollisesti sitä, miten sanakirjassa on kokeiltu kielen sananmuodostusmahdollisuuksia. Deminutiivien johdostyypeistä taajimmin käytössä ovat *nen*-johdokset, joista yleensä on helposti hahmotettavissa kantasana, kuten *ahonen* 'pieni aho', *aitanen*, *aittanen*, *alkunen*, *harjanen*, *harkkonen*, *katunen* ja *kellonen* 'pieni kello'. Muutamat on muodostettu johtimella *IO*, kuten *askilo*

'pieni aski', *merkkilö* 'pieni merkki' ja *vatsalo* 'pieni vatsa', muutamat johtimella *ke*, kuten *huivike* 'pieni huivi'. Jonkin verran on samasta kantasanasta johdettuja vaihtoehtoja, kuten *haitake* ~ *haittanen* 'pieni este' ja *hallake* ~ *hallanen* 'pieni halla', *hengyt* ~ *henkonen* 'pieni henki' ja *kuppinen* ~ *kupponen*. Johtimella O muodostetuilla deminutiiveilla on usein *nen*-loppuinen pitempi variantti, kuten *hirvo* ~ *hivronen* 'pieni hirvi', *kivo* ~ *kivonen* 'pieni kivi' ja *veno* ~ *venonen* 'pieni vene', mutta pitempää varianttia ei aina esitetä: *seipo* 'seiväs'. Joistakin sanoista on vain pitempi Onen-johdos: *jokonen* 'pieni joki', *liekkonen* 'pieni liekki', *ovonen* 'pieni ovi', *pilvönen*, *saaronen*, *sikonen*, *särkönen* 'pieni särki' ja *virhönen* 'pieni virhe'. Ut-deminutiiveja on paljon, ja osaa niistä Lönnrot luonnehtii kauniiksi, kuten *hanhut* 'pieni ja nätti hanhi', *pöydyt* 'pieni, kaunis pöytä' ja *puuhut* 'pieni, kaunis puu'; muita ovat esimerkiksi *osut* 'pieni osa', *paidut* 'pieni paita', *saaput* 'saapas', *sormut* 'sormi', *tähdyt* 'pieni tähti', *vyöhyt* 'pieni vyö' ja *äänyt* 'pieni ääni'. Deminutiivijohdinten joukossa on edelleen esimerkiksi *kkA*, jolla on muodostettu muun muassa *lahukka* 'pieni lahti', *niemukka* 'pieni niemi', *oksukka* ~ *oksukainen* 'pieni oksa' ja *viivykkä* 'pieni viivytyt'.

Suomen johdokset tarjoavat siis runsaasti mahdollisuuksia deminutiivisuuden ilmaisemiseen, ja Lönnrotin sanakirjassa näitä mahdollisuuksia on kokeiltu monipuolisesti. Mukana on johdoksia myös pienuuden vastakohtana eli augmentatiivisuuden ilmaisemiseen, joskin tällaisia sanoja on vähemmän. Niitä Koukkunen on koonnut sanojen *iso* ja *suuri* yhteyteen. Johdinaineksia on vaihtelevasti, esimerkiksi *iso*-sanan yhteydessä *nenävä* 'isonenäinen', *pääläs* 'isopäinen' ja *perseekäs* 'isotakamuksinen'. Sanan *suur(i)* yhteydessä on esimerkiksi *huuleva* 'suurihuulinen', *hääntävä* 'suurihääntäinen', *pitkähääntäinen*, *kidakas* 'suurikitainen', *pääkkö* 'suuripäinen ihminen', *seljäkäs* 'suuriselkäinen' ja *töisevä* 'suuritöinen'. Samoilla johtimilla on muodostettu myös runsaasti ilmeisiä sanoja, kuten *hedelmikäs* 'runsashedelmäinen'; *hedelmällinen*, *heinävä* 'runsasheinäinen', *kuvikas* 'runsaskuvainen', *leipävä* 'runsasleipäinen' ja *liemekäs* 'runsaslieminen'.

Lönnrotin sanakirjassa esitetyn sanaston vakiintumattomuutta osoittaa havainnollisesti se, että muutamille nyky-suomen sanoille on vastineena Lönnrotin sanakirjassa runsaasti erilaisia hakusanoja. Esimerkiksi sanalle *mielikuvitus* niitä on peräti 37 aina *ajatuslennosta* ja *mielijohtelosta* *uneksimukseen* asti; lemmikkikasville niitä on seitsemän ja lennättimelle neljä.

Varsinaisten nohtuneiden sanojen lisäksi Koukkunen on ottanut mukaan myös muutamia vähälle käytölle jääneitä sanamuunnoksia, kuten äänteellisen muuntelun kautta syntyneen *itkelmä* 'iskelmä, joka haikeamielisenä itkettää'. Itse sanaston lisäksi Koukkunen on kirjannut muutamia tavallisten sanojen taivutuserikoisuuksiakin, kuten elokuvassa esiintyneen muodon *ludeita* 'luteita'. Kirjan hakusanoissa on mukana niin ikään eräitä ääntämyserikoisuuksia, kuten *haluu* 'haloo'.

On luonnollista, ettei Koukkusen sanakirjassa ole voitu esittää tyhjentävästi kaikkia sellaisia suomeen ehdotettuja uudissanoja, jotka eivät ole päässeet juurtumaan kielenkäyttöön. Nykyisin tällaisia sanoja esitetään vähemmän kuin Lönnrotin aikaan, mutta kuitenkin jonkin verran. Esimerkiksi Terho Itkonen (1973, 419) on aikoinaan esittänyt auton *ohjauspyörän* eli arkikielessä *ratin* sijaan lehtikielestä huomaamaansa sanaa *sompa*.

Koukkusen sanakirja on kiinnostava monesta syystä. Siihen on koottu edustava valikoima Lönnrotin sanakirjan käyttöön vakiintumatonta sanastoa ja monipuolisesti muuta suomen kielen vakiintumatonta sanastoa. Muutamien sanojen taustaa on selvitetty perusteellisesti. Kirjan ansioihin kuuluu edelleen, että sen jälkimmäisessä sanasto-osassa eli suomi-lönnrot-sanastossa on koottuna helposti tavoitettava valikoima tietynmerkityksisiä sanamuodosteita, kuten edellä käsitellyt deminutiivi- ja augmentatiivijohdosten tyypit.

Lähteitä ja kirjallisuutta

ITKONEN, TERHO 1973: Soukemmin sanoin. *Virittäjä* 77, 415–420.

KETTUNEN, LAURI 1949: *Hyvää vapaata suomea. Ohjekirja suomen kielen käyttäjille*. Gummerus, Jyväskylä.

KOUKKUNEN, KALEVI 1990: *Atomi ja missi. Vierassanojen etymologinen sanakirja*. WSOY, Porvoo.

——— 2011: Miksi automobiilista ei tullut hyrysyä? *Kielikello* 2/2011, 11–13.

——— 2012: Hyrysyyn salaisuus. *Kielikello* 1/2012, 35.

SAARIMAA, E. A. 1967: *Kielenopas*. WSOY, Porvoo.

VÄNTTILÄ, SIRKKA 1998: Suomenkielisen lapsen uudisjohdokset ja Clarkin sananmuodostuksen periaatteet. *Kielen ituja: Ajankohtaista lapsenkielen tutkimuksesta*, 99–127. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 10.

Tulevan
osan
teemoja:

*Alkukotia etsimässä.
Unkarin vokaalien historiaa.
Sukulaissanaston lainautuminen.
Turkkilais-samojedilaisia sanavertailuja.
Udmurtin adverbialisia lauseita ja lausekkeita.*

FINNISCH-UGRISCHE FORSCHUNGEN

FUF on Suomalais-Ugrilaisen Seuran kustantama aikakauskirja, joka on jo vuodesta 1901 edustanut suomalaisen ja kansainvälisen fennougristiikan kärkeä. *FUF* julkaisee englannin- ja saksankielisiä vertaisarvioituja artikkeleita suomalais-ugrilaisen kielen- ja perinteentutkimuksen alalta, ja sen kirjallisuusosastossa arvioidaan alan uusia julkaisuja. Seuraava, 68. nide ilmestyy loppuvuonna 2023 painetun version lisäksi myös avoimena julkaisuna osoitteessa journal.fi/fuf.

Päätoimittaja: Jussi Ylikoski (Turku)

Sisältö ja yhteystiedot: journal.fi/fuf

Myynti: Tiedekirja, Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki • www.tiedekirja.fi

AVAIN

**KIRJALLISUUDENTUTKIMUKSEN
AIKAKAUSLEHTI**

AVAIMIA KIRJALLISUUDEN MAAILMAAN

Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti *Avain* on tapa päästä sisään kirjallisuudentutkimuksen maailmaan. Se tarjoaa tieteellisten artikkelien ja tutkimus- ja kirja-arviointien lisäksi erilaisia puheenvuoroja kotimaisesta ja ulkomaisesta kirjallisuudesta ja sen tutkimuksesta. Lisäksi se pyrkii herättämään keskustelua kirjallisuudentutkimukseen liittyvistä ajankohtaisista aiheista.

Neljästi vuodessa ilmestyvä *Avain* on Kirjallisuudentutkijain Seuran lehti, jonka paperisen version saa seuran jäsenetuna. Jäseneksi voi liittyä täyttämällä osoitteesta <https://www.kirjallisuudentutkimus.fi/liity-jaseneksi/loytyvan-jasentietolomakkeen> sekä maksamalla jäsenmaksun Seuran tilille FI90 8000 1201 4734 45. Jäsenmaksu on 48€ (viitenumero 1009) tai 27€ opiskelijoille, työttömille, eläkeläisille ja apurahatutkijoille (viitenumero 2008). *Avaimen* irtonumeroita voi ostaa sihteeriltä 15 € kappalehintaan. Lisätietoja seurasta: <https://kirjallisuudentutkimus.fi>

HUOM. Kirjallisuudentutkijain Seuran jäsenmaksu nousee 54 euroon 1.1.2024. Vielä sitä ennen seuran jäsenyyden ja *Avaimen* jäsenetuna saa tilattua yllä olevalla hinnalla:

VIRITTÄJÄ

KOTIKIELEN SEURAN AIKAKAUSLEHTI

127. VUOSIKERTA 2023

Virittäjä on suomen kielen ja sen opetuksen tutkimusta esittelevä tieteellinen aikakauslehti, joka julkaisee artikkelien lisäksi myös alaa koskevia katsauksia, havaintoja ja kirja-arvosteluja sekä keskustelupuheenvuoroja.

Virittäjä on perustettu vuonna 1897, ja se ilmestyy neljästi vuodessa.

Vuosikerrassa on sivuja noin 630.

<https://journal.fi/virittaja>

- VANHIN JA SUURIN suomenkielinen kielitieteellinen lehti
- AJANKOHTAISIA JA MONIPUOLISIA kirjoituksia suomen kielen ja sen sukukielten tutkimuksesta
- VERKKOLEHDESSÄ myös aikaisempia vuosikertoja ja tuoreita lehtiä
- BLOGISSA yleistajuisia näkökulmia lehden artikkeleihin ja muihin kirjoituksiin

127. vuosikerran sisältöä:

- Selkokielen tutkimuksen teemanumero (1/2023)
- JOHANNA VAATTOVAARA JA ELIZABETH PETERSON
Hittoako *damn* tekee suomessa? Englannin kielestä lainatun voimasanan sosiaalisista ulottuvuuksista ja merkityspotentiaaleista osana suomea (2/2023)
- HARRI MANTILA JA MATTI LEIVISKÄ
Särkemys, Satimus ja *Ylimys* -tyyppisistä paikannimistä (3/2023)
- LIISA-MARIA LEHTO
Englanti kielivalintana Suomessa asuvien ulkomaalaistaustaisten henkilöiden diskursseissa (3/2023)

Tilaukset: taloudenhoitaja Susanna Muukkonen virittaja-tilaukset@kotikielenseura.fi

Päätoimittaja Laura Visapää laura.visapaa@helsinki.fi

Toimitussihteeri Markus Lakaniemi virittaja@kotikielenseura.fi